מחשבת ישראל · אחרונים

מדרש האתמרי

רבי אליהו הכהן האיתמרי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מדרש האתמרי

רבי אליהו הכהן האיתמרי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מדרש-האתמרי/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611161024 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 13
פרק ג 24
פרק ד 33
פרק ה 42
פרק ו 55
פרק ז 69
פרק ח 83
פרק ט 93
פרק י 109
פרק יא 136
פרק יב 163
פרק יג 175
פרק יד 191
פרק טו 206
פרק טז 216
פרק יז 227
פרק יח 238
פרק יט 253
פרק כ 259
פרק כא 266
פרק כב 277
פרק כג 310
פרק כד 324
פרק כה 329
פרק כו 337
פרק כז 344
פרק כח 356
פרק כט 363
פרק ל 372
פרק לא 383

פרק א

דרוש קול חתן

דרוש שדרשתי בחופת אחי יפת הגדול ברוב עם הדרת מלך המלכים הקב"ה ושם הדרוש הזה קול חתן.

מסכת יבמות פ' הבא על יבמתו אמר רב חמא ב"ח כיון שאדם נושא אשה עונותיו מתפקקין שנאמר מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה' ע"כ:

ברור כשמש שאין האדם נשלם בין בשלמות הגוף בין בשלמות הנפש כי אם במציאות זווגו מוצא שלמות לגופו לפי שמקודם היה חצי גוף כאמרם ז"ל גברא בלא איתתא פלגא גופא ועוד לו אשר השלים שמם כדכתיב זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם שמקודם היה חסר משם אדם. גם מוצא שלמות הנפש אשר ע"י עזר האשה יכול הוא לעסוק בתורה ובמצות בהיותו פנוי מטרחי הכנת המזונות והדברים השייכים לו ומצילתו מחודי חרב חדה מפתוי היצר המטנף הבית והכלים ונמצא שבהצטרפות יחד הדברים אשר האשה גורמת לאדם שמצילה אותו מן החטא ובזה יכול האדם לעסוק בתורה דכתיב האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני כו' גורם האדם לעלות למעלות העליונות. ובהיות שהאדם עם אשתו מתעלה כ"כ זהו הטעם שמקלל הקב"ה למאחרים המצוה הזאת כמאמרם ז"ל במס' קדושין פ"ק אמר רבה וכן תנא דבי ר' ישמעאל עשרים שנה יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה כיון שהגיעו כ' שנים ולא נשא אומר תיפח עצמותיו של אותו אדם ע"כ. ויש לדקדק אומרו יושב הקב"ה ומצפה לאדם דמלת יושב אך למותר דהול"ל עד כ' שנה הקב"ה מצפה לאדם ועוד ראוי לידע דלמה קפיד הקב"ה כ"כ באיחור המצוה הזאת עד שאמרו בזוה"ק שלא הכניסו לבן עזאי כמה שנים למתיבתא דרקיעא על אלא נשא אשה אע"פ שנפשו חשקה בתורה בתורה גם ראוי לשים לב דלמה מקלל לו עצמותיו יותר מן שאר האברים:

אמנם נראה לפרש שאמר יושב הקב"ה ומצפה לאדם כלומר יושב הקב"ה בכסא רחמים ועובר על פשע שאדם:

עושה קודם שלא הגיע לכ' שנה לפי שעל כ' אין עונשים בב"ד של מעלה אבל בעבור העשרים יקום מכסא רחמים אשר הוא יושב בה ועומד על כסא דין להענישו על עונותיו שעושה מכאן ולהבא וזהו אומרו יושב ודוק. עוד י"ל כדחז"ל אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף כו' וידוע שעתה הכסא והשם חסרים שנאמר כי יד על כס יה וזה העוסק בפריה ורביה וממעט הנשמות שבגוף גורם לסילוק השכינה מן הגלות ובעוד שאין זה עוסק בפו"ר אדרבה יושב בגלות ולכן לרמוז לזה אמר עד כ' שנה יושב הקב"ה

ומצפה לאדם מתי ישא אשה כלומר בעוד שאינו נושא אשה יושב השכינה בגלות ואומר מתי ישא אשה כדי שיתמעטו הנשמות שבגוף:

ובזה מתיישב טעם העונש הגדול במאחר המצוה הזאת משום שמאחר השכינה בגלות כמו שפירשנו ולכן מקלל עצמותיו שהם חוזק הגוף מדה כנגד מדה בהיות הוא מאחר חוזק השכינה ומעלתה בצאתה מן הגלות ע"י הכשר הנשמות שבגוף שיש בידו לחסרם ולמהר חוזק השכינה ובזה יתבאר אצלי טעם הוספת י"ה שנים למלך חזקיהו כשנשא אשה כדכתיב והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה והטעם שבהיות שעם מה שנשא אשה חיסר נשמות שבגוף ועשה סיוע לשם י"ה שהוא חסר דכתיב יד על כס יה ומדה כנגד מדה הוסיף לו י"ה שנים כמנין י"ה ועוד י"ל כדחז"ל איש ואשה שזכו שכינה ביניהם יו"ד של איש וה' של אשה וכיון שהוא חיבר י"ה שעולה יה מדה כנגד מדה הוסיפו לו י"ה שנים. ופירש ג"כ קרובי כמוה"ר אברהם אפומאדו נר"ו גם בזהשהקדמנו שהעוסק בפו"ר גורם הגאולה לפי שממעט הנשמות שבגוף יובן מאמר חז"ל תנא ר' אליעזר אומר כל מי שאינו עוסק בפו"ר כאילו שופך דמים שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך וכתיב בתריה ואתם פרו ורבו ר"ע אומר כאילו ממעט את הדמות שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם וסמיך ליה ואתם פרו ורבו בן עזאי אומר כאילו שופך דמים וממעט את הדמות אמרו לבן עזאי יש נאה דורש ונאה מקיים ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים א"ל מה אעשה שנפשי חשקה בתורה ואפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים ע"כ וי"ל איך ולמה שופך דמים כשאינו עוסק בפו"ר. שנית יש לדקדק שופך דמים בלשון רבים דהוה ליה למימר כאילו שופך דם כלישנא דקרא שופך דם האדם. שלישית להבין כונת ממעט את הדמות מהו וחוץ מן הפשט שהוא ממעט הדמות משום דכתיב כי בצלם אלהים עשה את האדם נאמר בו טעמים אחרים בס"ד:

אמנם בהיתר ספק ראשון שאמר שכל מי שאינו עוסק בפו"ר כאילו שופך דמים הוא שהנושא אשה גורם הגאולה משום שממעט הנשמות שבגוף וידוע שאז בלע המות לנצח ונמצא זה שאינו עוסק בפו"ר כדי למהר הגאולה שופך דמים הרבה במיתת האנשים. עוד י"ל כדחז"ל שבעון מכירת יוסף נגזרה גזרה יו"ד הרוגי מלכות בכל דור ודור עד ביאת הגואל ונמצא זה שאינו עוסק בפו"ר למהר הגאולה כאילו שופך דמים על יו"ד הרוגי מלכות והותרו ב' ספקות:

ואמר ממעט את הדמות לפי שהאדם בצלם אלהים נעשה כדכתיב כי בצלם אלהים עשה את האדם וכל מי שאינו נושא אשה אינו אדם דכתיב זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם

אדם ונמצא זה שאונו נושא אשה להיות קרוי אדם ממעט ונותן גריעות ח"ו לפי שמדמה לאחד שאינו אדם ודוק:

והרב בעל יד יוסף ז"ל פי' שבהיות שהאל ית' מהוה הויות תמיד וראוי לאדם להדמות לקונו לעשות הויות בפו"ר ולכן כל מי שאינו עוסק בפו"ר ממעט את הדמות שראוי להדמות לקונו לעשות הויות כמותו. או ירצה ממעט את הדמות שממעט שם י"ה הנתון בין איש לאשתו שממעטים אותו דמיון של שם י"ה שמדמים עצמם להקב"ה המוכתר בשם י"ה או ירצה ממעט הדמות לפי שכל מי שאינו עוסק בפו"ר מאחר הגאולה ונמצא בזה ממעט השם והכסא שהם חסרים כי יד על כס י"ה. עוד יש לפרש בספק ראשון באומרו שופך דמים לשון רבים בהיות דשופך דמו ודם זרעיותיו שופך דמו משום שכל מי שאינו עוסק בפו"ר חייב מיתה כמאמר ר' יהושע במדרש וחזקיה יוכיח שחסרו לו שניו ודם זרעיותיו שמונעם מן העולם. או רומז שופך דמים לשון רבים רמז על הקרי וזרע לבטלה השופך תמיד מסבת המחשבות הפגומות ולכן אמר כאילו שופך דמים כו' אך שמעתי משם חכם בענין שתי תשובות שהשיב בן עזאי מה אעשה שנפשי חשקה בתורה אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים כו' דק' שכבר השיב שנפשי חשקה בתורה די בזה למה האריך עוד בדברים לומר אפשר לעולם שיתקיים ע"י אחרים:

אמנם יש לומר שבן עזאי נתיירא מקושיא אחת שהיו יכולים להקשותו והוא שהן אמת שנפשו חשקה בתורה אמנם עובר ומבטל גזרתו ית' שגזר בת פלוני לבן עזאי לכן השיב ע"ז חזר ואמר אפשר לעולם שיתקיים ע"י אחרים. ויובן הענין עם מה שכתבו המקובלים ז"ל שבני היבמות נקראים אחרים ואין להם זווג וזהו הטעם שמותר לארס במועד שמא יקדמנו אחר ברחמים כלומר אותו בן היבמה הנקרא אחר ואין לו זווג אפשר יקדמנה ברחמים כו' וזהו מה שרמז בן עזאי אפשר לעולם שיתקיים ע"י אחרים שהם בני היבמות ואותם יקחו בת זוגי ולא תשאר עגונה כו'. וקודם בואי לפרש הטעם הקב"ה מקלל עצמותיו של מאחר לישא אשה נפרש כונת המאמר:

אמר רב יהודה אמר רב מ' יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני כו' וקשה דלמה אינו מקדים לזכר לומר בן פלוני לבת פלוני ולכאורה יש לומר שבהיות שלעולם ראוי שיהיה החתן גדול מהכלה ולכן מכריזין בת פלוני לפלוני כלומר לפלוני שכבר נולד. עוד י"ל שבהיות שהאיש יש רשות בידו ליקח כמה נשים מה שאין כן האשה שאינה מותרת כי אם לאיש אחד ולכן ב"ק אומר כת פלוני לפלוני כלומר בתו של פ' אינה מותרת כי אם לפ' בלבד אמנם הוא מותר כמה נשים אם ירצה ליקח אבל

אם היה ומר בן פ' לפ' הייתי משמע לפלונית דוקא מותר ולא לשתי נשים ואינו כן לכן מכריז בת פ' לפ' ודוק:

עוד יש לדקדק למה אינם אומרים בת פלוני לבן פלוני ויש לומר משום שבענין לקיחת האשה אין אדם צריך לשמוע לאביו כדחז"ל כי אם ישרה בעיניו ולכן אינן אומרים לבן פלוני שבענין זה אינו חשוב לאביו כבן לשמוע לו ונכון ודוק ושמעתי מח"ר משה אלחאליל יצ"ו דכונת בת פ' כלומר צלעו של פלוני לפלוני שהוא בעל הצלע כי הצלע היא בת של אדם כי ממנו לוקחה. עוד נראה אומרם בת פלוני לפ' אן אומרים בן פלוני לפלונית בהיות יצרה של אשה תקיף משל איש לכן מכריזין בת פלוני לפלוני וכאילו אגב ההכרזה שאומרים יה"ר בת פלוני תהיה כל מחשבתה בפלוני בעת הזווג ולא באיש אחר. וחתני הח"ר חיים הכהן נר"ו פי' דקאמר בת פ' לפ' דמשמע ג"כ בת פ' היא בת לפ' הלוקח אותה ללמדך שהאשה נקראת בת כמו ותהי לו לבת לבית שהיא אשה. והר' מאיר דאנון פי' דקאמר בת פלוני לרמוז שישא אדם בת ת"ח ולא קאמר לבן פ' שאע"פ שאביו ת"ח אם הוא עם הארץ אל ישיא אדם בתו לע"ה ולרמוז לזה אין אומרים לבן פלוני שאין הדבר תלוי היותו בן פלוני חכם אע"פ שהוא עם הארץ דכיון שהוא ע"ה אע"פ שאביו חכם אל ישיא אדם בתו לו:

ונחזור לענייננו דלמה הקב"ה מקלל עצמותיו של המאחר לישא אשה ולא שאר האברים אמנם בהיות שזה המאחר לישא אשה בהיות יכולת בידו הוא מטעם שמתיירא אולי יפגע באשה רעה אשר היא כרקב בעצמותיו כמאמר המלך שלמה ע"ה וכרקב בעצמותיו מבישה ונמצא שחושש לתועלת גופו ואינו חושש על השם והכסא שהוא חסר לעסוק בפו"ר ולקרב הגאולה לכן מקלל עצמיו בהיות שחס עליהם שלא יפגע באשה מבישה שהיא כרקב בעצמותיו ולא חס על השכינה:

עוד יש לפרש בהיות האשה עצם האיש כדכתיב ויקח אחת מצלעותיו וכתיב זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי כו' ולכן זה שלא חס על עצמותיו היות אחד חסר מביניהם שהיא עצם הצלע הנלקח לאשה לכן מקלל לו שאר עצמותיו:

עוד יש לפרש שבהיות שעונות נחקקים בעצמותיו של אדם כדכתיב ותהי עונותם חקוקים על עצמותיו וידוע שעד עשרים שנה אין מענשים בב"ד של מעלה ולכן עד עשרים שנה מצפה הקב"ה לאדם מתי ישא אשה כיון שעובר מעשרים שאז מענישים בב"ד של מעלה ואז העונות שעושה נחקקים על עצמותיו לכן מקללם בהיות שמכאן ואילך הם טמאים בחקיקת העונות עליהם וזהו הטעם שמקלל עצמותיו ונכון:

ובהיות עונותיו של אדם חקוקים על עצמותיו זהו הטעם בצדיקים הראשונים ז"ל כשהיו מענישים עושים אותם גל של עצמות כדי להראות לעולם איך בדין המיתו ועצמותיו מעידים על עבירה שעשה שחקוקה עליו וזהו הטעם שלא היו עושים אותם גל של עפר כדרך ואל עפר תשוב. עוד י"ל שבהיות שהעצמות הם יסוד וחוזק הגוף ולולא העצמות היה מתאכל הבשר ברוב המלאכה אך העצמות הם מגן ומשען על הבשר לחזק אותה בל ימוט באופן שהעצמות הם חוזק הגוף והטעם של מאחר ליקח אשה בהיות יכולת בידו הוא מטעם שמחזיק עצמו לגדול באומרו איזה אשה הוגנת לי ומתחזק עצמו בזאת הסברא כנדב ואביהוא לכן מקלל להם הקב"ה עצמותיו שהם חוזק ומעלת הגוף וזהו הטעם בנדב ואביהוא שנשרפו גופם הבשר עם העצמות יחד. עוד יש לפרש קרוב לזה שבהיות שהעצמות הם עיקר חיות האדם כמו שפירשנו ובמדרש ר' יהושע דסכנין אמר כל השרוי בלא אשה שרוי בלא חיים כו' גם ידוע שהנושא אשה מוסיפין לו חייו כענין חזקיהו המלך ולכן עד כ' שנה מצפה הקב"ה לאדם מתי ישא ויחייהו וכיון שרואה שעובר מעשרים ונמצא הוא מואס בחיים מקלל לו עצמותיו שהם עיקר חיותו:

ובהיות מעלת תחילת מצוה הזאת שגדולה כל כך עד שמשלים לו עמה גופו ונפשו כמו שהקדמנו צריך האדם שיכוון בה לשמה ויסיר וישמור עצמו מכל חשדא שיש לחשוד עם האשה אשר לוקח כאמרם ז"ל גבי בנו של ר' טרפון שנתן לו רבי בתו בעבור שחזר בתשובה ולא נסבה כדי שלא יאמרו בשביל זה חזר הרי שרצה שמצוה זאת תהיה שלמה בידו על גודל מעלתה והסיר עצמו מכל חשדא:

והנה בעלי התוס' ז"ל הרגישו עם זה גבי ר"ל דלמה לא גירש אחותו של ר"י כדי שלא יאמרו שע"מ כן חזר ותירצו שר"ל לא חש לשמא יאמרו ע"כ והנה ראוי להבין למה ר"ל לא חס לשמא יאמרו ונראה לפרש דבשלמא בנו של רבי טרפון שהיה שטוף בזמה וכל ימיו הלך אחר תאות המשגל כשחזר אמר יאמרו בודאי שבשביל האשה חזרתי בהיותי כל ימי מתאוה לנשים ולכן לא נשאה וחש לשמא יאמרו מה שאין כן גבי ריש לקיש שהיה מתגבר בכחו ללסטם לבריות ואדרבה היה שונא זמה המתיש כחו של אדם. ופעם אחת אירע שבראות יופי כל כך גדול כרבי יוחנן שחשב שהיא אשה הלך אחריו אבל לא היה תדיר רודף אחר זה ובהיות כן לא חש לשמא יאמרו שבשביל האשה חזר כי לא אוהב נשים היה כבנו של ר"ט:

עוד י"ל למה לא חש ר"ל. וכדי לבוא לביאור התשובה אציג לפניך פה לשון המאמר ממס' בבא מציעא פ"ז דפ"ד אמר רבי יוחנן אנא אשתיירי משופריה ירושלים מאן דבעי מחזי שופריה דרבי יוחנן ניתי כסא דכספא כו' איני והאמר מר שופריה דרב כהנא מעין

שופריה דרבי אבהו שופריה דר' אבהו מעין שופריה דיעקב ויעקב מעין שופריה דאדם הראשון ואילו רבי יוחנן לא חשיב שאני רבי יוחנן דהדרת פנים לא הויא לו כו' יומא חד הוה קא סחי ר"י בירדנא חזיה ר"ל ושוור לירדנא אבתריה א"ל חילך לאורייתא אמר ליה שופרך לנשי אמר ליה אי הדרת בך יהיבנא לך אחותי דשפירא מנאי קבל עליה עכ"ל. עוד במאמר זה רבי יוחנן הוה אזיל יתיב אשערי טבילה אמר כי סלקן בנות ישראל מטבילת מצוה לפגעו בי כי היכי דלהוו להו בני שפירי כוותי כו':

וקשה במאמר זה שמאחר דלא מנה לרבי יוחנן ולא חשיב ליה בכלל היפים משום הדרת פנים דלא הוה ביה אם כן למה חשיב לרב כהנא מאחר שהיה מום בשפתיו כדאמרינן בב"ק פרק הגוזל דף קי"ז חזאי דפריט' שפוותיה סבר אחוכי קמחייך בי חלשה דעתיה דרבי יוחנן ונח נפשיה דרב כהנא למחר א"ל רבי יוחנן לרבנן חזיתו לבבלא היכי עביד אמרו ליה דרכיה הכי כו' ואם כן מאחר דרב כהנא הוה פריטא שפוותיה למה חשיב ליה.

עוד קשה דהיכי הוה יתיב רבי יוחנן בשערי טבילה כי היכי דלחשבו בו בנות ישראל הרי הבנים היוצאים הם בני מחשבה לפי שהאשה הזאת בשעת הזווג עם בעלה תהיה חושבת וחושקת בו וכבר אחז"ל איש ואשה שזכו שכינה ביניהם ופירש"י ז"ל שלא תהיה היא חושבת באחר והוא באחרת כו ואם יכי היה עושה רבי יוחנן שיחשבו בו.

עוד קשה מאחר שאחותו של ר' יוחנן היתה יפה ממנו כמו שאמר לריש לקיש יהיבנא לך אחותי דשפירא מנאי א"כ למה לא מנו לה חכמים בכלל נשים יפיפיות כשמונ' לשרה ולחוה ולאסתר שהרי לרבי יוחנן לא חשיב משום הדרת פנים דלא הוה ליה אם כן אחותו דלא הוה לה שום דבר המעכב ליופיה למה לא מנו אותה בכלל הנשים היפות ואין לומר דנחית התלמוד לחשוב דוקא לנשים הנזכרות בתורה או בנביאים וכתובים שהרי כשחשיב לאנשים חשיב לרב כהנא הרי שגבי אנשים חשיב מבחוץ משמע מכאן דלא קפיד תלמודא לחשוב דוקא הנזכרות בתורה שהרי האנשים יוכיחו שחשיב לרב כהנא כו':

ובהתר ספק ראשון נראה לומר דלרב כהנא אפשר דנפל המום הזה בשפתיו לעת זקנתו אמנם מעיקרא לא היה בו מום כלל באופן שהיה יפה במזגו בכל פרטיו ולכן חשיב ליה כדפי' רש"י ז"ל נקרע שפתו מחמת מכה משא"כ גבי ר' יוחנן דהדרת פנים לא הוה לו וזהו מטבע מזגו שהיה נעדר מיופי זה. ועוד יש לומר דחשיב לרב כהנא אע"פ שהיה לו שפתיה פריטא משום שזה היה מיפה לו אדרבה היה נראה כשוחק תמיד כדרך המשחקים שעושים תנועה ונענוע בשפתיו והאיש אשר פניו נראים שוחקות הוא יופי ולכן חשיב לרב כהנא בהיותו ממזג זה:

עוד יש לומר דבשלמא לר"י המביט בפניו היה נראה מיד העדר הזקן משא"כ לרב כהנא שבהיות המום בשפתיו היה צריך השקפה תמידית להסתכל בו ולהבחין ששפתיו פריטא משום ששפמו היה מכסהו:

ובהתר ספק ר"י דהוה יתיב בשערי הטבילה י"ל דידוע שיצירת הולד היותו רשע או צדיק הוא סבת הנפגע עם האשה בשעת שיוצאת מטבילתה כמ"ש בס' איסור והיתר כמו שפי' במדרש אליהו ולכן בהיות ר"י צדיק גמור הוה יתיב בשערי הטבילה כדי שמיד יפגעו בו ולחשבו בו שיותר טוב שיפגעו בו ולחשבו בו וזכותו יגן שלא תבא האשה לידי תקלה לחשוב מחשבות פגומות משיפגעו באיש אחר ויחשבו בו ואע"פ שאחר שהיו מסתכלים בר' יוחנן היו פוגעות בדרך באחרים זה לא איכפת כלום שהכל תלוי בראייה ראשונה כמ"ש בס' איסור והיתר כו' ועוד דמי הוא אשר היה רואה לרבי יוחנן חכם ויפה והיה משים נגד עיניו בראיית אחרים שכלם כקוף לפני רבי יוחנן באופן שרבי יוחנן חשב מחשבות לבלתי יפגעו באיש אחר שיותר טוב שיפגעו באדם כשר ואף שיחשבו בו משיפגעו באחר רשע או בגוי או כלב או חזיר או חמור או ע"ה. ועוד אפשר לומר שהאשה הרואה גודל היופי של ר"י אינה חושבת כי אם לומר מי יתן כזה מחלצי להיות החמדה הזאת אצלי תמיד היות מבני ביתו או בני או בתי ושם נותנת דעתה ולא לענין אחר. אמנם דע אחי באמיתות התשובה על זה וכלל זה בידך שהאשה המסתכלת בפני אדם רשע אשר בלבו תאב אותה גם האשה בראותו דעתה מתבלבלת עליה לחשוב רק רע כל היום משא"כ המסתכלת בפני חסיד שיראת השם נופלת עליה מסבת השכינה השרויה בפניו ובאור פני מלך חיים מהשפעת ראייתו נכנע היצר המביט בו באמת וזהו טעם שמצוה להסתכל בפני הצדיקים ואסור להסתכל בפני הרשעים ולכן הוה יתיב ר' יוחנן בשערי טבילה ויוסיפו הנשים המסתכלות בו יראת השם ויחשבו בו כי היכי דלהוו להו בני שפירי כוותיה וגמירי באורייתא:

ובהתר ספק דלמה לא מנה לאחותו של ר' יוחנן בכלל הנשים יפות יש לומר דלעולם לא היתה יפה ממנו וכדי שישוב מדרכו הרעה אמר לו שאחותו היתה יפה ממנו ועוד שכונת ר' יוחנן באמרו אחותי שפירא מנאי כלומר מאחר שאני יפה כל כך ובעבור עיכוב הדרת פנים שאין בי איני בכלל היפים א"כ אחותי שפירא מנאי שאע"פ שאינה כן והואכמתרעם על עצמו שלא נחשב בכלל היפים בעבור הדרת פנים דלא הוה ביה אם כן אחותי שפירא מנאי:

ובזה מתיישב תשובת בעלי התוס' באמרם דריש לקיש לא חש לשמא יאמרו דהטעם דלא חש משום שאין לחשוב עליו שבעבור האשה חזר שהרי התנאי היה שהיתה יפה

מר"י ולא הוה ואדרבה אם היה מגרשה היו אומרים דלשם אשה חזר שהרי כיון שראה שלא היתה יפה גרשה ולכן לא חש לשמא יאמרו לפי שאין מקום לשום חששא כלל. והר' ידידיה אבואלעפיא נר"ו פירש דגבי ר"ל אין מקום לומר שבעבור האשה חזר דיש מקום לומר דלא סמכא דעתיה לדברי ר' יוחנן משום דאפשר שאחותו לא תרצה להנשא לו ובכן לא חש לשמא יאמרו שאין מקום לשמא יאמרו:

והר' מאיר דאנון נר"ו פי' דגבי ר"ל אין מקום לשמא יאמרו לפי שהיה הדבר בהסתר בינו ובין ר' יוחנן ולא נודע הדבר לא כן גבי בנו של רבי טרפון שהיה הדבר מפורסם. עוד י"ל דר"ל לא חש משום דהנושא אשה יבדוק באחיה כדרז"ל ואם לא יקח אחותו של רבי יוחנן היכן ימצא אשה שאחיה גדול כרבי יוחנן. ועוד י"ל כיון דמעיקרא ר"ל היה ת"ח כדברי התוס' ז"ל משם ר"ת אם כן אין לחשוב לת"ח דמשום אשה חזר. אמר עוד בסוף המאמר בעו רחמי שישוב לדעתו משום שהיה חוזר לצאת מדעתו משום שהטעם היה בעבור שלא היה ר"ל בעולם ומאחר שלא היה ר"ל מה היו מועילים חכמים בתקנתם להשיבו לדעתו:

אך קשה דלמה לא החייה אותו ר' יוחנן מאחר שהרגיש כל כך מיתתו כשם שהחייה לרב כהנא וא"ת אין חבוש מתיר עצמו ור"י לא היה דעתו מיושב עליו לכוון אל הכונות הצריכות להחיותו מסבת הצער אם כן החכמים למה לא החיו אותו ויש לומר דבשלמא לרב כהנא יכול להחיותו משום שהמיתו חנם על שסבר ששחק ממנו ולא היה כן וכיון שהמיתו שלא כדין שלא חטא כלל לכן יכול להחיותו אמנם לריש לקיש המיתו כדין על שאמר שהתם קרו ליה רבי והכא רבי והוא באמת דבור קשה וא"כ היה חייב על דבור כזה ולא יכול להחיותו לא הוא ולא החכמים:

ונבא לביאור המאמר שהתחלתי אמר ר' חמא ב"ח כיון שנושא אדם אשה עונותיו מתפקקים כו' יש לדקדק דהל"ל כשנושא אדם אשה מהו כיון שנושא. ב' למה לא אמר עונותיו מחולים או מתכפרים. ג' איך יעלה על הדעת שמצוה קטנה כזאת שהיא הכרחית לאדם לפי שהאדם מדיני בטבע שכן כתיב לא טוב היות האדם לבדו שהקב"ה יתן שכר גדול כזה. ד' איך מביא ראיה ממצא אשה מצא טוב שהקב"ה מכפר לו עונותיו:

אמנם נראה לפרש ידוע דשלשה נמחלים להם עונותיו נשיא וחתן כו' ואפשר שיאמר האדם הני מילי שעונותיו נמחלים כשנושא אשה אם נשאה סמוך לפרקו מי"ח או בן כ' אבל אם עבר מבן עשרים שאז הקב"ה מקללו כמו שהקדמנו שעד עשרים שנה מצפה הקב"ה לאדם מתי ישא אשה ואם עובר מבן עשרים אומר תיפח עצמותיו הייתי סובר שבנדון זה אין עונותיו נמחלים לזה בא רב חמא ב"ח ולמדך שמכל מקום עונותיו

נמחלים. וזהו אומרו כיון שנשא אדם אשה עונותיו מתפקקים כלומר כיון שקיים המצוה בין בזמנה בין שלא בזמנה עונותיו מתפקקים ומזה הטעם לא אמר מחולים שמשמע מחולים מכל וכל אלא מתפקקים כמו שפי' רש"י ז"ל מתכסים משום שכיון שמדבר ר' חמא על מי שעבר מפרקו אין כח למחול מכל וכל ולכן לא אמר מחולים כמ"ש התוס' ג' עונותיו נמחלים חתן כו' משור שהתם מדבר למי שנשא סמוך לפרקו אמנה כאן אינו מדבר כי אם על מי שעבר מפרקו ולזה אמר מתפקקים כלומר מתכסים לפי שעה עד שיחזור מהם:

והטעם שיש כח במצוה זאת לכפר יובן בדחז"ל אם עשה אדם חבילותחבילות של עבירות יעשה כנגדם חבילות חבילות של מצות וכונת המאמר הזה שזה האדם הרגיל עצמו בעבירות לכן להסיר עצמו מדרך הרע הזה ירגיל עצמו במצות כדי שיניח העבירות וכיון שירגיל עצמו לעשות מצות יבא לעשות תשובה מהעבירות שעשה ואין הכונה שיעשה חבילות של מצות כדי לכבות העבירות שהרי אמרו ז"ל ולא תקח שוחד שאין הקב"ה מעביר העבירה תחת מצוה זה תחת זה אלא נותן עונש העבירות תחלה ואח"כ נותן שכר המצות:

באופן שכל מי שיש בידו חבילות של עבירות ירגיל עצמו לעשות חבילות של מצות כדי שעם זה יבא לעשות תשובה על עבירות שעשה. והנה עיניך הרואות שאין מצוה גוררת מצות כמצות הנושא אשה שמקיים פו"ר מצות מילה מצות פריעה מצות פדיון הבן מצות ללמדו תורה וממהר הגאולה כמו שהקדמתי בהקדמה הרי שבמצוה זאת יש בסבתה חבילות חבילות של מצות ולזה אמר כל הנושא אשה עונותיו מתפקקים כלומר מתכסיס כמו שפירש"י ז"ל והכונה מתכסים העבירות כדי שלא יהיה עליו שום קטרוג עד שיעשה חבילות המצות הנמשכים ממצוה זאת ואז כיון שמרגיל בריבוי המצות חוזר בתשובה מעבירות שעשה ואז עונותיו נמחלים מכל וכל ובהיות כך המשכת התועלת ממצוה זאת אף שהיא הכרחית לאדם שמספיק לכפר כל המקיים אותה והותרו בזה ג' ספקות ובהיות שהאשה גורמת לאדם לעסוק בתורה לכן הביא ראיה שכל הנושא אשה עונותיו מתכפרים מפסוק מצא אשה מצא טוב כו' ואין טוב אלא תורה אשר מפסוק זה יובן שכל השרוי בלא אשה שרוי בלא תורה ואף שחז"ל הוכיחו זאת הדרשה מפסוק האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני כו' באופן שהאשה גורמת לאדם לעסוק בתורה וידוע שכל העוסק בתורת עולה כאילו הקריב עולה וכאילו הקריב כל הקרבנות כו' הרי שבלמוד התורה נמחלים לו כל עונותיו ולזה הביא ראיה מפ' מצא אשה מצא טוב שעונותיו נמחלים לפי שבמציאת האשה בכלל מציאת התורה והתורה מכפרת ע"כ עונותיו של

אדם והותר ספק ד'. ובהיותה האשה סבה לתורה זהו הטעם שמשבחה שלמה המלך ע"ה בכ"ב אותיות כאמרם ז"ל אשת חיל מי ימצא אמר ר' יצחק בר נחמני כשם שנתן הקב"ה תורה לישראל בכ"ב אותיות כך הוא משבח הנשים כשרות בכ"ב אותיות ויש לשום לב על אומרו כשם שנתן תורה לישראל דראוי לומר כשם שהתורה כ"ב אותיות כך הוא משבח כו'. אמנם הוכיח ענין נתינת התורה לרמוז גודל מעלת הנשים הכשרות לפני המקום שכשם שנתינת התורה היה אהבה והקשר האמיץ להקב"ה עם ישראל כך חשובות לפניו הנשים הכשרות ולכן הזכיר ענין נתינת התורה להיות זכותן נזכרות אשר בעבורן קבלו ישראל את התורה כמאמרם ז"ל בשכר נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים ולכן משבחן בכ"ב אותיות וזכות התורה יגן עלינו למהר גאולתנו ב"ב אמן ואמן:

פרק ב

דרוש לזווג קול כלה

מסכת כתובות פ"ב די"ז אמרו עליו על ר"י בר אלעאי שהיה נוטל בד של הדם ומרקד לפני הכלה ואומר אשה נאה וחסודה. רב שמואל בר רב יצחק היה מרקד אתלת אמר רבי זירא קא מכסיף לן סבא כי נח נפשיה אפסיק עמודא כו':

האותיות יעידון יגידון מעלת האשה הכשרה נעימה במעשיה נאה וחסודה אשר נשתבחה בכ"ב אותיות התורה בפ' אשת חיל ולכן הלוקח אשה כשרה מורה על דבקותו בהקב"ה ובתורתו התמימה בהיותו בוחר בטוב ליקח למי שהתורה נמשלת בה ולכן ראוי לאדם להרחיק מזוהמת הנחש לרדוף אחר היופי והממון אשר זה מורה על רוע לבו ומיעוט ההבטחה וכמו שכתב החסיד בעל מנורת המאור משם המדרש בד"מ ע"א וז"ל מצינו במדרש כיעזה עזובה תהיה ואשקלון לשממה אשדוד בצהרים יגרשוה ועקרון תעקר. עזה מלשון עז כלומר הלוקח אשה שקרוביה עזים וחזקים וכונתו להתקרב בהם לסוף יסתלקו ממנו וגם הוא יסתלק מן האשה שנאמר עזובה תהיה ואשקלון מלשון שקלים ר"ל הנושא אשה לשם ממון סופו בא לידי עוני שנאמר שממה תהיה אשדוד מלשון אשדודים ר"ל הנושא אשה לשם חשק סופו שבע ממנה וקץ בה ומגרשה בחצי ימיו שנאמר בצהרים יגרשוה ועקרון ר"ל הנושא אשה עקרה עוקר זרעו עכ"ל:

ואפשר לרמוז קצת הדברים בפסוק שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל. ובס' מדרש אליהו בפ' אשת חיל הארכתי בזה יע"ש. אמנם כפי המדרש הנז' נוכל לומר שקר החן שהוא כנגד הרודפים אחר חנו של ממון אף שלכאורה נראה שמעשיר הוא שקר שחדש נכנס וחדש יוצא וממונם אבד עוד אמר והבל היופי לרמוז שאותם ההולכים

אחר יופי גם זה הבל משום שסופו שבע ממנה וקץ בה ומגרשה אמנם אשה יראת ה' היא תתהלל וצדקתה עומדת לעד ולאחר אשה כזאת ירדוף האדם לקחתה. גם נוכל לרמוז זה במאמרם ז"ל בפרק אלו מגלחין דף י"ח אמר רבי ראובן בר אצטרובולי מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים מה' אשה לאיש מן התורה ויען לבן ובתואל מה' יצא הדבר מן הנביאים ואביו ואמו לא ידעו כי מה' היא מן הכתובים בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת. וקשה שמאחר שהביא ראיה מן התורה למה הוצרך להביא מן הנביאים ומן הכתובים ובעל בית נאמן ז"ל פי' שבא לרמוז על ג' מיני זווגים ולכך הוצרך להביא מג' מקומות לרמוז לג' מיני זווגים. יש זווג שהקב"ה בכבודו ובעצמו משתדל בעשייתו וזה זווג יצחק עם רבקה כמו שהתפלל אליעזר ואמר הקרה נא לפני היום כו' וכן אמר היא האשה אשר הוכיח ה' לבן אדוני וכן ענו לבן ובתואל ואמרו מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב לפי שהיא ע"י הקב"ה ולזה אמר על זווג יצחק מן התורה כמו שהתורה ניתנה למרע"ה פה אל פה בלי אמצעי כך זווג יצחק עם רבקה היה מהקב"ה בכבודו ובעצמו בלי אמצעי ואע"פ שאמר הוא ישלח מלאכו ויצליח דרכך לא היה בענין הזווג אלא בהצלחת הדרך. גם יש זווגים שהם ע"י אמצעי ואין הקב"ה עושה בעצמו אלא ע"י שליח וזה מן הנביאים כלומר כמו נבואת הנביאים שהוא ע"י מלאך ובשליח וחידות ומשלים כן הזווג הזה ע"י גלגולים וסבות וכן זווג שמשון לא היה ע"פ הקב"ה ממש אלא ע"י סבות כדכתיב כי תואנה הוא מבקש מפלשתים. ויש זווג אחר שהוא למטה ממנו זווג שאדם משתדל בו מחמת הקרוב אליו כגון שחשק בה ומשתדל בה בכל כחו עד שמוצא אותה אע"פ שאינה בת זוגו כי חוצפא אפי' כלפי שמיא מהניא ורמז זה בכתובים כי מה כתובים ברוח הקודש ואדם זוכה לרוח הקודש ע"י השתדלותו כך יש זווגים שאדם זוכה בהם ע"י השתדלות ותפלה וזה מהניא לו כאמרם ז"ל מותר לאדם לארס ביום טוב שמא יקדמנה אחר ברחמים ונגד ג' זווגים אלו הביא ראיה מן התורה נביאים וכתובים ע"כ:

אמנם כפי מדרש הנזכר הוא אשר דברנו שבא לרמוז על ג' חלוקות היחוס והיופי והממון שאין ראוי לרדוף רק אחר היחוס שהרי בעבור אברהם שלקח אשה ליצחק ממשפחתו זכה שיצא ממנו יעקב שאם היו לוקחים ממשפחה אחרת שהיתה אשה רעה היו בניהם רשעים ח"ו לפי שהבנים אוחזים מעשה אמם ולכן הביא ראיה מן התורה מזווג יצחק לרמוז על גודל מעלת הלוקח אשה כשרה. גם הביא מן הנביאים מענין שמשון שהלך אחר היופי ומה היה סופו שנהרג. גס מביא מן הכתובים לומר שהממון שהוא בית והון הוא נחלת אבות ובהיות דבר נשפע מבשר ודם אין בו קיום והעמדה חדש נכנס וחדש

יוצא וממונם אבד אבל מה' אשהמשכלת דבר הנשפע מידו יתברך אשר עמה גנוז הטוב והעושר ולזה הביא מן התורה נביאים וכתובים לומר לך שכל ההולך אחר היופי והממון נאבדים ולא ישאר רק הנושא אשה כשרה לש"ש. עוד אפשר לומר שהביא ראיה מן התורה נביאים וכתובים לומר שכל הדברים הם גזורים מלמעלה ואין אדם מרים אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה ובהיות כן אף אותם ההולכים אחר היופי והממון ועלה בידם אל יחשבו שהשתדלותם גרמה להם כי אם הכל סבה מהאל ית' אשר רצה שיעלה גורלו של זה ליופי ושל זה לממון כענין שמשון שהלך אחר היופי ועלה בידו לא השתדלותו גרם כי אם ה' עשה כל זה כי תואנה היה מבקש מפלשתים וכן הביא מן הכתובים בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת ואמר ומה' בוא"ו כמוסיף על ענין ראשון ודוק:

ונחזור לענייננו במעלת הלוקח אשה כשרה שזכותה יספיק להגן עליו וכמאמר רז"ל דרש רבי עקיבא בשכר נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים שבשעה שהיו יוצאות לשאוב מים הקב"ה מזמין להן דגים בכדיהם ושואבות מחצה מים ומחצה דגים ובאות ושופתות שתי קדרות אחד של חמין ואחד של דגים ומאכילות אותם ומשקות אותם ורוחצות אותם ונזקקות לבעליהם בין שפתים שנאמר תשכבון בין שפתים כו'. וראוי לשים לב דמה זכות זה כל כך גדול שמספיק להוציאם ממצרים ע"פ שהיו עובדי ע"ז מאחר שהיו מחויבות ע"ז והרי זה כאדם שאם אכל ולא אבד עצמו לדעת שאין מחזיקים לו טובה בהיות שטוביות עצמו בוחר כ"כ הנשים בהיות שכרתו ברית עם בעליהם כדחז"ל אין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי ועוד שהיו לבשר אחד ונמצא שהטוב שהיו עושין עם בעליהם היה עם עצמן ממש ובהיות שאין החסד לזולתם לא נקרא חסד גמור: אמנם נ"ל שידוע שאין הקב"ה עושה נס כי אם ע"י צדיקים גמורים אשר זה הרויח רב הונא כשהחמיץ לו היין איכא דאמרי שחזר ונעשה יין ואיכא דאמרי שנתייקר החומץ כו' אשר עם זה נתגדל שמו בין החכמים בהיותו בעל נס שאין הקב"ה עושה נסים כי אם ע"י מנוקים מכל חטא ולמדנו ממאמר רב הונא שאין רע יורד מלמעלה ואדרבה אם יראה לשעה רע הוא להטיב לו באחרונה כענין שפי' שנתגדל שמו של רב הונא בזה בהיותו בעל נס וכונת המאמר הזה הוא להביא ראיה איך היו נשים צדקניות בינם למקום בראותם הנם הנעשה על ידן מה שלא היה נעשה ע"י האנשים שהרי כשהיו יוצאות לשאוב מים היה נעשה נס ומזמין להן הקב"ה דגים בכדיהם וכראותם שהקב"ה היה עושה נס על ידן מורה בזה שהיו צדקניות בקיום כל המצות באופן דנחית בעל המאמר להביא ראיה איך היו נשים צדקניות בראות הנס הנעשה על ידן מענין הדגים

ואין כונת המאמר לומר שהיו צדקניות בעבור שהיו מאכילות ומשקות לבעליהם אלא דמפרש ואזיל כל המאורע שאירע:

עוד יש לומר שבהיות שלא היו ישראל יכולים לצאת ממצרים כי אם עד שישלמו לששים רבוא לפי שאין השכינה שורה פחות משש רבוא דזה היה כונת פרעה הרשע באמרו הבה נתחכמה לו פן ירבה כלומר פן ירבה וישלימו למנין ס' רבוא שאז השכינה עמהם ובהיות כן כי תקראנה מלחמה כו' ועלה מן הארץ בהיות שהשכינה עמהם לעזרה בהיותם ס' רבוא ולכן נתחכמו הרשעים הללו ולא היו מניחים לישראל בלילה לילך לבתיהם כמאמרם ז"ל והטעם כדי למעטם כו' והנשים בראותם כן השתדלו להשלים המנין והיו מסכנות בעצמן והולכות ונזקקות עם בעליהם לסתור מה שבנו המצרים ונמצא זה צדקות גדול בהיותם מסכנות בעצמן להזקקות לבעליהם ביום לעשות דבר שאין חיוב עליהן שלילה ניתן להריון ולא יום כמו שדרשו בפסוקוהלילה אמר הורה גבר כו' וכונתם למהר את הקץ אף שירגיש פרעה ונמצא שהיו מוסרות עצמן להריגה על קדושת השם בהיותן משתדלות בענין הריבוי לעבור על דבר פרעה שהיה מכוון אל המיעוט לזה כוון בעל המאמר לומר שבזכות נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים כו' ומפרש ואזיל היו נזקקות עם בעליהן דזה הוא תכלית כונתו להביא ראיה על צדקותן כדפרישית. הרי מבואר שבזכות נשים צדקניות שהיו מכוונות להרבות הזווג כמו שפירשנו זכו ישראל ליציאת מצרים. גם כן צריך החתן והכלה לכוון בענין הזווג הזה להביא נשמות שבגוף למהר את הקץ אשר עם זה נבאר פירוש נכון בשבעה ברכות אשר תקנו חכמים ז"ל:

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שהכל ברא לכבודו ברוך אתה ה' אמ"ה יוצר האדם. צריך להבין כונת אומרו שהכל ברא לכבודו ועוד דלמה לא אמר אשר יצר את האדם כמו שאמר לקמן בברכה ג' אשר יצר את האדם בצלמו ועוד דלמה חוזר בסיום הברכה לומר יוצר האדם:

אמנם נראה לפרש שבהיות אמת שכל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבוד האדם המכיר אותו כמ"ש הרמב"ן ז"ל וז"ל וחשוב בלבך שהקב"ה ברא כל השפלים להנאתו ולתשמישו של אדם שאין לנו טעם ביצירת בעלי חיים השפלים והצמחים שאינן מכירין את בוראם זולתי שבראם לכבוד האדם עכ"ל. ואפשר ג"כ שזהו כונת התנא כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו כלומר לכבודו של אדם שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו כו' נמצא שגבי האדם אמר בריאה יצירה ועשיה משא"כ גבי הבהמות שלא אמר זולת יצירה דכתיב ויצר אלהים וגו'

ועכשיו הכונה לומר כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו של אדם שלא נתעלה הקב"ה בענין הבריאה יותר ממה שהיה מקודם שמעולם היה שלם כמו שהאריך בהקדמה זאת הרב בעל העיקרים ז"ל וכל מה שברא בעולמו הוא בעבור שמדתו הטוב הוא להטיב עמו באופן שכל הבריאה היה לכבוד האדם והקב"ה שמח כשאדם מכיר אותו כאומרו לא היתה פעולתי לריק וזהו אומרו כל הנקרא בשמי ולכבודי שיכיר אותי ומשבח אותי ואינו כפוי טובה לזה בודאי בראתיו יצרתיו ועשיתיו, ולא יצאת פעולתי לריק אמנם אם אינו מכיר אותי אז שוה לבהמה שלא נאמר בו זולת יצירה על דרך ומותר האדם מן הבהמה אין ועתה נבא לביאור הברכה אמר ברוך אתה ה' שהכל ברא לכבודו כלומר הששון והשמחה שברא כמו שאמר לקמן אשר ברא ששון ושמחה כו' לא ברא כל זה אלא לכבודו של אדם:

ובזה מתיישב אומרו יוצר האדם משום שמשתנה בכל שעה מיגון לשמחה ובעת היגון הוא כבריה אחד ובעת השמחה משתנה לבריה אחרת באופן שיוצר אותו בכל עת יצירה מחודשת שכיון שהכל ברא לכבודו של אדם משמביאו השם לגדר הדבר שנברא בעבורו שנמצא שמשנה אותו מדבר לדבר נמצא יוצר אותו מחדש. עוד יש לפרש אמר יוצר האדם ולא אמר אשר יצר משום שבעל תשובה כקטן שנולד דמי והוא בריה חדשה וידוע שהחתן מתכפרים לו עונותיו כמו שדרש ר חמא ב"ח כיון שאדם נושא אשה עונותיו מתפקקים שנאמר מצא אשה מצא טוב כו' לכן אמר יוצר האדם כלומר עכשיו שנושא אשה שעונותיו מתכפרים יוצר אותו יצירה מחודשת שהוא כקטן שנולד:

עוד יש לפרש כדחז"ל גברא בלא איתתא פלגא גופא ונמצא שעכשיו שנשלם נשלם גופו בנשיאת האשה הוא יצירה מחודשת בהיות עתה נשלם בגופו שנשלם עם הצלע שהיה חסר ועכשיו נזדמנה לו ולזה אמר יוצר האדם שעכשיו יוצר אותו. ואפשר שברכה שלישית נותן טעם על אומרו יוצר שהוא הווה והוא אשר דברנו אמר בא"ה אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו והתקין לו ממנו בנין עדי עד בא"ה יוצר האדם הכונה אשר יצר את האדם תחלת הבריאה בצלם דמות תבניתו כדכתיב כי בצלם אלהים עשה את האדם והתקין וממנו ממש בנין עדי עד שהיא האשה הנלקחת ממנו כדכתיב ויקח אחת מצלעותיו וגו' וסיים ואמר יוצר האדם כלומר בא לתת טעם על אומרו תחלה יוצר האדם והוא בעבור שהתקין לו ממנו שהוא מן הצלע האשה ובהיות כן שהוא חסר ממנה כשמזדמנה לו לידו נמצא שיוצר אותו מחדש וזהו הטעם שאמר יוצר האדם יוצר אותו עכשיו:

או יאמר והתקין לו ממנו בנין עדי עד ידוע שעצם אחד הנקרא לוז שברא הקב"ה לאדם זה העצם אינו נרקב בקבר ומשם מתהוה בתחיה כשאור שבעיסה והטעם שזה העצם אינו נרקב לעולם בעבור שכל האברים והעצמות והגידים נהנים מאכילת האדם שאוכל כל ימי השבוע וזה העצם אינו נהנה כי אם ממה שאוכל האדם בליל מוצאי שבת דעל כן מצוה לטעום איזה דבר בליל מוצאי שבת בעבור עצם זה כו'. ונחזור לענין שזה העצם אינו נהנה מאכילת ימי השבוע ובהיות כן כשאכל אדם הראשון מן העץ בערב שבת נמצא שזה העצם א טעם מהחטא משום שהוא אינו נהנה כשאר האברים מאכילת ימי השבוע ולכן אינו נרקב לעולם ונשאר חי כדרך שהיה ראוי אדם הראשון אם לא היה טועם טעם חטא וכונתו ית' מתחלה לעשות כן באדם כדי שיראו בעיניהם כמה החטא גורם שהרי עצם זה שלא חטא אינו שולט עליו רימה לעולם ואין אדם יכול לשוברו כדחז"ל ונבא עם זה לענייננו אמר אשר יצר את האדם בצלמו וגו' ובהיות שבראו בצלמו מה הוא חי לעולם גם נתן רמז בארכיות החיים הארוכים באדם בעצם זה הנקרא לוז שאינו מת כשאר האברים וממנו מתהווה האדם וזהו אומרו והתקין ממנו בנין עדי עד ממנו מגופו ממש התקין דבר שיהיה יסוד עדי עד שאחר התחיה הוא עולם החיים הארוכים. אמר עוד שוש תשיש ותגל עקרה בקבוץ בניה לתוכה בשמחה בא"י משמח ציון בבניה יש לפרש השייכות שיש לציון שישמח עם שמחת חתן וכלה והוא אשר דברנו בדרוש א' בהקדמת תחלת ביאור הענין שצריך החתן והכלה לכוון שתכלית הזווג הזה הוא כדי למעט נשמות שבגוף כדי לקרב את הגאולה שאין ב"ד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף ולכן תקנו חז"ל לומר שוש תשיש ותגל עקרה שהיא ציון עקרה מבניה בקבוץ בניה בשמחה לתוכה אשר החתן הזה גורם בזה הזווג לשמח ציון משום שתכלית הזווג לבנים ולזה מסיים בא"י משמח ציון בבניה כלומר בעבור בניה העוסקים באוצר הנשמות שם להוציאם החוצה:

וזהו הטעם שתקנו לומר קדיש אחר המילה ולא תקנו לומר אחר ז' ברכות משום שתכלית הזווג הוא לבנים להוציא הנשמות שבגוף לקרב הגאולה ולכן בבואם לתכלית המעשה שכבר הביא נשמות אומרים קדיש לומר ויקרב משיחיה. עוד יש לומר משום שבזכות המילה נגאלו ישראל ממצרים כדחז"ל ולכן במילה אומרים קדיש לומר ויקרב משיחיה כלומר שאע"פ שאין אנו ראוים יגאלנו בזכות המילה כמו בגלות מצרים. עוד י"ל שבהיות שבברית מילה מצוי שם אליהו ז"ל המבשר לכן אומרים קדיש ויקרב משיחיה ודוק. עוד יש לפרש שהמקיים מצות מילה כאלו משלים שמו של הקב"ה שהוא חסר שנאמר כי יד על כס י"ה ועיין לקמן בדרוש המילה כיצד הוא משלים השם כו'

ולכן אנו אומרים קדיש יתגדל ויתקדש שמיה רבה כלומר יגאלנו שיתגדל שמו עכשיו שנתקיים מצוה זאת. עוד י"ל עם מה שפירשו מפרשים גבי ביעור חמץ דאין אומרים שהחיינו בהיות שתכלית הביעור הוא כדי להכניס המצה ולכן אומרים שהחיינו על תכלית המצוה שהוא המצה בליל פסח כו' ג"כ בנדון זה כיון שתכלית מצות הזווג הוא כדי להביא נשמו' בעולם כי לא לתהו בראה לכן כשבאים לתכלית המצוה שכבר הביא נשמות אומרים קדיש על סיום המצוהונחזור לענייננו הראשון לביאור הברכה שתכלית הזווג לקרב הגאולה ובהיות כן אמר שמח תשמח רעים אהובים כו' כלומר כיון שבענין הזווג הזה מתקרב הגאולה ראוי לכם שתשמחו בו משום שהוא ענין הנוגע גם לכם בהתקרב הגאולה ולזה אמר אח"כ אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה כו' ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים כו' כלומר מסבת חתן וכלה ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה משום שענין הזווג גורם התקרבות הגאולה לפי שמוציא נשמות שבגוף ובזה יובן פסוק וראה בנים לבניך שלום על ישראל. ונתחיל תחלת המזמור אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו די"ל מלת כל אמנם הכונה לומר שמאושר הוא הירא בכל אבריו מהקב"ה שיש אדם עושה מצוה באבר אחד ועבירה באבר אחר כגון מניח תפילין ביד שמאל וגוזל ביד ימין כמו שדרשו רז"ל במדרש משלי בפ' יד ליד לא ינקה לזה אמר אשרי כל ירא ה' שיהיו כל עצמותיו וכל אבריו ירא ה' שלא יהיה בו אבר מכעיס לקונו ואמר עוד ההולך בדרכיו נוכל לומר שבדרכיו חוזר לאדם כלומר אשרי האיש ההולך תמיד בדרכיו לחפש ולפשפש בהם אם הם ישרים ואם טעה באחד לישרו ולתקנו. או נאמר שבדרכיו חוזר להקב"ה כלומר מי הוא הירא ה' ההולך בדרכיו של הקב"ה בשני דרכיו בין שנוהג עמו בדין בין שנוהג עמו ברחמים על דרך באלהים אהלל דבר וגו'. עוד נוכל לומר שבדרכיו חוזר לאדם אמר אשרי כל ירא ה' ונקרא ירא ה' אע"פ שהולך בדרכיו שלו לעשות המצוה פעם לשמה ופעם שלא לשמה. או יאמר ההולך בדרכיו ע"ד בכל דרכיך דעהו שאפי' בשעה שאדם עושה העבירה יכיר להקב"ה שהוא עתיד ליפרע ממנו שזהו סבה לקרבו אל התשובה בהיותו מכיר שיש שכר ועונש וזהו הנרמז פה שירא ה' הוא ההולך בדרכיו בשני דרכיו בין כשעושה טוב ובין כשעושה רע. או יאמר אשרי כל ירא ה' ומי הוא זה ההולך בדרכיו תמיד עוסק בעסקו תמיד ואינו פונה לשום רע או בהבלי העולם:

יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך הכונה שלירא ה' עושה הקב"ה שיאכל מיגיע כפיו ולא יביא אותו לצורך הבריות כדרך ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם. או אפשר שבא לומר שאל יבטח האדם ביגיעו ובהונו וממונו לומר שהוא שלו שכמה וכמה מבני

אדם עוסקים ועוזבים לאחרים חילם לכן אינו נקרא שלו יגיעו של אדם אלא אחר שכבר אכל אותו וזהו אומרו יגיע כפיך כי תאכל כלומר יגיע כפיך נקרא מה שעמלת כשתאכל אותו שאחר שאכלו ודאי שהוא שלו ואז אשריך שזכית לאכול יגיע כפיך אשר עם זה טוב לך בעולם הזה ובעולם הבא:

אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך הכונה כשתהיה אשתך צדקנית וצנועה כגפן פוריה בירכתי ביתך מוצנעת שכל כבודה בת מלך פנימה אז תזכה שיהיו בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך לפי שלא ימותו בעוונה שהבנים קטנים מתים בעון האב או האם ובהיותה היא צנועה וצדקנית יהיו בניך קיימים סביב לשלחנך לעולם:

עוד י"ל איזו אשה ראויה שתקרא בשם אשתך כשהיא יפה ומלובשת כגפן פוריה ועם כל זה היא בירכתי ביתך בזאת יבחן צניעותה. אע"פ שהיא מלובשת מרקמה עם כל זה אינה יוצאת חוצה וזהו כונת הפסוק כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה ר"ל הכבודה ניכרת שאע"פ שזהב לבושה עכ"ז היא פנימה שאם היא ערומה מחוסר לבוש לא יבחן שבעבור שאינה יוצאת שהיא צנועה וכן פירש בפ' זה קרובי הר' אברהם אפומאדו נר"ו:

אמנם יש לדקדק שהיה ראוי לומר אשתך כגפן פורה כמו שהקשה הר' שמואל אוזידא ז"ל אמנם אמר פוריה והטיל יו"ד וה"א שהוא השם אשר בין איש לאשתו כדחז"ל איש ואשה שזכו שכינהביניהם שהוא יו"ד של איש וה"א של אשה ועכשיו שיעור הפסוק אשתך תהיה כגפן פוריה בחיבור יו"ד וה"א וניתן ביניכם כשתהיה צנועה בירכתי ביתך שאם לא כן הקב"ה מסלק שמו ונשאר אש ואש גם בניך תזכה שיהיו יפים ב עשיהם כשתילי זיתים כשיהיו סביב לשולחנך שבהיותך תמיד עמהם לשים עליהם עיניך ליסרם ולהדריכם בדרך ישרה אז תזכה שיהיו כשתילי זיתים יפים ונעימים במעשים טובים:

עוד יש לומר שבהיות שיש בני אדם המתאוים לנשים דברניות מצחקות ולכן בא להזהיר לומר אשתך תהיה חשובה וחביבה בעיניך כשתילי זתים שהם חביבים אע"פ שאינה יצאנית ודברנית אלא שיושבת בירכתי ביתך אשר עם זה תזכה שיצאו ממנה כהנים גדולים כמאמרם ז"ל כל אשה שהיא צנועה ראוי לצאת ממנה כהנים גדולים וזהו אומרו בניך כשתילי זתים רמז על הכהונה הדכתיב ושנים זיתים עליה האמור ביהושע כה"ג באופן שבעבור היותה צנועה בירכתי ביתך תזכה לבנים שיהיו כשתילי זיתים כ"ג סביב לשלחנך. עוד יש לפרש באומרו סביב לשלחנך ולא אמר בניך כשתילי זיתים בשלחנך אלא אמר סביב לרמוז על רבוי הבנים שיסובבו כל עיגול שלחנך. עוד יש לפרש בניך

כשתילי זיתים מה הזית עולה על כל המשקים אף בניך יהיו ראשים על העם ולא שיוליכום לעיר אחרת לשים אותו עליהם לראש אלא במעלתם יהיו סביב לשלחנך כדי שתראה ותשמח. הנה כי כן יבורך גבר ירא ה' כלומר הנה כי כן כסדר הזה שברכתי כן ראוי לברך לכל גבר אשר הוא ירא ה':

יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלים כל ימי חייך. הכונה יברכך ה' להוציאך מן הגלות מסבת ציון שלא חטא אלא שבעבורך הטיל כעסו עליו ובזכותו שלא חטא יברכך בטוב הגאולה וראה בטוב ירושלים. או יאמר יברכך ה' מציון כלומר יבא ברכתך מציון אשר שם אבן השתיה שמשם הושתת העולם הנברא בעבורך כאמרם ז"ל בשביל ישראל נברא העולם שנאמר בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית ובהיות ברכתך מציון תהיה ברכתך מושלמת בהיות את עיקר כל העולם אשר בעבורך נברא. וראה בטוב ירושלים כל ימי חייך הכונה כשתזכה לראות בבנין ירושלים תראה אותו כל ימי חייך שכל ימיך יהיו ימים של חיים בלי מכאוב ויסורים שכל המדוכה ביסורים אינו רואה בטוב העולם כלל. וראה בנים לבניך שלום על ישראל הכונה יובן עם הקדמתנו שכל העוסק בפו"ר מקרב הגאולה לפי שהוציא הנשמות שבגוף לזה אמר וראה בנים לבניך ובראותך בנים לבניך מורה על הנשמות שחסרו מן האוצר ובזה שלום על ישראל שמקרב המבשר שלום מצמיח ישועות:

ובהיות ענין הזווג סבה לקרב הגאולה זהו הסבה שהשיב הקב"ה כהוגן לאליעזר ולשאול אע"פ שהם שאלו שלא כהוגן מה שלא השיב ליפתח משום שכיון ששאלתם היה על ענין זווג הגורם לקרב הגאולה אין ראוי להשיב שלא כהוגן משא"כ גבי יפתח שלא היה בענין זווג והמפרשים ז"ל פירשו שאליעזר ושאול שאלו שלא כהוגן בדבר הנוגע לבשר ודם משא"כ ביפתח שאמר כל אשר יצא מדלתי ביתי והעלתיהו עולה לה' ולכן השיבוהו שלא כהוגן. עוד יש לפרש ונקדים להציג לפניך לשון המאמר אמר רב שמואל ב"נ אמר רבי יהונתן ג' שאלו שלא כהוגן לשנים השיבו כהוגן ולאחד שלא כהוגן ואלו הם אליעזר עבד אברהם ושאול בן קיש אליעזר דכתיב והיה הנערה וגו' יכול אפי' חיגרת השיבו כהוגן ויצאה רבקה שאול בן קיש אמר האיש אשר יכנו יעשרנו המלך וגו' ואת בתו יתן לו לאשה יכול אפי' עבד או ממזר והשיבו כהוגן ונזדמן לו דוד. יפתח הגלעדי דכתיב והיה היוצא מדלתי ביתי לקראתי בשובי בשלום מבני עמון והיה לה' והעליתהו עולה יכול אפי' דבר טמא והשיבוהו שלא כהוגן ויצאה בתו ע"כ נראה לומר שהטעם שלשנים השיבוהו כהוגן בהיות שמ' יום קודם יצירת הולדאומרים בת פ' לפ' באופן שכבר קדמה

גזירה זו שבת פ' יהיה לפ' כגון רבקה ליצחק מיכל לדוד ולכן השיבו כהוגן ולהזמין לאליעזר את רבקה ולשאול את דוד כדי לקיים הגזרה:

עוד אפשר לומר שבהיות שכל מה שעתיד להיות עד סוף העולם גזור לפני הקב"ה ששת ימי בראשית כמאמרם ז"ל הראה הקב"ה למשה כל מה שהיה ועתיד להיות ולכן בהיות גזור מקודם שמיכל יציל לדוד מיד שאול אשר נתנה לו מקום לברוח ושאול יהיה רודף של דוד בעבור סיבת הדברים הידועים לפני המקום וגם שמרבקה ויצחק יצאו ב' בנים אחד צדיק ואחד רשע ולכן השיבה כהוגן להביא סדר העניינים הגזורים להיות ע"י שני אלו עוד י"ל שגבי אליעזר ושאול לא היה מועיל אם היה מושיבם שלא כהוגן שהן אמת שהיה מזמין לשאול עבד אי ממזר אמנם מיכל לא היתה מתקדשת בו משום שצריך ברצון האשה ולא ברצון אביה ואז היה אומר שאול הן אמת שאמרתי ואת בתי אתן לו לאשה אמנם היא אינה רוצה וכן היה יכול יצחק להשיב לאליעזר איני רוצה בזאת באופן שבענין זה הבחירה היתה תלויה באחרים משא"כ גבי יפתח שהיה תלוי בידו לעשות כרצונו בבתו בהיותו שולט עליה ולכן השיבו שלא כהוגן ודוק. ונחזור לענייננו שענין הזיווג לקרב הגאולה וע"ז היו החסידים הראשונים מזלזלין את עצמו לרקד לפני הכלה והותרו לדבר דברים של בדאי לומר אשה נאה וחסודה כמאמרם ז"ל:

במאמר שהקדמתי בתחלת הדרוש אמרו עליו על ר' יהודה בר אלעאי שהיה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה ואומר כלה נאה וחסודה רב שמואל בר ר"י היה מרקד אתלת אמר ר"ז קא מכסיף לן סבא כו' שמעתי מקשים דלמה ר"ז לא אמר על ר"י בר אלעאי קא מכסיף לן כשם שאמר על ר"ש בר"י ואפשר לומר שלרבי שמואל בר"י ראה אותו בעיניו שהיה מרקד ואמר קא מכסיף מה שלא ראה לרבי אלעאי עוד יש לומר דבשלמא ר"ש שהיה מרקד אתלת היה צריך לעשות נענועים רבים בגופו כדי לזרוק אחד ולקבל אחד והיה נראה כמתבזה בריבוי הנענועים משא"כ ר"י בר אלעאי שהיה מרקד באחד שאין צריך שם שום נענוע וריבוי התנועות ולכן לא אמר קא מכסיף:

אך ראוי להבין דמה היה רומז ר"י בר אלעאי שהיה מרקד באחד ומה היה רומז ר"ש בר יצחק שהיה מרקד בתלת ועוד למה היו מרקדים בהדס ולא במין אחר בשושנה וחבצלת אמנם נראה שר"י בר אלעאי היה רוצה לרמוז שכדי לזכות שם י"ה ביניהם כדחז"ל איש ואשה שזכו שכינה ביניהם יו"ד של איש וה' של אשה צריך שיהיו ב' בלי שום פירוד כאלו ב' כגוף אחד כדכתיב על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד ואז יזכו בהשראת השכינה ביניהם כמו מפי' שש"י ז"ל ובלבד שלא יהיה הוא חושב באשה אחרת והיא באחר ולכן לרמוז לזה היה מרקד באחד שצריך שיהיו ב'

כאחד כאילו ב' גוף אחד ור' שמואל היה מרקד אתלת לרמוז גם לזה שבהיותם שעכשיו הם נעשים שותפים להקב"ה כמאמרם ז"ל ג' שותפים באדם הקב"ה ואביו ואמו א"כ ראוי להם לישר דרכיהם טובים השנים בלי שום פירוד ביניהם כדפרישית:

והטעם שהיו מרקדים בהדס בהיות בה בחינות כאשה כדרך שדרשו ז"ל למה נמשלה אסתר להדסה שהיה מרה להמן כהדסה ומתוקה למרדכי כהדס שיש בה ריח טוב גם באשה יש ב בחינות כדרך שהיו אומרים במערבא מצא או מוצא מצא לרמוז על בחינת הטוב מצא אשה מצא טוב מוצא ומוצא אני מר ממות גו' וכונתם לרקוד בהדס לומר אם יזכה תהיה אשתו בבחינת הטוב שיש בהדס שיש בה ריח ואם לא יזכה תהיה כצד הרע שהיא מרה שאז מותר לגרשה כמאמרם ז"ל אשה רעה מצוה לגרשה:

אשר עם זה יובן מאמר חז"ל בפ' הבא על יבמתו דס"ג וז"ל ר' חייא הוה מצערא ליה דביתהו וכי הוה משכח לה מידי צייר בסודריה ומייתי לה ניהלה אמר ליה רב והא קא מצערא ליה למר א"ל דיינו שמגדלות את בנינו ומצילות אותנו מן החטא ע"כ וק"ט על רב שנראה שהיה משים קטטה בין איש לאשתו באומרו לר"ח והא קא מצערא ליה למר למונעו מרצונו הטוב ממנה ואדרבה אם היה מביא אותה כלום היה ראוי לפייסו לומר אל תשגיח לדבריה שדעתן של נשים קלות כמדתו של אהרן שהיה משים שלום בין איש לאשתו אמנם נראה לפרש שבהיות שאמרו חז"ל אשה רעה מצוה לגרשה לכן רצה רב לידע למה ר"ח היה עובר על דברי חביריו שהטילו חיוב באומרם מצוה לגרשה וא"כ תורה היא ולמודה היה צריך ולכן אמר ליה הא קא מצערה למר והוא דרך שאלה וא"כ למה אין אתה מגרשה שרצה לידע איזה טעם וללמוד חידוש ממנו וחידש לו ר"ח שמה שאמרו ז"ל אשה רעה שמצוה לגרשה ואם כתובתה מרובה צרתה בצדה זהו באשה שאינה רוצה לגדל את בניה ומשמטת עצמה מתחת בעלה כענין שהיתה עושה דלילה לשמשון אז אשה רעה כזאת מצוה לגרשה משום שמביאתו לידי חטא לו ולבניו אחריו אמנם אשתו של ר"ח היתה ק' בעניינים אחרים אמנם לא בזה וזהו מה שרומז לו דיינו שמגדלות את בנינו ומצילות אותנו מן החטא כלומר ובהיות שתים אלו באשה כדפרישית אין ראוי לגרשה וחז"ל שאמרו מצוה לגרשה כשאין בו השנים כדפרישית בילא"ו:

אליהו בכמה"ר שלמה אברהם הכהן האתמרי. נמצא זה בשם הר' אליעזר מגרמיש ז"ל וכתבתיו פה בענין הזיווג דבר מחודש. כל הנשמות משׁשׁת ימי בראשית מצויירות הם בפרגוד ששמו גוף והוא ביריעה פרוסה ומצוירות בו נפשות ישראל אנשים לבד ונשים לבד ועבדים כנענים לבד ושפחות לבד והגוים הזכרים לבד והנקבות לבד וגם מצאתי

בשם גדול א' לא נתפרש שמו שהשמות מצויירות באותו פרגוד ושמו גוף באותה צורה בדיוק שעתיד הגוף להיותו נוצר ונברא מזרע האיש והאשה ופרצוף של נשמות מצויירות זה על גב זה בפרגוד לששה טורים הטור העליון נשמות של זכרים מישראל והטור השני נשמות של נקבות מישראל הטור הג' נשמות העבדים כנענים טור הרביעי נשיהם הטור החמישי גוים זכרים הטו' ששי נשיהם ואם אין ראיה לדבר זכר לדבר בראשית וגו' השמים השמים בגמט' נשמה ואת הארץ כלו' ואח"כ ברא את הגוף מן הארץ בדמות וצלם כמו שהם מצויירות בפרגוד והנשמות המצוירות הם רוח מכינות ליוצר נשמות ישראל והזכרים מישראל מלמדים לנשים כל המצות חוץ ממצות עשה שהזמן גרמא שהן פטורות וכן לעבדים ולשפחות ולגוים מלמדים להם מצות שנצטוו בני נח ופירושם ובהעלות רצון האל לעבר את האשה אז קורא אל המלאך הממונה על ההריון ואומר לו לך ראה בפרגוד והסתכל בצורה פלונית ונותן אות ומופת בה ועל זה אמרו ז"ל בת קול יוצאת ואומרת בת פ' לפ' כי כך הם למעלה מצויירות זכר ונקבה כלם הם זוגים זוגים ומזה תוכל להבין סדר העיבור הפנימי ע"כ:

פרק ג

דרוש למילה

ושם הדרוש הזה ברית שלום וראיתי להסמיכו אחר דרושי הזיווג בהיות שתכלית הזיווג הוא לקיים זאת המצוה

מסכת נדרים פ"ג דל"א ע"ב גדולה מילה שכל המצות שעשה אאע"ה לא נקרא שלם עד שמל. ראוי לשים לבבפסוק ויהי אברם בן תשעים שנה כו' ויאמר אליו אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים דקשה למה נראה אליו בשם שדי כשבא לדבר עמו ע"ע המילה ולא בשם אחר מהשמות ומהר"י אברבנאל ז"ל פי' ששם שדי מורה שהוא תקיף ומשבר כח המערכות ולפי שאברהם לא היה ראוי להוליד כפי מזלו ועכשיו בענין המילה היה מבטל המזל והמערכה להוליד ליצחק לכן נראה לו בשם שדי:

ובזה יובן טעם שתלה הכתוב מהולים שבמדבר ושבמצרים ע"י יהושע אע"פ שגם משה ואהרן נתעסקו עמהם כאומרם ז"ל במדרש חזית בפ' עד שהמלך במסיבו וז"ל המאמר ויהי בחצי הלילה אמרו לו למשה רבינו תן לנו מה נאכל א"ל כך א"ל הקב"ה וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אותו אז יאכל בו עמדו ומלו עבדיהם והיה נפשם תוה לאכול א"ל תן לנו לאכול א"ל כל ערל לא יאכל בו מיד כ"א ואחד נטל חרבו על ירכו ומל עצמו מי מלן ר' ברכיה אמר משה מהל ואהרן פרע ויהושע היה משקה וי"א יהושע היה מוהל

ואהרן פורע ומשה היה משקה הרי מבואר מכאן שעל ידי שלשתם נמולו ולמה כלה הדבר ביהושע שנאמר אשר מל יהושע:

אמנם הוא אשר דברנו שבהיות שביהושע ניתוסף היו"ד משדי אשר עם היו"ד נשלם שם שדי בגופו של אדם לזה תולה המהולים בו שהמהולים נשלמים בשם שדי עם המילה שהיא היו"ד עי"ל בעבור היותו מזרעו של יוסף שלא פגם במילה לכן תולה המהולים ביהושע שאחר שאדם מל מתיש כח הקליפה כמ"ש החסיד בעל מנורת המאור בדל"ב משם הרב מורה צדק שכתב בסוף ספרו בטעמי המצות פמ"ט וכן המילה אצלי אחד מטעמיה למעט תאות המשגל ולהחליש זה האבר כפי היכולת עד שיתמעט במעשה זה עכ"ל ולכן היות המילה סיבה להתיש כח הקליפה כדי שלא יבא האדם לפגמה תולה הענין ביהושע הבא מיוסף שלא פגם במילה. אבל בענין המאמר שהזכרתי ראוי לשים לב בספקות הנופלות בו. ראשונה י"ל דלמה מיד בתחילת הדבור לא אמר משה כל ערל לא יאכל בו אלא אמר להם בתחילה ומלתה אותו אז יאכל בו עד שסברו שהעבדים דוקא היו צריכים למול ולא הם ומלו את עבדיהם והוצרך אח"כ לפרש כל ערל לא יאכל בו שיבינו שגם כנגדם היה מדבר. ספק ב' שמאחר שראו שהעבדים הוצרכו למול כדי שיוכלו לאכול איך לא הבינו שגם הם היו צריכים למול כדי שיוכלו לאכול מאחר שהערלה היה מעכב האכילה. ספק ג' איך מלו בלילה שהרי דרשו ז"ל ביום השמיני ביום ולא בלילה. ספק ד' להבין על מה בא הי"א דיהושע היה מוהל ואהרן פורע ומשה משקה. ספק ה' מאחר שהיו ערלים איך מלו עבדיהם ובניהם שהרי דרשו ז"ל המל ימול המל ימול. ספק ה' מה שמקשים העולם דמאחר שאמר שנתן כל אחד איש חרבו על ירכו ומל עצמו מה שואל מי מלן שהרי הם עצמן מלו:

אמנם נראה לפרש בהיתר אלו הספקות דמרע"ה לא רצה לקרותם ערלים ולכן לא אמר להם בפירוש כל ערל לא יאכל בו שלא להזכיר סרחונם שהיו ערלים ותלה הסרחון והפיסול בעבדים ואמר וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אותו והם יבינו מעצמן שגם הם היו צריכים למול מאחר שהערלה מעכב האכילה בראותם שהעבדים לא יכלו לאכול על היותם ערלים והם לקחו החלוקה בדרך אחר וסברו שהדבר תלוי בכונה להיותם מכוונים אל המצוה ובעבדים דלא שייך כונה וגם בקטנים צריכים מילה כמו שמפורש במדרש פ' בא שמלו לעבדיהם ולבניהם ולכן עמדו ומלו עבדיהם וגם בניהם בהיותם שוללי הכונות אמנם הם היו יכולים לאכול בהיותם מכוונים אל המצוה בלבד אף שהיו ערלים וכיון שלא הבינו ולא מלו עצמן אז הוכרח לומר להם בפי' כל ערל לא יאכל בו וקראם ערלים אף שבתחלה רצה להסתיר זה הדבור והותר בזה ספק א' וב'. ובהתר ספק ג' י"ל שכיון

שהיו אנוסים מסבת הרעב וקרובים לסכנה והיו מוכרחים לאכול הקרבן הוכרחו למול עצמן בלילה והותר בזה ספק ג'. ובהתר ספק ד' י"ל שבהיות שאין המצוה נקראת כי אם על שם גומרה וידוע שגמר מצות המילה היא הפריעה משום דמל ולא פרע כאלו לא מל וגמר הפריעה היא המציצה וההשקאה ולכן בא הי"א לומר שמשה שהיה גדול מכלם היה משקה שהוא תכלית המצוה ואהרן שהיה גדול מיהושע היה פורע ויהושע היה מוהל שהוא תחילת המצוה. אמנם כפי סברא ראשונה היו נותנים יותר מעלה ליהושע ממשה ואיך יעלה על הדעת שמרע"ה היה מניח מלעשות עיקר גודל המצוה והותר ספק ד'. עי"ל שתלוי מחלוקת זה בפלוגתא דאיתא בגמרא אם חולקים כבוד לתלמיד בפני הרב או אין חולקין מ"ד משה היה מוהל סובר כמ"ד חולקין ולכן חלק כבוד ליהושע תלמידו שישקה שהוא תכלית המצוה ומ"ד יהושע היה מוהל סובר כמ"ד אין חולקין. ובהתר ספק ה' שמקשין שמאחר שמלו עצמן איך שואל מי מלן נראה דאין הכרע לומר ממ"ש שכל אחד מל עצמו שמלו ממש בידם את עצמן ולא ע"י אחרים אלא הכונה לומר כל אחד נטל חרבו על ירכו ומל עצמו כלומר ע"י המוהל כדרך שאומרים פלוני מל את בנו והמוהל מל אותו או ד"מ שאומרים המלך נצח המלחמה שבהיות הוא הסבה תולה הדבר בו ג"כ בנ"ז בהיותם הם סבה אע"פ שמשה ואהרן ויהושע מלן תולה בהם המעשה והותר בזה ספק ה' וו'. עי"ל בהתר ספק א' שאם היה אומר להם מיד שימולו לא היו חוששים אח"כ על עבדיהם למלותם כדי למהר לאכול לכן הזהירם תחלה על העבדים: ונחזור לענייננו הראשון ששם שדי חקוק בגופו של אדם והמילה היא היו"ד אשר עם זה יובן מאמר חז"ל שאברהם אבינו יושב בפתח גהינם וכל איש שפגם יותר מדאי מעביר עליו ערלות התינוקות ומחפה מילתו ומשליכו לגהינם וראוי לשים לב דמה צורך לדבר זה לכסות המילה שמאחר שפגם למה אינו משליכו לגהינם מיד:

אמנם הוא אשר דברנו ונקדים קודם מ"ש הרמב"ם בפ"ו מה' יסודי התורה וז"ל כתב אלף למ"ד מאלהים יו"ד ה"א מהויה אינו נמחק אבל הכותב שי"ן דל"ת משדי ה"ז נמחק ט"כ וטעמא משום ששי"ן דל"ת אינו שם בחיסרון היו"ד שנשאר שד ולכן בהיות בגופו חקוק שם שדי אם היה משליכו אברהם עם השם שלם שהוא שם שדי שחקוק בגופו של אדם גהינם לא היה שולט עליהם בהיות השם של שדי עליו והוא מן השמות שאינן נמחקים ואיך היה רשות לגיהנם למוחקו ולכן מכסה המילה שהיא היו"ד ונשאר שד והרי אם כתב שי"ן דל"ת משדי הרי נמחק משום שנשאר שד שאינו שם ולא חצי השם ובזה שמעתי משם קדוש א' מדבר שזהו כונת רז"ל בגמרא ר' פ' שהיה בשעת הזיווג עם אשתו כאלו כפהו שד דלמה אמרו שד ולא שם אחר של מזיק אמנם הוא אשר דברנו

דשם שדי רשום בגופו של אדם ובהסרת היו"ד נשאר שד ובשעת המעשה מכסה היו"ד ולא נשאר לחוץ כי אם שד לכן אמר כאלו כפהו שד ודוק ונכון:

ובזה יובן מאמר רז"ל בפ' התכלת דמ"ג ע"ב ת"ר חביבין ישראל שסיבבן הקב"ה במצות תפילין בראשיהן ותפילין בזרועותיהן וציצית בבגדיהן ומזוזה בפתחיהן ועליהן אמר דוד שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך ובשעה שנכנס דוד למרחץ וראה שעמד ערום אמר אוי לי שאעמוד ערום בלא מצוה כיון שנזכר במילה שבבשרו נתיישבה דעתו ואחר שיצא אמר עליה שירה שנאמר למנצח על השמינית מזמור לדוד על המילה שניתנה בשמינית ראב"י אומר כל מי שיש לו תפילין בזרועו ותפילין בראשו ומזוזה בפתחו הכל בחזוק שלא יחטא שנאמר והחוט המשולש לא במהרה ינתק ואומר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם עכל"ה וי"ל דלמה נצטער דהע"ה כשהיה במרחץ בלא מצות שהרי באותה שעה היה פטור מהמצות בהיותו במקום מטונף שאין ראוי לקיימם ב' דלמה אמר שירה על מצות מילה יותר משאר מצות ג' דלמה נזכר מהמילה ולא ממצות הפאה ד' וכי בדבר הדבוק עם האדם שייך שכחה שאומר כיון שנזכר חמישי דהול"ל כיון שנזכר במילה נתישב דעתו מהו במילה שבבשרו שבודאי שבבשרו היה ו' דלא אמר על השמיני כלישנא דקרא וביום השמיני ימול כו' אלא על השמינית:

אמנם בהתר אלו הספקות צריך להקדים הקדמה והוא מ"ש ז"ל עינא וליבא תרי סרסורי דעבירה והם הגורמים להחטיא לאדם ובהיות לולא הקדוש ב"ה אשר ברחמיו עוזר לאדם להצילו מיצרו לא היה יכול לו וטרם מכה ציץ רפואה פרח ונתן מצות תפילין שבזרוע הבאים נגד הלב להתיש כחו ומצות תפילין שבראש אשר הם נגד העינים כדכתיב והיו לטוטפות בין עיניכם כדי להגין לאדם מראיית העינים וגם הציצית הוא כחשן מכסה ומגן על הלב באופן שבהיות האדם מסובב ממצות אלו אין עבירה באה על ידו וא"ת תינח ביום שהוא מסובב במצות אלו יכול להציל א"ע מן היצר אמנם בהיותו שוכב על משכבו בלילה ויבא יצרו לנצחו מה יעשה מאחר שהוא ערום מאלו המצות המגיעות לאדם ע"ז שמעתי מהקדוש המקובל האלהי האר"י ז"ל שכל מי שיצרו תקפו עליו בלילה יקום ויניח ידו על שם שדי שבמזוזה ויכוון שבסוף אותיות מילוי יצר הם אותיות שדי וכשיכוון שבאותיות יצר כלול שם שדי ינצל מהחטא ובזה נוכל לומר דזה רמז הפסוק באיוב סימן כ"ב והיה שדי בצריך וכסף תועפות לך כלומר כשתכלול שם שדי בצריך ר"ל ביצרך שבמלת יצר כלול שם שדי אז וכסף תועפות לך כסף לשון נכספה ותועפות תעיפה כלומר כוסף יצרך תעוף ממך באופן שגם בלילה שאין האדם מסובב בציצית ותפילין המצילין ומגינין לו מהיצר יכול להציל בכונה זאת של שם שדי ובזה

יבא היטב ענין דהע"ה שכיון שנכנס למרחץ וראה עצמו ערום ממצות אלו המגינין לו מיצרו נתיירא מאד אולי יצרו הרודף להחטיאו היה יכול עמו בבית המרחץ לפוגמו עם איזה מחשבה פגומה בהיותו ערום מהמצות המצילין מהעבירה וכיון שנזכר במילה שבבשרו אשר היא יו"ד של שדי הרשום בגוף האדם נתיישב דעתו בזכרו כונת הרב מהאר"י ז"ל שבאותיות שדי כלול יצר כדפרישית ובהכוון הפונה הזאת ינצל מן היצר אף שאינו מסובב עם אותם המצות ועם זה הותר ספק א' ובספק ב' שאמר שירה עליה דוקא בהיותה מסוגלת להצילו מהיצר ובהתר ספק ג' שאמר כיון שנזכר כלומר נזכר אל הכונה שבאותיות יצר כלול שם שדי. ובהתר ספק ד' דלמה לא נזכר מענין הפאה שלעולם נזכר ממנה אמנם לא נתיישב עמה בהיות שאינה מסוגלת להנצל מיצר הרע. ובהתר ספק ה' באומרו במילה שבבשרו יובן באומרם ז"ל במדרש תהלים ד"י ע"ב י"ג נולדו מהולים אדם שת חנוך נח שם תרח יעקב משה יוסף שמואל דוד ישעיה ירמיה ע"כ ולכן דוד שנולד מהול מבטן ומהריון אמר במילה שבבשרו שלעולם היה המילה בבשרו משעת יצירתו ולא כשאר בני אדם שבא להם מיום השמיני והלאה והותר ס' ה' ובהיות מצות המזוזה מסוגלת גם היא לינצל מהיצר כדפי' לכן לא אמר על השמיני אלא על השמינית רמז שהיא סמוכה לאחרות כלומר היא מצוה שמינית מסוגלת מאותם ז' המצות דהיינו ציצית ומזוזה ותפילין משום שבמילה יש סגולה אחרת בכוון בשם שדי כדפי' ונכון ודוק והותר ספק ו'. ובזה יובן מאמר חז"ל בנדרים פ"ג דל"ב אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי שבעבור המילה שמים וארץ קיימים דקשה דמה שייכות יש זה עם זה אמנם יובן עם האמור שבאדם רשום שם שדי וידוע שהקב"ה נקרא שדי על שאמר לעולמו די ונמצא ששמים וארץ שנבראו יחד כדחז"ל נשלמו בשם שדי ולכן בקיום מצות המילה ששם שם שדי שמים וארץ מתקיימים שנשתכללו בשם שדי ונכון ודו"ק:

ועם זה נבין הפסוק גם כי אלך בגי צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי הכוונה במה שאמרנו שרשום באדם שם שדי דעל זה הוצרך א"א ע"ה להעביר עליהם ערלת התינוקות כדי להסתיר היו"ד כדי שישלוט עליהם גהינם באופן שבעבור שיש באדם שם שדי אין גהינם קולטתו ולזה אמר גם כי אלך בגיא צלמות שהוא גהינם לא אירא רע כלומר איני מתייירא שישלוט עלי אשו של גהינם לפי שאתה עמדי כלו' שמך רשום עמדי בגופי:

(א"ה הש"ח ס"ט עיין בלקוטי שושנים שבס' קרנים להרב המקובל כמהר"ש מאוסטרפולי ז"ל דפוס אמשטרדם בסוף הספר וראיתי להעתיקו בכאן לפי שיש שינוי וז"ל איתא בפליאה דר"ג קארו תת"ן חדרים יש כמנין תכל"ת ובאלו חדרים צריך לילך

אפי' צדיק גמור לתקן ולהעלות נשמות של רשעים כמבואר בזוהר בכמה מקומות והנה כאשר בא הצדיק לתת"ן חדרים אינו צריך לפחוד מן המזיקין כי תק"ף חדרים אינם תוקפא דדינא וממילא נשארים ר"ע חדרים וכשמם כן הם שהם רע ואם היו הצדיקים ההולכים שם בלא שמירה אזי היה יכול להיות שהיו נזוקין מגרדיני נמוסין טהירין אזי הולך מלאך אחד ושמו יהושע ובידו שעוה וכותב על מצחו השם הנקרא את"ה ואז אפילו הולכין באלו ר"ע חדרים אין שטן ואין פגע רע ולדעתי זה הסוד גלה לנו דהע"ה תהלים כ"ג גם כי אלך בגי"א צלמו"ת בתק"ף לא אירא רע רזא דמילתא גי"א צלמו"ת גימ' תק"ף ר"ל גם כי אלך בגי"א צלמו"ת בתק"ף חדרים מן תת"ן שהם אינם תוקפא דדינא וממילא נשארים ר"ע מ"מ לא אירא רע מאותן ר"ע חדרים כי את"ה עמדי ר"ל השם של אתה עמדי שכתוב על מצח הצדיק ומי כותבו ומפרש ע"מדי ש"בטך ו"משענתך ה"מה ר"ת אותיות שעוה ולמפרע דהיינו ע"מדי ש"בטך ו"משענתך ה"מה י"נחמוני ר"ת יהושע ר"ל שהוא כותבם והענין פלא שהכל מרומז בקרא והאל יכפר בעדי עכ"ל ז"ל ועיין להרב הגדול מהר"י אזולאי ז"ל בס' דבש לפי שהביא ג"כ הלשון הנז"ל וכתב עוד שבס' רפדוני בתפוחים דכ"ה יש מעט תוספת כי בתק"ף חדרים אין פחד כי יש להם בושה מת"ח ומזקנים אנשי מעשה כו' ע"ש):

אמנם שמעתי משם המפרשים ז"ל שיש במדרש כשאדם מת יש ממונה שרואה אותו אם הוא מנוקה מכל חטא רושם במצחו אותיות את"ה וכשגהינם רואה אותו בסימן זה אין קולט אותו ואם הוא רשע רושם במצחו אותיות א"ת ואז גהינם קולטתו ע"כ. ולא ידעתי טעם הסימן ואולם הוא כדרך תי"ו תמות כו' וזהו כונת דוד באומרו גם כי אלך בגיא צלמות שהוא גהינם לא אירא רע משום שאותיות אתה רשומה עמדי עכ"ל:

ובזה נוכל לומר ואתה ה' מגן בעדי כבודי ומרים ראשי ונקדים לפרש מתחילת המזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו וחז"ל הקשו קינה מבעי ליה אלא אמר מזמור שלא היה עבד או ממזר מי שקם עליו כו' אמנם נ"ל לומר שאמר שירה על שמצא מקום לברוח ולא נפל בידו שהיה ממיתו כפי מה שיעצוהו ולזה אמר לדוד וטעם המזמור היה בברחו כלומר על מה שמצא מקום לברוח מפני אבשלום בנו:

ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי רבים אומרים לנפשי כו' ואתה ה' מגן בעדי כו' הכונה ידוע שמנהג העולם הוא שבעוד שהאדם עומד בגדולה ברוב עושר ותענוגים שידה ושידות הכל מתקנאים בו ומבקשים שפלותו או מסיבת קנאה או מסיבת יראה שלא ישלוט עליהם בזדון ובחזקה אבל אם גלגל הדבר שירד זה מגדולתו עוד אין חושבים בו ואדרבה אפי' אויביו מרחמים עליו משום שכיון שנתבטל הסבה נתבטל המסובב.

אמנם דהע"ה היה מתרעם שלא נהגו עמו כדרך מנהג העולם כדפי' אמר ה' מה רבו צרי עם אבשלום אשר כפל צרותי ועם כל זה שרבו צרי וצרותי וכבר באתי בגדר השפלות עם כל זה רבים ונכבדים קמים עלי אשר לא כדת משום שאין דרך העולם כן כדפרישית ומה אומרים הרבים הללו הקמים עלי אומרים לנפשי אין ישועתה לו לדוד עוד ומביאים ראיה לדבריהם ואומרים ראו איך אין ישועתה לו משום שהוא באלהים סלה ובראות שלעולם פוגע עמו מדת הדין אינו אלא מצד רוע נפשו ואינם יודעים שאתה ה' בהיותך בעל הרחמים אדרבה עם היסורים שאתה מביא עלי אתה מגן בעדי לנקותי מכל חטא ופשע ולהרים ראשי ונמצא שהיסורים הם כבודי ומרים ראשי לעה"ב:

עוד י"ל רבים אומרים לנפשי כלומר כת הכופרים הקמים עלי מה אומרים אין ישועתה לו לדוד וכל ימיו מכאובים והוא מסבת כי באלהים סלה ובהיותו דבוק באלהים והולך בדרכיו זהו הטעם שבאים עליו רבות צרות. עוד י"ל שהוא דרך תמיה שהיו מתמיהים עליו באומרם וכי מאחר שאין ישועתה למה הוא באלהים סלה:

אך יש לדקדק שהיה מן הראוי לומר רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לה שמלת לו אינה מתיישבת כל כך אמנם נראה שבהיות שיש רשע ורע לו ויש צדיק ורע לו וטעם הרשע ורע לו משום דאין בידו שום מצוה לאכול וצדיק ורע כדי לנקותו מאיזה חטא שבידו אמנם הרשע ורע לו בראותו לצדיק ורע לו סובר שבעבור היותו משולל משום מצוה יש לו רע באופן שמעצמו דן לאחרים לזה אמר דוד רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו כלומר מביאים ראיה מעצמן ואומר כל א' מנפשי אני יודע שאין ישועתה לו לדוד שהרי בעבור היות נפשי מגואלה יש לי רע ובודאי שגם דוד כמוני בהיות יש לו יסורין וזהו אומרו רבים אומרים לנפשי ר"ל בעבור נפשי אני דן לדוד שאין ישועתה לו שהרי באלהים סלה שמדת הדין פוגע בו סלה ואינם יודעים הרשעים הללו ההפרש שביני לבינם שהרע שיש בהם הוא בעבור היותה רקנים מכל מצוה והיסורים שבי הם לנקותני מאיזה עון והוא סבה שאתה ה' מגן בעדי כלומר והוא סבה שאותיות אתה רשומות במצחי כדי שיהיו מגו בעדי שלא ישלוט בי גהינם כמו שפירשנו שלמי שהוא צדיק מרשמים במצחו אותיות אתה:

ונחזור לענייננו דשם שדי חקוק בגופי של אדם אשר עם זה הבא נבא למאמר הנצב בפתח הדרוש גדולה מצות מילה שמי לנו גדול כאברהם שקיים כל המצות ולא נקרא שלם עד שמל דקשה דאיך מוכיח מכאן שמצות המילה גדולה בעבור שנקרא אברהם שלם עליה דנימא שהטעם שנקרא שלם הוא בעבור שעמה השלים כל המצות ואם ה"נ שאם היה

מקיים כל המצות ובכללם מצות המילה והיה חסר מצוה אחרת שגם אז לא היה נקרא שלם כי אם בקיום אותה מצוה:
אמנם אחרי עורי נקפו זאת אין זאת אלא תורה כלומר אחרי היותי עור ובשר נקפו עלי חיוב זאת שהיא התורה ונמצא שבעבור בשרי על היותי ב"ו שבאתי בזה העולם לקיים התורה יש לי פנים שאחזה אלוה כמדובר:
ועוד י"ל כדחז"ל דאונקלוס הגר היה לומד ולא היה עולה בידו כלום עד שאמרו לו שהיה הטעם בעבור שלא היה מהול דכתיב מגיד דבריו ליעקב גו' לא עשה כן לכל גוי ונמצא שכל מי שאינו מהול אין התורה מתקיימת בידו וא"כ שפיר מביא ראיה שגדולה מילה בהיותה היא סבה ללמוד תורה ועשיית המצות דקודם המילה הכל כלא חשיב:
עוד י"ל שבהיות שכל המצות הם מוכנות לאדם לכל עת שירצה לעשותם מה שאין כן המילה שכיון שעשה אותה פעם אחת שוב אינו יכול לקיימה בעצמו דמזההטעם הניחה אברהם אע"ה ולא קיימה מדעתו עד שבא לו הצווי מאת הקב"ה להיות עליה מצווה ועושה לפי שאם היה מקיימה לא היה יכול לעשותה אח"כ בצווי כמו שפי' כן המפרשים ז"ל נמצינו למדין שגדלה מעלת המילה בהיותה מצוה מיוחדת מכל המצות כדפרשי' וא"כ אם היה מקיים כל המצות ובכללם מצות מילה והיה נשאר מצוה אחרת לקיימה אח"כ לא בעבור אותה מצוה היה נקרא שלם בקיומו אותה בצווי מאחר שהיא מצוה שהיה יכול לקיימה אף בלי צווי ולא היה מאבד כלום משום שאח"כ היה יכול לחזור ולקיימה בצווי משא"כ המילה ועכשיו כונת בעל המאמר להביא ראיה שגדולה מצות המילה שלא יש אדם מקיים המצות כאברהם ועם כל זה לא נקרא שלם עד שמל כלומר ולמה קיים כל המצות והניח זאת בעבור מעלתה כדפרישית באופן שגדולה מילה מכל שאר המצות שהניחה לבסוף להיות שלם בקיום אותה בצווי מה שלא היה שלם אם היה מקיימה בלא צווי בהיות שלא היה יכול לקיימה בצווי ונמצא שלמדנו שהיא מצוה מעילה מיוחדת ונפרדת מכל המצות ודו"ק:
עוד י"ל דבשלמא אם אאע"ה היה מצווה על המצות והיה חסר מלקיים אפילו מצוה קלה לא היה ראוי לקרותו שלם משום שלא קיים בשלימות צווי יתבר' בהיות שחסר מלקיים מצוה קלה אבל בראותו שקיים כל המצות בלי שום צווי היה מהראוי שיקרא שלם אע"פ שהיה חסר מאיזה מצות וכל שכן שקיים כולם חסר אחת ועכ"ז אנו רואים שבעבור חסרון המילה לא קראו שלם נמלא שהמילה גרמה לו באופן שגדולה מצות מילה מכל המצות ולעולם שאם היה מקיים כל המצות ובכללם מצות המילה והיה חסר

מצוה אחרת היה נקרא שלם אע"פ שהיה חסר איזה מצוה בהיותו אינו מצווה ועושה שראוי להחזיק לו טובה ע"מ שעשה בלי צווי:

ונחזור לענייננו שעל ידי המילה נשלם שם שדי בגופו של אדם ובזה הותר הספק אשר בתחילת הדרוש דלמה נראה לו הקב"ה לאברהם בשם שדי כשבא לצוותו על ענין המילה אבל בהיות שעם המילה לא היה נשלם שם שדי בגופו לכן נראה אליו באל שדי ובזכות המילה יגאלנו ה' אמן ובזה יובן מאמר כשאמר שלמה הע"ה אני ארבה עלתה יו"ד משום שזהו גורם שנשא נשים נכריות ונגע במילה שהיא היו"ד בילה"א:

אליהו בכמה"ר שלמה אברהם הכהן האתמרי

השמטה לדרוש המילה (דרוש ג') לענ"ד יש לפרש מאמר זה ע"פ מאמר חז"ל אמר הקדוש ברוך הוא אם ישראל מקבלים בריתי כאלו מקבלים אלהותי ואם אין מקבלים בריתי אין מקבלים אלהותי ע"כ וצריך להבין איך תלוי זה בזה. ולכאורה יש לומר כיון שע"י התורה ישראל משיגים אלהותו יתברך כדאיתא ברעיא מהימנא פרשת פנחס (דף ר"ל) וז"ל קב"ה איהו סתים בסתרי התורה במה אשתמודע במצות כו' וידוע שכל איש ישראל שאינו מהול אינו יכול ללמוד תורה כמו שהוכיחו ז"ל מפסוק מגיד דבריו ליעקב וגו' וכיון שאינו יכול ללמוד תורה ע"כ לא יכול להכיר אלהותו יתברך כיון שהוא מצווה על המילה ואינו מקיימה ולזה תלה קבלת אלהותו ית' אצל ישראל על ענין המילה. וכמו שהפריד הקדוש ברוך הוא בין ישראל לעמים בכל התורה. כן הפריד אותם גם במצות מילה. ובעל ספר הפליאה הקשה למה לא הפריד הקב"ה את ישראל מן האומות בשארי סימני הגוף או בצורת הפנים. ואנחנו רואים כי כל בני אדם תואר אחד ופרצוף אחד להם. ושני תירוצים לזה. א) אולי ירצה איזה מהאומות להתגייר. לא יכול מחמת כי יהי' משונה מכל ישראל. ע"כ עשה הקב"ה תבנית אחד לכל בני אדם. ב) אם היו ישראל נפרדים מהאומות בפרצופיהם היו אומרים שיש שתי רשויות. לכן ברא לכולם פרצוף א' ותבנית אחד. והבדילם רק במצות התורה ובתוכם גם במצות מילה. וע"י המילה נטהרו ישראל מטומאות מצרים כמו שנאמר מי יתן טהור מטמא. וכיון דאתא לידן הפסוק הזה נ"ל לפרשו עם מ"ש הר"ן ז"ל דמ"ש ז"ל הכם שאסר אין חברו רשאי להתיר הוא דוקא יחיד ביחיד וזהו אמרם אין חברו רשאי להתיר אבל אם רבו שנים על יחיד שאסר יכולים להתירו. א"ה הש"ח ס"ט סברת הר"ן הלזו שמביא מרן הקדוש המחבר ז"ל כעת חפשתיה ולא מצאתיה זולת היכא דהאחרון הוא גדול מן הראשון דיכול להתיר וכתב דכן נ"ל להלכה אבל לא למעשה ע"ש בפ"ק דע"ז וזהו נראה שרמז פה מי יתן טהור מטמא. כלומר מי שרוצה ליתן טהור היינו להוציא טהור מדבר שטמא חברו לא אחד.

אינו יכול אחד להתירו בעבור שאחד שאסר אין אחד יכול להתירו רק צריך ב' נגד אחד. עי"ל דידוע שכשהדור חייב ח"ו למען חסדיו הרבי' כדי שלא לכלות' מעל פני האדמה לוקח אחד מיוחד שבדור ומכפר עליהם ומטהר אותם מטומאת' וזהו הרמז פה מי יתן את הדור טהור ממה שהיה טמא לא אחד שהוא הצדיק האחד המיוחד. אשר בעבורו מכפר הקב"ה על הדור:

פרק ד

למילה: שם הדרוש ברית עולם

בפסיקתא והביאו הילקוט סי' ט"ו וזה הדבר אשר מל יהושע ר' ברכיה ורבי חלבו בשם רבי אבין ברבי יוסי דבר אמר להם ומלן מה אתם סבורים שאתם נכנסים לארץ ערלים כך אמר הקב"ה לאברהם ונתתי לך ולזרעך אחריך על מנת ואתה את בריתי תשמור ע"כ: מודעת זאת בכל הארץ שבהיות אאע"ה ראש המאמינים ניתן לו מצות המילה אשר היא מורה על אחדותו יתברך כמו שפירשתי בדרוש א' ממילה במאמר אם אתם מקבלים את בריתי כאלו מקבלים אלהותי כו' ועוד בה שהיא חותמו של הקב"ה לכן אומרים בנוסח הברכה וצאצאיו חתם באות ברית קדש אשר מזה הטעם אברהם יושב בפתח גהינם להציל המהולים בהיותו הוא אדון מזאת המצוה וכל המקיימים אותה נקראים בני אברהם לכן אינו כבוד לו להניחם שיכנסו בגהינם ומה גם היות חתום בהם אות ברית קדש ובהיותה מצוה מודבקת באדם משא"כ שאר המצות לכן מספיק המילה להוציא החוצה מגהינם בראות המצוה רשומה בבשרו ואף שמצות הפסח היא מודבקת עמו יש מעלה למילה אשר קדמה לה שהרי נימול לשמונה ימים ובהיות מצוה זאת גורמת לפרסם אלהותו מבקשים הכופרים לסותרה בטענות המזוייפות שלהם הבל המה מעשה תעתועים כאומרם ז"ל במדרש שאל טורנוסרופוס הרשע את ר"עאמר לו איזה מעשים נאים של בשר ודם או של הקב"ה אמר לו של בשר ודם אמר לו השמים והארץ אתה יכול לעשות אמר לו ר"ע אל תאמר דבר שהיא למעלה ממנו ואין הבריות שולטות עליו אלא בדברים שהם מצויים בבני אדם. א"ל מפני מה אתם מוהלים אמר ליה אני הייתי יודע שעל דבר זה היית שואלני ולכן הקדמתי לך שמעשה ב"ו נאים הביא לו גלוסקאות ושבולים אמר אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה ב"ו מי מאלו נאים אמר לו הואיל והוא חפץ במילה למה לא נולד הולד מהול ממעי אמו אמר לו ר"ע למה התינוק יוצא לאויר העולם בטיבורו ועוד שלא נתן הקב"ה המצות לישראל אלא לצרפם בהם שנאמר כל אמרת אלוה צרופה עכל"ה:

וקשה בזה המאמר למה הביא לו ר"ע משל מגלוסקאות ושבולים יותר משאר דברים כי יכול להביא מבשר שאינו מתוקן לפי האדם אלא אחר מלאכות הרבה כגון שחיטה והפשט ונתוח ומליחה ובישול או יכול להביא לו ראיה מן הבגד שצריך הרבה מלאכות לתקן הבגד כגון טויה ואריגה וכיוצא ובעל קהלת יעקב פי' שרבי עקיבא רצה להביא משל השוה לברית מילה במעשים הפרטים עבור הברית קודם להיות כי אדם אשר תכליתו שותפו של הקב"ה בבריאת האדם כאומרם ז"ל ג' שותפים יש באדם כו' וזה בראשונה נעשה ה' מצות במילה עצמה והם המילה והפריעה והמציצה והרפואה והברכה הם ה' מצות אחר המילה מבן חדש חייב במצות הפדיה אח"כ חייב ללמוד תורה אחר כך בן י"ג שנים חייב במצות ואביו מברך עליו ברוך שפטרני מעונשו של זה וכשהגיע לזמן נשואין אז מקיים מצות אישות ומברכים עליו ז' ברכות וכשיהיו לו בנים מהוגנים וקיים מצות פו"ר בבנים לשם שמים אז נעשה שותפו של הקב"ה כנזכר וקיים מחשבת השם ית' בבריאת האדם שנאמר לא תוהו בראה לשבת יצרה וזהו עשרה מצות המתקיימים באדם טרם בואו לכלל אדם וע"ז הכונה הביא לו ר"ע משל משבולים שנעשים גם עשרה מלאכות בהם עד תכלית המכוון והוא האכילה וכמו שהזכירו חז"ל ואלו הם חרישה קצירה דישה זרידה ברירה עמירה טחינה הרקדה לישה אפיה הרי בחטים עשר מלאכות משעה שיוצא לאויר העולם עד תכלית שהיא האכילה גם החטים נקראים בר שנאמר ויצבור יוסף בר והבן זכר נקרא בר והתורה נקראת בר שנאמר נשקו בר ולפי זה הביא לו ראיה ממשל השיבולים לפי שהכל שוים עכ"ד הרב קהלת יעקב זצ"ל:

אמנם לי נראה לפרש שהביא לו חטים להראות שרצונו יתברך מתחילת בריאת האדם שיהיו מהולים ולכן ברא לאדם הראשון מהול כאומרם ז"ל אך בעבור אדם הראשון שאכל מן העץ והוא עץ החיטה כאומרם ז"ל נתלבשו כל הדברים בקליפה וצריך תיקון ועשיה וגם האדם נתלבש בקליפת הערלה וכשם שתיקון כל הדברים הוא אחר שנעשה בהם מעשה גם תיקון האדם אחר שנעשה בהם מעשה בהסרת הערלה ולכן הביא לו חיטין לרמוז שאדם הראשון באכלו מן החיטה גרם קליפת האדם שהרי הוא נברא מהול ונמצא שרצונו של הקב"ה במילה אלא שאדם גרם הנזק וכשם שהחטה צריך תיקון להיות גלוסקא ראויה לאכול כן האדם. ואפשר שעל זה לפעמים נולדים תינוקות מהולים לרמוז שרצונו של הב"ה שיהיו מהולים אך גרם החטא ודוק. עוד י"ל למה הביא חיטים למשל אך קודם יש לשאול דרבי עקיבא היה יכול להשיבו מיד שמעשה של ב"ו נאים במה שעושים גם הם שהרי התינוק יוצא בטיבורו לאויר העול' וחותכין אותו ומתקנים

אותו הרי שמעשה בשר ודם נאים ואם כן למה לא השיב לו מזה אמנם לא השיב לו רבי עקיבא כן בעבור שהיה יכול להשיב שאני התם בחתיכת הטבור שהוא חיות לתינוק ואם לא יעשו כן ימות ולא יתקיים המין בעולם והקב"ה רוצה בקיומם דלא תהו בראה לשבת יצרה בעינן וליכא אבל גבי מילה חיים בין מהולים בין ערלים לעולם מעשיו של הקב"ה יותר נאים ולכן לא השיב ר"ע מענין הטבור אלא הביא מן החיטים להוכיח שאע"פ שחיים הערלים כמהולים עם כל זה יותר טוב היותם מהולים שהרי בחטה יש כמה הדרגות קמח וסובין ומורסן וסולת וכאלה רבות כו' וידוע שבין האוכלים קמח בין האוכלים סובין או מורסן כלם חיים אמנם הכל מודים שאכילת הקמח או סולת שנטרח בה יותר להוציאה שהיא יותר נאה ומשובחת גם בנדון המילה אע"פ שחיים הערלים כמהולים יותר נאה הדבר שנטרח יותר במילה שנעשית בה כמה מלאכות כדפרישית לעיל:

עוד נראה לפרש שהביא משל מן החיטים לרמוז כשם שהחיטים הם סיבה לחיות האדם ובסבתו הוא בריא וחזק ובמניעת אכילת החטה ממנו יחלוש וימות ויגוע כן המילה סיבת בריאותו והרחקת הנגעים ממנו כאומרם ז"ל (בנדרים פ"ג דף ל"א) גדולה מילה שדוחה את הנגעים ורש"י ז"ל פי' מה שפי' אמנם נוכל לפרש שהכונה שבסיבת המילה בהסרת אותה קליפה נרחקים ונדחים ממנו הנגעים הרי שהמילה סבת חיותו כסבת החיטה היות סבת חיות האדם כדפרישית עוד אפשר שהביא מחטים בהיות ראש כל המינים ומוקדם בשבע מינים ארץ חטה ושעורה כו' ועיין במאמר זה בס' בית נאמן:

ושמעתי במאמר זה על פ' ואקחה פת לחם שבראות אברהם שהיו הולכים סבר ערביים הם ומצחקים מענין המילה בסוברם סברת טורנוס' הרשע דמעשיו יתברך יותר נאים לזה אמר ואקחה פת לחם כלומר ועל ידי פת לחם שהוא מעשה בשר ודם תראו ותבינו דמעשה בשר ודם יותר נאים וע"י כך וסעדו לבכם כלו' החישבו לבכם בענין המילה כי טוב הוא. הרי למדנו שבהיות זאת המצוה כל כך חביבה ושקולה כנגד כל המצות גזר וצוה להכניס לתינוק מיד במצוה זאת יותר מכל שאר המצות כדכתיב ביום הח' ימול כו' לא צוה לגלחו מיד להכניסו במצות הפאה ובעבור סכנת התינוק לא צוה למולו מיד אחר ג' ימים כערלת האילן ג' שנים שראוי היה שיהיה כאילן משום שמשם למד אאע"ה שהמילה במקום זה מגזרה שוה של אילן נאמרה ערלה באילן ונאמרה ערלה באדם מה ערלת האילן מקום שעושה פירות אף ערלת האדם ממקום שעושה פירות כדחז"ל וא"כ ראוי היה שיהיה שוה בכל ענין שגם המילה יהיה אחר ג' ימים כאילן שהוא אחר ג' שנים אלא שראוי היה לעשות כן אמנם משום סכנה שעדיין התינוק חלוש

לא צוה למולו לשלשה ואין לומר ונימול אותו לשלש שנים כאילן שהרי משום חבוב המצוה רצה הב"ה להכניסו מיד בה שאם לא היה סבת הסכנה היה מצוה למולו אחר ג' כאילן ובפי' הפרשיות שלי בפרשת עקב הארכתי במאמרים אלו השייכים למילה יע"ש: ובהיות כך גדולה מעלת המילה כדפרישי' הכל משתדלים שיהיה על ידם ואפילו הבעלי חיים כאומרם ז"ל בתנחומא פרשת לך לך וז"ל כשאמר הקב"ה לאברהם שימול היה חושב אברהם ומתמיה היאך ימול כיון שאמר לו הקב"ה ואתנה בריתי ביני ובינך מה כתיב אחריו ויפול אברהם על פניו כיון שנפל על פניו רמז הקב"ה לאותו מקום ועקצו עקרב ונמצא מהול וכתיב בעצם היום הזה נימול אברהם עכ"ל:

ושמעתי משם הרב כמהר"ר אברהם היניני נר"ו שמביא ראיה מפסוק בעצם היום הזה לראיה שהיתה מילתו על ידי עקרב משום שר"ת מלת בעצם הוא ב"נשיכת ע"קרב צ"דיק מ"ל ע"כ:

ובזה יתבאר אצלי משנה בפרקי אבות, פ"ה עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש כו' והקשה הרב כמהר"ר שמואל אוזידה זצ"ל דאיך אמר עשרה נסים נעשו לאבותינו כי לכאורה רובם הם צורך גנוה כענין שלא הסריח בשר הקדש או שלא נראה זבוב בבית המטבחים הוא כבוד גבוה וכן ענין שלא כיבו הגשמים את אש שלעצי המערכה וא"כ הכי הו"ל למתני עשרה נסים נעשו בבית המקדש ולמה יחד אותם לאבותינו:

אמנם נ"ל לפרש שמה שאמר לאבותינו ר"ל בעבור אבותינו הקדושים בזכות אברהם יצחק ויעקב שהאבות סימן לבנים ועשרה נסים אלו נעשו במקדש בזכותם ג' ראשונות שהם לא הפילה אשה מריח בשר הקדש ולא הסריח בשר הקדש מעולם ולא נראה זבוב בבית המטבחיים. אלו השלשה שמדברים בענין הקרבן היו בזכות יצחק שנעקד על גבי המזבח כקרבן שלשה אחרים כנגד יעקב אבינו ע"ה ולא אירע קרי לכ"ג ביה"כ בזכות יעקב שלא ראה טיפת קרי כל ימיו כאומרם ז"ל ולא כיבו הגשמים אש של עצי המערכה כנגד יעקב שלא כיבה נר בלילה לעסוק בתורה ולילה כיום יאיר כאומרם ז"ל בפסוק וישכב במקום ההוא כאן שכב אבל י"ד שנים שהיה בבית שם ועבר לא שכב דלא פסיק גירסא מפומיה ובזכות שלא כיבה נר בלילה לעסוק בתורה מדה כנגד מדה לא כיבו הגשמים ובזכות שנצח למלאך שרו של עשו וסיכן עצמו לנצחו ונעשה צולע על ירכו כדי לנצחו שאם ח"ו היה גובר שרו של עשו לא היה תקומה לשונאיהם של ישראל לכן בזכות שנצחו לא נצחה הרוח את עמוד העשן וארבעה נסים אחרים הם כנגד אאע"ה בזכות שנתן לחמו לכל העולם כדי לקרבן לאמונתו יתברך לכן לא נמצא פיסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים בזכות שהיתה אהלו מפולש ופתוחה לרוחה לארבע רוחות

העולם כדי שיכנסו מכל צד ולא יעבור אחד מלהכניסו תחת כנפי השכינה כנגד זה משתחוים רווחים. בזכות המילה שנעשית על יוי עקרב כמו שהקדמתי לא הזיק נחש ועקרב בירושלים ונכון:

ונראה לתת טעם למה נימול ע"י עקרב ולא ע"י נחש ולכאורה נראה להיות העקרב במדת החסד והיא מדתו של אאע"ה אמנם נראה לפי הפשט שע"י המילה היה עתיד להוליד ליצחק ושיתרבה הזרע ממנו כי ביצחק יקרא לך זרע ויצא ממנו יעקב ומיעקב י"ב שבטים ובני ישראל פר וישרצו ששה בכרס אחד כעקרב כמו שדרשו רז"ל ולכן לרמוז על ריבוי הזרע העתיד להיות מסבת המילה נימול ע"י עקרב שתלד ששים ודוק ובזכות ששתק ולא נתרעם כשבקש לקבור את שרה ולא מצא אעפ"י שהקב"ה נתן לו כל העולם במתנה לכן בעבור זה זכו בניו שלא אמר אדם לחברו צר לי המקום שאלין בירושלים שכלם היו מרווחים מרחבת המקום הרי עשרה נסשים אלו נעשו לאבותינו כלומר בעבור אבותינו שהם אברהם יצחק ויעקב והטעם שהקדים התנא הנסים שהיו בעבור יצחק קודם אברהם לרמוז שכלם שקולים כמו שדרשו רז"ל שפעם מקדים אברהם ליצחק ופעם יצחק לאברהם לומר שקולים זה כזה ומשום חידוש הקדים ליצחק ולא ליעקב לומר שאף על פי שיצא ממנו זרע פסול שהוא עשו שלא חזר בתשובה כישמעאל עכ"ז שקול ושוה הוא לאברהם וליעקב:

ונחזור אל הענין אשר בעבור היות התינוק מסוכן למולו לשלושה ימים צוה למולו לשמונה אף שמשום חיבוב וגודל המצוה היה ראוי למולו לג' אשר עם זה פי' הרי"ף ז"ל במאמר הובא בתנחומא סדר תצוה ילמדנו רבינו קטן לכמה נימול כך שנו רבותינו קטן נימול לח' ימים מה טעם כשם שמל אברהם אע"ה ליצחק אמר רשב"י בא וראה שאין חביב לפני האדם יותר מבנו וכל כך למה אמר רבי יצחק כדי לעשות רצון קונו הוא רואה בנו שופך דם ממילתו ומקבל עליו בשמחה אמר רבי חנינא בן דוסא ולא עוד אלא שהוא מוציא הוצאות ע"כ וק' דמה שואלים התלמידים קטן לכמה נימול דזיל קרי בי רב וביום הח' ימול בשר ערלתו ועוד למה לא השיב להם הרב מן התורה והשיב להם מדברי חז"ל ועוד מה כונת שאלתם ומה טעם ועוד מה השיב לשאלתם כשם שנימול יצחק כי הם לא שאלו מנין כדי להשיב להם כשם שנימול יצחק וא"כ כיון ששאלו טעם עדיין הקו' במקומה עומדת דמה טעם נימול יצחק לח' ועוד דעל מה בא רשב"י לומר בא וראה ועוד מה כונתו של ר' חנינא לומר ולא עוד אלא שהוא רואה את בנו שופך דם דם כו':

אמנם כונת השואל על קטן הנולד בן א שבעה חדשים ולזה אמר קטן לכמה נימול ואינו אומר תינוק לכמה נימול לרמוז על קטן בחדשיו ואם התורה אמרה לח' יהיה לנולד בן ט' חדשים שאז יותר בריא אבל בן ז' לא יהיה הדין שוה לו והשיב קטן נימול לח' לרמוז על קטן בחדשיו שגם בן זה נימול בן ח' ועדיין הדבר ק' לכם כיון שלא כלו חדשיו והוא קטן ורך איך יכניסו אותו לסכנה גדולה כזאת והקב"ה חס על התינוק וצוה למולו לח' שאז כבר הוא בריא וחזק וא"כ איך השוו לזה שהוא קטן בחדשיו למולו לח' כמי שנולד בט' חדשים שהוא בריא וחזק ולזה שאלו ואמרו מה טעם והשיב להם כשם שנימול יצחק כי יצחק היה בן ז' חדשים כמאמרם ז"ל בר"ה די"א ע"א בר"ה נפקדה שרה ובפסח נולד יצחק הרי שהיה בן ז' חדשים ואעפ"כ נימול לח' ע"כ ועכשיו נ"ל לומר שבא רשב"י לומר שהקושיא ששאלו התלמידים מה טעם נימול לקטן בחדשיו לח' מאחר שהוא מסוכן אינו קו' משום שאין חביב לאדם יותר מבנו וכל כך למה עשות רצון בוראו ומכניס אותו בסכנה ורואה דם מילתו ומקבל עליו בשמחה בעבור שעושה רצון יוצרו וא"כ מאחר שכונתו של אדם הוא לעבוד לבוראו מ"מ אפילו שנוטל את נפשו שהוא בנו החביב עליו יותר מנפשו וא"כ אין קו' מה טעם נמולים לקטן בחדשיו לח' שהוא סכנה משום שכונתו של אדם לעבוד לבוראו אפי' שנוטל ת נפשו ועל כן מכניס בנו לסכנה כדי לעשות רצון בוראו ור' חנינא בן דוסא בא גם הוא להחזיק דברי רשב"י ולספר באהבת האדם עם הקב"ה שאף שיש מי שנפשו חביב מממונו ויש מי שממונו חביב מנפשו כמ"ש בפסחים דכ"ה אם נאמר בכל לבבך כו' ועכ"ז אנו רואים שזה מוציא הוצאות אע"פ שאין מי שיכריח לו להוציאם וזה מורה על אהבתו ית' בנפשו ובממונו ובהיות כן אין קו' למה נמולים לקטן בחדשיו לשמונה שאף שיהיה מסוכן אין אדם מקפיד ע"ז לומר שהתורה לא אמרה לח' כי אם לנולד בן ט' חדשים וזיל בתר טעמא שהטעם הוא משום שבט' הוא בריא וזה בן ז' הוא רך ואינו ראוי למולו שוה לבן ט' חדשים לרחם עליו וכיון שאדם דבוק כל כך עם הקב"ה אינו מקפיד ע"ז:

עוד נוכל לומר שרבי חנינא ב"ד בא לומר שמה שאדם רואה שופך דם מילת בנו ומניח לעשות כן אינו על צד חלק האונס שישראל מוכרחים לעשות לו כן לקיים התורה ומה לו לעשות ולעולם שלבו דואג בתוכו אינו כן שהרי אח"כ מוציא הוצאות וזה מורה על רוב השמחה ודוק. אך י"ל עוד שכונת התלמידים לשאול קטן לכמה נימול כלומר אף שמה שאמרה התורה ביום הח' ימול הוא השיעור שלא יכול לעבור מזה הגבול אמנם אם ירצה האדם להקדים למולו אה"נ שיכול כדי לזרז המצוה וזהו כונת שאלתם קטן לכמה נימול כלומר שיעור התורה לח' ימים הוא לעיכובא כדי לזרזו ולעולם שיכול להקדים

למולו קודם והשיב להם הרב קטן נימול לח' שאינו יכיל להקדים למולו קודם שיעור האמור ושאלו מה טעם כיון שאדם רוצה להקדים במצוה למה אינו יכול והשיב כשם שנימול יצחק כלומר וכי לא היה זריז במצוה כאברהם אע"ה ואם היה כן היה מוהל ליצחק קודם ח' ימים ורשב"י בא להוכיח שהדין כן שאינו רשאי להקדימו למול אותו קודם ח' ימים שהרי אדם רואה בנו שופך דם מילתו ומקבל עליו בשמחה הרי שכל ישראל משמחים על המצות ואם הדין שיכולים להקדימו מח' כל ישראל היו נוהגים כן ממשה רבי' ע"ה ועד עכשיו ולא היה שום ישראל ממתין לשמונה כדי למהר ולהקדים למצוה והוסיף ר"ח ב"ד שאמת כן שהרי גם מוציא הוצאות מרוב חיבוב המצוהשהיא כל כך גדולה מזו ודו"ק (א"ה הש"ח ס"ט ראיתי להעתיק כאן מ"ש מרן הקדוש המחבר ז"ל במאמר זה עוד בס' כ"י פי' על כל ולא עוד אלא שבתלמוד ובכל מאמרי רז"ל וז"ל ולא עוד אלא דסברא מבחוץ היא שכיון שבנו בסכנה שלא יוציא הוצאות שאפשר שימות ונמצא יוצא ריקן מבנו ומממונו ועכ"ז הוא מוציא הוצאות והטעם שרוב שמחתו אינו משום הולד עצמו שנולד בלבד אלא על שמקיים עמו מצות בוראו שצוהו למולו וכיון שכן מוציא הוצאות על עשיית המצוה שאף שימות אינו חושב לכלום כל ההוצאות בערך קיום המצוה שקיים אך ראוי להסתפק ספק א' מהו קטן הנימול דהול"ל תינוק לכמה נימול כו' ושאר הדקדוקים שדקדק לעיל):

אמנם נראה דהשאלה כאן אינו נופל על מין תינוק הנולד דכבר ידעו שנימול לח' ככתוב בתורה וביום השמיני ימול אך שואלים על בן הבא לאדם לעת זקנתו שאינו מצפה להוליד עוד כפי מה שרואה בעצמו ובאשתו כי חדל להיות לה אורח כנשים ונמצא שהבן הזה קטן להם לעולם בבחינת בן זקונים שהוא קטן מכל בניו של אדם וזהו אומרם קטן לכמה נימול דכיון דהמילה סכנה כמ"ש ז"ל ע"פ כי עליך הורגנו כל היום אפשר דבנדון זה לא נפל חיוב ביום השמיני כדי שלא ימות ויבא לבעוט במצוה או כדי שלא יהיה אביו זה מזיד לעבור על מצות בנו בהיותו חומל עליו כיון שאינו מצפה עוד מעין ענין שהותר יפת תואר ויהיה לזה שיעור אחר שימול בנו מבן חדש או יותר שאז אינו מסוכן ויקיים המצוה בשמחה ובטוב לבב והשיב להם הרב כך שנו חכמים קטן נימול לח' ונפל חיוב הח' אפילו למי שהוא בבחינת קטן שהוא רך ויחיד לאביו ולאמו ולזה חזרו לשאול מה טעם כיון שיבא אדם זה להיות מזיד וחיוב התורה לח' לא נפל על זה והשיב כשם שנימול יצחק שהרי יצחק היה רך ויחיד לאביו ולאמו ואם זמן ביום הח' לא היה שוה לכולם כאחד היה מצפה אברהם למולו מבן חדש או יותר שלא לסכנו אלא ודאי שביום הח' האמור בתורה הוא יום קצוב בתורה לכל תינוק כיון שלשעה הוא בריא

חייב למולו בשמונה וליכא למיחש אולי ימות ויבעט דכל בשם ישראל יכונה אינו מכוון רק לעשות רצון יוצרו ויעבור עליו מה ועל זה מביא סברת רשב"י שאין חביב לאדם יותר מבנו וכל כך למה אמר רב נחמן כדי לעשות רצון בוראו הוא רואה שופך דם ממילתו ומקבל עליו בשמחה ולא עוד אלא שמוציא עליו הוצאות כו' וכיון שכל בן ישראל מקבל עליו המצוה כל כך באהבה רבה אין לחוש שבעבור בנו שהוא יחיד לו ואינו מצפה עוד שימנע מלמולו לח' עכ"ל:

והטעם שאין התינוק נולד מהול הוא אשר דברנו שהוא משום מעלת המצוה כדי שיתקדשו ישראל בעשייתה וילמדו למסור עצמם על קדושת ה' שבהיות שירגיל האדם לשפוך דם בנו אף ע"פ שחביב עליו כנפשו הוא קל לעורר עצמו למסור נפשו על קדושת השם ולשפוך דמו ונפשו בעבור אהבתו ית' אם בא לידו ויקיימנה שהרי הרגיל עצמו בכך עם ענין מילת בניו שמוסרם למיתה ובניו של אדם חביב מנפשו ולפעמים נולדים תנוקות מהולים להורות שאין טבע הבריאה היותם כולם ערלים אלא רק עושה הקב"ה זה כדי שימולו על ידי אביהם מסיבת הטעם שפירשנו והגם שיש טעמים אחרים גלוים לפני המקום על אותם שנולדים מהולים מיהו הנגלות לנו ולבנינו עד עולם ועל זה פרשתי טעם לירמיה שנולד מהול וקודם נבין פסוק בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך נביא לגוים נתתיך ונראה לדקדק דצדיק ורשע לא קאמר אם כן איך אמר בטרם תצא מרחם הקדשתיך ובמדרש אליהו פרשתי ע"ז יע"ש אבל עתה נאמר כפי הפשט ועוד מה שייכות וקשר יש אומרו נביא לגוים נתתיך עם האמור ועוד מה ענין הצעקה באומרו אהה אדני אלהים גו' אי משום שהיה נער גם ע"ז לא היה צריך לצעוק שהקב"ה שהיה משלחו יהיה בעזרו:

אמנם הכונה לומר בעוד נשמתך תחת כסא כבודי נתתיך והזמנתיך לנביא וזהו אומרו בטרם אצרך בבטן ידעתיך ולכן בטרם תצא מרחם הקדשתיך שהוצאתיך מהול ממעי אמך והטעם שהקדשתיך מקודם והוצאתיך מהול משום שנביא לגוים נתתיך וכדי שלא יאמרו מאחר שהוא נביא לגוים ומבשר לישראל כל החורבן ודאי שאין נשמתו חשובה כל כך לכן הקדשתיך בהוציאך מהול ממעי אמך כמשה רבך שנולד מהול וכאדם וחנוך ושאר צדיקים גדולים כדי שלא יבזו אותך ויהי כשמוע ירמיהו שהקדישו מן הבטן בעבור היותו נביא לגוים ולבשר בפורענותם של ישראל צעק במר ואמר אהה אדני אלהים לא ידעתי דבר כי נער אנכי כלומר התפלל עליהם שיתנהג עמהם במידת הרחמים ועוד אמר לא ידעתי דבר כי נער אנכי ומאחר שאני נער אין ראוי לי לומר דברי תוכחות משום שאין

דברי נשמעים לא לנערים ולא לזקנים לא לנערים בהיותי שוה להם ולא לזקנים בהיותם גדולים ממני והשיב לו הקב"ה אל כל אשר אשלחך תלך וכל אשר אצוך תדבר ותצליח: ונבא לביאור המאמר המוצב בפתיחת הדרוש וזה הדבר אשר מל יהושע דבר אמר להם ומלן מה אתם סבורים שאתם נכנסים לארץ ערלים כו' וצריך להבין באומרו דבר אמר להם דמשמע שגילה להם סוד נסתר מהם דהול"ל אמר להם כך אמר הקב"ה לאברהם ונתתי לך ולזרעך אחריך על מנת ואתה את בריתי תשמור:

אמנם נראה שהכונה שגילה להם הטעם שלא היו יכולים ליכנס ערלים לארץ והוא שא"י היא היכל מלכו של עולם לפי שחלק כל הארצות וא"י נפל בחלקו וא"כ אין ראוי ליכנס בהיכלו של מלך עם הקליפה שהיא הערלה וזה הדבר אשר גילה להם שמזה הטעם אמר הקב"ה לאברהם ונתתי לך ולזרעך אחריך על מנת ואתה את בריתי תשמור וז"ל דבר אמר להם ומלן כלומר גילה להם סוד הטעם הפסוק:

שייך למילה

אם לא בריתי יומם ולילה דרשו רז"ל (בנדרים פ"ג דל"ב) על התורה ועל המילה ושניהם נקראו ברית בהיותם שוין דמילה צער הגוף שמחתך הבשר והתורה צער הגוף שמתיש הגוף דעל זה נקרא תושיה ולכן הם שוין בגדולתם לקיים שמים וארץ כי לפום צער עשייתם אגרא שיתקיים שמים וארץ:

השמטה לדרוש מילה דרוש ד'

כתיב ביהושע זה הדבר אשר מל יהושע ודרשו חז"ל דבר אמר להם ומלן מהו הדבר שאמר להם שאין ראוים ישראל ליכנס לארץ עד שימולו עצמן שכך אמר הקב"ה לאברהם כשיקיימו ישראל מצות מילה יכניסם לארץ ישראל. ומה שייכות ענין המילה לכניסת ישראל לארץ ישראל. אלא כמו שאמר הכתוב ושמתם את דברי אלה וגו' וקשרתם וגו' ולמדתם וגו' וכתבתם וגו' למען ירבו ימיכם וגו' על האדמה וגו' ומצות מילה היא אחת ממצות התורה אשר על ידה יאריכו ימים ויזכו לרשת הארץ. ועוד שאמרו חז"ל גדולה מילה שדוחה את הנגעים ר"ל דוחה אותם מגוף האדם [ואע"פ שרש"י ז"ל לא פירשו כן אבל ע' פנים לתורה והמילה מבריא את האדם ומארכת ימיו כנ"ל מדכתיב למען ירבו ימיכם וגו' על האדמה ולכן שייכא מצות מילה שמארכת ימים לא"י שהיא ג"כ מארכת ימים לדרים עליה על פי התורה כאשר היה בעת שהיה המקדש קיים. כדרך שצוה האל יתברך שלא יכניסו ברזל למקדש שנאמר לא תנוף עליהם ברזל וגו' משום שהברזל מקצר ימיו של אדם והמקדש והמזבח מבאין חיים לאדם. אין ראוי שיהיו שני

הפכים בנושא אחד כן הוא בענין המילה לא יכנסו ישראל ערלים לארץ ישראל שלא יהיו שני הפכים בנושא אחד:

פרק ה

לתשובה

ושם הדרוש הזה יסוד בנין על שם שהתשובה היא יסוד בנין לפי שכשברא הקב"ה לעולם לא היה בו קיום עד שברא התשובה וראיתי לסומכו אחר דרוש המילה לפי שישראל המהולים הם קרובים לתשובה כנודע ועוד שכיון שהבני' מתים בעון האב כיון שזוכה האדם לבנים ומכניסם למילה חוזר בתשובה שלא ימותו:

מסכת יומא פי' יה"כ דפ"ז אמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן גדולה תשובה שמארכת שנותיו של אדם שנאמר חיו יחיה ע"כ:

בחמלת ד' על עמו וצאן מרעיתו חשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ובנה עולמו על יסוד התשובה להיותה בית מנוס למכעיסים שמו ולברוח שם להסתר שם תחת סוכת רחמיו ובהיותה היא יסוד הבנין גלגלה על ידי יסוד המלכות שהיא דהע"ה כאומרם ז"ל במסכת ע"ז ד"ד ע"ב א"ר יוחנן משום רשב"י לא היה דוד ראוי לאותו מעשה ולא ישראל ראויים לאותו מעשה לא דוד ראוי לאותו מעשה דכתיב ולבי חלל בקרבי ולא ישראל ראוים לאותו מעשה דכתיב מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים אלא למה עשו שאם חטא יחיד א"ל כלך אצל יחיד ואם חטאו רבים אומרים לו כלך אצל רבים עכל"ה:

ובזה המאמר ראוי להבין על אותם שהיו קודם דור המדבר וקודם דוד מהיכן למדו התשובה שבאמת נראה שאין משפט מות לאיש אשר חטא קודם דוד ולאותם שחטאו קודם דור המדבר משום שלא היה להם ממי ללמוד ואפשר שאותם שהיו קודם דוד היו רוצים לחזור אלא שלא היו יודעים אם מקבלים אותם או לא:

אמנם נראה לישב זה עם מאמרם ז"ל במסכת יומא פ' הממונה דל"ה ע"ב ת"ר עני ועשיר באין לדין לעני אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה אם אמר עני הייתי וטרוד במזונותי אומרים לו כלום היית עני מהלל וכן לעשיר דנין עם רבי אלעזר בן חרסום ולרשע עם יוסף כו' וקשה גם הכא הקושיא עצמה שאותם שהיו קודם הלל ויוסף ור' אלעזר ב"ח היכי דנין אותם כי לא היה להם ממי ללמוד ועוד יש לדקדק בסוף המאמר שאמר נמצא הלל מחייב את העניים ויוסף רשעים ור"א ב"ח לעשירים דקשה שכבר אמר בפי' שלעניים דנין עם הלל למה חזר לומר נמצא הלל מחייב את העניים כו'. אמנם נראה שבעל המאמר

הרגיש ל הקושיא שהקשיתי לאותם שהיו קודם הלל מהיכן למדו ולכן חזר לומר נמצא הלל מחייב העניים כו' לומר שמ"מ בין לאותם שהיו אחר הלל בין לאותם שהיו קודם הלל דנין אותם ג"כ עם הלל והענין שאם טוען אותו שהיה קודם הלל שהיה עני מ"מ עונשים אותו שאע"פ כן היה לו לעסוק בתורה ואין לומר שלא היה לו ממי ללמוד שהרי הלל מעצמו למד ולא למד מאחרים כלום וכן יוסף ור"א ונמצא שעונשים אותם על שלא עשו מעצמם כהלל ואלעזר ויוסף שלא למדו מאחרים באופן שהלל מחייב גם לאותם שהיו קודם ממנו בהיות הוא שלא למד מאחרים ודוק גם בנדון זה של דור המדבר ודוד יש מקום להענישם לאותם שהיו קודם דור המדבר וקודם דוד אע"פ שלא היה להם ממי ללמוד משום שהיה להם לעשות מעצמם תשובה כשם שעשה דוד מעצמו כו' ודו"ק:

אך יש לדקדק באורך במאמר זה ספק א' דלמה חטא דוד שהרי היה בלי צורך משום שיש ללמוד ממנשה שלא הניח ע"ז שלא עבדה ואח"כ קבלו הקב"ה בתשובה ויעתר לו כו' וקבל תפלתו (א"ה המב"ח איני מבין דבריו בזה דהרי מדוד עד מנשה עברו כמה שנים ואי קשיא ה"ק דהיינו יכולים ללמוד מקין ומראובן וכמ"ש המפרשים גבי ר' ודוק) גם במ"ש אומרים להם לכו אצל ציבור הוא דבר בלי צורך כי אנשי ננוה הם ראיה בדבר והם יבואו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה עמהם להפליא מוירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה וינחם אלהים על הרעה אשר דיבר לעשות להם (א"ה במ"ש הרב ז"ל כי אנשי ננוה הם ראיה בדבר גם בזה איני מבין דבריו דהרי מדור המדבר עד ננוה רב המרחק ביניהם) ספק ב' מאחר שהם חטאו בגזרת האל יתב' כמו שפירש רש"י ז"ל שגזרת מלך היה שיחטאו כו' נמצא שהיו מוכרחים במעשיהם ולמה נענשו עונש גדול אשר לחרב לחרב בין באותו דור בין בכל דור ודור שעדיין פוקדו על בנים ועל בני בנים שנאמר וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם ולמה יענשו העונש הגדול הזה מאחר שלא חטאו ברצונם אלא גזרת מלך היה ובחיבור פירוש הפרשיות אשר לי הארכתי בתשובה ע"ז ועתה לא אשוב ריקם ספק ג' שכל זה ללא צורך שהרי ידענו דרכי התשובה מן התורה ומן הנביאים שנא' ושבת עד ה' אלהיך כו' ונאמר יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו ונאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך וכמה פסוקים יש בין ליחיד בין לרבים וזיל קרי בי רב:

אמנם נראה לפ' שאין ללמוד התשובהממנשה משום דיש מחלוקת בגמ' שם דחד אמר שהשיבו בתשובה וחד אמר שהשיבו למלכותו וגם כפי האומר שקבלו בתשובה אין ללמוד משם משום דיש פתחון פה לומר דשאני מנשה שקבל הקב"ה תשובתו משום שבא לפניו בטענת הניצוח כאומרם ז"ל בפרק חלק דק"א ע"א ת"ר ג' באו בעלילה ואלו

הם קין עשו ומנשה כו' מנשה בתחילה קרא לאלוהות הרבה ולבסוף קרא לאלהי אבותיו ואמר אם עונה אותי טוב ואם לא כל אפיין שוין ולכן הוצרך ה' לקבלו וא"כ אין יחיד יכול ללמוד ממנשה דשאני מנשה שבא בעלילה וכל אחד אינו יכול לבא בעלילה ולכן גזר שיחטא דוד כדי שילמדו ממנו והותר ספק א' והטעם שנענשו אף שהיה גזרת מלך י"ל שדוד נענש על שהרג לאוריה בחרב בני עמון שהיה ע"ז שם חקוקה ונמצא שנתן פה לעובדי פסל לומר שע"ז שלהם גרם לנצוח. וכיון דאתא לידן נראה לפרש ענין אחד של דוד עם אוריה בשמואל ב' סי' י"א ויאמר דוד לאוריה לך לביתך ורחץ רגליך כו' וישכב אוריה פתח בית המלך כו' ויגידו לדוד לאמר לא ירד אוריה לביתו כו' ויאמר דוד אל אוריה הלא מדרך אתה בא מדוע לא ירדת לביתך כו'. וקשה שהיה ראוי לומר מדוע לא ירדת לביתך דמה מגיד לו באומרו הלא מדרך אתה בא שהרי אע"פ שבא מדרך לא רצה להלוך לביתו ואם כן הי"ל לשאול ממנו הטעם בלבד מדוע לא ירדת לביתך:

אמנם נ"ל שדוד הבין שמה שלא ירד אוריה לביתו לשכב עם אשתו היה מסיבה שבא מן הדרך עיף ובהיות כן הוא סכנה כאומרם ז"ל בגיטין ד"ע הבא מן הדרך ומקיז דם והולך לבית המרחץ ומשמש מטתו מיד מת ומסיק בגמרא והוא שעשאן כסדרן ודוד מאחר שסבר שמה שלא הלך לביתו לשכב עם אשתו היה משום סכנה שבא מן הדרך הבין שנעלם מאוריה מסקנת הגמרא שצריך שיעשה כולם ולכן למד לו המסקנא ואמר הלא מדרך אתה בא ומדוע לא הלכת לביתך כלומר לא עשית אלא האחד שהלא מדרך אתה בא וא"כ מאחר שהוא אחד שעשית ולא הקזת דם ולא הלכת לבית המרחץ מדוע לא הלכת לביתך לשכב עם אשתך שאין סכנה כי אם כשעושה כולם זה אחר זה. (א"ה אחר המחילה רבה לא הבנתי כוונתו דהרי בלאו הכי הרי אוריה לא עשה כי אם א' והגמרא קא' שלשה). והשיב לו אוריה שכבר נודע לו ההלכה ולא היה מזה הטעם מה שלא היה הולך כי אם בעבור ישראל שהיו במליחמה:

ונחזור לענייננו שדור המדבר נענשו על אומרם אשר העלוך שעשיית העגל בלבד היה גזירת מלך אמנם לא מה ששתפו אותו לומר אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים אין זה כי אם מרוע לבבם (א"ה לא זכיתי להבין דבריו הקדושים דהרי אמרינן בפ"ד מיתות דס"ג אר"י אלמלא וא"ו שבהעלוך נתחייבו ישראל כליה כו' כתנאי כו' א"ל רשב"י והלא כל המשתף ש"ש וד"א נעקר מן העולם אלא כו' וכתב מהרש"א שם שאף רשב"י אזיל ומודה לת"ק דכופר בעיקר גרע טפי ואולי שכונתו לומר כפי מה שהוא עתיד לתרץ בסמוך מיניה ודוק):

עי"ל שכיון שמחשבה של ע"ז הקב"ה מצרפה למעשה היה די ללמוד שמהני תשובה עם עשיית העגל בלבד שאם במחשבה בלבד היו חייבים והקב"ה היה מקבלם בתשובה די ללמוד בעשייתו ונמצא שעשיית העגל בלבד היה גזירה אמנם לא מה שהשתחוו וצחקו לפניו וע"ז נענשו ודוק:

עי"ל שנענשו על שעשו י"ג עגלים וכמ"ש ז"ל במדרש תהלים כו' ועל עגל אחד היה גזרה כדי שילמדו תשובה ומה שהוסיפו לעשות י"ב עגלים עוד לא היה כי אם מרוע לבבם.

עי"ל שלא נענשו בעשיית העגל כי אם על שהרגו לחור וע' זקנים כאומרם ז"ל לא עבדו ישראל את העגל כי אם עד שעשו ג"ע ושפיכות דמים עי"ל שעד שיעשו העגל היה גזירה כדישילמדו הדורות הבאים אחר הם ואח"כ חזרו לבחירתם והיה להם לחזור מיד ממה שעשו והם לא כן עשו שאף שקרב משה אל המחנה היו עם העגל לפניהם ולכן נענשו והותר ספק ב':

ובהתר ספק ג' י"ל שהן אמת שיש ללמוד תשובה מן התורה כדכתיב ושבת כו' אמנם הייתי אומר שמאחר שחטא ופגם את עצמו אף שחזר בתשובה ונתקבל תשובתו מיהו אינו חוזר להיות כבתחילה שדי שיהיה מספיק תשובתו להצילו מן המות שהיה ראוי למות בעבור חטאו כמו שמחייבים מיתה לחוטא הנבואה והחכמה כו' לכן הוצרך להביא מדור המדבר ומדוד שאע"פ שחטאו כיון שחזרו בתשובה חזרו לקדמותן שהרי בדור המדבר חזרה השכינה לשכון עליהם במעשה המשכן וכן בדוד אחר שקבל יסורין שנצטרע ששה חדשים ונתכפר לו העון בתשובתו חזר בו השכינה למדנו מאלו שבעל תשובה אע"פ שחטא מאחר ששב לא איבד כלום ממה שהיה מקודם. ולענין ששאלתי שהיו יכולים ללמוד תשובה רבים מננוה שהרי ננוה שהיו גוים כשעשו תשובה קבלן הקב"ה וכ"ש לישראל נראה שלא היה מקום ללמוד משם מאנשי ננוה משום שהייתי אומר דשאני ננוה שקבלן הקב"ה בעבור הבהמות שהסירו מהן האוכל כדכתיב ויאמר בננוה מטעם המלך וגדוליו לאמר האדם והבהמה הבקר והצאן אל יטעמו מאומה אל ירעו ומום אל ישתו ומאחר שעשו כן ענה הקב"ה כדכתיב אדם ובהמה תושיע ה' ודרשו רז"ל אדם בשביל בהמה יושיע ה' אמנם לא מצד עצמן:

עי"ל שהייתי אומר דשאני אנשי ננוה שקבלן בכבוד המלך שישב על אפר וקרע שמלותיו כדכתיב ויגע הדבר אל מלך ננוה ויקם מכסאו ויעבר אדרתו מעליו ויכס שק וישב על האפר גו' ובהיות שעשה המלך את כל החרדה הזאת ענה להם בכבודו והציל העיר בעבורו משום שהקב"ה חלק לו כבוד כמ"ש ז"ל גבי פרעה ולכן אין ללמוד משם כי אם מדור המדבר שאף שלא חטא המלך קבלן:

וקודם בואי לפרש כמה פסוקים מאנשי ננוה נקדים לפ' קושיא עצומה שיש בענין נסיון של דוד אמרו ז"ל במסכת סנהדרין (בפרק חלק דק"ז) לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון שהרי דהע"ה הביא עצמו לידי נסיון ולא עמד אמר להקב"ה מפני מה אומרים אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ולא אלהי דוד אמר לו הם עמדו בנסיון אמר לו נסני כו' הלך והפך משכבו ונתעלמה ממנו ההלכה דאבר קטן יש באדם משביעו רעב מרעיבו שבע כו' וקשה טובא דכפי סברתו שמשביעו שבע והלך והשביע עצמו אין זו נסיון כלל ודרך משל אם אומר האדם בדרך נסיון אני יכול ליגע ידי בגחלת אם לוקח הגחלת בידו הוא נסיון אמנם אם לקחה בדבר מפסיק בין הגחלת ליד אין זו נסיון כלל גם כן בנדון של דהע"ה מאחר שסבר שמשביעו שבע והלך והשביע עצמו אין זו נסיון אם יבא אח"כ בידו דבר עבירה ולא היה עושה אותה שהרי היה שבע ולא יש שם נסיון אלא על מה שיצרו תוקפו ואינו עושה אותו כענין נסיונות של אברהם אע"ה:

אמנם נראה לפרש שהטעם שהשביע עצמו היה זה ידוע שאם היה עומד בנסיון היה זכי למרי' כמו שמוכיח לקמן שהטעם שחטא היה כדי דלא לימרו עבדא זכי למרי' באופן שאחר ששאל לעמוד בנסיון נחם על הדבר מסבה דלא לימרו וגמר בדעתו לעשות העבירה אך היה חושש דלמחר כשהיה אומר שהיה יכול לעמוד בנסיון אלא שחטא בעבור דלא לימרו עבדא זכי למרי' לא יאמנו דבריו לגבי הבריות לכן מה עשה הפך משכבו והשביע עצמו וזהו מורה להיות שלעולם היה יצרו תוקפו עליו והיה ראוי לעמוד בנסיון ומפני מה חטא אלא ודאי שעשה כן כדי דלא לימרו עבדא זכי למרי' זה היה דעתו של דוד אמנם לא הועיל עם זה כלום שהרי נתעלמהממנו ההלכה שמשביעו רעב ובהיות כן נתבטל מחשבתו שלא יכולו הבריות לומר שהטעם שחטא היה משום דלא לימרו ולעולם שהיה יכול לעמוד בנסיון בעבור שהיה שבע על שהשביע עצמו שהרי אינו כן שאדרבה עם מה שהשביע עצמו הרעיבו יותר וזהו גרם לו לחטא ונכון מאד ודוק:

אך יש לדקדק בענין המאמר איך מביא ראיה מדוד שלעולם אל יעמוד עצמו לידי נסיון שהרי דוד שלא עמד אין שום ראיה כלל משום שדוד לא עמד משום דלא לימרו כו' ועוד שגבי דוד היה גזרה שיעשה העבירה כדי שילמדו ממנו תשובה כדחז"ל ועם זה פי' מאמר ירבעם מי בראש כו' עיין במדרש אליהו. ועוד קשה בזה דבמס' ע"ז (די"ז) גבי מעשה דרבי חנינא ור' יונתן הוו קאזלי באורחא מטו להני תרי שבילי חד הוה פצי אפתחא דע"ז וחד פצי אפתחא דזונות אמר ליה חד לחבריה ניזיל אפתחא דע"ז דנכיס יצריה אמר ליה אידך ניזיל אפתחא דזונות ונכפייה ליצרין ונקבל אגרא ע"כ וקשה דלמה הביאו עצמן לידי נסיון משמע דיכול אדם להביא עצמו לידי נסיון שהרי ר' יוחנן ורבי יונתן הביאו

עצמן ועוד קשה שאם אין אדם יכול לעמוד לידי נסיון ולכן אל יביא אדם עצמו לידי נסיון איך אמרו ז"ל במ"א (ביומא דפ"ו ע"ב) איזהו בעל תשובה גמורה מחוי ר' יהודה באותו פרק באותו מקום באותה אשה והן אמת שהכונה לומר שאם בא האשה לידו ולא נגע בה זהו תשובה מעולה אמנם נפיק מזה חורבה דהעושה תשובה כדי שתהיה תשובתו מעולה יביא עצמו לכתחילה לידי נסיון:

אמנם נ"ל דכונת חז"ל באומרם לעולם אל יביא עצמו לידי נסיון כלו' שהוא מעצמו אל יבקש מהקב"ה שיביא אותו לידי נסיון וזהו אומרו לעולם אל יביא עצמו שלא ישאל בפיו הנסיון כדוד שהביא עצמו משום שבהיות הוא מבקש ושואל הנסיון מהקב"ה יארע לעשות העבירה מהטעם עצמו של דוד דלא לימרו עבדא זכי למרי' ולכן אל יביא אדם עצמו להיות שואל הנסיון שלא יארע לו כדוד אמנם אם בפתע פתאום בא נסיון ע"י יעמוד בו אם יכול ולא יברח עצמו ממנו ולכן רבי חנינא ור' יונתן עמדו בנסיון מאחר שנזדמן בידם והאל עזרם שהם לא שאלו מהקב"ה על זה ועוד י"ל דרבי חנינא ורבי יונתן עמדו בזה הנסיון ליכנס לעמוד בו משום שראו הצלה פורתא בהיותם שניהם יחד ובהיותם שניהם זה מעכב לזה וזה מעכב לזה מעשות העבירה משום שזה מתבייש מזה וזה מזה מה שאין כן יחיד העומד בנסיון כדרך שאמרו ז"ל (בקידושין ד"פ ע"ב) לא יתייחד אדם עם שתי נשים אבל אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים משום שזה מתבייש מזה וזה מזה כו באופן שיש הפרש בין אחד לב' וגבי ר"ה ור"י בעבור היותם ב' נכנסו במצב הנסיון ולכן דקדק בעל המאמר באומרו לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון כלומר אדם דייקא שהוא יחיד ודוק ר ובענין בעל תשובה י"ל שכיון שהוא בא כמזהיר שבא לעשות תשובה לכן אע"פ שיביא עצמו לידי נסיון לבא להתייחד עם אותה חשה מאחר שבא כמזהיר ובא לטהר מסייעין אותו אינו מתיירא שיבא לידי תקלה ע"י ולכן מחוי רב יהודה באותו מקום באותה אשה שאף שנמשך מזה שהבעל תשובה כדי שיהיה תשובתו שלימה ילך לבקש אותה אשה לעמוד עמה בנסיון אינו מתיירא שיבא תקלה ע"י אע"פ שיצרו תקיף עמה ביותר משום שבא לטהר מסייעין לו:

ובזה יובן פסוק אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך ישובו כלו' מי שהוא פושע קשה עליו לחזור באומרו שנכבד עליו משאת העונות והפשעים לכן אלמדה להם דרכיך הטובים שאתה עוזר להם בשובם אליך כאומרם ז"ל בא לטהר מסייעין אותו ובזה אליך ישובו מיד בהיות נקל לו שאתה עוזרו:

עוד י"ל כדחז"ל שהעונות והחטאים נעשים זכיות לזה אמר אלמדה פושעים דרכיך שחטאים עצמן אליך ישובו כזכיות ובזה ישוב מיד אליך באומרו שלא יצא זמנו לריק

כשהיה רשע שהרי הרויח שעונותיו נעשים זכיות. עוד י"ל אלמדה פושעים דרכיך אלמדה להם דרכך שאתה חנון ורחום ובהיות דרכך כן להיות רחמן אתה יושב עם ישראל בגלותם כדרך עמו אנכי בצרה ונמצא שהחטאים שהם עושים אליך ישובו ונוגעים בך לעכבך בגלות וכשמעם כי גודל רחמנותך עם ישראל החטאים שהם עושים גודל הפגם שעושים יחזרו בתשובה עוד י"ל בהיות שפושע הוא שיודע על מה שחוטא ועושה במזיד מה שאין כן החוטא שהוא שוגג וסובר שלא חטא לזה אמר לפושעים שהם מזידים ותשובתם קשה אלמדה להם דרכיך של תשובה שצריך להם כגון סגופים ותעניות אמנם אותם חוטאים שאין יודעים שחטאו שהיו שוגגים אליך ישובו ר"ל עליך מוטל לכפר לפי שלא עשו במזיד ואינם יודעים שחטאו כדי לחזור ואליך ישובו לכפר להם בלי שום יסורין עי"ל עם מאמרם ז"ל שהקב"ה חתר חתירה מתחת כסא הכבוד כדי שיכנסו שם הפושעים כמנשה שהיה לו מקטריגים לזה אמר אלמדה לפושעים שאינן יכולים לשוב בעבור הקטרוגים אלמדה להם דרכיך שיש לך תחת כסא הכבוד לקבלן ובזה מאחר שיש מקום להם לשוב ישובו זהו דוקא לפושעים שיש להם קטרוגים אמנם החטאים שהם שוגגים אליך ישובו מיד בלי שום טורח. ובזה נראה שיובן מאמר רז"ל (ברכות דל"ד ע"ב) במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד והמפרשים פירשו שבהיות שהבעל תשובה צריך להיות באותו פרק באותו מקום באותה אשה אמנם הצדיק גמור אין לו הכרח לעמוד בנסיון משום שלא חטא לכן בעל תשובה גדול ממנו:
גם שמעתי מפי זקן וחכם שהבעל תשובה יכול ליסר לרשעים להשיבם בתשובה משום שאין יכולים לומר לו אם היית טועם טעם העבירה לא היית יכול לחזור ממנה שהרי טעם אותה וחזר מיד וא"כ הצדיק גמור שיהיו יכולין לטעון לו כן בזה אין ליסרן להחזירן למוטב והכונה במקום שבעלי תשובה עומדים ליסר אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד באותו דרך כדפרישית:
אבל לי נראה עם מה שאמרנו שמקום הכנסת של בעלי תשובה הוא תחת כסא הכבוד והיא מעלה שאין למעלה ממנה ונמצא שבמקום שבעלי תשובה עומדים שהוא תחת כסא הכבוד אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד משום שהצדיקים אין נכנסין בזה הדרך וזהו הטעם שבעל תשובה גדול מצדיק גמור ולקמן נאמר טעמים הרבה:
ונחזור לענין הפסוק אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך ישובו הצילני מדמים אלהים כו' ושמעתי משם פה קדוש מדבר שידוע מאמרם ז"ל שהמלבין פני חבירו כאילו שופך דמים לכן היה מתפלל דוד שלא יבא תקלה על ידו להלבין פניהם לאותם שמוכיח להם ללמדם דרך תשובה וז"א אלמדה פושעים דרכיך כו' אמנם הצילני מדמים אלהים שלא

אהיה שופך דמים ע"י הלבנת הפנים עוד י"ל הצילני מדמים שלא יקום עלי איזה פושע להורגני בעת שאני מוכיח אותו עוד י"ל וחטאים אליך ישובו ידוע שמהעבירה נברא שטן אחד ועומד לפני הקב"ה לקטרג עליו ובזה פי' המפרשים ז"ל גבי תשובת דוד כששב גם ה' העביר חטאתך לא תמות כלומר העביר חטאתך ממש שהוא השטן הנעשה מהעבירה העבירו מלפניך שלא יקטרג ובזה לא תמות כו' ובהיות שהעבירה נעשית מצוה כשחוזר נמצא שהשטן נעשה מלאך לזה אמר אלמדה פושעים שהחטאים שהם אותם השטנים הנעשים מהעבירות אליך ולפניך ישובו ועומדים לקטרג עליו וכשישמע כן יחזור בתשובה אז אליך ישובו כלומר אלמדה להם שכשיחזור נעשה מלאך ועומד לפניו עוד י"ל בהיות שדרכיו שלהקב"ה נראים עמוקים לעינים בהיות צדיק ורע לו רשע וטוב לו אמנם באמת שהן הנם ישרים למבין ובהיות שבחוש הראות נראה שאינן ישרים הוצרך הכתוב לומר כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול כלו' אע"פ שתראה כל דרכיו משפט וצדיק ורע לו דע כי אל אמונה ואין עול אמנם הרשע שאינו מבין אותם נעשה פושע ואומר דלית דין ולית דיין ח"ו ולכן אמר דוד אלמדה לרשעים ענין למה נראים פושעים דרכיך וצדיק ורע לו ואגלה להם תשובת הגמרא צדיק ורע לו צדיק בן רשע ובראותם כן שדרכיך ישרים כפי האמת אע"פ שבחוש העין אינם ישרים ח"ו ובזה ביודעם סוד הענין החטאים הללו אליך ישובו ונכון ודוק:

עוד י"ל עם מה שכתב בעל שיח יצחק משם בעל שערי אורה ז"ל כי מצד צפון העולם יש היכל אחד שנקרא היכל זכות ששם יושבין ב"ד של מעלה ומצד דרום של עולם שם הוא מדת החסד אשר הוא בימין תמיד פתוחה להפיק לעולם ממקים הרצון של הקב"ה כל מיני טובות לתת בעולם לכל שואל די מחסורו אך כשמגיעין אותם המתנות והטובות אל היכל הזכות אשר מצד צפון אזי עומדת מדת הדין אשר שם ומעכבת אל הימין לגמור חפץ השואל ואומר נשב לדין לעולם אם זה השואל ראוי לאותם המתנות והטובות ואם אינו ראוי אז מונעין ממנו ומהעולם כל אותו העושר שהמשיכו ממדת החסד ואז מקבלת היכל צפון כל אותו עישר והטוב ומכניס אותו באוצרותיו ובבית גנזיו שבצד צפון ונגנז אותו העושר שם לפי שאחר שמשכו אותו מדת החסד מלמעלה שוב אינן חוזרים למקומם אלא נגנזים שם בהיכל צפון וכל אלו הם גנוזים ושמורים לצדיקים לעתיד לבא אמנם אם יש צדיק הגון להגן על דורו אע"פ שלא יהיה העולם ראוים לאותה המשכה של מדת החסד בעבור הצדיק נותנים רשות להמשיך אותו טוב בעולם ע"כ:

ונראה שיובן בזה משנה דאבות הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נידון והכל לפי רוב המעשה כלומר הכל צפוי ומזומן מצד צפון שהמשכת החשד שנגנז שם כדי ליתן

מתנות לצדיקים לעתיד לבא לפעמים הרשות נתונה להמשיך למטה כל אותו העושר מסבת שבעבור הטוב והצדיק העולם נידון וכשיש צדיק בעולם בעבורו ממשיכים הפשע למטה אע"פ שלא היו ראוים אמנם כשאין צדיק בעולם ח"ו אז נידון הכל כפי רוב המעשה אם ראוי לכך ממשיכים לו מן השפע לפי הראוי לו ואם לא לא:

והרב בעל שיח יצחק ז"ל פי' בהקדמה זאת פסוק מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם כלומר כל אותו הטוב הגנוז בצפון הוא גנוז ומוכן ליראיך פעלת לחוסים בך בעבור היות העולם רשעים נגד בני אדם כו' אמנם נ"ל לפרש ידוע יראיך הם צדיקים גמורים שלעולם יראו מהקב"ה וחוסים הם בעלי תשובה שבאו וחסו תחת צלו יתברך וידוע שבעל תשובה גדול מצדיק גמור לכן אמר כמה רב טוב אשר צפנת ליראיך שהם הצדיקים גמורים בצד צפון גנוז שם להם אמנם לחוסים שהם הבעלי תשובה פעלת להם פעולה מחודשת שיהיה גדול מצדיק גמור בעבור שחזר בתשובה ונעשה נגד אותם בני אדם הרשעים שמלת אדם מורה על אותם שאינן הגונים:

עי"ל באמרם ז"ל שמראים לרשעים הטוב המזומן לצדיקים כדי שיראו ויקהו שיניהם על מה שאבדו כדרך עבדי יאכלו ואתם תרעבו כו' וז"א מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך ויושבים ואוכלים מכל טוב העולם הבא וכל זה נגד עיני אותם בני אדם רשעים כדי שיראו ויקהו שיניהם עי"ל מה רב טובך כלו' כמה רב טובך אשר אתה נותן ליראיך ולחוסים בך יותר משכרם הראוי להם כאומרם ז"ל שמלבד השכר נותן להם מתנות וזהו נגד מדת בשר ודם שבני אדם כשמשלמים עולת הפועל מבקשים לפחות מהקצוב ומכל שכן שמלבד השכר הראוי לו שאין נותנים לו שום מתנה. אמנם הקב"ה אינו כן כדפרישית:

ונחזור לענין ביאור פסוק אלמדה פושעים דרכיך כלומר אלמדה] לפושעים דרכיך שיש לך ב"ד מצד צפון שמעכב המשכת השפע בעבור פושעים וחטאים שבעולם ובזה וחטאים אליך ישובו לחזור בתשובה כשומעם מניעת השפע בעולם בעבורם וגם הנזק המגיע להם. והנה עתה אלך לי לביאור פסוקי ענין תשובת אנשי ננוה בקיצור נמרץ ביאור על כמה פסוקים אמר קום לך אל ננוה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני כו' אמר קום לך כלומר בזריזות גדול ואמור להם כי עלתה רעתם לפני כלומר כבר עברה חטאתם מג' מחנות אשר עומדים לפני לעכב עד ג' עונות כמו שכתב רד"ק ז"ל דזהו הטעם שאמר ועל ארבעה לא אשיבנו משום שעון רביעי עובר מג' מחנות ונכנס לפניו ית' ע"כ ולכך אמר להם כי עלתה רעתם לפני רעת כל א' וא' עבר ונכנס לפני:

ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' אמר מלפני ה' כלומר ברח מסבת היות ה' בעל הרחמים ואמר שמא ירחם עליהם ויחזיקו לי לנביא שקר וחז"ל אמרו שברח מח"ל בעבור שאין השכינה שורה שם וק"ט שהרי אמרו ז"ל גבי יחזקאל שהטעם שנראה אליו בח"ל על נהר כבר בעבור שכבר נאמרה לו בארץ ישראל וזהו על נהר כבר כלומר כבר היה לו הנבואה ולכך נראה אליו בח"ל כו' וא"כ מה תיקן בזה לברוח לח"ל כדי שלא ישרה עליו נבואה שהרי מאחר שנאמרה בא"י יחזור לדבר עמו בח"ל. ומשם הזוהר הקדוש והנורא שמעתי שהקשה ע"ז דאיך שרה הנבואה ליחזקאל בח"ל ותירץ שהיה על הנהר ובעומדו שם על הנהר הוא מקום קדוש עכ"ל וא"כ גם בזה קשה ליונה שהיה יכול לדבר עמו על הים שהוא על המים ובהיות כן מה תיקן לברוח כדי שלא ידבר עמו אמנם נוכל לומר דאין הכי נמי שידע יונה שנבואה שנאמרה בא"י נשנית בח"ל אבל י"ל דהני מילי לצורך ישראל כיחזקאל אמנם לא לצורך אה"ע ולכן ברח לח"ל לפי שנבואתו היתה לצורך אה"ע וכשדיבר עמו שנית על ענין הקיקיון היה בתחום א"י כאומרם ז"ל איתא בילקוט כשהקיאו הדג לחוץ השליכו להלאה ביבשה אלפים מילין ונמצא שהשליכו בתחום א"י לפי שעדיין לא הרחיקו מאד עם הספינה כמו שנראה מהענין. והאניה חשבה להשבר כו' וכי האניה חושבת לכן מכח זה פי' הרד"ק ז"ל אנשי הספינה אמנם לי נראה שהאניה עצמה חשבה להשבר לפי שכלם רוצים ורצים ומזמנים עצמם לעשות רצונו ית' עצים ואבנים וכל אשר בעולם כאומרם ז"ל במדרש גבי ר"י בר' אלעזר שמצא עצם שהיה מתגלגל בדרך סילקו לצד אחד וחזר והיה מתגלגל עצמו עד שמצא שעבר שליח של מלך שהיה כותב כתבים רעים על ישראל ונכשל באותו עצם ונפל ומת אמר אפילו ע"י עצם אחד עושה הקב"ה שליחותו וגם ענין שהשיב הנהר לרבי פנחס בן יאיר כשרצה שיקרע לפניו אמר אני הולך לעשות רצון קוני כו' וכאלה רבות גם כן בנדון זה כיון שראתה הספינה שה' הטיל רוח סערה לטבוע ליונה אל הים מיד חשבה הספינה למהר לשבר עצמה כדי שיעשה וימלא רצונו יתברך על ידה וזהו והאניה חשבה להשבר וכיון שראו המלחים כן כונת הספינה לטובעם מצד הנענועים שראו בה מיד ויראו מאד ויצעקו איש אל אלהיו שיעזרם ויבטל מחשבת הספינה שחשבה לשבור עצמה וכיון שראו שלא הועיל להם יראתם ולא ענה להם מיד השליכו את הכלים שהם הע"ז אל הים להקל מעליהם העונות על שהיו עובדי פסל וחזרו מיד בתשובה כמו שדרשו ז"ל בפ' משמרים הבלי שוא חסדם יעזובו בתשובה שחזרו ונתגיירו כלם ותחלת תשובתם היה כדי שלא יעשה הספינה מחשבתה להשבר עצמה שעכשיו בהיותם צדיקים כלם אין ראוישבעבור א' יאבדו כמה נפשות וכיון שראה יונה שחזרו בתשובה גם הוא נשא

ק"ו בעצמו וגם הוא חזר ונחם ע"מ שעשה וירד לירכתי הספינה כדרך שפלות וקבלת יסורין כדי לבטל הגזרה:

אולי יתעשת האלהים לנו ולא נאבד קשה שמאחר שהיו מבקשים רחמים הוה להו לומר אולי יתעשת ה' שהוא מדת רחמים ולא אלהים שהוא דין אמנם נראה לפרש עם הקדמה מפוארה משם המקובלים הביאה בעל קרבן מנחה ז"ל לתקן מאמר חז"ל הברכות מאלף ועד תי"ו והקללות מוא"ו ועד ה"א ולא עוד אלא שהן הפוכות כו' והנה ענין ההקדמה שידוע שהויה ב"ה הוא מידת הרחמים אמנם בתוספת הוא"ו בשם הוי"ה נעשה וה' שהוא ובית דינו והוא דין גמור אלהים הוא מדת הדין ובתוספת הה"א שאומר האלהים הוא רחמים פשוטים כו' ע"כ גם ידוע שהרשעים מהפכים הרחמים לדין הפך הצדיקים שמהפכים היין לרחמים ולזה אמר וה' הטיל רוח סערה אל הים כלומר בעבור שברח יונה מלפני ה' וחטא הפך הרחמים לדין והוסיף וא"ו בשם הוי"ה ב"ה ונעשה דין לפרוע ממנו וזהו וה' בוא"ו שהוא וב"ד שהוא דין ובא אליו רב החובל שהוא חכם מכלם ואמר לו קום קרא אל אלהיך אולי יתעשת האלהים לנו כלו' אולי בתפלתך יתעשת וישים אות ה"א באלהים להפכו לרחמים ועל ידי תשובת הצדיקים מהפכים הדין לרחמים ועם זה לא נאבד וזהו אומרו יתעשת האלהים בה"א לרמוז למה שפירשנו ודוק. ויפול הגורל על יונה אפשר לפרש שהגורל מעצמו עלה ונפל עליו כדרך שעלה בחלוק הארץ מעצמו כמו שדרשו ז"ל כי מלפני ה' הוא בורח כי הגיד להם יש להבין היכן הגיד להם ויש לומר שרמז להם שהיה בורח מלפני ה' במה שאמר להם ואת ה' אלהי השמים אני ירא דקשה דהוה ליה למימר ואת אלהי השמים והארץ אני ירא אמנם אמר אלהי השמים לרמז שהיה בורח לחוצה לארץ ששם הוא אלהי השמים משום שאינו משרה שכינתו בח"ל לז"א ואת אלהי השמים אני ירא הכונה בעון שבאתי במקום שהוא אלהי השמים מסבת זה אני ירא והוא בדרך שפרשו המפרשים ז"ל גבי שבועת אברהם לאליעזר כששלחו לרבקה שבתחילת השבועה אמר לו ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני גו' והזכיר כאן אלהי השמים ואלהי הארץ בהיות מדבר בענין ארץ ישראל באומרו אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו שהוא ארץ ישראל ובהיות היא ארץ ישראל הוא אלהי השמים וגם אלהי הארץ שא"י נפל לחלקו אמנם למטה אינו מזכיר ואלהי הארץ אלא אמר ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי בהיות שמדבר בחרן רצוני לומר שמדבר על מה שעבר עמו בחרן שהיא ח"ל ושם אינו משרה שכינתו והוא אלהי השמים שאינו משרה שם שכינתו:

עוד י"ל שרמז להם שהיה בורח במה שאמר ויתן שכרה וירד בה לבא עמהם תרשישה מלפני ה' וכבר דרשו ז"ל שנתן שכר כל הספינה וכונת הפ' ויתן שכרה שכר כל הספינה לבא עמהם תרשישה ונתן להם טעם על השכר הזה שהיה מסבת מלפני ה' כלומר שהיה בורח מלפני ה' כדי שלא תשרה עליו נבואתו לכן אמר כאן כי מלפני ה' הוא בורח כי הגיד להם כלו' במה שאמר להם מלפני ה' משם הגיד להם שהוא בורח וזהו אומרו כי מלפני ה' הוא בורח כי מלפני ה' האמור לעיל שאמר לבא עמהם תרשישה משם הגיד להם שהוא בורח ודוק:

שאוני והטלוני אל הים גו' אמר שאוני כלומר שלא תשליכו לי מיד אלא מעט מעט תחילה עד ארכבותי והחזירוני אצלכם אם חוזר הים מזעפו מוטב ואם לאו תשליכוני עד צוארי אם חוזר מוטב כו' וזהו אומרו שאוני והטלוני כמו שדרשוז"ל שהעלוהו אותו מעט מעט. בהתעטף עלי נפשי אל ה' זכרתי גו' משמרים הבלי שוא חסדם יעזובו גו' ואני בקול תודה אזבחה לך כו' נראה לפ' בהיות שצריך האדם להקדים תפלה לצרה ויונה לא כן עשה אלא אחר שבא עליו הצרה התפלל ולא היה ראוי שיענהו לכן סידר דברים לפני המקום שיענה לו אע"פ שלא הקדים להתפלל קודם הצרה ואמר בהתעטף עלי נפשי שהוא אזר הצרה אל ה זכרתי ואם כן איני ראוי שיענה לי ה' אמנם בעבור ב' סיבות שגרמתי ראוי שיענה לי סיבה ראשונה שראוי שתבא אליך תפילתי בעבור היותי אל היכל קדשך כאומרם ז"ל שהדג הביאו והעמידו בה כל ה' שבים כו' ואם כן בהיותי שם ראוי שיתכפר לי עוני כדרך הנכנס בירושלים שמתכפר כדכתיב וכפר אדמתו עמו סבה ב' בעבור שגרמתי שנתגיירו כל אנשי הספינה וזהו אומרו משמרים הבלי שוא חסדם יעזובו חסדם מלשון חסד הוא חסדם שהוא ע"ז יעזובו סבה ג' שאני בקול תודה אזבחה לך אשר נדרתי אשלמה כדחז"ל שנדר לעלות ללויתן לצדיקים לעתיד לבא ואם תאמר שזה אינו נוגע להקב"ה כלום לזה אמר ישועתה לה' שאז יהיה גם ישועה לה' לפי שעתה עמו אנכי בצרה ועתה נבא לביאור המאמר בפתח שער הדרוש אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם שנאמר חיו יחיה כו' וקשה שכל המצות מאריכים ימיו של אדם כאומרם ז"ל גילה הקב"ה שכר ב' מצות קלה שבקלות וחמורה שבחמורות ושכרם אריכות ימים בכיבוד אב ואם כתיב והארכת ימים ובשילוח הקן כתיב והארכת ימים הרי שגם כל המצות מאריכים ימיו של אדם ואיך אמר גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם שנראה שדוקא התשובה מארכת ימיו של אדם ולא שאר המצות והרב בעל בינה לעתים פירש שמן הדין היה שהחוטא ימות

מיד אלא שהקב"ה חס עליו והניחו אולי יחזור בתשובה ונמצא שהתשובה מארכת ימיו של אדם שבעבור היות התשובה בעולם מניחים לזה בעולם ואינו מת אולי יחזור ע"כ:
אמנם נ"ל לפ' במאמרם ז"ל ביומא דפ"ו גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה וכיון דאתא לידן יש לדקדק דהוה ליה למימר גדולה תשובה שמביא את הגאולה מאי שמקרבת אמנם יובן בדחז"ל אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף עוד נקדים שידוע שהקב"ה חושב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ומחזיר הנשמות בזה העולם לתקנם ונמצא עם זה שנשמת האדם רשע מונע מלהוציא נשמה שבגוף משום שבמקום נשמתו החוזרת לזה העולם היה יכול הקב"ה לשלוח נשמה שבגוף אבל אם חוזר בתשובה וימות זכאי במקום נשמתו שולח נשמה אחרת משום שהוא מת צדיק ואין צורך להביאו לזה העולם פעם אחרת ולזה אמר גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה שבעבור שמת זכאי גורם להוצאת נשמות שבגו' ומקרבת הגאולה ובזה נבא לענייננו שבהיות התשובה מקרבת הגאולה נמצא שגם מארכת ימיו ושנותיו של אדם משום שאז והנער בן מאה שנה ימות ולזה אמר גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם:
גם ראוי לדקדק דהול"ל גדולה תשובה שמארכת ימיו של אדם מהו הכפל באומרו ימיו ושנותיו ומה שנראה מן הפשט שהכונה לומר שמשלים שנותיו שנים של ימים כדרך שדרשו יודע ה' ימי תמימים שהקב"ה יושב ומשלים ימיו ושנותיו של צדיק מיום ליום כו' שיהיו שנים שנותיו של ימים תמימים כו' אמנם נוכל לומר במאמרם ז"ל במסכת שבת בסוף פ' שואל תנן התם ר' אליעזר אומר שוב יום א' לפני מיתתך שאלו תלמידיו את ר' אליעזר וכי אדם יודע באיזה יום ימות א"ל וכ"ש שישוב היום שמא ימות למחר ע"כ באופן שהשב בתשובה כל יום ויום שעובר עליו נראה לו הוספה משום שהוא היה סובר שמחר ימות ואינובעולם ולזה אמר גדולה תשובה יש בתשובה זאת הסגולה שמארכת ימיו של אדם שבשובו יש לו אריכות ימים שכל יום נראה לו מחודש מאחר שהוא הזמין עצמו למות באותו יום וכיון שעומד בתשובה שישוב היום שמא ימות למחר הקב"ה מוסיף או משלים שניו ולרמוז לזה אמר ימיו ושנותיו אמנם הרשע שאינו עושה תשובה אומר בלבו ימי שנותינו ע' שנה ועדיין יש לי זמן בעולם ובפתע פתאום ימות ונעקר מן העולם ועם זה יובן פ' במשלי סימן יו"ד יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה כלומר מי שהוא בעל תשובה או ירא ה' מאחר ששב היום שמא ימות למחר תוסיף ימים משום שמחר בא ולא מת נמצא הרויח אותו יום אמנם גבי רשעים נקט שנים ושנות רשעים תקצורנה משום שהם עושים מספר על השנים באומרם ימי שנותינו ע' שנה ועדיין יש להם שנים להיות בעולם ובפתע פתאום מתים ונעקרים מן העולם קודם זמנם

משום שכיון שרואה הקב"ה שאין תקוה מהם שישובו יקצר שניו ומוסיף אותם השנים על הצדיקים:
עוד יש לדקדק בענין המאמר גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו אמנם יובן בדחז"ל יבמות ד"ן ע"א גבי חזקיה תנא משלו הוסיפו לו שאותם י"ה שנים חסרו לו מימיו שהיו קצובים לו מקודם וכיון שקבל לישא אשה הוסיפו לו שנותיו שחסרו לו ע"כ וזהו מה שרמז כאן גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם כלו' ימיו ושנותיו ממש שאריכות זאת משנותיו שבעבור החטא היו מחסרים ממנו קיצוב ימיו ושנותיו כענין חזקיה וכיון ששב חוזרין חוזרין ומוסיפין לו ימיו ושנותיו שקצרו לו מסבת החטא ודוק וה' ברחמיו יאריך ימינו בטוב ובנעימים בביאת הגואל בב"א נאם הצעיר העומד לשרת ולכהן:
אליהו בכמוהר"ר שלמה אברהם הכהן ז"ל.

פרק ו

לתשובה ושם הדרוש הזה ליבון הנפש.
מסכת ברכות ד"ג ג' משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי ואומר אוי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי לבני לבין אומות העולם וסי' לדבר משמרה ראשונה חמור נוער שניה כלבים צועקים שלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה עכ"ל:
כתב הרמב"ם ז"ל פ"ב מה' דעות חולי הגוף טועמים המר למתוק ומתוק למר ויש מן החולאים מי שמתאוה ותאב למאכלות שאינם ראוים לאכילה כגון העפר והפחם ושונא המאכלות הטובות כגון הפת והבשר הכל לפי רוב החולי כך בני אדם שנפשותיהם חולות מתאוים ואוהבים הדעות הרעות ושונאים הדרך הטובה ומתעצלים ללכת בה והיא כבדה עליהם למאד לפי חליים וכן ישעיה אומר באנשים הללו אוי האומרים לרע טוב ולטוב רע עכ"ל. ובזה יובן אצלי פסוק נואף אשה חסר משחית נפשו הוא יעשנה הכונה מי שנואף אשה הוא חסר לב בדרך אין אדם חוטא אא"כ נכנס בו רוח שטות ואם יאמור הרשע הזה שהעבירה טובה משום שטועם ממנה אמור לו משחית נפשו הוא יעשנה כלומר השחתת נפשו גורם ועושה שהדבר המר ישים לו למתוק משום שחולי הנפש מתאוה ותאב הדברים הרעים כמו שהקדמתי. עוד י"ל כדחז"ל אין אדם חוטא אא"כ נכנס בו רוח שטות ושמעתי משם ר' שמואל יפה ז"ל שמקשה שכיון שהוא שוטה בשעת העבירה למה נענש שהשוטה אין בו עון אשר חטא משום שאינו עושה

מדעתו והשיב הרב הנז' ז"ל שמענישים לו בעבור שהוא גרם והביא עליו השטות הזה שכיון שגמר בדעתו לעשות העבירה נכנס בו רוח שטות ויראה שהמאמר ושאלת הרב ותשובתו רמוז בפסוק אמרנואף אשה חסר לב משום דאין אדם חוטא אא"כ נכנס בו רוח שטות ועכשיו שואל משחית נפשו למה שמאחר שהוא שוטה למה משחית נפשו עם מה שעשה שהרי היה שלא מדעתו ותירץ הוא יעשנה כלומר טעם העונש שמקבל משום שהוא יעשנה השטות ועשה רעה לצאת מדעתו ועל זה מענישים אותו. ובזה יובן פסוק דסמיך ליה נגע וקלון ימצא וחרפתו לא תמחה כלו' נגע וקלון ימצא מהעבירה שעשה לפני הקב"ה וחרפתו לא תמחה לפני הבריות דמחזיקים לו לשוטה בראות' שעשה העבירה ואין אדם חוטא אא"כ כו' ויחזיקו אותו לשוטה גם לשאר דברים באומרם כיון שנכשל באשת איש הוא שוטה רשע וגס רוח וכאומרם ז"ל כל מי שיש לו גסות הרוח לסוף נכשל באשת איש. עוד י"ל במה שפי' המפרשים ז"ל בפסוק אשר לא נשא לשוא נפשו ולא נשבע למרמה שהוא קרי וכתיב נפשי נפשו והענין ידוע שאין האדם יכול לישבע בנפשו משום שאינה שלו אלא מהקב"ה והוא אינו שולט בה כמ"ש החסיד בעל ר"ח ז"ל לזה אמר אשר לא נשא לשוא לישבע על נפשו באומרו נפשי הוא ח"ו אלא נפשו של הקב"ה היא ואין לו רשות לישבע בה ע"כ לזה אמר כאן נואף אשה חסר לב ואם אמור יאמר הרשע שמה שמשחית הוא נפשו ומאחר שנפשו הוא ע"כ יכול לעשות מה שירצה אמור לו וכי הוא יעשנה והלא הקב"ה עשה אותה ואין לו רשות לשחתה משום שאינה שלו אלא היא מהקב"ה:

עוד י"ל נואף אשה כו' על דרך שאמרו ז"ל בבבא מציעא דכ"ט א"ר יוחנן מי שהניח לו אביו מעות ורוצה לאבדן ילבש בגדי פשתן ופי' רש"י ז"ל ורוצה לאבדן ללמדנו בא שלא ירגיל אדם בכך שהעושה אלו מאבד מהר הון רב ובדרך זה אמר שלמה המלך ע"ה מי שנואף אשה חסר לב והיא עבירה חמורה ומי שירצה לאבד ב' עולמות הוא יעשנה העבירה זאת והכונה שבא ללמדנו שלא ירגיל אדם בכך:

עוד נראה לפרש ופי' ג"כ הרב אליהו די וידאש ז"ל נואף אשה חסר לב אין אדם חוטא אא"כ נכנס בו רוח שטות ונמצא שבסיבת חסרון הדעת חוטא ואם תאמר איך אפשר שהוא חסר לב מאחר שהוא עושה ערמה ותחבולה לעשות העבירה וזה מורה שהוא בן דעת ותירץ משחית נפשו הוא יעשנה כלומר הן אמת שהוא שוטה אמנם משחית נפשו שהוא השטן הוא יעשנה הערמה והתחבולה. ונחזור לענין ההקדמה שכל מי שנפשו חולה מתאוה לדברים הרעים ונראים לו שזהו הטוב וכן דרך היצר להסית לרשע בדברים שמורים טובים לחוש הראות אמנם תחתיו כאש שורף:

אשר עם זה נראה לפרש כמה פסוקים במשלי סי' א' בני אם יפתוך חטאים אל תאבה אם יאמרו לכה אתנו כו' נבלעם כשאול חיים כו' כל הון יקר נמצא כו' גורלך תפיל בתוכנו כו' בני אל תלך בדרך אתם כו' הכונה כי בהיות פיתוי היצר להכניסו בדברים הנראים לעינים בא להזהיר שלמה הע"ה שאל יתפתה מהרשעים הבאים אליו בדברי חלקלקות אמר בני אם יפתוך חטאים אל תאבה הכונה כדי שתקרא בני ידידי אם יפתוך חטאים אל תאבה ובזה תזכה להיות קרוי בני משום שהם באים אצלך בדברי חלקלקות ודע שכל אחד בקרבו ישים ארבו לכן אם יאמרו לכה אתנו לדבר מצוה ונארבה לדם להיות אורבים לנקום דם נקי מיד אותם שהורגים בפרשת דרכים וזהו נצפנה לנקי חנם כלו' נצפנה להרוג להם בעבור דם הנקי חנם שהרגו ונבלעם לאותם הרשעים ההורגים בשאול חנם בעבור שהם שמו דם תמימים כיורדי בור מה יורדי בור מת הרוג מצד מעשיו הרעים כן הרשעים הללו שמו דם התמימים והישרים והוא בדרך שפי' בעל בית נאמן בפסוק הכמות נבל ימות אבנר כלומר שכשם שמת נבל הכרמלי על מטתו לא היה ראוי שימות כן אבנר שר צבא ישראל או קרוב לזה הכמות נבל כלומרכשם שראוי למות נבל מת אבנר למה אירע כן שמן הראוי היה להיות להפך שאבנר ימות על מטתו שהיה צדיק ונבל ימות הרוג ונמצא שאירע לאבנר כמו שהיה ראוי שיארע ליורדי בור:

וזהו אומרו כאן נבלעם כשאול חיים בעבור ששמו תמימים וישרים כמיתת יורדי בור על שהרגו להם ובזכות מצוה זאת שאנו הולכים לעשות כל הון יקר נמצא דרך מציאה או יתכן כל הון יקר נמצא בהם באותם ההורגים ממה שלקחו וגנבו מאחרים ונמלא מהם בתינו שלל ואין שום איסור בדבר משום דהגונב מן הגנב פטור לפי שהם גזלו מאחרים והבעלים נתייאשו מאותו הון ואל תחשוב שכונתנו זאת להלוך לנקום דם נקיים הוא בעבור קבלת השכר ח"ו ראיה לדבר שאין זאת כונתנו שאתה תקח לך כל הממון הנמצא וגורלך תפיל בתוכנו על כיס א' בלבד שיהיה לחלק בין כולנו והוא להוצאת מזונותינו בלבד והשאר יהיה לך כדרך מחצה לאהרן ומחצה לבניו ומזה תראה שאין כונתנו לחמדת הממון. בני אל תלך בדרך אתם אע"פ שמדבריהם תשמע שלדבר מצוה מתכוונים אינו כן לכן מנע רגלך מנתיבותם שאדרבה רגליהם לרע ירוצו ימהרו לשפוך דם לא כמו שאמרו לך נארבה לדם נצפנה לנקי חנם שכל זה הוא פתויים להביאך אצלם להורגך וכל מה שאומרים על אחרים הוא מה שחושבים לעשות לך ולכך אני מזהיר לך אם יפתוך חטאים אל תאבה ואל תשב עמהם בטענות שאפשר שיוכלו לך אלא אמור אל תאבה כמו שפי' המפרשים ז"ל לפי שאין טעם ברצון ובאומרך איני רוצה שוב אין יכולים להפסידך:

עוד נוכל לומר כי רגליהם לרע ירוצו ק"ק דהול"ל כי רגליהם לרע ולשפוך דם ירוצו מאי וימהרו לשפוך דם אמנם נראה לפרש עם מה ששמעתי מהחכם השלם כמה"ר חיים אלפסי ז"ל בביאור מאמר איתא בזה"ק ז"ל כל הנותן ריוח בין הדבקים מובטח שהוא בן העה"ב פירש הוא ז"ל כונה אחת במאמר זה שבהיות שבעבירות החמורות נאמר בהן דבק בע"ז אומרים לדבק טוב הוא לא ידבק בידך מן החרם כו' וכן תמצא בעריות ובשפיכות דמים דבק. ועכשיו הכונה שכל אדם אשר יתן ריוח בין העבירות בשעה שהולך לעשותם מובטח שהוא בן העה"ב כיצד אדם שכועס על חברו והולך להורגו אם הולך תכף ומיד בחמת כעסו הורג אותו ואם ימתין רגע כמימרא עובר הכעס ממנו ומציל עצמו מן העבירה וכן בכלם לזה אמר כי רגליהם לרע ירוצו וכדי שיעלה בהם ימהרו לשפוך דם היו ממהרים לעשות קודם שיעבור הכעס שאם היו מאחרים מעט היה מתבטל יצרם ומבטלין עצמן מהעבירה לכן קודם שיעבור הכעס היו ממהרין לשפוך דם ולכן לרמוז לזה אמר ירוצו וימהרו ודוק עוד י"ל במאמרם ז"ל גבי דוד המלך ע"ה בפסוק חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך שכל כך היו רגילים רגליו להלוך לבית המדרש אע"פ שהיה אומר למחר אני הולך למקום פלוני רגליו היו מוליכין אותו לבית המדרש וההפך בענין הרשעים שכל כך מורגלים רגליהם להלוך לעבירה עד שהם בעצמם הולכים וז"א כי רגליהם לרע ירוצו שרגילות הרגלים הם בעצמן היו מוליכין אותם לכל דבר עבירה ולשפוך דם. עוד י"ל אין רע אלא עריות כדכתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת והרשעים הללו לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם כלומר היו ממהרים לעשות עבירת הזנות כדי לבא לעשות שפיכות דמים כדי שלא להוציא כל היום בעבירה אחת אלא היו רוצים לעשות בכל יום כל מיני משחית ופורענות של עבירות. עוד יתכן לומר כמאמר התנא עבירה גוררת עבירה כו' לזה אמר כי רגליהם לרע ירוצו ר"ל לדבר עבירה ירוצו וזה מורה שכבר מהרו מקודם לשפוך דם וכיון שמקודם עשו עבירה אחת לכן נזדמן בידם עכשיו ג"ע לפי שעבירה גוררת עבירה:

עוד יתכן לפרש שבא לרמוז על גודלרשעותם של הרשעים הללו שאע"פ שטבע הרשעים הוא להיות קשה בעיניהם עבירה של ש"ד הרשעים הללו לא כן היו אלא כי רגליהם לרע ירוצו ואם בעוד שהיו הולכים באותו רע נפלה בידם עבירה של ש"ד היו עוזבים העבירה הזאת וממהרין לשפוך דם יותר ממה שהיו ממהרין ורצים לעשות איזה עבירה אף עפ"י שכל אדם אף שיהיה רשע בורח משפיכות דמים:. (א"ה הש"ח ס"ט ברשות מרן הקדוש הרב המחבר ז"ל נלע"ד לומר עם מה שאמרו בשלהי נדרים ההוא נואף דעל לגבי ההיא איתתא אתא גברא סליק נואף איתיב בבבא הוה מחתן תחלי תמן וטעמינון חויא בעא

מריה דביתא למיכל מן הנהו תחלי בלא דעתא דאיתתא א"ל ההוא נואף לא תיכול מנהון דטעמינון חויא אמר רבא אינתתיה שריא אם איתא דעבד איסורא ניחא ליה דליכול ולימות דכתיב כי נאפו ודם בידיהם ופריך פשיטא ומשני מהו דתימא איסורא עבד והאי דאמר ליה דניחא ליה דלא לימות בעל ותהוי אינתתיה עלויה מים גנובים ימתקו קמ"ל ע"כ ופי' הרא"ש ז"ל ניחא ליה דליכול ולימות כדי שתהא מצויה אצלו בכל עת ע"כ וז"א כי רגליהם לרע שהוא ג"ע כמ"ש מרן ז"ל ירוצו וכדי שלא תאמר כס"ד דגמרא דלא עבדי ש"ד כי היכי דתהוי גביה מים גנובים ימתקו לאפוקי זה אמר וימהרו לשפוך דם כדי שתהא מצויה אצלו תמיד בכל עת וכמסקנת דש"ס ודוק):

עוד נוכל לומר שדרך הגזלנים האורבים בדרכים כשבאים לגזול כדי לפחדם ולירא מיד בתחילה עושים ש"ד ועל ידי זה יכולי' לעשות מה שלבם חפץ לזה אמר כי רגליהם לרע ירוצו ואיך היה עולה בידם הרע הזה בעבור שמהרו לשפוך דם וכיון שראו הנגזלים הדם נפלה עליהם אימה ופחד ובזה יכלו להם ליקח כל מה שלהם:

עוד יתכן לומר ונדקדק קודם שהיה מן הראוי לומר כי רגליהם ברע ירוצו אמנם בא לרמוז שאע"פ שאין שייך ענין ריצה כי אם על דבר ידוע שהאדם הולך ורץ כדי למהר לעשותו אמנם הרשעים הללו לא כן היו אלא ביוצאם מפתח ביתם היו מתחילים לרוץ וזה מורה על רוב דבקותם בעבירה אע"פ שעדיין לא היה בידם כלום היו רצים כמי שהולך להשיג ולהגיע אל מקום ידוע. ובזה יובן מאמר חז"ל במסכת יומא דפ"ו ע"ב תניא ר"מ אומר גדולה תשובה שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לכל העולם כולו שנאמר ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו מהם לא נאמר אלא ממנו היכי דמי בעל תשובה אמר רב יהודה כגון שבאת לידו דבר עבירה פעם א' וב' וניצול הימנה מחוי רב יהודה באותו פרק באותו מקום באותה אשה עכ"ל נראה דמצריך רב יהודה לבעל תשובה שילך במקום שחטא כדי שיעשה תיקון לרגלים ממהרות לרוץ לרעה שהן אמת שחוזר בתשובה מהעבירה שעשה ע"י עזיבת החטא והסיגוף שמקבל עליו אמנם מה שחטא בהילוך הרגלים מה יהיה תשובתו לכן מחוי רב יהודה שצריך שילך במקום שעשאה כדי שיכתת את רגליו עם התשובה אמנם בענין המאמר ראוי לשים לב לדקדק מלת כגון שבא דבר עבירה לידו דהוה ליה לומר היכי דמי בעל תשובה גמור כגון שבא עבירה לידו ופירש ממנה מאי כונת אומנו דבר עבירה. ב' לידע שיעור לשון ר' יהודה שעל מה בא סתמא דתלמודא לומר מחוי רב יהודה. ג' דבשלמא באותה אשה ניחא משום שכיון שחשק בה ונפשו קשורה בנפשה ובאה לידו ולא נגע בה מורה עם זה

ששב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו אבל היות באותו זמן ובאותו מקום מה צורך זה לבעל תשובה ורש"י פי' באותו פרק כלומר שעומד בכחו כבזמן שעשה העבירה ע"כ:
אמנם נוכל לפרש הדבר כפשוטו שבאותו פרק ר"ל באותו זמן שעשה העבירה אם אירע התשובה באותו זמן זהו בעל תשובה גמור ונתחיל לפרש מתחילת הענין אמר איזהו בעל תשובהכגון שבא דבר עבירה לידו ופירש ממנה אמר דבר עבירה בהיות שבכל העבירות יש להם יד כמו שפי' הר' שמואל אוזידה ז"ל בדברי התנא ואין אתה בא לידי עבירה שבההסתכלות בשלשה דברים האמורים מאין באת כו' לא מבעיא שלא תבא לעבירה ממש אלא אפילו ליד העבירה לא תבא ויד כמו יד הכלי ונראה שזהו החידוש שלומד כאן שבעל תשובה גמור נקרא גם אותו שבא דבר של עבירה לידו ופירש משנה לא מבעיא העבירה עצמה שאם בא לידו ופי' ממנה שהוא בעל תשובה גמור אלא אפי' שמה שפירש היה מיד העבירה שאז אינו תקיף היצר כל כך לעשותו ופירש ממנה עם כל זה נקרא בעל תשובה גמור ורב יהודה פליג ע"ז שכדי שיקרא בעל תשובה גמור צריך שינצל מדבר דתקיף יצרו ביותר ולזה מחוי שצריך באותו פרק ומקום ואשה שהיצר תקיף מאד כו':
וענין אומרו באותו פרק כלומר באותו זמן שאם אירע התשובה באותו זמן ממש שחטא ובאותו מקום הוא בעל תשובה גמור יובן בדחז"ל שיש מקום גורם הזנות כאומרם ז"ל שמקום שיטים גרם לישראל הזנות הרי שטבע המקום לסייע בזנות ולכן עתיד הקב"ה לרפאות לשיטים כדחז"ל ולכן מחוי ר"י שכדי שיהיה בעל תשובה גמור צריך שיהיה התשובה באותו זמן באותו מקום שברא תו ששם באותו מקום עלה העבירה בידו נראה שטבע אותו מקום לגרום ולסייע בזונות ולכן צריך שיבא במקום הגורם זנות וינצח יצרו ומה שמחוי שיהיה באותו פרק יובן במאמר חז"ל במסכת שבת דקנ"ו לא מזל יום גורם אלא מזל שעה גורם כו' ונמצא שזה שעלה העבירה לידו לעשות באותו פרק הזמן סייע לו בעבירה שבסבת מזל השעה תקיף יצרו יותר ובדרך שכתב הרב מהר"ש יפה ז"ל ביפה עינים פ' האזינו דקע"ד ע"ד וזה כללות דבריו לכן כל אדם נידון כפי הכנת מזלו בעת חטאו וקרוב למשפט אחשורוש שלא היה דן אלא ע"פ חכמי האצטגנינות לראות אם כח המזל היה על החוטא להחטיאו כמ"ש בדרך אמונה ע"פ ויאמר המלך לחכמים יודעי העתים עכ"ל וכונת הדברים לומר שמזל השעה מסייע לחוטא ואף שיש בידו לנצח את יצרו ולבטל מזלו מאחר שהוא בעל בחירה מיהו תקיף לו יצרו יותר לכן מחוי שאם אירע שעשה התשובה גם באותו פרק ובאותו מזל ושעה שחטא הוא בעל תשובה גמור בהיות המזל מסייע לו לעבירה ומבטל הוא חיוב המזל ונכון ודוק. ובזה יובן מאמר רז"ל

במסכת ברכות די"ט וז"ל תנא דבי ר"י אם ראית ת"ח שעשה עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שמא עשה תשובה שמא ס"ד אלא אימא ודאי עשה תשובה הכונה יובן עם מה שאמרנו שמחוי רב יהודה שבעל תשובה גמור צריך שיזדמן לידו באותו פרק באותו מקום ולזה אמר אם ראית ת"ח שעשה עבירה בלילה כגון שראית שנתייחד עם אשה בבית שכפי האומדנא נראה שעשה עבירה או שראית בידו דבר איסור שזימן לאכול אל תהרהר אחריו ח"ו משום דשמא עשה תשובה וכדי שיהיה תשובה גמורה באותו פרק באותו מקום באותה אשה נתייחד עמה לעמוד בנסיון ולנצח יצרו ועתה מקשה שבודאי שהוא כן וכי שמא סלקא דעתך כלומר אתה מסתפק עצמך עליו שמא עשה תשובה אלא אימא שבודאי עשה תשובה ולכך ראית לו כך וכך ודוק:

עוד י"ל ונדקדק קודם דהוה ליה לומר אם ראית ת"ח שעשה עבירה אל תהרהר אחריו שמא עשה תשובה מאי אומרו בלילה וכפי הדרך הא' אמר לילה בהיות שאין הדבר ברור לו לפי שלא ראה אותו עשות העבירה בפועל כמכחול בשפופרת והנה הדבר לו כלילה שאינה מאירה אמנם כפי דרך זה נוכל לומר דכונת חז"ל לומר שת"ח שעשה עבירה בלילה אל תהרהר אחריו שהמתין עד היום לעשות תשובהאלא שמיד אחר עשות העבירה נחם תכף ומיד ועשה תשובה גמורה וזהו אומרו בלילה וביום ובעל המימרא עצמו מקשה שבודאי שהוא כן שמיד חזר בתשובה ולא המתין עד היום וזהו אומרו שמא סלקא דעתך שעשה עבירה בלילה והמתין עד היום ח"ו אלא שמיד בלילה חזר ודוק ושיעור הלשון כך הוא אם ראית ת"ח שעשה עבירה בלילה אל תהרהר אחריו לומר שהמתין עד היום שמא עשה תשובה אלא אימא שמיד בלילה עשה תשובה ולמדנו מן האמור שהעומד בנסיון כשבא עבירה לידו וניצול הוא בעל תשובה גמור אמנם לא שיביא אדם עצמו לידי נסיון:

ועם זה נבין מזמור אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים דיש לדקדק דהל"ל בקיצור אשרי האיש אשר לא הרשיע ולא חטא ולא התלוצץ למה האריך בהליכה והעמידה וישיבה ועוד שנית דמה חידש דוד הע"ה יותר מהתורה שהרי התורה מזהיר לאדם על כל זה שישמור מצות השם ושלא יהיה רשע ועוד ג' דהיה די לומר אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים שהיא הקולא ומכ"ש שיזהיר מלהלוך בדרך חטאים ובישיבת הלצים שהיא עבירה חמורה כאומרם ז"ל כת לצים אינן רואים פני שכינה. אשר עם זה יובן פסוק במשלי סימן י"ט נכונו ללצים שפטים ומהלומות לגו כסילים הכונה אמר גבי לצים נכונו שפטים שבהיות הלצים שאינן רואים פני שכינה ואינן עולים לכן אמר נכונו להם שפטים לעולם היותם שם בגהינם עד עולם אמנם ומהלומות לגו כסילים ר"ל

לשאר הרשעים נכונו כמה מהלומות בלבד והוציאו אותם מגהינם אחר זמן הקצוב להם וקראם כסילים לפי שאין אדם חוטא אלא א"כ נכנס בו רוח שטות ודוק:

ונחזור לענין שיש לדקדק עוד אומרו כי אם בתורת ה' חפצו גו' והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו' דהלא אין שיעור לשכר התורה ולמה נתן הוא שיעור למתן שכרה וגם שיעור מעט אמנם יובן עם האמור שאין ראוי לאדם שיביא עצמו לעמוד בנסיון כמו שפרשתי בדרוש א' של תשובה במאמר אל יביא אדם עצמו לידי נסיון שהרי דוד לא עמד כו' ובהיות שדוד לא עמד בנסיון לכן בא להזהיר לאדם שלא יביאו עצמן לידי נסיון שאפשר שאמור יאמר האדם אלך ואעמוד בנסיון ולקבל שכר וארגיל עצמי מעט מעט ואלך תחילה בעצת רשעים שאינו תקיף כל כך היצר ואשב עמהם ולא אחטא ואחר שהרגלתי לעמוד בנסיון על דבר מועט אלך אח"כ בדרך חטאים אשר שם היצר תקיף יותר ובהיות הדבר יותר חמור מהעצה משום שבדרך חטאים אני רואה העבירות בפועל ואני רואה אותם ופורש עצמי יש לי יותר שכר על זה ומשם אשקיף אל ישיבת הלצים שאז בודאי היצר תקיף יותר בהיות עבירה שהעושה אותה אינו רואה פני שכינה והעומד בנסיון החמור הזה בהיות שכבר למדתי והרגלתי עצמי לעמוד בקלות לכן בא דוד להזהיר שאשרי האיש אשר אינו מכניס עצמו בתגר הזה ובעצת רשעים לא הלך ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב לעמוד בנסיון שהרחקתם הוא הטוב והישר משום שאפשר שהיצר יטהו לדרך לא טוב לכן לרמוז על זה לא אמר אשרי האיש אשר לא חטא ולא התלוצץ שהרי התורה הזהירה על כך ומה חידש דוד הע"ה ואמר כי אם בתורת ה' חפצו ר"ל אפ' שיאמר האדם יודע אני בעצמי שאעמוד בנסיון הזה להשיב לזה אומר כי אם בתורת ה' חפצו אלמדך דרך שאין בו אחריות של הפסד כלל שבאותה שעה שאתה רוצה לישב בנסיון לך לבית המדרש ועסוק בתורה והוא יותר טוב משום שהעושה זה שבתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה לעולם אינו מפסיד כלום על פלגי מים גו' שכל אשר יעשה יצליח מה שאין כן העומד בנסיון שאפשר שאע"פ שאומר שיכול לעמוד בנסיון אפשר שלא יצליח בדבר שלא יעמוד בנסיונו מה שאין כן העוסקבתורה שהוא פשוט שיצליח ונמצא בזה שאומרו והיה כעץ אינו מדבר על השכר רק הוא דרך משל וחידה שמביא לאותם הרוצים לעמוד בנסיון שעסק התורה מוטב באותה שעה שמאבד על המדה הרעה לבחור בנסיון בידיו משום שהוא מרויח לעולם כעץ הזה ששתול על פלגי מים שלעולם כל אשר יעשה יצליח לא כן הרשעים כלומר לא כן המביא עצמו בדרך רשעים להביא עצמן בנסיון שמסכנין את עצמן:

ובזה יובן פסוק בחרתי הסתופף בבית אלהי מדור באהלי רשע דיש לדקדק באומרו בחרתי משמע שדירת באהלי רשע הוא טוב אלא שיותר טוב בבית אלהי אלא הוא הדבר אשר דברנו שאפשר שיאמר האדם שטוב לדור עם הרשעים כדי לעמוד בנסיון ולקבל שכר מדור באהלי ה' יושב ובטל לכן אמר דוד הע"ה בחרתי הסתופף בבית אלהי יושב ובטל שכן מורה מלת הסתופף מדור באהלי רשע כדי לנצח את יצרי ולקבל שכר משום ששם יש אחריות שיטניו היצר לדרך הרעה ובבית ה' אין שום אחריות של פסידא:

עוד יש לדקדק בפסוק אשרי האיש דלמה בפ' ראשון דיבר בלשון עבר באומרו אשר לא הלך ובפסוק ב' בלשון הווה כי אם בתורת ה' חפצו ובפ' ג' בלשון עתיד והיה כעץ שתול גו' אמנם נראה לפרש במאמרם ז"ל ביומא פ"ג דל"ח כיון שעברו רוב שנותיו של אדם ולא חטא שוב אין חטא בא על ידו ולזה אמר אשרי אותו האיש שלא הלך בעצת רשעים ולא חטא אשרי ומאושר הוא ששוב אין חטא בא על ידו ולכן דיבר בלשון עבר לרמוז לאותו שכבר עברו חלפו רוב שנותיו בלא חטא ואם אמור יאמר האיש הזה מאחר שעוד אין חטא בא על ידי בהיות שעברו רוב שנותי בלא חטא מה לי עוד ולצרה להטריח עצמי בעסק התורה לכן אמר בלשון הווה כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה לומר שאינו פטור מן התורה דצריך שישב ויעסוק בה ואם יאמר ומאחר ששוב אין חטא בא על ידי ועוד לי שאני עוסק בתורה אזכה לשתי שולחנות ואקבל שכר מהמצות גם בעולם הזה לזה אמר בל' עתיד והיה כעץ שתול על פלגי מים ששכר מצות בהאי עלמא ליכא ולעתיד לבא יקבל שכרו בשלימות ונחזור לענייננו שאין ראוי לאדם לבקש לעמוד בנסיון רק מי שהוא בעל תשובה בלבד נקראת תשובה שלימה אם אירע לו שפגע עם אותה אשה אמנם לא שיבקש לעמוד בנסיונות שלא יארע לו כמו שאירע לדוד ויהיה עונשו כפול ורע כמו שאירע לדוד:

אשר עם זה נבא לענין דוד עם נתן הנביא בשמואל ב' סי' י"ב שאמר לו נתן אל דוד גם ה' העביר חטאתך לא תמות אפס כי נאץ נאצת את אויבי ה' בדבר הזה גם הבן הילוד לך מות ימות. וילך נתן גו' ויגוף ה' את הילד אשר ילדה אשת אוריה לדוד גו' ויבקש דוד את האלהים בעד הנער ויצום דוד צום גו' ושאר הפסוקים הנמשכים וראוי לשים לב בספקות הנופלות בענין זה ספק א' אומרו נגד כל ישראל ונגד השמש שהיה ראוי שיאמר נגד כל ישראל ולעיני השמש כשם שהקדים לומר ושכב עם נשיך לעיני השמש הזאת ספק ב' דמה חידש דוד באומרו לנתן הנביא חטאתי לה' ספק ג' דמלת לה' אך למותר שהרי בעבור שחטא לה' בא ליסרו להבין בתשובת נתן הנביא באומרו גם ה' העביר חטאתך לא תמות מהו ריבוי הגם הזה שהיה ראוי שיאמר ה' העביר חטאתך ספק

ד' להבין גם ריבוי הגם הב' באומרו גם הבן הילוד מות ימות ספק ה' להבין הכפל של מות ימות דהול"ל הבן הילוד לך ימות ספק ו' אומרו אשר ילדה אשת אוריה לדוד שהם דברים מיותרים שידוע הוא שילדה אותו לדוד ספק ז' להבין ענין ריבוי התפלה שהרבה דוד בעד הנער שמאחר שנראה שמחילתו היה במיתת הילד היה ראוי לו שישתוק ולא יתפלל בחיי הילד ומה גם היות נראה לעינים שהיה פסול ואם כן צריך להבין מה ענין תפילתו לבא נגד גזרתו ית' שאמר לו ביד נתן הנביא שימות הילד הזה ספק ח' דלמה משני כאן לקרותו בשם נער באומרו ויתפלל בעד הנער ובאמת לא היה נער שלא הגיע עדיין לח' ימים ספק ט' להבין בסיפור דברי דוד עם עבדיו באמור להם בעוד הילד חי צמתי ואבכה כי אמרתי מי יודע יחנני ה' וחי הילד ועתה מת למה זה אני צם שהיה ראוי לומר מי יודע אולי חי מאי יחנני ה' ומאי ועתה מת ספק יו"ד בסוף הענין ויקרא את שמו ידידיה בעבור ה' מאי בעבור ה':

אמנם אתיר לך כל הספקות הללו בקיצור נמרץ שבהיות שענין דוד הע"ה שעשה עם בת שבע היה ענין זר מאד אשר נתן פתחון פה לאויבי ה' לדבר נגד חסידיו ולכן שילם לו הקב"ה בענין זר ומכוער עד מאד שיקום עליו אבשלום וישכב עם נשיו לעיני השמש ודבר זה הוא דבר גנאי מאד בין בעיני ישראל הקדושים בין בעיני בני נח בהיות הזנות משבע מצות שנצטוו ולכן אמר כי אתה עשית בסתר ואני אעשה את הדבר הזה נגד כל ישראל ונגד השמש שיהיה כל כך דבר של גנאי אפילו לעיני בני נח וזהו אומרו נגד השמש שהם אומות העולם שנמשלו לשמש כאומרם ז"ל שישראל נמשלו לירח ואוה"ע לשמש והדבר הזה יהיה כל כך גנאי שיהיה נגד טבעם בהיות אבשלום בנך שוכב עם נשיך:

או יאמר נגד השמש שבהיות דאסור לאדם לשמש מטתו ביום נמצא דמעשה הזה מגונה לעיני ישראל וזהו נגד כל ישראל וגם הוא נגד השמש שבהיות שאסור לשמש מטתו ביום נמצא שהמעשה הזה גם הוא נגד רצון השמש וכדרך שאמרו ז"ל שאותו יום שאדם חוטא היום מקלל אותו בהיות שעשה בו עבירה ונמצא שהשמש אינו רוצה להיות גרמא בנזיקין וזהו נגד השמש והותר עם זה ספק א' וכשמוע דוד הרעה הגדולה אשר דיבר לו נתן הנביא בשם ה' רצה להתנצל עצמו ואמר אנכי חטאתי לה' כלו' חטאתי בעבור ה' שחטאת דוד היה גזרת מלך כדחז"ל כדי שילמדו ממנו תשובת יחיד באופן שהיה מוכרח במעשיו או חטא בעבור דלא לימרו עבדא זכי למריה כאומרם ז"ל בפ' חלק דק"ז אמר דוד לפני הקב"ה גליא וידיעא קמך דאי בעינא למכפי ליצרי הוה כייפינא אלא

אמינא דלא לימרו עבדא זכי למריה כו' וזהו אומרו לנתן הנביא אנכי חטאתי לה' כלו' מה העונש הגדול הזה מאחר שמה שחטאתי היה בעבור כבודו:
אשר עם זה יובן פסוק אני אמרתי ה' חנני רפאה נפשי כי חטאתי לך יובן עם האמור שכיון שחטא בעבור דלא לימרו עבדא זכי למריה לכן אמר רפאה נפשי משום דמה שחטאתי היה לך כלומר בעבורך ובסיבתך והותר בזה ספק ב' וכיון ששמע נתן הנביא כי צדקו דברי דוד הע"ה אמר לו גם ה' העביר חטאתך לא תמות כלו' כשם שאתה טוען שעשית העבירה בעבור ה' ובעבור כבודו דלא לימרו כו' גם ה' עושה עמך טוב שהעביר חטאתך ולא תמות משום שאין מיתה בלא חטא וכיון שהעביר חטאתך לא תמות והגם שמה שחטאת היה בעבור ה' ולא נחשב לעון מיהו חטא הוא אצלו על שאכלה פגה ובהיות כן העביר חטאתך לא תמות ודוק שמתיישב עם זה מלת גם והותר ספק ג':
אך אמנם אפס כי נאץ נאצת את אויבי ה' ונאץ הוא כינוי כדי שלא לומר ענין שמחה גבי אויבי ה' כמו שפי' הרד"ק ז"ל כלומר אפס כי שמחת לאויבי ה' על שהרגת לאוריה בחרב בני עמון שהיתה ע"ז חקוקה בה ונתת להם פתחון פה לומר שע"ז שלהם גרם לכן מלבד הרעה אשר אמרתי לך שישכב אבשלום עם נשיך לעיני השמש גם הבן הילוד לך מות ימות וזהו מלת גס והותר ספק ד' וטעם כפל אומרו מות ימות לרמוז לו גודל הרעה שגרם להקדימה לקחתה ואכלה פגה שאם היה ממתין לקחתה בזמנה כאומרם ז"ל שראויה היתה בת שבע לדוד מו' ימי בראשיתהיה חי הילד הזה והיה משיח ולא יראו ישראל חרפת גלות בעולם כמ"ש בספר הפליאה ולכן כפל לומר מות ימות לרמוז על גודל חסרונו מן העולם ולרמוז ג"כ שבמיתתו גורם מיתת אחרים בעיכוב הגאולה ומדויק עם זה גם מלת לך שאומר גם מלת הילוד לך כלומר הילד הזה הילוד בסבתך עכשיו קודם זמנו מות ימות והותר ספק ה'. ואמר ויגוף ה' את הילד אשר ילדה אשר אוריה לדוד כלו' הטעם שנגף אותו ה בעבור שנולד שלא בזמנו בעבור סיבת היות אשת אוריה לדוד שבעבור שבעוד שהיתה אשת אוריה היתה לדוד ולא המתין לקחתה בזמנו ואכלה פגה והותר ספק ו' וטעם ריבוי התפלה בעד הנער משור שמה שחטא דוד היה בעבור דלא לימרו עבדא זכי למריה וידוע שהבנים קטנים מתים בעון האב ולכן בהיות שבענין ב"ש לא היה עון כלפי דוד כפי האמת משום דלא לימרו כו' או שחטא משום גזירת מלך והיה מוכרח במעשיו על זה לכן התפלל שלא ימות עתה בעודו ילד משום שיש פ"פ לומר שמה שחטא היו מידו ומרצונו שהרי מת בנו כשהוא קטן ומה שאומר שחטא משום דלא לימרו אינו כלום ולא יהיו דבריו מתקבלים כלפי העם לכן לצאת מזה בשיאמינו דברי' התפלל שלא ימות עכשיו בעודו ילד ומת בעונו רק שיתקיים גזרתו ית'

שאמר שימות אמנם ימות כשיהיה נער שאו הוא בר עונשים ומת בעונו ולזה שינה לומר כאן ויתפלל בעד הנער ולא הזכירו בשם ילד כלומר התפלל שיהיה נער ואז ימות ולא עתה וזהו בעד הנער ונכון והותר עם זה ספק ו' ז' וח':

ובזה יובן מה שאמר דוד לעבדיו בעוד הילד חי צמתי ואבכה כי אמרתי מי יודע יחנני אלהים וחי הילד ועתה מת למה זה אני צם כלומר גילה לעבדיו כונת תפלתו שהיתה שימות אחר היותו נער שאז אינו ברשות אביו ומת בעונו וז"א כי אמרתי אולי יחנני לצאת ממחשבת הבריות שידעו נאמנה שלא ברצוני חטאתי וזה באומרו אולי חי הילד עד כ' שנה ומת בעונו אמנם אחר שעתה מח למה זה אני צם כלומר מאחר שעתה בעודו ילד מת ולא נעשית כונתי למה אני, צם שאין כונת תפלתי לבא נגד גזרתו יתברך שגזר שימות הילד אלא שימות אחר זמן ומאחר שלא נעשה כונתי למה אני צם והותר ספק ט':

והטעם שלא ענה אותו הקב"ה לשמוע את תפלתו שיחיה עד היותו נער בעבור שמ"מ נהנה מהעבירה אע"פ שהענין היה גזרת מלך ולכן מת בהיותו ילד אמנם עשה עמו הקב"ה אות לטובה שידעו נאמנה שלא מלבו חטא ששלח ביד נתן הנביא ויקרא את שמו ידידיה שכלול בשם הזה שם י"ה כדי שידעו שמה שחטא היה בעבור ה' דלא לימרו עבדא זכי למריה או משום גזרת מלך שבראות העולם שנתן לו ממנה בן וקרא שמו ידידיה שכלול שם שמו מורה בזה שמה' יצא הדבר שחטא דוד ולא מלבו עשה עוד יתכן לומר ויקרא את שמו ידידיה בעבור ה' קודם אמר ויקרא את שמו שלמה וה' אהבו לכן עתה בא לתת טעם שמסבת שה' אהבו קרא שמו ידידיה ר"ל ידידו ואוהבו של הקב"ה והותר בזה ספק יו"ד:

הרי מבואר מכאן כח התשובה שבעבור שנכנע דוד לפני המקום ואמר חטאתי נתכפר לו העון בעבור שפלותו וענותנותו שהשפלות והעניה הוא צרי ורטיה לתשובה. וזהו מה שרומז המסורה הלוך ושוב. הלוך וחסר. הלוך וגדל. הלוך ונסוע. הכונה מי שהולך ושוב בתשובה צריך שישפיל עצמו ויחסר מעשיו הרעים וזהו הלוך וחסר אמנם אם הלוך וגדל ומתגאה אז הלוך ונסוע מסיע עצמו מן הטוב ומן התשובה הראויה להיות לפי שהתשובה והשפלות מביאו להשתדל ולהתגבר לעשות רנון יוצרו אשר עם זה נבא לביאור המאמר המוצב בפתיחת הדרוש:

תניא ג' משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי כו' וסי' לדבר משמרה ראשונה חמורנוער ב' כלבים צועקים ג' תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה ועיין במאמר זה במה שפי' הכותב בעין יעקב אמנם נ"ל לרמוז רמז בג' סימנים אלו במשמרה ראשונה בא לרמוז שלא יתעצל אדם בלימודו מיד בתחילת

הלילה אלא יהיה קובע עתים ללמוד ואפילו שכל היום טרח מאד והוא ייגע עכ"ז יזכור מבוראו וילמוד מהחמור שאע"פ שטורח כל היום והוא רובץ תחת משאו עכ"ז משבח להקב"ה במה שנוער מיד במשמרה ראשונה ואמר לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ כדאיתא בפירקי שירה יע"ש:

משמרה שניה כלבים צועקים שאע"פ שיהיה האדם עני הולך נע ונד לבקשת מזונותיו עם כל זה יעסוק בתורה ויזכור מקונו וילמוד מהכלבים שאע"פ שאין בכל החיות עני ככלב עם כל זה מתעורר לשבח להקב"ה צועק ואומר בשירתו בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' כו' הרי שאע"פ שיהיה האדם עני אין לו מקים לפטור עצמו שהרי הכלב הוא עני ממנו ועם כל זה מתעורר לשבח לקונו וזהו אומרו משמרה שניה כלבים צועקים:

משמרה ג' תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה בא לרמוז לעשירים שפרנסתם מזומנת להם כתינוק זה שפרנסתו מוכן בכל עת שירצה ואף על פי שמוכן לו פרנסתו אין נותנין לו לינק אם הוא אינו שואל גם העשיר הזה אף על פי שמזונותיו מוכנות צריך בכל עת שיתעורר הוא מלמטה כדי לעורר למעלה שלא יפסיקו ממנו השפע על ידי שיכיר וישבח לקונו ואל יהיה בועט כדרך וישמן ישורון ויבעט ורמז ענין העשיר בסוף המשמרות לרמוז שנאה להם שיהיו מעוררים לשחר ויעמדו יחד כל הלילה עוסקים בתורה מאחר שפרנסתם מזומנת להם לפי שאין רינה של תורה אלא בלילה וכשיעשו כן לעסוק בתורה בלילה אז התורה יגלה להם סתריה וזהו מה שאמר ואשה מספרת עם בעל' כלו' ואש' שהיא התורה כמו שדרשו רז"ל בפסוק מצא אשה גו' אז מספרת עם בעלה שהוא העוסק בה שנקרא בעלה ומגלה לו סודותיה לכל א' ואחד כפי דרכם ומדרגתם שעסקו אחד המרבה ואחד הממעיט או בא רמז אומרו ואשה מספרת עם בעלה שבעוסקם בתורה כמו שפירשנו זכו בזוג השכינה ולהוציא מן הגלות אשר עמנו בצרה:

דרך ב' במאמר ג' משמרות הוי הלילה רמז על ג' בתי מקדשות בעולם הזה הדומה ללילה כמו שדרשו ז"ל ובשלשה צועק הקב"ה כמו שמפרש בס"ד צעקה בשלישית למה וסימן לדבר משמרה א' חמור נוער הכונה המשמרה ראשונה הוי רמז למקדש א' שהיה כנגד אברהם אע"ה ונחרב בעבור שיצא ממנו ישמעאל וזהו אומרו חמור נוער שבעבור ישמעאל הדומה לחמור כמו שדרשו רז"ל בפ' שבו לכם פה עם החמור עם הדומה לחמור ואליעזר וישמעאל היו ובעבור שיצא החמור ממנו שהוא ישמעאל נחרב משמרה ב' כלבים צועקים רמז למקדש ב' כנגד יצחק ונחרב בעבור שיצא ממנו פסולת שהוא עשו ואלופיו הנמשלים לכלבים עזי פנים ככלבים כמו שדרשו רז"ל וזהו הרמז כלבים צועקים משמרה ג' רמז למקדש ג' כנגד יעקב שיהיה בנוי לעולם וזהו תינוק יונק

רמז לישראל כי נער ישראל שהוא יונק תמיד מרחמיו וחסדיו של הקב"ה ואז במקדש ג' לא יראו עוד חרפת גלות בעולם ואז אשה מספרת עם בעלה רמז לזיווג השכינה לעולם ועד וענין הצעקה במקדש ג' כדי לעשות נקמה באדום בזכור מה שעשו לישראל יאמר הקב"ה אוי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי ומסרתי את בני ביד רשעים הללו:

דרך שלישית ג' משמרות הוי הלילה רמז לאדם החשוך אשר מחומר קרוץ הדומה ללילה שיש בו ג' מדרגות אחד עד י"ג שנים שאז כולו יצר הרע וגם אינו נענש על מעשה הרע שעושה וזהואומרו משמרה א' חמור נוער שבשנים אלו החמור שהוא יצר הרע שנקרא חמור נוער כדאיתא בזהר בסדר במדבר דק"י מדרגה ב' שהוא מעשרים ומעלה שאז נענש על מעשיו אז כלבים שהם המקטריגים צועקים עליו תמיד לפני הקב"ה על מעשיו כדכתיב והכלבים עזי נפש וכתיב מיד כלב יחידתי משמרה שלישית שהוא בעת הזקנה תינוק יונק כלומר חוזר האדם למדרגת תינוק שחוזר ממעשיו וכנולד דמי וכדאי' במדרש חזית וכפי דרך זה יבא על נכון קו' הש"ס דמקשה מאי קחשיב ר' אליעזר אי תחילת משמרות קחשיב משמרה ראשונה סימנא למה לי אורתא הוא כלומר כיון שתחילה כולו חומר ואין בו אלא יצר הרע בודאי שכולו חושך ומה חידש לומר דהחמור שהוא היצר הרע נוער ושולט בו פשיטא אי סוף משמרות קחשיב שהוא עת הזקנה כשעומד בסוף ימיו מה חידש דהוא כתינוק שאין בו חטא פשיטא דיממא הוא כלומר דברור וצדק דנמשל ליום כדרז"ל על פסוק ויקרא אלהים לאור יום אלו מעשיהם של צדיקים משום שכשאדם מגיע לזקנותו חוזר בתשובה ותירץ סוף משמרה קחשיב וללמדך שסוף משמרה ראשונה שהוא סוף י"ג שנים אז נכנס יצר הטוב ואז חמור נוער בתוקפו להלחם עם היצר הטוב הנכנס ובאמצע דאמצעיתא אז הכלבים הם המקטריגים צועקים יותר לקטרג עליו כיון שמעשרים שנה ועד שמשלים ארבעים לבינה איזה דבר קל נחשב לחמור והקטרוגים מתגברים ותחילת משמרה אחרונה שמיד בתחילת זקנותו נותן האדם את לבו לשוב ונחשב כתינוק וצריך לנהוג בו כבוד. ואי בעית אימא סוף משמרות קחשיב ואם תאמר סוף משמרה אחרונה סימנא למה לי פשיטא דחוזר ותירץ למאן דגני בבית אפל רמז לזקן שמחמת עיכוב לא יכול לעשות תשובה בפועל כי אם במחשבה בלבד למדך דצריך שיתחזק לקום ויקרא ק"ש שהוא היחוד רמז שעיית תשובה במעשה דכיון דנתאחד כל כך לשוב צריך להגדיל עשייתה ובזכור הראשונות יגדל הקב"ה הנקמה מאדום לנקום מידם דמן של ישראל אשר שפכו כמים סביבות ירושלים וה' ברחמיו יקרב השעה בעבור שמו המחולל בגוים כדי שיהיה מהולל ומפורסם ע"י ישראל בכל העולם בילא"ו:

נאם הצעיר העומד לשרת ולכהן אליהו הכהן האתמרי ס"ט.

פרק ז

דרוש שדרשתי בליל הושענא רבה ושם הדרוש הזה ספר חיים והוא דרוש שביעי לתשובה

מסכת ברכות פ"ק ד"ה ע"א אמר ר' לוי בר נחמני אמר ר"ל לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצה"ר שנאמר רגזו ואל תחטאו אי אזיל מוטב ואי לא יעסוק בתורה שנאמר אמרו בלבבכם אי אזיל מוטב ואם לא יקרא ק"ש שנאמר על משכבכם אי אזיל מוטב ואי לא יזכור לו יום המיתה שנאמר ודומו סלה ע"ב:

ברחמיו על כל מעשיו נתן ריוח והצלה בימים אשר בין ר"ה עד היום הזה להיותם הימים ימי בכורי תשובה שיתלבן ויזדקק כל אחד בבורית התשובה בהיותם ימים מסוגלים ללבן הנשמה כמי טהרת הנדה המתקדשת מטומאתה ויביט ויתן נגד עיניו החסד אשר צור העולמים עושה עם האדם החוטא שהרי מתחילת ברייתו יסדו והכינו על אדני הנסים בהיות הוא גוף חלול מלא רוח ומנוקב מכל הצדדין והרוח שמור בתוכו הרי זה באמת פלא גדול. והנה פלא גדול מזה אשר עושה הקב"ה עם החוטא באומרו אולי ישוב שהרי אדם בנוי על רמ"ח אברים כנגד רמ"ח מצות כל אבר כנגד מצוה אחת וכשאדם חוטא באבר אחד כגון שעבר על איזה מצוה שהיא כנגד אותו האבר הרי טמא אותו ושאר האברים מתבדלים ממנו וסורו טמא אומרים לו הרי מכאן למדנושבהיות האדם חוטא בכל אבריו כל אבריו מתפרדים ומתבדלים זה מזה כמת הזה שהוא מובדל מן החיים אבריו מתפרדים זה מזה וחוזר לאפרו ונמצא שה הוא נס גדול שעושה הקב"ה עם הרשע שאף שנתפזרו ונתפרדו אבריו זה מזה הוא מעמידו חי באומרו אולי יחזור. וזהו הטעם שהבע"ת כנולד דמי משום שמתחברים אבריו זע"ז כשעה שנולד וזהו כונת הפ' ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום דהול"ל חיים אתם מאי כלכם אלא רמז כל אבריכם יהיו חיים בלי שיהיה אבר אחד מובדל ומופרש שאז נחשב כמת עד שישוב אל ה' כמדובר ולרמוז לזה אמר כלכם ודוק:. ובזה נוכל לומר שזהו כונת רז"ל (בברכות די"ח ע"ב) באומרם רשעים בחייהם קרויים מתים שכיון שע"י העבירות נתפזרו ונתדלדלו אבריו כמת וזה נמצא שבחייהם קרויים מתים אמנם הצדיקים אפילו במיתתם קרויים חיים בהיותם שלמים בקבר בגופם ואין רמה ותולעה שולטת בם כגוף החי ממש:

ועם זה נראה לומר רמז בארבע מינים שבלולב לולב אתרוג הדס ערבה שהם באים לרמוז על התשובה ודרך עשיתה דהיינו הלולב שהוא דומה לגוף האדם ועליו הנוטין לשני

הצדדין לכאן ולכאן רמז לחוטא אשר אבריו מדולדלים לכאן ולכאן כמו שהקדמנו שבכל עבירה שעושה האדם אותו אבר שהוא מצותו מתבדלים שאר האברים ממנו ונמצא החוטא מדולדל באבריו אחד הנה ואחד הנה כלולב הזה הדומה לגוף שעליו מדולדלין לכאן ולכאן ומה הלולב הזה כשמסבבין אותו בחוט מתחבר ונעשה גוף אחד מודבק ומיוחד כך האדם כשחוזר בתשובה ומסבב עצמו במצות תפלין בראשו ובזרועו ציצית בבגדו פאה בראשו מילה בבשרו אזי חוזר להיות גוף אחד מודבק ומחובר באבריו זהו רמז הלולב וז"ש במדרש פ' במדבר פ"ג המזבח היו מכסין אותו בבגד ארגמן למה ארגמן שהוא היה אורג את ישראל מן החטא שעליו מקריבין תמידין וחטאות ואשמות הרי אומרו אורג את ישראל מורה על מה שפירשנו שאבריו של חוטא מדולדלין ונפרדין זה מזה ועם התשובה חוזרים ונארגים אבריו והנה האתרוג בא לרמוז שאחר שחבר אבריו בתשובה צריך שיתענה על מה שעבר לתקן מה שפגם והאתרוג רומז לזה בהיות הוא פרי במיעוט מאכל בתוכו כך הבעל תשובה ימעט במאכלו ושירקרק וישתנה פניו כאתרוג הזה וההדס בא לרמוז שתמיד ימרר על חטאיו כהדס הזה שהוא מר ויזכור תמיד חטאיו כמאמר המשורר דוד הע"ה וחטאתי נגדי תמיד כמ"ש בס' החסידים שצריך האדם לכתוב עונותיו כדי שיהיו לעולם נזכרים לו שכן היה עושה דוד הע"ה והערבה בא לרמוז על הטבילה שיטבול הבעל תשובה לעלות מטומאתו דהערבה היא ערבי נחל דהיינו הטבילה כמו שדרשו ז"ל בפ' כנחלים נטיו מה נחלים מעלים את האדם מטומאה לטהרה כו' ומה שמורין בארבע מינין אלו על הארץ מתחת השמים ממעל לרמוז שאע"פ שהאדם הוא חומר עכור עפר מן האדמה עם כ"ז בשובו בתשובה נשמתו צרורה למעלה תחת כסא הכבוד ומורים בארבע רוחות העולם לומר שאע"פ שרדף אחרי העבירות להשיגם מסוף העולם ועד סופו כר' אלעזר בר דורדיא עכ"ז בשובו אל ה' וירחמהו ויתן מושבו במרומים במקום שוהם וספיר:

אשר עם זה יובן פסוק אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך נשבעה בטוב ביתך קדוש היכלך הכונה אשרי כל מי שתבחר דרך התשובה ומקרב עצמו להכנס תחת כנפיך מה שכרו שישכון בחצריך בחצר המחיצה שאתה שם שבמקום שבע"ת עומדים אין צ"ג יכולים לעמוד ומלת חצריך כמו לחצר בית המלך הפנימית ושם נשבעה בטוב ביתך שיתענג מזיו שכינתך מה שאין יכול הצדיק ליכנס בחצר הנזכר אלא קדוש היכלך מי שהוא קדוש שוכן בהיכלך שהוא מבחוץ לפי ששם היכל הוא שם כלל. לכל המלכות ר"ל לכל בית מושב המלך ואנשיווהטעם שהצדיקים עומדים יותר מבחוץ בהיות שאין יכולים להכנס במחיצת בע"ת אמר עוד נוראות בצדק תעננו אלהי ישענו מבטח כל קצוי

ארץ וים רחוקים נוראות הוא לשון תמיהא כלומר נוראות ופלאים אני רואה בכאן שהרי לצדיקים שלא טעמו טעם חטא מעולם נותן למטה מבע"ת שכבר חטאו ויהי כמשיב ע"ז בצדק תעננו כלומר בדרך צדקה עושה להם ומושיע ומגדיל להם כ"כ אשר עם זה מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים שבראות הרשעים מעלת בע"ת כל א' מבטח לשוב אע"פ שהלך ורדף אחר העבירה עד קצה ארץ וים רחוקים כרבי אלעזר בן דורדיא ששמע שהיתה זונה בכרכי הים והלך שם:

ונחזור אל הענין שהרשע אבריו מופרדים ובשובו מתחברים יחד כדפרישית וקודם בואי לפרש מאמר חז"ל עם זה נקדים לשאול שאלה בענין הלולב דלמה תקנו לברך על הלולב ולא על האתרוג מאחר שהכתוב הקדימו שנאמר ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים גו' וא"כ היה ראוי לתקן הברכה על האתרוג ולומר על נטילת אתרוג ורז"ל בגמרא השיבו ע"ז לפי שהוא גבוה במינו וחוץ מזה נוכל לומר דכיון דבאתרוג יש מחלוקת אם פרי עץ הדר האמור בכתוב הוא אתרוג או תפוח או איזה פרי מהוד אחר וע"ז תקנו לברך על הלולב לפי שהוא פשוט שכפות תמרים האמור בכתוב הוא הלולב עי"ל דאתרוג דומה ללב שהוא משכן המחשבה ובמחשבה שהיא נסתרת אין מקום לדבר ולזה אין מברכין באתרוג והבן. עי"ל משום שכבר הורגל האדם בכל השנה כשלוקח בידו איזה פרי מברך עליו הנותן ריח טוב בפירות או בורא פרי האדמה או בורא פרי העץ וכדי שלא יבא לטעות תקנו לברך על הלולב ולא על האתרוג לפי שאם יברך על האתרוג אפשר דבמקום נטילת אתרוג יברך בורא פרי העץ או נותן רט"ב מאחר שהורגל בזה כל השנה משו"ה תקנו הברכה על הלולב עי"ל שתקנו הברכה על הלולב משום כבוד א"י שבפריו נשתבחה א"י שהיא דבש תמרים:

עי"ל בהיות עמו שני מינים אחרים שהם הדס וערבה והלולב מוקדם בפ' לשני המינים עי"ל דבשלמא אתרוג והדס כבר הם זוכים שמברכים עליהם כל השנה אמנם על לולב שאין מברכים עליו מברכים עליו עתה ואע"פ שמברכים בפריו אינו כהדס ואתרוג שמברכים עליהם ממש וא"ת שיברכו על הערבה שאין מברכים עליו כלל כל השנה י"ל שאין ראוי לתקן ולקבוע הברכה על דבר טפל שאין בו לא פרי ולא ריח. עי"ל בדרך דרש כמאמרם ז"ל שהאתרוג דומה ללב וההדס לעינים והערבה לשפתים והלולב דומה לשדרה ונמצא שהאתרוג הוא המלך שהוא דומה ללב שהוא מלך הגוף ושאר המינים דומים לשאר האברים שהם עבדיו של מלך וידוע שהמלך תלוי בעבדיו לפי שאם אין עם על מי ימלוך על העצים או על האבנים באופן העיקר המלכות הוא העם כדכתיב ברוב עם הדרת מלך ולכן מאחר שהאתרוג הדומה ללב שהוא המלך תלוי בעבדיו שהם

האברים הנרמזים בהשלשה מינים לפיכך מברכין על הלולב אשר עמו ההדס וערבה לפי שמי נתלה במי המלך תלוי בעבדיו לכך מברכים על העיקר ובחיבור שאלות ותשובות שחברתי בתשובה סי' שכ"א כתבתי ע"ז י"ח טעמים ונראה גם לתת טעם חוץ ממה שפי' רז"ל דלמה קראו הכתוב פרי עץ הדר במה שראיתי לבעל עמודיה שבעה ז"ל שהביא משם הראשונים שכל מיני צמחים ואילנות אינן צומחין אם אין טועמין ממים זכרים אמנם האתרוג בין במים זכרים בין במים נקבות צומח ע"כ ואפשר דלזה קראו הכתוב פרי עץ הדר בהיות הדר על היותו שפל שצומח בכל מיני מים היורדים עליו אחד זכרים ואחד נקבות ואין הדור גדול מזה ונמצא שארבע המינים הללו הם רמז על בע"ת כמו שהקדמתי שבא לרמוז שיסובב האדם עצמו במצות וימעט מאכלו ויתמרמר על עונותיו ויטבול מטומאתו:

אשר עם זה נאמר רמז בסדר הקדוש שהוא לרמוז על בע"ת איך ישוב וסדר עשייתו והנה אציגהו לפניך קדש ורחץ. כרפס יחץ. מגיד רחצה. מוציא מצה. מרור כורך. שולחן עורך. צפון ברך. הלל נרצה. בהיות שחז"ל דורשים ענין החמץ והמצה רמז על היצה"ר ויצר הטוב לכן עמדתי לדרוש הסדר הזה בדרך רמז שבודאי שדברי הסדר הזה לא בא לתת סימן לבד אלא גם לרמוז ענין התשובה להציל האדם ממוקשי מות מפח המוקש היצה"ר הוא הצר הצורר הוא שטן הוא מלאך המות ה' יצילנו מרשתו אמן אמר קדש ורחץ כלומר קדש עצמך במותר לך ורחץ לבך מכל טינוף העבירות שעשית ואע"פ שהרבית לפשוע מאחר שאתה עוזב הדרך הרע ומתחרט על מה שעשית מתכפרים כל עונותיך וז"א כרפס יחץ כרפס בר"ת כ בת רשעת פשעת סרתה מן הדרך והכונה אע"פ שהרבית לפשוע וכזבת ורשעת ופשעת וסרת מהדרך הטובה עכ"ז יחץ והסר כל זה מעליך והאל מקבלך אי בתשובה:

או אשפר שרמז באומרו קדש ורחץ הבעל תשובה צריך לטבול עצמו בנהר התשובה ושיבער לבו ממחשבות פגומות כדי שלא יהיה טובל ושרץ בידו ולכן יקדש עצמו ואח"כ יטבול וז"ש קדש ורחץ כלומר וקודם הרחיצה שהיא הטבילה צריך קידוש גדול כדי שלא תהיה טובל ושרץ בידך. ועתה בא לרמוז וללמדך דרך התשובה ועשייתה איך יעשנה כדי להכניע לב האבן והערל אשר בקרבך תנאי הראשון שלא תלך אחר תענוגי העולם הזה אלא חיי צער תחיה ועל הארץ תישן בלי כר וכסת והסר מעליך המלבושים הנאים ומשובחים ביותר לפי שהם הגורמים הגאוה כמ"ש החסיד בעל ראשית חכמה ז"ל וז"א כרפס יחץ נוטריקון של כרפס כר פס מלשון כרים וכסתות וכתונת פסים והוא אשר דברנו שלהכנעת היצה"ר לא ישכב על כרים וכסתות ולא ילבש כלי מילת כתונת הפסים

ויחץ כ"ז מעליך ותסירם מנגד עיניך ואמר מגיד רחצה לרמוז מ"ש החסיד בעל ראשית חכמה ז"ל שצריך האדם בעת שטובל מטומאתו שיתודה ויפרש שם חטאיו לפני המקום בעת הרחינה וז"א מגיד רחצה שיגיד עונותיו בעת הרחיצה שהיא הטבילה שרוחץ הטומאה ואחר שתזכה למעלת התשובה שטיהרת עצמך היטב תזכה למעלת התורה להבינה וז"א מוציא מצה כדכתיב כי מוצאי מצא חיים וכתיב מצא אשה מצא טוב ודרשו ז"ל פסוק זה על התורה כו' לפי שקודם התשובה בעוד שהאדם מלוכלך בעבירות יש מסך מבדיל בינו למקום כדכתיב כי עונותיכם היו מבדילים ולכן סותמים ממנו מקורי הדעת והבינה ועיין בבעל ראשית חכמה ז"ל ששם האריך באיזה אופן העונות סותמים מקורי החכמה באופן שעם התשובה זוכה לחכמה וכדי שיתקיים בו מרור כורך צריך לכרוך עצמו במרירות כדרך אדם כי ימות באהל כך היא דרכה של תורה כו' וז"א מרור כורך כרך עצמך במרורים כדי שתוכל להמציאה ואחר עשיית התשובה המעולה כזאת תזכה לאכול בשלחן הצדיקים בג"ע כענין שהראו ענין השלחן לרבי חנינא ב"ד וז"א שולחן עורך הנה עם כח התשובה שולחנך ערוכה בג"ע ותזכה למתנות הגנוזות בצפון כמ"ש בדרושים הקודמים משם הקדמונים שיש היכל בצד צפון אשר גנוז שם אוצרות כדי ליתן מתנות לצדיקים וזהו שרמז בזה צפון ברך ר"ל תזכה לאותן המתנות הצפונות בצפון וברך מלשון קח נא את ברכתי והכונה תקבל מתנות ממה שצפון בצפון ואז שירתך והללך רצויים לפני המקום וז"א הלל נרצה או אפשר לומר שאומרו שולחן עורך הוא בדרך לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך וזמור שירים כי כבר רצה האלהים את מעשיך וזהו שלחן עורך כלו' אכול בשמחה מכאן ואילך אחר עשיית זאת התשובה צפון ברך כלומר ושתה בלב טוב יינך וצפון רמז על היין לפי (כאן חסר) וכיון שחטא אדה"ר הצפינם הקב"ה.הלל נרצה רמז שישמח ויהלל וישיר ויזמר אשר בדרך הזה פירשתי כמה פסוקים מקהלת סימן ט' הם המדברים בענין התשובה וסדר עשיתה וזה נ"ל כונת הכתובים כי החיים יודעים שימותו והמתים אינם יודעים מאומה ואין עוד להם שכר כי נשכח זכרם גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה וחלק אין להם לעולם בכל אשר נעשה תחת השמש לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה אלהים את מעשיך בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר ראה חיים עם האשה אשר אהבת כו' ובאהבת הקיצור לא אאריך בספקות והכונה כי החיים שהם הצדיקים הנקראים חיים אפילו במיתתם יודעים שימותו כלו' חושבים תמיד על ענין המית' ובזה אינם חוטאי' כדרך ושוב יום א' לפני מיתתך ישוב היום שמא ימות למחר לא כן המתים שהם הרשעים הנקראים מתים אפילו בחייהם אינם יודעים מאומה

אפילו אם יש מיתה בעולם ובזה עושים מה שלבם חפצים וגורמי' בזה כי אין להם שכר לעוה"ב משום שאף אם עשו איזה מצוה נותן להם הקב"ה שכרם בעוה"ז כדי לטורדם מן העוה"ב ונמצא שאין להם שכר עוד כי נשכח זכרם לזוכרם בטוב ולפוקדם ברחמים וזהו אם ימותו חייבים:

אמנם אם חוזרים בתשובה לפני המקום וגם אהבתם שאהבו לעבירות וגם קנאתם שקנאו להקב"ה וגם שנאתם ששנאו לחבריהם שהרעו עם הבריות כמו שפירש"י ז"ל כבר אבדה כלומר שעזבו ואבדו המעשים הללו וגם עזבו כל הבלי העוה"ז באופן שחלק אין להם לעולם בכל אשר נעשה תחת השמש אז כשעושים כל זה אע"פ שמקודם הרבו פשע ועבירה עכ"ז מאחר שחזרו אומר להם הקב"ה לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה אלהים את מעשיך ואמר רצה אלהים את מעשיך כלומר מעשיך של עבירות שנהפכו עתה לזכיות כמאמרם רז"ל שהעבירות נעשין זכיות וז"א כ כבר רצה אלהים את מעשיך ר"ל רצה גם מעשיך הראשונים בעבור התשובה. עוד אפשר לומר אומרו לך אכול בשמחה לחמך כו' וקצת ממנו פירש ג"כ קרובי החכם המרומם כמוה"ר אברהם אפומאדו בהיות שבעל התשובה צריך סיגופים ותעניות גם להלביש שק על בשרו ולהסיר מעליו המלבושים הנאים גם צריך שיתן עפר על ראשו גם שלא ירגיל הרבה אצל אשתו שאבר קטן יש באדם משביעו רעב כו' ואחר שמשלים אדם תשובתו מותר בכל אלו הדברים ולכן כנגד מה שהתענה ולא אכל ושתה אומר לך אכול בשמחה לחמך כנגד מה שצריך לפרוש עצמו מן היין אמר ושתה בלב טוב יינך כנגד השק שבבשרו אמר בכל עת יהיו בגדיך לבנים כנגד אפר מקלה שבראשו אמר ושמן על ראשך אל יחסר כנגד פרישות האשה אמר ראה חיים עם האשה אשר אהבת הרי מכאן כשהקב"ה מוחל לאדם על ידי תשובתו הוא מוחל מחילה גמורה כפי כח הנותן ית' ולכן אחר שרואה שחוזר האדם אליו בכל לבו ובכל נפשו מתיר לו הדברים כי לא תהו בראה:

אשר עם זה נ"ל לפרש כונת אומרם חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו ששואלים ישראל מהקב"ה שתהיה מחילתן מחילה גמורה כפי כח הנותן ונקדים קודם הקדמה מפוארה מיוסדת על אדני פז בהיות אמת שאין האדם יכול להכיר ערך שפלותו אם יאריך זמנו להעריך עצמו למין הדומה לו כיצד אם יעריך עצמו נגד בהמה וחיה שהם חומר עכור כמותו רואה שיש לו יתר שאת ויתר עז בקומה וחכמה ודבור ונמצא שאינו יכול עם זה להכיר שפלותו ואם יעריך עצמו עם המלך שהוא יקר המעלה יותר ממנו עם כ"ז לא יכיר שפלותו שאף שהמלך הוא ממינו מעלתו עם רוב עשרו הוא דבר נפרד ממנו

שהעושר אינו דבק עמו ובהיותם שניהם ערומים שוין כולם לרעה במדרגה אחת באופן שאפילו שיראה גדול ממנו במעלה מאחר שמעריך עצמו לאחדשהוא במינו ומעלתו נפרדת ממנו לא יבא עם זה להכיר שפלותו אך יכיר גודל שפלותו אם יעריך עצמו לא' מהדברים עליונים הנעלמים ונפרדים מהחומר כגון המלאכים והדומים להם מכל צבא המרום במרום ואז נרתת לאחוריו ויראה ויפחד וידע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה ובזה יכנע לבו הערל וישוב אל ה':

וזהו כונת שלמה המלך ע"ה במשלי סימן ט"ו במ"ש אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה כלו' האורח החיים ימצא האדם כשישכיל למעלה ויראה הדברים העליונים אז יכיר וידע שהבל הוא ועל זה אמר דוד הע"ה כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וככבים אשר כוננת אז אני אומר מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו. עוד הקדמה שניה לבא אל הענין דרך משל אם המלך עשה כלי אחד בידו אע"פ שהכלי יהיה פחות הערך בזוי ושסוי השובר אותו חייב מיתה לא מצד הכלי שחיבל לפי שהכלי אינו שוה כלום אלא מה שהוא חייב הוי בעבור שהשחית וחיבל מעשה ידיו של מלך דהו"ל נוגע בכבודו של מלך שסתר מה שבנה הוא והדבר בהפכו בכלי שעשה אחד מהדיוטות שאף ע"פ שיהיה הכלי יקר הערך והמציאות אינו חייב מיתה השובר אותו משום שלא נגע כי אם בכבוד הדיוט דאזלינן בתר העושה מלאכה. עוד הקדמה שלישית אשר עמה נבא לתכלית המכוון שאדם גדול שנותן מתנה לאדם גדול כמותו צריך שתהיה המתנה מרורה כפי מעלת הנותן והמקבל ששניהם גדולים כאחד וגם אם גדול נותן מתנה לקטן צריך שתהיה המתנה מרובה כפי מעלת הנותן דלעולם אזלינן בתר הנותן ולכן קטן הנותן לגדול יתן כפי ערכו שהוא קטן אע"פ שהמקבל גדול: וזהו מה שחידש עבדו של שאול בשמואל א' סימן ט' כשהלכו לבקש האתונות שהיה רוצה שאול למנוע עצמו מלבא לאיש האלהים באומרו ותשורה אין להביא כלו' אין ראוי לבא לאיש האלהים משום דותשורה אין להביא לו מרובה וראויה כפי כח הנותן שאני עשיר וגדול וכפי כח המקבל גדול בדור שמואל הנביא והשיב לו עבדו הנה נמצא בידי רבע שקל כסף כו' ואני קטן ובהיות שאני קטן אף על פי שהמתנה מעוטה לא איכפת לן כלום משום שקטן הנותן לגדול אע"פ שיהיה המתנה מועטת אינה כלום דלעולם אזלינן בתר הנותן:

ובזה נבין ביאור חטאנו צורנו כונת ישראל להקב"ה לומר אנחנו החומר ומעש' ידיך כולנו ולכן חטאנו שחבלנו עצמינו לא מצד עצמינו שאנו החומר אלא מה שחטאנו היינו בעבור היות אתה צורנו וכבר הקדמנו שאע"פ שהכלי אינו שוה כלום ואני חמר עכור

פחות הערך יש לנו עון על שחבלנו מעשה ידיו של מלך דלעולם אזלינן בתר העושה הכלי ובהיות שאנו מעשה ידיך חטאנו על שחבלנו את עצמינו בחטאינו. ועכשיו אחר שאנו מכירים גודלך שאתה המלך הגדול והודינו בפינו לומר חטאנו בהיותך אתה צורנו ומעשה ידיך כולנו אם כן סלח לנו יוצרנו ומאחר שאתה המוחל והסולח תהיה סליחה מרובה כפי כח הנותן שלעולם אזלינן בתר הנותן ומאחר שהנותן הוא גדול אע"פ שהמקבל הוא קטן צריך שיהיה המתנה כפי כח הנותן וכיון שהקב"ה מוחל מחילה גמורה כפי גודלו גם האדם צריך שיהיה תשובתו בכל שלימות לבו לפי שהמוחל שהוא הקב"ה הוא בוחן לבות וכליות וכיון שרואה שאין פיו ולבו שוין בתשובתו אז גם הוא עושה כן שאינו מוחל מחילה מוחלטת ואז המחילה כפי המקבל:

אשר ע"ז נבין שני כתובים המכחישין זה לזה שכתוב אחד אומר במשלי סי' יו"ד ברוב דברים לא יחדל פשע דמשמע שאע"פ שירבה האדם בדברים על פשעיו להתודות לפני המקום אינו מועיל כלום ולא יחדל פשע וכתוב אחד אומר בהושע סי' קד קחו עמכם דברים ושובו אל ה' ואין להקשות דאומרו ברוב דברים ר"ל כל המרבה דברים מביא חטא דגם זומשמע. ונ"ל לומר דכאן מיירי בדברים מן השפה ולחוץ בלי תשובת הלב ולכן לא יחדל פשע ברוב אותם הדברים. וכאן בהושע איירי בדברים עם תשובת הלב וז"א קחו עמכם דברים ושובו אל ה' כלו' לא בדברים בלבד מן השפה ולחוץ אלא גם ושובו אל ה' שתהיה תשובה מן הלב. ובזה נבין ואפשר שעל זה היה ירמיה הנביא מתרעם באומרו בסימן י"ב מדוע דרך רשעים צלחה כו' נטעתם גם שורשו ילכו גם עשו פרי קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם והכונה שהרשעים מודים בפיהם שדורשים להקב"ה ולבם בל עמם וע"ז מתרעם ירמיהו על שהוא קרוב לשמוע תפילתם ונותן שאלתם ונטעתם גם שורשו אע"פ שכשדורשים להקב"ה הוא מן השפה ולחוץ דוקא וז"א קרוב אתה בפיהם על כל מה ששואלים לתת להם אע"פ שהוא בפיהם ולא בלבבם שלבם לא נכון עמך כדרך שדרשו ז"ל גבי איוב בכל זאת לא חטא איוב בשפתיו מכלל דבלבו חטא כו' גם כן באומר קרוב אתה בפיהם משמע ולא בלבבם שוה וא"כ למה אתה רחוק מכליותיהם שאתה בוחן לבות וכליות להבחין שאין באים לפניך כ"א בפיהם בלבד באופן שהשב בתשובה צריך שתהיה תפלתו לפני המקום שלימה פיו ולבו שוין:

וזהו כונת הפייטן באומרו בשמך בטחתי וכפי שטחתי ודברים לקחתי ובאתי עדיך הכונה בשמך בטחתי שתקבלני בתשובה אף שמן הדין מאחר שחטאתי לך הייתי חייב למות רק בטחתי בשמך הגדול וכפי שטחתי לפניך לרמוז שכפיך פשוטות מתחת כנפי החיות לקבל השבים כמו שדרשו ז"ל וידי אדם תחת כנפיהם כו' דברים לקחתי כאשר

צויתנו ע"י נביאך כתוב לאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' ולא היתה תפלתי לפניך דברים בלבד מן השפה ולחוץ בלי כונת הלב ח"ו אלא ובאתי עדיך ששבתי ובאתי לפניך ממש וזה מורה על דבקותי עמך ודוק:

או אפשר לומר ובאתי עדיך ידוע שבמקום שבעלי תשובה עומדים אין צ"ג יכולים לעמוד שמושב ב"ת הוא במחנה שכינה לזה אמר בשמך בטחתי שתקבלני אע"פ שהרבתי פשע ועבירה ולכן כפי שטחתי לפניך בתפלה ושבתי מדרכי הרעים ודברים לקחתי להתודות לפניך ובזה זכיתי לבא עדיך ממש תחת כסא כבודך וכמו שפירשתי לעיל אלמדה פושעים דרכיך ומה אומר להם שחטאים אליך ועדיך ישובו עם התפלה וכיון דאתא לידן נראה עוד לפרש אלמדה פושעים דרכיך ידוע שהחסד שהקב"ה עושה עם החוטא הוא שמעכב החטא למעלה כדי שלא יבא למטה ויהרוג לאדם משום שמן החטא נברא שטן אחד והוא מבקש להורגו אלא שהקב"ה עוזר ומרחם על האדם לעכבו לפניו למען הציל לאדם מידו להשיבו לפניו בתשובה לזה אמר אלמדה לפושעים דרכיך הטובים ומה הם שהחטאים אשר מהם התהוו מקטריגים אליך ועמך ישובו לפניך ואין אתה מניחם שיבואו אצלך:

עוד י"ל אמר דרכיך לשון רבים לרמוז שאף שחטא וחזר בתשובה וחזר וחטא אפילו עד כמה פעמים מ"מ חטאים אליך ישובו ואתה מקבלם בתשובה ובודאי שזהו שלא יאמר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אלא שאירע שחטא וחזר וחטא מתוקף יצרו ולא בכוונה מכוונת באומרו אחטא ואשוב שהרי אמרו רז"ל האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספיקים בידו לעשות תשובה וכיון דאתא לידן נראה שהטעם שאין מספיקים בידו לעשות תשובה משום שאין קטיגור נעשה סניגור וזה עשה התשובה קטיגור שלו באומרו אחטא ואשוב שלקח בידו התשובה כדי למלאות יצרו ונמצא שעשה התשובה קטיגור שלו אשר עמה חטא ולכן אינו מועיל לו:

עוד י"ל שכל החוטא בפתע פתאום יש בידו חטא על שלא נתיישב להבחין בין טוב לרע והכניס מיד בקרבו שיטות ארס היצה"ר ובהיות כן כמעט שהוא בשוגגוחלק בו מאנוש. אמנם זה שמתיישב ומעיין בדעתו ומתייעץ עצמו בדעתו נמצא זה מזיד ויותר ממזיד גם ראוי לשום לב בכפל אומרו אחטא ואשוב אחטא ואשוב ועוד צריך להבין מאי כונתו של זה באומרו אחטא ואשוב ועוד למה אין מספיקים בידו לעשות תשובה שהרי אין דבר שיעמוד בפני התשובה ואפילו לירבעם אמר לו הקב"ה חזור בך אע"פ שחטא והחטיא וא"כ איך אומר אין מספיקים בידו לעשות תשובה:

אמנם נ"ל בענין הכפל שסובר זה לטעום מכל העבירות ובדרך שלסוף לא יהיה עון בידו כיצד שאומר אחטא ואשוב וכיון ששבתי כבר נתכפר לי עון זה וכיון שנתכפר זה אחטא עוד עון אחר ואשוב ונמצא שראשון ראשון מסתלק כבר ונתכפר על ידי תשובה ולכן לאיש כזה אין מספיקים בידו לעשות תשובה כלומר בבואו לפני החכמים לשאול תשובה אין מספיקים בידו לעשות תשובה כלומר אין נותנים סיפוק תשובה בידו אלא אומרים לו שאין לו תקנה עולמית לעונו והטעם משום שתקנתו הוא קלקלתו משום שבראות שיש לו תשובה על עון ראשון חוזר לעשות עבירה אחרת באומרו כבר נתכפר עון ראשון ונתבטל ע"י תשובתי עליו ובזה אחזור לעשות עבירה אחרת ולכן לאיש הזה דוקא אין מספיקים לעשות תשובה כלומר ב"ד אין נותנים לו סיפוק לתשובתו אלא אומרים התענה כך וכך ובתשלום זה נותנים עליו עוד עד יום מותו ולכן לא אמר האומר אחטא ואשוב אין מקבלין אותו בתשובה משום שאין דבר שיעמוד בפני התשובה:

ובזה נבין משנת פ"ה דאבות כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא את הרבים אין מספיקים בידו לעשות תשובה משה זכה וזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו שנאמר צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל ירבעם חטא והחטיא את הרבים חטא הרבים תלוי בו שנאמר על חטאת ירבעם בן נבט אשר חטא ואשר החטיא את ישראל ע"כ:

וקשה גם בזה באומרו שכל המחטיא את הרבים אין מספיקים בידו לעשות תשובה שהרי אין דבר שיעמוד בפני התשובה ועוד שהרי ירבעם אע"פ שחטא והחטיא אמר לו הקב"ה חזור בך כו'. אמנם הוא הדבר אשר דברנו שלעולם אין לך דבר שיעמוד לפני התשובה אמנם המחטיא את הרבים הוא עון חמור מאד אשר בבואו לשאול תשובה אין נותנים שיעור לתשובתו לומר עשה כך וכך ותפטור עצמך בזה אלא אחר שהתענה וסיגף עצמו כמה זמן חוזרים ונותנים לו עוד סיגופים ותעניות וכן עד יום מותו באופן דאין נותנים סיפוק ושיעור לתשובתו כשאר העבירות ולעולם שס ס תשובתו מקובלת שאין דבר שיעמוד בפני התשובה:

והנה ראוי לשים לב דמאחר שלא בא התנא אלא לומר שהמזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו והדבר בהפכו א"כ היה ראוי להתחיל לומר משה זכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו וירבעם החטיא את הרבים חטא הרבים תלוי בו שנאמר כן דמה איכפת לן במה שזכה משה וחטא ירבעם. ולכאורה י"ל שבא לראות בחוש הראות איך מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה שהרי מרע"ה בעבור שזכה והיו בידו מצות ומע"ט גרם

זה מצוה אחרת לזכות את הרבים וירבעם בעבור שחטא שהיו בידו מעשים רעים גרם שהחטיא את הרבים ולכך הזכיר לומר ירבעם חטא ומשה זכה כו':
אמנם נ"ל באופן אחר שבא התנא לספר במעלת המזכה את הרבים שאע"פ שלא יהיה בידו תורה ומע"ט זוכה לעה"ב והדבר בהפכו והחטיא את הרבים שאע"פ שיש בידו מעשים טובים יורש גיהנם כאומרם ז"ל בפרק יה"כ דף פ"ז ע"א כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא את הרבים אין מספיקים בידו לעשות תשובה כל המזכה את הרבים אין חטא בא ע"י מאי טעמא שלא יהיה הוא בגיהנם ותלמידיו בג"ע שנא' כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן חסידך לראות שחת וכל המחטיא את הרבים מ"ט שלא יהא הוא בג"ע ותלמידיו בגהינם ע"כ:. נמצא שאע"פ שאדם זוכה מצד מעשיו לעה"ב מאחר שיש בידו עון שהחטיא את הרבים יורש גהינם כדי שלא יהא הוא בג"ע ותלמידיו בגהינם ובהפך מי שאין בידו שום מצוה שעשה מצד עצמו רק שזכה את הרבים זוכה לעה"ב כדי שלא יהא הוא בגהינם ותלמידיו בג"ע וכ"ש כשיש בידו שנים שזכה וזכה לאחרים וזהו כונת התנא לומר כי משני פנים היו לו למרע"ה לירש עה"ב אחד עם מה שזכה לעצמו ואחד עם מה שזכה לאחרים שאף שלא יהיה בידו אלא אחת לזכות לאחרים היה ראוי לעה"ב כדי שלא יהיה הוא בגהינם ותלמידיו בג"ע וכ"ש בהיות בידו ב' ובהפך גבי ירבעם שמלבד שהיה ראוי לירש גהינם מצד מעשיו גם מצד שהחטיא את הרבים שהגם שיהיה בידו מע"ט והיה מחטיא לרבים היה יורש גהינם כדי שלא יהא הוא בג"ע ותלמידיו בגהינם וכ"ש בהיות בידו השנים ולכן לרמוז ע"ז שמרע"ה זכה לג"ע משני צדדים וירבעם גהינם משני צדדים אמר משה זכה וזכה וירבעם חטא והחטיא ודוק:
עוד י"ל שבא ללמדך חידוש גדול ולומר שאדם שהוא מלומד לזכות עם אחרים גם אותם המצות שעשה בינו לבין עצמו נחשבים לו כאילו זכה עמהם עם הרבים והטעם שמאחר שטבעו לזכות לאחרים זאת המצות שעשם לעצמו בודאי שהיה מטעם שלא בא לידו לעשותם עם אחרים כטבעו הטוב שאם היה מוצא לעשותם עם אחרים לזכותם היה עושה אותם ולכן נחשבים לו כאילו עשם עם אחרים וזהו כפל אומרו משה זכה וזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו כלומר מה שזכה לעצמו ומה שזכה להרבים הכל אחד וגם מה שזכה לעצמו נחשב כאילו זכה עם אחרים וזכות הרבים תלוי בו והדבר בהפכו לכן אמר ירבעם חטא והחטיא ודוק:
ונחזור לבאר אלמדה פושעים דרכיך ידוע שהפושע הוא מזיד והחוטא הוא שוגג בבלי דעת לזה אמר אלמדה פושעים שעשו העבירות במזיד דרכיך של תשובה ותיקון עשייתה ואופן קבלת היסורין אמנם וחטאים שהם אותם שחטאו בשוגג שאז העבירות נעלמות

ממנו וממני אז הדבר תלוי בך לסולחן לפי שגלויות לפניך דוקא עי"ל אליך ישובו כלומר בסבתך ישובו שעשית החסד הזה ובראת התשובה עי"ל אלמדה להם שלא יתביישו לשוב משום שאתה שב עמהם ועמך ישובו ואתה מחסה להם ובהיות אתה המקבלם והרוצה להם ממי עוד מתביישים שהרי אליך תחת כנפיך ישובו. ונחזור להקדמת הדרוש שמסבת העבירות אבריו של אדם מתפרקים ומתפרדים זה מזה וזהו רמז הלולב כמו שפירשתי ועתה נבא לביאור המאמר אשר אמרתי לך שיובן עם הקדמה האמורה במסכת סנהדרין פרק חלק דצ"ט ע"ב אמר רבי אלכסנדרי כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בין פמליא של מעלה ובפמליא של מטה שנאמר או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי רב אמר כאילו בנה פלטרין של מעלה ופלטרין של מטה שנאמר ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך לנטוע שמים וליסוד ארץ אמר רבי יוחנן אף מגון על כל העולם כולו שנאמר ובצל ידי כסיתיך ורבי יהושע ב"ל אמר כאילו מקרב את הגאולה: והנה כונת השלמים אלו להוסיף כל א' שבח על דברי חבירו על מי שעוסק בתורה לשמה ידוע שבגוף האדם יש מלחמת היצרים יומם ולילה לא ישבותו ובפרט למי שהוא טוב וישר כאומרם ז"ל כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו אשר עם זה יובן מאמר והנה טוב זה יצר הטוב מאד זה יצר הרע ע"כ. כונת המאמר יובן עם מה שדברנו שכל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו ולזה אמר רבי מאיר והנה טוב זה יצר הטוב כלומר כשאדם טוב אמנם לא טוב מאד כי אם אמצעי זה יצר הטוב משום שאינו מתעסק עם זה היצר כל כך בהיות שאינו גדול אמנם מאד זה יצר הרע כלומר אבל כשהוא טוב מאד הוא יצה"רשבהיות שנתגדל מחבירו היצה"ר עושה שכונתו שם אולי יכול עמו:

ונחזור אל הענין שמלחמת ב' יצרים תדיר בגוף האדם זה אומר בכה וזה אומר בכה היצר הטוב שהיא הנשמה חלק אליה ממעל רוצה להטותו בדרך הטוב והיצר הרע שהוא מצד חומר העכור רוצה להטותו אחר התאוה הגשמיות באופן שכל היום מתאוים תאוה זה לצד עילאה ימלל וזה כנגדו מקלל ולזה ר' אלכסנדרי אמר שכל העוסק בתורה לשמה שהתורה היא צרי ורטיית הנפש כאומרם ז"ל מושכהו לב"ה משים שלום בין פמליא של מעלה שהיא הנשמה חלק אלוה ממעל ובין היצר שהוא חומר העכור שהוא פמליא של מטה שנאמר או יחזק במעוזי כלומר המחזיק בתורה שנקראת עוז שנאמר ה' עוז לעמו יתן אז אומרת הנשמה התורה שלום יעשה לי וגם היצר עונה ואומר גם לי שלום יעשה לי וזהו טעם הכפל רב אמר כאילו בנה פלטרין של מעלה ופלטרין של מטה בא להוסיף על דברי ר' אלכסנדרי שמלבד מה שעושה למוד התורה לשמה ג"כ עושה כאילו בנה פלטרין של מעלה ויובן עם ההקדמה שהקדמתי בתחלת הדרוש אשר היא

לקוחה מהקדמונים שאדם החוטא כל אבריו מתפרדים זה מזה ונדים זה מזה בהיותם כלם טמאים לפי שעבר על רמ"ח המצות עשה שהם מספר אבריו ולזה אמר רב שהעוסק בתורה לשמה שאז נמחלים לו כל עונותיו הרי הוא כאילו בנה פלטרין של מעלה שבונה ומתקן חוליות הנשמה שהיא מלמעלה לפי שכשם שיש חוליות בגוף כך יש בנשמה וגם בונה ומתקן פלטרין של מטה שהוא הגוף הנפרד מאבריו וע"י עסק התור' חוזרים חוליות הנשמ' והגוף ומתחברים ומתדבקים זה עם זה כבתחילה:

או יאמר כאילו בנה פלטרין של מעלה ופלטרין של מטה כלומר מחזיק בנין שמים וארץ משום דכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי ונמצא זה שעוסק בתורה לשמה בונה ומחזיק פלטרין של מעלה ופלטרין של מטה שהם שמים וארץ ורב אמר כאילו בונה וכו' משום שמדברי רבי אלכסנדרי משמע שהעוסק בתורה לשמה משים שלום אמנם אם אינו עוסק שלום אינו משים אמנם עדיין הם קיימים ואינו כן שאם אין תורה אין מציאותם בעולם ולזה אמר רב כאילו בונה אותם ממש לפי שהוא מקיים אותם רבי יוחנן אמר אף מגן כל העולם כולו שלא עם שמים וארץ בלבד עושה חסד אלא גם עם כל העולם כולו גדולים וקטנים שמגן עליהם:. או אפ"ל כאילו מגן כל העולם כולו כלו' גם מלבד שמועיל לאחרים מועיל גם לגופו שהוא עולם קטן לבל יתקרב לו שום נזק ואע"פ שאין אנוש מתיר עצמו אמנם כח התורה להועיל גם לעצמו וריב"ל אמר כאילו מביא את הגאולה משום שכיון שלומד לשמה אומר דבר בשם אומרו וכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם הרי שמלבד שמגן בהווה גם בעתיד עי"ל כאילו מביא את הגאולה משום שמת זכאי ואין צריך לחזור בזה העולם ובמקומו יוצא נשמה מהאוצר כנודע מרז"ל אין ב"ד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף:

ועם זה נבא לביאור המאמר שהתחלתי אמר רבי לוי בר נחמני אמר ר"ל לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצה"ר אי אזיל מוטב ואם לא יקרא ק"ש אי אזיל מוטב ואם לא יזכיר לו יום המיתה והנה צווחו במאמר הזה קמאי דקמאי ואני אתנהלה לאטי בעט"י אשר אתי והנה השאלה המורגלת בפי כל העולם דלמה לא נקט מיד חלוקת שיזכיר לו יום המיתה מאחר שעמה מנצח ליצרו ואין לו צורך באחרת ועוד מאחר שאמר חלוקת יעסוק בתורה ולא הועיל כלום מה מועיל בק"ש שהיא פרשה אחת ועוד שק"ש בכלל התורה היא אמנם המפרשים ז"ל מחלקים חלוקות המאמר בג' מיני אדם שכל מי שהוא ת"ח בבא יצרו אליו יעסוק בתורה ואם אינו ת"ח לפחות יקרא מה שיודע שהוא ק"שואם גם זה אינו יודע יזכור לו יום המיתה גם יש לחלקו באופן אחר כשבא לו יצרו בעת שיוכל

ללמוד יעסוק בתורה ואם בא לו על משכבו בלילה יקרא ק"ש ואם היה במקום מטונף שאז אינו יכול ללמוד יזכיר לו יום המיתה:

אמנם לבי אומר לי שהוצרך בעל המאמר לג' חלוקות אלו כדי להחליש ולהתיש כחו של יצר מעט מעט ואם מיד בבואו בתוקפו וגבורתו היה זוכר לו יום המיתה לא היה מועיל כלום אמנם כיון שהחליש אותו מעט מעט בלימוד התורה ומעט בק"ש לכן כשזוכר לו יום המיתה הולך לו ומה שנקט תורה וק"ש אע"פ שק"ש בכלל התורה נראה לומר ששלשה חלוקות מדברים בענין לימוד התורה והכונה שמיד בבואו יצרו יעסוק בתורה במקום שלבו חפץ או במקום שהזדמן לו ואם לא הועיל לו זה יקרא ק"ש שכתוב בה ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם שעינא ולבא תרי סרסורי דעבירות וכשילמוד הזהרתו ירתת ויפחד ואם לא מועיל זה ילמוד בתורה בענין שיזכור לו יום המיתה ונמצא שכל החלוקות מדברים בענין התורה ובזה הותר קו' עצומה שהרי אמרו רז"ל בעלמא אמר הקב"ה בראתי יצה"ר בראתי עמה תבלין שהיא התורה כו' משמע שהתורה היא דוקא רטיית היצר ולא ענין אחר ובכאן משמע שאם לא הועיל לו התורה יזכור לו יום המיתה אלא שמתיישב עם מה שפירשתי שכל החלוקות מדברים בענין התורה ועוד י"ל שידוע שכל מצוה ומצוה יש לה סגולה בפני עצמה ולימוד התורה ששם כלול כל המצות יש לה סגולה אחרת ודרך משל שבכל סם וסם ישיג סגולה מיוחדת ואם יתערבו כל הסמנים יחד יתהוו מהם סגולה מחודשת כך ענין התורה עם המצות שבתורה שכלולים עם כל המצות יש סגולה אחת ובכל מצוה ומצוה בפרטות יש סגולה אחרת בכל אחד ואחד ולכן אמר שאם לא הועיל כלום בעסק התורה יקרא ק"ש אולי דבסגולת ק"ש יתיש ויכנע לבבו הערל ואם לא יזכור לו יום המיתה שעתיד הקב"ה לשוחטו או יזכור לעצמו יום המיתה כמו שפירשו חז"ל:

גם ראוי לדקדק במאמר במלת אומרו לעולם ירגיז אדם מאי לעולם ונראה שיובן בדחז"ל בפ' אל תרשע הרבה שהכונה שלא יאמר האדם כיון שהתחלתי בעבירה אסיים אותה לכן אמר אל תרשע הרבה כו' לזה אמר לעולם ירגיז אדם כלו' אע"פ שהתחיל בעבירה לעולם ירגיז היצר ולא יסיים אותה או אפשר שאמר לעולם אפי' על העבירות שאדם דש בעקביו יעשה מלחמה עם יצרו משום שכיון שהרגיל עמו להלחם על דבר מועט ולנצחו יבא לנצחו גם על דבר החמור:

או אפשר שאמר לעולם לרמוז שיתחיל להלחם עמו גם בזמן שאינו בר עונשים או אפשר שאמר לעולם כלו' שלעולם יעשה עמו מלחמה בין בשעה דתקיף עליו בין בשעה דלא תקיף לעולם ישב עמו במלחמה כדי להתיש כחו ונוכל לומר בזה דרך רמז בענין סדר

ביטול החמץ הנמשל ליצה"ר אומר כל חמירא דאיכא ברשותי דחזיתיה ודלא חזיתיה דבערתיה דלא ביערתיה ליהוי בטיל וחשיב כעפרא דארעא והרמז בזה הוא מה שדברנו שלעולם ירגיז ביצרו בין בשעה דתקיף בין בשעה דלא תקיף תדיר יזכיר לו יום המיתה וזהו אומרו כל חמירא שהוא היצר הנמשל לחמץ דאיכא ברשותי בקרבי בתוך רוחי דחזיתיה ודלא חזיתיה ירצה לומר בין בשעה דתקיף בי והוא דחזיתיה בין בשעה דלא תקיף והוא דלא חזיתיה לעולם יבטל אותו ובמה ינצחו ומבטלו באומרו כעפרא דארעא בענין שיזכור לו יום המיתה דהוי עתיד לשוב לעפרו או יאמר דחזיתיה ודלא חזיתיה בא לרמוז הדין דקיימא לן ביום הכפורים עבירות שהחודה עליהן ביום הכפורים שעבר יחזור ויתודה ביוה"כ הזה אע"פ שלא חזר לעשותן וז"ל כל חמירא שהוא היצר דאיכא ברשותי בגופי בין דחזיתיה שעשיתי העבירה בין דלא חזיתיה שלא חזרתי בהלעולם צריך וידוי וביטול להוי בטיל וחשיב כעפרא דארעא שיזכור לו יום המיתה כדפרישית וה' ברחמיו ישיב בנים לגבולם ויקיים מקרא שכתוב והסרותי את לב האבן מבשרכם אמן ואמן נאם הצעיר העומד לשרת ולכהן:
אליהו בכמה"ר אברהם שלמה הכהן האתמרי ז"ל

פרק ח

לתשובה ושם הדרוש הזה מציל נפשות.
מסכת קידושין דפ"א ר' חייא בר אשי הוה רגיל כל עידן דהוה נפל על אפיה הוה אמר הרחמן יצילני מיצה"ר כו' עד דהוה קא שגירא דביתהו תנורא סליק והוה יתיב בגוה כו' עכ"ל. והנה אמת נכון הדבר עשה החסד הזה הקב"ה עם האדם לתת לפניו ב' דרכים להיות בחירי במעשיו להלוך במקום שלבו חפץ ובזה הכופה את יצרו ובוחר בדרך הטוב הנה שכרו אתו ומה גם למי שיצרו תקיף לו יותר משום שיש בטבע האדם מי שתקיף לו יצרו יותר מחבירו והוא מסיבת יסודתו שהכל הולך אל מקומו ואם תזרוק אבן לים אע"פ שיהיה דקה מן הדקה יורד מטה וההפך אם תשליך עץ אע"פ שיהיה כבד משאו עולה למעלה והטעם לפי שכל הדברים נכללים מארבעה יסודות אש ורוח ומים ועפר ויש דבר שיש בו יותר מזה ולא מזה והנה האבן רוב יסודתו מן העפר ולכן חוזר אל מקומו הראשון דזרוק חוטרא לאוירא אעיקרא קאי והעץ רוב יסודתו מן הרוח ולכן עולה למעלה כטבע האש והרוח שעולין למעלה וכן המדה בבני האדם שיש מהם כבד התנועה בהיות רוב יסודתו מן העפר ונתרבה עליו הליחה השחורה ולכן הוא כבד התנועה ואין יצרו תקיף עליו כ"כ ויש להפך מי שנתרבה ביסוד האש ונתרבה עליו הליחה האדומה הוא כעסן

ויצרו תקיף עליו מאד ולכן לאיש כזה שכופה יצרו שכרו הרבה מאד בהיות שציער לו יצרו מאד ולפום צערא אגרא ונמצא שכל זה חסד אל כל היום להיות האדם בחירי כדי ליתן לו שכר שלם ואין גוזרין לפניו רק גבור וחלש עשיר ועני חכם או טפש אמנם צדיק ורשע לא קאמר. ובזה יובן כונת הפ' (במשלי סי' י"ו) כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה דמשמע דגם לרשע פעלו וגזר עליו להיות רשע כדי שיהיה מוכן ליום רעה אלא דהכונה לומר שכל הדברים ברא ה' למענהו כדרך כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו וגם פעלו לרשע אחר שנעשה רשע ליום רעה שהוא גהינם כמו שדרשו רז"ל כו' וגם זהו לכבודו שידעו שיש פטרון בעולם ועוד שכשם שקלוסו עולה מן הצדיקים מג"ע כן עולה מן הרשעים מגיהנם ונמצא שגם לרשע אחר שהוא הרשיע שיש עליו שם רשע פעלו ליום רעה שיהא מוכן לגהינם ולעולם דצדיק ורשע לא קאמר: ובזה יובן פ' (שם סי' י"ז) מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ה' גם שניהם הכונה מי שמצדיק לרשע לומר אין לו שום עונש משום שכך נגזר עליו להיות רשע וגם מרשיע לצדיק שאומר אין ראוי לשום שכר בהיות נגזר עליו שיהיה צדיק תועבת ה' גם שניהם משום דצדיק ורשע לא קאמר וליישב מלת גם נוכל לומר דרך דרש שהכוונה לומר מצדיק רשע כשהרשע מצדיק ועושה צדקה או איזה מצוה וגם כשמרשיע צדיק כלומר שהצדיק הרשיע איזה רע תועבת ה' גם שניהם ולכן אמר גם לרבות שאפילו שיש טוב מצד חסד שהרשע עושה צדקה גם זה תועבת ה כשם שתועב כשמרשיע צדיק והטעם בעבור דצדקת רשעים חטאת ואין עושים אלא להתייהר ונחזור אל הענין דצדיק ורשע לא קאמר:

ובזה יובן פ' (באיוב סי' ד') האנוש מאלוה יצדק אם מעושהו יטהר גבר שמעתי משם הרב הגדול כמה"רשלמה אלגאזי נר"ו שידוע שאע"פ דצדיק ורשע לא קאמר מיהו הבא לטהר מסייעין אותו וזהו אומרו וכי האנוש מאלוה נגזר להיות צדיק ח"ו צדיק ורשע לא קאמר אמנם אם יש סיוע מעושהו שהוא הקב"ה כשיטהר גבר כשבא לטהר אז מסייעין אותו כדחז"ל:

ובזה נ"ל להמשיך פרוק של אחריו הן א בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה הכוונה בהיות שהאדם בעל בחירי זהו הטעם שהן בעבדיו שהם הצדיקים כדכתיב אל עבדיו הנביאים לא יאמין משום שכיון שהוא בעל בחירי אפשר שיחמיץ ויוחנן כ"ג יוכיח גם בהיות האדם בעל בחירי והיצר תקיף עליו זהו הצד של הצלה שמציל אותם הקב"ה לישראל מן המקטריגים וזהו אומרו ובמלאכיו ישים תהלה כלומר ישים תהלה בעבדיו הצדיקים עם המלאכים להצילם מן העונש בהיותם קצת אנוסים מצד יצרם כשם שהשיב

לעזא ועזאל שבאו לקטרג על בני האדם על שהיו מרבים בעבירות שהיו מצד יצרם וכשחזרו להפציר נתן בהם יצר וירדו למטה והשחיתו את דרכם וכפי זה מלת תהלה חוזר לתחתונים שמשים הקב"ה עילה על התחתונים להצילם מקטרוג המלאכים ואומר להם שאין ראוי להענישם כל כך מאחר שיש בהם יצר ואם אין אתם מתיישבים בזה אף שוכני בתי חומר כלומר אומר הקב"ה אף לכם גוזר אני שתהיו שוכני בתי חומר בגוף ובנפש ויצר ותראו ענין תוקף היצר אם אתם יכולין עמו כענין עזא ועזאל כדפרישית:

וחוץ מהענין נוכל לומר בפ' אף שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם ידכאום לפני עש יובן עם תחילת הקדמת הדרוש שהכל הולך אל יסודתו דזרוק חוטרא לאוירא אעיקרא קאי ולכן אף וחימה בשוכני בתי חומר שהטעם היותם בתי חומר משום שעפר יסודם והכל חוזר ליסודו וזהו הסיבה שאין להם קיום ועמדה וידכאום לפני עש להיותם יסודו העפר. עוד יש לפרש האנוש מאלוה יצדק יובן בדחז"ל מה הוא חנון אף אתה חנון מה הוא רחום אף אתה רחום כו' לכן אמר שבאמת האנוש הנלבב מאלוה יצדק כלומר מסבת אלוה יצדק שלומדים ממעשיו ומצדיקים עצמן מה הוא חנון גם אתה חנון אמנם אם מאלוה יטהר גבר אז הן בעבדיו לא יאמין כלומר אם רוצה אדם לטהר ולהיות צדיק יותר מהקב"ה אז הן בעבדיו לא יאמין כענין שאול שרצה להיות רחמן בענין עמלק אשר לא צוה ה' ונכשל ועליו נאמר אל תהי צדיק הרבה כמו שדרשו רז"ל:

ונחזור לענין דצדיק ורשע לא קאמר אמנם הבא לטהר מסייעין אותו ובזה יובן פ' ולך ה' החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו וכבר רבו הדעות בזה ועם כל זה מקום הניחו לנו נראה לפרש שאף על פי שמן הראוי היה שלא יהיה שכר כל כך לצדיק מאחר שמסייעו הקב"ה עכ"ז משלם לו הקב"ה שכר שלם כאילו הוא עשה כל הענין וזהו אומרו ולך ה' חסד לפי שאתה משלם לאיש כמעשהו כלומר כאלו הוא עשה כל המעשה בלי סיוע. או יאמר כדחז"ל שמחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה וז"א ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו דוקא ולא כמחשבתו הרעה וזהו חסד שעושה עם האדם. או יאמר ידוע שמלת איש מורה על היות האדם צדיק כמו והאיש משה והקב"ה עושה חסד עם הצדיק שמיד כשחוטא משלם לו וכדי שיהיה זך ונקי מכל עון ופשע לזה אמר ולך ה' חסד שאתה משלם לאיש הצדיק מיד כמעשהו הרע שעושה וזהו חסד שאתה עושה עמו ביסורין אלו כדי לנקותו ועוד הוא חסד מצד שרואה הרשע שהצדיק נלקה ובזה לוקח הוא מוסר וחוזר בתשובה באומרו אם לעושים רצונו כן לעוברים רצונו עאכ"ו:

אשר עם זה יובן פ' תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם כלומר אנוש כאומר אנושה מכתך והכונה תשב לאנוש שהוא הצדיק מדוכא ביסורין ומביא אותו עד דכדוכה של

מות וכונתו בזה לומר שובו בני אדם שהם הרשעים בני אדם דמאה שיראו ויקחו מוסר בנושאם ק"ו בעצמן כדפרישית. או יאמר לך ה' חסד ידוע מאמרם ז"ל שכשמביאים לאדם לדון לפני המקום מצד רחמיו וחסדיו איני דן אותו הוא בעצמו משום שהוא בל תכלית וגם העונש יהיה בל תכלית אלא האדם בעצמו גוזר דינו עליו ולזה אמר ולך ה' חסד שאתה תשלם לאיש כמעשהו שכמו שמעשיו היה תכליתי כן בדין העונש שלו יש תכלית ודוק. או יאמר כדחז"ל מי הקדימני ואשלם מי הניח מזוזה עד שלא נתתי לו בית ומי הניח ציצית עד שלא נתתי לו בגד כו' נמצא שכפי זה לא היה ראוי לשום שכר לזה אמר ולך ה' חסד שאתה תשלם לאיש כמעשהו כלומר כאלו הוא עשה הבית והבגד וכאלו הכל שלו ודוק:

ובזה יובן פ' כי שמרתי דרכי ה' ולא רשעתי מאלהי כי כל משפטיו לנגדי וחקתיו לא אסור מני הכונה לומר ראוי להחזיק לי טובה כי שמרתי דרכי ה' ואין לומר הגם שלא הייתי שומר אותם אין לי עונש בהיות כך היא הגזרה ח"ו אינו כן משום שלא רשעתי מאלהי כלומר אם הייתי רשע אינו מאלהי לפי שצדיק ורשע אינו נגזר ובהיות כן אם לא הייתי שומר משפטיו הייתי ראוי לעונש בהיותי בעל בחירה ולכן כששמרתי דרכי ה' ראוי להחזיק לי טובה בהיות כי כל משפטיו לנגדי ונגד טבעי בעבור קטרוג היצר ועכ"ז משפטיו וחקותיו לא אסור מני ודוק ועיין במדרש אליהו מה שפירשתי בפסוקים אלו:

ובזה יובן פ' (באיוב סי' י') על דעתך כי לא ארשע ואין מידך מציל הוא אשר דברנו שהאדם ראוי לעונש בהיות בעל בחירי דצדיק ורשע לא קאמר ולזה אמר על דעתך כי לא ארשע כלו' שלא נגזר עליו להיות רשע ובהיות הבחירה בידו זהו הטעם שאין מידך מציל מהעונש בביטול המצות ובזה יובן פ' חיים וחסד עשית עמדי ופקודתך שמרה רוחי ואלה צפנת בלבבך ידעתי כי זאת עמך הכונה חיים וחסד עשית עמדי ומה היא החסד שופקודתך שמרה רוחי ברעות נפשי ולא שגזרת על רוחי שתשמור פקודתך אלא מעצמי מצד יצרי פקודתך שמרה רוחי עוד נוכל לומר ב' הפסוקים הבאים כא' ונקדים קודם לפרש מה שפרשתי בפ' בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך הכונה יובן בדחז"ל שקודם שתבא הנשמה בעוה"ז אומר לה הקב"ה תהי צדיק ואל תהי רשע וזהו אומרו בלבי צפנתי אמרתך שאמרת לי תהי צדיק ואל תהי רשע למען לא אחטא לך וזהו מה שרומז כאן חיים וחסד עשית עמדי על כל הטוב' אשר גמלתני וטעם החסד הזה בעבור שופקודתך שצויתני תהי צדיק ואל תהי רשע שמרה רוחי:

ונחזור אל הענין ונבין פסוק (במשלי סימן ו') כל דרך איש ישר בעיניו ותוכן לבות ה' הכוונה בהיות שכיון שהאדם הוא בעל בחירי רבו הדעות בזה בקדמונינו ז"ל והנה

הרמב"ם ז"ל א' מהם (א"ה בפ"ה מה' תשובה ובח' פרקים שלו פ"ח עי"ש) אם הקב"ה יודע אם אדם צדיק או רשע שאם אינו יודע איך אינו יודע חו"ש ואם יודע הרי הוא גזרה לפי שידיעתו היא גזרה ותירץ הרמב"ם ז"ל לעולם שיודע אמנם אין ידיעתו כידיעתינו כדכתיב לא מחשבותי מחשבותיכם והיא ידיעה אשר אינה מכרחת לאדם להיות צדיק או רשע. וזהו הרומז כאן כל דרך איש ישר בעיניו לעשות כרצונו לפי שצדיק ורשע לא קאמר ועם כל זה דצדיק ורשע לא קאמר ותוכן לבות ה' ויודע מה יהיה בסוף כל האדם ואין ידיעתו מכרעת להיות האדם צדיק או רשע אע"פ ש ידע סוף כל האדם משום שאין ידיעתו כידיעתנו ודו"ק:

באופן שבהיות האדם בחירי בא לזה העולם להרויח במעשיו הטובים ומסכן עצמו ונבין דרך צורה במאמר אנטונינוס לרבי במסכת סנהדרין פ' חלק דצ"א ע"ב א"ל אנטונינוס לרבי מפני מה חמה יוצאת במזרח ושוקעת במערב א"ל אי הוה איפכא נמי הכי אמרת לי א"ל הכי קאמינא לך מפני מה שוקעת במערב אמר לו כדי ליתן שלום לקונו שנאמר וצבאהשמים לך משתחוים א"ל ותיתי עד פלגא דרקיעא ויתן שלמא ותיטול משום פועלים ומשום עוברי דרכים עכ"ל והנה הרמז בזה שאנטונינוס נכנס בספק שנסתפקו שמאי והלל בענין הנשמה שמאחר שהיא גנוזה תחת כסא הכבוד למה באה בזה העולם והענין שם באורך:

וזהו אומרו מפני מה חמה יוצאה ממזרח רמז לנשמה כמו שדרשו רז"ל בפ' וזרח השמש ובא השמש קודם שמת רבי פ' זרחה שמשו של פ' הרי שהנשמה נמשלה לשמש והכוונה לומר מפני מה הנשמה יוצאת ממזרח מאותה זריחה היותה תחת כסא הכבוד ומסכנת עצמה לבא בזה העולם ושוקעת במערב בעירבובי טינופת דברים הגשמיים הגרועים והשפלים אמר ליה ר' אי הוה איפכא נמי הכי אמרת לי כלו' א"ל ר' כל שאלתך הוא מפני מה יוצאת מאחר שמפסדת וגם אי הוה איפכא שלא היתה מפסדת כלום סוף סוף יש לשאול מפניה מה באה שהרי היתה תחת כסא הכבוד ומה תרויח ואם כן גם אי הוה איפכא שלא היתה מפסדת כלום למה היא באה א"ל הכי קאמינא מפני מה יוצאת ממזרח ממקום זריחת השכינה ובאה אמר ליה אנטנונינוס הכי קאמינא לך מפני מה שוקעת במערב כלומר אין התמיה כל כך אם היתה באה ולא היתה מפסדת כלום אע"פ שלא היתה מרוחת כתמיה שיש שמסכנת עצמה ובאה על הספק ובהיות האדם בעל בחירי דצדיק ורשע לא קאמר ונמצא שוקעת ומטנפת במערב כלומר בעירבובי דברים של עולם הזה א"ל רבי כדי ליתן שלום לקונו באה הנשמה בזה העולם לעבוד לקונו וזהו ליתן שלום לקונו ולהכירו שהוא בראו וחייב לעובדו א"ל אנטונינוס אם כל ביאתה בזה

העולם הוא בעבור זה ותיתי עד פלגא דרקיעא ותתן שלמא ותיעול כלומר אם בעבור לעבוד לקונו יותר טוב שתהיה כצבא המרום במרום בעולם המלאכים ושם יכיר לקונו וישבח ויהלל ויתן לו שלמא וא"כ למה באה בזה העולם לעובדו ומסכנת עצמה א"ל רבי משום פועלים ומשום עוברי דרכים כלומר סבת ביאתה לזה העולם כדי שיהיה שכר ועונש שבהיותה בעולם המלאכים הן אמת שיכולה לשבח משם להקב"ה אמנם אינה ראויה לשום שכר בהיותה מוכרתת במעשיה לכן באה לזה העולם בעלת בחירה ובזה נותן שכר לפועלים שהם הצדיקים כדרך ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה שהצדיק הוא כפועל עוסק במלאכתו וליתן עונש לעוברי דרכים שהם הרשעים העוברים דרכי התורה כמו שפירשתי בפ' לא עליכם כל עוברי דרך שכל כך ראה הנביא מהרעות הבאות אמר דרך תמיה להגדיל ולהפליא הדבר שלא יבואו כן אפילו לעוברי דרך דרכי התורה:

ולכן בהיות האדם בעל בחירה השב בתשובה הוא מכולה מאד כיון שהרגיל טבעו ובחירתו ברע וההרגל טבע שני וקשה לפרוש מה שאין כן הצדיק גמור שמתחילה הרגיל עצמו בטוב ועוד שבעל תשובה הוא מצווה פעם ב' מפי החכמים האומרים לו עשה כך וכך לרפואתך מלבד מה שנצטוה תחילה מתיו של הקב"ה ע"פ התורה וידוע שהמצווה הוא יותר גדול משום שיצרו תקיף וכ"ש זה שמצווה גם מפיו של ב"ו שנותנים עליו חומרות וסייגים וגדרות עד כדי למונעו מרגילתו הרע שהרגיל בו שבודאי תקיף לו היצר עוד לכן במקום שבעלי תשובה עומדים אין צ"ג יכולים לעמוד וכמו שתראה מעלת התשובה באחאב שנתעלה עמה בהיות שקוע ומודבק בטבעו הרע ועם כל זה פירש וכמו שהקדמנו בהקדמת הדרוש שיש אדם חפץ בעבירה זו יותר מזו בהיות שנתרבה עליו יסוד האש המחמם לו ומעוררו לעשות רע כאומר בענין אחאב במלכים ראשון סי' כ"א רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' אשר הסתה אותו איזבל אשתו ויתעב מאד ללכת אחרי הגלולים ככל אשר עשו האמורי אשר הוריש ה' מפני בני ישראל. ויהי כשמוע אחאב את הדברים האלה ויקרע בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי לאמר הראית כי נכנע אחאב מלפני יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו גו'. והנה לא אלך אחרי הדקדוקים כפעם בפעם אך כונת הענין לומר שבאו הכתובים לרמוז כח מעלת התשובה שאע"פ שאחאב ויתעב מאד ללכת אחרי הגלולים ככל אשר עשו האמורי אלא שבחר בגלולים גדולים מהאמורי עד אין קץ באומרו שהאמורי לא היה יודע לעבוד ע"ז כראוי ולכן ויתעב הוא מאד ללכת אחרי גלולים ובחר בגלולים יותר ממנו ועם כל זה שטבעו כל כך דבוק מאד בע"ז כששמע אלה הדברים מפי אליהו במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקקו

הכלבים את דמך גם אתה מיד חזר בתשובה ונתרצה תשובתו לפני המקום במאד מאד בהיות טבעו מאד דבוק בע"ז ועכ"ז חזר מיד וזהו שאמר הקב"ה הראית כי נכנע אחאב כלומר הראית כדבר הזה כי נכנע אחאב אע"פ שהיה אב ואח לע"ז לכן יען כי נכנע אף שהיתה טבעו כל כך רע לא אביא הרעה בימיו שיש להחזיק לו טובה משאר השבים משום שמזגו של זה היה אוהב הרע ויצרו תקיף לו יותר לשוב. עוד י"ל שבאים הפסוקים הללו לרמוז אל מאמרם ז"ל שכיון שאדם הוא ת"ח וצדיק מתחילה הוא קרוב לתשובה כדרך אם ראית ת"ח שעשה עבירה בלילה כו' והטעם שאין הקב"ה רוצה שיאבד אחד שכבר היה צדיק ועסק בתורה כשם שחס על ירבעם וא"ל חזור בך כו' וזהו הרומז כאן שבהיות שאחאב היה צדיק דמעיקרא ומה שהתמכר לעשות הרע בעיני ה' היה מסיבת אשר הסתו אשתו משום שהוא מעיקרא ויתעב מאד ללכת אחרי הגלולים ככל אשר עשו האמורי ולכן זהו גרם שמיד כששמע אחאב דברי אליהו ויקרע בגדיו ושב בתשובה להיות צדיק כבתחילה:

עוד נוכל לומר שרומז פה כמה קשה אשה רעה שהסיתה לאחאב ויכלה לו כמו שאמר אשר הסתה אותו איזבל אשתו אף על פי שטבעו של אחאב ויתעב מאד ללכת אחרי הגלולים עכ"ז הסיתה אותו ויכלה לו הרי כמה רעה אשה רעה שגהינם נמשלה בה כדחז"ל בפ' ומוצא אני מר ממו' את האשה אשר לזה ממשיל שלמה הע"ה ענין יצר הטוב ויצה"ר לשתי נשים מדברות זאת לטובה וזאת לרעה והנה כנגד יצר הטוב אמר (במשלי ט) חכמות נשים בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה כלומר היצר הטוב מזכיר לאדם העונש העתיד לבא עליו אם יעבור רצון קונו ורומז לו ז' עידנין בשבעה דינין מחולפין העוברים על האדם יציאת נשמה וחיבוט כו' כמו שידועים הם וזהו חצבה עמודיה שבעה שחושב ועומד לפני האדם נגד עיניו ז' עידנין העתידין לעבור עליו וגם מזכיר לו מן הטובות מהשכר העתיד להיות לצדיקים העוזבים עצת היצה"ר שזוכים לאכול מטביחת בהמות בהררי אלף וז"א טבחה טבח' וגם זוכה לשתות מיין המשומר בענביו וזהו מסכה יינה אף זוכה בשלחן של ד' רגלים כמו שהראו לר' חנינא ב"ד כדאיתא בתענית דכ"ה ע"א וזהו אף ערכה שלחנה שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת רמז על המחול שעתיד הקב"ה לעשות לצדיקים בג"ע והוא יושב ביניהם כמו שדרשו ז"ל כל זה מסדר היצר הטוב ומשים נגד עיניו של אדם ואחר שרומז להם שכר הנצחיי אמר מי פתי בעצת היצר אשר הלך אחריו וחטא ישוב הנה בתשובה חסר לב אמרה לו כלומר אומר לו מה לך בדרכי היצר אשר עם זה אתה נכנס בכלל השוטים כאומרם ז"ל אין אדם חוטא אלא א"כ נכנס בו רוח שטות והנה תשובתך ע"י התורה כאומרם ז"ל

מושכהו לבית המדרש וז"א לכו לחמו בלחמי ואין לחם אלא תורה ושתו ביין מסכתי שגם התורה נמשלה ליין כדכתיב ובלא מחיר יין וחלב גם אומר להם היצר הטוב עזבו פתאים וחיו ר"ל חזרו בתשובה וירבה ה' חייכם כאומרם ז"ל גדולה תשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם שנאמר חיו יחיה ואשרו בדרך בינה רצה לומר שאחר התשובה תזכו לבינת התורה משום שמקודם עונותיכם היומבדילים כמסך מבדיל. אמר עוד יוסר לץ לוקח לו קלון הרמז בזה שהיצר הטוב מדריך לאדם בדרך הטובים אם רואה שרצונו וחפצו כן אמנם אם רואה שמחזיק לבו אז בדרך שרוצה להלוך מוליכים אותו כדחז"ל ועוד כמו שאמרו (ביבמות דס"ה ע"ב) כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע שנאמר אל תוכח לץ פן ישנאך. וזהו אומרו יוסר לץ לוקח לו קלון כו' אל תוכח לץ ועניין היצר הרע ממשיל אותו לאשה כסילה והומיה פתיות ובל ידעה מה וישבה לפתח ביתה כדכתיב לפתח חטאת רובץ על כסא מרומי קרת לרמוז שמולך שם היצה"ר כמלך בכסא קודם יצר הטוב י"ג שנים ועומד שם לקרא לעוברי דרך המישרים אורחותם להטותם מן הדרך הטובה מי פתי ההולך אחר יצר הטוב יסור הנה קורא אותם פתאים בהולכם בדרכי השם גם ואמרה לו מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם שהם תענוגי העולם הזה והנה כל דבריו הם נגד מה שדיבר היצר הטוב שהרי כנגד שאמר היצר הטוב מי פתי יסור הנה חסר לב גו' לכו לחמו בלחמו גו' כלומר מי זה הוא הפתי וחסר לב ההולך אחר יצרו הרע לכו לחמו בלחמי לחמה של תורה כדפרישית כו' וכנגדו אומר היצה"ר לאדם גם כן בלשון הזה עצמו מי פתי יסור הנה וחסר לב ואמרה כלו' מי הוא הפתי וחסר לב ההולך אחר יצר הטוב יסור הנה וכנגד שאומר היצר הטוב לכו לחמו בלחמי כנגד זה אומר יצה"ר מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם:

אך ראוי לשום לב בהוספת הווים גבי דיבור היצה"ר באומרו וחסר לב ואמרה לו וגבי המשלת היצה"ט אומר חסר לב אמרה לו בלא וא"ו אמנם נראה לפרש שבהיות ב' היצרים כשני נביאים מתנבאים זה על העתיד וזה על ההוה בתענוגי העה"ז הנראים לעין והנה היצה"ט הוא נביא אמת והיצר הרע הוא נביא שקר ולכן מאחר שהם כב' נביאים מתנבאים ויצה"ר בא בלשונו של היצה"ט שאמר מי פתי גם הוא אמר מי פתי וכן בכלם כדפרישית לכן רצה לשנות בלשונו כדי שיאמנו דבריו לפי שגמירי שאין נביא רשאי לבא בלשון של חבירו כאומר' ז"ל ולכן בא בהוספת הזוים באומרו וחסר וכיון שמוסיף אפילו אות אחד אינו בסגנון חבירו ממש ואינו נביא שקר כאומרם ז"ל ולכן לרמוז לזה אמר וחסר לב ואמרה לו בוא"ו כדי לבא בשינוי:

ובדרך הלצה נראה שכיון שהיצה"ר נקט הלשון עצמו של יצה"ט וגנב אותו ולא קנאו כי אם בשינוי הוא"ו לזה אמר היצר מיד מים גנובים ימתקו שטועם מהגנבה שעשה כו' ונראה שאמר ימתקו לפי שאין האמת כן ולכן לא אמר מתוקים וכל עצתו הבל וריק מתחילתו ועד סופו וז"ל ולא ידע כי רפאים שם בעמקי שאול קרואיה והנה עצת היצר הוא שאומר לאדם הנח זה מנה שבידך ולך למקום פ' וקח מאתים ומפתה אותו ומניח המנה לילך ליקח המאתים ובדרך ממיתים אותו ונמצא אובד זה וזה וכל כך הוא רוב פתויו שמכניס שטות באדם שמניח מה שבידו ודאי קודם שרואה הדבר שאומר ולכן אמר גבי היצה"ר אשת כסילות הומיה פתות ובל ידעה מה שטבעו להכניס פתויות בלב האדם ובל ידעה מה ועכ"ז הולך אחריו על הספק ומניח הודאי אשר עם זה נבין פ' (בירמיה סי' ב') כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות בורות נשברי' וגו' קשה שנכנס בשתים ויוצא בא' והיא שעזבו לו ואם כן איך אומר כי שתים רעות עשה עמי:

אמנם הוא הדבר אשר דברנו שפתוי היצר לאדם שיעשה שיעזוב מה שיש בידו ודאי וילך לבקש הספק וזהו השתי הרעות א' שעזבו אותי ורעה אחרת הוא שאם בעת שעזבוני היה בידם דבר מה לא היה כ"כ אלא שאחר שעזבוני ועזבו את הטוב ואת הודאי אח"כ הלכו לבקש מה לעבוד ונמצא שהם ב' רעות א' שעזבוניואחד שעזבוני בלי יש בידם כלום וז"א כי שתים רעות עשה עמי אחד שאותי עזבו בהיותי מקור מים חיים והלכו אחר הריק ועוד שנית שעדיין לא היה בידם כלום כשעזבוני אלא שהלכו לחצוב בורות ודוק עי"ל ופי' ג"כ קרובי החכם המ' כמהר"ר אברהם אפומאדו נר"ו כי שתים רעות הם א' שעזבוני ואחד שדעו שמה שהיו עוזבין היה דבר טוב ושיעור הכתוב כך הוא כי שתים רעות עשה עמי אחד שעזבו אותי וא' שידעו שמה שעזבו היה מקור מים חיים לחצוב להם בורות נשברים עי"ל השתים רעות הוא אחד שעזבו אותי והשני שחצבו בורות שידעו שהם נשברים כלומר שעכ"ז שכבר ידעו שאין בה ממש. והנה העולה לנו מן המחובר מדרוש זה ומן הקודמים שהבעל תשובה גדול מצדיק גמור ובלבד שיקבל יסורין במיני סגופים לתקן מה שפגם ולקמן בס"ד אציג לך גדרי וסייגי התשובה שצריך השב בתשובה להתנהג:

ובזה הבוא נבא לביאור המאמר המוצב בפתיחת הדרוש ר' חייא בר אשי כל עידן דהוה נפל על אפיה הוה אמר הרחמן יצילני מיצה"ר כו' עד דהוה שגירא דביתהו תנורא סליק וקא יתיב בגווה כו' והנה לא הבאתי המאמר הזה לפלפל בו רק להוכיח מכאן שנראה שיכול מי שחטא בעון אשר בעבורו חייב מיתה לקבל עליו יסורין קשים כמות אע"פ

שימות בהם אינן בכלל המאבד עצמו לדעת שהרי ר' חייא היה רוצה להשליך עצמו בתוך תנור של אש בעבור מה שעשה ולהמית עצמו וכן בירושלמי דכלאים פ"ט סימן ב' בעובדא דרבי רב נחמן בשם רבי מונא אמר מעשה נסים נעשה באותו היום ערב שבת היה ותלה לון יומא עד שהיה מגיע כל אחד ואחד בביתו וממלא לו הבית של מים ומדליק לו את הנר כיון ששקעה חמה קרא הגבר ואמרו דילמא מחללינן שבתא יצאת בת קול ואמר כל מי שלא נתעצל בהספדו של רבי יהא מבושר שהוא בן העה"ב בר מקצרא כיון ששמע כן סליק לאיגרא וקטל גרמיה ונפקת ברת קלא ואמרת אפילו קצרא ע"כ הרי שהבת קול אמר לבר מההוא כובס משום שמאחר שלא נתעסק בקבורת רבי נמצא שחילל שבת עם מה שעשה מלאכה באותם שעות ששהה השמש ולכן קיבל עונשו ונפל מן הגג שהוא מעין סקילה משום שהמחלל שבת חייב סקילה הוא וכיון שהרג עצמו על עון שעשה נתבשר ע"פ הבת קול שהיה בן העה"ב הרי משמע מכאן שמי שהוא חייב בעבירה וממית עצמו אינו בכלל מאבד עצמו לדעת שאם כן מאחר שזה הכובס הרג עצמו למה נתבשר לעולם הבא ואין להאריך בראיות ממקומות אחרים שהם ידועים:

ובזה נתיישב דעתי מ"ש קדמונינו ז"ל הרמב"ם ומהרי"א ז"ל וס' המוסר ובמרפא לנפש והחסיד בעל ר"ח ז"ל בתיקון קבלת הסגופים לבעלי תשובה שיתענה כמה ימים ושישב במקום הנמלים בימי הקיץ ובשלג בימי החורף ושיסבול עליו דברים קשים כמות שבאמת נראה לי בודאי שימות באותם הדברים אלא שבהיות שהוא חייב מצד מעשיו אף שימות באותם הדברים אינו כלל המאבד עצמו לדעת:

הן אמת ששמעתי משם הר"ש יפה ז"ל וכעת אינו בידי שאומר שאדם שגזרו עליו ב"ד שהוא חייב מיתה עכ"ז הוא בעצמו אינו יכול להקדים להמית בעצמו:

א"ה הש"ח ס"ט לשון מהר"ש יפה ז"ל בב"ר פס"ה גבי יקום איש צרידא שקיים בעצמו ד' מיתות ב"ד ואמר עליו רבי יוסי איש צרידה בשעה קלה קדמני זה לג"ע וז"ל נ"ל שאף מי שחייב מיתה אינו רשאי להמית עצמו דלא יצא מכלל ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש ויניח הדבר ביד ה' ומכאן ג"כ מ"ש בפ' הנושא מההוא כובס שהפיל עצמו מן הגג ומרבי אלעזר ן' דורדיא ששם פניו בין ברכיו עד שיצאת נשמתו כדאיתא בפ"ק דע"ז וזכו לעה"ב אין ראיה כי אולי מרוב עגמת נפש על חטאתם לא דקדקו או לא ידעו בדין ובחרו מות מחיים וזכו לעה"ב מפניתוקף תשובתם שהם טועים בענין מיתתם עכ"ל ואתה תחזה מה ששמע הרב המחבר ז"ל משם מהרש"י אינו מדוקדק כ"כ וגם מ"ש לחלק בין נדונו למהרש"י לא משמע מדבריו אחרי הניו"ק גם מה שהביא ראיה מרן המחבר

מההיא דההוא כובס כבר נרגש מזה מהרש"י ז"ל כנ"ל ועיין להרב שבות יעקב ח"ב סימן קי"א שנשאל ע"ז והביא דברי מהרש"י ז"ל והסכים לדינא כמ"ש מרן הק' המחבר ז"ל והביא ב' ראיות אלו שהביא מרן המחבר ז"ל ועיין בס' ברכ"י י"ד סי' שמ"ה שהביא משם מהרימ"ט בחידושיו בפ' הנושא בההיא עובדא דההוא כובס דמשמע דשרי לאינש להמית עצמו משום כפרת עונותיו דהכי משתמען מילוהי דר"ב בס"מ שם ועיין עוד מש"ש ועיין מ"ש רבינו המחבר בפירוש הירושלמי הנ"ל שנראה שלא הסכים כמ"ש כאן ודו"ק) ונ"ל דלא דמי לנדון דידן משום שהתם יש אחרים שממיתים אותו כדין התורה בסקילת ב"ד או שרפה או חנק כאשר צוה ה' אל משה ובסדר זה מיתתו כפרתו ונמצא מונע עצמו ממיתת ב"ד כדין וכהלכה ולכן אינו יכול להקדים ולהמית עצמו אך בזמן הזה שאין ב"ד ואדם חוטא בענין שיודע שחייב מיתה אם המית עצמו לא נקרא זה מאבד עצמו לדעת ולכן הבעל תשובה יכול לקבל עליו דברים קשים כמות ואע"פ שימות בהם כגון לישב בחורף בשלג וכאלה הדברים כמ"ש הרב ז"ל בעניני התשוב' והאל ברחמיו יקבלנו ויטהרנו מעונותינו אמן נאם הצעיר העומד לשר' ולכהן כמהר"ר שלמה אברהם הכהן האתמרי ס"ט:

פרק ט

יסוד התשובה

ואציג לך פה דברים שייכים לגדרי סייג יסודי התשובה ולרמוז כל דבר על פסוקים הרמוזים אל הענין:

הסיג הראשון שבראות האדם יסורין באים עליו שישקול בדעתו שהם מדה כנגד עבירה פלונית ויפשפש ויעשה תשובה השייכה לאותה עבירה שאם לא יעשה כן יביאהו יצרו לומר שהדברים באו עליו כל צד המקרה וישים נגד עיניו חטא שהוא שוגג שאינו שוקל כנגד כבדות היסורים שעליו כמדת הרשעים שהם מלאים עונות וכשבא עליהם רע תולים הרע שבעבור חטא שבידו בלבד היה לא היה ראוי לאותו עונש ומטחים דברים כלפי מעלה וזהו רומז שלמה הע"ה בפסוק (משלי סימן ה') עונותיו ילכדונו את הרשע ובחבלי חטאתו יתמך הכונה הוא מה שדברנו שהרשע נלכד בעבור עונותיו ובאים עליו יסורין והוא בחבלי חטאתו יתמך ואומר וכי בשביל חטא שהיה בידו בלבד באו עליו היסורין המכוערין האלו וזהו סיבה שאינו חוזר לעולם בתשובה בראות שאין העונש שקול כעבירה ודוק:

עי"ל בדחז"ל הוי מושכי עון בחבלי השוא כו' וזהו אומרו עונותיו ילכדונו את הרשע וסבת לכדתו הוא בעבור שמתחייב בחבלי חטאתו יתמך שהתחיל לעשות חטא ואינו משגיח בו עד שמתגבר עליו ונלכד בו:

סייג שני שיתרחק האדם מלהסתכל בדברים אשר אפשר שבהם יפול לו דבר לאיזה הרהור ומחשבה אשר על זה היה משתבח איוב באומרו (סי' ל"א) ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה דקשה שאיוב שהכתוב משבחו שהיה איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע כו' זהו חסידותו שמשבח עצמו שלא היה עובר על לאו דלא תנאף שלא היה מתבונן ומסתכל בבתולות ועוד מהו על בתולה הו"ל לומר בבתולה:

אמנם הוא אשר דברנו שהיה משתבח עצמו על שהיה מדקדק לעמוד על תכלית החסידות לעשות לו סייגים לפנים מלפנים משורת הדין ויובן בדחז"ל שאסור להסתכל בבגדי צבע של אשה שמכיר אותה עוד ידוע שמותר לאדם להסתכל בבתולה להכיר בה אם ירצה לקחתה:

וזהו מה שמשתבח איוב דלא מבעיא שלא היה מסתכל בבגדים צבועים וכל שכן באשה עצמה ולא עוד אלא שלא היה מתבונן אפילו על בגדי הבתולה אף על פי שמותר להסתכל בעצמה וז"א ברית וגדר כרתי לעיני שלא להסתכל בשום דבר המביא לידי חטא כאשר צווני ה' ועוד הוספתי משלי שלא נסתכלתי על בתולה ומלת על לרמוז אפילו על בגד שעליה אף שמותר להסתכל בעצמה וזהו בודאי תכלית החסידות. עוד סובל הלשון לומר בו שכונתו לומר ברית כרתי לעיני מלהסתכל בשום דבר רע ומה אני מתבונן דוקא על בתולה כדי לחבבה על החתן באומרם ז"ל (בכתובות פ"ב די"ז ע"א) שמותר להסתכל כל ז' בה לחבבה. וא"ת שהיה טועה בזה לפי שאין ההלכה כן לזה אמר על בתולה ולא אמר בבתולה כלו' הוא היה עושה דבר להסתכל בה כדי לחבבה וגם כדי שלא יבא לשום מחשבה מה היה עושה הוה מסתכל עליה בלי שום התבוננות בצלם צורת פניה ולכן לרמוז לזה לא אמר בבתולה שמשמע שהיה תולה עיניו בדיוקנא שלה אלא על בתולה שהיה מתבונן על מקום מושבו ולא עליה והיתה מתחבבת על החתן בחושבו שמסתכל בה ודוק:

סייג שלישי כשאוכל לא תהיה כונת אכילתו להרבות בשר להיות שמן ודשן רק יכוון באכילתו להיות בריא לעבודת קונו ונמצא עם זה שגם בשעה שאוכל עובד את השם בהיות כונתו זאת כדרך בכל דרכיך דעהו ובזה אף שאכל יותר ממנהגו לא הפסיד וזהו רומז שלמה המלך ע"ה (משלי כ"ג) בפ' אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו די"ל במלת למו שנראה מיותר אמנם נראה לפרש עם מ"ש הר' כמהר"ר יהודה יאזייא ז"ל בפ"א

משנה מרבה בשר מרבה רימה שיש כת מן המתפלספים סוברות שההצלחה, והעושר האמתי שאין למעלה הימנו הוא לאכול ולשתות כדי להרבות בשר גופו להיות שמן ודשן ותענוג כי זהו תכלית כל האדם כי זה חלקו מכל עמלו וגרמה להם זאת בשביל שכל תאותם היתה שיהיה גרונם ארוך כגרון הגמל וכיוצא בו כדי שתשהה הלוגמא בגרון זמן מה בהעברתו ולא תעבור במהרה כדי שלא תפסק הנאת הלוגמא מפיו מיד. ולזה מפרש התנא ואמר מרבה בשר מרבה רימה כלומר הביא לך ראיה ומופת חותך שזו הסברא שקרנית וכוזבת משום שאני רואה שמרבוי הבשר יתהוה לו נזק משום שמרבה רימה האוכלת את בשרו ע"כ לענייננו ונראה עם זה שעל זה מזהיר שלמה הע"ה ואמר שלא תהי כאותם סובאי יין שכונתם בשתיית היין ואכילת הבשר הוא למו להרבות בשר גופם בסוברם שזהו ההצלחה והעושר האמיתי וזהו אומרו בשר למו כלו' שמכוונים להרבות בשרם ודוק. וזהו רומז שלמה הע"ה (שם י"ג) בפ' צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר כלומר כונת הצדיק באכילתו אינו להרבות בשר רק שיהיה לו כח במה שאוכל כדי להשביע נפשו כדי להיות בריא וחזק בעסק התורה שהוא שובע נפשו דבר הנוגע לנפש שהאכילה אינו שובע לנפש רק לגוף בלבד:

אמנם שמעתי אומרים בפירוש הפ' הזה במאמרם ז"ל במסכת שבת ד"י ובפסחים די"ב שעה ראשונה מאכל לודים שניה מאכל לסטים שטית מאכל ת"ח ונמצא כשהצדיק אוכל לשובע נפשו שהוא הששית אז ובטן רשעים תחסר לפי שכיון שאכלו בשעה ראשונה שביום בבא שעה ששית כבר נחסר מה שהיה בבטנם ורוצים לאכול פעם שניה. עוד שמעתי די"ל דהיל"ל ובטן רשעים יחסר אלא שהכונה שמדת הרשעים שאחר שאוכלים והם שבעים כשמזדמן להם עוד מה לאכול מקיאים ומחסרין בידם מה שיש בתוך בטנם ומוציאין אותו החוצה כדי לאכול עוד ולזה אמר ובטן רשעים תחסר כלומר אינו יחסר מעצמו על ידי שמתעכל הבשר אלא תחסר על ידם כדפרישית משא"כ הצדיק שאוכל לשובע נפשו:

אמנם נראה לי עוד שבא לרמוז על העין הרע שיש ברשעים שאפילו כשהצדיק אוכל מעט מזער לשובע נפשו לקיום נפשו בלבד אז ובטן רשעים תחסר נראה להם שמה שאוכל הצדיק תחסר מבטנם באזמרם שיותר טוב הוא שגם זה המעט שאוכל הצדיק יותר טוב שיהיה בתוך בטנם:

סייג רביעי שיחשוב האדם תמיד בחומרת העונש הגדול שבעבירות ויהיה זה סייג לו מלעשותם שבראות חומרתם ירתע ויחזור לאחוריו וכמ"ש אדוני אבי ז"ל (שם סי' ו') בפ' היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה. אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא

תכוינה כן הבא על אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה פי' הוא ז"ל שכונת שלמה הע"ה על חומר העבירה של הבא על אשת איש כמה היא ואמר שיש מציאות שיחתה כלומר שישים אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה אע"פ שטבע האש לשרוף הבגד וכיצד שהוא בגד העשוי מצמר של סלמנדרא שאינו שולט בו האש כאומרם ז"ל במדרש הסיטון הזה שהוא בגד העשוי מצמר סלמנדרא כמו שפי' הרב בעל מתנות כהונה ז"ל מכניסים אותו באש ואינו נשרף גם יש מציאות שהולך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה כגון שסך בדם הסלמנדרא באופן שאע"פ שדרך האש ששורף ומכלה לכל יש מציאות להציל ממנו. וא"ת שכן יהיה המציאות בהבא על אשת רעהו שאף על פי שהיא עבירה חמורה שורפת כאש יהיה אופן בעשייתה כדי להנצל מהעונש כדרך שיש להנצל מן האש ח"ו לא ינקה כל הנוגע בה מהאש יכול אדם הנצל ולא מזה ונחזור לענין שכשיחשוב האדם בחומרת העבירות תמיד יחשוך עצמו מלעשותם. גם שא נא עיניך וראה מה מביא לאדם נגע הצרעת של עבירת הזנות אשר רומז שלמה הע"ה (שם) בפ' כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ואשת איש נפש יקרה תצוד והנה כתבו חכמי המוסר בגנות הזנות כמה הוא מעשה שהיה כך היה באיש שחשק באשה ולא היה יכול למצוא פתח ליכנס בביתה מיראת בעלה או מיראת הבושה עד שחשב מחשבות והיה משים עצמו בבגדים בלואים ומטולאים כעני חוזר על הפתחים ובדרך זה היה נכנס בביתה כדי לראותה ולזנות עמה והרואים אותו נכנס לשם חשבו שהיה נכנס לשאול צדקה ולא היו משימים על לב ענין הנכסתו שם ע"כ ונראה שזה מה שרומז כי בעד אשה זונה עד ככר לחם שכדי שיוכל להשיג האשה זונה מתבזה עצמו שהולך אחריה כל כך להשיגה עד שיביא עצמו עד ככר לחם להדמות עצמו לעני חוזר על הפתחים בעד ככר לחם. ואשת איש נפש יקרה תצוד כלומר ואם נותן עיניו באשת איש באומר שהוא נפש יקרה בעל ממון תצוד אותה כיצד שמרגיל עצמו ליכנס בביתה על ידי בקשת בעלה שאומר שמבקש אותו להראות לו איזה סחורה או אבן יקרה וכיון שהרגיל עצמו ליכנס נכנס בעת שירצה כשאין בעלה שם ועושה העבירה וז"א ונפש יקרה תצוד שע"י אומרו שהוא נפש יקרה מלומדת בתענוגים שהוא בעל ממון ע"י זה תצוד אותה וקרוב לזה פי' הרי"ק ז"ל בפ' איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה ע"ש:

עי"ל נפש יקרה תצוד שעל ידי שאומר שהוא נפש יקרה וחשובה ומשים עצמו חסיד בוטחים בו ותצוד אותה וכונת שלמה הע"ה שלא יבטיח האדם מיד על כל הבאים לביתו ויחזיק להם בחזקת כשרים שזה יגרום רעות הרבה וכמאמר ז"ל (מס' דרך ארץ סוף פ"ה) לעולם יהיו בני אדם בעיניך כלסטים וכבדם כרבן שמעון בן גמליאל כלומר שלא יאמין

בשום אדם לשים לו על ביתו או בכל אשר לו וכמאמרם ז"ל (שם) בר' יהושע שהשכיר אצלו אדם ונתן לו אכילה ושתיה והעלהו לגג לשכב ונטל סולם מתחתיו מה עשה אותו האיש עמד בחצי הליל' ונטל את הכלים וכרכן בטליתו וכיון שבקש לירד כו' ולכן מזהיר שלמה הע"ה בחכמתו על הדברים אשר הם תחת אפשרות:

סייג חמישי שיזהר מעשות דבר שמורה עמה שירא יותר מהבריות מהקב"ה שעל זה החמירה התורה בגנב יותר מבגזלן וזהו מה שמתרעם הכתוב (יחזקאל סי' ל"ו) בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה בדרכם ובעלילותם כטומאת הנדה היתה דרכם לפני והכונה מה שדברנו שמתרעם על עבירות נסתרים ואמר יטמאו אותה בדרכם ובעלילותם בעבירות שהיו עושים בסתר וז"א כטומאת הנדה היתה דרכם לפני מה טומאת הנדה אין טומאתה מפורסמת לכל כי אם לבעלה דוקא כך טומאתם אין מי שיודע בהן אלא דוקא אני כאומרם ז"ל שהיו עושין ע"ז אחרי הפתח והמזוזה ולא היו מרגישים בה כי אם אני היודע הנסתרות:

סייג הששי ישים תמיד נגד עיניו ק שאין הקב"ה. עביד דינא בלא דינא וכל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול וכשיראה איזה רע בא על האדם ידע נאמנה שעונותיו הטו כל זה עליו ואם לא ישים כל זה נגד עיניו יבא לחלל את השם ח"ו דעביד דינא בלא דינא. וזהו רמז הפסוק (שם) ויבא אל הגוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו הכונה שענין החילול הוא באומרם הגוים עם ה' אלה והם צדיקים גמורים ומארצו יצאו דרך תמיה בראות שיצאו אלא ודאי שהוא מבלתי יכולת ה' אמנם אם היו מודים שכל אדם נלקה בעבור חטאו ולא עביד דינא בלא דינא לא היו באים לידי חילול כזה:

סייג הז' שיזכור תמיד מעונותיו כדרך וחטאתי נגדי תמיד ועם זה יראה גודל החסד שהקב"ה עושה עמו לתת חלקו עם החיים אע"פ שהרבה עמו פשע ועבירה ובזה יבא לידי שמירה שלא לחטוא עוד לפניו:

וזהו רמוז בפסוק (שם) וזכרתם את דרככם הרעים ומעלליכם אשר לא טובים ונקטתם בפניכם על עונותיכם ועל תועבותיכם דקשה שכיון שאמר בפסוקים הקודמים וזרקתי עליכם מיד טהורים וטהרתם ואת רוחי אתן בקרבכם. ושבתם בארץ אשר נתתי לאבותיכם והרבתי את פרי העץ. ואם כן מאחר שחזרו בתשובה לפניו וחזרו לארצם וטיהר אותם למה אמר וזכרתם את דרכיכם הרעים אמנם הוא אשר דברנו שצריך האדם ליתן נגד עיניו העונות שעשה. אשר עם זה לא יוסיף להכעיס לקונו וזהו הרומז כאן שאחר התשובה והטוב הנשפע מאתו יתברך עליכם אחר כל זה וזכרתם את דרכיכם

הרעים ומעלליכם אשר לא טובים להיותם תמיד לפניכם ובזה ונקטתם תמיד עונותיכם ומעלליכם ובזה לא תוסיפו עוד לעשותם בזוכריכם תמיד הרעה שבא עליכם בעודכם חוטאים לפני:

סייג ח שירחיק מאיזה מדה רעה אם היה בו מקודם כמו חמדת הממון וכדומה וזהו ענין פסוק (מלכים ב' סימן ח"י) ויבאו המצורעים האלה עד קצה המחנה ויבאו אל אהל אחד ויאכלו וישתו וישאו משם כסף וזהב ובגדים וילכו ויטמינו הכונה שבא לומר שהרשע אינו עוזב מידתו הרעה לעולם אף שיראה שלוקה עליו כדרך אומרם ז"ל רשעים אפילו בפתחו של גהינם אינן חוזרים בתשובה בהיות שארבעה המצורעים אלו היו גחזי ושלשת בניו כדחז"ל. ואע"פ שכל הרעה שבא עליו שקללו אלישע הנביא היה מסיבת הממון שחמד מנעמן והלך ולקח אותו עם כל זה לא הסיר טומאתו ממנו לשנות טבעו מחמדת הממון אע"פ שלא היה לו הנאה ממנה בהיותם מצורעים ומה להם עוד בכסף וזהב ובגדים ואם היו מזמנים לאחר שיתרפאו מי שירפא להם יזמין להם אז הצטרכותם אלא שכיון שהרגילו בטבע רע וקשה אף שנלקה לא שב ממנו:

סייג תשיעי שירחיק עצמו מכל מיני מחשבה פגומה עם אשתו בעת הזיווג שלא יפגום מחשבתו לפי שזהו סבה לבנים היוצאים ממנו שאינם מהוגנים;וזהו רמוז בפ' (מיכה סי' ה') אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו כלומר אבותינו גרמו לנו כל הרעה שהם פגמו במחשבה נמצא שגרמו לנו היותינו בלתי מהוגנים ולכן אנו נלקים באופן שעונותיהם סבלנו:

וזהו מה שאנו מתודים בכל יום באומרנו שאין אנו עזי פנים וקשה עורף לומר לפניך צדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל חטאנו אנחנו ואבותינו דקשה שהרי הם חטאו למה מזכירים עון אבותם אלא הוא אשר דברנו שהכונה שסבת שאנו חטאנו היה בעבור אבותינו שהם גרמו לנו כדפרישית:

סייג עשירי שיהיה נזהר תמיד בכל דרכיו שלא ימצא בהם שום דופי ויסתכל בדעתו בגנות מעשה הכסילים ויתרחק מהם שבראות מעשיהם כמה מכוערים יקח מוסר לעצמו לפי שהכסיל הוא רבו של חכם לפי שכל מה שרואה שעושה הכסיל עושה הוא להפך ובזה יבא בקו היושר באומרו שמאחר שהכסיל הולך בדרך זו בודאי שאינו טוב ומתרחק עצמו ממנו ונמצא שהכסיל מלמד לחכם הדרך הטוב:

וזהו רמוז בפ' (משלי ט"ו) אולת שמחה לחסר לב ואיש תבונה יישר לכת הכונה מה שדברנו שאיזה סכלות שעושה הכסיל שמחה היא לו ואע"פ שהוא דבר רע אינו מבחין בין טוב לרע ומשמח עצמו על מה שעושה אמנם והאיש תבונה שרואה דרכיו רואה

ולומד וישר לכת ואומר אין ראוי לבחור בדרך זה ומה גרם לו כן בראות בעיניו בפועל גנות הענין בעשיית המעשה ע"י הכסיל וכדרך שפירשו המפרשים ז"ל בפ' (שם סי' א') יראת ה' ראשית דעת חכמה ומוסר אוילים בזו כלומר ממי אתה לומד שיראת ה' ראשית דעת בראות שחכמה ומוסר אוילים בזו ובהיות שהם מבזים החכמה והמוסר שהוא יראת ה' בודאי שהוא דבר טוב בהיותם הם עושין כל הדברים להפך:

עוד נראה לי לפרש בדחז"ל שכל מי שאוהב התורה התורה אוהבתו וחוזר אחריו ואם לאו התורה עוזב אותו כאומרם ז"ל אם יום תעזבני יומים אעזבך גם משל הדיוט אומרים שאמרו לאחד אין בעלי החצר חפצים בך השיב להם ואם כן איני חפץ בהם באופן שכל מי שאינו חפץ בתורה גם התורה אין חפצה בו:

והנה לרמוז לזה דבר שלמה הע"ה בלשון היולי ולרמוז השני הצדדים הללו אמר יראת ה' ראשית דעת חכמה ומוסר אוילים בזו כלומר החכמה והמוסר האוילים בזו להם וגם משמע מלשון הזה שהכונה לומר שהחכמה והמוסר לאוילים בזו באופן שמשפט הלשון הוא שכיון שהחכמה והמוסר האוילים מבזים כן החכמה והמוסר מבזה להם ודוק. סייג יא שיתן נגד עיניו החסד שעשה הקב"ה עם האדם שאע"פ שהוא מחומר עכור המשילו על כל מעשה ידיו ובזכור כל זה לא יבא להכעיסו. וזהו מאמר המשורר דוד הע"ה מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו תמשילהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו שהכונה שמלאכי השרת השפילו לאדם לפני המקום במדרגה היותר שפלה אמרו מה אדם כי תזכרנו תמשילהו אותו למה שהוא דבר גרוע מעפר ואמר כאומרם ז"ל (בחולין פ"ו דפ"ט) שיותר השפילו לו עצמן משה ואהרן מאברהם אבינו ע"ה שאברהם אבינו אמר ואנכי עפר ואפר שעפר ואפר יש בהם איזה ממשות מה שאין כן מלת מה שאמרו משה ואהרן ונחנו מה וכונתם לומר מאחר שהאדם הוא במדרגת מה אין ראוי כי תזכרנו ותפקדנו ואמר דהע"ה ואתה אדון הברואים ותחסרהו לאדם במדרגה יותר מעוטה מאלהים שהם המלאכים על שבראת אותו מחומר עכור בהיות לאל ידך לעשותו מדבר יקר ונעים ובהיות לאל ידך לעשותו כן ולא עשית נמצא שאתה חסרתו ומיעטתו לאדם יותר מהמלאכים וזהו אומרו ותחסרהו מעט מאלהים ועם כל זה החסד שעשית עמהם היה שעם כלזה שהוא אינו יקר המעלה אעפ"כ וכבוד והדר תעטרהו תמשילהו במעשה ידך כל שתה תחת רגליו כו':

סייג יב שלא יחשוב בקבלת שום שכר בעולם הזה מהמצות שעושה שאם חשוב זה בדעתו יבא לבעוט בראות שעושה מצוה ואין לו ממנה המשכת התועלת וזה אי אפשר משום דשכר מצות בהאי עלמא ליכא ולכן יפן את לבו תמיד שהטוב המוכן לאדם לעת

זקנותו הוא הטוב המאושר גם כן הטוב המזומן לו לאדם באחרית ימיו לעולם הבא הוא הטוב המאושר זה דעת החכמים והשלמים לתת דעתם תמיד שישמור הקב"ה שכרם לעה"ב לא כן הכסילים המגרים נשכר עולם הזה ורמוז זה בפ' (קהלת סימן יו"ד) לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו דקשה שהיה ראוי לומר לב חכם בימינו ולב כסיל בשמאלו כשם שנאמר אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד שאינו אומר לימינה גם כן היל"ל כאן לב חכם בימינו משום דלימינו משמע לימין אחרים כו':

אמנם הוא אשר דברנו שהחכם חושק בעושר העתידי שהוא לעולם שכולו ארוך בארצות החיים והכסיל חושק בעושר וכבוד של עולם הזה:

גם נקדים שידוע שבימינו של הקב"ה הוא אורך ימים ובשמאלו עושר וכבוד כדכתיב אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד ולזה הכסיל שחושק בעושר וכבוד שהוא דבר השייך לזה העולם הולך וחושק מה שבשמאל התורה שהיא עושר וכבוד לזה אמר לב כסיל לשמאלו נותן לבו לשמאלו של הקב"ה שהתורה והקב"ה הכל ענין א' הוא ולזה לא אמר בשמאלו אמנם לב חכם לימינו של הקב"ה שהוא אורך ימים שכל תאותו לשכר עולם הבא שהוא אריכות ימים סייג י"ג שלא ילך אחר המותרות והמיעוט יראה בעיניו כהרבה ובזה ישיג למעלת החסידות וזהו כונת הפ' (שמואל ב' סי' י"ב) ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה הכונה לרמוז שכל כך חסיד היה הרש הזה משמח במיעוטו כאילו היה לו כל טוב שבעולם וזהו אומרו ולרש אין כל כלומר מה שאין לו כלל היה בעיניו כל וזהו אין כל אין לו כלום והיה נראה לו ככל ר"ל כאלו היה לו כל טוב שבעולם כדרך אין לשפחתך כל בבית שמה שאין לשפחתך כלום בבית זה אדרבה כל בבית משום שעובדיה מכר כל ביתו כדי לעשות צדקה עם הנביאים ששמר וכיון שהלכה כל הבית לדבר מצוה נמצא שמה שלא היה כלל בבית זהו אדרבה כל בביתו:

סייג י"ד שיבין שהעונות גורמים קיצור ימיו ונמצא שאם חוטא מאבד עצמו בידים לפי שכיון שחוטא הקב"ה מקצר ימיו ומוסיפן על הצדיקים שהגיע זמנם ליפטר מן העולם. וזהו כונת פסוק (משלי י"ג) אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך דקשה דהיל"ל יאיר שהוא הפך ידעך האמור גבי רשעים. אמנם הוא אשר דברנו שהקב"ה מקצר ימיו של רשע ומוסיפן על הצדיק גם ידוע שהתורה נקראת אור שנאמר כי נר מצוה ותורה אור וכשהצדיק לומד לשמה התורה משמחת עמו לזה אמר אור צדיקים ישמח כלומר כשאור צדיקים שהיא התורה לשמה שלומד בה לשמה אזי ונר רשעים ידעך הקב"ה מכבה נרו של רשע ומקצר ימיו כדי להוסיפן על הצדיק כדפרישית:

ובזה נוכל לומר רמז בפ' כי אתה תאיר נרי נר"י בר"ת נ"ר ר"שעים י"דעך וכונת הפ' לומר כי אתה תאיר נר"י להוסיף על חיי כשנר רשעים ידעך משום כשהקב"ה מכבה נרו של רשע אז מאיר נרו של צדיק. ובזה נבין פ' (שם סי' ל"ד) כי לא תהיה אחרית לרע נר רשעים ידעך ונקדים קודם מה שפירשתי ועיין לעיל דרוש ו') בפ' יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה שהצדיקים חוזרים בתשובה היום שמא ימותו למחר ובזה כל ימיהם עומדים בתשובה ולכן נקט בצדיקים ימים אמנם הרשעים אומרים ימי שנותינו שבעים שנה וכשיבא יום אחרון אנו עושים תשובה ולזהנקט שנים ובפתע פתאום מתים ונאבדים לזה אמר כי לא תהיה אחרית לרע הכונה בשלמא הצדיק שכל יום אומר למחר אני מת לכן באיזה יום שימות נקרא אחריתו אמנם הרשע שלוקח מספר שנים ואומר ימי שנותינו שבעים שנה נמצא שלא יש לו אחרית בעבור כי נר רשעים ידעך קודם זמנם שהקב"ה מקצר ימיהם כדי להוסיפן על הצדיק:

אמנם ראוי לשים לב שנכנס ברע ויצא ברשעים דהיל"ל כי לא תהיה אחרית לרשעים כשם שאומר נר רשעים ידעך אמנם נוכל לומר שמדבר כלפי יצר הרע שנקרא רע כדכתיב רק רע כל היום וידוע שאם יתמו החוטאים מן העולם והיה הדור כולו זכאי היה הקב"ה ממהר הגאולה דזכו אחישנה ושוחטו ליצר הרע כדכתיב (יחזקאל סי' ז') והסירותי את לב האבן. לזה אמר כי לא תהיה אחרית לרע שהוא היצר הרע אלא שהקב"ה ממהר לשוחטו כשנר רשעים ידעך שאין חוטאים בעולם ונעשה דור שכלו זכאי וממהר לשוחטו קודם יבא זמן האחרית המוכרח להיות כן אמנם אם ח"ו יש רשעים בעולם שאינם זוכים הדור שימהר הגאולה אז יש אחרית לרע שהוא היצה"ר עד זמן אחרית הגאולה ודוק:

סייג טו שלא יהיה חולק על דבר שמועה של דברים השייכים לעולם או על דברי תורה ר"ל כשאומרים לו דבר מה של חידוש יחזיק טובה לאומרו ולא יפליג עמו שזהו פתח היצר להרגילו שיהיה כפוי טובה בפועל הטוב שמקבל מחברו:

וזהו כונת פ' (משלי ט"ו) שפתי חכמים יזרו דעת ולב כסילים לא כן הכונה כששפתי חכמים יזרו דעת ודבר חכמה אין להם לכסילים כי אם לפלוג ולחלוק עמהם לומר לא כן אלא הפך מזה אין מביאין ראיה לדבריהם רק אומרים לא כן:

סייג ט"ז שלא יהיה מצר ליום מחר ולעולם יהיה פניו צוחקות ובדחן שזה מורה על דברי ההבטחה שבו לפי שכל המצר תמיד על הדברים או על מה שעתיד להיות מורה שאין דרכיו על דרך השגחה רק כמקרה ולכן הוא תמיד עמל ופניו זועפים לא כן המובטחים בה' ועל זה היה אומר איוב (סי' ג') למה יתן לעמל אור וחיים למרי נפש הכונה שהיה

מתרעם על מי שנתרע מזלו והוא עמל ויגע כל היום ואין להם מנוח לכף רגלם כי אם בלילה שאז נוחים מעמלם וז"א למה יתן לעמל אור שראוי שלמי שהוא עמל שלעולם יהיה לו לילה משום שאז ינוח מה שאין כן למי שהוא מר נפש שטבעו הרע הוא שלעולם נפשו מרה אין חקר לעצבותו תמיד חושב מה ילד ליום מחר שבודאי אלו אינן נוחין כי אם אחר המות משום שאין הבדל להם בין היום והלילה שתמיד מרים הם ולאנשים האלו נאה להם המות וז"א וחיים למרי נפש כלומר אין ראוי שיתן למי שהוא עמל יום כי אם לילה משום שאז ינוח ולא חיים כלל למרי נפש משום שאין עת בחייו להיות שמח ואם כן למה אתה נותן לו חיים שראוי זה שימות וינוח:

סייג טוב כשעוש' מצוה יכוון שמתקדשים עמה כל אבריו ולכן יעשה אותה בכל כחו ובכל כונתו וכדרך שאמרו ז"ל במסכת שבת פ כל כתבי (דקי"ט ע"ב) אמר רבי יהושע בן לוי כל העונה אמן בכל כחו קורעים לו גזר דינו והטעם משום שבכח הקול מתנענעים כל האברים שהם כנגד רמ"ח מצות ואם חטא במצוה הנוגע לאבר אחד אשר בעבורו נגזר עליו מיתה כיון שענה אמן בכל כחו ובכל כונתו נתקדש האבר ונתבטל הגזרה ודוק. וכפי פי' רש"י ז"ל שפי' בכל כחו בכל כונתו נאמר ביה מלתא דמי הכריחו להוציא הדבר מפשוטו אמנם משום דקי"ל דאין המתרגם רשאי להגביה קולו מן הקורא ולכן אין העונה אמן יכול להגביה קולו מן הקורא:

עי"ל משום שהמרים קולו נראה שח"ו אין הקב"ה שומע בלחש כדרך המרים קולו בתפלתו הרי זה מקטני אמנהולכן מכח זה הוכרח רש"י ז"ל לפרש בכל כחו בכל כונתו וכפי פירושו הטעם שלא אמרו בפי' בכל כונתו לרמוז שתהיה הכונה בכל כח וחוזק לבו בדבקות הרבה ע"כ מה ששייך לפי' רש"י ז"ל אמנם שמעתי שהרי"א זצ"ל היה נזהר לענות אמן בכל כחו ממש. סייג יט שלא יהיה עצל בשום ענין כדי שלא יבא להתעצל בדבר הנוגע למקום לפי שעצלה שלומד באיזה ענין תפיל תרדמה בענייני המקום ולכן מזהיר שלמה המלך ע"ה ע"ע העצלות מאד ומגנה המדה הזאת מאד ומרבה בהפסד הגורם העצלות בדברים הגופניים וכל שכן בדברים הרוחנים אמר שם (סימן י') אגר בקיץ בן משכיל נרדם בקציר בן מביש ויש לדקדק דהיל"ל גם נרדם בקיץ בן מביש שהוא הפך אגר בקיץ או הול"ל בהפך אגר בקציר בן משכיל כשם שיוצא נרדם בקציר בן מביש:

אמנם הכונה בהיות אמת שעיקר הקיץ הוא מחה"ש ואילך שאז הוא זמן התחלת הפירות וכמ"ש רז"ל. וזמן הקציר הוא קודם שבועות כמ"ש רז"ל על פסוק וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה ודרשו ז"ל שענין הדודאים שנתנה לאה לרחל היה בליל שבועות לזה אמר אגר בקיץ בן משכיל כלומר כשאגר המשכיל הפירות שהם בקיץ

זמן הרבה אחר השבועות עדיין הבן מביש נרדם בקציר מחמת העצלות ועדיין לא קצר החטים והמשכיל כבר אסף אפילו הפירות שהן בסוף הקיץ והבן המביש עדייץ נרדם בקציר ונמצא שגרמה לו העצלות שכשבא לאסוף הפירות אינו מוצא כלום לפי שכבר עברה זמנו ונפלו מן האילן ונרקבו או יבשו או נאבדו או אכלו אותם כל עוברי דרך הרי כמה איבוד גורם העצלות ומשם יראה האדם בכמה וכמה גורם בענין הנוגע למקום משום ששם היצר תקיף יותר ודוק:

סייג ך ילמוד האדם לפרוש מהעבירות ממה שרואה שאפילו הרשע עצמו כשעושה איזה רעה גדולה יודע ומודה שהוא דבר רע אמנם עושה אותו מצד רגילותו לעשות רע באופן שהרשע עצמו יכיר הרע שהוא דבר זר לעשותו וזהו כונת שהע"ה באומרו (שם סימן ו') שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו כלו' שש העבירות שמפ' ואזיל שנא ה' והשביעית כל כך היא גדולה ורעה שהיא תועבת נפשו של רשע שאפילו הרשע שונא אותה ומודה שהוא דבר רע אלא שעושה אותה מסיבת רגילותו כאדם שהרגיל לאכול סם המות שאע"פ שמודה שהוא סם המות אינו יכול להעמיד עצמו אם אינו אוכלו כן אע"פ שהעבירה השביעית שהיא משלח מדנים בין אחים בלשונו הרע מודה הוא בעצמו שהוא דבר רע אלא הרגילות גורם לו לעשותה:

אמר עוד עינים רמות לשון שקר וידים שופכות דם נקי יובן עם מה שכ' בספר הנהגות מחכמת הפרצוף שאדם המדבר עם חבירו ולהאמת דבריו מרים עיניו לשמים בלי שום הכרח שמכריח לו חברו בודאי הגמור שאין בפיהו נכונה דכיון שיודע בעצמו שכל דבריו שקר ודבר כזב כדי להעמידם תולה עיניו לשמים על כל דבור כאדם שמורה חסידותו גם ידוע שכל הרגיל להרים ידו לחבירו הוא קרוב להיות שופך דמים וזהו מה שרומז כאן עינים רמות לשון שקר כלומר אם כשמדבר מרים עיניו כדפרישית בודאי שהוא לשון שקר וידים שופכות דם נקי כלומר ואם זה הסימן הוה בידים שמרים אותם בכל עת להכות בודאי שהן שופכות דם נקי ואמר וידים שמושך עצמו ואחר עמו ה סייג א"ך שיתן האדם נגד עיניו חמלתו של הקב"ה שמצטער כ"י ביצירתו של אדם ודואג כשהוא רשע בעבור העונש העתיד לבא עליו בעבור חטאיו מסיבת מדת הדין המחייב לו:

וזהו כונת הפסוק (שם סימן ט"ו) שאול ואבדון נגד ה' אף כי לבות בני אדם כונת הפ' לרמוז מה שדברנו אמר שאול ואבדון נגד ה' כלומר ענין השאול וגהינם שאדם יורד שם בעבור עונותיו הוא נגד ה' הוא כלומר נגד רצונו לפישלא יחפוץ במות המת שהוא אינו חפץ שימות האדם רשע כדי שירד שם ונמצא שהוא נגד רצון מידת הרחמים וזהו נגד

ה' שהוא רחמים אבל אף וחמה יש לו כשיש לבות בבני האדם שיש לכל אחד יצר הרע ולא נצח לו וזהו אומרו אף כי לבות בני אדם:

ובאופן אחר י"ל אף כי לבות בני אדם ידוע שיש באדם שני לבבות יצר הרע ויצה"ט וצריך האדם להפך יצרו הרע לטוב באופן שגם יצרו הרע יעבוד להקב"ה כמ"ש רז"ל ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך בשני יצריך ביצה"ט וביצר הרע באופן שליצרו הרע שהוא החומר העכור צריך לעשותו יצר טוב על ידי הזדקקות והתלבנות החומר כדרך אליהו ור' יהושע ן' לוי וחבריו שנכנסו בגופם בגן עדן ונמצא שצריך לעשות יצרו הרע טוב באופן שיהיו לאחדים ולא ישאר בקרבו רק יצר אחד שהוא הטוב ולזה אמר אף כי לבות בני אדם כלומר אף וחימה יש לו להקב"ה כשיש לבות לבני אדם שיש בהם שני לבבות וק"ל:

ובזה שאמרנו מתיישב קושיא בדברי חז"ל שאמרו (בר"ה דל"ב ע"ב) דאמרו מלה"ש לפני הקב"ה מפני מה אין אומרים לפניך שירה בר"ה וביה"כ אמר להם אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים לפני כו' דקשה שהרי אמרו במדרש והביאו הטור ז"ל סי תקפ"א מכבסים ומסתפרים בערב ראש השנה משום שאנו בטוחים שיגזור עלינו חיים שהרי היה מן הראוי שלא לעשות כן משום דספרי חיים ומתים פתוחים לפניו ואם משום שאנו בטוחים גם מטעם זה היה ראוי לומר שירה וא"ת בשלמא מכבסים ומסתפרים הוא דבר הנוגע לנו ולכך אנו מתכבסים ומסתפרים אבל השירה שהוא דבר הנוגע לו יתברך אינו רוצה אדרבה איפכא מסתברא אם בדבר הנוגע לנו אנו בטוחים שיעשה עמנו חסד להלל ולזמר ולגדל שמו שהוא מצוה שאני עושה בזה עאכ"ו שהיה ראוי אומרו. אמנם התשובה בזה הוא אשר דברנו שהקב"ה מצטער על הרע הנגזר על הרשע כי לא יחפוץ במות המת וגוזר עליו מסיבת מדת הדין המחייב עליו ולכן הקב"ה שגלוי לפניו מי הוא הנגזר לחיים ומי הוא הנגזר למיתה אינו רוצה שיאמרו לפניו שירה בהיות עת שעומד וגוזר מיתה לבריותיו והוא נגד רצונו כמו שפירשנו בפסוק שאול ואבדון נגד ה'. אבל האדם שאינו יודע אם נגזר למיתה שכל אחד אומר על עצמו בעבור חסדיו הקב"ה יכתוב לי לחיים וכן כל אחד ואחד חישב כן ולכן מתכבסים ומסתפרים ואנו בטוחים בהקב"ה שימלא מחשבותינו ולעולם שאם היה ידוע לאדם מי נגזר למיתה לא היו ראויים לעשות כן אפי' אותם היודעים שנכתבים לחיים משום צער חבירו הנגזר למיתה וכל שכן הנגזר למיתה שלא היה ראוי לכבס ולספר אמנם עכשיו שכלם חושבים שיכתבו לחיים שאין הדבר גלוי לפניהם אנו בטוחים על הקב"ה שיקיים מחשבתינו אבל מה שאין אומרים לפניו שירה משום דידוע שמלכותא דארעא כמלכות' דרקיעא

ובמלכותא דארעא מצינו כשהמלך הוא בצער אינו רוצה שיזמרו וישוררו לפניו כדכתיב גבי דריוש המלך כשהשליך לדניאל לגוב אריותא והיה בצער אז באותה הלילה לא רצה שישוררו לפניו דכתיב ובת טות ודחון לא הנעל קדמוהי גם כן במלכותא דרקיעא כיון שהקב"ה מצטער על שגוזר מיתה אינו רוצה שיאמרו לפניו שירה:

סייג ב"ך שיתן נגד עיניו שאם יפתהו יצרו לעשות העבירה יגרום להביאו בגדר שהמחשבה יצטרפו לו למעשה משום שהחושב לעשות עבירה ולא עלתה בידו אז אותה מחשבה אינה מצטרפת למעשה אמנם אם עשה עבירה ותאות אותה עבירה גורם לו מחשבות פגומות אז אותם המחשבות מצטרפות למעשה משום שבאים מכח פועל עשיית העבירה שעשה:

אשר עם זה יובן כונת רז"ל באומרם יומא דף כ"ט ע"א) הרהורי עבירה קשין מעבירה דקשה שהרי מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה אבלהכונה יובן עם מה שפי' שאדם החושב לעשות עבירה ולא עלתה לידו אז אותה מחשבה אינה מצטרפת למעשה אמנם אם אחר שעשה העבירה חוזר לחשוב באותה עבירה מרוב תאותה אז נחשבה למעשה ושיעור הלשון הרהורי עבירה קשה כשהוא מעבירה שאותו הרהור בא לו מסיבת העבירות שעשה כך פירש קרובי החכם השלם כמהר"ר אברהם אפומאדו ז"ל בן בנו של הרב הגדול כמהר"ר יצחק אפומאדו זצ"ל:

אמנם לי המחבר נראה ליישב הקושיא באופן אחר שיש הפרש בין הרהור למחשבה שהרהור הוא שמעמיק באותו דבר בכל אופניו שיכול להיות ומשים שם דעתו וכיון שכן זהו גורם שיבא לידי קרי ועל דבר כזה אמרו הרהורי עבירה קשין מעבירה לפי שגורם לו זרע לבטלה אמנם מחשבה משמע שחושב דרך עראי באופן שאינו בא לידי מעשה וע"ז אמרו מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה ולרמוז למה שפירשנו שינה לומר כאן מחשבה ולא אמר הרהור וק"ל. העולה לנו מן המקובץ כפי פירוש א' שכשיחשוב האדם בדעתו שעבירה אחת גורם שהמחשבה מצטרפת לו למעשה ירחיק ויבדיל עצמו מהעבירה:

סייג כ"ג שירגיל להיות אהוב ורע לכל עושה מצוה ושיחבב להם עד תכלית החיבוב וזה מביאו שגם הוא ירגיל לעשותם ובפרט בראות השכר הנמשך לו מהמצוה הזאת כאומרם ז"ל במסכת שבת פ' במה מדליקין דכ"ג ע"ב אמר רבא מאן דרחים רבנן הוו ליה בנין רבנן דמוקיר רבנן הוו ליה חתנוותא רבנן דדחיל מרבנן הוא גופיה הוי צורבא מרבנן וצריך להבין דמה טעם מאן דרחים רבנן הוי ליה בנין רבנן ודמוקיר רבנן הוה ליה חתנוותא רבנן ולא להפך אמנם נראה דמאן דרחים לרבנן יש לו שנים דרחים להם וכיון

דרחים להם ממילא נפקא דמוקיר להם ונמצא שיש בידו שנים ולכן נותן לו שכר הרבה שבניו יהיו חכמים אמנם מאן דמוקיר רבנן אין שום הוכחה דרחים להם שאפשר שמה שמוקיר להם הוא מסיבת יראה שירא מהם שלא יענשוהו לו ולכן הקב"ה החוקר לבות נותן לו שכר בעבור שמוקיר להם שמיהו מצוה הוא עושה אמנם אינו שכר כ"כ גדול ונותן לו חתנוותא רבנן ולא כשכר מאן דרחים להם שיש להם שכר גדול שנותן לו בנים רבנן שהם יוצאים מחלצותיו:

ונחזור לענין שכיון שאדם מתחבר עם עושה המצות והחכמים ואוהב אותם יראה פועל הדבר עם השכר הנמשך לו מזה ויבא גם הוא להיות כאחד מהם. עוד יש לדקדק דלמה מאן דדחיל הוא גופיה הוי צורבא מרבנן ולא מאן דרחים וי"ל שידוע שאין אהבה אלא בדומים ומאן דרחים להם בהכרח גמור שהוא ת"ח ולכן משלם לו שכרו שיהיו לו בנין רבנן ומאן דדחיל הוא גופיה הוי צורבא מרבנן מדה כנגד מדה וידוע את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח וכיון שהוא נכנס בגדר היראה נותן לו שכרו מה שיוצא מרבוי יראתו יתברך שהוא ת"ח ולכן הוא גופיה צורבא מרבנן וק"ל. עי"ל במאי דאיתא במסכת חגיגה ד"ה ע"א ההוא תלמיד דהוה בשבבותיה דרבי אלכסנדרי ושכיב אדזוטר ואמר אי בעי האי מרבנן הוה חיי כו' ופי' רש"י שלא היה ירא מתלמידי חכמים ולכן מאן דדחיל מרבנן הוא עצמו הוי צורבא מרבנן מדה כנגד מדה כדי שיחיה שנאמר כי מוצאי מצא חיים:

סייג כ"ד שיתן האדם נגד עיניו שלא לעצמו לבד גורם רעה עם העבירה שעושה אלא גם שהנמשכים אחריו בניו ובני בניו כדכתיב פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים וכיון דאתא לידן נקשה מה שהקשה רבינו בחיי ז"ל שמכאן משמע שהעונות נפקדים עד דור רביעי ולא עוד מה שאין כן שכר המצות שהוא לדור דורים דכתיב ועושה חסד לאלפים לאוהביו ושומרי מצותיו משום דמרובה מדה טובה ממדת פורענות. וקשהדלמה עון העגל נפקד בכל דור שנאמר וביום פקדי כו' שמאחר שהוא מדת פורענות היה לו לפוקדו עד דור רביעי בלבד וי"ל שאני ע"ז דחמירא ומה שאמר פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים מדבר בשאר עבירות עי"ל שהכתוב מדבר בעון דיחיד שכל מי שחוטא פוקד הקב"ה עונו על בנים עד דור רביעי ועון העגל היה עון דרבים:

סייג כה שיתן נגד עיניו בהשתדלות הצדיקים בהשלמת קיום כל המצות ומשם יבין בעין שכלו כמה נתגדל העונש מהמתבטל עצמו מלקיימם שהרי הצדיקים שהם מלאים מצות כרמון עושים בכל מאמצי כחם להשלמת כולם ומה יענה מי שאין בידו כלום והוא מלא עונות כאומרם ז"ל (בפ"א דסוטה די"ד ע"א) כשהפציר מרע"ה ליכנס לארץ וכי לאכול

מפריה ולשבוע מטובה אתה צריך אלא לקיום המצות הרי אני נחשב כאלו קיימת אותם וקשה עם זה למאמר חז"ל במסכת פסחים דקי"ט ע"ב כשנותנים למשה לברך אומר איני מברך לפי שלא נכנסתי לארץ שהרי חשב לו הקב"ה כאלו נכנס וא"כ איך אומר לפי שלא נכנסתי לארץ אמנם יראה לפרש במאמר חז"ל במקום אחר שאם היה מרע"ה נכנס לארץ לא היה שולט צר ואויב בשערי ירושלים ולא היו הולכים ישראל בגלות לפי שהיה בונה המקדש ולא היה שולט האויב במעשה ידיו כשם שלא שלט בשערים שהיו מעשה ידיו של דוד הע"ה דכתיב טבעו בארץ שעריה ולכן מפאת זה משיב איני ראוי לברך לפי שלא נכנסתי לארץ הן אמת שמפאת עצמי נחשב לי הקב"ה כאלו נכנסתי וקיימתי המצות התלויות בה אמנם מצד מה שנוגע לתועלתם של ישראל נחשב באמת שלא נכנסתי שהרי נחרב הבית וגלו מה שלא היה כן אם הייתי נכנס ונכון:

ובזה יובן מאמר חז"ל במס' שבת דנ"ו ע"ב אמר ר' שמואל בר נחמני כל האומר שלמה חטא אינו אלא טועה שנא' שנאמר ולא היה לבבו. דקשה טובא שהרי ר' שמואל מכחיש פשט הכתובים שמורים שחטא בפועל שנאמר ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו. אמנם י"ל שלשם שמים נתכוון כמו שאפרש בס"ד וכיון שלשם שמים נתכוון לכן כל האומר שחטא טועה משום שלא היה ענין חטאו כשאר החוטאים שהוא למלאת תאות יצרם והענין הוא שאם שהע"ה לא חטא לא היה שולט האויב במעשה ידיו שהוא המקדש ומזה היה נמשך רעה לישראל משום שכיון שכעס הקב"ה על ישראל הטיל כעסו על המקדש והם נצולו מה שלא היה יכול לעשות כן אם לא היה מטיל כעסו במקדשו בהיות מעשה ידיו של שלמה כשם שלא היה עושה במעשה ידיו של משה ודוד ולכן כיון שנתן שלמה הע"ה כל זה נגד עיניו מה עשה חטא כדי שישלוט האויב במעשה ידיו בהיות הוא אינו ראוי כל כך ויטיל הקב"ה כעסו במעשה ידיו וינצלו ישראל ולכן בהיות האמת כן אמר ר' שמואל בר נחמני כל האומר שלמה חטא אינו אלא טועה לגלות לנו כל זה:

אך קשה שאם כוונתו זה שהוא נתכוון לטובה למה רצו חז"ל למנותו בכלל אותם שאין להם חלק לעה"ב עד שבא דוד אביו ונשתטח לפניהם וי"ל שהן סברו הן אמת שלטובה נתכוון אמנם בהדי כבשיה דרחמנא מה לך עשה חיובך בקיום המצות ויהיה מה שיהיה. עי"ל משום שחטא בע"ז ואם משום עשות כונתו כדפרישית היה יכול להיות בחטא אחר ולכן אע"פ שלטובה נתכוון רצו למנותו בכלל אלו. עי"ל שהם הבינו פשט הפסוקים כפשוטם ולא דרשת ר' שמואל בר נחמני ולכן רצו למנותו אמנם הקב"ה שהוא בוחן לבות וידע באמת כונתו לטובה הבטיח לדוד שאע"פ שימנו אותו שלא יתיירא כאומרם

שם במאמר זה משום שכיון שבאמת לטובה נתכוון הבטיח לו על האמת ודוק ועיין במאמר משה האמור לעיל לפי שלא נכנסתי לארץ בס' מדרש אליהו אשר לי בדרוש סעודת הצדיקים ושם הארכתי בזה:

סייג כו שירחיק האדם עד קצה התרחקות רחוק רחוק אפילו מאבק לשון הרע לפי שהוא עון שאין לו תקנה כאומרם ז"ל (בערכין דט"ו ע"ב) כל המספר לשון הרע יעסוק בתורה שנאמר מרפא לשון עץ חיים רבה אמר אין לו תקנה שכבר כרתו דוד הע"ה ברוח הקדש שנאמר יכרת ה' כל שפתי חלקות ויש לדקדק היאומן שיהיה קשה כרת שאמר דוד מכל כריתות התורה שנאמרו שכתב אחריהם ושבת וכמו שדרשו ז"ל הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה הכרת לעולם הזה תכרת לעולם הבא יכול אפילו שעשה תשובה ת"ל עונה בה בזמן שעונה בה הרי כריתות התורה אם חזר יש לו תקנה. אמנם י"ל שידוע שעון לשון הרע הוא בכלל לא תלך רכיל בעמך כמו שכתב הרמב"ם ז"ל פ"ו מה' דעות וז"ל איזה רכיל זה שטוען דברים והולך מזה ומזה ויש עון גדול מזה עד מאד והוא בכלל לאו זה והוא לשון הרע עוד כתב שם שעל לאו זה אע"פ שהוא עון גדול אינו לוקה עליו באופן שלאו לשון הרע הוא בכלל לא תלך רכיל וכבר כתוב בתורה ולכן בראות שחזר בו דוד וכרתו ברוח הקודש הוציאו מכלל כריתות התורה שכריתות התור' יש בהם תקנה אם חזר חוץ מזה בראות שהוציאו מן הכלל וחזר דהע"ה וכרתו הרי לך מפורש כמה גדול עונש לשון הרע השם ירחקנו ויצילנו ממדה זאת אמן:

הרי הצגתי לפניך כ"ו סייגים. שהנזהר בהם יטהר מכל סייגים והם במספר שם הויה כי לא יחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה:

טעם נכון למה הבעל תשובה גדול מצדיק גמור ידוע שהקב"ה נקרא גבור על שכובש כעסו עם הרשעים על דרך רואה גוים מרקדים בהיכלו ושותק ונמצא שבזמן שהיה זה רשע נתפרסם על ידו שהקב"ה גבור בהיותו כובש כעסו עמו ועכשיו שחזר בתשובה יש בידו שתים אחת שעכשיו הוא צדיק דבוק בהקב"ה שנית שבזמן שהיה רשע נתפרסם על ידו גבורתו יתברך כמדובר מה שא"כ הצדיק גמור שלא נתפרסם ע"י גבורתו יתברך כיון שמעולם לא חטא ולכן הבעל תשובה גדול ממנו. עוד טעם אחר בהיות שהבעל תשובה כיון שטעם מהעבירות תקיף יצרו מאד משא"כ הצדיק גמור כיון שמעולם לא טעם מהעבירות ובהיות כן הבעל תשובה נקרא גבור בהיות שצריך לכבוש יצרו הקשה ונמצא שהבעל תשובה דומה לבוראו שנקרא גבור על שכובש עצמו כן זה בעל תשובה צריך להתגבר מאד כדי לכבוש יצרו משא"כ הצדיק גמור דלא תקיף יצרו כל כך מטעם האמור:

וטוב לכל בעל תשובה לומר זה אחר תפלתו. רבון העולמים ואדוני האדונים יודע אני נאמנה שאתה יודע סוף כל האדם אם עתיד למות חייב או זכאי ואין ידיעתך מכרעת כי אין ידיעתך כידיעתנו ואין מחשבותיך כמחשבותנו לכן אם עתיד אני למות חייב מעתה ומעכשיו הרי אני מוסר נפשי על קדושת שמך ויהי מיתתי וקוצר ימי ושנותי כפרה על כל חטאי ועונותי ופשעי ותן חלקי בגן עדן ונפשי צרורה בצרור החיים ותוסיף יתר שנותי שנתקצרו ממני על העושין רצונך כדי שיהללו ויגדלו ויפארו וירוממו ויקדישו ויעריצו את שמך ואם עתיד אני למות זכאי הוסף ימים על ימי ושנים על שנותי כדי להלל את שמך ולפרסם אלהותך ועזרני לעמוד על משמרתך שלא אחסר רגע יהיו לרצון אמרי פי נא"ה העומד לשרת ולכהן אליהו בכמהר"ר שלמה הכהן האתמרי:

פרק י

עקב ענוה

מדבר במעלת הענוה והשפלות וראיתי לסומכו סמוך לדרוש התשובה בהיות שצריך שיהיה הבעל תשובה מן הנעלבים ואינם עולבים שומעין חרפתם ואינם משיבים:

מסכת אבות רבי לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח בפני כל אדם שתקות אנוש רמה ע"כ:

ידוע ומפורסם הוא ידיעה גמורה שהשגת השלמות נמצאת בהדברים היותם שפלים בהיות כל דבר השפל חביב לפני דר מרומים שהר סיני יוכיח שהשיג מעלה מעולה אשר נורא עלילה ירד מטמי עליה ושכן עליו ועזב הרים הגבוהים מהודרים דשנים ורעננים זכרון לבאים שהקב"ה אינו בוחר כי אם לשפלים ונדכאים. וכן תראה שהקדושה שאנו מקדישים להקב"ה נעשית ע"י אברים היותר שפלים שבגוף שהם עקבות הרגלים והרי השיגו יותר מעלה מכל אברי הגוף ולא הפסידו על היותם שפלים ואדרבה השפלתם הגבהתם וכן בענין הצמחים כל שיח השדה כל המחובר בארץ יותר הוא החביב כחזרת צנון וכרפס וכדומה שהיותר משובח לאכילתו הוא מה שטמון בארץ שורשו והעלים העולי' מושלכים לאשפה וכן רוחניות הריח אינו מצוי לרוב כי אם בכל מיני עשבים סמוכים בארץ לעד אשר לא כן ברוב פירות האילן שאין בהם ריח ובפרט התמר גבוה מכל האילנות הסיר טעמו מעליו וכן פרי הארץ הרי שהעשבים בהיותם סמוכים לעד בארץ יש להם יותר מעלה בריחם מפרי עץ הגן וכן הזית קודם לברכת תאנה ורמון אע"פ שמוקדמים בפסוק בהיות הזית ראשון וסמוך לארץ כגפן דכתיב ארץ זית שמן ודבש וכן בענייני כל עץ עושה פרי שהפרי הסמוך לענפים התחתונים הוא יותר שמן בהיותו סמוך

לקבל משורש האילן הסמוך לארץ שורשו וכן בגוף האילן עצמו וכן למדנו מצבא המרום במרום שמאחד שהיותר מה שיש בו סמוך לארץ הוא עב מאד ומה שעולה ומתרומם הם העלים והענפים הרוח באה ושוברתם וכן הבורות העמוקים היותר שפלים עמוק עמוק מי ימצאנו מימיו צנונים ויפים לא כן בור שעלו מימיו מעלה מעלה עד שהשמש מכה על פני מימיו ומחממתה הרי שבהיותם יותר שפלים ועמוקים זהו מעלתם:

בחדש עד חצי החדש הלבנה עולה ומתחדש וכיון שעולה במעלת רבוי הימים הולכת ומתמעטת ועוד למוד מהלבנה עם מה שכתב הרמב"ם ז"ל שהכוכבים גדולים מהלבנה אלא שהלבנה נראית גדולה בהיותה יותר למטה מהכוכבים שהם גבוהים יותר הרי שבסיבת הגבהתם נראים הכוכבים קטנים בעיני אנשים מה שאין כן הלבנה בשפלותם שנראית גדולה ונהנים יותר מאורה וכן תראה שמעלים למעלה יותר גדולה ממלאכי השרת שוכני בתי חומר האדם הבנוי מחומר עכור אשר מעפר יסודו שבהיות אומרים הוא מווה ועושה ומוצא בזה שלל רב ונמצא שהשפלתם גרם להם מעלה שעולים למעלה גדולה יותר ממלאכים הגבוה ם כאומרם ז"ל (בירושלמי ושבת פ"ב) שהמלאכים שואלים מהצדיקים מה פעל ה' וכן בענין השמיר המשבר סלעים ושמירתו בתוך המוך הרבה היותר רצה שבעולם ועמו אינו יכול לשוברו וכן תמצא לחז"ל בשבת שהחלש והקטן שולט על גדול וגבור כאומרם ה' אימות הם אימת יתוש על הפיל אימת כלבית על לויתן (כלבית פי' דג קטן) הרי שאימת חלש על גבור וכן תמצא לחז"ל במדרש קהלת התינוק אע"פ שהוא מלא רירין ומלוכלך בטיט ובצואה הכל מנשקין אותו ומחבבין אותו כיון שנתגדל אין מי שיגע בו הרי לך בברור שהיותר שפל בערכו הוא היותר חביב בעיני המקום והבריות שהרי התינוק חביב בהיותו מנוקה מכל חטא הרי ששלימותו בזמן שפלותו. הרי הצגתי לפניך פה הקדמה ארוכה בכל ערוכהמענין שפלות וענוה שכל עניו ושפל הוא החביב בעיני אלהים ואדם והיא מדה גורמת להשיג השלמות ושכר הנפשיי:

ובהקדמה המפוארה הזאת בין תבין למה צוה הקב"ה לבנות מקדש אם להשראת שכינתו היה לו ליחד ירושלים כולו למקום השראת שכינתו ושמה יזבחו זבחי צדק אמנם הוא אשר דברנו ללמדנו דרך ענוה כדי שנלמוד ממנו שהוא מצמצם שכינתו בין בדי הארון וכדי שיתקבצו כל ישראל תחת כיפת המקדש כקטן כגדול כעני כעשיר ובהיותם כולם תחת כיפת המקדש נעשים כולם שוין לטובה שהרי הם כחבור וכאגודה ובהיותם באסיפה תוך בית אחד וגם בעיניהם רואים שקרבן היונה והתור נרצה ומרוצה לפניו כשה וכתור ודוק:

ובהקדמה זאת יובן מאמר המשורר דוד הע"ה באומרו נטיתי לבי לעשות חקיך לעולם עקב שהכונה שבהיותי לעולם מעריך עצמי שפל העקב זהו גרם שנטיתי לבי לעשות חקיך וגם זהו כונת פסוק (משלי כ"ב) עקב ענוה יראת ה' שבהיות האדם שפל כעקב יעלה למעלת ענוה ויראת ה' וזהו כונת פסוק והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה שבהיותך שפל כעקב זהו מביאך שתשמע את המשפטים ועיין בפי' הפרשיות שלי בפרשת עקב ששם הארכתי בענין הענוה:

והנה שמעתי את נאקת המפרשים ז"ל בענין החקירה זאת שמאחר שאנו מחוייבים ללמוד ממדותיו של הקב"ה כמו שדרשו ז"ל והלכת בדרכיו מה הוא חנון אף אתה חנון מה הוא רחום אף אתה רחום כו' וא"כ למה שנא הקב"ה הגאוה כל כך באדם עד שאמרו ז"ל שאומר הקב"ה על מי שיש לו גאוה אין אני והוא יכולים לדור במקום אחד כו' בהיות הגאוה אחד ממדותיו כדכתיב ה' מלך גאות לבש וכאלה רבות והם ז"ל פי' מה שפי' ואני אתנהלה לאטי בעטי אשר אתי:

ונראה לומר שבהיות שהאל יתברך אע"פ שהוא גאה לו נאה הגאוה שהוא גבוה על גבוהים ישתבח שמו כדכתיב ה' מלך גאות לבש לא מפני הגאוה משך עצמו מהיות חנון ורחום וצדיק חונן מרחם דלים לכן נאה לו הגאוה ואדרבא לפרסם ענותנותו שאע"פ שהוא במדת הגאוה עושה חסד תמיד עם בריותיו השפלים אמנם אם תהיה הגאוה מותרת לאדם היא סבה גורמת שלא יהיה חנון ורחום וצדיק כהקב"ה משום שהגאוה מחייב בביטול אלה הדברים משום שאדם הגאה אינו מחייבו הגאוה שישפיל עצמו לשוות עצמו לדבר על לב הנדכאים ולחונן להם שאם יעשה כן נמצא שאינו גאה באופן שאין דבר מציאות באדם שיוכל להמצא בו מדת הגאוה ושאר המדות חנון כגון חנון כו' משום דהם שתים דסתרן הדדי משא"כ בהקב"ה אמנם הגאוה באדם מבטל ממנו שאר המדות חנון ורחום וצדיק:

ועוד דאדרבא יש מקום ללמוד מהקב"ה שאע"פ שהוא גאה ישתבח שמו לו נאה עח כל זה משגיח על היותר שפלים כמו שדרשו ז"ל (סוטה פ"ק ד"ה ע"א) ואת דכא ושפל רוח אתי דכא כו' וכ"ש האדם שאע"פ שיהיה לו צד להתגאות כגון שהוא חכם גבור ועשיר לא ינהיג עצמו בגאוה דלמד מהקב"ה שכל המידות האלו בו שהחכמה הגבורה והעושר שלו ועם כל זה אומר אתי דכא ונמצא בזה שאע"פ שהגאוה הוא דבר רע בעיני המקום ובחר הוא בה ללבוש עצמו במדה זו אדרבא נלמוד ממנו כל השפלות כדפרישית ויהיו נושאים ק"ו ממנו ומה מי שראוי ונאה לו הגאוה משגיח בשפלים אנו עאכ"ו וכיון שמעלת הענוה גדולה כל כך היו קדמונינו ז"ל משפילין עצמן ביותר והיו בוחרים

לשכון תחת יריעות הענוה כאומרם ז"ל מסכת שבת פרק כל כתבי (דקי"ח ע"ב) אמר רבי יוסי מימי לא עברתי על דברי חברי יודע אני בעצמי שאיני כהן אם אומרים לי חברי עלה לדוכן אני עולה ע"כ וכיון דאתא לידן נבין דברי התוס' ז"ל וז"ל אם היו אומרים לי חברי עלה לדוכן לא ידע ר"י מה איסור יש בזר העולה לדוכן אם לא משום ברכה לבטלהשלכהנים אמרה תורה לברך את ישראל עכ"ל:

והנה קשה טובא שברכה לבטלה הוא איסור חמור וא"כ איך אומר ר"י שלא היה מוצא איסור בזה העולה לדוכן כי אם משום ברכה לבטלה כנראה שברכה לבטלה אינו איסור כל כך עד שרבי יוסי היה מורה בזה ענוה לעלות לדוכן כדי שלא לעבור ע"ד חבריו:

אמנם נראה לפרש שבהיות שמלבד האיסור החמור שיש בזר העולה לדוכן שמברך ברכה לבטלה בהיותו הוא אינו מצווה על זאת המצוה משום שלכהנים אמרה תורה דוקא לברך את ישראל ונמצא שאחרים המברכים ברכת כהנים הוא איסור חמור של ברכה לבטלה באומרו בא"י אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו לברך את עמו ישראל והוא אינו מצווה מלבד איסור חמור זה שיש בו שבודאי על זה האיסור לא היה עובר רבי יוסי בעבור שלא לעבור על דברי חבריו הוא בהכרח שיש איסור אחר קל שעל זה היה עובר רבי יוסי כדי שלא לעבור על דעת חבריו וזה האיסור הקל לא ידע מה הוא שהיה חוקר ודורש ולא היה מוצא איסור אחר אלא האיסור של ברכה לבטלה שלכהנים דוקא אמרה תורה לברך את ישראל ועל זה בודאי לא היה עובר רבי יוסי חלילה ונמצא כפי הדרך הזה שהתוס' ז"ל באו לומר מה שהקשה לר"י אמנם לא באו להתיר קושייתו:

אמנם נראה לומר דרך שני בשיעור הלשון שהוא קושיא ותשובה ואומרו אם לא משום ברכה לבטלה שלכהנים אמרה תורה לברך את ישראל הוא תי' שמתרצים הם ז"ל על מה שהקשה לר"י והכונה לומר שרבי יוסי היה עובר על איסור חמור של ברכה לבטלה כדי שלא לעבור על דעת חבריו זה הוא דבר דלא אפשר אלא מה שהיה עובר בעבור חבריו היה שלכהנים אמרה תורה ולא לאחרים ונמצא שאחרים העולים לדוכן לברך לומר יברכך ה' וישמרך הוא ברכה לבטלה משום שאין ברכתו שורה משום שלכהנים דוקא אמרה תורה ואין הכונה לומר ברכה לבטלה שהוא בריך בהזכרת השם ח"ו שעל זה בודאי לא היה עובר רבי יוסי ח"ו אלא בעבור חבריו היה עולה ואומר יברכך ה' וישמרך אע"פ שהוא ברכה לבטלה בהיות הוא זר ואינו מצווה על זה הוא ברכה לבטלה שאין ברכתו שורה וזהו שיעור הל' לא ידע ר"י מה איסור יש בזה העולה לדוכן מלבד האיסור החמור שהוא לברכת השם שבודאי על זה לא היה עובר אלא ודאי שיש דבר

קל שהיה עובר ומה היה ענין ברכה לבטלה שאע"פ שיעלה ברכתו אינה רצויה והיא לבטלה ורבי יוסי כדי שלא לעבור על דעת חבריו היה עולה ודוק:

אמנם נראה לומר באופן אחר שבעלי התוס' באים להעמיד שנחית ר' יוסי לעבור על איסור חמור של ברכה לבטלה כדי שלא לעבור על דעת חבריו ומשם תראה כמה הוא קשה מי שעובר על דעת חבריו ואין לומר שהיה איסור קל בזר העולה לדוכן ועל זה דוקא היה עובר ולא על החמור ואם כן אין הוכחה כל כך שיש עונש חמור על העובר על דברי חבריו אינו כן שהרי ר"י חקר ודרש ולא מצא איסור אחר קל כדי לומר שעל זה היה עובר אם לא האיסור של ברכה לבטלה הרי דהוה נחית ר' יוסי לעבור על איסור חמור כזה של ברכה לבטלה כדי להיות עניו ושפל וכדי שלא לעבור על דעת חבריו. ותראה כמה מגנה הכתוב לבני שמואל על היותם בעלי זרוע ולא היו שפלים לגבי חבריהם אלא לוקחים מתנותיהם בזרוע אמר בשמואל א' סימן ח' ויהי כאשר זקן שמואל וישם את בניו שופטים לישראל ויהי שם בנו הבכור יואל ושם משנהו אביה שופטים בבאר שבע ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אחרי הבצע ויקחו שחד ויטו משפט. ויתקבצו כל זקני ישראל ע"כ ספק א' דהיל"ל ויהי כי זקן שמואל כשם שנאמר גבי יצחק ויהי כי זקן יצחק ס' ב' מה צרה היתה שם שאומר ויהי אדרבא שמחה היה לו שזכהלזקנה. ספק ג' למה אינו אומר וישם את בניו שופטים לישראל. ספק ד' לידע על מה הזכיר שם בניו דמה איכפת לן בידיעת שמותם. ספק ה' דהול"ל ושם השני מאי ומשנהו. ספק ו' מאי אחרי הבצע ויקחו שחד ויטו משפט היאומן שכל כך הרשיעו ומה גם שחז"ל אמרו כל האומר שבני שמואל חטאו אינו אלא טועה. ספק ז' להבין בדברי העם שאמרו לשמואל עתה שימה לנו מלך דמלת עתה מה רמזו ליה. ספק ח' דמאי כונתם באומרם לו שימה לנו מלך ככל הנוים. ספק ט' להבין מאמר הקב"ה לשמואל כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוך עליהם שהרי ישראל לא דברו סרה על ה' שאדרבה שאלו מלך שישפוט להם וילמדם דרך התורה אמנם נראה לפרש בקיצור נמרץ באופן שיותרו כל הספקות במס' תעניות ד"ה ע"ב אמר רבי יוחנן זקנה קפצה עליו על שמואל שנאמר נחמתי כי המלכתי לשאול למלך על ישראל. ולכן בהיות שזקנתו של שמואל לא היתה זקנה מרוב ימים לכן לא אמר ויהי כי זקן שמואל כשם שאומר גבי יצחק ויהי כי זקן יצחק דמשמע שהיא זקנה מרוב ימים אכן שמואל היה אז בן נ"ב כאומרם ז"ל ולזה אמר ויהי כאשר זקן ובזה מתיישב מה שאמרו לו ישראל אתה זקנת כלומר זקנת בלא עתך לפי שאינו צודק לומר זקנת רק למי שנזקן קודם זמנו ולזה אמר ויהי לשון צער על שנתקצרו ימיו וקפצה עליו זקנה והותר בזה ספק הב'. ובהיות שכששם לבניו שופטים היה בחיים חיותו כדי שיהיו

לו לעזרה וגם הוא שופט עמהם לכן לא אמר שופטים על ישראל משום שהוא היה על כל ישראל ולבניו שם שופטים בישראל כדי שיעזרוהו לשפוט ולא לכל ישראל שהוא היה חי והותר ספק ג'. ויהי שם הבכור יואל ושם משנהו אביה יובן בדחז"ל שרבי מאיר הוה בדיק בשמא ולכן אמר ויהי שם הבכור יואל ויהי שהוא לשון צרה בהיות שהיו שמותיהם נעים שם הבכור יואל מל' ויואל משה לשבת את האיש ושם משנהו אביה שכלול בשמו שם י"ה וגם ששמותם נעים לא הלכו בדרכיו וזהו תמיה גדולה שמתמיה הכתוב עליהם שמן הראוי היה שיהיו צדיקים גמורים כפי שמותם ואף שרז"ל אמרו כל האומר בני שמואל חטאו אינו אלא טועה עם כל זה יכולים לדרוש כפי פשט הכתובים כמו שפירש הרלב"ג ז"ל:

עוד נראה לפרש הפך ממה שפירשתי שבא הכתוב לומר שגנות שמותם היה מורה על רוע מעלליהם והוא שיואל מלשון אלה ושבועה ואביה מלשון יללה כמו ביה את מעביר עלינו ולזה אמר ויהי שם הבכור יואל ושם משנהו אביה ושמותיהם מורה על שלא הלכו בדרכיו והותר בזה ספק ד'. ושמואל כששם שופטים לבניו שם אותם בטכסיסי מלכות כמלך ושני לו לזה אומר ויהי שם הבכור יואל ושם משנהו אביה ששם לאביה משנה ליואל שיהיו כדרך הזה שופטים על ישראל שיואל יהיה מלך ואביה משנהו כדרך המלך שיש לו שני וזהו אומרו ושם משנהו אביה ואינו אומר ושם השני לרמוז למה שפירשנו והיתר ספק ה' וילכו אחרי הבצע ויטו משפט וכראות העם כן ששם לבניו בטכסיסי מלכות ולא הלכו בדרך טובה התעוררו לשאול מלך וזהו שאמרו לו עתה שימה לנו מנך עתה כלומר אנו לא היינו זוכרים ממך אמנם עתה שאתה התחלת לשים לבניך כדרך מלך שיש שני לו והם הולכים אחרי הבצע שימה לנו מלך לשופטנו ככל הגוים כלומר יותר טוב שיהיה שם מלך עלינו אע"פ שידון לנו דינים מעוקלים בלתי ישרים כדיני הגוים משום דבלאו הכי אנו סובלין עוות הדין שבניך שופטים וגם אנו משוללים משם מלך עלינו לכן עתה שכבר התחלת אתה לכן שימה לנו מלך ממש אף שישפוט לנו ככל הגוים דינים מעוקלים:

ובזה שפרשתי מתי שב קו' המפרשים ז"ל דלמה נענשו על שאמרו ככל הגוים שהרי לישנא דקרא נקטו שנאמרשום תשים עליך מלך ככל הגוים. אלא כפי פירושי נענשו על אומרם לשפטנו ככל הגוים כלומר אף שישפוט לנו ככל הגוים כלומר כדין הגוים מעוקל:

ולזה אמר וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו ולא הזכיר שמואל שאמרו ככל הגוים משום דלא חטאו בזה דלשון קרא נקטו רק הרגישו ממלת לשפטנו

שנגעו בדין כדפרישית שכונתם לומר אע"פ שישפוט כדין הגוים ובזה יבא היטב מאמר הקב"ה לשמואל כי אותי מאסו ממלוך עליהם שבהיות שנגעו בדין שהוא א' מהרגלים שהעולם עומד עליו ובחרו בדין הגוים נמצא שגם אותי מאסו ולקמן אפרש בענין אחר בס"ד:

ואמר וילכו אחרי הבצע נראה לפרש דבצע הוא לשון חמדה כמו בצע כסף וכן מה בצע כי נהרוג את אחינו והכונה שבא לספר מה ענין גרם להם לילך אחר השוחד והוא שבני שמואל מיד בתחלה היו הולכים אחרי תועלת של עני והיו מרחמים בדין שבראותם באים אצל לדין עני ועשיר היו נוטים לתועלת העני בסוברם שמצוה קא חשיב להם משום דלא היה זה מעלה ומוריד לעשיר וכיון שהרגילו בזה לחתוך דינים מעוקלים ונעשה להם טבע ב' להטות את הדין בעבור העני באו להטותו גם עם כולם וליקח שוחד ולזה אמר ויטו אחרי הבצע כדפרישית וזהו גרם להם שכיון שהורגלו בבצע כלומר בתועלת העני זהו גרם להם שלקחו שוחד והטו משפט והותר בזה ספק וז"ח ולמה ששאלתי דאיך מאסו להקב"ה באומרם שימה לנו מלך לפי שהקב"ה לא היה חפץ שישראל ימליכו עליהם מלך משום דבשלמא שאר האומות היושבים תחת מזל מעלה נאותה להם לשים עליהם מלך אמנם ישראל שאין יושבים תחת שר ומזל אלא הקב"ה מלך עליהם ואם כן בהיותם שואלים מלך נראה שמאסו להקב"ה ממלוך עליהם ולבקש עליהם מלך בשר ודם ככל הגוים ולזה אמר לשמואל כי לא אותך מאסו בלבד כי גם אותי מאסו במה ששאלו מלך כדפרישית. והותר ספק תשיעי הרי עיניך הרואות כמה מפסיד האדם היות בעל זרוע שכתוב על בני שמואל שלא הלכו בדרכיו אף על פי שהיו צדיקים גמורים בעבור שלא היו ענוים והיו בעלי זרוע:

ועם זה מתיישב ענין משל העצים שהביא יותם (שופטים סימן ט') הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך דיש לדקדק כפל אומרו הלוך הלכו דהל"ל הלכו העצים ועוד למה לא הלכו תחילה לגפן ואחר כך לתאנה ואחר כך לזית כדרך שנזכרים בפסוק וגפן תאנה ורמון ועוד להבין שגבי גפן ותאנה אומר ויאמרו העצים ואינו אומר ויאמרו כל העצים כמ"ש גבי האטד ויאמרו כל העצים דמשמע שגבי שאר האילנות לא דברו כולם וצריך לידע למה:

אמנם נראה לפרש ידוע שתחילת מלכותו של ישראל מלך שאול שמשכמו, ומעלה היה גבוה מכל ישראל והיה צדיק גמור כמו שדרשו ז"ל בן שנה שאול במלכו, מה בן שנה בלא חטא אף הוא בלא חטא ונמצא מנוקה מכל מום וזהו הטעם שלא נמשך מלכותו בהיות שאין ממנין פרנס על הציבור אא"כ קופה של שרצים תלוי אחריו כדי שלא יתגאה:

והנה העצים טעו בזה ורצו למלוך מלך גבוה על כל המשקים והלכו לזית שעולה על כל המשקים ואמרו ראוי זה למלוך עלינו מצד מעלתו וכשם שאמר שמואל הנביא כשראה לאליאב הנה נגד ה' משיחו שטעה בראותו גבוה ואמר לו הקב"ה כי אדם יראה לעינים כו' כי מאסתיהו כו' ובהיות שאין מלכות כזה נמשכת כדפרישית לכן לא הסכימו כל העצים בזה ולכן לא הלכו כולם באחדות למלוך לזית ולתאנה ולגפן לפי שידעו שמצד מעלתם לא ימשך מלכותם בהיותם פירות מעולים ומשובחים עד שנשתבחה בהן א"י ולזה אמר הלוך הלכו העצים כלו' הליכה בתר הליכה נפרד זה מזה שלא ברצון ובהיות שהיה שלא ברצון כולם ל ענין מלכותם לכן לא אמר ויאמרו כל העצים משום שלא הסכימו כולם. אמנם כשהלכו למלוך לאטד שהוא מלך ואחריו קופה של שרצים והוא שפל ונמוך ידעו נאמנה שימשך מלכותו ולכן אמר גבי האטד וילכו כל העצים שאז כולם הלכו ברצון ובאחדות אחד בהסכמת כולם יחד ואמרו לו לשון שייך למלוכה לך אתה מלוך עלינו מה שלא אמרו כן לשאר האילנות אלא לכה אתה מלכי עלינו כמקבל המלכות אחד בעבור כולם שלא ברצונם וזהו מלכי עלינו מלת מלכי נראה בכינוי לאחד שלא ברצון כולם:

ונחזור לענין שהלכו לזית תחילה בהיות עולה על כל המשקים וטעו כענין מלכות שאול. אמנם לישב כל הסדר שהלכו תחילה לזית ואחר כך לתאנה ואחר כך לגפן הלכו לזית בהיות שכתר שם טוב עולה על גביהן וכיון שראו שלא רצה הלכו לתאנה רמז לכתר תורה כדרך נוצר תאנה יאכל פריה כמו שדרשו ז"ל וכיון שלא רצה הלכו לגפן רמז לכתר כהונה ביין המנסך ע"ג המזבח והותרו כל הספקות. ויאמר האטד אל העצים אם באמת אתם מושחים אותי למלך עליכם באו חסו בצלי ואם אין תצא אש מן האטד ותאכל את ארזי הלבנון הכונה הוא הדבר אשר דברנו שמלכות הנמשך הוא מלך שקופה של שרצים יהיה תלוי אחריו ולזה השיב האטד אם באמת אתם מושחים אותי למלך עליכם באו חסו בצלי שזהו היחס והמעלה שלי בהיותי משולל מצל שהוא כקופה של שרצים ואם אין תצא אש מן האטד כלומר ואם אתם אומרים אין צל לאטד כשאר האילנות ואם כן איך אנו חסים תחתיו אם כן אתם אומרים תצא אש מן האטד ותאכל את ארזי הלבנון משום שאין ראוי למלכות כי אם אני בהיותי שפל ומלא קוצים שהוא כדרך קופה של שרצים שתלוי אחריו כו' הרי כמה גדולה מעלת הענוה:

ובזה יובן לשון רש"י ז"ל במס' פסחים פ"ב ת"ר ארבע צוחות צוחה העזרה צאו מכאן בני עלי ועוד צווחה שאז שערים ראשיכם ויכנס ישמעאל בן פיאבי תלמידו של פינחס וישמש בכהונה גדולה ע"כ פי' רש"י ז"ל ישמעאל בן פיאבי כשר היה אבל אנשי ביתו

היו אנשי זרוע עכ"ל. והנה נראה לפרש שרש"י ז"ל הרגיש שמאחר שהוא היה כשר למה הוצרך העזרה לצווח ולומר יכנס ישמעאל בן פיאבי דכיון שהיה בן הגון לכהונה היו ישראל מכניסין לו בלי שום צוותה ולכן אמר שהן אמת שהוא כשר היה אמנם אנשי ביתו היו בעלי זרוע ומצד אנשי ביתו לא היו מכניסים לו לכך הוצרכה העזרה לצווח יכנס ישמעאל בן פיאבי וישמש בכהונה גדולה ואע"פ שאנשי ביתו היו בעלי זרוע הרי מפורש כמה גורם הגאוה גנאי היא לו גנאי למתחברים עמו כמעשה זה שלא היו מכניסים לישמעאל בעבור אנשי ביתו עד שהוצרכה העזרה לצווח משא"כ מי שהוא עניו שהמדבק עמו נשפע מטובו:

ובזה נבא לביאור מאמר במס' סוטה ד"ח ע"א אמר רבי אבהו מריש הוה אמינא ענוותנא אנא כיון דחזיתיה לרבי אבא דמן עכו דאיהו אמר חדא טעמא ואמר אמוריה חד טעמא ולא קפיד אמינא לאו ענוותנא אנא ומאי ענותנותיה דר' אבהו דאמרה לה דביתהו דאמוריה דר"א לדביתהו דר"א הא דידן לא צריך ליה להאי דידך והא דזקיף וגחין ליה יקרא דמלכותא הוא דעביד ליה אזלת דביתהו א"ל לרבי אבהו א"ל ומאי נפקא לך מינה מיני ומיניה יתקלס עילאה ותו אימנו רבנן עליה דר"א למנוייה בריש מתיבתא חזייה לרבי אבא דמן עכו דתפסי ליה בעלי חובות א"ל אית לכו רבה עכ"ל:

ויש להקשות דבשלמא מענין רבי אבא דמן עכו מוכח שפיר ענותנותיה כיון שנמנו עליו להיות ראש ישיבה ובעבור להציל לרבי אבא דמן עכו מהחובות נשמט נפשיה ואמר יש לנו רבה ודאי אין זה אלא ענוה גדולה אבל מענין דביתהו שסיפרהלו מה ענוה שייך בזה אטו היה לו לר"א לחוש לדברי בטלה של נשים להתקוטט עם אשתו של אמורא למה אמרה דברים אלו זה דרך נשים להתקוטט תמיד בענייניים כאלו וכיוצא לא כל בעל שכל שלא היה לו לר"א לחוש לדברים בטלים ושמא כיון שראה שאשתו הקפידה על הענין היה לו לחוש לדבר לאמורא שידבר לאשתו שלא תאמר עוד לאשתו כדברים האלו כדי שלא יקל בעיני אשתו שדעתן של נשים קלה ומדלא חשש הרי זו ענוה וזהו דוחק גדול:

אמנם דענין הענוה היא שלהיות שדרך השלמים לאחוז תמיד פלך הענוה והשתיקה ובפרט כשרואה שחברו מדבר עליו דברים בטלים אינן חוששים להשיב להם דבר כי הדברים הם כמרגליות ואין ראוי להטיל אותם כי אם לדבר צורך גדול ואם כן כשראה ר"א שאשתו סיפרה לו מה שדברה עם אשתו של האמורא כיון שהם דברי נשים שאין בהם ממש היה לו לר"א לשתוק ולא להשיב תשובה לאשתו כדרך השלמים ומדטרח להשיב תשובה כדי לפייס דעת אשתו שלא ישאר גמגום כפי דעתה ש"מ זו מרוב ענותנותיה. עוד נ"ל שר"א היה לו לחוש בינו לבין עצמו שמא האמורא היה מבזה לו עם אשתו

בראות שאמרה כן אשתו של אמורא לאשתו כדרך מ"ש שותא דינוקא או דאבוה או דאימיה והיה ראוי לר"א לחקור ולידע אמיתות הדבר ע"י חקירה עם האמורא ומדלא שם על לב לחקור ולדרוש דלא חשש שאמר כן האמורא לאשתו שמע מינה ענוה היא:
ותו אימנו רבנן עליה דר"א כו' נראה שהביא גם ראיה זאת להחזיק על הענוה הראשונה שלא חש על דברי אשתו משום שכיון שסיפרה לו אשתו מה שסיפרה היה מן הראוי שיקבל עליו להיות ריש מתיבתא כדי שתראה אשתו ששקר ודבר כזב בפיה של אשתו של אמורא שהרי הוא חשוב מאד וחכם ביותר שהרי אימנו לו להיות ריש מתיבתא ובראות שלא קבל להיות ריש מתיבתא זה מורה שלא שם על לבו מה שסיפרה אשתו משם אשתו של אמורא ותו איכא למידק במ"ש כיון דחזיתיה לר"א דמן עכו דתפסו ליה בעלי חובות אמר להם יש לכו רבה דמשמע דאילו לא היה ענין ר"א דמן עכו הוה קביל עליה ואמאי כיון שהיה עניו היה לו להקטין עצמו ולומר מי אנכי ושלא לקבל להיות ריש מתיבתא וי"ל כיון דשלשה נמחלים לו עונותיו נשיא וחתן וחכם א"כ אי לאו ר"א דמן עכו היה מקבל עליו מטעם שימחלו לו עונותיו דאין צדיק בארץ כו' ואם לא היה צד זה הגם שלא היה ענין ר"א דמן עכו לא היה מקבל עליו הרי למדנו כח הענוה וכשיש יראת ה' בדבר לא ישגיח לענות דר"א דמה שהיה מקבל להיות ריש מתיבתא אם לא היה מעשה דר"א דמן עכו היה בעבור המחילה כדפרישית שהנכנס לגדולה נמחלים לו כו':
ובזה יובן גמרא דמסכת ערכין פ"ג די"ז ע"ב בעא מיניה ר' יהודה מר' שמעון תוכחה לשמה וענוה שלא לשמה הי מינייהו עדיפא ופרש"י ז"ל ענוה שלא לשמה שעושה עצמו עניו שאינו רוצה להוכיחו ואותה ענוה שלא לש"ש היא אלא שלא ישנאהו עכ"ל:
והתוס' ז"ל פי' ענוה שלא לשמה שעושה עצמו עניו ואינו רוצה להוכיחו ואותה ענוה לא לש"ש היא אלא שלא ישנאהו וי"מ ענוה שלא לשמה פי' משום גאוה או שיאמרו אדם עניו הוא ומשפיל עצמו ושותק בחירופו ועלבונו ולא לש"ש אלא לקנות שם אבל בקונטרס שפירש ענוה שלא לשמה שמונע תוכחה מן הרבים הצריכים לא ישר אלי דהוי רשע גמור עכ"ל:
וקשה טובא שהנה בעלי התוס' תפסו פי' של רש"י ז"ל ומשימים עליו פי' אחר שלא פירש כדי להקשות עליו אמנם אגיד לך כונת זה הדיבור שיש גירסאות דלא גרסי בלשון רש"י ז"ל שלא ישנאהו וגם בעל עין יעקב תפס הגירסא הזאת ולא גריר שלא ישנאהו כו' אשר מזה משמע שמונע תוכחה מן הצריכים בלי שום סיבה. ובזה יובן כונת התוס' ז"ל משום שרש"יז"ל פי' ענוה שלא לשמה שעושה עצמו עניו שאינו רוצה להוכיח ואותה ענוה שלא לש"ש ובהיות דלא גריס רש"י ז"ל שלא ישנאהו משמע שאע"פ שיודע שלא

ישנאהו אין מוכיח אותו דאין כונתו אלא להראות עצמו עניו ולכן אומרים התוס' לא ישר הוא שזה רשע גמור הוא אמנם מפי' התוס' דגרסי שמא ישנאהו משמע דיש פעמים שמוכיח ופעמים דלא כשיודע דלא ישנאהו מוכיח אבל כשיודע דישנאהו עושה עצמו עניו ולכן אומרים התוס' לא ישר אלי פי' הקונטרס משום דמשמע מפירושו שמונע תוכחה מן הצריכים ופי' זה משמע מדלא אמר שלא ישנאהו שמשמע שאע"פ שיש רשע מקבל מוסר אינו מוכיח אותו כדי להראות עצמו עניו. ונחזור אל הענין שמעלת הענוה כמה היא שמביא לאדם ליראת חטא והנה שא נא עיניך וראה מה הגיע לחירם מלך צור בעבור היותו גאה ולא עניו כדאיתא בילקוט יחזקאל דע"ב וז"ל חירם מלך צור היה גאה ומתגאה כו' מה היה סופו הביא הקב"ה עליו לנבוכדנצר מלך בבל ובעל את אמו לפניו והורידו מכסאו והיה חותך כשתי אצבעות בכל יום מבשרו ומטבילם בחומץ והיה מאכילו עד שמת ממיתה משונה עכ"ל לענייננו:

וכיון דאתא לידן איכא למידק דמיד אחר זה המאמר הביא שם מאמר חולק על זה וז"ל ט' נכנסו חיים לג"ע חנוך אליהו ז"ל ומשיח ואליעזר עבד אברהם ועבד מלך הכושי וחירם מלך צור כו' עד כאן לשונו וקשה שכבר אמר שחירם מת ממיתה משונה ע"י נבוכדנצר וא"כ איך מונה אותו בכלל ט' שנכנסו חיים לג"ע ובתחילת המחשבה היינו יכולים לומר שזה שנמנה בכלל הט' שנכנס חי בג"ע הוא חירם אחר ולא אותו שהרגו נבוכדנצר לפי ששם חירם אינו שם העצם רק הוא כמו שולטן וכל מלכי צור היו נקראים בשם חירם כמו שהיו מכנים לכל מלכי מצרים בשם פרעה שהיה כינוי השם לשם גדולה ולכך אמר שר המשקים פרעה קצף על עבדיו ואם שמו היה פרעה אין דרך כבוד לקרותו בשמו לפניו אך כשהיה כינוי למעלה שכן קורים לכל מלכי מצרים קראו כן וכן יש כינוי מיוחד בכל מלכות ומלכות וא"כ חירם נכנס חי בג"ע וזה שהמית נ"נ היה מלך אחר שבצור המכונה בשם חירם כדפרישית. אמנם זה א"א בנדון זה לומר שאותו שהמית נבוכדנצר היה אחר וזה שנכנס חי בג"ע היה אחר משום שכפי זה המאמר שאומר שנכנס חי בג"ע היה בזכות שנתן ארזים לבנין בהמ"ק כמו שמפורש במ"א גם איתא במדרש משל של חירם למה הדבר דומה לאחד שעשה לבוש למלך כל זמן שהיה רואה הלבוש של מלך היה מתגאה ועושה כל מה שהיה רוצה אמר המלך אני קורע הלבוש הזה ואח"כ אני נוקם ממנו כך חירם היה מתגאה על שנתן ארזים למקדש אמר הקב"ה אני מחריב המקדש ואנקם מחירם כו' הרי משמע מכאן שחירם שנתן ארזים למקדש הוא אשר המית נבוכדנצר ונקם הקב"ה ממנו ע"י נבוכדנצר ואם כן הדרא קושיא לדוכתיה דאיך נכנס חי בג"ע בעבור שנתן ארזים למקדש:

אמנם מתיישב זה עם מאמר טמון שמצאתי באמתחות המפרשים משם מדרש ואיתא גם בס' בן סירא והנה המפרשים ז"ל הביאוהו בלשון זה חירם נכנס חי בג"ע בעבור שנתן ארזים למקדש ושם בג"ע היה גאה ומתגאה וגרשו הקב"ה משם כו' ע"כ והנה בזה מתיישבים ב' המאמרים כאחד לעולם שנכנס חי בג"ע בעבור שנתן ארזים למקדש ואחר שגרשו הקב"ה מג"ע החוצה ועשה עצמו אלוה הביא עליו את נבוכדנצר מלך בבל והמית אותו במיתה משונה כו':

(א"ה עיין בס' מנחת אליהו כ"י בפרק ח"י ממרן הק' המחבר מה שתי' עוד לקו' הנ"ל ע"ש והבאתיו לקמן בדרוש י"ג יע"ש לך נא ראה) הרי לך מפורש כמה גורם לאדם שלאהרגיל עצמו במידת הענוה כחירם שפירש עצמו ממנה וגירשו הקב"ה מג"ע היש נזק גדול מזה והפסד כמה מרובה ועונש כמה חמור שעבר עליו והנה הבט וראה מה שאירע לשלמה ב"ד מלך ישראל ובזה ישפיל גאונך כאומרם ז"ל ובמס' סנהדרין פ"ב ד"ך ע"ב) אמר ר"ל בתחילה מלך שלמה על העליונים כו' ולבסוף לא מלך אלא על מטתו שנאמר הנה מטתו שלשלמה ולבסוף לא מלך אלא על מקלו כו' והנה הפשט מפורש הוא אך ראוי לשים לב וכי על מטתו ועל מקלו נקרא מלך אמנם הכונה לומר שעיקר מלכותו היה תלוי על מטתו ומקלו ויובן בדחז"ל הביאו הכלבו שאחר שאירע לשלמה ענין אשמדאי כשחזר למלכותו היה מתיירא ממנו וחקק סביב למטתו ג' פסוקים שבברכת כהנים אשר בפ' א' יש ג' תיבות כנגד ג' אבות ובפסוק ב' ה' כנגד ה' חומשי תורה ובג' ז' כנגד ז' רקיעים ואותיות ג' פסוקים אלו עולים ה' אותיות וזהו ששים גבורים סביב לה ועיין בס' אגן הסהר פי' על שיר השירים שלי שפירשתי שם עם זה ענין נכון (א"ה עיין בס' חסד לאברהם מעין ז' נהר כ"ו באורך וברוחב ענין מטתו של שלמה):

ונחזור לענין שגם כשהיה שלמה הע"ה הולך בשוק היה בידו מטה חקוק בו שם המפורש מיראת אשמדאי וכן חקוק בחותמו כו' ובזה יובן כונת המאמר באומרו ולבסוף לא מלך אלא על מטתו כלומר מסבת קיום מלכותו היה מה שהיה חקוק על מטתו לשומרו מאשמדאי שלא יבא ויגרשהו ממלכותו כמו שעשה לו בתחילה ונמצא שהיה תלוי מלכותו על מטתו ולבסוף לא מלך אלא על מקלו שלא הועיל לו שמירת המטה דוקא שזהו שמירה ללילה בלבד עד שעשה ענין המטה כדפרישית ובסוף כשעשה זה נתחזק מלכותו מכל וכל גם יש להקשות במאמר זה על מה שאמר בסוף המאמר הדר או לא הדר רב ושמואל חד אמר הדר וחד אמר לא הדר מ"ד לא הדר מלך והדיוט ומ"ד הדר מלך והדיוט ומלך ע"כ וקשה שנאמת נראים דברים מיותרים משום דממילא שמעינן דמ"ד לא הדר היה מלך והדיוט ומ"ד הדר היה מלך והדיוט ומלך אמנם נראה לפרש שמדברי

האומר לא הדר משמע דלא הדר לתוקף גדולת מלכותו כבתחילה אבל לעולם שהדר למלכותו לז"א מ"ד לא הדר מלך והדיוט כלומר אחר שנגרש ממלכותו לא חזר אלא מת הדיוט וגם מדברי האומר הדר הייתי שומע דהדר למלכותו אמנם לא חזר לתקפו כבתחילה לכן הוכרח לפרש דמ"ד הדר כונתו לומר מלך והדיוט ומלך שחזר לתוקף מלכותו כבתחילה ודוק. עוד י"ל שמדברי האומר לא הדר יובן דלא הדר למלכותו אמנם הדר לאיזה גדולה ומדברי האומר הדר למלכותו עדיין איני יודע אם אח"כ חזר להדיוט פעם אחרת לזה בא סתמא דתלמודא להודיעך אמיתות הדבר שמ"ד לא הדר מלך והדיוט כלומר נשאר הדיוט עד יום מותו ולא עלה עוד לשום גדולה ומ"ד הדר מלך והדיוט ומלך ונשאר מלך עד יום מותו ולא חזר עוד להדיוט הרי הרואה יראה מה שאירע לאיש כזה אשר כל הגדולות והתעלות השתרגו עליו מה יאמר ומה ידבר וגם צא ולמד מענותנותו של הקב"ה שאע"פ שהוא דר בשמי מרומים משגיח בעליונים ובתחתוני' אע"פ שהוא יתברך הוא בעל המעלות בעל היכולת כלם וזהו כונת פסוק (בד"ה א' סי' כ"ט) לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ יש להבין מלת כי כל מהו כונתו אמנם נראה שבא לרמוז על ענותנותו ית' ואמר לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת גו' אף כי זה המעלות בך עם כל זה אתה משגיח בשמים ובארץ בשוכני בתי חומר הפך סברת המינים שאומרים שמצד התרוממותו אינו משגיח בתחתונים כו' וזהו כי כל בשמים ובארץ כלומר אע"פ כי כל המעלות האמורות יש בך עם כל זה השפעתך בשמים ובארץ:

והנה הצדיקים למדו ממנו ונמשכו אחר ענותנותו כדכתיב והלכת בדרכיוובפרט אחד המיוחד גדול מהנביאים ישעיהו הנביא ז"ל שנהרג ע"י מנשה מסבת ענותנותו כדאמרינן במסכת יבמות פ' החולץ דמ"ט ע"ב מנשה הרג את ישעיה אמר רבה מידן דייניה וקטליה אמר ליה משה רבך אמר כי לא יראני אדם וחי ואת אמרת וארא את ה' יושב על כסא רם ונשא משה רבך אמר מי כה אלהינו בכל קראינו אליו ואתה אמרת דרשו ה' בהמצאו משה רבך אמר את מספר ימיך אמלא ואתה אמרת והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה אמר ישעיה ידענא ביה דלא מקבל מה דאימא ליה ואי אימא ליה שויה מזיד אמר שם ואיבלע בארזא את והו לארזא ונסר הו כי מטא להדי פומא נח נפשיה משום שאמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב מ"מ קשו קראי אהדדי וארא את ה' כדתניא כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה מרע"ה נסתכל באספקלריא המאירה דרשו ה' בהמצאו הא ביחיד הא בצבור ביחיד אימת אמר ר"ן אמר רבה בר אבה:

אלו י' ימים שבין ר"ה ליוה"כ את מספר ימיך אמלא תנאי היא כו' הרי לך מפורש ענותנותו של ישעיה שבעבור שלא לשוויה מזיד למנשה נכנס בכל התגר הזה עד שנהרג ואפשר שהיו תשובותיו מקובלות לו ואם לא היו מקובלות לו אז היה יכול לומר שם להציל אלא שמרוב ענותנותו מספק שאפשר שלא יהיו מקובלות תשובותיו ואז היה מזיד לא השיב וזה באמת מורה על תכלית הענוה ומורה שכל תוכחות שלו לשמה ועוד שהיה יכול לומר שם להמיתו כשם שהרג משה את המצרי ולא עשה כן מרוב ענוה (ובפירוש המאמר הזה כבר הארכתי במ"א ולכן איני נוגע בו עכשיו) אמנם בהיות שראיתי כל העולם מתחבטים בדברי התוס' ע"ז להבין כונתו ראיתי לפרש דבריו וז"ל:
התוספות ז"ל לשוויה מזיד פי' ר"ח שרצה להשיבו דבמשה כתיב ויראו את אלהי ישראל עכ"ל הכונה שר"ח הרגיש דבשלמא הב' תשובות שמשיב בגמרא דבר דמסתבר הוא ואפשר שהיה מנשה מודה לישעיה ע"ז אמנם בתשובה כאן באספקלריא המאירה כאן באספקלריא שאינה מאירה זאת תשובה חלושה עד מאד שהיה יכול מנשה להשיבו מנא לך הא דלעולם כשאמר משה כי לא יראני האדם וחי הוא מכל וכל בין באספקלריא המאירה בין שאינה מאירה ולכן פי' ר"ח שרצה להשיבו ישעיה למנשה כשיקשה לו זה דבמשה נמי כתיב ויראו את אלהי ישראל הרי שמשה רע"ה שכתב כי לא יראני האדם וחי הוא עצמו כתב ויראו את אלהי ישראל ונמצא דפליג אהדדי אלא בהכרח גמור לתת הפרש בין אספקלריא המאירה לשאינה מאירה ובהיות כן אע"פ שכתב כי לא יראני האדם גו' כתב ויראו את אלהי ישראל שהוא באספקלריא שאינה מאירה ואם כן אני על ענין הזה אמרתי ואראה את ה' ובפי' זה הוסרו כל הקו' שעושים על ר"ת אשר אין ראוי להאריך בהם אחר שנתפרש אמיתות הדבר ונמצא בזה שר"ח בא ליישב תשובת הגמרא ואין בה שום קושי ממה שהקשינו משום שהיה יכול להביא ראיה לדבריו ממרע"ה עצמו ודוק:
ונחזור אל הענין כמה מוסרים הצדיקים נפשם על ענין הענוה וכמה מגונה מי שפורש עצמו ממנה אפילו רגע שהרי כמה נתגנו קין ובלעם וחזקיה על שפירשו מהענוה רגע כאומרם ז"ל (בתנחומא והביאו רש"י עליה דחזקיה אמנם במ"ר בבראשית פי"ט מונה ד' והאחד הוא אדם עי"ש) ג' בדקם הקב"ה ומצאם עביט של מי רגלים קין ובלעם וחזקיה קין כששאל לו על הבל אחיו רצה להעלים הדבר ממנו וכן בלעם כששאל לו על שלוחי בלק מי האנשים נתגאה ואמר בלק בן צפור שלח אלי שהיה ראוי להשיבו גלוי וידוע לפניך גם חזקיה כששאל לו ישעיה הנביא כשבאו השלוחים מה אמרו אליך האנשים ומאין באו שהיה ראוי שיאמר נביא ה' אתה וגלוי לפניך וכבר פירשתי בפי'

הפרשיות אשר לי שגם משה רע"ה כששאל לו הקב"ה ע"ע המטה מה זה בידך שהיה ראוי שישיבה' אלהים אתה יודע ועיין שם בפ' שמות:

אך עכשיו ראוי לדקדק דבשלמא קין ובלעם טעו משום שהיה הדבר עם הקב"ה שיודע סתרי כל הדברים אמנם חזקיה המלך לא טעה על מה שהשיב לישעיה כן משום שהנביא הוא כשאר האדם כשאין הנבואה עליו ואינו יודע בשום נסתר כמ"ש הרמב"ם ז"ל ובהיות כן כיון שלא התחיל ישעיה לדבר להחזיק בדבר ה' השיב לו כמו שמשיבים לכל אדם ובהיות כן למה מנו אותו בכלל קין ובלעם:

אמנם י"ל שחזקיה הבין מדברי ישעיה שהיה גלוי לו הענין ועכ"ז לא השיב לו כהוגן וכיצד הבין בו שכבר נגלה אליו הדבר בדבר ה' משום שישעיה שאל ממנו מה אמרו האנשים האלה ומאין באו ואין זו הדרך הנכון לשאול שתחלה היה לו לשאול מאין באו ואח"כ מה אמרו אמנם ישעיה שינה הסדר לרמוז לו שכבר נגלה אליו מאין באו אך אני שואל ממך מה אמרו וא"כ טעה חזקיה שלא השיב לו אתה נביא ה' ולכן מנו לו עם קין ודוק ועל מה ששאלתי בענין מרע"ה חוץ ממה שפרשתי שם נראה דמרע"ה לא טעה אף על פי שלא השיב ה' אלהים אתה יודע שהוא מטה משום דבאותו נדון היה שמשה היה ממש בפני השכינה פנים בפנים והמטה בידו וכששאל הקב"ה מה זה בידך אמר רבש"ע אין זו דבר נסתר כדי לגדלו לומר אתה יודע שהרי כבר רואה אותו בידי משום שאני בפניו בודאי שאיזה דבר רוצה לומר לי ולכן השיב בפשוט ואמר מטה ונכון ודוק הרי לך בברור מעלת הענוה כמה היא ולכן דוד הע"ה היה משפיל עצמו תמיד והיה חושב עצמו כגר כדכתיב כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי וקשה אם גר אינו תושב ואם תושב אינו גר כדרך שהקשו ז"ל גבי אברהם אע"ה במ"ש גר ותושב אנכי גו' ועיין ע"ז בס' אמרי שפר למהר"ר נפתלי אשכנזי ז"ל בדל"ה ע"א:

אמנם לי נראה לפרש בהיות שדוד הע"ה לכאורה היה נראה גר על שבא מרות המואביה אמנם כפי האמת היה תושב מזמן לוט כמ"ש ז"ל אז אמרתי הנה באתי שהייתי סבור שעכשיו באתי אבל במגילת ספר כתוב עלי וגו' כתיב הנמצאות וכתיב מצאתי דוד עבדי ולכן אמר כי גר אנכי שבאתי מרות המואביה אבל כפי האמת אני תושב ככל אבותי:

עוד י"ל שהיה אומר כי גר אנכי עמך מפאת הגוף תושב ככל אבותי מפאת הנשמה שנשמתו היתה של אדה"ר שאדם הוא א"דם ד"וד מ"שיח אחר זה יובן מאמר חז"ל במסכת סנהדרין ודף ק"ו) ע"א אמר רב יהודה ביקש דוד לעבוד ע"ז והנה לקראתו חושי הארכי קרוע כתנתו ואדמה על ראשו א"ל דוד יאמרו מלך שכמותך יעבוד ע"ז אמר ליה ומלך שכמותי יהרגנו בנו א"ל לא דרשת סמוכים כו' ויש לחקור במלת מלך שכמותך

שנראה כינוי בתוך כנוי דהול"ל מלך כמותך ועוד באומרו מלך שכמותך יעבוד ע"ז משמע שלמלך כמותו אסור ולאידך שרי ועוד יש להבין גם בתשובת דהע"ה שהשיב מלך שכמותי יהרגנו בנו ולא השיב מלך כמותי:

אמנם יובן עם מה שאמרנו אדם דוד משיח שנשמתו של דוד הוא של מלך המשיח ובהיות שדוד ביקש לעבוד ע"ז כדי שלא יתחלל ש"ש ע"י משום שהיו מחזיקים אותו לחסיד ועכשיו יהיו בועטים בראות אותו בזה הצער אף שהיה חסיד לכך הנה לעבוד ע"ז כדי שיתלו הסרחון שעונותיו הטו אלה לכן בא חושי הארכי ורמז לו שלא בלבד לעצמו היה פוגם בעבוד ע"ז בניחותא כלומר מלך אחר שהוא מל' המשיח שהוא כמותך ממש משום ששניכם אחד נמצא גם הוא פוגם ח"ו ולכן לא אמר מלך כמותך אלא שכמותך לרמוז על אחר שכמותו ודוק ואם כן אל תעבוד ע"ז א"ל דוד כפי סברתך שאני ניצוץ של מלך המשיח נמצא שמלך שכמותי יהרגנו בנו שבהרוג אותי נמצא ששולח בו ידו וא"כ טוב שאעבוד ע"ז אע"פ שאני פוגם למלך שכמותי ואל יתחלל ש"ש א"ל חושי הארכי לא דרשתסמוכים כו' ואם כן כבר יודעים העולם שאתה חסיד וענין הבן הרע הזה הוא מסבת היות בן יפת תואר ובהיות כן ליקום באחד שטוב שיהרוג אותך אע"פ ששולח ידו במלך אחר כמותך ולא ליקום בשנים לעבוד ע"ז ולפגום אותו בע"ז ובמנין ההריגה ונכון ודוק (א"ה ועיין בספר מנחת אליהו כ"י למרן הקדוש הרב המחבר פי"ט עוד במאמר זה) ויש גורסין אדם א"דם ד"וד מ"שה וכפי זה יובן מאמר גבי מרע"ה שחשדוהו בא"א ידוע שראויה היתה ב"ש לדוד מששת ימי בראשית אלא שאכלה פנה ולכן בהיות משה ודוד כולם ניצוץ א' חשדוהו שבהיות כדוד יכשל בא"א ח"ו שהוא עם ענין ב"ש ודוק ויחזור אל הענין כי גר אנכי עמך אפשר עוד אמר דוד כלפי הקב"ה רבון העולמים העולם חושבים כי גר אנכי עמך שאני נחשב כגר לפניך איני ראוי לבא בקהל והם אינם יודעים שאני תושב וכשר לבא בקהל ככל אבותי:

ובזה שאמרנו שביקש דהע"ה לעבוד ע"ז כדי שלא יתחלל ש"ש יובן הקושי הגדול שיש בדברי דינה בת יעקב אשת איוב באומרה עודך מחזיק בתומתך ברך אלהים ומות אמנם תפרש כונתה לטוב בס"ד וכיון דאתא לידן נתחיל ב או ג' פסוקים בתחלת הענין. איש היה בארץ עוץ איוב שמו והיה האיש ההוא תם וישר וירא אלהים וסר מרע כו' הכונה תם וישר ואם תאמר שהיה ישר מסבת תמימותו לזה אמר וירא אלהים וסר מרע כלומר מה שהיה ישר היה מסבת שהיה ירא אלהים ולא שהיה ישר מסבת תמימות וראיה לזה שהיה סר מרע וזה מורה שלא היה תם אלא פקח בהיות הבחנה בו להבחין ולהתרחק עצמו מהרע עוד י"ל וסר מרע בא להורות הכח הנסיון שהיה עושה בעבור אהבתו יתברך

שהיה באה העבירה בידו שאז קשה לפרוש ממנה ועכ"ז וסר מרע דמשמע שהיה הרע בידו ויכול לעשותו ובעבור אהבתו יתברך היה סר ממנו. עוד י"ל עמ"ש חכמי האמת שאיוב היה גלגול תרח כו' ונראה עם זה שעל זה קדם לו שמו כרשעים נבל שמו שבע בן בכרי שמו ושיעור הכתוב איש היה בתחילה שאיוב שמו ששמו היה קודם לו והוא כשהיה בתרח אמנם עכשיו והיה האיש ההוא האמור שהיה רשע תחילה עתה הוא תם וישר וירא אלהים וסר מרע עוד י"ל כדחז"ל שרבי מאיר היה בדיק בשמיה כו' וכן נראה שעשו המרגלים ששלח יהושע כשראו ששמה רחב מלשון כי עתה הרחיב ה' זהו סבה שוישכבו שמה באופן שהשם מורה על האדם מהותו אמנם בנדון זה בא לרמוז שאיוב יצא מן הכלל. עוד י"ל בדרז"ל (במדרש במדבר פי"ד) ד' הכירו את בוראם מעצמם אברהם ואיוב וחזקיהו ומלך המשיח וזהו הרמז כאן איש היה מעצמו תם וישר ירא אלהים מעצמו בלי שילמוד מאחרים. עוד י"ל היה תם וישר ביראת אלהים וסר מרע בלי הוספ' ומגרעת על דרך אל תהי צדיק הרבה. עוד י"ל בא לרמוז שאע"פ שבני חיי ומזוני תלוים במזל עם כל זה מאחר דנפיש זכותיה והשליטו בכלם בהיותו תם וישר וירא אלהים וסר מרע כנגד חיי אמר איש היה בארץ עוץ דמלת היה בא לרמוז שהאריך ימים ושנים והיה הויה בימיו כמו שמוכיח בסוף הספר כנגד מזוני אמר ויהי מקנהו שבעת אלפי צאן כנגד בני אמר ויולדו לו ז' בנים:

עוד י"ל שאע"פ שטבע הממון גורם לאדם לבעוט דע"ז התפלל החכם שלמה המלך ע"ה (במשלי סי' ל') רש ועושר אל תתן לי ובפרט כשיש לו עושר ובנים כמו שמצינו בהמן הרשע שהיה מתגאה במדה זאת כדכתיב ויספר להם המן את כבוד עשרו ורוב בניו ומה גם בהיות האדם משולש מוכתר בג' מעלות אשר למעלה מהן עושר ובנים והיותו גדול וחשוב ושדבריו נשמעים שע"ז היה מתגאה המן באומר ויספר להם המן את כבוד עשרו וגם רוב בניו וגם אשר גדלו המלך הרי השיג שלשתם ובא לבעוט וחשב מחשבות להשחית עם קדש אמנם איוב ע"ה היה איש תם ישר וירא אלהים וסר מרע אע"פ שעלו בידו אלו הג' מדרגות כנגד העושר ויהי מקנהו כנגד הבנים ויולדו לו ז' בנים כנגד הגדולה ויהי האיש ההוא גדול מכל בני קדם ועכ"ז היה תם וישר. עוד י"ל ידוע שכל המרגיל עצמו בחסידות לעשות דברים לפנים מן השורה הרגילות גורם לו שיראה בעיניו שאותם הדברים שעושה אינו לפנים מן השורה אלא שהוא מחויב בהם שאם לא יעשה אותם נקרא רשע לזה אמר איש היה בארץ עוץ איוב שמו שהרגיל כל כך להיות תם וישר וירא אלהים עד תכלית החסדות עד שנשתרשו בלבו שהיה נראה בעיניו שמה שהיה עושה היה סר מרע בלבד ובזה בימיו אין חטא בא על ידו ודוק. עי"ל שסוף הפסוק בא

לתת טעם למה קדם לו שמו כדרך הרשעים ששמם קודם להם כו' ואמר שהיה הסבה שלא היה תם וישר מיראת ההתרוממות כי אם מיראת העונש וז"א איש היה בארץ עוץ איוב שמו והטעם שאני אומר איוב שמו כרשעים אע"פ שהיה תם וישר בעבור שמסבת שהיה ירא אלהים שהיה ירא ממדת הדין זהו הסבה שהיה סר מרע ובהיות יראתו מיראת העונש לכן אמר איוב שמו וקדם לו שמו. עי"ל להליץ טוב בעדו שבא לרמוז הפסוק שהיה מקיים מצות אלהיות ומצות שכליות וירא אלהים כנגד מצות אלהיות וסר מרע כנגד מצות שכליות ודוק. עי"ל איש היה בארץ עוץ כו' תם וישר ר"ל בעודו איש בתקפו וגבורתו היה תם וישר כדרך שדרשו רז"ל אשרי האיש בעודו איש. עי"ל בא לרמוז על שפלותו שבכל ארץ עוץ לא היה איש עשיר שהיה מתרצה שיזכירוהו בשמו כ"א בשם שר ואדון ואע"פ שהיה רב בבני' ובעושר ובשם וכדמפרש ואזיל ונכון עי"ל שהטעם שמזכיר שם עירו שנראה ללא צורך נראה שהזכרת שם עירו הוא בכלל מעלותיו שבא לרמוז שהוא בלבד היה עיקר העיר וישובה וגרם שיקרא שם ארץ לשבת וז"א איש היה בארץ עוץ איוב שמו הטעם שנקרא שם ארץ עליה בהיות איוב שם. עי"ל בענין דלמה קדם לו שמו כרשעים באומרו איוב שמו ואינו אומר שמו איוב ידוע דרשת חז"ל גבי נח יש דורשים אותו לגנאי בדורו היה צדיק ואילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום ובצחות הקפה כזאת י"ל כאן איש היה בארץ עוץ ובהיות בארץ עוץ כלם רשעים זהו הטעם שאיוב שמו כרשעים אמנם כפי האמת והיה האיש ההוא תם כו'. עי"ל איש היה בארץ עוץ כו' והיה האיש ההוא והיה שמחה כלומר עיקר שמחתו היה היותו תם וישר כו'. ויהי מקנהו כל ויהי לשון צרה כלו' הצרה של יסורין נמשך לו ממקנהו שקטרג עליו השטן מעשה ידיו ברכת ומקנהו פרץ בארץ א"ל הקב"ה הנו בידך. ובספר מר דרור מצאתי באופן אחר והיה האיש ההוא שמחה היה לאיוב בהיותו תם וישר אבל ויהי מקנהו צרה היה לו מריבוי מקנה וממון שהיה לו כמשא כבד יכבדו עליו והוא על דרך שפי' אני בחיבור אחר על פסוק ואברהם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב כלומר בעשיית המצות היה זריז מאד אבל היה כבד מאד להתעסק במקנה בכסף ובזהב שהיה לו:

ובילקוט איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע א"ר תחליפא קסריא שהיה ותרן א"ל רבי זעירא ומאן דלית הוא ותרן לית הוא כשר אלא שהיה מוותר על קללתו עכ"ל. ויש לחקור במאי פליגי ועוד בדברי ר"ז באומרו ומאן דלית הוא ותרן לית הוא כשר דפשיט' שכל מי שאינו ותרן אינו כשר ומלבד שאינו כשר רשע יתקרי ועוד היכן רמוז דוסר מרע שהיה מוותר על קללתו אמנם נראה לפרש שרבי תחליפא ידע שענין הכיליות הוא דבר רע עד מאד ואין ראוי שיקרא שם רע כי אם הכיליות שהוא שורש לכל העבירות כמו שפי'

כמהר"ר יוסף קאנפאנטון ז"ל ולזה דרש רבי תחליפא שוסר מרע שהיה ותרן ולא כילי ור' זעירא הקשה על דרשתו של ר"ת שאי אפשר כן משום שוסר מרע משמע שמסיר עצמו לרע שהוא מדת הכיליותאמנם אינו רמוז שהלך לקצה האחרון של ותרנות משום שוסר מרע אינו משמע כי אם שהסיר עצמו ממדה הרעה הזאת ונהג עצמו בדרך אמצעי שלם לא כילי ולא ותרן ולזה הקשה ר"ז ומאן דלית הוא ותרן לית הוא כשר כלומר ומאן דלית הוא ותרן כ"א אמצעי לית הוא כשר מאחר שלא היה כילי כשר הוא ולעולם שר"ז אינו סובר ח"ו שהכילי כשר הוא אלא ששאל על מדת האמצעיות שכשר אתקרי ובהיות כן וסר מרע לא משמע לא שוע ולא כילי ולעולם שאין שום ראיה מן הפסוק שהיה ותרן ופירש הוא שכונת וסר מרע ר"ל שהיה מוותר על קללתו ומדוייק מלת וסר מרע כלו' היה סר ולא היה מקפיד למתרעמים לו:

עי"ל שהלשון בניחותא כלומר מי שאינו ותרן אינו כשר ואם כן מה משבח לאיוב מהחסידות שהיה ותרן ואם לא היה ותרן לא היה כשר:

עי"ל שהוא בתמיה וכי מאן דלית ותרן לית הוא כשר והלא הצדיקים חביבים ממונם יותר מגופם ואפילו שלא יהיה ותרן כיון שהיה צדיק היה כשר לפי שהצדיקים מחבבים ממונם ותירץ שהיה מוותר על קללתו. איוב שמו כו' מה שפי' לעיל שמאחר שהיה צדיק למה אמר איוב שמו דהול"ל שמו איוב כדרך שאומר גבי הצדיקים שהשם קודם להם כמו ושמו מנוח ושמו מרדכי אמנם עכשיו באתי לפרש בענין המאמר עצמו דמה קפידא יש להם אם הם קודמים לשמם או אם שמם קודמים להם ונרא' לפרש כדרך שפי' חז"ל גבי שברירי ברירי ריר ריר שמתמעט השם גם בנדון זה גבי רשעים אמר נבל שמו משום שנבל הוא שם העצם ושם הקבוע בו לעולם ומלת שמו הוא שם השאלה לפי שעה בעת הצורך כששואלים ממנו מה שמך או מה שמו ולכן גבי רשעים מקדים השם הקבוע בו תחילה ואח"כ אומר שמו כמו נבל שמו כדי למעטו שמשם העצם שלו ירד לשם השאלה שאינו קבוע רמז שיתמעט וילך מן העולם אמנם גבי צדיקים אומר ושמו אלקנה ושמו מרדכי שתחילה מקדים מה שאינו קבוע שהוא מלת ושמו ואח"כ מזכיר שמו שהוא שם העצם שלו שהוא מרדכי ונמצא בזה שמגדלו משום שמתחיל במעט ומסיים בהרבה ודוק שהוא נכון וחריף מאד:

עי"ל וסר מרע שמה שאמר שהיה ירא אלהים לא מיראת העונש היה סר מהרע הזה וכלומר היה ירא אלהים והיה סר מרע שבחינת הרע שיש בענין היראה שהוא יראת העונש:

עי"ל ונקדים קודם מאמר רז"ל שהצדיקים מחבבים ממונם יותר מגופם לפי שאין פושטים ידיהם בגזל וקשה על איוב שבהיות ותרן כאומרם ז"ל וסר מרע שהיה ותרן בממונו אפשר שהיה פושט ידו בגזל ח"ו. אמנם התשובה דזיל בתר טעמא שהטעם שממונם חביב עליהם לפי שטרחו בהם להרויח אבל איוב ואברהם אבינו ע"ה היו ותרנים הרבה כאומרם ז"ל גבי אברהם וישכם אברהם בבקר מכאן שאנשי ביתו של אברהם וותרנים היו בעבור שיצאו מן הכלל והם היו מקור הברכות וכל הנוטל פרוטה מהם מתברך וכ"ש להם באופן שהיו ברום מדרגת ההצלחות והיה להם הממון בנקל כו' לזה אמר איש היה גו' תם וישר וירא אלהים אע"פ שהיה סר מרע שהיה וותרן כמו שדרש רבי חלפתא ועכשיו מפרש שמאחר שהיה צדיק איך היה וותרן שנראה שהיה פושט ידו בגזל ותי' ויהי מקנהו לרמוז על הצלחתו, ויולדו לו שבעה בנים ושלש בנות בתחילת העיון ראיתי לפרש באומרו ויולדו לו שמלת לו בא לרמוז שבזכותו דוקא זכה לבנים ולממון ולא בזכות אשתו בהיותה בלתי הגונה כשם שמוכיח בסוף הענין שא"ל ברך אלהים גו' אמנם בהיותה דינה בת יעקב אני חוזר מהדרשא ואפרש באופן אחר אמר לו לרמוז שהוא היה גורם בלדת הבנים בהיותם זכרים או נקבות שכשהיה רוצה שיהיה זכר היה בועל ושונה כאומר' ז"ל יבעול וישנה וכשהיה רוצה שתהיה נקבה לא היה עושה כן באופן שהוא היה סיבה לזכר או לנקבה ולרמוז לזה אמר ויולדו לו ודוק עי"ל בדחז"לאשה מזרעת תחילה יולדת זכר ולזה אמר ויולדו לו כלומר הוא גרם היות ז' בנים וג' בנות שאם לא היה מקדים להזריע היו כלם זכרים בלי שום נקבה עי"ל אמר ויולדו לו כלומר לו בדומים לו הבנים והבנות היו יראים מאלהים מרחקים עצמם מן הרע וטעם המשתה שהיו עושים בכל יום כונתם היתה לש"ש להיותם לעולם יחד ולא יתפזרו א' הנה ואחד הנה ויבואו לידי חטא לזנות באחרים אמנם בהיותם שבת אחים גם יחד לא היו יראים מזה לפי שאין היצר תקיף לזנות איש באחיו או באחותו כדחז"ל: ונראה לתת טעם דלמה נתן לו הקב"ה שבעה בנים וג' בנות לא פחות ולא יותר ואפשר שנתן לו ז' בנים בעבור צדקתו כדי שגם בניו יהיו צדיקים ונתן להם הבנה דרך ישר ילכו בו בהיותם ז' מקיפים ימי המשתה בשבעת ימי השבוע כל איש יומו ובזה לא היו מתפזרים וזה היה סיבה היותם צדיקים כדפרישית עי"ל נתן לו ז' בנים כדי שישמשו לו כל איש יומו בז' ימי השבוע כדרך בני יעקב אע"ה או אפשר שנתן לו ז' כדי שיהיו לו לזכרון בז' ימי השבוע לזכור שמירת יום השבת כשם שעשתה אסתר המלכה בבית אחשורוש שהיתה משמשת לה נערה א' בכל יום וכשהיתה משמשת השביעית היתה יודעת יום השבת כדחז"ל וג' בנות היו כנגד ג' רגלים חג המצות וחג השבועות וחג

הסוכות לזכור לו עי"ז עי"ל ז' בנים כנגד ז' ככבי לכת ומספר כלם בניו ובנותיו והוא ואשתו י"ב כנגד י"ב מזלות לרמוז שכל כך חשוב היה בעיני המקום שכמעט היה אומר דיו לעולמי שבראתיו בעבורו אשר אולי מסיבה זאת בא השטן לקטרג עליו באומרו דלמא מגשייה רחמותיה דאברהם כמו שדרשו ז"ל (ב"ב פ"ק די"ו ע"א) שטן ופנינ' לש"ש נתכוונו:

ויהי מקנהו גו' ויהי האיש ההוא גדול מכל בני קדם נ"ל שבהיות שיש מי שמתגדל מסיבת הממון והכל מגדלים אותו אע"פ שמצד עצמו אינו ראוי לזה אמנם איוב אינו הן ויהי מקנהו ז' אלפי צאן גו' ולא הממון גרם לו המעלה והכבוד שהרי מקודם שהיה לו כל זה ויהי האיש ההוא גדול מכל בני קדם ונמצא שהיה גדול וחשוב מצד עצמו והוא היה עיקר והממון טפל לו עי"ל בדחז"ל (בפ' חלק דצ"ב ע"א) כל מי שיש בו דעת לסוף מתעשר שנא ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים ולרמוז לזה אמר ויהי מקנהו ז' אלפי צאן וגו' ומי גרם לו העושר הזה הדעת שהיה בו מסיבת ויהי האיש ההוא גדול בחכמה מכל בני קדם אע"פ שהיו חכמים מחוכמים. עי"ל כמאמרם ז"ל (יומא דל"ה) גבי ר' אלעזר בן חרסום שאע"פ שהניח לו אביו אלף עיירות ואלף ספינות לא היה משגיח לזה והיה עוסק בחכמה גם כן איוב אע"פ שהיה מקנהו רב ועבודה רבה מאד עכ"ז לא היה משגיח בזה כלום והיה מתעסק בחכמות וזהו גרם שויהי האיש ההוא גדול מכל בני קדם בכל מיני חכמה. והלכו בניו ועשו משתה בית איש יומו ושלחו וקראו לשלשת אניותיהם לאכול ולשתות עמהם כלו' היתה כונתם בזה לשמים כדי שיאכלו וישתו עמהם כדי שלא יבואו לאכול באחרים עי"ל שהטעם שהיו מביאים לאחיותיהם עמהם כדי לצאת מחשדת הבריות שלא יאמרו שהיו מתקבצים יחד לאכול ולשתות ולזנות לכן היו מביאים לאחיותיהם שבהיותם שם בודאי שאינם יכולים לעשות מה שהיו חושבים עי"ל אמר לאכול ולשתות עמהם כלומר שאע"פ שהשתיה הוא גנאי לאשה מאחר שהיו אחיהם שם לית לן בה כדרך שאמרו ז"ל ובכתובות דס"ד ע"ב) שאם שתה האשה ג' כוסות תובעת בפה והוא שאין בעלה עמה אבל בעלה עמה לית לן בה ודוק. ויהי כי הקיפו ימי המשתה גו' והעלה עולות מספר כולם כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם ככה יעשה איוב כל הימים ויהי היום ויבואו בני האלהים גו' ויאמר ה' אל השטן מאין תבא גו' ויאמר ה' אל השטן השמת לבך על עבדי איוב כי אין כמוהו בארץ גו' ויען השטן את ה' ויאמר החנם בירא איובאלהים הלא אתה שכת בעדו כו' ואולם שלח נא ידך וגע בכל אשר לו אם לא על פניך יברכך. ויאמר ה' אל השטן הנה כל אשר לו בידך כו' כונת הענין שעם הקרבנות שהיה מקריב איוב בעד בניו במצות שהיה

מקדשם היה בורא עם זה מלאכים כנודע שמהמצות שאדם עושה נבראים מלאכים הנקראים בני האלהים ויהי היום שהיה ראש השנה כדחז"ל ויבואו בני האלהים שהם אותם המצות שעשה עם מה שהיה מקדש לבניו ועם שהקריב שנבראו בני אלהים והם המליצים טובים על בני האדם ובאו באותו יום הנורא להתיצב על ה' להליץ בעדו ויבא גם השטן בתוכם לקטרג ויאמר ה' אל השטן מאין תבא ומלת מאין מלשון אפס ואין כלו' לא עשית שום מעשה לפתות לזה האיש שהרי עמד בנסיון ולא חטא כדי ליתן לו שכר משום שהקב"ה ברא לשטן כדי שיפתה לאדם ושלא ישמע לו כדי לתת לו שכר ויען השטן אל ה' ויאמר משוט בארץ ומהתהלך בה ידוע שהיצר הוא מצד יסוד הארץ יסוד העפריי שבארץ ומי שנתרבה יסודו מעפר יותר משאר יסודותיו יצרו קשה עליו מאד ולז"א השטן דאתי משוט בארץ עם אותם שנתרבה עליהם יסוד הארץ שיצרם קשה עליהם ופתיתי להם וחטאו והרבו לפשוע וזהו משוט בארץ ומהתהלך בה ויאמר ה' אל השטן השמת לבך על עבדי איוב כי אין כמוהו בארץ כלומר אין כמוהו בענין יסוד הארץ שנתרבה עליו משום שכל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו ועכ"ז שנתרבה עליו יצרו הוא איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע ויען השטן אל ה' ויאמר החנם ירא איוב אלהים כלומר החנם הוא איש תם וישר וירא אלהים הטעם שהוא תם וישר משום שירא איוב אלהים ומתירא ממה"ד שלא יבא עליו שהוא מדת אלהים ולכן הוא תם וישר ולא מסבת אהבתו אותך ועוד שאתה הרבית להטיב עמו שהרי אתה שכת בעדו ובעד ביתו ובעד כל אשר לו מסביב הכונה ידוע שהעשיר שיש לו סביבות עניים אינו שמח עצמו בעושרו מסיבת קרוביו היותם עניים שצריך להגין עליהם תמיד אמנם לאיוב שכת בעדו ובעד ביתו ובעד כל אשר לו מסביב שכל סביבותיו עשירים ועוד מעשה ידיו ברכת לאחרים שכל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך משום שלמה שנוגע לו כבר אמר הלא אתה שכת בעדו ועוד לו שמקנהו פרץ בארץ במקום שהעין שולט שאע"פ שהיו בארץ נושבת לא שלט בהם עין הרע עי"ל ומקנהו פרץ בארץ שלא היה לו טורח להאכילם והונאות הרועים רק היו מתרבים מאליהם וזהו פרץ בארץ ודוק וא"כ מאחר שהרבית להטיב עמו כ"כ ירא ממך שלא תמנע הטוב ממנו ונמצא שהוא מיראת העונש:

ואולם שלח נא ידך וגע בכל אשר לו אם לא על פניך יברכך נראה לפרש עם מה שפי' חכמי האמת שאלהים הוא דין והשם היוצא מפנים של אלהים שהוא השם הזה (אכדט"ל) הוא רחמים פשוטים ובזה פי' בס' מלכי יהודה תורת הפ' אלהים יחננו ויברכנו ואם תאמר שאלהים הוא דין לזה פי' יאר פניו אתנו סלה יאר פניו של אלהים שהוא רחמים ועיין בפ' וישלח בפי' הפרשיות אשר לי. (א"ה הש"ח הלא הוא בכ"י בס'

עיני העדה בפ' ויקרא יעקב שם המקום פניאל גו' וז"ל ובזה נ"ל לפרש דזהו כונת דוד הע"ה באומרו פנה אלי וחנני כלומר אם אתה עומד עמי בדין בשם אלהים בקשתי זאת שפנה אלי וחנני פנה לשון פנים שיחונן אותו בפנים של אלהים ובזה נבא לענין מאמר יעקב כי ראיתי אלהים כו' אמנם בהיות שהיו פני אלהים שהם רחמים כמדובר זהו הטעם שותנצל נפשי שהן אמת שאלהים הוא דין אמנם פני אלהים הם רחמים ובהקדמה זאת מתיישב כמה פסוקים ואין צורך להאריך כי הדבר מובן מעצמו עכ"ל:

וראיתי בזה בס' תהלות ה' כ"י למרן הקדוש הרב המחבר שחיבר על ספר תהלים בפ' צמאה נפשי לאלהים לאל חי מתי אבא וארא פני אלהים כו' וז"ל אמר כאן צמאה נפשי לאלהים וכיון דבשם אלהים נופלים הרבה משמעיות לכן פירש לאל חי שאומרו צמאה נפשי לאלהים הוא לאל חי וא"ת למה נקט אלהים שהוא דין ולהשיב לזה אמר מתי אבוא וארא פני אלהים שאומרו צמאה נפשי לאלהים על פני אלהים שהם רחמים פשוטים הוא מה ששואל לראות ע"כ):

ובזה יובן מ"ש אחר מעשה העגל שהיה הקב"ה בדין פני ילכו והניחותי לך כלומר פני של אלהים שהם רחמים ובזה והניחותי לך ובזה יובן פסוק (באיוב סי' י"ב) למה פניך תסתיר ותחשבני לאויב לך ר"ל כיון שאתה בדין עמי להכותני ולעולם פניך של אלהים תסתיר שהם רחמים זהו הטעם שאתה מדקדק עמי כ"כ ותחשבני לאויב לך ודו"ק:

ונבא אל הענין שבהיות שהשטן אמר שמה שהיה ירא איוב היה מסיבת אלהים מיראת העונש כמו שפירשתי לזה אמר עכשיו ואולם שלח נא ידך וגע בכל אשר לו אם לא על פניך יברכך כלו' לבעוט גם על פניך של אלהים שהוא רחמים דלא מבעיא שיבעט עם הדין והיסורים הבאים לשעה אלא שגם יבעט על מדה"ר היוצא מפנים של אלהי שנהגת עמו עד עכשיו ויכפור בכל ויהיה כפוי טובה ותוהא על הראשונות וזהו כונתם אם לא על פניך יברכך ודוק גם ראוי לדקדק אומרו וגע בכל אשר לו מאי בכל אמנם העצה שנתן השטן כדי להרשיע לאיוב היה שידוע שכל הרע הבא לאדם לפרקים רחוקים תולה אותם על המקרה משא"כ אם באים עליו רעות זה אחר זה רגע כמימרא שאז מוכרח להודות בע"כ שמהשם היתה זאת ולכן להכביד עליו אמר שלח נא ידך וגע בכל אשר לו והבא עליו כל הרעות יחד ותראה אם לא על פניך יברכך אע"פ שבבואם יחד מורה שאינם על המקרה ועכ"ז יבעט. ויאמר ה' אל השטן הנה בידך רק אליו אל תשלח ידך ויצא השטן מעם פני ה' ידוע שפנים של הויה ב"ה רחמים פשוטים ולכן כיון שאמר לו רק אליו אל תשלח ידך אז ויצא השטן מעם פני ה' שלא יצא בזעם גדול בפני ה' הוא רחמים עי"ל ויצא השטן מעם פני ה' כלומר לבש עצמו באכזריות והפשיט עצמו

מכל מיני רחמנות וזהו ויצא השטן מעם פני ה' שהוא רחמים שהפשיט מעליו כל מיני רחמנות כשם שיצא סמאל כשיצא להביא נשמתו של מרע"ה כדאיתא במדרש ריש פ' וזאת הברכה. ויהי היום ובניו ובנותיו אוכלים ושותים יין בבית אחיהם הבכור. ומלאך בא אל איוב ויאמר הבקר היו חורשות גו' ותפול שבא ותקחם ואת הנערים הכו לפי חרב י"ל דזה הפסוק ויהי היום ובניו אוכלים הוא מיותר משום שלקמן בבשורת הבנים שמתו אומר בניך ובנותיך אוכלים ושותים יין בבית אחיהם הבכור ושם שייך ולא כאן שאין לו קשר לא למעלה ולא למטה אמנם נראה לפרש שהשטן ביקש ענין אשר ימצא איוב פתח לבעוט מיד ולומר שאין הקב"ה משגיח לחסידיו ח"ו מה עשה התחיל להכותו מיד אחר הקפת ימי המשתה שהיה מקריב קרבנות ומקדישם כדי שלא יתלה הרע הבא עליו באולי חטאו בניו ובזה לא יבא לבעוט בראות שבדין עשה לו הקב"ה לכן המתין עד תשלום ההקפה שאז כבר היו מכופרים וזהו מה שרצה לרמוז פה ויהי היום ובניו ובנותיו גו' כלומר המתין שיהיה היום שבניו ובנותיו יהיו אוכלים ושותים יין בבית אחיהם הבכור שהוא מיד אחר תשובתם בקרבנותיו כדי שלא ימצא איוב לתלות הדבר בשום עון ויבעט. ומלאך בא אל איוב ויאמר הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהם ותפול שבא ותקחם הכונה שהטעימו הקב"ה לאיוב מעין עה"ב שהבקר היו חורשות חורש ורגע כמימרא היה עולה העשב ובאים האתונות אחריהם ורועות כדחז"ל ונראה שהטעם שהמבשר היה מגיד לו זה כדי שיתגדל הרע בעיניו וירגיש ממנו מאד וזה המלאך הבא לבשר אולי היה השטן שהיה מדמהעצמו באחד מהנערים כשם שנדמה לפלימו כדמות עני או אפשר שהגיד לו תחילה רוב הצלחתו שהבקר היו חורשות כדחז"ל לומר שעלית מזלך כ"כ גרם השפלות משום שתכלית המעלה שפלות ותכלית שפלות מעלה ולכן להיות שבאת בגדר הזה שהבקר היו חורשות זהו גרם שותפול שבא ותקחם וכונת השטן בזה כדי שיבעט איוב בטוב שנתן לו הקב"ה ויאמר והלואי שלא היה נותן לי כ"כ שזהו גרם לי השפלות. ותפול שבא ותקחם ואת הנערים הכו לפי חרב אמר הכו ולא אמר הרגו להכביד הצער עליו שהם מוכים וצריכים הוצאות לרפואתם ואמלטה רק אני לבדי להניד לך כלומר וגם אני מוכה אבל אינו כל כך וזהו מלת רק שהוא מיעוט ולכן היה בי כח לבא להגיד לך:

עוד זה מדבר וזה בא ויאמר אש אלהים נפלה מן השמים עוד זה מדבר גו' כשדים שמו ג' ראשים ויפשטו על הגמלים עוד זה מדבר וזה בא ויאמר בניך ובנותיך אוכלים גו' הביא לו השטן ד' דברים של רע כנגד ד' אותיות השם של הויה ב"ה שהוא רחמים לומר שמדת רחמים נהפך עליו למה"ד לגמרי ויאמר ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה ה' נתן

וה' לקח יהי שם ה' מבורך הכונה בהיות שהשטן בשרו בד' דברים לרמוז לו שהרחמים נהפך לו לדין כדפרישית לכן כנגד זה אמר ה' נתן וה' לקח לומר שגם אלו היסורים הם רחמים למרק איזה עון וז"א ה' נתן וכשם שהנתינה הוא רחמים גם וה' לקח הלקיחה הוא רחמים ולכך לא אמר אלהים לקח:

אך יש לדקדק אומרו וערום אשוב שמה שאין אדם שב לבטן אמו ורש"י ז"ל פירש ערום יצאתי מבטן אמי מהאדמה אשר לוקחתי משם וערום אשוב שמה או אמי אמי ממש וערום אשוב שמה לא בבטן הוא מדבר ומהו שמה אל מקום תשובתו ועל שהוא מוכן לשם ולא יחליף החק לשוב כי אם אל העפר לפיכך לא הוצרך להזכירו ולומר וערום אשוב אל העפר ע"כ והנה על דרך הגלגול אפשר שמדובר ולכן אמר ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה פעם אחרת בבטן ואמר כן לפי שהיה תרח ונתגלגל באיוב למרק עונותיו ועכשיו בבאות עליו כל הרעות הללו אמר בינו לבין עצמו זה מורה על גודל רשעותי ומוכרח להתגלגל עוד ודוק. אמנם כפי הפשט נראה שבראות הרעות הבאות זה אחר זה אמר זה מורה היותי בסוג גדר העניות ערום ועריה וז"א ערום יצאתי מבטן אמי וערום באותו מצב שיצאתי מבטן אמי אשוב ונכון. ובכל זאת לא חטא איוב ולא נתן תפלה לאלהים פי בכל זאת שאירע לא חטא איוב מלשון אני ובני שלמה חטאים כלומר לא נתמעט דשנת בשרו ורום קומתו משום שלא היה מצטער כלל אלא היה מקבל היסורין באהבה רבה ובהיות שהיה מקבלם בשמחה לא היתה הצרה הבאה לו מחליש אותו וזה היה סבה שלא נתן תפלה לאלהים שהעולם בראותם אותו שמת היו אומרים בודאי שהוא יודע שעונותיו הטו אלה ובדין הביא לו הקב"ה אלו היסורין לפי שאין הקב"ה מביא רע על חסידיו ונמצא שלא נתן תפלה לאלהים עם מה ששמח ביסוריו. ונוכל לומר דמלת תפלה מלשון טפל כלומר שאומרים העולם אין הקב"ה עושה דבר בלי טעם ועם כל זה לא חטא ועשה הקידוש השם הזה שלא נתן תפלה לאלהים הנבראים עם מעשיו אלו מלאכים הנקראים בני אלהים. ויהי היום ויבואו בני האלהים אלו שעשה ע"י מעשיו הטובים באו להתיצב לפני ה' ויבא גם השטן בתוכם ויאמר ה' אל השטן מאין תבא גו' השמת לבך על עבדי איוב גו' ועודנו מחזיק בתומתו ותסיתני בו לבלעו חנם נראה שהכונה לאמר תסיתני בו לבלעו עם מה שאמרת לי החנם ירא איוב אלהים הלא אתה שכת גו' וזהו ותסיתני בו לבלעו חנם ויען השטן אל ה' ויאמר עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו פרש"י ז"ל עור בעד עור אבר בפני אבר כך דרך בני אדם כשרואה החרב באה על ראשו מגן בזרועו לפניו ע"כ.ולעד"נ עור בעד עור החלף עורו בעור אחר כלומר הכהו בגופו באופן שידבק עורו על עצמו ונמצא חילוף בעורו משמן

ודשן להיות יבש כעץ ותראה אם לא על פניך יברכך. אולם שלח נא ידך וגע את עצמו ואת בשרו אם לא על פניך יברכך כלומר תן לו מכה משונה בין העור והבשר באופן שלא תהיה המכה נראית מבחוץ כדי שיצעק ולא יתאמנו דבריו בראותם שאין מכה נראית בהיותה בין הבשר והעצם ואינן יכולים לתת עליה רטיה וז"א וגע אל עצמו ואל בשרו שתהיה מכה בין העצם ולבשר ולכן התחיל מהעצם ובעשות לו כן תראה אם לא על פניך יברכך כלו' לפחות יברכך בלבו אף שלא יהיה החירוף בפה בפרהסיא על פניך יברכך בלבו ונכון ויאמר ה' אל השטן הנו בידך רק את נפשו שמור שלא תצא רש"י ז"ל ולעד"נ הנו בידך לתת עליו יסורין רק את נפשו שמור מן החטא שלא תביא עבירה בידו באופן שישחית נפשו אלא תן בו יסורין ודי לו בזה לנסותו אם בועט בהם או לא וכונתו של הקב"ה להצילו אע"פ שיבעט משום שאין אדם נתפס על צערו כדחז"ל מה שאין כן אם חוטא בזנות או בדבר אחר ולכן צוה לשטן שלא תנסהו בענין אחר שאדם בעל בחירה ואולי לא יעמוד וז"א רק את נפשו שמור ודוק. ויצא השטן מעם פני ה' ויך את איוב בשחין רע מכף רגלו ועד קדקדו הכונה הכהו ברגליו באופן שלא יוכל לעמוד בתפלה להתפלל ולמונעו מג"ח ברגליו כדי שלא יגן עליו גם נראה לפרש שהכהו בשחין כדי לבטלו מת"ת ומתפלה משום שעם השחין לא היה יכול לעמוד ולהתפלל בהיותו עסוק ברוב כאבו להתגרד כדכתיב ויקח לו חרש להתגרד בו משא"כ בחולי אחר וכונתו בזה היה כדי שיבעט מיד בראות שאינם יסורין של אהבה כדחז"ל כל יסורין שיש בהם ביטול ת"ת או תפילה אינם יסורין של אהבה משא"כ האדם היודע שהיסורין שעליו הם של אהבה מרוב השמחה שיודע שהוא חביב בפני המקום אינו מרגיש הצער כ"כ אע"פ שיהיה צער גדול והדבר בהפכו שמרגיש הצער מאד ובועט:

ותאמר לו אשתו עודך מחזיק בתומתך ברך אלהים ומת ויאמר אליה כדבר אחת הנבלות תדברי גו' קשה טובא היותה אשתו דינה בת יעקב ואמרה ברך אלהים אמנם נראה לפרש הפך מהמובן מהפשט שאדרבה דינה הזהירה לו שלא יברך את ה' שהיא סברה אולי מתוך צערו יעלה בדעתו לברך את השם כדי למות ובאה והזהירה לו ע"ז ושיעור הפ' ותאמר לו אשתו הזהר והשמר וקח עצתי שתהיה עודך מחזיק בתומתך ואל יעלה בדעתך לברך את ה' כדי למות וכי ברך אלהים ומת בתמיה כלומר וכי מי שמברך אלהים מיד מת כדי שיעלה בדעתך לעשות כן ח"ו ונמצא אתה חוטא בנפשך ואין אתה מציל מרעתך לפיכך השמר וסבול היסורין ואיוב בהיות לבו דבוק בהקב"ה הפך סברתה ועשה דיוק בדבריה שדברה שלא כהוגן וקראה נבלה משום שהיא אמרה לו וכי ברך אלהים ומת אינו כן שאע"פ שתברך אלהים אין אתה מת נפיק מזה חורבה שמשמע שאם בברכת

אלהים היה מת ומציל היתה נותנת לו עצה לעשות כן לכן אמרה כדבר אחת הנבלות תדברי גם את הטוב נקבל מאת האלהים ואת הרע לא נקבל כו' עי"ל שדינה אשתו לש"ש נתכונה ויובן בדחז"ל גבי דוד הע"ה שביקש לעבוד ע"ז כדי שלא יתחלל ש"ש ע"י בהיות העולם מחזיקים אותו לטוב ובאו עליו רבות רעות ומורה זה שאין הקב"ה משגיח בסוד החסידים לפיכך רצה לעבוד ע"ז כדי שיאמרו שעונותיו הטו אלה עד שבא חושי הארכי ואמר לא דרשת סמוכים כו' גם כן דינה אמרה מתחלל ש"ש בזה שבאו יסורין על איוב משום שהיו מחזיקים אותו לחסיד לכן כדי שלא יתחלל ש"ש ע"י אמרה ברך אלהים ומת ויאמרו עונותיו הטו כל אלה עליו אמרלה כדבר א' הנבלות תדברי גם את הטוב נקבל מאת האלהים גו' כלומר אע"פ שיש לי רע אין ש"ש מתחלל על ידי משום שכבר היה לי טוב ועכשיו שרואים העולם שיש לי רע ממילא אומרים בודאי שאיזה עון עשה שגרם לו זה שהרי היה שליו ושאנן ורגע כמימרא שלא כדרך טבע אבד הכל ובהיות כן אין צורך לעשות עצתך ובכל זה לא חטא איוב אפילו בשפתיו בלי נשמע קול כדרך המחרפים בשפתותיהם עי"ל בכל זאת שנתן לו אשתו פתח לחטא עכ"ז לא חטא איוב בשפתיו כמו שאמרה לו אשתו אבל בלבו חטא אולי ימות ולא יהיה שום חשש חילול:
גם בזה יובן מאחז"ל גבי חנה שאמרה להקב"ה כתבת בתורתך ונקתה ונזרעה זרע אלך אסתתר וכו' ואין אתה עושה תורתך פלסתר כו' וקשה טובא דבשלמא כל הנשים השותות מים הללו היו מתעברות אע"פ שנמחק השם על ידן בעבור שלא היה להם שום חטא משום שהבעלים הכריחום לכך אמנם גבי חנה שהיתה היא גורמת במחיקת השם מי אמרה לה שתשתה מאחר שאין עון זה בידה ואם התורה אמרה ונקתה ונזרעה זרע הוא בשאר נשים שאין עושות הדבר לכתחילה אמנם יובן עם מה שפירשנו שחנה לש"ש נתכונה כדי שלא תתחלל ש"ש על ידה בהיותה צדקת ולא היתה לה בנים לכן אמרה אלך ואסתתר ואע"פ שאני גורמת במחיקת השם אין לי עון אשר חטא בזה בהיות כונתי לשמים לסלק ח"ה הנעשה ע"י ודוק ובפי' הפרשיות אשר לי הארכתי מאד במאמר זה ע"ש:
ונחזור לעיקר דרשתנו במעלת תהלת הענוה עד שאמר התנא ר' לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח בפני כל אדם שתקות אנוש רימה כפל לומר מאד מאד הוי שפל רוח לומר לא מינה ולא מקצתה משום שתקותו ותאותו אחר מיתתו של אדם הוא להיות רימה ושיחזור מיד לעפרו משום שאף בשרו עליו יכאב ומקוה שיהיה רימה ובהיות כן שפלות האדם לכן מאד מאד הוי שפל רוח עד קצה האחרון וק"ל:

ואין להקשות בכפל אומרו מאד מאד שהרי במרע"ה ששבחו הכתוב שהיה עניו אינו אומר כ"א והאיש משה עניו מאד דהתירוץ לזה הוא דבמשה היו שלשה מאד משום שגבי כל אדם מזהיר התנא מאד מאד וגבי משה מעיד הכתוב עליו שהיה עניו מאד מכל האדם שבכל אדם יש לו ב' ולו היה יתור מאד אחד על מאד מאד האמורים גבי כל האדם אמנם י"ל עוד עמ"ש הרמב"ם ז"ל (בה' דעות פ"ה ה"ב) שאדם שהוא גאה מאד ילך לקצה השפלות כדי שיבא להיות אמצעי כמשל המקל כו' ולזה אמר התנא מאד מאד כדי שירגיל בקצה השפלות כדי שעם זה יבא להיות עניו מאד כמשה במאד אחד שהוא אמצעי ודוק ובפי' פרקי אבות אשר לי הארכתי בזה ע"ש והשם ישים חלקנו עם אותם שלא שלט בם רימה ותולעה בביאת משיחנו המטהר עונותינו ומפרסם זכיותנו אמן נאם הצעיר העומד לשרת ולכהן אליהו בכמוהר"ר שלמה אברהם הכהן האתמרי זלה"ה:

פרק יא

במעלות התורה

ושם הדרוש יסוד קנין וסמכתיהו אצל דרוש הענוה בהיות שאין התורה שורה כי אם על מי הוא שפל ועניו כאומרם ז"ל למה נמשלה התורה למים דמה המים יורדים ממקום גבוה למקום שפל כך ד"ת:

מסכת אבות אמר ר' יוסי בן קיסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום אמר לי ר' מאיזה מקום אתה אמרתי לו מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני:

לא נעלם מעיני כל חי ומעוף השמים לא נסתרה מעלת תהלת גדולת התורהוהעוסקים בה לשמה עד שהשוו חז"ל כבוד החכמים לכבוד השם כדאמרינן במס' קידושין ובמס' פסחים דכ"ב ע"ב תניא שמעון העמסוני ואמרי לה נחמיה העמסוני היה דורש כל אתין שבתורה כיון שהגיע לאת ה' אלהיך תירא פי' אמרו לו תלמידיו ר' כל אתין שדרשת מה תהא עליהן אמר להם כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אני מקבל שכר על הפרישה עד שבא רבי עקיבא ולימד את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח ע"ה. ויש לדקדק שכבר אמרו ז"ל דשלשה שותפין יש באדם הב"ה ואביו ואמו כו' וכיון שכן למה לא דרש שמעון העמסוני את ה' אלהיך תירא לרבות אביו ואמו ואע"פ שכבר אמר כבד את אביך ואת אמך וכתיב איש אמו ואביו תיראו בא ענין רבוי ללמדך שתהיה מוראת אב ואם כמוראת המקום ממש וא"כ למה פירש ולא דרש כן:

אמנם נראה לתרץ במאמרם ז"ל מסכת יבמות ד"ו ע"א תניא איש אמו ואביו תיראו יכול אמר לו אביו היטמא (פי' רש"י ז"ל אמר ליה אביו לכהן היטמא בבית הקברות להשיב אבדה) או שאמר לו אל תחזיר יכול ישמע לו תלמוד לומר איש אמו ואביו תיראו וכו' ע"כ וכיון דאתא לידן קשה במאמר זה דלמה הוצרך בשני חלוקות הללו ללמדך שכשהאב אומר דבר נגד השם שלא ישמע לו דכתיב איש אמו ואביו תיראו כו' אני ה' כולכם חייבים בכבודי דיו בחלוקה ראשונה כשאמר לו היטמא למתים להחזיר האבדה כו' שלא ישמע לו וא"כ חלוקה שניה או שאמר לו אל תחזיר אך למותר אמנם י"ל דבחלוקה ראשונה למדך דאין עשה ועשה דוחה לא תעשה כיון שדבר להעביר ולסתור דברו יתברך לא ידחו שני עשה ללא תעשה אף על פי שלא תעשה נדחה מפני עשה אבל בנדון כזה לא דכבוד אב ואם עשה והשבת אבדה עשה וענין טומאת המתים לא תעשה והכונה יכול אמר לו אביו היטמא למתים להשיב אבידה יכול שישמע לו בעבור שמקיים בזה שתי מצות עשה וידחו לחד ל"ת תלמוד לומר איש אמו וכו' אני ה' כולכם חייבים בכבודי וכיון שסותר לא תעשה דלא יטמא לא ישמע לו משום דמצות לא תעשה הם חמורות כדחז"ל עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה מיד מוחלין לו כו' מה שאין כן במצות לא תעשה:

ובחלוקה שניה או שאמר לו אל תחזיר שהיה האבדה חוץ לבית הקברות ואמר לו אל תחזיר ללמדך חידוש אחר שגם אין עשה דוחה עשה ואפי' עשה חמור לקל שהרי עשה דכבוד אב הוא חמור כדחז"ל דכבוד אב ואם מן המצות החמורות כו' ועשה דהשבת אבדה הוא קל וישמע לו ת"ל איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו אני ה' כולכם חייבים בכבודי וכיון שסותר דברי אל תשמע לו ובמקום אחר הארכתי מאד במאמר זה: ונחזור עם זה להתיר הקושיא דלמה לא ריבה שמעון העמסוני בריבוי האת לאביו ואמו של אדם משום שדברי הקב"ה צריך אתה לקיימם בכ"מ ובכל זמן ואין לשנותם ח"ו משא"כ גבי אביו ואמו שלפעמים צריך לשנות דברו כשאמר לו אל תחזיר וכדומה ונמצא שאין יראתו שוה ליראת המקום ולכן פירש עד שבא רבי עקיבא ודרש לרבות תלמיד חכם שאתה מצווה לעשות כאשר יורוך ואע"פ שהקב"ה כתב בתורתו ארבעים יכנו והם ז"ל אמרו חסר אחד שנראה שאומרים לך נגד מה שכתוב בתורה אתה מצווה לשמוע להם הרי מפורש שיראתם כיראת המקום ודוק:

עי"ל מדכתיב איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו וסיים אני ה' לרמוז שיראת אב ואם כיראת המקום ממש כלו' איש אמו ואביו תיראו ושיעור יראתם כמו אני ה' ואם כן אין לומר דאת ה' אלהיך בא לרבות אב ואם שתהיה יראתם כיראת המקום ממש

שהרי נלמד זה מאיש אמו ואביו תיראו וסיים אני ה' שתהיה יראתו מהם כיראת המקום כשעושים רצונו ועוד שכבר דרשו ז"ל בפ"ק דקדושין ד"ל נאמר איש אמו ואביו תיראו ונאמר את ה' אלהיך תירא השוה הכתוב מוראת אב ואם למוראת שמים כו':

ע"ל שדוחק לומר שהטיל הרבוי במקום אחר ולא במקומו דהיה יכול לומר איש את אמו ואביו תיראו והייתי דורש רבוי האת שתהיה יראתו כיראת המקום ואין לומר שאם היה מטיל את גבי איש אמו ואביו תיראו הייתי דורש את אמו לרבות אשת אביך כמו שדרשו בפסוק כבד את אביך לרבות בעל אמך ואת אמך לרבות אשת אביך משום דהתם שיש שני ריבוים כבד את אביך ואת אמך אני דורש לרבות אשת אביך ובעל אמך דכל אחד אתיא לחידוש אחר אמנם כאן אם היה אומר איש אמו ואת אביו תיראו או איש את אמו ואביו תיראו שהוא ריבוי א' לא היתי יכול לדרוש דרשה שדרשו בפסוק כבד את אביך כו' כי אם לדרשה אחת שתהיה יראתו כיראת המקום:

עוד יש לדקדק במאמר באומרו עד שבא ר"ע ולימד את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח דלמה לא אמר עד שבא ר"ע ודרש כשם שאמר בענין בן זומא עד שדרשה בן זומא:

אמנם שמעתי ענין ע"ז ואני בס"ד ארחיב הענין שכונת הענין שגם ר"ע לא דרש הדרשה הזאת אך אמנם ממה שראו שאירע לר"ע למדו העולם שאת ה' אלהיך תירא בא לרבות ת"ח ידוע שעשרה הרוגי מלכות שיש בכל דור ודור הוא בעבור עשרה אחי יוסף שמכרו אותו והכניסו השכינה ביניהם והחרימו כו' ור"ע נכנס במקום השכינה ונהרג וזהו כונת המאמר ששמעון העמסוני פירש משום שנתייירא לרבות כלל שיהיה דבר שוה לשכינה עד שבא ר"ע ונכנס תמורת השכינה למדו עם זה כל העולם שאת ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח שהת"ח שוים לו שהיה ר"ע נכנס במקומו באופן שמענין שאירע לו למדו זה ולזה לא אמר עד שבא ר"ע ודרש משום שהוא לא דרש כלל רק לימד עם מה שאירע לו לכל העולם שרבוי דאת בא לרבות ת"ח ומה מתוק מדבש עם מה שכתב הרי"א ז"ל שר"ע היה גלגול יששכר בן יעקב ראש החכמים כדכתיב יששכר חמור גרם רובץ בין המשפתים דלזה היה אומר ר"ע כשהיה רואה ת"ח אנשכנו כחמור בהיות הוא גלגול יששכר שנקרא חמור גרם כו' ע"כ. ובהיות הוא נכנס תמורת השכינה ידעו נאמנה שאת ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח גם ראוי להבין דלמה לא פירש שמעון העמסוני מרבוי האת שבפסוק ואהבת את ה' אלהיך ואין לומר שבשלמא בענין אהבה דרך לרבות ת"ח שצריך לאוהבם כאהבת המקום מה שאין כן בענין היראה שהוא דבר זר וקשה שיהיה יראתו מבשר ודם כיראת המקום שנראה שעושה אותו ע"ז ח"ו ולכן פירש בפסוק את ה' אלהיך תירא זה אי אפשר שהרי מצינו שגבי בשר ודם כתיב יראה דכתיב איש אמו ואביו תיראו:

וי"ל שכיון שהגיע לואהבת את ה' גם כאן לא מצא דבר לרבות והניחו ולא פירש עד שבא לפסוק את ה' אלהיך תירא לרבות ואם היה מוצא שם לדרוש איזה רבוי וכפי דרשת אותו רבוי היה יכול לדרוש גם שם דומה לו וכיון שלא מצא פירש מכולם:

ונחזור לענייננו במעלת תהלת התורה שהיא יסוד היסודות שהעולם קיים כמאמר שמעון הצדיק על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. וראוי להבין אם רשב"ג חולק עם שמעון הצדיק או לא באומרו על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום ועוד דשמעון הצדיק נקט עומד ורשב"ג קיים והני עמודי גאוני עולם הרבו על זה לפ' גם אני לא אחשוך פי ונראה לפרש שרשב"ג אינו חולק עם שמעון הצדיק רק מוסיף ומפרש דבריו והנה שמעון הצדיק אומר שבעבור שלשה דברים שהם תורה ועבודה וגמילות חסדים עולם עומד משמע עומד ברפיון ושלשה אלו אינם מספיקים לזה בא רשב"ג ופירש דעל שלשה דברים שאמר שמעון הצדיק העולם יהיה קיים לעד בלי רפיון בתנאי זה שהתורה שאמר שמעון הצדיק שתהיה עם דין שיקיים כל מה שכתוב בה דיניה ופרטיה משום שהאומר אין לו אלא תורה ולא מצוה אפילו תורה אין לו כאומרם ז"ל:

או יאמר כנגד התורה אמר רשב"ג ועל הדין משום שלא חרבה ירושלים אלא על שדנו דין תורה ולא פשרה ולזה אמר הוא כנגד התורה על הדין כלו' שלעולם אין צריך הדיין לעשות הפשרה אלא שיעשה מקצת דין לזה ולזה כגון בדין אלמנה ויתום להתפשר ביניהם כנגד שאמר שמעון הצדיק על עבודה שהם הקרבנות אמר רשב"ג על האמת שאם הקדיש טלה זה שכבר חל עליו הקדושה לא יחליפנו בקטן ממנו או יותר חלוש אלא יאמר האמת מה שהקדיש ובזה יגרום בקיום העולם כנגד ועל גמילות חסדים שאמר שמעון הצדיק פירש רשב"ג ועל השלום כלו' ובלבד שיהוה גמילות חסדים עם שלום ובזה יקיים העולם כיצד יש ג"ח שאדרבה הוא קטטה ומריבה ושנאה רבה כגון אדם שקילל לחבירו וחירפו וגידפו ולאחר ימים ירד זה שחרפו מנכסיו והולך הוא בעצמו לגמול חסד עמו לתת לו צדקה וזהו אדרבה מחלוקת ומריבה ושנאה משום שהוא מתבייש איך נפל בידו ומחזיק עצמו ואינו מקבל כלום כו' ונמצא שזה הוא גמילות חסדים שאין בו שלום לכן כנגד גמילות חסדים פי' רשב"ג שאם יהיה גמילות חסדים עם שלום אז העולם קיים ולכך אחד אמר עומד ואחד קיים ונכון מאד ודוק:

והענין עצמו יש לפרשו באופן אחר שמעון הצדיק אמר על התורה כנגד זה אמר רשב"ג על האמת כלומר שיהיה תורה לשמה דשלא לשמה אינו מספיק כי אם שיהיה עומד אבל לא קיים כנגד על עבודה שהוא הקרבן אמר רשב"ג על הדין שכדי שיהיה העולם

קיים שיכוון באותו קרבן שהדין שהיה ראוי לעשות בו עושים בבהמה ובזה יכנע לבבו הערל ויחזור בתשובה שלימה כנגד גמילות חסדים שאמר רבי שמעון הצדיק אמר רשב"ג על השלום כלו' שכדי שיוכל להתקיים העולם שיהיה גמילות חסדים של שלום רצונו לומר הבא משלום שלא יחלוק עם חבירו ויגזול ממונו ויעשה ממנה חסד כדרך שדרשו רז"ל יד ליד לא ינקה שלא יאמר האומר אגזול ביד זה ואתן לצדקה ביד האחרת וזאת יכפר על זאת יד ליד לא ינקה כו' ואע"פ שאם גזל ונתן צדקה מיהו יש לו שכר על שלא אכלם או זינה עמהם מיהו אין כח בג"ח כזה לקיים העולם ואע"פ שבדרך זה החלוקות שלא כסדרן לא איכפת זה כלום שכונת רשב"ג לפרש שאם יהיו השלשה שאמר שמעון הצדיק בתנאים אלו שיקיימו את העולם ואף שקדם זה לזה:

גם נוכל לפרש בענין המשנה אמר על התורה ועל העבודה כו' כלו' בעבור לומדי התורה העולם עומד ואם אחד אינו יודע ללמוד על עבודה שיעמיד תלמידי חכמים בנכסיו כענין זבולון וישכר וכפי דרך זה יהיה עבודה כפשוטו וכן רובי המפרשים ז"ל שהיא עבודת מעשה שעובד כו' ואם אין לו ממון לעבוד ולסייע בממונו כדי שילמדו כו' יעשה גמילות חסדים שהוא דבר שיכול לעשותם בלי ממון ויעשה ג"ח לחכמים כו':

אך יש להקשות במשנה זאת דלמה לא סמך תורה עם ג"ח ואח"כ עבודה משום שהתורה וג"ח הם שני דברים תלוים זה בזה שכל תורה שאין עמה ג"ח כמאן דליתיה דמי כאומרם ז"ל במסכת ע"ז גבי מעשה דרב ספרא וי"ל דסמך תורה עם עבודה ללמדך שהתורה במקום עבודת הקרבנות כדחז"ל כל העוסק בתורת עולה כאילו הקריב עולה ועיין על זאת המשנה בפירוש הפרקים אשר לי ושם הארכתי:

עוד יש לפרש שרשב"ג חולק עם שמעון הצדיק ונקדים קודם מאמר חז"ל במסכת שבת (פ"א ד"י ע"א) רב אמי ורבאסי הוו יתבי וגרסי ביני עמודי וכל שעתא ושעתא הוו טפחי אעיברא דדשא ואמרי אי איכא דאית ליה דינא ליעול וליתי כו' תוספות אי איכא דאית ליה דינא הכא משמע דעדיף דין מתלמוד תורה והא דאמרינן בפרק בתרא דמועד קטן גבי ההוא דטרקיה זיבורתא. ושכיב עיילוהו למערתא דחסידים ולא קבלוהו למערה דדייני וקבלוהו התם בדיינים שאינן מומחים שפעמים נוטים אחר השוחד עכ"ל:

הקשה הרש"א נר"ו בס' רצוף אהבה וז"ל לא הבנתי אם הם דבריהם ולא שום גליון מה הקשה דאין הנדון דומה לראיה דהתם קאמר מערתא דחשידי ולא קבלוהו דחסידי עדיפי מת"ח כדאמרינן בפרקא קמא דע"ז תורה מביאה כו' עד וחסידות גדולה מכולם כו' עכ"ל.

עוד יש לדקדק דכפי תי' שהיו דיינים שאינן מומחין ולכך קבלוהו דמשמע שאם היו

מומחין לא תיו מקבלין אותו ונמצא בזה שת"ת ודין הם שוין שהרי גם במערתא דחסידי לא קבלוהו וא"כ איך רוצה לוישב בתי' זה דלעולם דין גדול מתורה:
אמנם כונת התוספות זה וזהו הקושיא שמקשין מכאן משמע דעדיף דין מת"ת והא דאמרינן גבי ההוא דשכיב כו' ועיילוהו במערתא דחסידים ולא קבלוהו במערתא דדייני וקבלוהו כו' כלו' ומשמע שדין ותורה שוין משום שבעבור היות במערת חסידים דעדיף מת"ת לא קבלוהו אבל אם לא היו חסידים כי חם חכמים בלבד היו מקבלים אותו ובסיבה שאירע כך המעשה שהיו חסידים לא קבלוהו והוצרכו להוליכו במערת דיינים וקבלוהו א"כ משמע שהתורה ודין שוים משום שאם היה מערת חכמים ולא חסידים היו מקבלים אותו כשם שקבלו אותו הדיינים באופן שכונת קו' התוספות משום דמכאן משמע שדין עדיף מתורה בראות שהיו מפסיקים מתורה לדין ומאותו מעשה משמע שדין ותורה שוים כדפרישית וא"כ בהיות הכל שוה מה היו מרויחין להפסיק ממה שהיו עסוקים ותירצו דלעולם דין גדול ומה שקבלוהו במערת' דדייני משום שלא היו מומחין אמנם במומחין לא מה שאין כן במערת דחסידים שאם לא היו חסידים כי אם חכמים בלבד היו מקבלין אותו כו' ונכון ודוק והבן גם יש לפרש דמה שאמר בדיינים שאין מומחין שפעמים נוטים אחר השוחד דקשה שאלו רשעים גמורים כו' אלא הכונה שבהיות שאינן בקיאים היו טועין ונוטין אחר השוחד בבלי דעת וכיון שהיתה המכשלה הזאת תחת ידם לא היו כ"כ מעולים ולכך קבלוהו שם:
וכיון דאתא לידן נפרש גם דבור סמוך לזה אשר נתחבטו בו המפרשים ז"ל גמרא כל הדן דין אמת לאמיתו אפי' שעה אחד מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית ע"כ:
תוספות דן דין אמת לאמיתו לאפוקי דין מרומה עכ"ל הכוונה שהרגישו התוספות שאיך יכול לדון דין אמת לאמיתו שהרי אין לדיין אלא מה שעיניו רואות ואפשר שיטעה ואינו לאמיתו ועוד דשלשה דברים נעלמים מבני אדם יום המיתה ובמה ישתכר ועומק הדין וא"כ איך אפשר ומי יודע אם מה שדן הוא לאמיתו ותירצו לאפוקי דין מרומה כלומר אם הוא דין מרומה שהוא ק' מאד שאע"פ שעשה מה שידע ואפשר שכפי עומקו טעה לא איכפת לן כיון דשאר הדינים הפשוטים דן אותם על אמיתתם זוכה ונעשה שותף לאפוקי דין מרומה שאע"פ שלא כיון לאמת עכ"ז נעשה שותף משום שלא היה בידו עוד לעשות:
ונחזור לענייננו שדין גדול מתורה כו' ואפשר דע"ז פליג שמעון הצדיק ורשב"ג דשמעון הצדיק סובר דתורה עדיף ואמר על התורה ורשב"ג פליג משום דסובר כרבי אמי ור'

אסי שהיו מפסיקים מתורה לדין כו' ולכן אמר רשב"ג על הדין דחולק עם שמעון הצדיק שאמר על התורה שאינו כן באופן שגדלה מעלת תהלת התורה עד שהעולם נתייחד עליה אשר עם זה נבין מאמרם ז"ל (במסכת שבת פ' במה מדליקין דל"א) מעשה בגוי א' שבא לפני שמאי א"ל גיירני ע"מ שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל א' דחפו באמת הבנין שבידו בא לפני הלל גייריה אמר ליה דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה ואידך פירושא הוא זיל גמור עכ"ל ויש לשאול דאיך עלה בדעתו של גוי זה לשאול דבר שאי אפשר להיות ללמוד כל התורה על רגל אחת מאחר שהתורה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים וא"כ מה כונתו בזה ועוד דמה איכפת לנו לידע אם דחפו באמת הבנין:

אמנם הוא הדבר אשר דברנו שבהיות ששני יסודי עמודי רגלי העולם הם שתי תורות תורה שבכתב ותורה שבעל פה וכשם שהעמדתו של אדם הוא על שני רגלים כך העולם וכדאמרינן באבות דר' נתן כל מה שיש בעולם יש באדם כו' והנה הגוי הזה כשבא להתגייר היה בתנאי שילמוד לו תורה שבכתב דוקא וזהו אומרו שתלמדני תורה כשאני עומד ברגל אחת ורמז בזה כשם שהוא היה יכול לעמוד ברגל אחת אף שיש בו שנים כך העולם אף על פי שהעמדתו על שני יסודי רגלי עמודיו על תורה שבכתב ותורה שבעל פה לא איכפת לן אם אכפור בתורה שבעל פה שאפשר לעולם להתקיים ברגל אחת כשם שאני עומד ברגל אחת ושמאי דחפו באמת הבנין שבידו כלומר בטענת שעמידת העולם וקיומו היא על שני יסודות תורה שבכתב ותורה שבע"פ שהיא יסוד הבנין והם דברי חז"ל מפרשי התורה והן אמת שאתה יכול לעמוד ברגל אחת אמנם אין זו עמידה עומדת לעד כך העולם אין עמידתו עמידה קיימת אם לא בשני תורות ולכן דחפו שמאי בטענת אמת הבנין שבידו:

והנה הלל כשבא לפניו גיירו בדרך אי שהוא בעצמו יודה גם בתורה שבע"פ ואמר לו כל התורה זו היא מאי דעלך סני לחברך לא תעביד כלו' ואהבת לרעך כמוך ובזה יבא הגזי מעצמו להודות בדברי חז"ל משום שכבר הוא קבל עליו תורה שבכתב וראה כתוב בה ואהבת לרעך כמוך וכדי לקיים זה מוכרח לקיים ולקבל עליו ולשמוע דברי חז"ל משום שאין אדם רוצה שלא ישמעו דבריו וכשם שהוא רוצה שישמעו ויקבלו אחרים דבריו גם הוא צריך לעשות כן משום שכתוב דעלך סני לחברך לא תעביד ודו"ק:

ובהיות שהעולם עומד על התורה כדכתיב אם לא בריתי כו' יובן פסוק (בישעיה סי' כ"ד) והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורות חלפו חק הפרו ברית עולם שהיה מתרעם הנביא על אנשי דורו שכל כך גברה החנופה עד שהארץ גם היא היתה מחניף משום

שטבעה של ארץ להיותה תחת המים והמים למעלה ובעבור התורה הפך הקב"ה הטבע והיא למעלה והמים למטה כדי שיהיה קיום בעולם וכל זה בעבור התורה כדכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי ובהיותם בטלים מהתורה היה ראוי שיעלו המים למעלה ושיהיו מכוסים במים וימותו וז"א והארץ חנפה תחת יושביה כלומר היה מחניף הארץ על היותה תחת יושביה שמן הראוי היה שלא תהיה תחת יושביה אלא שירד למטה משום שעברו תורות חלפו חק הפרו ברית עולם ומאחר שנתבטלו מן התורה והרסו היסודות ראוי שיחרב העולם ושירד הארץ לטבעה תחת המים ולמאן דאמר אם לא בריתי על המילה אמר ג"כ הפרו ברית עולה שהיא המילה וטעם היות העולם קיים על התורה ידוע שהאדם הוא עולם קטן וקיום האדם הוא בעוד נשמת אלוה באפו שהיא חלק אלוה ממעל ובהיות נשמתו בתוכו זהו קיומו והעמדו ובלבד שיטהרנה ע"י עסק התורה שהיא גם כן נשמת העולם שבעוד שעוסקים בה מקבל העולם שפע חיותו לעמוד על קיומו כשם שמקבל האדם חיים בראות פני החכמים כדאמרינן במסכת חגיגה (פ"א ד"ה ע"ב) ר' יעקב איש כפר חיטיא הוה מקבל אפיה דרביה כל יומא כי קש (פי' שהזקין) אמר ליה לא נצטער מר דלא יכיל מר אמר ליה מי זוטר מאי דכתיב בהו ברבנן ויחי עוד לנצח לא יראה השחת כי יראה חכמים ימותו ומה הרואה חכמים במיתתן יחיה בחייהן על אחת כמה וכמה עכ"ל אשר עם זה יובן מאמר חז"ל (בשבת דק"ו ע"ב) כל המתעצל בהספדו של ת"ח ראוי לקוברו בחייו כו' וכבר רבו בזה הדעות איש לדרכו פנו והנראה לע"ד יובן עם מה שהקדמנו שהצדיק מוסיף חיים לכל הרואים אותו וק"ו הרואה תלמידי חכמים במיתתן יחיה בחייהם על אחת כמה וכמה ונמצא שכל החיים קבלו חיים מת"ח ועכשיו שמת ואינו סופדו ראוי לזה לקוברו כלומר ראוי שימות מיד משום שמה שהוא חי הוא בחייו שקבל מהצדיקים אשר בחיים חייתם קיבל ממנו חיים בראות אותו וכראות שאינו מספיד אותו הוא כפוי טובה כנראה שלא קבל ממנו כלום:

אמנם נראה להקשו' מכאן לרבי עקיבא דאית ליה בשלהי החולץ ד"ן משלו הוסיפו לו לחזקיה ולית ליה זכה מוסיפין לו הא משמע הכא דמוסיפין לו שהרי כשרואה ת"ח יחיה ומשמע שהגם שנתקרב יומו למות כיון שרואה ת"ח יחיה ובעלי התוספות ז"ל הקשו בזה במסכת חגיגה (פ"א ד"ה ע"א) גבי מעשה דרב ביבי דהוה שכיח גביה מלאך המות וסיפר לו שיש נספה בלא משפט כלומר שיש מי שמת קודם זמנו ושאל לו רב ביבי סוף סוף אותם השנים מאי עבדת אמר אי איכא צורבא מרבנן דמעביר על מדותיו מוסיפנא להו ע"כ. והקשו התוספות ז"ל דכאן משמע דזכה מוסיפין לו וא"כ קשה לר'

עקיבא דלית ליה זכה מוסיפין לו גבי חזקיה ר' עקיבא אומר משלו הוסיפו לו והכא משמע דזכה מוסיפין לו והניחו הקו' בצ"ע וקודם שנתרץ מה שהקשתי תחילה נראה לתרץ קו' התוספות שמה שאמר ר' עקיבא גבי חזקיה משלו הוסיפו לו לעולם דאית ליה זכה מוסיפין לו אמנם חזקיה לא זפה רק חזר לחיובו הראשון המוטל עליו להתעסק בפ"ו אשר בעבור שנמנע ממצוה זאת נתקצרו שניו וכיון שחזר בתשובה לעשות החיוב המוטל עליו מתחילה החזירם לו ולעולם שהזוכה על יותר מחיובו כגון שמעביר על מדותיו וכיוצא אין הכי נמי שמוסיפין לו ומודה בזה ר' עקיבא ואם חולק גבי חזקיה הוא בעבור שלא זכה עוד אחר קיום המצות רק שתקן המעוות שמתחילה היה חיוב מוטל עליו לעשותו לקיים מצות פריה ורביה ואע"פ שראה במזלו שלא היו עתידין לצאת ממנו בנים הגונים דבהדי דכבשיה רחמנא למה לך ונבא להתיר מה שהקשיתי תחילה די"ל דמה שאמרנו שהרואה ת"ח יחיה כלומר אם נתקצרו לו חייו מסיבת איזה דבר יש סגולה בראיית הת"ח שיחיה עוד ומוסיפים לו חייו שנתקצרו דאם לא כן איך מתים אותם הרואים תמיד ת"ח אלא שהכונה שיש סגולה בת"ח שכל אדם שנתקצרו חייו אשר קצבו לו מתחילת ברייתו בעבור איזה סיבה בראות ת"ח זוכה שישלימו לו שניו ויחיה שניו שקצצו לו. ובענין המאמר עצמו נראה לפרש דקשה דמה סגולה יש שבראות האדם ת"ח שמת שיחיה שעושה ק"ו ומה הרואה ת"ח במיתתן יחיה בחייהם עאכ"ו אמנם הכונה שהרואה ת"ח שמת חוזר בתשובה באומרו ומה אם על איש כזה פגע בו מידת הדין אע"פ שקיים התורה עמי על אכ"ו ובזה חוזר בתשובה ויחיה שהחוזר בתשובה יחיה כדחז"ל גדולה תשובה שמארכת ימים ושנותיו של אדם דכתיב חיו יחיה כו' וכ"ש הרואה אותם בחייהם שמוסיף חיים משום שמדריך אותו בפועל בדרך חיים ובדרכי התשובה וזהו סיבה הוספת חייו כדפרישית עי"ל שהרואה אותם בחייהם מוסיף חיים משום שרואה בעיניו שיש כח באדם לשלוט ביצרו בזה וחוזר בתשוב' להיות כמותו וכיון שחוזר בתשוב' מאריכין לו ימיו (ועיין לקמן דרוש י"ט יע"ש):

ונחזור לענינינו שכשם שהאדם עומד על עומדו בעוד הנשמה בו בהיותה חלק אלוה ממעל כן נשמת העולם וקיומו היא התורה ובזה יובן מאמר חז"ל (מסכת חגיגה פ"א ד"ה ע"ב) ומי איכאבכיה קמיה הקב"ה והאמר רב פפא אין עצבות לפניה קב"ה שנאמר הוד והדר לפניו עוז וחדוה במקומו לא קשיא הא בבתי גואי הא בבתי בראי ובבתי בראי לא והכתיב ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק שאני חרבן בית המקדש דאפילו מלאכי השרת בכו שנאמר הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון כו' ע"כ. וקשה טובא אומרו אפילו מלאכי השרת בכו ולמה

לא היה להם לבכות ועוד שאינו מתישב מלת אפילו שאם היה הענין בהפך שאם היה שואל איך בכו המלאכי' והי' משיב שאני חרבן בהמ"ק שאפי' הקב"ה בכה היה מתיישב מלת אפילו:

אמנם יובן זה במאמר אחר במדרש קהלת וז"ל הכל סייעו בבנין בית המקדש רוחין ושדין ולילין ואפי' מלאכי השרת וקשה אם רוחין ושדין סייעו כ"ש מלאכי השרת ומאי אפילו אמנם יובן זה כדחז"ל שבבנין בית המקדש קטרגו מלאכי השרת שלא היו רוצין שיבנה בית המקדש כדי שלא יעשה הקב"ה עיקר דירתו בתחתונים ובוה יובן היטב אומרו שאפילו מלאכי השרת סייעו בבנין בית המקדש כלומר לא מבעיא רוחין ושדין שלא קטרגו שסייעו בבניינו אלא אפילו מלאכי השרת שקטרגו סייעו גם הם:

ובזה יובן אומרו כאן שאני חרבן בית המקדש שאפילו מלאכי השרת בכו כלומר לא מבעיא הקב"ה שרצה ברצונו הטוב לבנותו אלא אפילו מלאכי השרת שקטרגו בבנינו בכו אע"פ שהגיע להם שמחה לכאורה שנתמלא רצונם שחזר השכינה למקומו הראשון וא"ת סוף סוף למה בכו מאחר שהם קטרגו בבניינו ואם תאמר שראו להקב"ה שבכה ולכבודו בכו גם הם אינו כן שהרי משמע שמה שבכה הקב"ה היה על שבכו הם שכן אומר שאני חרבן בית המקדש שאפילו מלאכי השרת בכו כלו' וע"ז בכה הקב"ה בבתי בראי:

אמנם טעם בכייתם יובן עם מה שפירשנו שכשם שיש נשמה בגוף האדם שהוא עולם קטן והנשמה היא סיבת קיומו כך העולם נשמתו היא התורה והיא סיבת קיומו ולכן כיון שנחרב הבית המקדש שהיה סיבה לקיום התורה כאומרם ז"ל שם במסכת חגיגה כיון שגלו ישראל ממקומן אין לך בטול תורה גדול מזה כו' בכו מלאכי השרת בהיות מגיע להם נזק בסוברם אולי עכשיו יחרב העולם כלו הארץ וכל אשר בה ושמים וצבאם שכיון שנתבטל הסיבה שהיא המקדש אשר ממנו יוצא תורה לעולם לקיימו כנשמה בגוף האדם מתבטל גם המסובב שהוא שמים וארץ ועל זה בכו ודוק:

באופן שהתורה היא נשמת שמים וארץ אשר עם זה יובן פסוק (איוב סי' ט"ו) הן בקדושיו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו דקשה דמה שייכות לזה ענין הצדיקים עם שמים וארץ אמנם הוא אשר דברנו שמסיבת התורה ארץ ושמים קיימים ולכן כיון שהן בקדושיו לא יאמין שאפשר שיחמיצו ויעזבו התורה ח"ו זהו סבה ששמים לא זכו בעיניו משום שהעמדתם וקיומם תלוי בצדיקים ואם ח"ו הצדיקים נרפים מן התורה שמים וארץ נאבדים ומה דנקט שמים לבד משום שבאומרו שמים הארץ בכלל שכולם נבראו כאלפס בקדרה כדמסיק בגמ':

עוד יש לפרש כדחז"ל (מסכת חגיגה פ"א) שהקב"ה מסלק לצדיקים קודם זמנם כדי שלא יחמיצו כעובדא דאותו שהיה מלקט תאנים כדאיתא התם כו' עוד ידוע שהצדיקים עושים שמים חדשים ע"י חדושי התורה שמחדשים כדאיתא בזוהר הקדוש ולזה אמר הן בקדושיו לא יאמין ולכן מסלקן קודם זמנם מן העולם ושמים שעשו הצדיקים לא זכו בעיניו של הקב"ה כדי להצילם בעבורם מלהסתלק קודם זמנם משום שאדרבה הקב"ה לטובתם הוא שמסלקן קודם זמנם וקרוב לזה יש לומר הן בקדושיו לא יאמין משום שאפשר שיחמיצו ויוחנן כ"ג יוכיח וזהו הטעם ששמים שעושים הצדיקים לא זכו בעיניו של הקב"ה בעודם עדיין הצדיקים בחיים משום שאפשר שיחמיצוומתקלקלין אותם שמים שבראו. עוד י"ל שהכונה לרמוז שאין הקב"ה חייב לשום נברא כדרך מי הקדימני ואשלם וזהו אומרו הן בקדושיו לא יאמין מאחר שהם בעלי בחירה ואפשר שיחמיצו וא"כ אין חייב להם כלל בעודם בחיים חייתם גם שמים לא זכו בעיניו משום שאומות העולם עובדים להם ולכל צבאם ונמצא שאין חייב לשום בריה כלל רק מטיב עם כולם משום שמדת הדין להטיב:

ונחזור לענייננו שכשם שהנשמה מעמיד לאדם כן דברי תורה הם המעמידין את העולם והנהגת העולם כהנהגת האדם וכשם שאם יעמוד גלגל הרקיע רגע יחרב העולם וכדי שיתקיים אינו שוקד תמיד והולך וסובב בקול המולה גדולה כדחז"ל כן התורה גבי האדם כדי שיתקיימו בידו צריך לקרותה בקול שאם לא יעשה כן ימות אשר עם זה יובן מאמר (במסכת עירובין פ"ה דנ"ב ע"א) אמר ליה שמואל לרב יהודה שיננא פתח פיך וקרי כי היכי דתוריך חיים ותתקיים בידך ע"כ וקשה דבשלמא כי היכי דתתקיים בידך ניחא משום שמוציא הדברים מן הפה ואינו שוכחן ומתקיימים בידו כאומרם ז"ל כי חיים הם למוצאיהם למוציאם בפה אמנם כי היכי דתוריך חיים מה שייכות יש למוציאם מן הפה:

אמנם י"ל דזה תלוי בזה שכשאינו ש מוציאן בפה גורם ששוכח לימודו וכיון ששוכח לימודו הרי הוא חייב מיתה כמאמר התנא כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו וזהו ענין הכתוב כי חיים הם למוצאיהם ודרשו ז"ל למוציאם בפה והכונה שכיון שמוציאם בפה אינו שוכח דבר ממשנתו ונמצא שאינו מתחייב בנפשו ומורישׁ חיים וק"ל:

אמנם קשה טובא בזה המאמר ממה שאמרו ז"ל (בבא מציעא פ' הזהב דנ"ח ע"ב) המכנה שם רע לחברו אין לו חלק לעולם הבא כו' ואפי' דדש ביה בשמיה כו' וכ' הרמב"ם ז"ל בפ"ג מהל' תשובה וז"ל אלו שאין להם חלק לעולם הבא המכנה שם רע לחברו והקורא

לחברו בכנויו והמלבין פני חברו ברבים ע"כ וכתב בעל כסף משנה ז"ל וז"ל בראות שכתב רבינו המכנה שם לחבירו ולא כתב ש"ר נראה שכתב כן לרבות אפילו דדש ביה בשמיה שאין נראה בעיניו שם רע ואפילו הכי אסור עכ"ל:

נמצינו למדין שהקורא לחבירו שלא בשמו אף על פי דדש ביה אסור וא"כ איך היה קורא שמואל לרב יהודה שיננא ובשלמא לפירש"י שפי' חריף ניחא אך בס' יוחסין משם המפרשים ז"ל פי' שיניו גדולות וכפי פי' זה איך היה מזכיר לו מומו והיה קוראו על שם מומו גם במסכת בכורות פ' מעשר בהמה דנ"ח תניא בן עזאי אומר כל חכמי ישראל דומים לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה כו' ופירש רש"י ז"ל הקרח הזה רבי עקיבא היה קרח דרבי יהושע בן קרחה רבי יהושע בן ר"ע היה דאמרינן בשבועות שאל ר' יהושע בנו של רע"ק את ר"ע עכ"ל וקשה דאיך היו קוראים לרע"ק במומו וכן ליהושע בנו בן קרחה וכאלה רבות בתלמוד:

ולפום ריהטא נראה לפרש כדחז"ל מסכת תעניות פ"א ובנדרים פרק הנודר מן המבושל) אמרה בת קיסר לרבי יהושע בן חנניא חכמה מפוארה בכלי מכוער אמר לה לא למדת מבית אביך במה מחתין יין אמרה ליה במאני דפחרא אמר לה כ"ע במאני דפחרא אתון אחיתו במאני דהבא וכספא אזלת ורמת חמרא במאני דהבא וכספא וסרי כו' אמר לה אף אורייתא כן אמרה ליה והא איכא שפירי וגמירי אמר לה אי הוו סני הוו גמירי טפי ע"כ: למדנו מכאן שהמכוער לומד יותר משום שהיפה טרוד ביצרו כמו שכתבו התוספות ז"ל ונראה עם זה דעל כן היה קורא שמואל לרב יהודה שיננא אדרבא לחדדו בהלכה לרמוז לו שכיון שהיה מכוער חסדאין מיליה כדי שידבק ויחשוק בלימודו כלומר שאין לו שום טירוד ביצרו ונמצאששמואל לטובה נתכוון וכן בן עזאי שהיה אומר חוץ מהקרח להגיד בשבחו ובעילת חכמתו שבהיותו קרח לא נטרד ביצרו ובכלי מכוער חכמה מפוארה שאדרבה זה שהיה קרח גרם לו רבוי חכמתו:

עוד י"ל כדחז"ל במדרש חזית אפי' שיהיה האדם חיגר או סומא והוא בן תורה הוא כתפוח בעצי היער והכל מכבדין אותו ומחבבין אותו לפי שהתורה היא רטיה ומסך מבדיל לכל מומי האדם ואולי בעבור לרמוז לזה היו קוראים אותם במומם ואמר בן עזאי כל חכמי ישראל דומים לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה שהיה ר"ע ורימז שהוא חכם גדול ואע"פ שהיה בו זה המום היה מחבב ומכבד אותו לפי שהתורה רטיה לכל וכן שמואל לרב יהודה וק"ל. גם מה שתמצא בכל התלמוד שקוראים על שם אומנותו כמו רבי יוחנן הסנדלר רבי יצחק נפחא כו' וכאלה רבות אדרבה להראות לבאים אחריהם בגודל מעלתם שאף שהיו רבי המעלה חכמים מחוכמים לא היו נהנים משום בריה רק

מיגיע כפיהם ושילמדו הדורות ואע"פ שיהיה אומנות בזוי אין בכך כלום ובפרט עכשיו בהיותינו בעונותינו עבדים לעבדים אך בזמנינו זה שאם יעשה כן הת"ח יתבזה ויקל בעיני המון העם אין ראוי לעשות כן כמ"ש מהר"י אברבנאל ז"ל ועיין בספר נחלת אבות אשר לו במשנה אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב כו' ונחזור לענייננו שהתורה היא נשמה לעולם כדי שתתקיים כשם שהנשמה מעמיד לגוף האדם ולכן הרשעים העוסקים בתורה לקנטר ולא נתנו נשמה לעולם בלימודם זהו הטעם שנשכחת התורה מהם בעת מיתתם שהרי העולם קולט תורתם מהם להתפרע מהם על שישבו בו ונהנו ממנו והוא לא נהנה מהם על שהיה לימודם לקנטר. אשר בזה יובן מאמר אליפז (איוב סי' ד') באומרו הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה ונקדים קודם מאמר חז"ל שלצדיקים יש להם יתרון על חכמתם בעת מיתתם שנאמר תסף רוחם יגועון כו' דלכן שאל אלישע מאליהו רבו פי שנים בעת הסתלקותו מן העולם שבהיות אותה שעה שהיה יוצא מן העולם היה לו פי שנים על חכמתו והענין הוא שאותה תורה שעסק בה הצדיק ולא הבינה מלמדין אותה לו בעת מיתתו ונמצא בזה שחכמתו נתוספת עליהם לא כן הרשעים שאף מה שלמדו מאחר שהיה על צד הקנטור והנצוח משתכחת מהם כאומרם ז"ל גבי דואג ואחיתופל שבעת מיתתם נשכח מהם חכמתם וזהו כונת איוב באומרו הלא נסע יתרם בם לפי שאיוב היה מדבר נגד הרשעים כמו שמוכיחים הפסוקים הקודמים הן בעבדיו שהם הצדיקים לא יאמין אף שוכני בתי חומר ק"ו שוכני בתי חומר שהם הרשעים אשר בעפר יסודם שבודאי לא יאמין בהם וידכאום לפני עש מבקר לערב יוכתו הלא נסע יתרם בם כלומר נוסע מהם היתרון של תורה שהיה ראוי שיתוסף עליהם בעת מותם שאף שלמדו תורה מאחר שהיה על צד הנצוח נסע מהם ולא די זה שאין להם הוספה אלא ימותו ולא בחכמה אפילו החכמה שהיה בהם משתכחת מהם כענין דואג ואחיתופל כדפרישי' ובזה יובן מאמר איוב לחבריו סי' י"ב אמנם כי אתם עם ועמכם תמות חכמה נראה לפרש שדבר עמהם בכעס על שהיו דנין אותו לכף חובה והיסורין שבאו עליו היו על עונש הראוי לו על שהרבה פשע ועבירה ולא היו דנין אותו לכף זכות שהיו יסורין של אהבה וברוב כעסו אמר להם אמנם כי אתם עם ואתם מחזיקים עצמכם לעיקר העם לשרים ונכבדים אמנם ועמכם תמות חכמה כדואג ואחיתופל שמת עמהם חכמתם על שנשכח מהם כדפרישית:

עי"ל שחרפם וגדפם ואמר להם אמנם כי אתם עם עשירים וחשובים ועיקר העם אבל בענין החכמה אתם רקנים ואין דעת בכם להבין הדברים על אמתתם ונשאתם באים לפלפל ועמכם תמות חכמה ונמצא שאין שום חורפה ובהיות כן גם לי לבב כמוכם לא

נופלאנכי מכם שכל כך דעת מעט כבר יש בי ולאחרים חוץ ממני וזהו סיום דבריו ואל מי אין כמו אלה שיעור החכמה וכונתו בזה לומר להם שמה חכמה היו מורים לו על שהיו מנחמים לו תנחומי עמל כולכם:

עי"ל שרצה לרמוז להם שלא ירבו עמו בחכמות שחכמתם לסוף מתבטלות מן העולם על שהיו מאה"ע ואין הדורות מזכירים דבר משמם וזהו אומרו אמנם כי אתם עם כלו' בהיות אתם עם אחד מע' ומות עמכם תמות חכמה ולא יהיה נזכרת עוד חכמתכם. עי"ל שרצה איוב להגדיל חכמתו ולכן קדם בשבח חבריו ואמר כ"כ גדולים אתם שאתם מובחרי העם ועמכם תמות חכמה שאחר שאתם מתים לא נשאר עוד חכמה בעולם כחכמתכם ונמצא שעמכם תמות חכמה ועם כל זה שרבה חכמתכם גם לי לבב ודעת כמוכם לא נופל אנכי מכם ואם כן מה אתם מוכיחין אותי ודרך המתפאר עצמו שמקדים ומגדיל בשבח חברו:

עי"ל הפך ממה שפירשתי בדרך ראשון אמנם כי אתם עם כלומר הן אמת שאתם מאה"ע אבל ועמכם תמות חכמה ולא כדואג ואחיתופל שלא מת עמהם חכמתם ונשכח מהם משום שחכמתכם היא ביראת ה' וקדמה היראה לחכמה וכמו שפירשו הראשונים ז"ל בפסוק (משלי סי' ח) שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו שהכונה יובן במאמר התנא ז"ל כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת ולזה אמר שמעו מוסר תחילה שהוא יראת חטא ואח"כ וחכמו ואל תפרעו כלו' ואל תעשו למפרע להקדים בחכמה משום שאינה מתקיימת משום שכל מי שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. ובזה יתבאר אצלי פסוק ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם תהלתו עומדת לעד הכונה ראשיתו של חכמה הוא שצריך להקדים קודם יראת ה' ושכל טוב לכל עושיהם הוא להקדים היראה שהוא יראת חטא קודם החכמה שאז בעשותו כן תהלתו של חכמה עומדת לעד משום שכל מי שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. ובזה מתיישב אומרו תהלתו לשון יחיד משום שחוזר לתהלת החכמה עצמה:

עוד יש לפרש כדי ליישב אומרו תהלתו בלשון יחיד בדרך אחר ונקדים קודם דברי התוס (תעניות ד"ז) שמקשין שבמקום אחד אומר לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה ובמקום אחר אמרו העוסק בתורה שלא לשמה נוח לו שלא נברא ותירצו כאן בעושים שלא לשמה ולכך מתוך שלא לשמה בא לשמה כאן בעושים לקנטר על צד הנצוח נוח לו שלא נברא:

ולענ"ד נראה לי לישב קושיית התוס' באופן אחר שכל מי שלומד פעם לשמה ופעם שלא לשמה כדי שיקראו רבי כו' מזה יש תקוה שיבא לשמה מאחר שכבר אירע פעמים

שלמד לשמה אע"פ שחזר וקרא שלא לשמה יש תקוה שיחזור ללמוד לשמה ועל זה אמרו מתוך שלא לשמה בא לשמה ומה שאמר כל הלומד שלא לשמה נוח לו שלא נברא מדבר על אותו שמעולם לא אירע לו שיקרא פעם א' לשמה ודוק ומדוייק בפרט כפי גירסת הרמב"ם ז"ל בהלכות ת"ת פ"ב דגריס לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות בין לשמה בין שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה ע"כ וכיון דגריס מלת בין משמע מה דפרישית כלומר לעולם יעסוק אדם בתורה בין לשמה בין שלא לשמה כלומר פעם לשמה ופעם שלא לשמה וחוזר ולומד לשמה וכיון שמה שלא לשמה הוא מתוך בתווך בין לשמה בין שלא לשמה כלומר שפעם קרא לשמה וחזר וקרא שלא לשמה וחזר לשמה מזה יבא לשמה כיון שהרגיל ללמוד פעם לשמה ועל זה אמרו לעולם כו' ומה שאמרו הלומד שלא לשמה נוח לו שלא נברא מדבר על אותו שלעולם לומד שלא לשמה ולא אירע לו פעם ללמוד לשמה כדפרישית. וכיון שלא הרגיל עצמו אפילו פעם אחת ללמוד לשמה שובאיני בא לעולם ללמוד לשמה שכבר נעשה לו טבע שני ללמוד שלא לשמה: ונחזור לפי' הפסוק ראשית חכמה כו' לפרשו כפי תירוץ התוספות שאומרים שיש שלשה מדרגות אחד הלומד מעולם לשמה והלומד שלא לשמה והמדרגה שלישית הלומד לקנטר שאין לו תקומה ונוח לו שלא נברא באופן שהשני מדרגות לשמה ושלא לשמה הם הטובים חוץ מהלומד לקנטר ומן השנים האחת טובה מחברה שהוא אותו שמעולם למד לשמה והנה נראה שהשני מדרגות הטובות רמזה המשורר דהע"ה באמרו בל' היולי ראשית חכמה יראת ה' שרומז כאן השני מדרגות משום דמשמע שצריך האדם תחילה חכמה ואח"כ יראת ה' וזהו הלומד שלא לשמה שבראשיתו קורא כדי שיקראו לו חכם ואח"כ לומד ביראת ה' גם משמע ראשית חכמה יראת ה' כלומר ראשיתו של חכמה הוא שיקדים תחילה יראת ה' ורומז על העוסק מעולם לשמה ואמר על השנים הללו שכל טוב לכל עושיהם בין למי שלמד לשמה בין למי שלמד שלא לשמה משום שיבא לשמה פרט ללומד לקנטר שהוא מוחלט מן החיים אמנם אמר שההפרש שיש בין שניהם מהלומד לשמה לשלא לשמה שתהלתו של אחד שהוא הלומד לשמה עומדת לעד. ועם הקדמה זאת שמעתי מפי קדוש רו"מ עטרת לראשי נר"ו ביאור פסוק עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר אמר ותומכיה לשון רבים ומאושר בלשון יחיד לרמוז למה שפירשנו והכונה שהתורה היא עץ חיים למחזיקים בה שהוא הלומד לשמה ושלא לשמה אבל משני התומכים הללו האחד מהם מאושר יותר שהוא הלומד לשמה ע"כ:

ולע"ד נ"ל לפרש רמז בזה הפסוק שמלת היא בר"ת ה'לל י'וסף א'לעזר ן' חרסום וידוע שעם הלל דנן לעניים ועם יוסף לרשעים ועם רבי אלעזר בן חרסום לעשירים כדאיתא במסכת יומא (דל"ה ע"ב) באופן שהשלשה צדיקים הללו גורמים שכל העולם יחזיקו בתורה משום שעמהם לא נשאר להם שום טענה וז"א עץ חיים הי"א שהוא הלל יוסף אלעזר למחזיקים בה כלומר שהם היו עץ חיים לכל אנשי העולם לפי שהם גרמו שכל העולם יחזיקו בתורה הלל גרם לעניים יוסף לרשעים ר' אלעזר בן חרסום לעשירים ולכן ותומכיה באחד משלש אלו העני שלומד מהלל והרשע שלומד מיוסף והעשיר שלומד מר' אלעזר כל אחד מאושר ובהיות שהחלוקות מוחלפות זו מזו שכל א' לומד מאחד אמר מאושר בלשון יחיד ודוק ובזה יובן גם רמז בפסוק (משלי סימן ג') בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך הו"א בראשי תיבות ה'לל וי'וסף א'לעזר ואע"פ שהוי"ו של ויוסף שמושית אע"פ כן הדרשה תדרש וכונת הפ' לומר בכל דרכיך דעהו דעהו להקב"ה בין שאתה עני או עשיר או יפה בכל דרך שאתה עומד מג' אלו דעהו משום שאין לך שום טענה לפניו לפטור עצמך מיום הדין לא בטענת עני ולא בעשיר כו' וז"א והו"א יישר ארחותיך כלומר והוא שהוא הלל ויוסף אלעזר הם סבה שתהיה צדיק משום שעמהם סותרים כל טענותיך וביודעך כן אתה מיישר עצמך ונמצא שכל א' מאלו הצדיקים יישר אורחותיך כו' וגם ההוא נוכל לרמוז בפסוק (שם) יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה כלומר יקר וכבוד התורה מי גורם כי אם הלל יוסף אלעזר שבעבורם העולם עוסקים בתורה וז"א יקרה הי"א מפנינים ובהיותם הם כל חפצך שאתה חפץ לטעון לפני הקב"ה לא ישוו בה כלומר בה בטענה שטוענין כך עם כל א' משלשה צדיקים שהרי אם טוען שהיה עני אומרים לו כלום היית עני יותר מהלל וכן לכולם ודוק:

עוד י"ל כענין שאמרנו שחפציך לשון חפץ ורצון והכונה התורה היא יקרה וחשובה יותר מפנינים ואם תאמר שסוף סוף יש בה ערך באומרו יקרה היא מפנינים ובפנינים יש בו ערך אלא שהתורה שוויה יותר מעט לכן אמר וכל חפציך לא ישוו בהכלומר ואף שתרצה לערכה בכל מה שתוכל לעלות בחפצך לומר כגון עולם מלא מרגליות עם כל זה לא ישוו בה והטעם שנכנס בפנינים באומרו יקרה היא מפנינים אמר כן לרמוז גם ענין חז"ל מכ"ג שנכנס לפני ולפנים כו':

ונחזור לענייננו הראשון שפירשתי בפסוק ראשית חכמה יראת ה' שצריך הקדים היראה לחכמה שנראה שיובן עם זה פסוק (שם סי' כ"ג) שמע אתה בני וחכם ואשר בדרך לבך פשט הענין שגדולה שמיעה שמחכים את האדם וזהו אומרו שמע אתה בני ובזה וחכם ואח"כ שאתה מחכים מכח השמיעה ואשר בדרך לבך להוציא מלין ודעת מלבך להבין

דבר מתוך דבר אמנם כפי הקדמתנו שכדי שיהיה קיום בחכמה צריך להקדים היראה לזה אמר שמע אתה בני לפי ששמע הוא רמז אל המוסר שהוא היראת חטא כדרך שמע בני מוסר אביך כו ואחר שהקדמת במוסר שהיא היראה וחכם למוד החכמה ואשר בדרך לבך לפי שבזה יש קיום בחכמה:

וכדרך שאמרו ז"ל לגרוס אינש תחילה ואחר כך לסבור שתחילה יחכים עצמו משמועת רבותיו ואח"כ יבין דבר מתוך דבר שאם יעשה להפך להקדים בתבונה תחילה להבין דבר מתוך דבר לא יעלה בידו כלום אשר עם זה יובן בעצם כונת שלמה המלך ע"ה באומרו (שם סימן ב') להקשיב לחכמה אזניך תטה לבך לתבונה דק"ק דהיל"ל הטה לבך כו' אמנם יובן עם מה שאמרנו שהמקדים תחילה ללמוד חכמה עולה בידו אח"כ שיוכל להבין דבר מתוך דבר לפי שהחכמה עצמה מביאו אל התבונה וזהו אומרו להקשיב לחכמה אזניך שתחלה צריך שתקשיב לחכמה אזניך ואחר כך החכמה עצמה תטה לבך לתבונה שתבין דבר מתוך דבר ואמר עוד כי אם לבינה תקרא לתבונה תתן קולך כלו' ואם תעשה להפך שמיד בתחילה לבינה תקרא ותעסוק להבין דבר מתוך דבר קודם שתלמוד החכמה לתבונה מיד תתן קולך ותתן מלשון ולא נתן סיחון כלומר שם מיד תניח קולך שלא תוכל לפתוח פה לדבר משום שאין עולה דבר מה בידך ולא תוכל ללמוד עוד וגם עם זה יובן פסוק כשחוק לכסיל עשות זימה וחכמה לאיש תבונה כבר אמרנו שהלומד תחילה בחכמה הוא קל אח"כ להבין בתבונה וזהו אומרו כשם ששחוק לכסיל עשות זימה והוא דבר קל בעיניו כן קלה ושחוק החכמה למי שהוא איש תבונה משום שכיון שעלה למדרגת הבינה החכמה טפלה בעיניו והוא כשחוק בעיניו ללמוד בחכמה וקל בעיניו כשם שקל ושחוק לכסיל עשות זימה כן שחוק החכמה לפני איש תבונה והוא כדרך מושך עצמו ואחר עמו גם עם זה יובן פסוק קנה חכמה קנה בינה אל תשכח ואל תט מאמרי פי כלומר קנה חכמה תחילה ואח"כ בינה להבין דבר מתוך דבר אל תשכח ואל תט מאמרי פי שאמרתי שתקנה תחילה חכמה ואח"כ בינה לעשות הפך הדבר לקנות תחילה בינה משום שלא יעלה בידך דבר:

וגם זהו כונת הפסוקים תבא חכמה בלבך ודעת לנפשך ינעם כלומר כשתבא תחילה חכמה בלבך שבתחילה תעסוק בחכמה אז אח"כ ודעת לנפשך ינעם משום שיעלה הבינה והדעת בידך מאחר שהורגלת בחכמה כדפרישית ועם זה יובן פסוק כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה ובמקום אחר הארכתי בזה אמנם כפי דרכנו הכונה כי ה' יתן חכמה תחילה ואח"כ כיון שעוסק האדם בחכמה מפיו של חכמה יוצא דעת ותבונה שכיון שהרגיל בחכמה שלמד הרבה מרבותיו קל לבא אל התבונה להבין דבר מתוך דבר:

ובזה יובן פסוק שמע אתה בני וחכם ואשר בדרך לבך כלומר שמע בני מוסרי ומה הוא המוסר שוחכם תחילה ואח"כ ואשר בדרך לבך להבין דבר מתוך דבר ואמר ואשר בדרך לבך לרמוז שילמוד החכמה שהוא התורה במקום שלבו חפץ כמו שדרשו ז"ל כי אם בתורת ה' חפצו אין התורה מתקיימת אלא במי שילמוד מקום שלבו חפץ אך יש לפ' אופן אחר אומרוואשר בדרך לבך ויובן במאמר בן סירא שלעולם האדם ישליך כל העצות ויקח לבד עצת לבו ע"כ וא"ת שהרי החכם שלמה הע"ה אמר ושומע לעצה חכם וגם אמר בסימן י"ט שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך י"ל דלא פליגי שלעולם הכל מודים שטוב לשמוע עצה מאחרים אולי יחכים על סברתו ולכן אמר ושומע לעצה חכם שמיעה דוקא ולכן צוה ג"כ שמע עצה וקבל מוסר וטעם השמיעה למען תחכם באחריתך לעשות עצת לבך הפוך ולעולם שישליך כל העצות ויעשה עצת לבו כדברי בן סירא וזהו עצמו רמזו שלמה הע"ה באומרו שמע אתה בני וחכם שע"י שמיעת עצה מאחרים תלמוד מדברי היועצים איזה דבר וע"י זה תחכם באחריתך כשיבא לבך ליועצך וזהו אומרו ואשר בדרך לבך כלומר שמע מאחרים אבל סוף סוף ואשר בדרך לבך וזהו שפירשנו הוא בדברים של חול אמנם בענין יראת חטא ישמע וילמוד מאחרים גדולים ממנו בחכמה ודוק:

ונחזור לענין שצריך לקנות חכמה תחילה ואחר כך הוא מעצמו יבין דבר מתוך דבר ובזה יובן גם פסוק (שם סימן ד') ראשית חכמה קנה חכמה ובכל קנינך קנה בינה הכונה עם מה שאמרנו שתחילה ליגרוס איניש וילמוד מרבותיו וזהו ראשית חכמה ואחר כך קנה חכמה ובעשותך כן לקנות החכמה תחילה תרויח שבכל קניניך שתקנה מכאן והלאה קנה בינה מעצמך:

עוד יש לפרש כדחז"ל יהיב חכמתא לחכימין שכל מי שיש בו חכמה הקב"ה מוסיף לו חכמה וזהו אומרו ראשית חכמה קנה חכמה ומאחר שיש בך חכמה ובכל קניניך קנה בינה לכי שמאחר שכבר יש בך חכמה הקב"ה מוסיף לך בינה לפי שיהיב חכמתא לחכימין:

עוד י"ל דוקא בענין התורה ראשית חכמה קנה חכמה תחילה כדי שאחר כך תבא לקנות בונה אמנם בכל קניניך בדברים של חולין שהם לצורך עצמך אז קנה בינה תחולה ולא איכפת כלום:

ולייישב מלת קנה יש לומר שכונתו לומר קנה לך החכמה בדמים ואל תלמוד מעצמך כדי שתסתלק מכל הספקות כמאמר התנא עשה לך רב והסתלק מהספק וגם כמאמר רבי יהושע ן' פרחיה עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל אדם לכף זכות כלומר

החבר אשר אתה צריך ללמוד ממנו יותר מרבך קנהו בדמים ולכן גבי חבר אמר וקנה לך חבר שהוא בדמים מה שלא אמר כן גבי הרב לפי שהחבר מועיל לו מהרב כאומרם ז"ל הרבה למדתי מרבותי ומחברי יותר מכולם:

גם נוכל לומר שמלת רב מורה על שררה ורבנות כמו שדרשו ז"ל גבי פסוק רבים קמים עלי שהיו דואג ואחיתופל שהיו אנשים רבי המעלה כו' והתנא עצה טובה קמשמע לן שכדי שתוכל לקנות חבר שיבא אצלך עשה לך רב ותהי' וותרן כדי שעם זה תקנה לך חבר שאם אתה מורה קמצנות הכל בורחים ממך ובזה לא תוכל ללמוד כלום:

ובהמשך כל המשנה נראה לפרש וקודם כל ראוי לדקדק דמה שייכות יש עם האמור והוי דן לכל אדם לכף זכות. אמנם הכונה לומר עשה לך רב וקנה לך חבר ללמוד ממנו כדפרישית ועצה טובה קמ"ל שכדי שתוכל למצוא רב וחבר ללמוד מהם הוי רגיל עצמך לדון לכל אדם לכף זכות שאם אין אתה עושה כן לעולם לא תמצא רב וחבר הגון בעיניך באומרך זה הרב אינו הגון וזה החבר אינו הגון בראותך בהם איזה דבר שלא יכשר בעיניך ודוק עוד י"ל דרך שני באומרו והוי דן לכל אדם לכף זכות שהכונה לומר עשה לך רב וקנה לך חבר בדמים כדפרישית וכדי שתוכל ללמוד מהם ואל תבא עמהם בשום הקפדה הוי רגיל עצמך לדון לכל אדם לכף זכות ובזה כשיקשו אליך הרב והחבר תדע שכונתם לשמים כדי שתלמוד ואין כונתם להכלימך מה שאין כן אם אתה דן להם לחובה שתבא לידי הקפדה בזה לא תוכל ללמוד כלום:

עוד יש לפרש אמר עשה לך רב עשה עצמך ומראה לבריות שאתה רב וחכם גדול כדי שעם זה תוכל לקנות לך חבר שכשיחשוב הבא אצלך שאתה רב יבא ללמוד ממך ובזה אתה קונה אותו לפלפל עמו משום שכל אחד מבקש ללמוד עם מי שגדול ממנו בחכמה ולכך אני מלמדך שתעשה לך רב כדי שתקנה לך חבר שאם לא תעשה כן מי יבא אצלך משום שכל אחד מבקש ללמוד מגדול ממנו כדפרישית ובהיות כן שאתה עושה כן לעשות לך רב ואע"פ שאין האמת כן וכונתך לשמים ג"כ והוי דן לכל אדם לכף זכות בעשותם איזה דבר שיש בה צד גאוה דן להם שכונתם לשמים וק"ל:

עוד יש לדקדק מלת לך באמרו עשה לך רב וקנה לך חבר אמנם י"ל שהכונה לומר שילמוד האדם עד שיעשה עצמו רב וזהו עשה לך רב שכל כך תלמוד מרבך שתלמוד ותחכים יותר ממנו באופן שבענין הידיעה תהיה אתה הרב והוא התלמיד שלך:

וקנה לך חבר אפשר שהחלוקה הזאת מדבר בענייני העולם שבא ליועצך שלא תעשה חברה עם אחרים בענין הסחורה משום כמה סיבות ידועות אשר הם מפורסמות לז"א וקנה לך חבר כלומר קנה עצמך לחבר ואל תקנה חבר מבחוץ אלא אתה תהיה אדון וחבר

ולכן לרמוז שהחלוקה הזאת מדברת בענייני העולם נקט לשון קנין גבי החבר ואע"פ שאני יועצך שלא תתחבר עם חבר מ"מ והוי דן לכל אדם לכף זכות וכדרך אומרם ז"ל במסכת ד"א פ"ה אמר ריב"ל לעולם יהיו הבריות בעיניך כלסטים וכבדם כר"ג כלומר הזהר מהם ואל תבטח בהם להחזיקם לנאמנים ולהכניסם בביתך אמנם כבדם כו' וזהו רמז כאן והוי דן לכל אדם לכף זכות שאע"פ שאני יועצך שתקנה עצמך לחבר ואל תקח חבר מבחוץ לבטוח בו מכל מקום כבד לבריות והוי דן להם לכף זכות:

ונחזור אל מקומי הראשון שצריך ללמוד תחילה חכמה ואח"כ בינה כמו שפי' בפסוק להקשיב לחכמה אזניך שתחילה תקשיב לחכמה אזניך ואח"כ החכמה עצמה תטה לבך לתבונה ועוד אוסיף ידי שנית לפרש ענין אחר בפסוק זה במאמרם ז"ל אם תשמע בישן תשמע בחדש וז"א כאן להקשיב לחכמה אזניך בדבר חכמה מחודשת לך צריך שקודם תקדים שתטה לבך לתבונה לחזור ולהבין בדבר ישן שכבר התבוננת בה מקודם וזהו תטה לבך לתבונה כלו' תבונה שיש לך מקודם בעבור שאם תעשה להפך שאם לחכמה שהוא הדבר מחודש תקרא תחילה מבלי שתשמע בישן שהיא התבונה מה שהתבוננת מקודם שם בתבונה שהוא בדבר החכמה שאתה רוצה ללמוד תתן קולך כלומר תניח קולך כמו ולא נתן סיחון כו':

עוד יש לפרש שבא לומר שכדי שתוכל להקשיב לחכמה אזניך תטה לבך לתבונה כלומר במדת התבונה ללמוד וללמד לאחרים מה שאתה יודע והטה לבך למדה זאת כמ"ש חז"ל (תענית ד"י ע"א) הרבה למדתי מרבותי כו' ומתלמידי יותר מכולם ונראה לתת טוב טעם ודעת במאמר זה דקשה דאיך יתכן שהרב לומד מתלמידיו יותר מרבותיו וחבריו:

ונראה שיובן עם מה ששמעתי מפי הקדוש ז"ל משם הקדוש המקובל האלהי הרי"א זצ"ל בפסוקי (איוב כ"ח) והחכמה מאין תמצא שמלת מאין עולה במספר ק"א כמספר מיכאל שר הזכירה שעולה ק"א ושר השכחה שנקרא פוט"ה עולה מאה ונמצא שהקורא משנתו ק"א פעם שוב אינו נשכחת ממנו לפי שיוצא מתחת שר השכחה שעולה ק' ונכנס תחת שר הזכירה שעולה ק"א ולכן אמרו ז"ל (בפרק קמא דחגיגה ד"ט ע"ב) שיקרא אדם משנתו ק"א פעם וז"א והחכמה מאין תמצא אם תקרא אותה מספר מאי"ן תמצא אותה כו':

ובזה נראה דלכן לומד האדם יותר מתלמידיו משום שהתלמיד גורם לרבו שילמוד לו פרקו יותר ממאה פעמים כמעשה של רבי פרידא שחזר ההלכה לתלמידיו ת' פעמים ונמצא שהתלמיד גורם כל מה שלומד יתקיים בידו ודו"ק. אמנם נ"ל לפרש ענין אחר בפסוק והחכמה מאין תמצא שמלת אי"ן בר"ת א'מירה י'דיעה נ'שמה והכונה שהאדם

מסבת שלשה דברים זוכה לתורה שיוציא הדברים שלומד מפיו כאומרם ז"ל כי חיים הם למוצאיהם למוציאם בפה וזהו אמירה סבה שניה שצריך שיהיה מתחילה צד ידיעה באדם כדי שתחול עליו החכמה כדכתיב יהיב חכמתא לחכימין וזהו ידיעה סבה שלישית שיטהר נפשו מכל מחשבה פגומה ותעלה נפשו למדרגת נשמה וזהו נשמה ונמצא שהחכמה שהיא התורה מאין תמצא ג' דברים הנרמזים במלת אין שהוא אמירה ידיעה נשמה:

ונראה שהטעם שאמר תמצא ל' מציאה משום שהתינוק בבטן אמו יודע כל התורה כדחז"ל (מסכת נדה) וכיון שיוצא לאויר העולם בא מלאך וסוטר לו בפיו ושוכח ממנו כו' נמצא שאבדה התורה ועכשיו מה שלומד הוא מציאה שאבדה וחזר ומצאה משום שמקודם היה יודעה וכן תמצא בדברי חז"ל (מגילה ד"ו ע"ב) דאם יאמר לך אדם עמלתי ולא מצאתי אל תאמן אבל בענין הממון אם אומר עמלתי ולא מצאתי תאמן לו הרי שלקחו לשון מציאה לרמוז למה שפירשנו משום דהול"ל אם יאמר לך אד עמלתי ולא למדתי אל תאמן מאי מצאתי אלא שמוצא מה שאבד משום שבבטן אמו היה יודע התורה ונאבדה ממנו ולכן אם בענין הממון יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי תאמן לו משום שמאחר שלא אבד מה היה יכול למצוא שאין אדם מוצא אלא מה שאבד כענין התורה כדפרישית:

ובזה נראה לפרש טעם למה משכחין התורה מהרשעים בעת מיתתם כאומרם ז"ל (סנהדרין דק"ו ע"ב) גבי דואג ואחיתופל שבא מלאך ושכח ממנו התורה והרמז בזה שכשם שבעת הלידה המלאך סוטר על פיו ומשכח ממנו התורה כדי שיצא לעול' ויעסוק בתורה כדי שיקבל שכר גם בעת יציאת הנשמה של אדם אם לא עסק בתורה לשמה אלא לקנטר שנוח לו שלא נברא בא אותו מלאך ושוכח ממנו התורה כלומר יציאתו מן העולם כביאתו מה ביאתו בלא תורה אף יציאתו כן שמאחר שלמד לקנטר נוח לו שלא נברא ונמצא יציאתו כביאתו כדפרישית. ובזה נבין פסוק (משלי סימן ג') בני תורתי אל תשכח ומצותי יצור לבך. כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך חסד ואמת אל יעזבוך קשרם על גרגרותך כתבם על לוח לבך. יובן עם מה שאמרנו שהלומד ואינו מקיים כדואג ואחיתופל לסוף תורתו משתכחת ממנו לזה אמר בני תורתי אל תשכח והתיקון שתעשה כדי שלא תשכח שמצותי יצור לבך וגם תרויח בקיום המצות שאורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך לפי שהמצות מאריכות ימיו של אדם שבקלה שבקלות ובחמורה שבחמורות כתיב בהן אריכות ימים:

עוד נדקדק אומרו כי אורך ימים ושנות חיים מאי ימים ומאי שנים ועוד שבאומרו ושנות חיים משמע שהימים אינן ימים של חיים ואיך אפשר זה. אמנם יובן בהיות שהצדיק כל יום חושב שלמחר עתיד למות כמאמר התנא ושוב יום א' לפני מיתתך ונמצא שבהיות שעוסק בתורה ובמצות תמיד עומד על משמרת שלא לפגום מעשיו שאולי מחר ימות ונמצא שחייו הם ימים בהיות שהוא חושב שמחר יבא ואיננו הוא בעולם ומה שנקט גבי שנים חיים והוספה בשלום באומרו ושנות חיים ושלום יוסיפו לך בא לרמוז למאמרם ז"ל (מסכת חגיגה) גבי מעשה דרב ביבי שסיפר לו מלאך המות שאותם השנים מאותם שמתים בלא זמנם מוסיפן לצדיקים שמעבירים על מדותיו משום שהיא מדה מעולה אשר היא סבה לקיום העולם כמאמר התנא על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום ומי שמעביר על מדותיו שהוא פלך השלום נמצא שמעמיד העולם ולכן אותם שניה מוסיפין להם כדי שיחיה ויקיים העולם כו':

וזהו הרומז כאן ושנות חיים ושלום יוסיפו לך נקט שנים לרמוז להוספת אותם שנים שמוסיפים לו והטעם שמוסיפים לו בעבור השלום שגורם וזהו ושלום יוסיפו לך כלומר בעבור השלום יוסיפו לך אותם השנים. עוד נראה ושלום יוסיפו לך מלשון אסוף אסיפם כלומר כשאחד עוסק בתורה כת השלום שקטרג על בריאת האדם יכרת בעבורך שלא יקטרג:

עי"ל כדחז"ל דכופלין שלום לרבנן וזהו שלום יוסיפו לך לכל אדם שלום א' ולך ב'. עוד י"ל כיון שתאריך ימים שלום יוסיפו לך דגדולים וקטנים ידרשו בשלומך על תורתך ועל זקנותך. עוד נראה כדרז"ל גבי אבא אומנא שהיו נותנין לו שלום מן שמיא בכל יומא על החסד שהיה עושה עם העניים עיין במסכת תעניות דכ"א ולשלמים אחרים היו מביאים להם שלום מיה"כ ליה"כ או מע"ש לע"ש לז"א ושלום יוסיפו לך להיות בכל יום משום דחסד ואמת אל יעזבוך:

עוד י"ל כדרז"ל גדול השלום שניתן לפינחס כלומר קנה השלום גדולה עם פינחס וזהו ושלום יוסיפו לך כלומר השלום וכל כת שלו יוסיפו מעלה עמך וזהו לך בעבורך. עי"ל את בריתי שלום וי"ו קטיעא שהיה שלם ביסודותיו וחי לעולם גם לך ושלום יוסיפו לך לעשותך שלם שתחיה הרבה כפינחס ויוסיפו מלשון כריתה כמו אסוף אסיפם ירצה יהיה וי"ו קטיעא שתהיה שלם ביסודותיך כמדובר:

והח"ר מאיר דאנון פירש כדרז"ל מטיל שלום בבית בטל ברם הכא כשתעסוק בתורה אע"פ שתאריך ימים ותכנס בזקנה שלום יוסיפו לך כלו' לא תתבטל מטיל שלום בבית.

עי"ל הזקן דבריו נשמעים וכשמשים שלום בין אדם לחבירו שומעין אותו ונמצא דשלום יוסיפו לך בעבורם:

עי"ל אין שלום אלא תורה דכתיב דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום והכונה בראותם העולם שבעבור התורה הארכת ימים תורה יוסיפו לך בעבורך או כלך בדרך זה זקני ת"ח כל זמן שמזקינין דעתם מתוס' וזהו אע"פ שתאריך ימים ואתה נכנס בסוג הזקנ' עכ"ז ושלום שהוא תורה יוסיפו לך עי"ל לכל כך מעלה תעלה עם התורה דשלום יוסיפו לך מלשון אסף אסיפם כמדובר כלומר יתקיים בך ראוני נערים ונחבאו. עוד יתכן לפרש בהמשך כל הפסוקים שבא שלמה המלך ע"ה ללמד מה יעשה האדם כדי שלא ישתכח ממנו תורתו ואמר בני תורתי אל תשכח ומצותי יצור לבך והטעם שאני מזהיר לך שלא תשכח משום שסגולת התורה כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך ואפשר שבאריכות הימים תשכח התורה לכן אני מצוה לך שתעמוד על משמרת. ואפשר שתאמר מאחר שהזכירה היא מתנה אלהית ואינה מסורה בידי איך אני יכול לעמוד בזה על משמרת שלא אשכח תלמוד מאחר שאין הדבר תלוי בי לזה אמר חסד ואמת אל יעזבוך כלו' הסימנים הרמוזים בחסד ואמת אל יעזבוך שאשכח והענין שחסד ואמת בר"ת ח'כם ס'ימנים ד'רך א'חד מ'רחקים ת'מיד והם מהסימנים לזכירה אשר כתב בס' האפודי ז"ל וזהו פירושם שכדי שילמוד האדם ולא ישכח לעולם צריך ללמוד עם חכם חשוב והגון ב' שיעשה סימני' לתלמודו ג' שיקר' דרך קצר' בפי' רש"י ז"ל וכדומה כדי שלא יתבלבל דעתו ויתקיים תלמודו בידו ד' שצריך להרגיל עצמו לאכול מרקחים לפי שהדברים המתוקים טובים למוח ה' תמיד לא יחשה יומם ולילה ללמוד בתורה וזהו אומרו חסד ואמת אל יעזבוך כלומר הסימנים הרמוזים בחסד ואמת אל יעזבוך לשכח ולכן קשרם על גרגרותיך כתבם על לוח לבך:

עוד יש לפרש במאמר התנא כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו ולזה אמר בני תורתי אל תשכח וכדי שלא תשכח ומצותי יצור לבך וכיון שאתה מקיים מה שלומד אחר שנעשה מעשה שוב אינו נשכח לעולם ובזה תגרום כי אורך ימים ושנות חיים יוסיפו לך משום שהשוכח דבר אחד ממשנתו מתחייב בנפשו והדבר בהפכו גם נוכל לומר שאמר ושלום יוסיפו לך שמאחר שקיימת המצות אתה זוכה ביציאתך מן העולם יצאו לקראתך כיתות של מלאכי השרת ואמרו לך יבא שלום:.

הרי כמה מעלות התורה אשר היא סיבה לקיום העולם כדכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי כמו שהקדמתי בהקדמות הדרוש ונבין עם זה פסוק יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו אין כבוד אלא תורה שנאמר כבוד חכמים ינחלו

והכונה כשיהיה תורת ה' לעולם שישראל עוסקים בה נמצא בזה שמעמידים העולם ובהיות העולם קיים ישמח ה' במעשיו שברא בעולמו או יאמר במעשיו של צדיק שעם התורה שלומד בורא שמים חדשים שמים מחודשים כדאיתא בס' הזוהר הקדוש ואע"פ שכל אומן סני לחבריה אבל הקב"ה אינו כן אלא ישמח ה' במעשיו של צדיק שעושה שמים כמו שהוא כו' ובהיות כן מעלת התורה צריך האדם להוציא כל תורתו עמו מן העולם שלא יקדיח תבשילו ח"ו ושיעסוק בה יומם ולילה כדכתיב והגית בו יומם ולילה ואמר יומם ולילה אף ע"פ שאי אפשר זה משום שמלאכתו מתי נעשית אלא לרמוז על חשיבות התורה שמן הראוי היה צריך שיהיה הדבר כן ובזה נבא לביאור המשנה שהתחלתי:

אמר ר' יוסי בן קיסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום כו' אמר המחבר הנה המשנה הזאת כולה מוקשה עד ירכה עד פירכ"א ואע"פ שצווחו בה קמאי דקמאי מכל מקום חל עלינו חובת ביאור שמקום הניחו לנו ואתנהלה לאט"י בעט"י אשר אתי ובאהבת הקיצור לא אשאל ולא אנסה כי אם ט"ו ספקום כדי לבא אל תכלית המכוון:

ספק אחד אומרו פעם וו' הייתי מהלך בדרך ואירע לי כך וכך דמה לו לידע אם בפעם אחת שהלך אירע לו זה או בפעם אחרת. ספק ב' אומרו מהלך דהיל"ל הולך ספק ג' ופגע בי אדם וכי שניהם היו סומים שלא ראה לא זה ולא זה שפגעו איש באחיו. ספק ד' במלת אחד אך למותר שבאומרו אדם ממילא משמע שהיה אחד. ספק ה' ונתן לי שלום דלמה עבר על דברי חביריו שאמרו הוי מקדים בשלום כל האדם. ספק ו' אומרו והחזרתי לו שלום שמה מחזיק טובה לעצמו שחזר לו שלום שהרי די במה שטעה שלא הקדים הוא לתת שלום. ספק ז' שהשיב ר' יוסי לשואל שלא כענין שאמר ליה מאיזה מקום אתה והיה ראוי שיאמר מעיר פ' אני שהוא לא שאל ממנו אם היו חכמים כדי להשיב מעיר גדולה של חכמים. ספק ח' איך משבח עצמו באומרו ושל סופרים אני יהללך זר ולא פיך וא"ת דבמקום דלא ידעין ליה שרי בכאן אין שום הכרח שידע זה אם היה חכם או לא. ספק ט' כפל אומרו רצונך שתדור עמנו במקומנו שהרי עמנו ובמקומנו הכל א'. ספק י' שמאחר שתדור עמנו גם היה לו לומר ואנו נותנין לך שעל אנשי העיר לשלם שכרו וא"כ מאי ואני אתן לך. ספק י"א שמלת אני מיותרת דהיל"ל רצונך שתדור עמנו במקומנו ואתן לך ספק י"ב שהיה ראוי שישיב ר' יוסי לאיש המדבר אם תתן לי מאי אם אתה נותן לי. ספק י"ג שהרי דרשו חז"ל גבי בלעם שהיה בו עין הרע שאמר אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב כו' וק"ו בן בנו של ק"ו שגנאי גדול לר' יוסי שהרבה ביותר ואמר

אם אתה נותן לי כל כסף וזהב שבעולם. ספק י"ד אומרו שכן מצינו בהפר תהלים ולא אמר שכן כתוב ספק ט"ו מאי ואומר ה' ימלוך לעולם ועד:
אמנם אבא נבא להתיר כל הספקות והערות בעזר צור מסדר המערכות בכח שיחי וריחי באפיאי ביראת ה' ואכלול בדברי גם מה ששמעתי משם פי קדוש מדברי הרב כמהר"ר יוסף פ'ראנסיס זצ"ל והיו לאחדים בידך. ונראה לומר שידוע מאמרם ז"ל בפסוק אל תרגזו בדרך שצוה להם שלא יתעסקו בדבר הלכה והטעם לפי שכל הדרכים בחזקת סכנה הם וההלכה צריך עיון רב והתבודדות גדול שגם מזה הטעם אמרו ז"ל שההולך בדרך יתפלל תפיל' קצרה משום עוברי דרכים ומשום כנה וכל שכן העוסק בדבר הלכה שמתוך ההתבודדות יתעה מן הדרך ויסתכן כאומרם ז"ל גבי ר' חנינא כו' גם ידוע שכל מי שחושב על ענין אחד והולך נראה כאלו אחר מוליך אותו משום שאין דעתו בהליכתו מכח התבודדות המחשבה שגם זה פירשו המפרשים המהלך בדרך ושונה דהיל"ל ההולך בדרך שמהלך משמע שאחרים נושאים אותו והתשובה שאמר מהלך מסיבה ששונה וכיון ששונה ומתבודד נדמה לו כאלו אחרים מוליכין אותו לזה אמר כאן אמר ר' יוסי פעם אחת אירע לי שהייתי מהלך בדרך לא אמר הולך אלא מהלך כאלו אחר מוליך אותו לרמוז שיצא לדרך ונתבודד וכיון שנתבודד נתלה ההליכה כאלו אחר הוליך אותו וזהו פעם אחד דוקא אירע לי משום שלעולם הייתי מקיים דברי חז"ל שאין ראוי לאדם שיעיין בדרך וזהו הסבה שפגע בי אדה פנים בפנים משום שהייתי עסוק בעיוני ולא נסתכלתי בו ובהיות שהייתי מתבודד לא נתתי לו שלום וזהו הסבה שקדמני הוא שלום ואמר אדם אחד לרמוז לאדם המיוחד שהוא אליהו שיצא לשומרו ולנסותו ואמר והחזרתי לו שלום כלומר החזרתי לו דברי פיוסים על שפגמתי בו ועל שלא הקדמתי לו שלום ופייסתי לו בדברי שלום ואמת שאין הכונה לומר שהחזיר לו שלום דזהו פשיטא והנה האיש הלזה כיון שראה בר' יוסי דברים שלא כהוגן שפגע בו וגם שלא הקדים לו שלום לא נתפייס מדבריו ואמר לו מאיזה מקום אתה אין כונתו לשאול שם מקומו רק דרך תמיה כלומר אין אתה מן הישוב שאין בך דרך ארץ באיזה מקום נתגדלת וזהו דרך שאלת אנשים לא' שאין בו דרך ארץ מאיזה מקום אתה למדת אז הוכרח רבי יוסי לגלות לו סוד הענין שהטעם שפגע בו ושלא הקדים לו שלום בעבור היותי מעיר גדולה של חכמים ולמדתי מהם תורה גם אני כמוהם ובהיות שמשל סופרים אני הייתי מתבודד בדרך זה וההתבודדות גרם לי שפגמתי בך ושלא הקדמתי לך שלום והותר בזה ספק א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח' וכיון ששמע כן נתפייס ושאל ממנו אם היה רוצה להיות חכם בעירו מאחר שהודה בפיו ואמר ושל סופרים אני ורמז לו תנאי גדול ואמר לו רצונך שתדור

עמנו במקומנו כלו' שלא תהיה כשאר האורחים הבאים בעיר ודרים בבתים המיוחדים לאורחים רק אתה תהיה עמנו בבתינו במבחר חדרי משכיתנו וגם התנה עמו על ענין ההספקה ואמר ואני אתן לך כלומר שלא יגיע לו שום טורח ויגיעה ושום כלימה לשאול הדמים מאנשי העיר אלא ואני אתן לך שאני אטרח לקבצם ולהביאם בידך או יאמר ואני אתן לך כלו' ממני אתה תובע אם לא ישלמו לך אנשי העיר ואני ערב לך בענין זה או ואמר ואני אתן לך הכונה ואני מצד עצמי אתן אלף אלפים מלבד מה שיתנו לך אנשי העיר אמר ליה רבי יוסי אם אתה נותן לי כל כסף וזהב כו' אמר אם אתה נותן לי ולא אמר אם תתן לי לרמוז נותן לי עכשיו ביד כל כסף וזהב שבעולם מצד עצמך חוץ ממה שיתנו אנשי העיר עם כל זה איני דר אלא במקום תורה והותר בזה ספק ט' י' י"א י"ב. ואע"פ שאמר אם אתה נותן לי כל כסף וזהב שבעולם לא בעבור זה מורה עין הרע דשאני בלעם ששאל הרבה ודבר שיוכל להיות שהוא מלא ביתו כסף וזהב ועל כן דרשו בו שהיה בו עין הרע אמנם ר' יוסי שאמר כל כסף וזהב שבעולם שהוא דבר שאי אפשר להיות דרך גוזמא ותמיה קאמר כך פי' הרב הנזכר ז"ל:

עוד פי' באומרו שכן מצינו בס' תהלים טור לי כו' אמר שכן מצינו לרמוז שמה שמצינו שאמר דוד ברוח הקדש בס' תהלים טוב לי תורת פיך היא תשובה למה שאמר בדברי הימים שאמר דוד הע"ה ואני בעניי הכנותי לבית ה' זהב ככרים מאה אלף וכסף אלף אלפים ככרים כו' והנה עכשיו שאמר לו הקב"ה טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף שהכינות לבנות המקדש טוב לי תורת פיך מאותם הככרים של כסף וזהב כו':

ואמר עוד ואומר ה' ימלוך לעולם ועד מאחר שהקב"ה מלך שליט בכל אם הוא ירצה הוא יתן לי מידו הרחבה וטוב שאקוה מידו ולא מידך ודוק:

גם יש לפרש באומרו שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין אותו אבנים טובות ומרגליות דפשיטא דמה חידש בדבר הנראה לעינים אמנם יובן עם הדין דקיימא לן שאפילו למלכי ישראל אין קוברים אותם בתכריכים משובחים ביותר וכ"ש שאין משימים בתכריכים אבנים טובות ומרגליות או זהב וכסף וזהו שחידש שאין מלוין עמו לא כסף וזהב כלומר שאע"פ שהם ירצו לשים עליו כסף וזהב שיהיה בלווי עמו אין יכולים ודוק:

עוד נראה שהכונה לומר שאם בשעת פטירתו של אדם יתן למי שעסק בתורה ובמצות אבנים טובות ומרגליות כדי לחלוק עמו לעולם הבא אין מלוין אותו אותם אבנים טובות ומרגליות דאינו מועיל כי אם כשנתן לו קודם שילמוד כדי שילמוד ולחלוק עמו כזבולון עם ישששכר וכשמעון אחי עזריה אבל כשכבר למד האדם אינו מועיל שנאמר אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו:

גם באריכות אומרו שכן מצינו בס' תהלים ע"י דוד כלומר קדם בראיה למה שבא לומר דאין מלוין לאדם אבנים טובות שהרי כתוב בספר תהלים לא בעבורו בלבד קאמר כי אם על כל אחד מישראל שיכול לומר לפני המקום טובה לי תועלת מגיע לי מתורת פיך כשמעיקרא בא מאלפי זהב וכסף שנתן זהב וכסף לאחר שילמוד ולחלק עמו כזבולון וישששכר אבל אחר שכבר למד אינו מועיל כמדובר ולכך אין מלוין לאדם בשעת פטירתו אע"פ שנתן כדפרישית:

ובדרך צורה אמר ר' יוסי בן קיסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך אמר מהלך לרמוז לביאת האדם בזה העולם שהוא ע"י המלאך על אותה ממשלה ופגע בי מיד בצאתי לאויר העולם אדם אחד הידוע שהוא יצר הרע לפתח חטאת רובץ ונתן לי שלום לפי שדרך היצר לבא לפתח האדם בדברי שלום וחלקלקות להמשיכו אחריו שאינו מתחיל מיד בדברים שנראים רעים לעינים כדי שישמע לו והחזרתי לו שלום לעמוד עמו בנסיון לראות מה כונתו אמר לי ר' מאיזה מקום אתה כלו' מאיזה שורש ויסוד אתה ורצה לידע מהותו לפי שהשטן אינו מתגרה אלא עם מי שהוא גדול שכל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו ולכן שאל לו מקומו כלומר שורשו ומעלתו וכיון שהוא רצה ליכנס בנסיון הגיד לו מעלת תהלתו ואמר לו מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני כיון ששמע שהיה אדם גדול מיד התחיל לפתותו ולהמשיכו אחר תענוגי העולם ואמר לו רבי רצונך שתדור עמנו במקומנו אחר תענוגינו ובהיותך דבוק עמנו בענייני העולם הזה ואני אתן לך אלף אלפים דנרי זהב כלומר אתן לך כל חמדות שבעולם כסף וזהב וכדומה וזה הטוב יבא לך בשבילי בשומעך לעצתי וזהו אומרו ואני אתן שעם העצות שאני יועצך תרויח כל זה א"ל אם אתה נותן לי כל כסף וזהב כלומר כל החמדות שבעולם איני דר אלא במקום תורה ואע"פ שאהיה בעניות שכך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ועכ"ז איני דר אלא במקום תורה שכן מצינו בספר תהלים על ידי דוד מלך ישראל שאמר ליה הקב"ה טוב לי תורת פיך הרי שאע"פ שהיה דוד מלך אדיר ומופלג בעושר היה עוסק בתורה ולא היה משגיח לשום דבר שבעולם רק עסוק בלימודו בראות שאמר לו הקב"ה טוב לי תורת פיך כו' גם אני כמותו ואיני חומד מחמת מתנותיך רק ביראת ה' כל היום ועוד שכל מה שאתה נותן לי הוא דבר הנפסד וכלה שהרי בשעת פטירתו של אדם אין מלוין לאדם לא כסף וזהב ולא אבנים טובות ומרגליות משא"כ התורה אלא בהתהלכך תנחה אותך כו' ועוד רמז לו ענין תחית המתים וזהו אומרו ואומר ה' ימלוך לעולם ועד כלו' אמר ימלוך שעתיד למלוך לעתיד במהרה בימינו אמן ואז יחיוהמתים כנודע כי הוא בלתי תכלית וכל הויכוח הזה שהיה עמו ביצרו כדי להכניעו ולהטיבו ולעשותו יצר

טוב כדכתיב ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך בשני יצריך ביצר טוב וביצר הרע כו' כדי שילך ויעיד לפני הקב"ה בעל כרחו שלא בטובתו על צדקות האדם שלא שמע לעצתו והקב"ה בזכות אותם שנצחו יצרם יקרב הגאולה בבא"ו נאם הצעיר העומד לשרת ולכהן אליהו בכמהר"ר שלמה אברהם הכהן ז"ל:

פרק יב

על התורה

ושם הדרוש הזה נשמת חיים

מס' אבות ר' נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ. אמת נכון הדבר שהתורה התמימה נותנת חיים לעושיה בעה"ז ובעה"ב וענין הדבר שכשאד' טרוד בהבלי הזמן בלתי נאמן כל ימיו מכאובים להשיג הקנינים ולעולם אינו בא לידו חצי תאוה ובזה מוציא ומאבד גופו אחר חצי התאוה אולי ימצאנה והולך רעב וצמא אולי ישלימנה וזהו סיבה לחולשת כחותיו ולמות בלא עתו ונמצא מאבד חיי עולם הזה וגם עולם הבא אחר שהוציא בהבל זמנו ולא הכין עצמו בפרוזדור כדי ליכנס לטרקלין לא כן דרך המאושר הירא את דבר ה' והולך בדרך מוסר למסור נפשו על התורה ועל העבודה ומהבל כל העולה במשכן שכלו מהדברים של עולם השפלי הזה כי הבל המה וזהו סבה לבריאות גופו וחיים ארוכים משום שאינו חושב ומסיר ומסלק עצמו מחולי זה כמו שדרשו ז"ל (ירושלמי דמציעא פרק המקבל) והסיר ה' ממך כל חולי זה רעיון והטעם שכיון שדבק בתורה כבר גמר בדעתו ששכר מצות בהאי עלמא ליכא וע"מ כן לומד והולך ולומד עצמו בדרך זה להרגיל עצמו במדת ההסתפקו' בלבד ובזה יובן משנה כך היא דרכה של התורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה אם אתה ש עושה כן אשריך בעה"ז וטוב לך לעה"ב כו' דקשה טובא דבשלמא בעה"ב ניחא שאשרי לו אבל בעה"ז מאי אשרות יש לו מאחר שאוכל פת במלח ומים במשורה והנה הרש"א ז"ל בספר מדרש שמואל דקדק בזה ופירש ענין נכון ע"ש. אמנם נ"ל לפרש ע"פ מאמרם ז"ל במדרש רות הנעלם שהתורה במדת העניות ניתנה כו' וזהו כונת התנא לומר שכך היא דרכה ומדתה של תורה שאם חשקת לעסוק בה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה משום שמידתה היא במידת העניות ואם אתה עושה כן שאע"פ שאתה יודע שהתורה במידת העניות ניתנה ועם כל זה אתה עוסק בה אשריך בעה"ז שלא תמות בלא עתך משום שכיון שאתה יודע שהתורה במידת העניות ניתנה ועם כל זה דבקתה בה כבר נתייאשת מכל הדברים שבעולם ובהיות כן

אין לך שום רעיון להשגת הדברים אשר היא סבה לכלותך ולהמיתך בלא עתך ונמצא שאשריך בעולם הזה שתחיה ולא יהיה לך חולי הרעיון ואשריך בעולם הבא בקבול שכר התורה ונכון מאד. אך קשה שכפי מאמר זה שהתורה במידת העניות ניתנה כיצד יש צדיקים גמורים עשירים מופלגים כאברהם אבינו ויעקב אבינו ורבי ורבי אבהו וכאלה רבים שהיה מן הראוי שמאחר שהתורה במידת העניות והם חשקה נפשם בתורה שיהיו עניים וי"ל שהצדיקים העשירים אפוטרופסים אשר העמידם השם לעמוד על בני עמו ליסרם ולהדריכם בדרך ישרה ולפרנס למי שצריך וראיה לזה שהם בעצמן אינם נהנים מאותו ממון ומספיקים עצמן במצב האנשים אשר אין להם כלום כאומרם ז"ל גבי ר' שהרים עשר אצבעות בשעת פטירתו ואמר שלא נהנה מהעה"ז אפילו באצבע קטנה כו' ומה שאמר במסכת ע"ז לא פסקה מעל שולחנו חזרת וצנון כו' לא בימות החמה ולא בימות הגשמים היה דוקא לאנשי ביתו לטף ולנשים כו'. ונחזור לענין שכל כ שנפשו חשקה בתורה מהבל כל הדברים ודומה לו כאילו יש לו כסף וזהב וכלחמדות שבעולם. אשר עם זה יובן בטוב טעם ודעת מאמר לחז"ל במדרש קהלת וז"ל אמר רבי סימון בשם רבי שמעון בן חלפתא משל לבלווביטיס (פי' יועץ המלך) שהיה יועץ בפלטין של מלכים אמר לו המלך שאל מה אתן לך אמר אותו יועץ אם שואל אני כסף וזהב או מרגליות טובות הוא נותן לי כו' אלא אני שואל בתו והכל ינתן לי בכלל בתו כך נראה ה' בגבעון אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים שאל מה אתן לך אמר שלמה אם אני שואל כסף וזהב הוא נותן לי אלא הריני שואל את החכמה והכל בכלל עכ"ל:

וקודם בואי לפרש כונת זה המאמר נקדים קודם מאמר במדרש פ' תרומה שיובן גם עם הקדמתנו וז"ל ויקחו לי תרומה הה"ד פי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו אל תעזבו את המקח שנתתי לכם יש לך אדם לוקח מקח יש בו זהב ואין בו כסף יש בו כסף ואין בו זהב אבל המקח שנתתי לכם יש בו כסף שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף יש בו זהב שנאמר הנחמדים זהב ומפז יש אדם לוקח שדות אבל לא כרמים כרמים ולא שדות אבל המקח הזה יש בו שדות יש בו כרמים שנאמר שלחיך פרדס רמונים עכ"ל. וקשה טובא דבשלמא במקח בעלמא הן אמת שאם יש כסף אין בו זהב ואם יש זהב אין כסף מיהו אותו הזהב או הכסף יש מציאות במה שיש בידו אבל בתורה מה איכפת לנו שכתוב בה זהב וכסף שדות וכרמים ואין מציאות מהם לעוסק בה ואם הכונה לומר שבראות שכתוב בתורה כסף וזהב הוא רמז על שכר העתיד המזומן לו שהוא יקר מכסף וזהב משדות וכרמים זהו פשיטא דשכר מצות בהאי עלמא ליכא ומה חידש בעל המאמר שהעוסק בתורה יש לו שכר לעה"ב ואם כונתו לומר שהעוסק בתורה לסוף מתעשר

בעה"ז ויש בו כסף וזהב ושדות וכרמים הא קא חזינן כמה וכמה שעוסקים בתורה ואין להם כלום בעולם הזה כרבי אלעזר בן פדת וכדומה אמנם יובן עם מה שהקדמתי שכל מי שחושק בתורה ועוסק בה משיג בשכלו סוף כל הדברים השפלים כי הבל המה ואינו חומד כלל מהדברים היקרים שבעולם ככסף וזהב ודומה לו כאילו טמון תחת ידו כל החמדות שבעולם משא"כ החושק בדברים השפלים של עה"ז שמוציא בהבל ימיו ואם יש לו כסף חוזר אחר הזהב ואם יש לו זהב חוזר אחר הכרמים וכדומה ולעולם רודף אחריהם ואינו אוכל ושותה ובסוף עולה בידו חרס לפי שאין אדם מת וחצי תאותו בידו והנה נתפרש היטב כונת המאמר אדם יש לו כסף אין לו זהב זהב אין לו כסף מהטעם שאמרנו שאין אדם יכול להשיג כל תאותו אמנם בתורה יש בה כסף וזהב ושדות וכרמים כלומר שכיון שחשק ודבק עצמו בתורה הרי באמת יש לו כסף וזהב ושדות וכרמים משום שכיון שמהבל בעיניו כל אלו הדברים דומה לו כאילו יש בידו כל זה ודוק:

ובזה הותר הקושיא שמקשים כל העולם במאמר שהקדמתי דמה שבח יש לשלמה על ששאל את החכמה מאחר שאמר אם אני שואל כסף וזהב הוא נותן לי אלא הריני שואל את החכמה והכל בכלל אלא הוא אשר דברנו שהחושק בתורה דומה לו כאילו יש בידו כסף וזהב מסבת חמדת התורה וזהו כונתו של שלמה אם אני שואל כסף וזהב הוא נותן לי אלא הריני שואל את החכמה ואע"פ שלא יהיה לי כסף וזהב בפועל מאחר שאני חכם בכלל התורה יש כסף וזהב שבאמצעיות התורה יודע שכל הדברים השפלים הבל המה ואיני מתאוה לחזור אחריהם ודומה לי כאילו יש לי כסף וזהב שמאחר שאיני מתאוה וחומד להם הרי באמת כאילו גנוזים תחת ידי והשיב לו יען אשר לא שאלת כסף וזהב ממש ושאלת חכמה שיש בכללה כסף וזהב אמנם אינו בפועל ממש כדפרישית אם כן אתן לך את החכמה וגם כסף וזהב בפועל ממש ונכון ודוק. עוד יש לפרש דמשמע מן המשל שבראות שאמר המלך ליועץ שאל מה אתן לך משמע דבר אחד בלבד אני רוצה ליתן לך בחר לך כסף או זהב וכדומה ובהיות כן כונת המלך נסתכן השואל בשאלת בתו של מלך לפי שהן אמת שהכל בכלל הבת אמנם אפשר שיחכים המלך על שאלתו ולא יתן לו אלא בתו בלבד כדי שלא יראה בעיני השואל שנצח את המלך בעשות לו לו זאת הערמה ולקח כל חפצו ועם כל זה בראות שמסתכן השואל לשאול הבת ואע"פ שבעלמא הכל בכלל הבת אבל בכאן ספק מהטעם שאמרנו אינו אלא כ"א מסבת שבאמת אהב בתו של מלך מכל חמדות שבעולם וגמר בדעתו אף שלא יתן המלך כי אם בתו די לי בזה כן גם שלמה הע"ה הן אמת שבכלל החכמה יש כסף וזהב כו' אמנם נסתכן בשאלת החכמה שלא יתן לו הקב"ה כי אם חכמה בלבד מאחר שכונתו שהכל בכלל החכמה

ולא היה נותן לו כי אם חכמה בלבד ולא כסף זהב ועם כל זה בראותו ששאלת החכמה משמע שהוא מסבת שחמד בחכמה ואמר אני שואל חכמה שהכל בכלל ואם הקב"ה לא יתן לי אלא חכמה די לי בזה מה שאין כן שאם היה שואל כסף וזהב היה נותן לו ומי הכריחו לזה להסתכן עצמו בשאלת החכמה שהן אמת שהכל בכלל אמנם אפשר מאחר שכונתו לזה בעבור שהכל בכלל שלא יתן לו הקב"ה כסף וזהב כי אם חכמה בלבד ובראות הקב"ה ששאל' חכמה אינו אלא כ"א מסבת חמדת החכמ' ולכן משבח לו הקב"ה יען אשר לא שאלת כסף וזהב כו' שהוא ודאי ושאלת את החכמה ואע"פ שהכל בכלל החכמה אמנם הוא ספק בנדון זה אם הכל בכלל מאחר שכונתך לזה ועכ"ז שאלת חכמה א גם כסף וזהב אתן לך ובזה יובן פסוק (במשלי סי' ג') כי טוב סחרה מסחר כסף ומחרוץ תבואתה יובן עם מאמר האמור אדם לוקח כסף אין לו זהב זהב אין לו כסף שדות אין לו כרמים כרמים אין לו שדות אבל בתורה יש בה כסף וזהב ושדות וכרמים שעם זה מתיישב הקושיא עצומה שיש בדברי החכם שהע"ה באומרו כי טוב סחרה מסחר כסף דפשיטא שהתורה טובה מכסף ומזהב ומכל חמדות שבעולם אלא הוא אשר דברנו שהעוסק בעניני העולם הזה יש לו כסף או זהב ונמצא שמ"מ יש בידו איזה דבר מכסף או מזהב משא"כ העוסק בתורה שהן אמת שדומה לו כאלו בידו כסף וזהב כו' אמנם בפועל ממש אין בידו כלום ולכן אמר שלמה הע"ה כי טוב סחרה של תורה אע"פ שהכסף והזהב הנמשכת ממנה בזה העולם אינו בפועל כדפרישית אלא שדומה מסבת חשק התורה כאילו הכל בידו עכ"ז טוב סחרה של תורה מסחר כסף אע"פ שיש בידו ממש כס או זהב:

ובדרך אחר יש לפרש במאמר' ז"ל גבי יששכר וזבולון שזבולון היה מפרנס ליששכר כדי שילמוד והיו חולקים השכר לעה"ב ונמצא שכל מי שעוסק בתורה על יד אחר שמפרנס לו אין לו מעלה כל כך משום שחולק עמו לעה"ב לזה אמר כי טוב סחרה של תורה כשהיא באה מסחר כסף כלומר שהעוסק בה היא מסבה שעוסק בסחורה ומרויח ולומד ובאופן זה טוב סחרה של תורה כשהיא באה מסחר כסף כדפרישית משום שאינו חולק בלמודו עס אחרים וגם טוב מחרוץ משום שכל תבואתה של תורה היא שלו וזהו ומחרוץ תבואתה. ובזה יובן מאמר חז"ל במסכת ברכות ד"ח ע"א ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים דאילו גבי ירא שמים כתיב אשרי איש ירא את ה' ואילו גבי נהנה מוגיעו כתיב יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך בעה"ז ועה"ב כו' כל העולם מקשין דלמה הנהנה מיגיעו יהא גדול מירא שמים שתורתו אומנותו אמנם נראה לפרש שזה שנהנה מיגיעו עוסק בתורה אלא שעוסק גם בסחורה כדי שלא יצטרך

שאחרים יזונו אותו משא"כ הירא שמים שפירש עצמומכל וכל מהדברים של זה העולם עד שהוצרכו אחרים לפרנס אותו ובהיות כן חולק עמהם לעה"ב ולכן גדול ומשובח הנהנה מיגיעו ולומד יותר מירא שמים משום שהנהנה מיגיעו אינו חולק עם אחרים בשכר למודו ולכן כתיב ביה יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך כלומר כל הטוב היא שלך ואין אתה חולק עם אחרים ונמצא שאשריך בעה"ז שאין אתה כפוף תחת אחרים ואשריך בעה"ב שהכל שלך ואין אתה חולק עם אחרים אמנם גבי ירא שמים כתיב אשרי איש ירא את ה' ואינו אומר וטוב לך לפי שהטוב כולו אינו שלו לפי שצריך ליתן חלק מחלקו לאחרים ובמק"א פירשתי באורך במאמר זה:

ונחזור לענייננו שבתורה יש כסף וזהב כו' שכל העוסק בה מאחר שמואס בכל נמצא שדומה לו כאילו יש בו כסף וזהב אשר עם זה נבין פסוק (במשלי סי' ו') לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב ונמצא ישלם שבעתים את כל הון ביתו יתן כו' דקשה טובא שבאומרו לא יבוזו לגנב כי יגנוב משמע שאע"פ שראהו שגנב אין ראוי לבזותו מאחר שהוא למלא נפשו מחמת הרעב ואם כן איך אומר אח"כ ונמצא ישלם שבעתים והרי פליג אהדדי שהרי אמר תחילה שאין ראוי לבזותו שמצאוהו שגנב מאחר שהיה רעב ועוד כשנמצא למה ישלם שבעתים ולא העונש הקצוב בתורה חמשה בקר ישלם תחת השור כו' ועוד מאחר שנתן קצבה שישלם שבעתים איך חוזר עצמו ואומר את כל הון ביתו יתן שהוא יותר משבעתים כמה פעמים ועוד ראוי לדקדק באומרו למלא נפשו ואינו אומר למלא בטנו כי ירעב אמנם נראה לפרש שאינו מדבר כאן בהגונב דבר אכילה שהוא דבר הנוגע לגוף אלא מדבר כאן בהגונב ספר חד ללמוד שהוא דבר למלא נפשו כי ירעב שהלימוד דבר הנוגע לנפש וטוען זה שגנב הספר משום שפירש מכל חמדות שבעולם וחשק בתורה ובעסק התורה ממלא נפשו מכל התאות וחמדות שבעולם מכסף וזהב משום דבתורה יש בה כסף וזהב באופן שפירשתי שכיון שמתדבק בה ועוסק בה תמיד דומה לו כאילו הכל בידו וזהו למלא נפשו ואם מדבר בגניבת אכילה הול"ל למלא בטנו דבר שנוגע לגוף שהיא האכילה אבל ונמצ' ישלם שבעתים כלומר אם טען שמה שגנב זה הספר מחבירו היה מחמת רעבון הנפש שחשק ללמוד ולא היה בידו ס' אחר כזה בביתו אז ישלם שבעתים מלשון על אבן א' ז' עינים משום שבתורה אין קצבה והוא מדה כנגד מדה שהוא טוען שגנב הס' כדי למלא נפשו בהתעסקו בו והיה ממלא נפשו כאילו בידו כל כסף זהב שבעולם ולכן ישלם שבעתים שאין שיעור ואם אין בידו כלום יקחו כל הון ביתו כל הכלים הנמצאים בביתו:

ומצאתי במדרש משלי על פסוק זה שדורש הענין על התורה וז"ל לא יבוזו לגנב כי יגנוב אם ראית ע"ה שהשחית עצמו על דברי תורה אל תבזהו ואל תאמר אתמול ע"ה והיום חבר למלא נפשו כי ירעב אין רעתו אלא מן התורה שנא' לא יבוזו לגנב כי יגנוב ד"א לא יבוזו לגנב כי יגנוב אם ראית רשע שחזר מרשעו ועשה תשובה אל תבוז לו למה למלא נפשו כי ירעב וכתיב אחריו ונמצא ישלם שבעתים זה ע"ה שמאחר שלמד תורה חזר לקלקולו הקב"ה משליכו למדורי גהינם ולא דיו אלא שגורם לביתו ולממונו לאבד שנאמר את כל הון ביתו יתן עכ"ל.. וכיון דאתא לידן ראוי שלא לשלחו חנם ונדקדק בו באומרו אם ראית ע"ה שהשחית עצמו על ד"ת מאי כונתו לומר שהשחית עצמו על ד"ת שנראה ח"ו שהעוסק בתורה משחית עצמו ח"ו ואם הכונה לומר שכל העוסק בתורה מקיים בעצמו אדם כי ימות באהל א"כ הול"ל אם ראית ע"ה שהמית עצמו על ד"ת. ועוד ראוי לדקדק באומרו כי ירעב אין רעבתו אלא מן התורה שנאמר לא יבוזו לגנב כי יגנוב דמה ראיה מביא שאין רעבתו אלא מן התורה בעבורשאמר לא יבוזו לגנב כי יגנוב. אמנם התשובה בהתר ספק א' הוא מבואר עמ"ש המפרשים דהטעם דלפעמים אדם שהוא רשע בעודו רשע הוא שקט ושאנן ובשובו אל ה' באים עליו מיני חולאים רעים ודלות ועניות והתשובה שהוא משל לאדם שהיה חולה בגופו ולא מזיק לו אותו החולי והיה אוכל ושותה ומטייל עצמו בכל מיני טיולים לסוף בא רופא לרפאותו והתחיל לתת לו מיני סמים ומשקים עד שנחלש ונפל על ערש דוי וכונתו של רופא בזה לעקור שורש החולי מגופו עד שחוזר לימי עלומיו ונמצא שאדרבא אותה החולשה שגרם לו הרופא הוא לטוב לו שמסבת אותה השחתה שעשה בגופו גרם שנעקר החולי ממנו מכל וכל גם כן האיש הרשע בעודו רשע שעומד בחולי הנפש משלם לו הקב"ה שכר איזה מצוה שעשה בעה"ז ולכן הוא שקט ושאנן אמנם כשחוזר בתשובה שאז מכניס עצמו ברשות הרופא אז כדי לנקותו מהעבירות שבידו נותן לו הקב"ה מיני יסורין וזהו הטעם שכשחוזר בתשובה באים עליו יסורין:

וזהו הנרמז כאן במאמר זה אם ראית ע"ה שהשחית עצמו על ד"ת אל תבזהו אמר שהשחית משום שכשחזר בתשובה לעסוק בתורה נמצא שמשחית עצמו משום שמיד באים עליו יסורין כדי לנקות מה שעשה בעודו ע"ה ולכן אמר שהשחית עצמו עד"ת ונכון:

ואמר עוד כי ירעב אין רעבתו אלא מן התורה שנאמר לא יבוזו לגנב כי יגנוב י"ל שעיקר ראייתו הוא מסוף הפסוק שאומר למלא נפשו ואין רעבון בנפש כי אם בתורה שאם מדבר ברעבון הגופני הול"ל למלא בטנו. עוד י"ל דלא מצינו שפטר התורה לגונב כ"א

ד"ת כמ"ש הזה"ק לא תרצח לא תנאף לא תגנוב טעם הפסק לרמוז לא תרצח פרט לב"ד שיכולים להרוג לא תנאף אבל באשתו מותר לא תגנוב אמנם התלמיד מפי רבו יכול לגנוב ההלכה מפיו כו' ובהיות כן אומר אין רעבתו של זה אלא מן התורה וראיה לזה שאומר לא יבוזו לגנב כי יגנוב ואם בגנב שגונב מדבר אי אפשר שהרי עובר על לאו שבתורה אלא ודאי שמדבר בגונב דברי תורה כדפרישית. ולמדנו שאע"פ שאין אדם יכול לגנוב בד"ת מותר ורמז שהע"ה מאמר הזה"ק שד"ת מותר אדם לגנוב מפי רבו ודוק:

ונחזור להקדמתנו שאדם שחשק בתורה דומה לו כאילו יש בידו כל חמדות שבעולם מכח שמשיג בתכלית החכמה וזהו גורם לו להבל כל הדברים הנמצאים תחת השמש וזהו כונת הפ' תורת ה' תמימה משיבת נפש עדות ה' נאמנה מחכימת פתי שהכונה שהתורה משיבת נפש האדם ומשיבת מלשון ישיב והנחה שע"י התורה ישיג בדעתו שכל חמדות העולם הבל המה ובזה אינו נבהל בנפשו להשיגם ונמצא שתורת ה' תמימה מיישב ושוקט נפשו של אדם והטעם משום שסגולתו להחכים לפתאים וז"א מחכימת פתי וכיון שמחכים לאדם זהו הטעם להנחת נפשו:

עי"ל תורת ה' תמימה משיבת נפש ידוע שהאדם ע"י עסק התורה יכול לעשות פעולותיו של הקב"ה כמו שדרשו רז"ל מה הקב"ה מוריד גשמים כך אליהו כו' מה הקב"ה פוקד עקרות כך הצדיקים שכן מצינו באלישע מה הקב"ה מחיה מתים כך הצדיקים כמו שמצינו באליהו ואלישע כו' וזהו הרומז כאן תורת ה' תמימה וכל כך מתמימת לאדם ומבשמו ומלבנו עד שיכול האדם לעשות פעולותיו של הקב"ה להשיב נפש לגוף המת כאליהו ואלישע כו' וזהו אומרו משיבת נפש עוד יש לרמוז שהצדיקים שהם ישרים הם הקמים בתחית המתים כמו שדרשו ז"ל (בכתובות דקי"א) כל העוסק בתורה טל תורה מחייהו וז"ל תורת ה' תמימה וזהו מעלת העוסק בה שבעבור שעסק בה משיבת נפש לגוף בת"ה בעבור שעסק בה:

עי"ל ידוע שמדרגת הנפש היא המדרגה השפלה ובעסק התורה זוכה האדם לקשר נפשו ברוח ורוח בנשמה כדאיתא בזוהר הקדוש זכאה חולקא דצדיקיא דמתקשרי' דא בדא נפש ברוח ורוח בנשמה ונשמה בקב"ה וזהו מאמר אביגיל לדוד (בשמואל א' כ"ה) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים ונמצא שע"י עסק התורה והמצות עולה ממדרגת הנפש למדרגת הנשמה וז"א תורת ה' תמימה אשר עמה משיבת הנפש ממה שהיא עולה ממדרגת נפש למדרגת נשמה כו':

עי"ל תורת ה' תמימה וכיון שהיא תמימה וברה צריך האדם לקיימה כולה ואם לא קיימה בבואו לזה העולם בפעם א' מגלגלים נפשו פעם אחרת בזה העולם כדי שישלים מה

שחיסר וז"ל תורת ה' תמימה וכיון שהיא תמימה משיבת נפש האדם בזה העולם כדי שישלים כולה ומלת תמימה ר"ל שכל מה שכתוב בה היא צורך להשלמת הנשמה ואין בה דבר חסר או יתר ולכך צריך לחזור הנשמה פעמים בזה העולם כדי שישלים כולה: ונחזור אל הענין שכל מי שחשקה נפש בתורה נדמה לו שיש בידו כל חמדות שבעולם והמועט שבידו נראה לו כאלו יש בידו כל טוב מאחר שמרחיק ממנו חמדות התאוה מכח חשקו בתורה. אשר עם זה יובן מאמר חז"ל (מסכת ע"ז די"ט ע"ב) אמר ר' יהושע ב"ל דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין לו כתוב בתורה דכתיב ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם למען תשכילו את כל אשר תעשון שנוי בנביאים דכתיב לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל משולש בכתובים דכתיב כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה והיה כעץ שתול על פלגי מים גו' וכל אשר יעשה יצליח ע"כ יש לדקדק אומרו נכסיו מצליחין לו דמלת לו אך למותר דהול"ל כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין מאי לו אמנם הא שר דברנו שכל מי שחשקה נפשו בתורה מהבל כל המותרות והמעוט שבידו נדמה לו שכל טוב שבעולם בידו ולז"א שכל מי שעוסק בתורה נכסיו מצליחין לו שמאחר שחשקה נפשו בתורה אע"פ שיש בידו דבר מועט מוצלח בידו אותו המועט ודומה לו שכל טוב בידו וזהו דוקא לו משום שחשקה נפשו בתורה שמכח החשק מהבל המותרות וע"ז מביא ראיה מן התורה למען תשכילו את כל אשר תעשון שבשמירת המצוה וחשק התורה יש השכלה בכל דרכיו שהמעוט נדמה לו כהרבה וכן ראיית הנביאים והכתובים ודוק:

ע"ל דאמר מצליחין לו לומר שהקב"ה אינו נותן לצדיק מותרות כדי להרבות שכרו לעה"ב וכדי שלא יבטל מלמדו מה עושה לו הקב"ה אותו דבר מועט שהוא שיעור שאינו מספיק לאחרים מוצלח בידו שיעור די ספוקו וזהו לו דוקא שביד אחר שיעור כזה אינו מספיק וזהו מצליחין לו. ע"ל דאמר מצליחין לו כלומר עושה הקב"ה לעוסק בתורה שנכסיו לא יצליחו כי אם בידו בלבד ואם אחרים פושטי' ידיהם בממונו לא יצליחו בממונם לעולם שיבא זה ויאבד לזה ובהיות זה ישמרו מלפשוט ידם בממונם וז"א כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין לו דוקא פרט לאחרים שפשטו ידיהם בממונם ע"ל מצליחין לו שיש בני אדם עשירים ואין נהנים מנכסיהם ואוכלים שלא לשובע נפשם ומעטפים עצמן בבלותיהן שע"ז התפלל יעקב אע"ה לחם לאכול ובגד ללבוש כמו שפי' המפרשים ז"ל שבהיות שיש מי שיש לו פת לשובע ובגדים ללבוש ומצמצם עצמו כמו

שפירשנו לכן התפלל שיזכה לאכול הלחם וללבוש הבגדים ויתן לו לב ללובשם ע"כ וזהו הרומז כאן שהעוסק בתורה נכסיו מצליחין לו כלומר מצליחין לו לגופו שמורה הצלחת ממונו בגופו שנותן לו הקב"ה לב רחב ופנים מצהילות ודוק:

עי"ל מצליחין לו שכל העוסק בתורה נכסיו מצליחין לו שיזכה לאכול יגיע כפיו ולא יעזוב לאחרים חילו וזהו מצליחין לו דיקא שיזכה לאכלם ודוק עי"למצליחין לו כדרך שאמרו רז"ל גבי איוב כל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך. וז"א נכסיו מצליחין כלומר נכסיו מצליחין לאחרים שקבלו ממנו ומלת לו בעבורו:

גם יש לדקדק שמאחר שהביא ראיה מן התורה למה הוצרך להביא מן הנביאים ומן הכתובים ונראה לתרץ במאמר חז"ל במסכת קדושין פ"ק ד"מ ע"ב וכבר היה ר' טרפון וזקנים מסובין בעליית בית נתזה בלוד ונשאלה שאלה זאת בפניהם תלמוד גדול או מעשה גדול נענה ר"ט ואמר מעשה גדול נענה רבי עקיבא ואמר תלמוד גדול נענו כלם ואמרו תלמיד גדול שמביא לידי מעשה ע"כ וקודם שאבוא לביאור המאמר נקדים לפרש קודם מאמר לחז"ל (במגילה דכ"ח ע"ב ובסוף נדה). תנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן העה"ב שנאמר הליכות עולם לו אל תקרי הליכות אלא הלכות ע"כ פשט הענין שאמר אל תקרי מכח היתור שמאחר שאמר תחילה עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים ויתפוצצו הררי עד שחו גבעות עולם למה הוצרך לומר הליכות עולם לזה אמר אל תקרי הל יכו עולם לו דזהו פשיטא מאחר שאמרת עמד וימודד ארץ שחו גבעות עולם גו' נמצא שהליכות עולם לו ואם כן למה אומר הליכות אלא הלכות עולם לו מביא אותו לעולם הבא ובדרך חורפא יש לומר עם מסקנת הגמרא שתלמוד גדול שמביא לידי מעשה כמו שהזכרתי ומשפט הפ' נראה הפך המסקנא שבאומרו הליכות עולם לו משמע כל ההולך בהלכות העולם לו שהוא המעשה לו לזה אמר אל תקרי הליכות שהוא המעשה אלא הלכות שכל העוסק בהלכות עולם לו משום שהתלמוד מביא לידי מעשה ולכן משחרב ב"ה אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה גו':

ונראה שמשחרב בית המקדש ונתקלקל העולם והבריות ונתבלבלו הדעות מצרת השעבוד אין רצונו של הקב"ה אלא שיעסקו בהלכה שהוא התלמוד שאולי ע"י זכירת הלימוד יבוא לידי מעשה ודוק ונחזור על הענין שהתלמוד גדול שמביא לידי מעשה ולפ"ז הוצרך להביא ראיה גם מן הנביאים משום שמראיה שמביא מן התורה משמע על המעשה באומרו ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם למען תשכילו והוא הפך מאמרו שאמר כל העוסק בתורה שהוא התלמוד נכסיו מצליחין ולכן מביא מן הנביאים שמזכיר בו תלמוד דכתיב לא ימוש ספר התורה הזה מפיך ספר התורה שהוא תלמוד

ובאו דברי הנביאים לפרש על דברי תורה שמה שמזכיר מעשה אינו דוקא אלא שיקדים לו מה שגורם לו המעשה שהוא התלמוד גם מביא מן הכתובים ללמדך שמה שאמרו שכל העוסק בתורה נכסיו מצליחין דוקא לעוסק בתורה לשמה ולא לקנטר שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו גו' כלו' נכסיו מצליחין על מנת שעוסק בה בעבור שבתורת ה' חפצו ולא לקנטר ומשום שמראיית התורה והנביאים משמע סתם בין לשמה בין לקנטר לכן מביא מן הכתובים לפ' דוקא לעושים לשמה קאמר:

ובזה יובן פ' (במשלי ח') ועתה בנים שמעו לי ואשרי דרכי ישמורו הכונה ועתה בנים שמעו לי מ"מ לשמה ושלא לשמה אמנם ואשרי דרכי ישמורו אשריו ואשרי חלקו לעושים לעולם לשמה שדרכי ישמורו אשריו חלקו לעולם לשמה שדרכי ישמור בעבור שהם דרכי שעושים לשמה עי"ל ואשרי דרכי ישמורו כלו' שאין עושים דרכי ע"מ לקבל פרס אלא בעבור שהם דרכי שצויתי אותם שומרים אותם כעבד מוכרח לעשות עבודת רבו אשרי לזה גו' עי"ל אע"פ שיש מצות שכליות כגון כבוד או"א לא יעשה המצות בעבור שהשכל מחיבים אלא ואשרי דרכי ישמורו ששומר אותם בעבור שאני צויתי אותם ויאמר בעבור ישמור דרכיו יתברך אני שומר אותם ולא בעבור שהשכל מחייבו:

וזהו כונת הפ' לעשות רצונך אלהי חפצתי ותורתך בתוך מעי הכונה כשהייתיעושה המצוה היתה כונתי לעשות רצונך שצויתני לעשות כן ולא הייתי מקיימם בעבור שהשכל מחייבם וזהו היה סבה שתורתך בתוך מעי ודוק. ומזקנים אתבונן שפירשו בפ' כי אם בתורת ה' חפצו שהכונה שכל החושב בתורה בכל מעשיו נחשב לו כאילו ובתורתו יהגה יומם ולילה משום שמחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה וזה נראה שרומז כאן לעשות רצונך אלהי חפצתי כלומר כשרצוני לעשות רצונך בכל מעשי שאני עושה נחשב כאלו תורתך בתוך מעי מאחר שכונתי בכל מעשי כדי לשמור תורתך וכפי מה שפירשתי בדרך א' יובן פסוק טוב לי כי עונתי למען אלמד חקיך ונקדים מאמרם במסכת נדרים דפ"א ע"א הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה לעולם משום שכשהם עניים אינן מתעסקים בשום ענין וכמאמר התנא פת במלח תאכל לז"א טוב לי כי עונתי שזה היה סבה למען אלמד חקיך מסיבת העוני ובאופן אחר יובן כונת מה שעונתי ללמוד התורה לא היה כדי לקבל פרס על למודה אלא למען אלמוד חקיך כאשר ציויתנו ואני מחוייב כעבד לרבו ובדרך הזה מלת טוב מורה על התורה שנקראת טוב דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם ואמר טוב לי כי עונתי כלומר תורה היתה לי מסיבה שעונתי מה שעונתי ללומדה לא היתה ע"מ לקבל פרס אלא למען אלמד חקיך כאשר צויתנו שקיום המצות

צריך לקיימה לא בשביל שהשכל מחייבם כמצות השכליות אלא אפי' המצות שאין השכל מחייבם כמצות אלהיות מ"מ צריכים אנו לקיימם בעבור דבורו בלבד:
ונחזור לענין שהקדמנו שהחושק ומדכק עצמו לתורה מהבל כל הדברים והקניינים שבעולם כמו שמצינו באלישע ן' שפט כשמשחו אליהו הנביא ז"ל שעזב כל חמדתו ורץ אחריו ללמוד ממנו עוד תורה כדכתיב במלכים א' סי' י"ט ויעזוב את הבקר וירץ אחרי אליהו ויאמר אשקה נא לאבי ולאמי ואלכה אחריך ויאמר לו לך שוב כי מה עשיתי לך גו' יש לדקדק דמלת שוב אך למותר שע"מ זה הלך כדי לשוב אליו באומרו אשקה נא לאבי ולאמי ואלכה אחריך וא"כ מה אומר לו אליהו לך שוב ועוד ראוי להבין אומרו לך שוב כי מה עשיתי לך אמנם נראה לפרש שמאמר אליהו לאלישע לך שוב הוא בדרך ברכה שברכו שישוב לשלום ולא יארע לו בדרך שום נזק וז"א לך שוב ר"ל יה"ר שתלך ותשוב לשלום ובהיות שכבוד הרב קודם מכיבוד או"א שרבו מביאו לעוה"ב ואביו בעה"ז כדחז"ל כו' לז"א לו אליהו לך שוב כי מה עשיתי לך כלומר אף שמן הדין כבוד הרב קודם לכבוד האב אמנם בנדון זה לך תחילה אל אביך בהיות שאני עדיין לא עשיתי עמך כלום שעדיין לא למדתיך תורה לכן לך שוב אל אביך ועזוב אותי שבעת הזה הם קודמים ואח"כ שוב אלי בעבור כי מה עשיתי לך כלומר שעדיין לא עשיתי עמך כלום ואם הרב קודם הוא אחר שלמדו ואני הן אמת שמשחתי לך אמנם תורה עדיין לא למדתיך כו' הרי שאלישע ן' שפט עזב כל אשר לו ואמר כי הבל המה והלך אחר אליהו כי זה היה עיקר וכל חמדות שבעולם כו' ותראה שהחכם תמיד כועס בכל דבר שרואה כדכתיב בקהלת סי' א' כי ברוב חכמה רוב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב גו' והטעם שמאחר שדבק עצמו בחכמת האלהיות מואס בכל קניני העוה"ז והשגת שכלו כי הבל המה ולכן תמיד כועס בכל דבר מעניין העולם וזהו טעם מדת הבעם בחכם:
ונקשה ממקום למקום שבכאן כתיב כי ברוב חכמה רוב כעס משמע דהכעס היא מדת החכם ולקמן (סימן ז') כתיב וכעס בלב כסילים ינוח משמע שהכעס היא מדת כסילים ועוד שמצינו שהקב"ה כועס בכל יום כדכתיב ואל זועם בכל יום וי"ל שההבדל שיש בין החכם לכסיל שהחכם כועס לצורך השעה להטיל אימה וכדומה או להבל איזה דבר שאין ראוי להלוך אחריה ובעשות כונתו מיד עובר הכעס ממנו וגם זהו מדתו ית"ש שכועס לצורך השעה ומידעובר ממנו הכעס כדכתיב ואל זועם בכל יום ופירשו ז"ל ששיעור זעמו רגע שמיד עובר ממנו הכעס וזהו דכתיב ויחר אף ה' בם וילך כלומר מיד אחר שחרה וילך הכעס ממנו אבל הכסיל אינו כן אצא כעסו תקוע בלבו תמיד ושם ינוח

ששם מושבו וז"א וכעס בלב כסילים ינוח כלומר ינוח בלבו לעולם ועל זה מזהיר שלמה הע"ה (שם סימן י"א) והסר כעס מלבך לא כמדת הכסיל שהכעס ינוח בלבו:
ובזה יובן גם אומרו (במשלי סי' י"ב) אויל ביום יודע כעסו כלו' מאחר שכעסו תקוע בלבו יש היכר וידיעה בכעסו משא"כ החכם שאף ע"פ שכועס מאחר שמיד מתרצה אין היכר וידיעה בכעסו גם בזה יובן פסוק (שם סי' י"ד) חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח הכונה החכם ירא מהקב"ה וסר מרע שהוא הכעס דבזה משתעי קרא הפך מהאמור בכסיל אמנם הכסיל אינו כן אלא מתעבר ר"ל כועס ובוטח בכעסו ולעולם אינו מסיר הכעס מלבו:
ובזה מתיישב פ' (שם סי' י"ז) כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו קשה דהול"ל ממר לאביו או תוגה לאביו כמו שאמר גבי אמו אמנם בהיות שהכסיל תמיד כעס תנוח בלבו כדכתיב וכעס בלב כסילים ינוח ובזה בכל רגע הוא כועס גם אביו מוכרח לכעוס עליו בכל עת שכועס בנו כדי ליסרו וזהו ממר ליולדתו משום שבעבור בנו הכסיל מרגיל אביו לכעוס וכיון שרגיל יבא לכעוס גם עליה דהרגל טבע שני או יאמר וממר ליולדתו על שרואה קטטה תמיד בתוך ביתו כו' ונחזור בתחילת הענין כי ברוב חכמה רוב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב שיש לישב כל הפ' באופן זה שכל המרבה בחכמת התורה יש עליו רוב כעס של יצה"ר להסירו מדרך הטוב ועכשיו נותן הטעם למה ואומר בעבור כי הוסיף דעת בתורה יוסיף מכאוב שהוא היצה"ר המכאיב לאדם משום שידוע מאחז"ל כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו וכיון שיוסיף מכאוב שהוא היצר שהגדיל מסבת הדעת שהוסיף ונתגדל שיש עליו רב כעס אולי יכול לו:
ואבוא לביאור משנה שהתחלתי ר' נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול ד"א וכל הפורק ממנו עול תורה נותנים עליו עול מלכות ועול ד"א גו' יובן עם מה שהקדמתו שהחושק בתורה מהבל כל החמדות ואינו חושק בהם כלל והכל כאין נגדו ונקדים מ"ש מהרי"ק (באה"ע סימן א) שכל מי שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי פטור מפו"ר ובלבד שלא יתגבר יצרו עליו וזהו הנרמז כאן כל המקבל עליו עול תורה אמר עול לרמוז על תוקף אהבתו וחשקתו בה מעבירין ממנו עול מלכות שהם מסים ארנוניות שפטור מכלם דרבנן לא יהבי כרגא ועול ד"א שפטור מפו"ר ומלת ד"א רמז אל האשה כמאמר המגיד זאת פרישות ד"א והדבר בהופכו שכל הפורק ממנו עול תורה נותנים עליו עול מלכות שישלם מסים ועול ד"א שכופין אותו לישא אשה ואין שומעין ממנו טענות שמביא לפטור את עצמו שמאחר שלא חשקה נפשו בתורה כבן

עזאי בודאי שיצרו מתגבר עליו תמיד הרי למדנו שהחושק בתורה מהבל כל הדברים שבעולם וכנגדו כאין ודומה לו כאלו שבע מכלם:
עוד י"ל בענין אומרו כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול ד"א כלומר כל מי שחושק בתורה ומכביד עולו עליו באופן שמתבודד עצמו ודומה כאלו אינו בעולם לכן מעבירין ממנו עול מלכות מסים וארנוניות משום שהוא אינו נהנה מן העולם כלום שהרי מסבת התבודדותו אינו נהנה מדבר מה בעולם ואין מי שיעיד שדומה לו שהוא בעולם וגם לאיש כזה מעבירין הבריות עול ד"א שאם אינו מתנהג בד"א עם הבריות אין מאשמים עליו באומרם שמסיבת התבודדותו אינו משגיח בדבר מה וזהו אומרו מעבירין ממנו עול ד"א ודוק ומה שאמר ר' יהודה הנשיא יפה ת"ת עם ד"א כונתו לומר שהדרך הישר הוא שיעמוד על משמרת להתנהג בד"א אע"פ שיש לו התבודדות עם התורה כו' ור' נחוניא בן הקנה לומד שאם אין לו ד"א מסבת ההתבודדות אין מאשמים עליו ודנין לו לכף זכות ובפי' פרקי אבות אשר לי פירשתי יפה ת"ת עם ד"א שהכונה לומר שיעבוד האיש באשה ואח"כ ילמוד כאומרם ז"ל (מנחות דק"י) ישא אשה ואח"כ ילמוד תורה שהיא תורה בטהרה וז"ל יפה ת"ת ר"ל יהפות יש לתורה כשהיא עם ד"א כלו' כשהוא נשוי כמו שהזכרתי לעיל שד"א רמז לאשה כמו פרישות ד"א ושם הארכתי בכל המשנ' והשם ברחמיו ימהר ויחיש לגאלנו ויקיי' בנו ומלאה הארץ דעה את השם כמים לים מכסים כדי להכיר אמיתת תורתינו ועומק סודותיה בהתרוממות השכינה בבא"ו נס"ו נאום אליהו בכמהר"ר שלמה אברהם הכהן ז"ל. שייך לתורה במדרש פ' יתרו סוף הפרשה כשנתן הב"ה את התורה ציפור לא צווח עוף לא פרח שור לא געה אופנים לא עפו כו' שנאמר אריה שאג מי לא יירא ה' אלהים דיבר מי לא ינבא וקשה שמן הפ' נראה להפך שאומר ה' אלהים דיבר מי לא ינבא וי"ל דקשה בפ' דהול"ל מי לא ייראה להנבא כשם שאמר אריה שאג מי לא ייראה אלא שמושך עצמו ואחר עמו ושיעור הכתוב אריה שאג מי לא ייראה ה' אלהים דיבר מי לא ייראה להנבא שכלם שתקו כשדיבר עי"ל מכלל הן אתה שומע לאו כשם כשרצה שידברו מי לא ינבא גם כשרוצה שלא ידברו ממילא נפקא ששתקו:

פרק יג

על התורה

ושם הדרוש הזה חמדת אריאל

מסכת אבות משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה הם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה. חבלים נפלו לנו בנעימים בהיותינו חלקו מנת כוסו ית' עם סגולה תהלה ולהנחיל לנו תורה תמימה וברה אשר היא מרפא לנפש חיי בשרים לראות באור החיים נותן נשמה לעם העוסקים בה ומעלה מהוללה על צבא המרום במרום כלו' שמצינו באדון הנביאים שנתעלה יותר ממלאכי השרת כאומרם ז"ל במסכת שבת פרק רע"ק אמר ר ב"ל בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מה לילוד אשה בינינו אמר להם לקבל התורה בא אמרו לפניו חמדה גנוזה שגנוזה לך מששת ימי בראשית תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לבשר ודם מה אניש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו תנה הודך על השמים אמר לו הקב"ה למשה החזר להם תשובה אמר לפניו רבש"ע מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם א"ל אחוז בכסא כבודי וחזור להם תשובה שנאמר מאחז פני כסא פרשו עליו עננו כו' אמר תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה אנכי כו' ע"כ:

הן אמת כי בפירושי המפרשים ז"ל ישנים גם חדשים חפשתי באמתחותם וראיתי בהם שמקשים במאמר הזה קושיות אשר רבו משערות ראשי אמנם אני לא אשאל ולא אנסה כי אם ח' דיוקים בלבד כדי לבא לתכלית הביאור מאשר חנני ה' ספק א' באומרם מה לילוד אכה בינינו דלמה לא אמרו מה לבשר ודם בינינו כשם שאמרו לקמן חמדה גנוזה אתה מבקש ליתנה לבשר ודם. ספק ב' לחקור ולהבין מה היתה תכלית כונת שאלת המלאכים שבודאי לא נעלם מהם שלקבל התורה בא ומה היתה כונת תשובת הקב"ה להם לקבל התורה בא שנראה שהיה זה הדבר נעלם מהם ואינו כן. ספק ג' במאמר המלאכים שאמרו חמדה גנוזה אתה מבקש ליתנה לבשר ודם דלמה לא אמרו אתה מבקש ליתנה לתחתונים.ספק ד' במאמר הקב"ה למשה חזור להם תשובה דהול"ל סתם חזור להם. ספק ה' במה שאמר אחוז בכסא כבודי והלא השמים הם כסאו של הקב"ה כמו שאמר ישעיה הנביא השמים כסאי כו'. ספק ו' דאין שייך אחיזה ברוחניות ואיך אומר אחוז בכסא כבודי. ספק ז' בדברי מרע"ה באומרו מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם מהו בהבל שבפיהם שהיה די לומר מתיירא שמא ישרפוני. ספק ח' והלא גם הכסא אש ולמה לא נתיירא:

אמנם נראה לפרש עם מה שכתב הרמב"ם ז"ל בהלכות יסודי התורה פ"ז בענין הנביא וז"ל ובשעה שתנוח הרוח על הנביא תתערב במעלת המלאכים הנקראים אישים ויהפך לאיש אחר ויבין בדעתו שאינו כמו שהיה אלא שנתעלה על שאר בני אדם החכמים

כמו שנאמר בשאול והתנבית עמהם ונהפכת לאיש אחר כו' וכל הנביאים אין מתנבאים בכל עת שירצו ומרע"ה אינו כן אלא כל זמן שיחפוץ רוח הקדש לבשתו ונבואה שורה עליו ואינו צריך לכוון דעתו ולהזדמן שהרי הוא מכוון ומזומן ועומד כמלאכי השרת כו' עכ"ל באופן שנתעלה מרע"ה להיות תמיד במדרגת המלאכים בהוותו כאן בתחתונים וכ"ש וק"ו שנתעלה יותר מהם בהיות שדיבר ה' עמו פנים בפנים ועלה ודרך על במתי שמים לקבל תורה מיד הקב"ה ובהיות שהיה מדרגתו ומעלתו יותר מהמלאכים לכן לא יכלו לומר ומה לבשר ודם בינינו משום שכבר יצא מכלל ב"ו וקנה מעלת הרוחניות להיות תמיד במדרגת המלאכים ויותר כדפרישית לכן לא יוכלו לתת בו דופי כי אם שכבר היה ילוד אשה ולכן אמרו מה לילוד אשה בינינו ולא אמרו מה לב"ו והותר בזה ספק א' השיב להם הקב"ה לקבל התורה בא כלומר אדרבה משום היותו ילוד אשה בא ליקח התורה שכתוב בה ענייני טומאת הלידה אשה כי תזריע וילדה זכר וטמאה ז' ימים כו' וענין זה אין שייך כי אם לתחתונים והותר בזה ספק ב' ועוד בהיותם ילוד אשה ראוי להם התורה שעל ידה יזדקקו ויתלבנו למעלה ויעלו למעל' ממדרגתם כיון שראו המלאכים מעלות התירה מפי עליון נתקנאו והתחילו לקטרג כדי שיניחנה לעליונים ואמרו חמדה גנוזה כו' אתה מבקש ליתנה לב"ו ולהראות על גודל שפלותם הזכירם בשם ב"ו שהוא ב'ושה ס'רוחה ר'ימה כדחז"ל כו' ובהיותם כל כך שפלים במזגם יבעטו בתורה ולא ישמעו ויעשו מה שכתוב בה לכן תנה הודך על השמים במקום תרשישים ואופנים האומרים קדוש וטהור ולא יעברו עליה והותר ספק ג'. אמר הקב"ה למשה חזור להם תשובה כלומר חוזר להם שבראתי תשובה בעולם ואם כן אף שיעברו על התורה יש תקנה לקלקולם על ידי התשובה והותר ספק ד'. אמר משה רבינו ע"ה מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם כלומר בטענות הסדורות ומוכנות בפיהם מתיירא שמא ינצחוני שיכולים לומר שהרי יש רשעים גמורים פושעים בנפשות שאין מועיל בהם התשובה כמו שמצינו במנשה שקטרגו המלאכים שלא יקבלוהו בתשובה וכדחז"ל האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה וזהו כונת שמא ישרפוני בהבל שבפיהם כלומר בטענות הסדורות להם ינצחוני והותר ספק ה'. אמר ליה הקב"ה אחוז בכסא כבודי והחזר להם תשובה הרמז בזה שידוע מאמרם ז"ל שאמרו שהקב"ה חתר חתירה תחת כסא כבודו לקבל בתשובה לאותם שיש להם קטרוגים מסבת רוב עונותם ומרוב פשעם כענין מנשה באופן שאין דבר שיעמוד בפני התשובה ואם כן מאמר שסוף סוף מתקבל האדם בתשובה אע"פ שירבה להרשיע אף שלא יעשה ויקיים דברי התורה בשוגג או מזיד יחזור בתשובה וז"א אחוז בכסא כבודי כלומר אחוז בטענת הכסא שיש

שם חתירה לקבל שבים ואם כן החזר להם שיש תשובה לכולם ודוק והותר ספק ו' ז' ח' וכיון שראה מרע"ה טענות סדורות להשיב להם על כל מה שיוכלו לשאול התחיל להתווכח עמהם ועיין בספר אורה ושמחה ואשר לי פירוש על מגילת רות ושם פירשתי בזה המאמר פנים מפנים שונים:

הרי מצינו ובעינינו ראינו במעלת תהלת תורתנו הקדושה המעלה לאדם למדרגת המלאכים ויותר ועוד שאף בהיות האדם העוסק בה כאן למטה בלבוש החומר אינו משגיח בבת קול בהיות הוא מעולה יותר ממדרגת המלאכים כאומרם ז"ל (בבבא מציעא בפרק הזהב דנ"ט) גבי מעשה ר' אליעזר וחכמים במחלוקת תנורו של עכנאי אמר רבי אליעזר אם הלכה כמותי חרוב זה יוכיח כו' אמרו אין מביאין ראיה מן החרוב אמר אמת המים יוכיח אמרו אין מביאין ראיה מאמת המים חזר ואמר כותלי בית המדרש יוכיחו הטו כותלי בית המדרש ליפול גער בהם רבי יהושע ואמר אם ת"ח מנצחים זה עם זה בהלכה אתם מה טיבכם אמר אם הלכה כמותי מן השמים יוכיחו יצאת בת קול ואמר מה לכם עם רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום עמד רבי יהושע ואמר לא בשמים היא מאי לא בשמים היא אמר ר"י שכבר ניתנה תו' מהר סיני אין אנו משגיחין בב"ק כו'. אמר המחבר אליהו הכהן הלא כה דברי כאש כי ראה ראיתי המאמר הזה מדבר בדברים זרים ורחוקים מן השכל האנושי אשר כל אשר ישפוט בעיני שכלו יראה שאין הדברים כפשוטן ממש הגם כי ראיתי שדברו בו גדולים חקרי לב כל אחד כפי השגתו ע"ד החקירה הפילוסופית גם אני לא אחשוך פי חלקי מעמלי ולא באתי רק להסיר ולהרחיק ההגשמה ולהרוס דעת הפשיטות שאומרים שהדברים כפשוטם אין עוד הרחמן יצילנו מדעות אלו:

והנה ראוי לדקדק דמה הרמז בזה להביא ראיה מן החרוב ומאמת המים ומכותלי בית המדרש ולא מענינים אחרים שהיה יכול לומר אם הלכה כמותי ירד מטר או ברד באותה שעה שלא בזמנו או יאסף השמש אורו וכאלה רבות. עוד יש לדקדק דלמה כשהטו כותלי בית המדרש גער בהן רבי יהושע ולא אחר מן החברים וכן בענין הבת קול. עוד יש לדקדק בדברי הבת קול באומרו מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום שהיה ראוי שיאמר שהלכה כמותו מאי בכל מקום ועוד ראוי לשים לב בדברי רבי יהושע באומרו אין משגיחין בבת קול וכי מן השמים היו רוצין לטהר את הטמא אם לא שהיה האמת כן ואם כן במה כחו לומר לא בשמים היא שהן אמת שהתורה אינה בשמים אמנם יודעים אותה על בוריה בלי פקפוק של ספק משא"כ למטה שאחד היה מבין טמא ואחד טהור:

אמנם נראה לומר שהרמז בזה באומרו חרוב זה יוכיח לרמוז שדינו דין אמת כשם שהחרוב אינו נותן פריו כי אם אחר שבעים שנה כדחז"ל כך הוא דעתו מיושב עליו מרוב שנים אשר פריו נתן בעתו וראוי להוראה ונעקר החרוב ממקומו להודות על דבריו שהוא אמת והשיבו החכמים שאין לו בלבד המדה הזאת כי גם לרבים אשר חולקים עמו יש להם המדה הזאת אשר הם זקנים וחכמים מחוכמים ועוד להם שהם רבים חזר ואמר אמת המים יוכיח לרמוז על רוב חכמתו כמים כענין ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים ובהיות הוא מלא חכמה כמים אע"פ שהן רבים הלכה כמותי כי לא רבים יחכמו כמותו ואמרו אין מביאין ראיה מאמת המים כלומר לא זאת המדה בך בלבד שהרי חבריך חכמים כמותך ורבים הם ונמצא בהיותם רבים כ"ש שרבו על חכמתך חזר ואמר כותלי בית המדרש יוכיחו לרמוז שהוא תמיד בבית המדרש עוסק בתורה תדיר עמד רבי יהושע על רגליו וגער בהן והטעם שבזה הדבר גער רבי יהושע בהיות שרבי יהושע תמיד היה בבית המדרש כאומרם ז"ל שבשעת שילדו אמו הוליכו לבית המדרש ושם גדלו ולא הוציאו משם לעולם ולכן בהיות לו זאת המעלה יותר משאר חבריו לכן היה בו כח לגעור בהן יותר משאר החברים וכיון שהתחיל לגעור בכותלים מן הכח המסור בידו גערג"כ בבת קול וטעם שאמר אין משגיחין בב"ק משום שהבין מדברי הבת קול שכונתו לומר שהלכה כחכמים רק אמר מה לכם אצל רבי אליעזר משום כבודו ורמז שהלכה כמותו בכל מקום כלומר בכל מקום הלכה כמותו אמנם כאן אין הלכה כמותו ונמצא שהבת קול אמר דברים היוליים נוטים לצד זה ולצד זה ורבי אליעזר לקח הדברים לעצמו כלומר שהלכה כמותו ור' יהושע דקדק בדבריו שמשום כבוד רבי אליעזר יצא אמנם רמז שאין הלכה כמותו באומרו בכל מקום כדפרישית. ולכך נתאמץ כחו לומר לא בשמים היא ר"ל אין משגיחין בבת קול משום שידע שדבריו מסכימים עם דברי הבת קול ואם תאמר אם כונת הבת קול זה שהלכה כחכמים איך אמר אליהו לרבי נתן כששאל לו מה עביד קב"ה בההיא שעתא ואמר קא חייך ואמר נצחוני בני נצחוני בני שמשמע שמן השמים הורו הלכה כרבי אליעזר והם לא הודו משום אומרם כתבת בתורתך בסיני אחרי רבים להטות וי"ל שלעולם מן השמים כיוונו לומר שהלכה כחכמים כדפרישית. אמנם מצד טענת התחתונים שאמרו כתבת בתורתך אחרי רבים להטות הדין עמהם הגם שיכוונו מן השמים לומר בפירוש הלכה כר"א ולכן מצד טענתם אמר הקב"ה נצחוני בני ודוק:

ובדרך צחות י"ל רמז על ארבע דברים הללו שהביא חרוב ואמת המים וכותלי בית המדרש וב"ק לרמוז שאין אדם זוכה לתורה כי אם אחר שיפרוש מן התענוגים ויאכל חרובים כרבי חנינא בן דוסא כלומר לרמוז שימעט באכילתו וזהו ענין החרוב ומים

במשורה תשתה כמאמר התנא פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה וזהו הרמז באמת המים ותמיד לא יזוז עצמו מבית המדרש דאין מדרש בלא חידוש וזהו ענין כותלי בית המדרש ובזה יזכה לתורה שניתנה מן השמים וזהו מן השמים יוכיחו כו':

ונחזור לענין ההקדמה להודיעך כח התורה אשר עמה מתעלה האדם מעלה מעלה והסיבה אשר התורה מזקק ומלבן לאדם בהוראת הדרך אשר ילך בה ומצילו מעצת היצר הצורר ומעלהו למדרגה יותר מהמלאכים כאומרם ז"ל אם פגע בך מנוול זה מושרהו לבית המדרש אשר עם זה יובן פסוק משלי סימן ז' אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא לשמרך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה. הכוונה יובן עם מה שאמרנו שהתורה מציל לאדם מהיצר הרע ולזה אמר אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא וזה יהיה סיבה להצילך מאשה זרה שהיא היצר אשר אמריה החליקה ובא לפתותך בחלקלקות משום שהתורה מתיש כח היצר ובהיות התורה לך ברורה כאחותך מחמת העסק שאתה עוסק בה זהו סיבה להצילך מאשה זרה כדפרישית:

ובזה יובן גם פסוק שם סי' כ"ג כי תשב ללחום עם מושל בין תבין את אשר לפניך הכונה כי תשב ללחום עם מושל שהוא היצה"ר אשר הוא מושל באדם בצאתו לעולם כדכתיב לפתח חטאת רובץ כדי להתיש כחו בין תבין את אשר לפניך שהיא התורה אשר היא לפניך כדכתיב ואהיה אצלו אמון כו' ולפניך מלשון וזאת לפנים. וחוץ מן הכונה נוכל לומר באופן אחר במאמרם ז"ל שנברא האדם אחר כל הבריות שאם תזוח דעתו עליו אומרים לו יתוש קדמך ולזה אמר כי תשב ללחום עם מושל שהוא היצר בין תבין שאם תשמע לו אשר לפניך כלומר אומרים לך יתוש קדמך והיה לפניך קודם ממך ובזה ושמת סכין בלועך לעצור רוחך מלעשות העבירה אם בעל נפש אתה ומקפיד על עצמך ודוק:

עוד יש לפרש בדחז"ל במסכת ברכות לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע כו' יזכור לו יום המיתה ויהו הרומז כאן כי תשב ללחום לעשות מלחמה עם היצר המושל עליך כדי להתיש כחו בין תבין את אשר לפניך שהיא המיתה אשרהיא לפני כל חי. עוד נוכל לפרש דמלת ללחום מל' לכו לחמו בלחמי וכונת שהע"ה להזהיר לאדם שירחיק עצמו מלהתעסק בענין המלכות כמאמר התנא ואל תתודע לרשות כלומר למלכות וכמו שכתב הרב ראשית חכמה ז"ל וז"ל הלכתי דרכים וירדתי ימים ושכנתי בעצמי ולא מצאתי סכנה כסכנת העומד לפני המלכים ולזה אמר כי תשב ללחום את מושל כלומר אע"פ שעלית למעלה ללחום עם מושל אל תאמר כבר הוא אהובי בין תבין את אשר לפניך שסופו מר משום שנראים כאוהבים בשעת הנאתם ואין עומדים לו לאדם בשעת דוחקו:

ונחזור להקדמתנו אשר התורה מורה לאדם הדרך ילכו בה ובזה מזדקק האדם ועולה למדרגה עליונה. אשר עם זה פירש א"א ז"ל המשך נכון בדברי המלך שלמה ע"ה משלי שלמה בן דוד מלך ישראל. לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה. לקחת מוסר השכל צדק ומשפט ומישרים. לתת לפתאים ערמה ישמע חכם ויוסיף לקח ונבון תחבולות יקנה. יראת ה' ראשית דעת חכמה ומוסר אוילים בזו. הכונה ידוע שכל מי שצריך לברר דבריו להבינם לאחרים מביא משל לדבריו ואחר שיובנו דבריו המשל שהביא פורח באויר משום שאין בו ממש אמנם המשלים שהביא שהע"ה אינו כן שגם בדברי המשל עצמו יש דברים נסקרים וחכמות מעולמות וזהו אומרו משלי שלמה בן דוד מלך ישראל אינן כשאר משלים של בני האדם אלא הם משלים שיש לדעת בו חכמה ומוסר להבין אמרי בינה כו'. עוד פי' הוא ז"ל בהמשך כל הפסוקים במאמרם ז"ל בב"ב פ"ה דפ"ט ע"ב תנו רבנן אין עושין את המחק צדו אחת עבה וצדו אחת קצר ולא ימחוק בבת אחת שהמוחק בבת אחת רע למוכר ויפה ללוקח כו' ועל כלם אמר רבי יוחנן בן זכאי אוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר אוי לי אם אומר שמא ילמדו ממני הרמאין אוי לי אם לא אומר שמא יאמרו אין תלמידי חכמים בקיאין במעשה ידינו אמרה או לא אמר רבי שמואל בר יצחק אמרה ומהאי קרא אמרה כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם עכ"ל. ובזה פירש שגם שהע"ה נסתפק במה שנסתפק רבי יוחנן אוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר ובסוף גמר לאומרם מדרך כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם והענין ששהע"ה מזהיר ואומר בני אם יפתוך חטאים אם יאמרו לכה אתנו. וגם בענין הזנות והחזיקה בו ונשקה לו. ונמצא שמתוך ההזהרה מלמד דרך לרשעים איך הוא דרך הגזל והזנות לזה אמר משלי שלמה בן דוד מלך ישראל כפי האמת הם משלים להודיע לאדם חכמה ומוסר להבין אמרי בינה וכדי שיקח האדם מוסר השכל צדק ומשפט ומישרים. אמנם אוי לי אם אומר משום דנפיק חורבא שמתוך ההזהרה שאומר איך דרך הגזל והזנות כדי שירחיק האדם ממנו נמצא שנותן לפתאים ערמה לאותם שהם פתאים בענין מכניס בהם ערמה לנער שאינו יודע כלום בשומעו כן מכניס בו דעת באותו ענין ומביא מזימות לעשות העבירה ובהיות כן אוי לי אם אומר אחר כך גמר בדעתו ואמר ישמע חכם ויוסף לקח ונבון תחבולות יקנה כלומר ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם וההחכם ישמע המוסרים לעשותם ולהתרחק מן הכיעור ומן הדומה לו ע"כ פי קדוש מדבר:

עוד יש לפרש בפסוק לדעת חכמה ומוסר ידוע שצריך האדם להקדים בחכמה כדי שיזכה לדעת להבין דבר מתוך דבר וזהו הרומז כאן לדעת חכמה ומוסר כלומר כדי שיזכה האדם לדעת צריך שיקדים קודם בחכמה ומוסר ובזה יבין אמרי בינה מאחר

שקדם בחכמה וזהו כונת פסוק משלי סימן ב' כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה ידוע דצדיק ורשע לא קאמר אבל חכם או טפש קאמר לזה אמר כשאדם זוכה שה' נתן לו חכמה מאחר שזכה לחכמה אחר כך מפיו של אדם דעת ותבונה שמבין דבר מתוך דבר מאחר שיש בו חכמה ודוק. גם בזה יובן פסוק שם סימן י"ז למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין הכונה בהיות שהכסיל אין בו דעת להבין דבר מתוך דבר מסבת רשעותו שהכסיל האמור כאן הוא החוטא שאין אדם חוטא אלא אם כן נכנס בו רוח שטות אם כן למה לו לעשות הכנה לקנות חכמה תחילה שהיא הכנה לדעת והלא מחמת רשעותו לא יצליח לבוא למדרגת היות מבין דבר מתוך דבר לז"א למה זה מחיר ביד הכסיל הרשע הזה לקנות חכמה מאחר שלב אין ומאחר שאין בו לב שהוא המבין למה לו חכמה שהיא הכנה לבינה:

עוד יש לפרש במאמרם ז"ל בתחילת מדרש משלי שהחכמה מצויה בלב שנאמר חכם בני ושמח לבי באופן שהלב הוא משכן לחכמה ולכן אמר למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה מאחר שלב אין ומאחר שאין לו לב שהוא משכן לחכמה היכן ישים החכמה והוא כדרך שדרשו ז"ל כבד לב פרעה שנתקשה לבו ככבד גם בנדון זה כן וז"א ולב אין הוה ליה כמאן דליתי מאחר שנתקשה כל כך:

או אפשר לרמוז ולב אין כלו' ויצר הטוב אין בהם כדרך ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל כו' גם עם זה יובן פסוק ראשית חכמה קנה חכמה ובכל קניניך קנה בינה ככתוב לעיל בדרוש י"א יע"ש:

ונחזור לענייננו במעלת התורה אשר מתעלה האדם עמה לקנות שלמות וכח לנפש כדפרישית הן לגוף כמ"ש בעל עמודיה שבעה שער ברית אברהם ע"ג משם המקובל האלהי ההרי"א זצ"ל וז"ל שהאדם הוא מורכב מצד טוב ורע ושניהם הם מתלבשים זה בזה והם ממש כשני צורות של שני בני אדם ודומין זה לזה ונכללים כאחד אלא שחלק טוב נקרא לבוש וחלק הרע נקרא בגד מלשון בוגדים בגדו ואותו הרע נקרא ג"כ שד המחטיא את האדם והוא היצר הרע שבקרבו וחלק הטוב הוא הנקרא יצר הטוב והוא המרגיל את האדם בתורה ובמצות ובמע"ט וז"ש רז"ל בכל לבבך בשני יצריך ביצה"ט וביצר הרע ובשביל אותו הרע נקנסה מיתה על הבריות כי אם לא היה אדם הראשון חוטא היה נשתייר כולו טוב אבל אחר שחטא ונתערב טוב ורע נקנסה עליו מיתה וע"י שהוא נקבר בקבר בעפר הארץ נרקב הרע והטוב מונח במקומו והוא ענין הקבורה בארץ כמ"ש גם כן מזה בכונת הרי"א ז"ל הנדפס שהיו מרדכי ואסתר יודעים להשתמש בשם המפורש ולחלק חלק הרע מהטוב וכן עשו ונפרד החלק הרע הנקרא בגד ושד מן אסתר

והיה נראה כאסתר ממש וכצורתה ועם אותו חלק הרע הוה מתייחד אחשורוש והוא השידה שהניחו במקומה כדוגמת יוסף כאשר ראה אשת אדניו עכ"ל לענייננו:
(א"ה ובזה ראיתי למרן הקדוש המחבר זצ"ל בספר מנחת אליהו כ"י תח"י שתירץ לב' מאמרים שנראין כסותרין אהדדי בענין חירם מלך צור דאיתא בילקוט יחזקאל דהרגו נבוכדנצר בשביל שנתגאה ואילו שם סמוך למאמר זה אמר שנכנס חי לג"ע ואיך אמר שהרגו נבוכדנצר וכמו שהקשה ג"כ לעיל בדרוש עשירי עי"ש:
וע"פ האמור תירץ וז"ל שכיון שיש באדם ב' חלקים כנזכר לעיל ונפרדים זה מזה ממש כב' צורות י"ל החלק הרע שבו מסר הקב"ה לנבוכדנצר להמיתו בעבור מעשה הרע שעשה ולחלק טוב שבו הכניסו לג"ע בעבור שנתן ארזים למקדש עכ"ל) הרי שבכח התורה מתעלה האדם להיות כולו חלק טוב הנקרא לבוש ולחלק מעליו ערבוב החלק רע הנקרא בגד המעורב עם האדם. אשר עם זה יובן מאמר לחז"ל פרק חלק דק"ב ע"א אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה מאי אחר אחר שתפשו הקב"ה לירבעם בבגדו ואמר לו חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן א"ל מי בראש א"ל בן ישי בראש אמר אי הכי לא בעינא ע"כ וכבר פירשתי באורך במאמר זה במדרש אליהו בדרוש חלוקא דרבנן:
אמנם כפי הקדמה זאת שבגד נקרא חלק הרע ובא היטב כונת ענין תפי' הבגד הזה שהכונה שכיון שחטא ירבעם בעון חמור בע"ז נתפשט ממנו החלק הטוב הנקרא לבוש ולא נשאר בו רק צורת החלק הרע הנקרא בגד וזהו תפשו בבגדו כלומר תפשו הקב"ה בטענה לומר שאבד צורת הטוב הנקרא לבוש ונחלק ממנו ולא נשאר בו רק צורת הרע הנקרא בגד ואמר ליה חזור בך כמקודם לכלול השתי צורות יחד בגד בלבוש ולהזדקק הבגד לעשותו לבוש כדרך ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך בשני יצריך שהם השני צורות בגד ולבוש אמר ליה אם אחזור מי בראש מי יהיה ראש לבעלי תשובה אני או בן ישי אמר בן ישי משום שהוא חזר בתשובה מעצמו משא"כ אתה שאמרתי לך אני בעצמי חזור בך ונטייל עמך בגן עדן אמר ירבעם אם כן לא בעינא לחזור כלומר איני רוצה לחזור בזה הצד משום שנראה שחזרתי בעבור קבלת שכר בענין הטיול שאמרת אלא אחזור בתשובה מעצמי שלא על מנת לקבל שכר ולעולם שירבעם חזר בתשובה ולכן דורשי רשומות דרשו שהוא בן העולם הבא כדאמרי' בפ' חלק שנאמר לי גלעד כו':
ובהקדמה זאת יובנו כל הפסוקים אשר הזכרתי במדרש אליהו בדרוש חלוקא דרבנן שנזכר בהם בגד ובהיות מעלת תהלת התורה כל כך אמרו ז"ל כל האומר דבר ואין ערבים לשומעם נוח לו שלא נברא כו' והטעם שבהיות התורה כל כך חמודה ויקרה אשר עמה

מתעלה האדם ועולה למדרגת המלאכים לכן האומרם בפני אדם שאין ערבים להם דברי תורה נוח לו שלא נברא משום שנראה כמקח רע ח"ו שמבקש האדם להשליכה על אחרים בהיות שאין מרויח עמה כלום ובהיות שנראה לשומעים כן מסבת שאין ערבים עליהם דברי תורה נוח לזה האומרם שלא נברא שגרם לחילול הזה ודוק:

עוד נוכל לפרש במאמרם ז"ל במסכת יבמות פ"ו דס"ה ע"ב אמר רבי אילעא משום רבי אלעזר בן שמוע כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע רבי אבא אומר חובה שנאמר אל תוכח לץ פן ישנאך ע"כ ולכן האומר דברים שאינן ערבים לשומעם נוח לו שלא נברא משום שחוטא ומחטיא חוטא שעובר על לאו ומחטיא לאחרים שמאחר שאינן ערבים עליהם דברי תורה בועטים בלבם ונמצא גורם זה האומרם שיבעטו אחרים ועושה להם מזידין כו' ולכן נוח לו שלא נברא:

עוד נוכל לומר דרך דרש שכונת המאמר לומר שכל מי שאינו ערב בלימודו שאין דבריו ערבים לשומעם ואין טועמים מלימודו ורוצה לאומרם נוח לו שלא נברא משום שמאחר שאין דבריו ערבים באים לעבור על מה שלומד בפניהם וגורם להחטיאם עי"ל כדחז"ל (סוטה פ"ט דמ"ט ע"א) שני ת"ח שאינן נוחים זה בזה בהלכה אחד גולה ואחד מת ובודאי שהטעם שאינן נוחים משום שדבריו של זה אינן ערבים לזה ולא של זה על זה ולכן האומר דברי תורה שאינן ערבין לשומעם שזהו גורם שאינן נוחים ונענשים במיתה וגלות נוח לו שלא נברא. ובמאמר הזה שהזכרתי צריך להבין בפירוד העונש בין שניהם דלמה אין שניהם גולים או מתים ואולי נוכל לומר כמעשה ר' יוחנן וריש לקיש (בב"מ פ"ז דפ"ד ע"א) במחלוקת הסייף והסכין כו' שלא נחו זה בזה וכעס עליו רבי יוחנן והמיתו ונמצא שם ששנים שאינן נוחים בהלכה אחד מת ע"י מי שגדול ממנו ואחד גולה מישובו ומדעתו כרבי יוחנן. עוד י"ל וקודם נדקדק לומר טעם אומרו אין נוחין זה בזה ואולי דהאחד מתחיל ברע לגמור בדעתו שיודע יותר מחברו ולכן אין ערבים עליו דבריו וכשרואה חברו כן גם הוא חולק עמו ודוחה סברתו ונמצא בזה שהראשון המתחיל יש לו יותר עונש חמור בהיות הוא פוטר מים ולכן האחד עונשו בגלות שהוא חמור משום שיש בו מיתה ורעב כדחז"ל בבבא בתרא והשני במיתה שאינו עונש חמור כל כך כמו גלות:

או נאמר אחד גולה כלומר גולה למקום ורה כדרך מאמר התנא הוי גולה למקום תורה לפי שכונתו היה ללמוד אלא שחבירו מנעו אבל הקב"ה ממלא רצונו וגולה אותו למקום תורה והאחד נענש במיתה בהיות הוא מתחיל בעוכרו כדפרישית שמנעו לחברו מללמוד ובזה נוכל לומר דזהו כונת דוד הע"ה באומרו לא אמות כי אחיה ואספר מעשה יה

הכונה יובן עם מה שאמרנו שכל מי שאינו נוחה עם חברו בהלכה מת לזה אמר דוד לא אמות אלא שאחיה משום ואספר מעשה יה שאני מספר מעשה יה בנחת עם חברי באופן שבהיות כן נראים מעשה יה כי בזה הדרך בחר ה' ובמדרש אליהו בדרוש תחיית המתים פירשתי באורך עיין שם עוד נוכל לפרש בדחז"ל כל מי שאומרים ד"ת משמו בעולם הזה שפתותיהם דובבות בקבר לזה אמר לא אמות אחר מיתתי אלא שלעולם אחיה אפילו בקבר על ידי שאספר מעשי יה בעולם הזה ויהיו אומרם משמי. עוד יש לפרש שכונת דוד הע"ה לומר בידי מסור שלא אמות ואחיה לעולם וכיצד שאספר מעשי יה וכיון שלא אפסיק פי מדברי תורה אין מלאך המות יכול להתקרב אצלי והטעם שכל מי שעוסק בתורה אין מלאך המות יכול להתקרב אצלו בהיות שהעוסק בתורה מתדבק עצמו בשכינה מכח הלימוד ומטהר לבו מכל המחשבות הפגומות אם היו בידו ומאחר שמקדש נפשו וגופו אין כח לשום צד של טומאה להתקרב אצלו בהיות השכינה עמו כאומרם ז"ל (במס' קידושין ד"מ ע"ב) כל מי שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא וראוי לדקדק מלת לא במהרה דהיל"ל אינו חוטא מאי לא במהרה דמשמע דבסוף חוטא ולא הועיל לו התורה אלא שאינו חוטא מהרה הן אמת שמלת מהרה הוא לעולם כלומר לעולם אינו חוטא כמו שפירשו התוספות במסכת כתובות דס"ב ע"ב גבי מעשה דרבי חמא בר ביסנה על בריה קם קמיה קרי עליו והחוט המשולש לא במהרה ינתק וכתבו התוספות כלו' לא ינתק מזרעו לעולם ע"כ אמנם כפי פשט המלה נוכל כ לומר שאמר לא במהרה משום שיש באדם מיני זמנים אחד בבחרותו אשר העבירה שבאה אז לידו ממהר לעשותה מרוב תוקף יצרו עליו והזמן הב' בעת זקנותו אשר אז מתרחק ומתחרט על הראשונות ולכן אמר כאן שמעלת התורה להציל לאדם מזמן שממהר לעשות הרע שהוא זמן בחרותו שבזמן זקנותו אינו צריך סיוע שהימים עצמן מיסרין אותו וזהו אומרו כל מי שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא כלומר בזמן המהירות שהוא בזמן בחרותו אינו חוטא ובהיות כן נמצא שהוא מנוקה מכל עון ורשע שאחר כך באים עליו ימי הזקנה שאז מעצמו פורש מלעשות רע ודוק:

ובהיות כך מעלת התורה שמציל לאדם מכל חטא ופשע כל מי שאינו עוסק בה נקרא נזוף כמאמר ר' יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף שנאמר נזם זהב באף חזיר כו' ואומר והלחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חירות כו' שמעתי מפי קדוש מדבר הדיין המצויין

כמה"ר יהודה שרעבי ז"ל שדרש משם הרב כמהר"ר אברהם אשכנדאראן זצ"ל בתחילת המשנה וכפי דרכו אני בס"ד אפרש שאר המשנה הק' הרב זצ"ל דמה עלבון התורה יש כאן בעבור שכל מי שאינו עוסק בה שנקרא נזוף אמנם ענין העלבון הוא שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף פירוש מנודה והביא ראיה מנזם זהב ונמצא שמאחר שכל מי שאינו עוסק בתורה הוא מנודה הפורש מן התירה ואינו עוסק בה נראה שבוחר יותר להיות בנדוי ויותר טוב זה מלעסוק בתורה ונמצא שאין עלבון גדול יותר מזה שיותר כבוד לו להיות בנידוי מלעסוק בתורה ע"כ דברי פי חכם חן ואני אסיים שאר המשנה גמר ואומר והלחות מעשה אלהים המה הכונה דשמא תאמר שכופר זה בעיקר תורה מן השמים וכפי דעתו המזויף אינו עוסק בתורה וא"כ אין כל כך עלבון בתורה על מה שאינו עוסק בתורה דכפי סברתו נראה שאינו חוטא לזה אמר ואומר והלחות מעשה אלהים המה דאינו כן אלא שמודה בפיו ואומר והלחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלחות ובהיות שמודה ויודע באמיתות התורה ואינו עוסק בה אע"פ שיודע שכל מי שאינו עוסק בתורה הוא מנודה אין לך גדול עלבון התורה מזה שבוחר יותר להיות מנודה מלעסוק בתורה והח' המרומם ה"ר אברהם אפ'ומאדו נר"ו סיים סוף המשנה ואם תאמר שאינו יודע לדרוש ומאחר שאין מבין לדרוש בתורה אינו טועם ממנה בהיות סתום לו טעמי התורה לזה אמר אל תקרי חרות אלא חירות ובהיות שיודע לדרוש וטועם ופורש מללמוד אין לך עלבון גדול מזה ודוק:

נמצינו למדין שהעוסק בתורה מעיד על מעלתה ומרוממה ומגדלה ובפרט העוסק בארבע אמות של הלכה ומתיש כחו עליה ולבו ועיניו שם כמו שאפרש בס"ד אמרו ז"ל במסכת ברכות ופ"א ד"ח ע"א) רבי חייא בר אמי משמיה דעולא אמר מיום שנחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה ע"כ וצריך להבין למה משחרב ביהמ"ק אין לו הנאה אלא מההלכה ונראה לפרש במאמרם ז"ל (מסכת חגיגה ד"ה ע"ב) משגלו ישראל אין לך בטול תורה גדול מזה ע"כ והטעם מפורש שבטרדות הגלות רבו הצרות ואין ישראל יכולין לעסוק בתורה וכל מי שלומד הוא מן השפה ולחוץ מוציא הדברים מפיו כמצות אנשים מלומדה ודעתו חושב מחשבות מרוב הצרות וידוע שכל המעיין הלכה כדי להבינה צריך שיפנה דעתו מכל המחשבות שבעולם מה שאין כן הקורא מקרא שהן אמת שקורא אמנם אינו אלא דברים בבלי דעתו ולכן משחרב בית המקדש שישראל בצרה ואינן יכולין ללמוד בדעת אין לו הנאה להקב"ה אלא ד עם אותם העוסקים בהלכה שבאמת אותם העוסקי' בהלכה בהכרח גמור שאינן חושבים שם ואינו כן הקורא מקרא שיכול לקרות אמנם דעתו פונה לכמה צדדים אבל קודם חרבן

בית המקדש שלא היה שום צרה לאדם היה הקב"ה משתעשע גם עם הקוראים מקרא וכדומה שאז באמת היה דעתם אל הקריאה ודוק:

וחוץ מהרמז שכתבו המפרשים ז"ל באומרו ארבע אמות של הלכה נראה לי שנקט מנין ארבעה משום שלכל אדם יש לו ארבע אמות של קרקע כדחז"ל ובהיות שהקב"ה אוהב לאותם העוסקים בהלכה לכן אין לו בעולמו מכל עולמו שברא אין לו הנאה אלא מאותם ארבע אמות שנקבר זה שעסק בהלכה כדרך דיו שבראתי עולמי בעבור אלו ארבע אמות כדי שיקבר זה שעסק בהלכה עוד נוכל לרמוז שהמפלפל בהלכה עומד על עומדו ומראה כארבע אמות קומתו כו' ונחזור בתחלת הקדמת הדרוש שהתורה נותן נשמה לעם העוסקים בה ומדריך לאדם בדרך החיים בחיים הארוכים בעולם הבא ובחיי העולם הזה בבריאות הגוף ולהרחיק ממנו הנגעים שעל זה אסר לנו התורה בפרשת שמיני כל אותם האמורים שם בריות הטמאות אשר בארץ המה ובבריות אשר בים הליכותם וגם חכמינו ז"ל ינקו מהתורה וקבלו שפע קדש ופירשו גם הם הדברים המותרים כמו ירק ועץ השדה אשר פרים מזיק והזהרונו עליהם. למעט באכילתם כדי שיהיה הגוף בריא לעבודת דת המקום וגם הורונו מקום מהמאכלים הראוים לאכול כאומרם ז"ל (במסכת ע"ז די"א) ושני גוים בבטנך זה אנטונינוס ורבי שלא פסקו מעל שולחנם לא חזרת ולא צנון ולא קישות לא בימות החמה ולא בימות הגשמים דאמר מר צנון מחתך המאכל ע"כ וכיון דאתא לידן יש להקשות שמכאן נראה שהצנון טוב לגוף והרמב"ם ז"ל בהלכות דעות פ' ד' כתב וז"ל הכרוב והבצלים והשומים והחרדל והצנון כל אלו מאכלות רעים הם וקשים גוף עד מאד ע"כ הרי נראה מכאן שהצנון רע לגוף מאד ומהגמרא משמע שהצנון טוב ואולי נוכל לתת הפרש בין רב למעט שהמעט טוב לגוף ורבי שלא פסק משולחנו היה שם לאכול ממנו מעט שמחתך המאכל והרמב"ם שאומר רע לגוף מדבר באוכל ממנו הרבה ואין נראה שאם הפרש זה אמת שזהו כונתו של הרמב"ם לא קצרה פי עטו לכתוב כל אלו מיעוטן יפה ורובם קשה כמו שכתב בשאר דברים:

גם ראיתי לתת הפרש משורש הצנון להעלין שבו שהעלין הם טובים מאד כמו שכתבו חכמי הרופאים ורבי לא פסק הצנון מעל שולחנו בעבור אכילת העלין והרמב"ם ז"ל שאומר שהוא קשה הוא על השורש גם לא בחרתי בזה מהטעם שאמרתי בתחילה שהיה לו לפרשו:

גם ראיתי באגדות התלמוד שהרגיש קו' התוספות ז"ל שאיך אומר כאן שלא פסקה מעל שולחנו של רבי חזרת וצנון שנראה שנהנה מזה העולם והרי אמרינן שבשעת פטירתו אמר לא נהניתי מזה העולם כלום והתוספות ז"ל פירשו מה שפירשו אמנם הוא ז"ל

פירש שהדברים נסתרים מורים על הרמז ואינו כפשוט ואומרו לא פסקה מעל שולחנו חזרת רמז שלא פסקו מעל שולחנו בעלי התלמוד הדומים לחזרת שנוטים עליו לכאן ולכאן גם זה בפלפולם נוטים פינות לכאן ולכאן צנון רמז לבעלי סוד כצנון הזה אשר טמון בארץ שורשו כך הסוד טמון ונעלם קישות רמז לבעלי פשט שהם בעלי אגדה כקישות הזה שהוא פשוט ע"כ וכפי דרשה זאת אין קושי' על הרמב"ם שאמר דהצנון רע לגוף שענין רבי בא לרמוז רמז והרמב"ם ז"ל דבר על פשטיות הדבר שכפי האמת הצנון רע והתוספות ז"ל במסכת ע"ז הקשו צנון סם המות ותירצו כאן בעלין כאן באמהות אי נמי כאן בימות החמה וכו' אמתות התשובה בזה נראה עם מה שכתבו התוספות במס' ע"ז (עיין בתוספות פ"ב דע"ז דכ"ד ע"ב ד"ה פרה וחמור) בענין אחר שהטבע של אדם משתנה מדור לדור ודבר שרע לזה טוב לזה ולכן הרמב"ם ז"ל אמר שהצנון רע כפי טבע אנשי דורו ודוק:

ואלך לי לביאור משנה שהתחלתי משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה הם אמרו ג' דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה הרצון שבמשנה זאת שמשה זכה וקבל את התורה מהסבה עצמה שנתנה בסיני בעבור היותו שפל אשר עם זה פירש הרב בעל בינה לעתים ז"ל פסוק ההר חמד אלהים לשבתו כלו' ההר שהוא סיני אשר חמד אלהים לשכון שם היה בעבור שבתו שלא נתגאה כשאר הרים כנודע ע"כ. באופן שמהסיבה שקבלה סיני קבלה משה רבינו ע"ה בעבור היותו עניו:

וזהו גרם שומסרה ליהושע ולא נתגאה עם התורה אע"פ שניתנה לו במתנה כדחז"ל וגם מהסבה עצמה לימדה יהושע לזקנים ולא נתגאו גם הזקנים ללמוד מיהושע אע"פ שהיו זקנים ממנו ונביאים מסרוה אמר כאן מסרוה לפי שזה מדרגה עצמה שאין שייך כאן ענוה לאנשי כנסת הגדולה ללמוד מהנביאים לפי שהיו גדולים מהם גם בשנים ולכן להורות הם על ענותנותם הם אמרו שלשה דברים מורים על הענוה הוו מתונים בדין ואל תזוחו דעתיכם לומר כבר ידענו אותו גם והעמידו תלמידים הרבה להרבות חכמים כמותם ואל תתאו בלמודכם גם עשו סייג לתורה ואל תתגאו לומר אין אנו נכשלים שהרי שלמה הע"ה יוכיח שאמר אני ארבה כו' עוד יש לפ' משה קבל תורה מסיני ליתן לישראל תורה מסיני דוקא נתן לו הקב"ה שיתן לישראל אמנם לא תורה של עוקר הרים שהוא הפלפול נתן הקב"ה שיתן לישראל לפי שהפלפול נתנו למשה במתנה כמסקנת הגמרא (בסנהדרין דל"ח ע"א) ומשה נהג עין טובה ולמדו לישראל שנאמר טוב עין הוא יבורך באופן שהפלפול לא נתנו הקב"ה כדי שילמדו לישראל אלא שהוא נהג עין טובה ולמדו

אבל תורה של סיני דוקא ע"מ ליתנה לישראל וזהו אומרו משה קבל תורה מסיני שתורה מסיני דוקא קבל ברצון האלהים למוסרה ליהושע ויהושע לזקנים אמנם תורה של עוקר הרים שהוא הפלפול זהו למד להם מעצמו אע"פ שניתן לו במתנה עי"ל באומרו מסיני ולא בסיני או מן השמים כמסקנת הגמרא (פ"ק דסוכה ד"ה ע"א) לא ירדה שכינה למטה מעשרה ולא עלה משה למרום למעלה מעשרה לכן לא יכול לומר שקבלה בסיני דמשמע בהר עצמו דאינו כן ואינו יכול לומר מן השמים שלא עלה למעלה מעשרה לכן נקט מסיני כלומר באמצעות בין הארץ והשמים מכוון שם סיני עי"ל שעד עתה היו ישראל מקיימים המצות מורשה מקבלת יעקב ולא היו מצווין אמנם משה קבל התורה דרך קבלה וצווי מסיני ואילך ולזה אמר מסיני ונכון ודוק וכן פי' ג"כ כמהר"ר אברהם אפומדו נר"ו:

עוד יש לפרש משה קבל תורה מסיני חוץ ממה שפירשתי דלמה גבי משה אמר לשון מסירה ולא אמר גם כן גבי יהושע וזקנים וכשבא גבי נביאים חזר לומר לשון מסירה ונביאים מסרוה כו' אמנם יובן עם מה שפי' כמהר"ר משה אלמושנינו וצ"ל בס' תפלה למשה שלו על מאמר רז"ל פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה וזהו קיצור דבריו השייכים לענייננו משה רבינו ע"ה בהיותו רוחניי משני צדדיו מצד הנפש ומצד הגוף היה מאיר משני צדדיו דומה לחמה המאירת מכל צדדיה שאורה רב ועוצם האור מצד עצמה אך יהושע לא עלה לזאת המדרגה העליונה אלא שהיה מאיר מצד א' בלבד והוא צד הנפש כמו הלבנה שהיא מאירה חציה לפי שהיא עצמה חשוכה ומעט אורה שבה היא מצד השמש שמקבלת ממנו עכ"ל:

באופן שיהושע בפני משה הוה כלבנה בפני השמש שמה שמקבל הלבנה מהשמש הוא דבר מועט ואפשר שיאמר האדם שלא למד משה רבע"ה תורה ליהושע אלא כפי כחו של יהושע כזריחת הלבנה שמקבלת מהשמש שהוא דבר מועט לכן לבטל הסברא זאת אמר משה קבל תורה מסיני וכמו שקבלה בכלליה ופרטיה כך מסרה ליהושע באופן שמלת מסרה בא לחדש כילה בשלימות כשם שקיבלה אע"פ שהיה יהושע בפני משה קטן הערך אע"פ כן בענין התורה נתן משה מרוחו עליו וקבלה ולכן אין צריך לומר גבי יהושע ולגבי זקנים מסירה בהיות שכבר לימדנו התנא שאף שיהושע היה קטן בפני משה עכ"ז מסרה משה כולה ליהושע ק"ו בן בנו של ק"ו שיהושע גם כן מסרה כולה לזקנים אע"פ שהיו טפלים בערכו וכן הזקנים לנביאים ואם תאמר כפי זה למה אמר מסירה גבי נביאים ונביאים מסרוה שכבר נלמד ממשה עם יהושע שאע"פ שהיה יהושע קטן בפני משה עם כל זה מסרה לו משה כולה וי"ל דהוצרך לומר גבי נביאים

מסירה שיובן כולה לפי שהיו כמה דורות אחר משה ודור הולך ומתמעט ובהיות כן היו יותר כבדים בשכלם יותר במדרגת שפלה ממה שהיה יהושע בפני משה והייתי סבור שהנביאים לא עשו לבאים אחריהם כשם שעשה משה ליהושע שמסרה כולה לכן חזר לומר ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה שאע"פ שהם היו נביאים במדרגה מלאכים והבאים אחריהם היו יותר שפלים ממה שהיה יהושע גבי משה עם כל זה מסרוה כולה כשם שקבלוה:

עוד נוכל לפרש אופן אחר בזאת המשנה אך נקדים לדקדק וכי אנשי כנסת הגדולה לא דרשו עוד כי אם ג' דברים הללו בלבד כמה וכמה דרשו וכשם שאינו מזכיר שאר דברים גם לא היה לו להזכיר אלו הג' או כיון שהזכיר הג' הי"ל להזכיר השאר דברים שדרשו ועוד צריך להבין מה שייכות וקשר יש העמדת התלמידים עם הענין הסייג ועוד מאי אומרו הם אמרו שהול"ל אמרו ג' דברים שבאומרו הם אמרו משמע הם ולא אחרים ומה דייק בזה ונראה לפרש שבהיות שיש הפרש גדולמהתורה אשר למד יהושע ממשה רבע"ה ממה שקבלו הזקנים מיהושע ויותר ממה שקבלו הנביאים מהזקנים שהיו אחרי יהושע ויותר הפרש גדול ממה שקבלו אנשי כנה"ג מהנביאי' לפי שדור הולך ומתמעט שבודאי הגמור שמשה רבע"ה שקבלה מהקב"ה קבלה יותר ברורה כפי כח המשפיע יתברך שמו אמנם יהושע שבא אחריו וקבלה מבשר ודם לא נשלם עד קצה האחרון לפי שיש בה שכחה משום שקבלה מבשר ודם שיש בו שכחה שמעלת הנשפע לכח המשפיע אליו ולכן נשתכח התורה בימי יהושע כאומרם ז"ל במסכת תמורה שבימי אבלו של משה נשתכחו שלש מאות הלכות כו' גם הזקנים אשר היו אחרי יהושע היו כחושים בדעתם בערך משה ויהושע לפי שהיו יותר אחרונים ודור הולך ומתמעט ועל כן אמרו ז"ל שדור המדבר היו דור דעה לפי שהיו הדור הראשון שקבלו התורה וקבלוה ממשה רבע"ה שקובלה מהקב"ה מה שלא היו הדורות הבאים אחריהם הזקנים והנביאים ונמצא שכנסת הגדולה שהיו אחרונים שבכולם וראו ההפרש הגדול שהיה מדור משה רבע"ה ועד עתה שהתורה לא היתה ברורה להם כשם שהיה בדורות הקודמים להם קמו ועשו דבר שלא תשתכח התורה מישראל ושלא ובאו ליכשל בדין וזאת העשיה הגיע להם בהיותם אחרונים וזהו אומרו הם אמרו כלו' להם הגיע הדבר לאומרה ואמרו שלשה דברים אחד הוו מתונים בדין בעבור היותינו דור אחרון ואין התורה מפורסמת וברורה וגלויה לנו כדורות הראשונים שמבלי זה היה כח בהם לפסוק הדין בלי שום המתנה מה שאין כח בני לעשות ולכן הוו מתונים בדין לעיין בו כדי להסיר המכשולות. ועוד שמאחר שדור הולך ומתמעט והתורה משתכחת העמידו תלמידים הרבה אולי בכולם

יצא אחד לתלמוד כאומרם ז"ל מאלף שנכנסין לתלמוד יוצא אחד ולכן מאחר שנבערה החכמה העמידו תלמידים הרבה אולי יצא אחד ועוד שמאחר שאין החכמה מצויה כל כך ואין כל אדם בקי בתורה להבדיל בין הטהור לטמא בדורות הראשונים שכולם חכמים מחוכמים לכן עשו סייג לתורה סייג בתוך סייג כדי שלא לעבור על דברי תורה באופן שאנשי כנסת הגדולה אמרו שלשה דברים הללו בראותם התורה משתכחת ועשו שלשה תקנות הללו מקושרות זו בזו כפי מה שראו ההפרש וההבדל של גריעות החכמה שהיה בימיהם ממה שהיה מקודם ולכן הם אמרו שלשה דברים הללו וזהו מלת הם שהם בהיותם האחרונים התעוררו בדבר זה ולא לדורות הראשונים שהיו חכמים מחוכמים ולא היו צריכים להמתנת הדין כדי להבינו שהיה ברור להם כשמש וגם לא להעמדת תלמידים הרבה אולי יצא אחד שכולם היו יוצאים חכמים ומאחר שהתורה גלויה להם לא היו צריכים לסייגות והותרו הספקות. ויתכן עוד לפרש בשני החלוקות העמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה שבא התנא לרמוז דרך לרב איך ילמוד לתלמידים באופן שיוכלו שאת ולקבל מה שלומד להם והוא שאל ילמוד להם הרבה יחד אלא שיעשה סייגים ללמודו היום כך ומחר כך כדי שיקבלו מעט מעט ולא יבלבל דעתם וזהו והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייגים ללמוד תורה להתלמידים והשם ברחמיו יתן לנו חלקנו בתורתו התמימה אמן ואמן שלום על ישראל נא"ה העומד לשרת ולכהן אליהו בכמהר"ר שלמה אברהם הכהן ז"ל:

פרק יד

במעלות הצדקה

ושמו תציל ממות. על שם וצדקה תציל ממות וסמכתיהו אצל מעלת התורה לפי שגדול תלמוד שמביא לידי מעשה. מסכת אבות ר' יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך. יש לחקור שבעינינו ראינו שמלך בשר ודם משים שרים על כלעיר ועיר מדינה ומדינה והוא מסיבת חוסר השגתו וידיעתו שבהיותו מחומר וצורה אין ידו משגת לדעת מה יש בעיר אחרת מענין הגבת המסים וארנוניות ומענייני המוסרים וההנהגות השייכים לאותם המקומות ולכן משים שר ודוכוס להנהיג המדינות ונמצא ששימת השרים מורים על חוסר השגתו וידיעתו וקוצר כחו של מלך בשר ודם ואם כן נולד לנו ספק עצום איך הקב"ה בעל היכולת אדון הדעות והחכמות הרמות והנעלמות אשר עיניו משוטטות בכל הארץ צופה ומביט מסוף העולם ועד סופו יודע הנסתרות והעתידות הוצרך לשים שר על כל דבר ודבר כגון גבריאל על בישול הפירות

יורקמי על הברד וכן בכל דבר ודבר כי מן הראוי היה בהיותו בעל היכולת שהכל יהיה על ידו להורות על גודל יכולתו הפך ממלך בשר ודם שמיעוט יכולתו והשגתו גורם לו שימת השרים ואין לומר שעשה כן וגזר כן כדי שילמדו התחתינים כשם שדרשו ז"ל בנעשה אדם שנתיעץ עם המלאכים ללמד לבריות שיטול עצה אפילו גדול מהקטן כו' דשאני התם שהיה דבר דלא מסתבר כל כך שהגדול יטול עצה מהקטן והוצרך ללמוד מה שאין כן בנדון זה שחוסר השגתו של מלך בשר יגרום לו לעשות מאליו ענין שימת השרים בהיות חיוב עליו ליסר ולהדריך כל היושבים תחת מדינות ממשלתו ואינו יכול גם אין לומר ששם הקב"ה שרים כדי שיעשו דברו ויעמדו על משמרתם ולהטיב עמהם שמדת הטוב להשיב לפי שהמלאכים הם מוכרחים במעשיהם ואין להם שום קבלת שכר. גם אין לומר שהרבה במלאכים ובשימת השרים משום ברוב עם הדרת מלך דזהו לא שייך כי אם במלך בשר ודם שמלכותו תלוי ברבוי עם לא כן הקב"ה שנאמר ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו ר"ל אע"פ שאבדו גוים מארצו וכתיב ה' מבול ישב וישב ה' מלך לעולם אע"פ שישב מבול עם כל זה וישב ה' מלך לעולם לפי שאין מלכותו תלוי ברוב עם:

אמנם נפרש בזה שלשה אופנים האופן הא' שענין שימת השרים הוא להורות על גודל יכולתו יתברך שמו שבראותם כח מעשיהם ותוקף עשיית גבורתם של שרים יתגדל ויתרומם כח האדון ישתבח שמו באומרם אם כח העבדים כן אע"פ שנחשבים לפניו כאין מה יהיה כח האדון מה שאין כן אם לא היו שרים שאין היכר בדבר ודוק ואין לומר שתלוי פרסום כחו בזה חלילה ואם לא היה זה נוגע לו חסרון מעלת ח"ו שמצד עצמו כל הדברים האפשריים להיות תלוים בו רק להודיע גבורתו לנו אשר מחומר קורצנו ולהאיר עינינו במעלת גבורותיו האופן השני טעם שימת השרים מסבת מיעוט כח המקבלים שלפי שהקב"ה בלתי בל תכלית כל כך הנמשך ממנו בל תכלית ואם כן אין כח במקבלים לקבל טוב או רע בלתי בל תכלית לעולם לכן מסר הדברים ביד שרים שיהיו על כל דבר לפי שהנמשך מהם מטוב או רע יש תכלית לאותו דבר והאופן השלישי ששם שרים על כל דבר כדי לייסר עולמו וידעו נאמנה שמשיגים בתחתוני' לתת לאיש כדרכיו כפרי מעלליו והענין שבהיות הקב"ה רחום וחנון אע"פ שיהיו התחתונים עושים רק רע כל היום מרחם עליהם כמידתו שהוא רחום וחנון ואז היו אומרים עזב אלהים את הארץ ח"ו לכן בהיות טבעו לעולם להטיב אע"פ שירשיעו לפניו מה עשה מסר הדברים ביד שרים להיותם ממונים על כל דבר לתת לכל אחד כפי מעשיו או מהעונש או מהשכר והכל בצדק ובמשפט ברצון האדון כמו שצוה ומסר להם ובהיות הדבר על ידי שרים

מוכרחים לתת לעושה הרעה כרעתו והדבר בהפכו כדרך העבד שמוכרח לעשות רצון רבו וכמו שפירשו המפרשים ז"ל בפסוק עבדים משלו בנו פורק אין מידם שבהיות עבדים המושלים בנו אין פורקן מידם בהיותם מוכרחים לעשות מאמר רבם גם כן בענין השרים אם ראוים לבישול הפירות גבריאל שהוא ממונה על זה מבשלם כפי מעשיהם ואם לא לא מה שאין כן אם היה הקב"ה שאע"פ שלא היו ראוים היה מבשלם משום מדתו כי רחום חנון הוא ובזה היו מסירים השגחתו יתברך מעליהם בראותם עצמן בלתי הגונים ומושפעים מכל טוב ויאמרו עולם כמנהגו הולך. ולכן מסר הקב"ה כל הדברים על ידי שליח והם עושין הדין והמשפט ואינן גורעים או מוסיפין ממה שראוים התחתונים כפי מעשיהם והכל ברצון האדון כמו שנצטוו מתחילה לעשות כן כמשל העבד כדפרישית:

ולכן כל השואל לא ישאל כי אם להקב"ה דוקא שיעשה שאלתו ובקשתו ולא ע"י שום אמצעי חלילה ואפילו ע"י מ"ם טי"ת שר הגדול שאין שום כח בהם להרע או להטיב שהכל תלוי במאמר הבורא יתברך המצוה ובהיות מדתו רחום וחנון תראה שאף על פי שמסר כל הדברים ע"י שרים מפתח הפרנסה שהוא עיקר חיות העולם לא מסרה לשום שליח להיות ממונה עליה לעולם וגם מפתח הזעם כמו שפי' התוספות ז"ל בריש פ"ק ממס' תענית שגם מפתח הזעם לא מסרה לשום שר כו' והטעם שהדברים הצריכים רחמים מרובים להנהיג עמהם לא מסרם ביד שליח שהם מפתח החיה ושל ת"ה ושל גשמים דהיינו פרנסה ופעם אחת שמסרה ביד שליח שנתנה לאליהו כמעט החריב העולם ברעב ואין הקב"ה חפץ בזה אע"פ שלא יהיו ראוים שכן הוכיחו באומרו לא ברוח ה' כלומר רמז לו שאין מדתו שלו לכעוס כ"כ אע"פ שלא יהיו הגונים והם ראויים לעונש באופן שבחמלת ה' על בריותיו לא מסר המפתח של פרנסה ביד אליהו כשאר דברים ולכן צוה לנו מלכנו בתורתו הקדושה בכמה מקומות על ענין הצדקה מטעם מעלתה שהרי הוא יתברך הגדיל לעשות עמנו ולא מסר מפתח של פרנסה ביד אחר מצד רחמנותו ג"כ ראוי לנו לעשות לרחם זה על זה וללמוד מהקב"ה והנה תראה בענין הבריאה הורה לנו דרך להצדיק זה עם זה שהרי נתן חסרון על כל מה שברא כגון התורמוסין והחרדל צריך תיקון א החטה והשעורה צריך לעבוד בה עשר מלאכות כמו שמנאן התנא במסכת ס שבת דפ ע"ג כדי שיבא לתכלית האכילה וכן הצמר כמה מלאכות צריך כדי שיבא לגדר בגד ללבוש אע"פ שיכולתו ית' להוציא כל הדברים מתוקנים ומוכנים לפיו של אדם כגון להוציא גלוסקאות וכלי מילת רק עשה כן להוציאן בלתי מתוקנים כדי שיעשו

צדקה זה לזה ויתפרנסו זה עם זה שבהיות הדברים בלתי מתוקנים מביא אדם פועלים למלאכתו ונותן להם שכר פעולתם ונמצא שנזונים זה עם זה וזונים אלו עם אלו:
ובזה יובן כונת נוסח ברכה אחרונה של מים בורא נפשות רבות וחסרונן כל מה שבראת להחיות בהם נפש כל חי ברוך חי העולמים הכונה הקב"ה ברא נפשות רבות בעולמו אין חקר ואין מספר וכדי להזמין לכל א' פרנסתו מה עשה בחכמתו הרמה וחסרונן על כל מה שברא שנתן חיסרון לכל דבר שברא בעולם שלא ברא אותם מתוקנים כגון להוציא לחם מן הארץ וכן בכל הדברים אלא הוציא חטה שצריך תקונים ועשיות רבות כדי שישכור האדם פועלים למלאכתו ויזונו כלם ונמצא שנתן חיסרון בכל מה שברא כדי להחיות ולפרנס נפש כל חי וסיים לומר ברוך חי העולמים לגדל שמו ולפארו ולרוממו שחיינו תלויים באכילה והוא ית"ש חי לעולמים והוא מקור החיים ואינו כבשר ודם שחייו תלוים באכילה:
ותיקן הקב"ה עולמו שיטריח האדם בבקשת מזונותיו כדי למרק ממנו איזה עון מרוב צערו שאין צער בעולם כטרדת המזונות ונראה שע"ז אמר דוד הע"ה שבע ביום הללתיך על משפטי צדקיך כלומר הרבה פעמים ממה שנוגע ביום שהוא צער טרדת בקשת המזונות הללתיך על הצער שנתת לאדם שאע"פ שנראים משפטים אדרבה זהו צדקך שצער בקשת הפרנסה כדי למרק לאדם איזה עון שעשה לנקותו מכל חטא ופשע ולזכותו לחיי עוה"ב:
עוד יש לפ' בענין הברכה בהיות אמת שחסרון שנתן הקב"ה באדם בבריאת יצה"ר ויצה"ט בו אדרבה הוא לטוב לוכדי להחיותו בקבלת השכר בנציחת היצר הרע וזהו הרומז כאן הקב"ה בורא נפשות רבות בעולמו וחסרונן על כל מה שברא מהנפשות הללו מסבת יצה"ר ויצה"ט בהם אדרבה היה להחיות בהם עם שני יצרים אלו נפש כל חי בקבלת השכר כו:
עוד יתכן לפרש במאמר חז"ל (בתרא דע"ד ע"א) מלאכת תופיך ונקביך כך אמר הקב"ה לחירם מלך צור בך נסתכלתי ובראתי נקבים באדם. באופן שענין הנקבים מעכב לאדם מלעשות עצמו אלוה כנודע. וזהו הרומז כאן הקב"ה ברא בעולם נפשות רבות ונפשות מלשון חפץ כלומר ברא באדם הרבה חפצים ואם כן אפשר שיעלה בדעתו לעשות עצמו אלוה לזה אמר וחסרונן על כל מה שברא נתן חסרון באדם שהם הנבראים כדי להחיות בהם נפש כל חי שלא יאבדו עצמן בעשיית דברים זרים כאלו כפרעה וחירם:
עוד יש לפרש ידוע שהקב"ה ברא באדם מיני חפצים הרבה יש שטבעו חם ורפואתו במאכלים הקרים ויש שטבעו קר ורפואתו במאכלים החמים מה עשה נתן חסרון בכל

מה שברא בעולמו שברא מיני פירות או עשבים קרים ביותר או חמים ביותר וחיסרם ממזגם להיותן בשקול הקרירות והחמימות וזהו להחיות בהם נפש כל חי כדי שיהיה מחיה ורפואה לנפש כל חי שאם הוא חם בטבעו יהיה מאכלו בדברים הקרים בטבעם לרפואתו ודוק ועיין בב"י סי' ר"ז פירושים הרבה בזאת הברכה:

ונחזור אל הענין שצוה לנו הקב"ה על ענין הצדקה כדי להטיב עמנו מדה כנגד מדה וכאומרם ז"ל בב"ב פ' השותפין ד"י ע"ב ואמר ר' אבהו שאלו את שלמה בן דוד עד היכן כחה של צדקה אמר להם צאו וראו מה פרש דוד אבא פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד כו' הרי שבעבור הצדקה נמשך לנו כמה מעלות כפולות:

וראוי לשים לב במאמר זה דמה פירש ומה הגדיל דוד הע"ה בכח הצדקה באומרו פזר נתן לאביונים עד שאמר שלמה הע"ה צאו וראו מה פירש דוד אבא. אמנם נראה לפ' שחידש דוד הע"ה חידוש גדול במעלת כח הצדקה כמה היא שאע"פ שלא יוציא האדם לצדקה ממעות המקובצים בידו בחזקת שהם שלו אלא שהתנדב לצדקה ממעות שיש לו מפוזרות ביד אחרים בחזקת נאבדים ואמר לגבאים צאו וקחו מפלוני ופ' סך מעות שהוא חייב לי והנבאים הוציאו המעות הללו בחזקה מידי החייבים לו אמנם אם אותם המעות היו מקובצים תחת ידו לא היה נותן לגבאי צדקה כלום אלא שהתנדב זה בהיותם בחזקת נאבדים עכ"ז כל כך היא כח הצדקה שאע"פ שמה שנתן היה מה שהיה מפוזר ממונו ביד אחרים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד וזהו מה שרומז באומרו פזר נתן לאביונים שאף על פי שמה שנתן היה מה שהיה לו מפוזר בחזקת נאבדים עכ"ז צדקתו זאת עומדת לו לעד להגין עליו ודוק:

אמנם נראה עוד שכחה של צדקה שאף על פי שבזבז יותר מחומש וזהו פיזר נתן שפיזר מעותיו ועבר על דברי חכמים עכ"ז צדקתו עומדת לעד ולא הפסיד שכר הצדקה בשביל כך אלא שענוש יענש ושכר הצדקה במקומו עומד מידי דהוי אמתענה בשבת ששכרו גדול אבל נפרעים ממנו על בטול עונג שבת. או יאמר בדרז"ל אביון תואב לכל לפי שהוא צנוע ואינו יוצא מדלתי ביתו החוצה וכחה של צדקה שאף על פי שפיזר לאביונים בפרהסיא ולא שילח הצדקה לביתו עכ"ז צדקתו עומדת. או יאמר שנתפזרו מעותיו בחוץ וכבר הם אבודים ואמר לאביונים אם תמצאו אותם יהיו שלכם עכ"ז צדקתו עומדת לעד צדקה יחשב לו אע"פ שנתנם בשביל שידע שכבר הם אבודים ממנו כיון שנתפזרו ברשות הרבים:

עוד יש לפרש דמה כונת שאלתם לשלמה עד היכן כחה של צדקה ולמה נקט דוד הע"ה לשון פזור. אמנם נראה לפרש עם דברי הרמב"ם ז"ל (במסכת אבות פ"גמשנה

ט"ו) שיותר טוב הוא לפזר עשרה פרוטות לעשרה עניים אע"פ שאינו מניע לכל אחד תועלת מה מפרוטה אחד מליתנם כל העשרה לעני אחד שמגיע לו תועלת הרבה משום שבפיזור הפרוטות להרבה עניים מחיה נפשות רבות ועוד לו שמרגיל עצמו לתת. ונראה לי לתת טעם חוץ מזה שהטעם שיותר טוב לפזרה לעניים הרבה שבנותנם להרבה עניים אי אפשר אם בכולם לא יש אחד ראוי והגון ליתן לו ובזה זוכה לעוה"ב עם צדקתו אשר עשה (א"ה הש"א ס"ט עי' בס' שו"ג יו"ד סימן נז"ר שכ"כ על ההיא דערובין כל המשגר מתנותיו לכהן א' מביא רעה לעולם עכ"ל:

ונחזור לענין שיותר טוב לפזר להרבה עניים וזהו מה שנסתפקו ושאלו לשלמה עד היכן כחה של צדקה אם יותר טוב לתת הכל לעני א' וזהו כחה של צדקה בהיות שמהנהו הרבה או יותר טוב לפזר להרבה עניים אמר להם צאו וראו מה פירש דוד אבא פיזר נתן לאביונים וכראות שנקט לשון פיזור לרמוז שיותר טוב לפזרם ואז צדקתו עומדת לעד קרנו תרום רומז השני טעמים אמר צדקתו עומדת לעד לרמוז לטעם הרמב"ם ז"ל שטעם הפיזור כדי שירגיל לתת ובזה יהיה הולך ונותן לעד וז"א פיזר נתן וגו' לומר טעם הפיזור כדי שירגיל ובזה יהיה צדקתו עומדת לעד שתמיד יהיה עושה צדקה כיון שהרגיל:

ואמר קרנו תרום בכבוד לרמוז לטעם שלי שיותר טוב לפזר כדי שיזכה לעוה"ב עם אחד הראוי לה וז"א פיזר נתן קרנו תרום בכבוד טעם הפיזור כדי שקרנו תרום בכבוד לעוה"ב שבהיות שפיזרם להרבה עניים אי אפשר אם אינו זוכה עם אחד שראוי לה כדפרישית.

ובזה יובן פסוק במשלי סימן י"ג) יש מתעשר ואין כל מתרוושש והון רב הכונה יובן עם האמור שיותר טוב לתת עשרה דינרים לעשרה עניים מלנותנם לעני א' אע"פ שמעשיר אותו לזה אמר יש מתעשר לעני על ידי שנותן לו הכל ואין לו כל כך זכות אבל המתרוושש שנותן לעשרה עניים והון רב יש למפזר הזה הון רב לעוה"ב אע"פ שהעני לא נהנה כ"כ בדינר אחד ודוק:

עוד יש לפרש יש מתעשר בעולם הזה על איזה מצוה שעשה כגון רשע אחד שעושה מצוה אחת ומשלם לו הקב"ה שכרו בעולם הזה כדי לטורדו מן העוה"ב ונמצא שאין לו כלום לעוה"ב מתרוושש לצדיק בעוה"ז על אזה עון שבידו כדי לנקותו ובזה והון רב יש לו מוכן לעוה"ב. עוד נוכל לפ' הענין עצמו בסיגנון אחר במאמר חז"ל (בב"מ דפ"ה ע"ב) בפסוק קטון וגדול שם הוא מי שהוא קטן בעולם הזה גדול לעולם הבא ומי שהוא גדול כאן קטן שם בדרך עליונים למטה ותחתונים למעלה וזהו הרומז פה יש מתעשר ומתגדל בעוה"ז ואין כל בעה"ב שאז הוא קטן מתרוושש בעה"ז והון רב לעוה"ב ששם הוא גדול:

עוד יש לפרש יש מתעשר עצמו במה שקופץ ידו מלתת לעניים ואין כל אדרבה זהו גורם שלא ישאר בידו כלום שאז הקב"ה נעשה בעל הבית והוא כהן כדחז"ל אבל מתרושש שמחסר ממונו לעניים אע"פ שלכאורה נראה שמתרושש אדרבא מרבה לו הקב"ה הון רב וכאומרם ז"ל במסכת תעניות פ"ג דכ"ד ע"א רבי אלעזר איש ברתותא כד הוו חזו ליה גבאי צדקה טשו מיניה כו' פעם אחת שקל מה דהוה בהדיה ויהב להו פש ליה חד זוזא אזל זבן ביה חיטי ואסיק שדיא באכלבא כו' אתא למפתח בבא דאכלבא חזי אכלבא דמליא חיטי ע"כ הרי שאע"פ שהיה נראה שנתרושש אדרבה והון רב כו':

עוד יש לפרש שמדבר כאן בשמח בחלקו שיש אדם מתעשר עצמו ואין כל כלומר אע"פ שאין לו כלום נראה שהכל שלו מסבת ששמח בחלקו וזהו אומרו אין כל שהאין נראה לו ככל כלומר כאלו הכל בידו אמנם יש מתרושש אע"פ שיש לו הון רב שהוא אותו שאינו שמח בחלקו ולעולם אוהב כסף וכל מה שרואה לעולם נדמה לו שאין בידו כלום:

עוד יש לפרש אין עני כעני מן המצות ואין עשיר כעשיר במצות לזה אמר יש מתעשר מי שזכה לי"ש עולמות זהו המתעשר באמת אע"פ שאין לו כל מדברים הנחמדים שבעולם מתרושש והון רב כלומר המתרושש עצמו מן המצות נקרא רש אע"פ שיש לו הון רב:

ונחזור לענין שאמרנו שיותר טוב לאדם לתת עשרה פרוטות לעשרה עניי' ולא לעני אחד כדי שירגיל. ובזה יובן פסוק (שם סי' ח"י) מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו כלומר בא לרמוז שמתנתו של אדם שיהיה בהרחב ר"ל שירחיב אותה מתנה לעניים הרבה וז"א מתן אדם המתנה שאדם נותן צריך שירחיב עצמו בה ליתנה לכמה עניים וזהו יהיה סבה שלפני גדולים ינחנו שבהיות עושה עם אנשים הרבה אי אפשר אם בתוכם לא יש ראוי והגון לה ונמצא שלפני גדולים שהם האנשים הכשרים ינחנו לזכות עמהם היות מתנתו למרובים:

ובזה יובן מאמר חז"ל (בתרא ד"ט ע"א) גדול המעשה צדקה יותר מן העושה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום כו' דק"ט דלמה יהיה גדול המעשה מן העושה אותה שמוציא הדמים שחביבים עליו כנפשו אמנם הוא אשר דברנו שהעושה הצדקה אפשר שיכשל במי שאין ראוי לה ונמצא שאין לו שום מצוה עליו כמו שהתפלל ירמיהו הנביא על אנשי ענתות ויהיו מוכשלים כו' אפילו בשעה שרוצין לעשות צדקה שיהיו נכשלים בבני אדם שאינם מהוגנים ונמצא שהעושה אותה אפשר שיכשל בדרך זה או באופנים אחרים שיש כגון שנתנה באופן שמתבייש העני או לעני שראוי ליתן לא נתן וכאלה רבות באופן שיש כמה צדדים לנותן ליכשל משא"כ למעשה לפי שהמעשה אינו מכוין אלא שיעשוה כתקנה ושכר כונתו בידו ואם העושה אותה טעה במעשיו מה חטא יש לזה

שזה המעשה לא אמר לו שיעשנה שלא כתקנה ולכן אמרו שגדול המעשה מן העושה ודוק. עוד י"ל בענין הפסוק מתן אדם ירחיב לו כלומר כשאדם מתחיל לתת צדקה ואינו קופץ ידו אותה מתנה ראשונה שהתחיל לתת מרחיב לו לתת עוד הרבה משום שכבר התחיל להרגיל וכיון שהרגיל נעשה לו טבע שני והולך ונותן לעולם וכיון שמרגיל לתת הקב"ה לפני גדולים ינחנו מדה כנגד מדה שאינו מביא אותו למדה זאת שהיא קשה ממות כמאמר שלמה המלך ע"ה (שם סי' יו"ד):

לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות וסמיך לא ירעיב ה' נפש צדיק הכונה לא יועילו אותם אוצרות רשע אותם אוצרות שגונז האדם וקופץ ידו מן הצדקה הנקרא אוצרות רשע אינן מועילות להגין עליו שסוף סוף נאבדים והוא הולך נודד ללחם והוא מדה כנגד מדה אמנם וצדקה תציל ממות מי שנתן צדקה ופיזר מעותיו לעניים תצילהו הקב"ה ממות העניות שהעני חשוב כמת כדחז"ל ואין הקב"ה מביאו למדה זאת אלא מציל אותו ממות העוני ופסוק שלאחריו פירש מאיזה מות מציל אותו שלא ירעיב ה' נפש צדיק זה שנתן לצדקה והוא כדרך להציל ממות נפשם ולהיותם ברעב שהצלת המות היא ממות העניות ולחיותם ברעב וזהו וצדקה תציל ממות שמצלת ממיתה משונה כדחז"ל כו' כלומר שלא ימות ברעב שהיא מיתה משונה ודוק ולכן מזהיר שהע"ה בענין הדל הרבה באומרו (שם סימן י"ד) עושק דל חרף עושהו ומכבדו חונן אביון דקשה דהול"ל ומחננו מכבד דעושהו הפך העושק לו שמחרף עושהו:

אמנם הכונה ידוע שאביון תואב לכל מה שאין כן הדל שדל הוא מי שהוא שפל בערך חבירו כדכתיב ואם דל הוא מערכך גם ידוע שהעושה צדקה לעניים משים שלום בינם להקב"ה משום שאז אין מטיחים דברים כלפי מעלה לא כן כשאין עושים צדקה עמהם ואינו מביישם וכ"ש וכ"ש כשגוזלים מהם לזה אמר עושק דל חרף עושהו כלומר שגוזל מן הדל חרף עושהו משום שאחר הגוזל מה שיש לו בא לכלל אביון תואב לכל וגורם שיטיח דברים לפי מעלה אבל ומכבדו חונן אביון כלו' הרוצה לגדל ולכבד להקב"ה הוא שיהיה חונן לאביון ואז האביון שותק ואינו מטיח דברים נגד השם באופן שמלת ומכבדו חוזר להקב"ה ולא כמובן מן הפשט שחוזר לדל ונכון ודוק. עוד אפשר באיזה אופן מכבד להקב"ה עם מה שחונן אביון משום שמורה בזה שיש פטרון בעולם משגיח בתחתונים והדגן שלו הוא ולמי שהוא רוצה נותנו כדי שיתפרנסו אחרים משלו כשם שהקב"ה עושה עמו ואם אינו ראוי לוקח ממנו כאומרם ז"ל (מסכת ברכות פ"ו דל"ה ע"ב) רבי חנינא בר פפא רמי כתיב לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו וכתיב ואספת דגנך ל"ק כאן בזמן שישראל עושין רצינו של מקום כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום

ופירש"י ז"ל בזמן שעושין רצונו של מקום הדגן שלהם וכשאין עושין רצונו נוטלו ומראה להם שהוא שלו עכ"ל. שמעתי מקשין ומשיבין בזה מפי קדוש מדבר דהקשה שמאחר שהקב"ה נותן לנו דגן כשאנו עושים רצונו מה איכפת לנו אם נקראת דגננו שמשמע שהוא שלנו או דגנו שמשמע שלו וכן בחלוקה שניה כשאין עושין רצונו ונוטל הדגן להראות שהוא שלו ולכן אמר דגני דמה איכפת לנו אם נקראת הדגן שלו או נקראת שלנו מאחר שבידנו לא נשאר לנו כלום. התשובה בזה כדי שלא יוכל העני להתנצל עצמו שלא עסק בתורה בעבור שהיה עני וגם שלא יחשוב העשיר שעסק בתורה שכבר קבל עולמו כיצד בהיות הדגן של הקב"ה בהיותם בלתי הגוני' אינן יכולים לומר לא עסקנו בתורה בעבור שלקחת הדגן ממנו משום שאומר הקב"ה כלום לקחתי מכם כלום שחזרתם לי עורף ולא פנים והלא שלי היה ומה שהוא שלי לקחתי גם העשירים העוסקים בתורה אינן מתיאשים לומר כבר קבלנו שכר התורה משום שאומר להם הקב"ה כלום לקחתם ממני כלום והלא הדגן שלכם הוא ומידי עדיין לא קבלתם כלום ומה שאכלתם משלכם אכלתם ושכר התורה צפון לכם. ונמצא שכשעושין רצונו של מקום נמשך תועלת עצום על שנקראת הדגן שלהם שעם זה בטוחים שאין אוכלים משכר הצפון כלום לפי שמה שאכלו משלהם אכלו אבל כשאין עושין רצונו ח"ו נקראת הדגן שלו אדרבא להטיב להם שידעו נאמנה שאין טענה לומר לא עסקנו בתורה בעבור שלקחת ממנו הדגן שיש לומר שלא לקח מהם כלום שהרי הדגן נקראת שלו:

עי"ל שענין הדגן היות שלו או שלהם משום דמאן דאכיל דלאו דליה בהיל לאסתכולי באפיה כו' ולכן כשעושין רצונו של מקום הדגן נקרא שלהם ובזה אינן מתביישים ודוק. דמזה הטעם הזהיר שלמה הע"ה ואמר (שם כ"ג) אל תלחם לחם רע עין ואל תתאו למטעמותיו כי כמו שער בנפשו כן הוא אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך ואמרו ז"ל (סוטה ד' ל"ח) האוכל לחם ממי שהוא רע עין עובר בלאו כו' ונראה שהטעם משום שמצער עצמו ומכאיב ומכלים נפשו וכל המצער נפשו נקרא חוטא כמו שהוכיחו ז"ל מענין הנזיר שקראו הכתוב חוטא על שציער מן היין וזה שאכל מלחם רע עין שציער נפשו משום דמאן דאכיל דלאו דיליה בהיל לאסתכולי באפיה אע"פ שיאכל ממי שנותן לו בעין יפה ק"ו בן בנו של ק"ו האוכל מלחם רע עין שמסתכן עצמו. אך יש לדקדק שנראה דברים כפולים במלות שונות שהרי מאחר שאמר אל תלחם לחם רע עין למה חזר לומר ואל תתאו למטעמותיו:

אמנם הכוונה שבא לרמוז שלא יטעה האדם בראות שזה הצר עין שם לפניו כל מיני מטעמים שאדרבה זהו מורה על צרות עונו שכונתו בזה לשים לפניו הרבה כדי להשביעו

בראיה ולא יאכל כדרך אומרם ז"ל אינו דומה מי שיש לו פת בשלו למי שאין לו שמי שיש לו משפיע עצמו בראיה ולז"א אל תלחם לחם רע עין ואל תתאו ללחמו מסיבת מטעמותיו ששם לפניך שאדרבא שימה זאת משום כי כמו שער בנפשו כן הוא מה שאתה אוכל משלוושם לפניך כל זה כדי להשביעך וכיון שאתה שבע אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך לפי שהוא עשה ערמה זאת לשים לפניך כל זה כדי שלא תאכל משום שלבו בל עמך והוא הפך מדת הצדיק שטבעו שאחרים יהנו מלחמו וממונו כדכתיב לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן דק' דהול"ל וצדיק לוה ומשלם שהוא הפך ממה שאמר ברשע מאי חונן ונותן אמנם יש לו' ששלמה הע"ה רצה לספר מעלת הצדיק הואיל והזכירו האריך בשבחו שאעפ"י שהרשע לוה ואינו משלם לא מפני זה מונע הצדיק עצמו מלהלוות אלא אדרבא הולך וחונן ומפציר לשאול פעם אחר שלא די שאם יחזור הרשע ולשאול שחוזר ונותן לו אעפ"י שלא שילם לו אלא שהוא בעצמו חונן ונותן נותן לו בדרך חנינה לא יתבייש:

עי"ל שבא להביא הכרח, איך השלים הצדיק הזה ומעולם אינו רוצה משל אחרים כלום ואמר כי הרשע לוה ואינו משלם ואין המדה זאת בצדיק אלא שמשלם מיד והראיה בזה משום כי מדתו תמיד שהוא חונן ונותן ממונו דרך מתנה לעניים כדרך שאמרו ז"ל (כתובות דס"ז ע"ב) אין לו ואינו רוצה נותנין לו דרך הלואה וחוזרים ונותנין לו דרך מתנה כו' וזהו הוכחה שמעולם אינו אוכל פרוטה מאחרים ומשלם חובו מיד מק"ו שלמי שאין לו חוב עליו נותן רצוני לומר למי שאין תובע לו שהוא העני נותן לו ק"ו למי שהוא חייב לו ודוק ולכן אמר וצדיק חונן ונותן וזהו ראיה שמשלם הפך מדת הרשע שלוה ואינו משלם וכל שכן שאינו נותן ואם אירע שנתן מאחר שהוא נגד טבעו בודאי שלא חינן ופייס לעני כמו שצריך כי עם זה פירשו מפרשים ז"ל בפסוק (משלי סימן י"ג) כפר נפש איש עשרו ורש לא שמע גערה הכונה כופר האיש העשיר נפשו מדינה של גהינם על ידי עושרו שעושה עמה חסד וצדקה לעניים ובודאי שרש לא שמע גערה שאם נתנת לו הצדקה בגערה ובפנים זועפו' אינו פודה נפשו בעושרו:

אמנם לי נראה לפרש שהכונה לומר כופר נפש האיש העשיר מדינה של גהינם על ידי עושרו כיצד שמהנה לעניים מנכסיו והרש כופר נפשו מגהינם על ידי קבלת היסורים באהבה כיצד שלא יביא עצמו לשמוע גערה מאחרים בשומעם צעקתו והטחת דברים כלפי מעלה וזהו אומרו ורש לא שמע גערה שהרש הציל נפשו במה שלא שמע גערה שלעולם לא הביא עצמו לזה לשמוע גערה משום קבלת יסורין באהבה משום שצרת העניות מביא לאדם להפריש עצמו מן הבריות וליפרד עצמו מהקב"ה ח"ו כדכתיב (שם

סימן י"ט) הון יוסיף רעים רבים ודל מרעהו יפרד הכונה אין רעהו אלא הקב"ה כדכתיב רעך ורע אביך אל תעזוב ודרשו ז"ל רעך זה הקב"ה שנאמר למען אחי ורעי כו' ואמר ודל מרעהו יפרד שהדל מתוך דוחקו בא ליפרד עצמו מהקב"ה ח"ו לפי שמתוך צערו מטיח דברים וזהו הטעם שבענין הצדקה הבא לשאול ופושט ידו אין בודקים אחריו אלא נותנין לו מיד שאפשר שבאמת הוא רעב ובין הכי ימות כמעשה אותו עני (בתענית דכ"א ע"א) שבא לפני נחום איש גם זו או ממהרים לתת לו מיד כדי לשים שלום בינו למקום כדי שלא יטיח דברים. שעם זה יובן כונת המשורר דוד הע"ה אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת דיש לדקדק מה ענין המשפט עם הצדקה אמנם י"ל שבענין הדין צריך המתנה כמאמר התנא הוו מתונים בדין כדי לעיין היטב וכמו שפירשו חז"ל בפסוק כי אקח מועד אני משרים אשפוט כלומר כי אקח מועד וזמן לעיין בדין אז אני משרים אשפוט אבל בענין הצדקה אין צריך המתנה מהטעם שפי' לזה אמר אשרי שומרי משפט שומרי מלשון המתנה כמו ואביו שמר את הדבר אבל בצדקה אין צריך להמתין כדי לבדוק אם ראוי לה או לא אלא נותנין לו מיד וזהו עושה צדקה בכל עת אשרי מי שעושה המתנה במשפט ומי שעושה בענין הצדקה הפך ממה שעושה במשפט ודוק ולזה סמך משפט לצדקה לומר שמה שצריך בזה א"צ בזה:

ונחזור לענין הפסוק הון יוסיף רעים רבים ודל מרעהו יפרד שמסיבת העוני בא ליפרד עצמו מרעהו שהוא הקב"ה ונפרד ממנו במה שהטיח דברים מרוב צערו ולכן אמר (איוב סי' ו') למס מרעהו חסד ויראת שדי יעזוב כלומר מי שאינו עושה חסד עם רעהו שהוא העני הנצרך לחסד גורם זה שעני זה יראת שדי יעזוב שמתוך צערו בועט. ובאופן אחר י"ל בדחז"ל כל הכופר בטובה של חבירו כאלו כופר בטובתו של מקום וראיה מפרעה הרשע לזה אמר למס מרעהו חסד כל מי שמואס החסד שעשה לו חבירו לסוף שיראת שדי יעזוב יבא להיות כפוי טובה עם הקב"ה:

עי"ל בפסוק ודל מרעהו יפרד שהדל יפרד מרעהו עני שכמותו שהעשיר יוסיף רעים רבים והדל אפילו מרעהו דל כמותו יפרד כדרך שדרשו רז"ל למה תכה רעך רשע שכמותך. ובזה פירשתי הפסוק גם מרעהו ישנא רש שאפילו מרעהו עני כמותו ישנא ובמקומו הארכתי כו' ובדרך הלצה יש לפרש שידוע שאין אהבה אלא בדומים ולעשיר אין לו אלא שם אחד שהוא עשיר ולכן הון יוסיף רעים רבים בהיותם כולם נקראים בשם אחד ואהבה בדומים אבל הדל מרעהו יפרד לפי שלדל יש לו כמה שמות דל מסכן אביון מך עני כמו שדרשו ז"ל ונמצאים נפרדים זה מזה ולכן מרעהו יפרד שאין שייך אהבה בדומים שכל אחד נפרד למדרגתו ובשמו והוא שומם ודואג:

ובזה נבין מאמר חז"ל בבא בתרא פ"א (ד"ט ע"ב) אמר רבי יהושע בן לוי כל הרגיל לעשות צדקה הויין לו בנים בעלי חכמה בעלי עושר בעלי אגדה בעלי חכמה דכתיב ימצא חיים בעלי עושר דכתיב צדקה בעלי אגדה דכתיב וכבור וכתיב כבוד חכמים ינחלו ויש לדקדק דאיך הוא מדה כנגד מדה דבשלמא בעלי עושר ניחא שכיון שנתן צדקה הקב"ה מזמין לו מעות כדי שיעשה צדקה אמנם בעלי אגדה ובעצי חכמה מה שייכות יש עם הצדקה אמנם יובן עם האמור שהעני תמיד יושב בדאגה על רוע מזלות וחסרונו וידוע שאין החכמה נמצאת במי שהוא דואג ולכן זה שנתן לו ושמחו מידה כנגד מידה נותן לו הקב"ה בנים בעלי חכמה גם במה שנתן כבוד בהיות עכשיו מצויין מעות בידו וכלם מכבדים אותו משום שכל אחי רש שנאהו לכן מדה כנגד מדה נותן לו בנים בעלי אנדה שלבעלי אגדה כולן מחבבים ומכבדים אותן ולכן תלה האגדה בכבוד דכתיב וכבוד כו' ומעשה רבי אבהו יוכיח שדרש אגדה והלכו כל העולם אצלו (סוטה ד"מ ע"א). ועל מה שהביא ראיה לחכמה מדכתיב ימצא חיים דמה ראיה יש מזה י"ל דמצינו דכתיב שהחכמה תחיה את בעליה ונמצא החיים תלוים בחכמה וכיון שאמר כאן ימצא חיים אינו אלא כי אם שיזכה לחכמה כדי למצוא חיים ואחר כך ראיתי לרש"י ז"ל שהרגיש בזה ופי' וז"ל ימצא חיים וכתיב גבי חכמה כי מוצאי מצא חיים:

ובזה יובן פסוק אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה' הכונה אמר משכיל ולא אמר אשרי נותן אל דל לרמוז למה שפירשתי שהעני הוא דואג כל היום ומתוך דאגתו אינו משכיל בשום חכמה והנותן לו נמצא שזוכה לו שיבין וישכיל בכל חכמה ולרמוז לזה אמר משכיל אל דל שבמתנתו שנותן לו גורם לזה שישכיל ומדה כנגד מדה ביום רעה שיושב בצרה ובדאגה ימלטהו ה':

עי"ל אמר אשרי משכיל שידוע שפעמים שאדם נותן לצדקה ומאבד שכרה מסיבה שמתבייש העני אלא שצריך שיעשה לו ערמה שנפל לו זה בנחלה כדחז"ל שיאמר לו קח זה שנפל לך בנחלה ממקום פלוני וישכילהו בדעתו של עני שכך האמת לזה אמר אשרי משכיל אל דל אשרי מי שנותן הצדקה בהשכלה זאת שישכיל לדעתו של עני דבר זה כדפרישית כדי שלא יתבייש לזה ביום רעה ימלטהו ה':

עוד יש לפרש שביום רעה חוזר לנותן אשרי מי שמשכיל לדל אע"פ שהוא דחוק והוא ביום רעה ועם כל זה עשה צדקה לאיש כזה ביום צרתו ימלטהו ה' הוא בעצמו ולא ע"י שליח והוא כדרך שפירשו חז"ל והנותן לעני בשעת דוחקו חוזר לנותן עי"ל אין דל אלא מי שהוא דל מתירה ומצות ואמר אשרי מי שמשכיל לדל שמלמדו תורה ביום רעה שהוא גהינם ימלטהו ה' כדי שלא יהיה הוא בגהינם ותלמודו בגן עדן כדחז"ל

ונמצא שבעבורו שהשכילו בתורה ימלטהו ה' ביום רעה שהוא גהינם כמו שדרשו ז"ל וזוכה לדברים הרבה שכל העושה צדקה כזאת ללמד תורה לאחרים שכרו הרבה מאד ובזה נפרש הפסק (מלאכי סי' ג) שמש צדקה ומרפא בכנפיה כו' הכונה משה נקרא שמש כנודע ובעבור הצדקה שעשה עם ישראל ללמדם תורה ומצות היה לו מרפא ומהו המרפא שהיה לו שמת בכנפיה של שכינה כאומרם ז"ל (מס' סוטה פ"א) מלמד שהיה משה מת מוטל בכנפי השכינה ומלאכי השרת אומרים צדקת ה' עשה כו':

ומה שעולה לנו מן המחובר הוא שגדלה מעלת הצדקה עד שגורם שהקב"ה משפיע בעולמו בשופע בעבורו ולא העושה צדקה עם העני בלבד אלא גם הפורע חובו נקרא צדקה שעושה עם חבירו שאינו מאבד ממונו ומביאו לחוסר כל ולכן פריעת בעל חוב מצות עשה מן התורה ושא עיניך וראה ממה שמזהיר שלמה המלך ע"ה (משלי סימן ג') אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך כלומר כל כך גדלה פריעת ב"ח שזוכה אדם לי"ש עולמות וזהו ויש אתך אל תאמר לחבירך שאתה חייב לו לך ושוב אלא פרע לו ובזה תזכה שי"ש עולמות אתך. עוד נוכל לפרש אופן אחר שדרך החייב לומר לחבירו לך עכשיו מאצלי שעדין לא הגיע עת הפרעון וכשיגיע העת ובא אצלו אומר לו שוב עכשיו ואחר שעה אתן לך כשאומר לו אחר שעה תן אומר לו למחר כשבא למחר שאז אין לו מה להשיב טוען לו כבר יש עתה לך מעות ואין אתה צריך למעותי לזה בא שלמה להזהיר אל תאמר לרעך טענת לך ולא טענת שוב ולא טענת ומחר אתן ולא טענת ויש אתך אלא פייסהו בדברים אם אין לך לשלם:

ועלה לנו מכל זה כח מעלת תהלת הצדקה כמה גדלה ובהיות זה כמה חיוב מוטל על האדם להשתדל בה ושלא יכעוס עם העני אם אין לו אלא יפייסהו בדברים כדחז"ל ומפייסו מתברך בי"א דברים ובזה נבא לביאור משנה אשר היא בפתח הדרוש ואציג לפניך פירושי המפרשים בקיצור נמרץ. (א') ר"י איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה כו' ר"ל פתוח לרוחה ולא במבואות האפלים כדי שיהיו עניים בני ביתך בהיות פתח ביתך במקום הנראה לעינים כמהר"ר יוסף יעבץ ז"ל (ב) עוד י"ל יהי ביתך פתוח לרוחה אע"פ שישארו עניים בני בני ביתך כמהר"ר שמואל אוזידה זצ"ל. (ג) עי"ל יהיו עניים בני ביתך כגון שתסתפק בהכרחי ולא במותרות כדי שיהיה ביתך פתוח לרוחה ותסתפק להם כמהר"ר שלמה הלוי ז"ל (ד) עי"ל בני ביתך יהיו עניים בעיניהם שלא ישתררו על העניים הבאים (ה) ועי"ל יהיו עניים כבני ביתך לתת להם בשמחה כמו שתתן לבני ביתך בשמחה ואל ירע לבבך (ו) ועי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה כדי שיתנו לך כשיהיו עניים בני ביתך שגלגל הוא שחוזר בעולם (ז) ועי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה

להיות ותרן בממונך שבשכר זאת לעולם יתן השם לך ממון שתפרנס לאחרים ויהי ביתך מלאה עניים. (ח) ועי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה לתת לעניים ובשכר זאת לעולם יהיו עניים בביתך ואין אתה תבא למידה זאת להיות עני בבית אחר. (ט) ועי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה לעניים ולעשירים כדי שעם זה יהיו עניים בני ביתך שבראותם שגם עשירים מתפרנסים ונהנים משם הם אינן מתביישים ויהיו כבני ביתך. (י) ועי"ל ביתך פתוח לרוחה אע"פ שיהיו כל העניים שבעיר בני ביתך כי ידה' לא תקצר להספיק לכולם כמהר"ר יהודה לירמה ז"ל (יא) יהי ביתך פתוח לרוחה באופן שכל שיחתן של עניים יהיו בבני ביתך בהשבחם על גודל ותרנותם המאירי ז"ל. (יב) ועי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה וכל מתנותיך יהיו לעניים שמחשבים המתנה ולא יהיו עשירים בני ביתך שבהיותם עשירים אינם חושבים כלום ואע"פ שתעשה עמהם הרבה נראה בעיניהם כאין כמה"ר מתתיה היצהרי ז"ל. (יג) עי"ל ויהיו עניים המשמשים בביתך כדי שירחמו לעניים הבאים מבחוץ לשאול כמהר"ר משה אלשיך ז"ל. (יד) עוד י"ל יהי ביתך פתוח לרוחה שיהיה פתת החצר גדולה ורחבה כפתחי הנדיבים כדי שיכירו מהפתח שראו ליכנס שם ואל תרבה שיחה עם האשה שטעם הפתח גדולה ורחבה כדי שיכירו העניים ויבואו משום שיקצר אותה (שלי). (טו) עוד יש לומר יהי ביתך פתוח לרוחה והוציא כרוז שיהיו עניים בני ביתך ויבואו שם לאכול ועכשיו הזהרה לעני הנכנס שם ואמר ואל סרבה שיחה עם האשה של ב"ה משום שבאשתו אמרו שאסור ק"ו באשתו של חבירו מכאן אמרו חכמים כל עני המרבה שיחה עם האשה של ב"ה גורם רעה לעצמו שסוף אין מפרנסים אותו ובוטל מדברי קורה מאחר שאין לו מה לאכול וסופו של זה העני יורש גהינם בהיות הוא גרם לעצמו הבטול תורה בהיית דיש רשות לעני ליכנס לבית חבירו לכך אמרו כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ומדבר על העני ואין הכי נמי שגם לכל אדם אסור ודוק (שלי). (טז) עי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה שיכנסו שם עניים ועניות ואל תרבה שיחה עם האשה הזהרה לב"ה שאם נכנס שם איזה עניה שלא ירבה שיחה עמה שבאשתו אמרו שאסור ק"ו באשת חבירו ונראה בזכרוני שגם מהר"י אברבאניל ז"ל פי' כן. (י"ז) עי"ל כדחז"ל מעשה באותו חסיד שהיה נראה לו אליהו כיון שעשה בית שער שוב לא נראה לו כו' לזה אמר יהי ביתך פתוח לרוחה שלא יהיה בית שער כדי שלא יצעקו העניים מבחוץ אלא שיכנסו מיד לבית ויהיו בני ביתך (שלי). (יח) עוד פירשו המפרשים ז"ל ויהיו עניים בני ביתך ואל תטול עצה מאשתך להביאם שתהיה מונע לך ולכן סמיך ואל תרבה שיחה עם האשה לפי שהאשה עינה צרה באורחים. (יט) עוד נראה לי יהי ביתך פתוח לרוחה כלומר לעולם יהיה ישיבתך במקום שדרים רוב ישראלים כדי

שעם זה יהיו עניים בני ביתך ואל תדור בשוקים המרוחקים מישיבת הרבים. (כ) עי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה שיכנסו עניים ויהיו עניים בני ביתך כלומר יעשו הם כעניים בפני העניים ויסירו הבגדים הנאים מעליהם כדי שלא יתביישו העניים בעומדם הם במלבושיהם הצואים שעליהם (שלי). (כא) או יהיה הרצון ויהיו עניים בני ביתך שיספרו בני הבית לעניים שגם עליהם עברה כוס תרעלת העניות ועכ"ז חזרו לאיתנם ובזה נמצא שמנחם להם אינם מתביישים וזהו אומרו יהיו עניים בני ביתך שיאמרו בני ביתך להם שגם הם היו עניים ובאו במידה זאת וכשם שהקב"ה ריחם עליהם יהיה להם כן (שלי). (כב) עי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה וכל כך ירגילו בניך הקטנים והגדולים עם העניים שלא יפרשו, מהם כאחים יחדיו באופן שיחשבו הרואים שגם העניים הם בני ביתו ממש אח או בן או דודו או בן דודו (שלי). (כ"ג) עי"ל ויהיו עניים בני ביתך שישמשו להם לעניים הבאים ואל תרבה שיחה עם האשה לומר לה שתטריח היא בעצמה לשמשת לעניות הבאות לאכול משום שתבטל מחשבותיו הטובים ויבטלו מליכנס עוד עניים בביתו ומלעשות עוד צדקה בעולם וזה יהיה סיבה לבא למדה זאת של עניות שגלגל הוא שחוזר בעולם וגם הוא יבא לידי צורך הבריות ומאחר שאין לו פרנסה בוטל מדברי תורה מכאן אמרו חכמים כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו בעצותיה שמיעצת לו ובוטל מדברי תורה משום שמביאו לעניות על שמנעו מלתת צדקה ואין לומר שיהיו העניות לזה למרק עונו לפי שהואגרם לעצמו ולזה אמר וסופו יורש גהינם סופו של זה העני דוקא הגורם לו כדפרישית (שלי). (כד) עי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה כדי שעם זה אל תרבה שיחה עם האשה בהיות שם עמך אורחים ועניים מכאן אמרו חכמים כלו' מכאן בראותם שצוה התנא שיביא האדם עניים שיהיו אורחים בביתו כדי שימנעו מלהרבות שיחה עם האשה מכאן למדו ואמרו כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו משום שרוב השיחה מביאו לידי הרהור וההרהור לידי מעשה גורם רעה לעצמו שמתיש כחו ומת קודם זמנו ובוטל מדברי תורה מסיבת חולשת החולי וסופו יורש גהינם בהיות הוא גורם לעצמו (שלי). (כה) עי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה שלעולם לא יהיה פתח החצר סגורה כדי שיכנסו העניים בלי טורח ובלי בושת (שלי), (כו) עי"ל יהי ביתך פתוח לרוחה שלא יהיה פתח החצר צר באופן שנכנסים העניים אחד א' לפי שתקוץ ברבוי ההכנסה אך יהיה הפתח רחבה באופן שיהיו עניים הרבה יחד בני ביתך והכנסה א' אף על פי שהם רבים לא יבא לקוץ כי נותן להם והולכים ואין עוד ואל תרבה שיחה עם האשה לגלות לה סוד הפתח גדול פן תמנעך. (כז) עי"ל ויהיו עניים כבני ביתך לתת להם מאכל מזומן כשם שאתה משים לבני ביתך. הצעיר אליהו בכמהר"ר שלמה אברהם הכהן ז"ל:

פרק טו

במעלות הצדקה

ושם הדרוש הזה חונן דל

מסכת גיטין פרק א' ד"ז ע"א דרש רב עוירא זמנין אמר לה משמיה דר' אמי וזמנין אמר לה משמיה דר' אסי מאי דכתיב כה אמר ה' אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמים יעשה מהם צדקה וכל שכן כשהם מרובים מאי וכן נגוזו ועבר תנא דבי ר' ישמעאל כל הגוזז מנכסיו ועושה מהם צדקה ניצול מדינה של גהינם משל לשתי רחלות שהיו עוברות במים אחת גוזזה ואחת שאינה גוזזה גוזזה עוברה שאינה גוזזה לא עוברה ועניתיך אמר מר זוטרא אפי' עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה לא אענך עוד תני רב יוסף שוב אין מראין לו סימני עניות היות האדם יקר הערך והמעלה בהיות תמונתו בצלם אלהים דכתיב נעשה אדם בצלמנו לכן המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובד ע"ז כאומרם ז"ל (בבא בתרא ד"י ע"א) כל המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובד ע"ז נאמר כאן השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל ונאמר להלן יצאו אנשים בני בליעל מה להלן ע"ז אף כאן ע"ז ע"כ וקשה דמה שייכות יש זה לזה והרב בית נאמן פירש לפי שהצדקה שקולה ככל המצות כדחז"ל מצוה לא נאמר אלא מצות וידוע שהמודה בע"ז ככופר בכל התורה והכופר בצדקה ג"כ לפי שהיא שקולה ככל התורה אמנם יובן עם מה שאמרנו שבהיות האדם נברא בצלם אלהים וזה שאינו חומל עליו נמצא מבזה צלם אלהים ח"ו כדרך כי קללת אלהים תלוי בהיות האדם בצלם אלהים כו' ומאחר שמבזה צלם אלהים אשר בידו לרחם עליו נמצא שהוא כעובד ע"ז עי"ל בהיות שמלוה ה' חונן דל ועוד בענין הצדקה משים שלום בין הקב"ה לעניים וזה שאין משים שלום בין העניים להקב"ה וגורם שיחרף העני מתוך דוחקו נמצא זה הגורם כאלו עובד ע"ז שכופר בדבר ואינו חס על כבוד קונו עי"ל במאמרם ז"ל שם שאל טורנוסרופוס הרשע את ר"ע אם הקב"ה אוהב עניים מפני מה אינו מפרנסם אמר לו כדי להציל לנו עמהם מדינה של גהינם וראוי לתת טעם למי שיכול לתת צדקה ואינו נותן מאי סברתו אלא יש לומר שסובר סברת טורנוסרופוס אם הקב"ה אוהב עניים מפני מה אינו מפרנסם ומאחר שאין הקב"ה מפרנסם בעבור שאין אוהב אותם גם הוא כן ונמצא זה שסובר סברת העובד עבודה זרה שהוא טורנוסרופוס הרשע ולא סברת ר"ע ולכן המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובד ע"ז ודוק ובענין המאמר עצמו יש לפרש שאל טורנוסרופוס הרשע את ר"ע אם הקב ה אוהב עניים מפני מה אינו מפרנסם אמר להם כדי להנצל אנו בהם מדינה של גהינם אמר ליה זו אדרבה מחייבתן לגהינם אמשול לך משל למה

הדבר דומה למלך שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורים וגזר עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו והלך אדם אחד והאכילהו והשקהו לכששמע המלך כועס עליו ואתם קרויים עבדים דכתיב כי לי בני ישראל עבדים א"ל ר"ע אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שכעס על בנו וחבשו בבית האסורים וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו ובא אדם והאכילהו והשקהו לכששמע המלך משגר לו דורון ואנו קרויים בנים דכתיב בנים אתם לה' אלהיכם א"ל אתם קרויים בנים ואתם קרויים עבדים בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אתם קרויים בנים וכשאין אתם עושים רצונו של מקום אתם קרויים עבדים ועכשיו אין אתם עושים רצונו של מקום כו':

וראוי לדקדק שאיך אמר אם הקב"ה אוהב עניים מפני מה אינו מפרנסם שאם היה מפרנסם לא היו עניים ואם כן איך ימצא מציאות שיפרנס להם ושיהיו עניים כדי שיהיו אוהביו לפי שהעניים הם אוהביו ועוד מה משיב ר"ע כדי להציל אנו בהם מדינה של גהינם וכי עול בחיקו יתברך ח"ו שיעשה לזה עני כדי שינצל זה ואין לומר בשאלה ראשונה שכונתו של רשע זה לומר אם אלהיכם אוהב עניים מפני מה אינו מפרנסם כלו' שיפרנס אותם מידו ואעפ"י שיהיה בצמצום שיעור אכילתם ולא למותרות ונמצא בזה שיפרנס אותם והם עניים בהיותם ערומים בלי לבוש משום שאחר שיש להם פרנסה מהקב"ה אעפ"י שיהיה בצמצום אינן נקראים עניים לפי שלא נקרא עני כי אם הנצרך לבריות וחוזר על הפתחים וא"כ חוזר הקושיא במקומה שאיך ימצא מציאות שיפרנס הקב"ה ויהיו עניים אמנם נראה לפרש במאמרם ז"ל שם בב"ב ד"ח ע"א רבי פתח אוצרות בשני בצורת ואמר יכנסו בעלי מקרא בעלי משנה אבל עם הארץ אל יכנסו דחק יונתן ן' עמרם ונכנס א"ל קרית לא כו' א"ל א"כ במה אפרנסך איל פרנסני ככלב וכעורב כו' ופי' רש"י ז"ל שנקט כלב ועורב שחס הקב"ה שהכלב מזונותיו מועטים לפיכך שוהא אכילתו במעיו ג' ימים ע"כ ואמרינן במקום אחר עני שבחיות כלב ובזה יובן כונת שאלתו אם הקב"ה אוהב עניים מפני מה אינו מפרנסם כלומר שיעשה להם שישהא המזון במעיו ג' ימים כשם שעושה לעני שבחיות ונמצא מזה שמפרנסם ונקראים עניים לאהוב להם כשם שמפרנס לעני שבחיות באופן זה ונקרא עני ובהתר ספק שני נראה לומר שהן אמת שבני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא שהרי כמה חסידים ואנשי מעשה הם עניים מדולדלים אמנם נראה שגם יש עניות ויש עשירות שבא לאדם מכח מעשיהם כדנפיש זכותיה יבטל המזל וגם זכות אבותם מסייעתן גם יש אדם שהוא עני אף על פי שנולד במזל עשיר מסבת עונו כמו שדרשו ז"ל (סוטה דף ד' ע"ב) כי בעד אשה זונה עד ככר לחם שהבא על אשה זונה יבא בחוסר ככר לחם ואינו מוצא הרי

שמעשיו גורמים אעפ"י שמזלו אינו מזל עניות וכמו שמצינו בכמה מקומות שהזהירו חכמים ז"ל אל יעשה האדם כך וכך כדי שלא יבא לידי עניות וגם כמה דברים מהסגולות החופה חבית של חרס בכסוי של חרס יבא לידי עניות ומאחר שאין המזונות תלויים בזכות איך יבא לידי עניות אם לא יעשה זכות זה אלא שהוא מה שאמרנו שמזונותיו אינו תלוי בזכות כלומר שאף שיעשה זכות אינו מתעשר אמנם אם יעשה עון יגרום עניות אף שמזלו של עשירות ועם כל זה אינו מבטל המזל כמו שאפרש לקמן אופן הדבר כיצד. ולזה השיב לו ר"ע כדי להציל אנו בהם מדינה של גהינם כלומר מאחר שיש שני מיני עניים יש עניים שמזלם גרם להם ויש עניים שמעשיהם גרם להם ונמצאבעניות שהוא למרק על מעשיהם הרעים הם נמחלים עם העניות ואנו עם מה שזוכים לפרנסתם. ובזה הותר הקושיא שלעולם אין הקב"ה עושה לזה העני כדי להציל לו מגהינם אלא מעשיהם גרמו להם וזהו להציל אנו בהם כלומר כשם שהם ניצולים מגהינם עם סבלות העניות גם אנו נמחלים עם מה שאנו מפרנסים אותם ומלת בהם מדוייקת ודוק והקב"ה אוהב עניים בין לעניים שמזלם גרם להם ובין לאלו שמעשיהם הם להם משום שעכשיו העניות ממרק להם:

ובזה יתורץ מה שמקשים כל העולם שמאחר שרואה הקב"ה סוף כל האדם ויש אדם עשיר והוא נבל וכילי למה העשירו מאחר שאינו מהנה עניים מממונו דבשלמא כשזוכה עמם ניחא שחמל עליו כדי שיזכה עם העניים ויציל מגהינם אמנם כשאינו נותן לעניים מדוע העשיר אותו. אמנם התשובה הוא אשר דברנו שיש עשירות אשר גורם המזל ויש עשירות גורמים המעשים ולכן למי שהקב"ה מעשיר שהוא כפי כח מעשיו הוא למי שנותן לעניים שהוא בעל מעשה שהרי מעשיו גרמו לזה וזה העשיר שאינו נותן הוא העשיר אשר מזלו גרם לו כן ואין הקב"ה מבטל המזל ועושה מה שלבו חפץ שבידו לכבוש יצרו ולתת אע"פ שהוא נגד מזלו ועתה לא נשא' קושיא איך הב"ה שיודע סוף כל אדם איך מעשיר למי שיודע שאינו נותן שהרי מזלו גרם לו ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אם ישאל השואל קושיא על כל מה שפירשנו מאחר שהדבר תלוי במזל ואין הקב"ה משנה הטבע אך כשעושה זכיות הרבה דנפיש זכותיה וגם זכות אבותם מסייעתן מבטלים המזל והדבר בחלוקה שניה כשחוטא למה יהיה עני כמש"ש מחז"ל מאחר שמזלו מחייב לו עשירות והעשירות אינו תלוי במזל התשובה לזה שלעולם אין הקב"ה מבטל המזל אמנם מי שנולד במזל עשירות ועושה מעשים אשר לא יעשו והמעשים שעושה מחייבים לו עניות מה עושה הקב"ה אינו מצליח בידו כלום ונכנס מארה בממונו וירויח הרבה ויהנה מעט ונמצא שהמזל עושה פעולתו להתחייב עליו עשירות אמנם

מעשיו גורמים שלא יצליחו ונמצא זה נקרא עני מאחר שאין נהנה מנכסיו והדבר בהפכו מי שנולד במזל העניות ומעשיו מחייבים לו עשירות המזל עושה פעולתו להשפיע מעט מעט אמנם כפי כח מעשיו ה' מצליח ומאותו מעט שחייב לו מזלו יש לו לזון לו ולאחרים כאומרם ז"ל (והובא בילקוט בפסוק זה ובפ' חלק דצ"ד ע"א טל פסוק מארת ה' בבית רשע עי"ש) גבי חזקיה שהיה אוכל ליטרא של בשר הוא וכל ביתו ועליו נאמר צדיק אוכל לשובע נפשו ונחזור לענייננו שהמעלים עיניו מן הצדק' כאלו עע"ז ולכן המתחבר עם העניים ואינו מתפרד מהם ומהנה להם ומבטל הטבע שהטבע הוא שכל מי שהוא עני כולם נפרדים מהם שכרו הרבה כמ"ש שלמה הע"ה (במשלי י"ט) כל אחי רש שנאהו אף כי מרעהו רחקו ממנו מרדף אמרים לא המה פי' הרב כמהר"ר יהודה ממורנא ז"ל דכונת הפ' דלא מבעיא שאחיו של רש שונא אותו אלא שגם שונא לחבירו של אחי והרש כדי שלא יהיה מרדף בדברים לומר למה אתה מעלים עיניך מאחיך הרש וזהו אף כי מרעהו רחקו ממנו כלו' מלבד ששונא לאחיו הרש גם מרעהו של עני ירחיק ממנו משום שמרדף אמרים לא המה וכיון ששונאים גם אותו אינו בא בשליחות ולעד"ן שאומרו כי מרעהו רחקו ממנו חוזר לעני שגם רעהו של עני ירחיק ממנו כמו שפירשתי בדרוש י"ד בפ' הון יוסיף רעים רבים ודל מרעהו יפרד שהדל גם מרעהו העני שכמותו יפרד וזהו אומר כאן כל אחיו שנאוהו ולא מבעיא שאחיו של רש ירחיק ממנו אלא שגם רעהו של זה העני עני כמותו וזהו רעהו ירחיק יפרד ממנו ובזה מרדף אמרים לא המה מאחר שגם רעהו של זה העני שונא אותו נמצא שלא נמצא לעני למי ישלח בשליחות לשאול ממנו משום שהעשיר שונא אותו וגם רעהו שכמותו שונאאותו נמצא שאין מי שירדף אמרים לאחרים בעבורם כדי שיתנו להם נמצא שכל אחי העשיר שונא לרש וכל שכן רעהו העשיר שאינו אחיו מק"ו מרעהו רש כמותו ששונא אותו:

ובזה יובן מאמר חז"ל בב"ב (דט"ז ע"ב) או חבריא כמותם או מיתותא דקשה דמה חיבה גדולה מציינו להם ברעי איוב עד שאמר או חברייא כמותם כו' אם בעבור שבאו לנחמו מה מעלה ודבר גדול זה שאהובים מכמה זמן באו לנחמו אמנם יובן עם מה שהקדמנו שטבע שהעניות שאפי' אחיו שונאים אותו וק"ו בן בנו של ק"ו האהובים והרעים שלא יצאו מבטן א' ומאחר שאפילו האח שונא לאחיו הרש כמאמר שלמה כל אחי רש שנאהו ורעי איוב אף על פי שהיו רעים ולא אחים בטלו טבע העולם גבם ואע"פ שראו שנתדלדל איוב מכל וכל עכ"ז באו אצלו ממרחק נמצא זה חיבה גדולה גבי טבע העולם כדפרישית ולכן אמרו או חבריא כחבריא דאיוב או מיתותא וזהו כונת הפ' וישמעו ג' רעי איוב את כל הרעה הזאת הבאה אליו ויבואו איש ממקומו אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר

הנעמתי ויועדו יחדיו לבא לנוד לו ולנחמו הכונה יובן עם האמור שכל אחי רש שנאוהו אף כי מרעהו רחקו ממנו ועכשיו תמיהת הפ' לומר שאע"פ שוישמעו שלשת רעי איוב ממקום מרחק הרעה הבא עליו והיו יכולים למנוע הביאה ומה גם שראו ושמעו בדעתם תכלית העניות בו בראותם הרעה הבאה עליו בלי הפסק וזהו הבאה ועם כל זה ויבואו איש ממקומו כולם הסכימו לדעת א' לבא לנוד לו ולנחמו ולא פירשו ממנו כטבע העולם שכל אחי רש שנאוהו גם רעהו רחקו ממנו לכן אמרו ז"ל חבריא דאיוב או מיתותא:

ונחזור אל הענין שבהיות שהמעלים עיניו מן הצדקה כאלו עע"ז לכן היו נזהרים החסידים הראשונים על אופן עשייתה כדי שלא יתבייש העני כאומרם ז"ל בפ"ו ממסכת כתובות דס"ז ע"ב מר עוקבא הוה עניא בשבבותיה דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבע זוזי בצנורא דדשא וכל זה היה כדי שלא יתבייש העני שכל הנותן לעני באופן שמתבייש אדרבה מאבד הנותן הון רב אשר עם זה יובן פ' משלי ג' הון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה כלומר בעבור פרוטה שנותן האדם לעני שהוא דבר מועט והבל אם תבייש העני ימעט הונו ושכרו אמנם הקובץ על יד כלו' שקובץ לו מקום מוכן להשליך שם מה שנותן כשם שהיה עושה מר עוקבא כדי שלא יתבייש העני אז ירבה הון הן בשכר העה"ז הן בשכר העה"ב ובענין המאמר הארכתי במדרש אליהו יע"ש:

או יובן כדחז"ל (סנהדרין דצ"ב ע"ב) רבי אלעזר אומר כל מי שאינו משייר פת על שלחנו אינו רואה סי' ברכה לעולם ונמצא שההון והעושר של אדם מהבל ימעט בעבור הבל ודבר מועט מסיבת חתיכת פת לחם שאינו משייר על שולחנו ימעט עושרו לפי שאינו רואה סימן ברכה מעשה ידיו אבל הקובץ על יד כלומר שקובץ ותופס במקומו פת לחם אז ירבה עושרו או יובן כדחז"ל (עיין ברכות דס"ב ע"א ובטו' וב"י בי"ד סימן שמ"ד) שעתידין הספדנין ליתן דין וחשבון על שמרבים בשבחי המת לומר מה שאין בהם ועוד שגורמים לחקור בדינם הרבה בראותם שמרבים בשבחם לזה אמר הון מהבל ימעט בעבור אותו הון ושבח שמרבה זה הספדן ע"ז והוא שבח של הבל בעבור שמשקר עליו גורם שימעט לפי שעתיד לקבל עונש על זה וגם גורם שחוקרים בדין המת. או יובן כדחז"ל (בב"מ דמ"ב ע"א) אין הברכה שורה לא על דבר מצוי ושקול אלא על דבר הסמוי מן העין ונמצא שהונו של אדם מהבל שהוא בראית העין שהוא הבל לפי שאין ממש בראיה ימעט לפי ששורה העין בו אבל הקובץ במקום אחד סמוי מן העין ירבה.

או יובן כדחז"ל (סוכה דנ"ב ע"א) נדמה יצה"ר לרשעים כחוט השערה ולצדיקים כהר גבוה אלו בוכים ואלו בוכים כו' לזה אמרהון מהבל שהוא היצה"ר שנדמה לרשעים כהון והוא ימעט כלומר עתיד הקב"ה למעטו בפני הצדיקים אמנם לפני הקובץ על יד מצות

ומע"ט ירבה לפניו ונדמה להם כהר גבוה או יובן כדחז"ל העושה עבירה מיד מתעצב ומתחרט משא"כ בעושים המצות שמרבים בשמחה על שנצחו יצרם לזה אמר בעבור הון מהבל שהוא טעם העבירה שטעם מיד ימעט ומתעצב ומתחרט אבל הקובץ על יד שקובץ וחוזר לאחוריו במקום אחד וכובש יצרו מעשות העבירה וממעט עצמו לשעה מאותה שמחה אדרבה ירבה בשמחה אחר כך בראות הצלתו מיד הצורר המסית לו משא"כ הרשע שמתעצב אחר עשות העבירה בראות שנמסר ביד הצורר:

או יובן כדחז"ל מס' שקלים רבי שמואל בר נחמני אמר הלוחות היו ששה על ששה טפחים והיה משה תופס בטפחיי' והקב"ה בטפחיים וטפחיים ריוח באמצע וכיון שעשו ישראל את העגל ביקש הקב"ה לחטפן מידו של משה גבר ידו של משה וחטפן ממנו הוא שהקב"ה משבחו בפסוק ולכל היד החזקה וזהו הרומז כאן הון שהיא תורה מהבל ימעט בעבור מעשה העגל שהוא הבל המה מעשה תעתועים ימעט שרצה הקב"ה לחטפן הלוחות מידו של משה ובסוף נתמעטו ונשתברו אבל משה רבי' שקבץ על יד כלו' שגבר ידו וחטפן מהקב"ה ירבה שהקב"ה משבחו או יובן כדחז"ל (במנחות דמ"ד ע"א) על מעלת הציצית ומעשה אותו תלמיד יוכיח שהלך אצל הזונה ובשעת מעשה טפחו הציציות על פניו ונשמט וישב על גבי קרקע עד שסיפר לה הענין ונתגיירה והביא' לו הון רב מטות זהב וכסף לזה אמר הון מהבל ימעט כלומר בעבור הון שהוא מהבל שהוא הציצית שהוא הון יקר ובא לאדם בהבל ודבר מועט לפי שאינו יקר מציאותו וכאומרם קשה עונש לבן מתכלת משל למלך כו' והטעם לפי שיכולים לקנות בדבר מועט ונמצא שימעט האדם שאינו עושה אותו פי שאין מי שיצילהו מהעבירה אמנם הקובץ על יד שהוא הנושא הציצית שגורם לאדם שקובץ עצמו על ידו כלומר במקומו וחוזר לאחוריו מלעשות העבירה ירבו שסוף סוף הקב"ה ממלא תאותם בהיתר:

או יובן כדחז"ל (חגיגה דט"ו ע"א) שהטעם שיצא אלישע אחר לתרבות רעה בעבור שראה למט"ט שהיה יושב ומלמד לתינוקות אמר גמירי שאין ישיבה למעלה ופגם וסבר שיש ב' רשויות מיד נתנו לו על שלא וכו' שיתין פולסי דנורא למ"ט על שלא עמד כשראה אותו ועמד וקבץ עצמו במקומו ואלישע לא ידע ששעה אחת בלבד נותנין לו רשות ללמד לתינוקות לכך אמר הון מהבל ימעט כלומר הון שהיא התורה לפעמים מהבל ימעט בעבור איזה טעות של הבל ודבר קל ימעט כעין אלישע שבעבור שטעה בישיבת מ"ט שר הפנים ולא ידע הטעם שישב נתמעט ביצא לתרבות רעה ומי גרם לזה וקובץ על יד ירבה שהוא מ"ט שקבץ ועמד במקומו ולא עמד מיד כשראה אותו או יאמר הון שהיא התורה כשהיא מהבל כלו' שלומד אותה לקנתר או על מנת שלא ללמד לאחרים בסוף ימיו ימעט

ממנו ונשכח וכאומרם ז"ל (חלק דק"ו ע"ב) גבי דואג ואחיתופל שבשעת מיתתן נשכח מהן התורה לפי שהיתה תורתו מן השפה ולחוץ גם כשאינו לומד לאחרים ימעט שאם נשכח ממנו אין לו מי שיחזיר אותה לו ומעשה דרב יוסף יוכיח אמנם הקובץ עצמו על יד כלו' הקובע מקום ללמוד וללמד לאחרים אז ירבה ע"ד ומתלמידי יותר מכולם. או יובן כדחז"ל שצריך האדם ליזהר בפרורי הפת שלא יתפזרו לחוץ לפי שגורם עניות לאדם וכמו שכתב הרי"א ז"ל לפי שהפרורים הם סוד יסודי התורה לזה אמר הון של אדם מהבל ימעט בעבו' דבר של הבל שהם הפרורים שאינן שוין כלום ימעט הון של אדם שבא לידי עניות אמנם הקובץ אותם על יד כלו' על מקום אחד ירבה לפי שמתעשר ומעשה אותו שהיה לו שולחן של זהב על שהיה נזהר בפרורים יוכיח כמו שהובא בחז"ל:

ובזה נוכל לרמוז רמז בפ' (משלי סימן י') ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה כלומר ברכת ה' שהם הפרורים שהם רמז ליסודי התורה ובהיות כן הם ברכת ה' היא תעשיר שהנזהר בהם מתעשר כו' אך נראה לפרש ענין נכון בזה שידוע שכל אדם שמתעשר על יד בשר ודם כלו' שהוא היה סיבת עשירותו יש לזה האדם שני דאגות אחת על שהרבה נכסים ומרבה נכסים מרבה דאגה כמאמר התנא ודאגה שנית שכיון שהעשיר על יד בשר ודם לעולם הוא כפוף ומשועבד לו וצריך להדרו ולקום לפניו כעבד לפני רבו גם מי שהעשיר על ידי מציאה יש לו דאגה שהרבה בנכסים ונתרבה דאגתו ודאגה שניה מדאגת הסכנה שיש בענין המציאה כנודע ואמנם מי שהעשיר מידו של הקב"ה כיצד שזרע סאה של חיטים ומצא מאה כמו שאירע ליצחק אע"ה וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה' אז אינו אלא כי אם דאגה אחת בלבד בטבע הממון שהמרבה נכסים מרבה דאגה אמנם אין לו תוספת דאגה כמתעשר על ידי בשר ודם שיש לו תוספת דאגה אחרת כדפרישית:

או יובן כדחז"ל מסכת סוטה פ' היה נוטל דכ"א ע"ב ר' אבהו אומר איזהו רשע ערום מי שנותן פרוטה לעני להשלימו מאתים זוז דתנן מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני היה לו מאתים זוז חסר אחת אפילו אלף נותנין לו כאחת הרי זה יטול ע"כ וזהו מה שרומז כאן הון מהבל ימעט בעבור מעט שנתן זה לעני מיעט ממנו הון שאינו יכול לקבל עכשיו עוד משא"כ עד עתה שהיה יכול לקבל אלף כאחד אמנם הקובץ על יד מי שעושה ערמה וידוע שיש לעני מאתים זוז ורוצים אחרים לתת לו והולך זה ולוקח מיד העני זוז א' באופן שלא יש בידו כי אם מאתים זוז חסר אחד אז ירבה שיכול לקבל ונמצא שהקובץ על יד פרוטה מהעני שלקח ממנו פרוטה כדי שיוכל לקבל או שלא להשלימו למאתים ירבה העני או יובן כדחז"ל מסכת קידושין (פ"א ד"מ

ע"ב) ת"ר לעולם יראה אדם עצמו כאלו חציו חייב וחציו זכאי עשה מצוה אחת אשרי לו שהכריע עצמו לכף זכות עשה עבירה אחת אוי לו שהכריע עצמו לכף חובה שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה ר"א בר"ש אומר לפי שהעולם נידון אחר הרוב והיחיד נידון אחר הרוב עשה מצוה אחת אשרי לו שהכריע עצמו ואת כל העולם לכף זכות עשה עבירה אחת אוי לו שהכריע לו ולכל העולם לכף חובה ע"כ:

לזה אמר הון שהם המצות מהבל ימעט שאם היה תלוי ועומד ועשה עבירה אחת שהיא הבל ימעט טובות הרבה לפי שמכריע לו ולכל העולם לכף חובה ומאבד כל מה שעשה שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה אבל הקובץ על יד מצוה אחת ירבה לפי שהכריע עצמו ולכל העולם לכף זכות או יובן כדחז"ל (עירובין פ"ד דנ"ד ע"א) כי חיים הם למוצאיהם למוציאם בפה לזה אמר הון שהיא התורה שהיא מהבל שאינו מוציאם בפה ימעט משום ששוכח מה שלומד מאחר שאינו מוציאם בפה כמעשה אותו תלמיד. או מהבל שלומד התורה דרך עראי ימעט לפי ששוכח אמנם הקובץ על יד כמעשה דרבא איתא במסכת שבת דפ"ח ע"א ההוא מינא דחזייה לרבא דקא מעיין בשמעתא ויהבא אצבעתא דידיה תותי כרעיה וקא מייץ בהו וקא מבען אצבעתיה דמא כו' ונמצא שהלומד בחשק זה אין התורה משתכחת ממנו וזהו מה שרומז הקובץ על יד שקובץ ידיו תותי כרעיה מרוב התבודדותו ואינו מרגיש אז ירבה תורתו או יובן כדחז"ל הקב"ה מרבה עם הרשעים בעה"ז כדי לטרדן מן העולם דכתיב בפרוח רשעים כמו עשב ופתע פתאום נאבדים הם וממונם אמנם אין עושה כן בצדיקים אלא שמרבה להם יסורים כדי להרבות שכרן אף על פי שאין בידם שום עון כמו שפרש"י ז"ל במס' ברכות לזה אמר הון מהבל שהוא מה שמרבה עם הרשעים ימעט שפתע ישבר ואין מרפא אמנם הקובץ על יד ויד מלשון נגע הנה יד ה' הויה שקובץ ומקבל עליו היסורים הבאים עליו אע"פ שאין בידו עון ירבה שכרו לעה"ב כדפרישית. או יובן כדחז"ל מסכת כתובות דס"ז ע"ב מעשה באותו עני שבא לפני רבי נחמיה וגילגל עמו בעדשים ומת מסבת לימודו שהיה למוד בתרנגולים מפוטמים שע"ז אמר אוי לזה שהרגו נחמיה לזה אמר הון מהבל שהוא מי שלמוד במיני מאכלות ותענוגים שהם הון מהבל לפי שהוא דבר לפי שעה ואינו מתקיים גורם הלימוד הזה שימעט חייו של אדם בבואו בחוסר כל אמנם הקובץ על יד כל התענוגים הללו ומעכב עצמו ללמד עצמו בזה אז ירבה שאין חייו מתקצרים ובזה יובן פסוק (משלי סימן י"ג) רב אוכל ניר ראשים ויש נספה בלא משפט הרי אמרנו שבעבור שנלמד העני זה בתענוגים גרם לו עניות וכיון שלא אכל רגילותו מת קודם זמנו לזה אמר רב אוכל ניר ראשים כלומר כל המלמד עצמו ברוב אוכל ומיני תענוגים הוא

ניר העניות וכיון שאינו מוצא רגילותו יש נספה בלא משפט שמת קודם זמנו או יאמר כדחז"ל מסכת סנהדרין ד"ק ע"ב כל ימי עני רעים בן סירא אמר אף לילות בשפל גגים גגו וברום הרים כרמו ממטר גגים לגגו ומזבל כרמו לכרמים ע"כ שבהיות כרם העני ברום הרים כל מה שמזבל העני לכרמו בא הרוח ומורידו בכרמי העשירים ומשביחם ונמצא שרוב אוכל שמוציא כרמי העשיר הוא מסיבת ניר ראשים שמכרמי ומשדה העני יורד לשם הזבל ומשביחם ובזה נמצא שיש נספה בלא משפט שאינו מוצא העני מה לאכול אחר טורחו ומת ברעב ונמצא מת בלא משפט דבשלמא אם לא היה טורח ניחא אמנם מאחר שהוא טרח ולא הועיל לו יגיעו ומת נמצא מת בלא משפט ודוק:

או יאמר הון מהבל ימעט שנוכל לתת רמז עם זה במאמר חז"ל מסכת קידושין דמ"ט ע"א ר' יהודה אומר המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי והמוסיף עליו הרי זה מחרף ומגדף לזה אמר הון מהבל ימעט כלומר הרוצה לתרגם פסוק כצורתו שאינו רוצה לומר מה שהוסיף אונקלוס הגר וכונתו שאומר שמה שמוסיף הון של הבל ח"ו מעט אין לו אלא שהוא בדאי בלבד אבל הקובץ על יד שרוצה לקבץ ולהוסיף הוא עוד כשם שהוסיף אונקלוס אז ירבה שיש לו שנים מחרף ומגדף ונמצא שירבה עליו העונש לפי שמה שהוסיף אונקלוס היה ברוח הקודש כמו שפרש"י ז"ל וזה שאומר שרוצה להוסיף נמצא שמבין שאונקלוס מדעתו הוסיף ח"ו ולכן הוא מחרף ומגדף או יובן כדחז"ל במסכת קידושין ד"מ ע"א רשב"י אומר אפילו צדיק כל ימיו ומרד באחרונה איבד את הראשונות שנאמר צדקת הצדיק לא תצילנו ביום רשעו ואפילו רשע כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו שום רשע שנאמר רשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו לזה אמר הון שהם התורה והמצות מהבל ימעט ברגע א' שחטא באחרונה ימעט מה שטרח בכמה שנים אמנם הקובץ על יד מצות ומע"ט כיצד שעשה תשובה וכאומרם ז"ל עשה האדם חבילות חבילות של עבירות יעשה כנגדם חבילות של מצות וזהו הרמז באומרו הקובץ על יד ירבה רמז על בעלי תשובה שצריך לקבוץ על יד חבילות של מצות ירבה ומה ירבה בזה שגם העונות נעשים לו כזכיות ודוק או יאמר הון מהבל כלומר המקבץ הון מהבל שהולך אחר דברים גופניים של זה העולם שהוא הבל כמו שההביל שהע"ה כל אשר הוא תחת השמש ימעט לפי שאינו מוצא בידו כלום ביציאתו מן העולם אמנם הקובץ על יד בדרך אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו אז ירבה או יובן כדחז"ל בבא בתרא די"א ע"א מעשה במונבז המלך שפתח אוצרות בשני בצורת נתחברו עליו אחיו ובית אביו אמרו אבותיך גנזו והוסיפו על של אבותם אמר להם אבותיי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו לזה אמר הון מהבל שהוא

המאסף אוצרות בזה העולם ימעט לפי שעושה הון במקום שהיד שולט בו אבל הקובץ על יד כלומר במקום שאין היד שולט בו שהוא למעלה אז ירבה לפי שאין מי שישלוט בו ונמצאשגנז לעצמו. או יובן כדחז"ל מס' גיטין פ' המביא ד"ה ע"א תנא דבי ר"י כל הגוזז מנכסיו ועושה מהם צדקה ניצול מגהינם משל לשתי רחלות שהיו עוברות במים אחת גוזזה ואחת שאינה גוזזה גוזזה עברה שאינה גוזזה לא עברה לזה אמר בעבור הון מהבל שהיא פרוטה שנותן לעני בכל יום שכיון שהוא דבר מועט פרוטה בכל עת נקרא הון מהבל ימעט כלומר ממעט ממשאו ועובר כרחלה הגזוזה שעברה בהיות שממעטו מצמרה שעליה אבל כל הקובץ על יד כל ממונו ואינו מוציא מידו כלום לצדקה ירבה עליו משאו ואינו יכול לעבור כרחלה זאת שאינה גזוזה שמתרבה עליה צערה ואינה יכולה לעבור:

או יובן כדחז"ל שיש מין עוף שגוזלת ביצים משאר העופות ויושבת עליהם ובחצי הימים עוזבת אותן באומרם שהביצים אינן שלה וע"ז אמר קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא במשפט ברצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל והוא מוסר על המקבצים ממון שאינן שלהם שבסוף נאבד וזהו הרומז כאן הון מהבל ימעט כעוף זה שאחר שמה שקבץ היה הון מהבל ביצים שאינם שלה ימעט ואינו מוציא פעולתו לפועל להוציא אפרוחים משום שבחצי ימיו יעזבנו ונמצא אחריתו נבל ואין בידו כלום אבל הקובץ על יד כלומר כשאר העופות שקובצים על יד הביצים שלהם ואינם חומדים מה שאינו שלהם ירבה אפרוחים ומגדלים אותם. ואלך למאמר שהתחלתי תנא דבי ר' ישמעאל כל הגוזז מנכסיו ועושה מהם צדקה ניצול מדינה של גהינם משל לשתי רחלות כו' דראוי לדקדק במלת כל הגוזז דלמה לא אמר הנותן מנכסיו לצדקה ניצול מגהינם מהו הגוזז. ועוד למה נקט המשל בשתי רחלות ולא בשני בני אדם העוברים בנהר אחד לבוש ואחד ערום הערום עבר והלבוש לא עבר מסבת המשא שעליו:

אמנם התשובה שאמר כל הגוזז לרמוז שאם אדם רגיל לאכול ליטרא של בשר ומרגיל עצמו בחצי ליטרא כדי לתת צדקה וכן בכל הדברים הן במאכל הן בלבוש שמחסר מרגילותו לתת לצדקה ניצול מגהינם ולכן אמר כל הגוזז כלומר שגוזז מכאן ומכאן ממה שראוי לו כדי לתת לצדקה שמלת נותן משמע שיש לו הרבה ונותן אמנם כאן עצה טובה קא משמע לן שיגוזז ממאכלו ומלבושו וירגיל במעט דהרגל טבע שני כדי שיספיק לתת לצדקה. ומה דנקט המשל בשתי רחלות יובן כדחז"ל (בחולין דפ"ד ע"ב) למה נקרא שמם עשתרות שמעשרות בעליהן ולכן אמר משל לשתי רחלות לומר שבידו של אדם

להיות עשיר או עני כעשתרות אלו שמעשרין לבעליהן כך זה בידו להעשיר עצמו על ידי שנותן לצדקה ממה שאמר לבסוף שוב אין מראין לו סימני עניות:
עוד במעלת הצדקה כתיב כל היום חונן ומלוה וזרעו לברכה יובן כדחז"ל בב"ב ד"י ע"ב מה יעשה אדם ויהיו לו בנים יפזר מעותיו לצדקה לזה אמר כשהאדם כל היום חונן ומלוה אז יזכה שזרעו לברכה שיהיה זרעו ראוי לברכה שיברכו עליו על המילה פדיון הבן בן י"ג ברוך שפטרני מעונשו של זה וזהו כונת פסוק זרעו לכם לצדקה רצה לומר זרעו לכם כמוכם זכרים לצדקה בזכות הצדקה וטעם הדבר שכל הנותן צדקה הויין לו בנים הוא מדה כנגד מדה שכיון שנתן לצדקה נתן כח לעני לכן יש לו כח להשהות עצמו על הבטן ואז האשה מזרעת תחילה ויולדת זכר:
במדרש מעשה באבין רמאה כו' ולא שהיה רמאי ח"ו אלא שהיה מרמה במצות שהיה ממתין עד שהיה פוסק כל הקהל ואחר כך היה נותן כנגד כל הקהל ע"כ כל העולם מקשים דמה היו מרויחים הקהל בזה דמה איכפת להם ליקח הממון מיחידי הקהל או מידו (א"ה הש"ח ס"ט עיין מ"ש מהרש"י ז"ל ביפ"ת ס' ויקרא פ"ה סי' ד' ובפ' מראה פ"ג מהוריות ועיין ג"כ למהרימ"ט פ' תרומה עי"ש):
ולעד"נ שהיה ריוח לקהל לגבות מאחד ולא ממאה אנשים שהוא טורחוקרוב להפסד. עי"ל שהיה נותן כנגד כל הקהל ר"ל על שיעור שהיה פוסק כל הקהל היה נותן הוא עליהם שאם הקהל פסקו מאה היה נותן מאתים. עי"ל שהיה הוא נותן כל מה שפסקו הקהל והיה מניח המצות ביד כל אחד ואחד שקנו אותם:

פרק טז

להספד

ושם הדרוש הזה קול בוכים וסמכתיהו אצל דרוש הצדקה משום שוצדקה תציל ממות כדכתיב לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות.
בבא בתרא (דע"ד ע"א) אמר רבה ב"ב חנה אמר לי ההוא טייעא תא ואחוי לך טורא דסיני אזלי וחזאי דהדרן ליה עקרבי וקיימן כי חמרא חיוורתא שמעתי בת קול שאומרת אוי לי שנשבעתי ועכשיו שנשבעתי מי מפר לי כי אתאי לקמייהו דרבנן ואמרו לי כו' הוה לך למימר מופר לך מופר לך ורבה בב"ח סבר דילמא משבועת המבול ע"כ:
ידוע ומפורסם הוא שהאד' מוגבל מארבע יסודות עפר ומים ואש ורוח וב' היסודות שהם אש ורוח הם מלמעלה שכן תראה שלעולם האש והרוח עולה למעלה ושני היסודות הם

מלמטה שהם עפר ומים תראה שהמים לעולם יורדין למטה וכן העפר והמובחר משני יסודות מטה הוא יסוד המים:

אשר עם זה נבין פסוק הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים כו' ונקדים קודם מאמר חז"ל במסכת חגיגה (ד"ה ע"ב) משגלו ישראל מארצם אין לך ביטול תורה גדול מזה. גם ידוע שצריך האדם להזדקק עצמו להיות משני יסודי מעלה אש ורוח שזהו מה שרומז בעליית אליהו השמים סוסי אש ורוח סערה לרמוז שזכה לשני היסודות העליונים והפשיט עצמו משני יסודות הגופניים עפר ומים לפי שכשברא הקב"ה את האדם ביקש לעשותו מהעליוני' ולא היה מתקיים מן התחתונים ולא היה מתקיים עד ששתף ד' יסודות ובראו מלמעל' ומלמטה וזהו ויצר ה' אלהי' את האדם שיתף דין ורחמים ובראו כדחז"ל וזהו הרומז כאן כיון שהרכבת אנוש על ראשינו והבאתנו בעול הגלות לא יכולנו להזדקק עצמנו עד תכלית השלימות להיות מזוקקים משני היסודות מאש ורוח אלא אחד מלמעלה ואחד מלמטה וזהו באנו באש שהוא מיסוד היותר מובחר מלמעלה ומן המובחר מלמטה שהוא יסוד המים וזהו באנו באש ובמים כלומר ממוצע ולזה היו מברכין רבנן לרבי אמי ואמרי לה לרבי חנינא כמו שאפרש בס"ד:

איתא במסכת ברכות (די"ז ע"א) כי מפטרי רבנן מבי רבי אמי ואמרי לה מבי רבי חנינא אמרו ליה הכי עולמך תראה בחייך אחריתך לחיי העה"ב ותקותך לדור דורים. לבך יהגה תבונה פיך ידבר חכמות ולשונך ירחיש רננות. עפעפיך יישירו נגדך עיניך יאירו במאור תורה ופניך יזהירו כזוהר הרקיע שפתותיך יביעו דעת וכליותיך תעלוזנה משרים ופעמיך ירוצו לשמוע דברי עתיק יומין ע"כ ופירשו המפרשים ז"ל עולמך תראה בחייך שלא תמות קודם זמנך כדחז"ל מסכת חגיגה (פ"ק ד"ה ע"א) שאותם שמתים קודם זמנם דומה מחזיר להם בכל העולם עד שיגיע זמנם כו' ונמצא שיש רואים עולמם אחר מותם ולכך ברכוהו עולמך תראה בחייך כלומר שלא תמות בלא עתך ע"כ (א"ה עיין בס' אהבת עולם דרוש ב'):

אמנם לעד"ן לפרש בהמשך כל המאמר עולמך תראה בחייך שלא תראה סימני עניות שמי שהוא בחוסר כל נמצא כאלו אינו בעולם שע"ז אמרו ז"ל עני חשוב כמת וכיון שכל מי שהוא שקט ושאנן קרוב לחטוא דע"ז אמרו ז"ל נאה עניותא לישראל לכן הוצרכו לומר לו אח"כ אחריתך לחיי העה"ב שלא יגרום ההשקט והעושר לאבד הון התורה והמצות. ועוד לך שאף על פי שתזכה לשתי שולחנות לא יחסרזכותך להגין לבאים אחריך אלא תקותך לדור דורים ויהיו הדורות מתפללים שיענם הקב"ה בזכותך. לבך יהגה תבונה פיך ידבר חכמות בהיות שיש מי שמבין הדבר בדעתו ואין לו הרדפת הלשון להבין דבריו

לאחרים לכן ברכוהו שיהיה שלם בשניהם שיהיה לבו יהגה תבונה ופיו ידבר חכמות ואמר חכמות משום שהמוציא דברים מכח לפועל מוסיף בחכמות. ולשונך ירחיש רננות כלומר שיהיה שלם בכל ולא כאומרם גבי רבי יוחנן שאמרו לו שירד לפני התיבה ולא ידע והלך אצל רבו ולמדו ופירשו המפרשים שבאמת היה יודע להתפלל רק מה שלמדו רבו היה דרכי הנגונים לכן א"ל ולשונך ירחיש רננות שיהיה בקי בכל עפעפיך יישירו נגדך עיניך יאירו במאור התורה פניך יזהירו כזוהר הרקיע. הכונה כשתשמור עפעפיך לסותמן מלהסתכל בדבר רע אז תזכה שעיניך יאירו במאור התורה לפי שהעונות מסך מבדיל מלהבין התורה וכיון שעפעפיך יישירו מלהסתכל בדבר רע תזכה שעיניך יאירו במאור התורה. או אפשר בדחז"ל (סוכה דנ"ב ע"ב) אם פגע בך מנוול זה מושכהו לבית המדרש ולזה אמר עפעפיך יישירו נגדך עיניך יאירו במאור התורה כלומר כדי שעפעפיך יישירו נגדך עיניך יאירו במאור התורה ובזה לא יוכל עמך היצר הצורר ואע"פ שתלמוד בחדרי חדרים פניך מעידים עליך כדחז"ל (חגיגה ד"ב ע"ב) כל העוסק בתורה בלילה חוט של חסד משוך עליו ביום ולז"א ופניך יזהירו כזוהר הרקיע שפתותיך יביעו דעת וכליותיך תעלוזנה מישרים הכונה כשתרצה לידע שהבנת הבנת ההלכ' שאז שפתותיך יביעו דעת כשתראה שכליותיך תעלוזנה מישרים כשתעלוזנה כליותיך אז בודאי משרים שפתיך משום שהמבין האמיתות נכנס שמחה בכליותיו וכשתזכה לכל זה תזכה שעפעפיך ירוצו לשמוע דברי עתיק יומין לעה"ב כאומרם ז"ל (בשלהי ברכות) ת"ח אין להם מנוחה בעה"ז ובעה"ב שנאמר ילכו מחיל אל חיל עוד י"ל עולמך תראה בחייך כר' אבהו וכר' אלעזר ן' פדת שהראו לו י"ג נהרי אפרסמון ונמצא ששמחו שבישרו להם בחייהם על שכר העתיד וראו שכר עה"ב בחייהם גם אתה עולמך תראה בחייך. עי"ל עולמך תראה בחייך כלומר שיעור ימי חייך תראה בחייך כדהע"ה שידע שיעור ימיו שהיו ע' שנה ושימות ביום שבת וזהו תגרום לך שאחריתך לחיי העה"ב משום שהמות נגד עיניך ביודעך שיעור חייך ותעמוד תמיד בתשובה ואמרו עוד ותקותך לדור דורים כלומר תזכה לברכת תחת אבותיך יהיו בניך תשיתמו לשרים בכל הארץ ונמצא שיהיה תקותך לדור דורים בהיות זרעך מנהיגי הדור וכיון שזרעך אחריך יזכירו שמך בטוב ויאמרו דבר משמך ונמצא בזה שגם אחר מותך לבך יהגה תבונה לעול' אפי' אתה בקבר ופיך ידבר חכמות לעול' ולשונך ירחיש רננות משום ששפתותיך יהיו דובבות בקבר:

אמרו עוד עפעפיך יישירו נגדך עיניך יאירו במאור התורה כלומר עפעפיך יישירו בדבר המנגד לך שתוכל לנצוח יצרם ולא בדבר שהוא נגדך ואיך תוכל להציל מיצרך שעיניך יאירו במאור התורה ותזכה עם זה לקירון פנים כמרע"ה וזהו ופניך יזהירו כזוהר הרקיע

גם תזכה שכל מוצא שפתיך יביעו דעת כלומר אע"פ שכל אדם כדי לעמוד על ד"ת על בוריו מוציאין מפיהם כמה דברים שאינם מכוונים לאמת עד שבסוף מכוונים לאמת אחר כמה טורח אמנם תזכה אתה שמיד בהתחלת דיבורך שפתותיך יביעו דעת על דרך שפי' המ' ז"ל על פ' תורת אמת היתה בפיהו בלי עולה שלא יוציא עולה בשפתיו כדי לבא אל האמת כו' וכליותיך תעלוזנה מישרים תזכה שלעולם כליותיך תעלוזנה במשרים ולא בשמחות חיצוניות ובזה תזכה שפעמיך ירוצו לשמוע דברי עתיק יומין שכולם משרים: עי"ל שידוע שאין ראוי לאדם שישמח על החכמה כלומר כי לכך נוצר ואין יכול להתפאר בחכמה עצמה אלא יהיה כונתו לשמים ומעשה דרשב"ג (אבות דר"ן פל"ח) שכשהוציאוהו להריגה א"ל שמא היית משמח בד"ת אמר נחמתני כו' ולזה אמרו לו וכליותיך תעלוזנה משרים כשאתה אומר ד"ת שלא תהיה השמחה בעבור כבודך ר"ל להתפאר עצמך ובזה פעמיך ירוצו לשמוע ד"ת שהם דברי עתיק יומין. עי"ל עולמך תראה בחייך כריב"ל וחביריו שנכנסו חיים בג"ע ואחריתך לחיי העוה"ב שלא ימצאו בך דבר מה להוציאך משם כשם שבדקו לריב"ל אם נשבע והתיר על נדרו גם עתה יתיר כו' ולא מצאו שנשבע ונשאל על שבועתו ובזה נשאר שם והיה אחריתו שם ג"כ אתה תכנס ויהיה אחריתך לחיי העוה"ב כריב"ל ותקותך לדור דורים שלא יראה הקשת בימיך ותהיה סתרך על הדור לבך יהגה תבונה כלומר אעפ"י שמחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה עם כל זה לא יכנס לעולם שום הרהור בלבך אלא שלעולם לבך יהגה תבונה גם ולשונך תחריש רננות ופיך ידבר חכמות כלו' כל כך יהיה רגילותך בתורה וברננות להקב"ה עד שפיך ולשונך מעצמן יוציאו הדברים להלל ליוצרך כדרך חשבתי דרכי שכל כך למדם להלוך לבית המדרש עד שהיו הולכות מעצמן ועפעפיך יישירו נגדך שיהי' בך כח להמית הקמים עליך בראית עיניך כמו שמצינו נתן עיניו בו ועשאו גל של עצמות עיניך יאירו במאור התורה כלומר עיניך יאירו לעולם אפילו אחר מותך כמ"ש גבי מרע"ה לא כהתה עינו ופניך יזהירו כזוהר הרקיע כדרך ולא נס לחה שהיו פניו מאירות במותו כמו בחייו שפתותיך יביעו דעת אחר מותך להכריע בין הקב"ה והמתיבתא כמו רבה בר נחמני שפסק כהקב"ה ואמר טהור ויצאת נפשו בטהרה וכליותיך תעלוזנה משרים שלא תהיה מיתתך ע"י אימת מלכות כדרבה בר נחמני אלא תהיה מיתתך בעליזות כליותיך בהיות מיתתך על מטתך ופעמיך ירוצו לשמוע דברי עתיק יומין כלומר לפסוק ההלכה כמותו כרבה בר נחמני שיצאה נפשו בטהרה באומרו טהור טהור ודוק. עי"ל עולמך תראה בחייך שיראו עיניך כבוד בעוה"ז ככבוד שיש לך לעוה"ב כדארז"ל (פסחים פ"ג ד"ן ע"א) גבי בנו של ריב"ל דחלש כו' אמר ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה כו'

ואנן כיצד היינו אמר כשם שאנו בכבוד כאן כך אנן שם עי"ל ידע איניש בנפשיה אם צדיק ואם רשע לכן ברכהו שיבחין ויבדוק בעצמו אם ראוי לעוה"ב או לא ויעשה תשובה וזהו עולמך תראה בחייך כיצד אתה לעוה"ב עי"ל שעולמך חוזר לימות המשיח ויובן בדרז"ל (בתרא דף ט"ו ע"ב) ג' הטעימן מעין עוה"ב אברהם יצחק ויעקב וזהו עולמך שעתיד אתה לראות לימות המשיח תראה אתה בחייך כאברהם יצחק ויעקב עי"ל עולמך תראה בחייך כלומר שלא תבא בגלגול לחזור לראות אלא תראה עכשיו בחייך עתה ולא עוד כדניאל שהבטיחו הקב"ה ותנוח לקץ הימין שלא יחזור בגלגול עי"ל עולמך תראה בחייך שבחייך יאמרו לך אצל מי אתה בעוה"ב כשמואל שהודיע לשאול בחייו מחר אתה עמי במחיצתי. עי"ל עולמך תראה בחייך כלומר שתזכה לראות בנים ובני בנים ואחריתך לחיי העה"ב שלא יצא ממך בן מקדיח תבשילו ברבים ושזהו גורם לאב לטורדו מג"ע לכן היה מזהיר דוד הע"ה כ"כ לשלמה בנו כשקרבו ימיו למות כדכתיב (מלכים א' סימן ב') ויקרבו ימי דוד למות ויקרא לשלמה בנו לאמר פירשו ז"ל שאמר דוד ולא הזכירו בשם מלך לפי שאין שלטון ביום המות והרב כמה"ר יהושע בבנשת זצ"ל בס' אזני יהושע פי' שאמר ימי דוד לרמוז שגם הימים כשהיה קטן שאז נקרא דוד ולא מלך גם אותם הימים קרבו למות שהיו יראים מהמות כו' עוד נ"ל לפרש על אומרו ויקרבו ונקדים לפרש מאמר חז"ל במדרש פ' וילך רבנן אמרי כיון שידע משה שהיה לו למות באותו יום מה עשה אמר ר' ינאי כתב י"ג תורות י"ב לי"ב שבטים ואחד הניח בארון שאם יבקש אדם לזייף דבר מוציאין אותו שבארון אמר משה מתוך שאני עסוק בתורה שכולה חיים היום שוקע והגזרה בטלה מה עשה הקב"ה רמז לשמש והיה עומד ומתקשה כנגדו אמר איני שוקע ומשה קיים בעולם לפיכך איוב מפרשה אם לא בכיתי לקשה יום שנתקשה היום כנגדו עכ"ל יש להבין דמה איבה היה לשמש עם משה שהיה מתקשה כנגדו ועוד להבין אומרו לפיכך איוב מפרשה דמה חידש בפירושו ושמעתי משם החה"ש כמה"ר יצחק קרשקש ז"ל שטעם שהיה אז השמש מתקשה נגד משה לפי שראה שהגיע מלכותו של יהושע והשמש היה עבדו של יהושע שכן מצינו שא"ל עבדא בישא דזבינתי דאבא כו' ולכן בהיות עבדו והגיע זמנו של יהושע היה חוזר על כבודו ע"כ:

אמנם נ"ל לפ' דאדרבה כונתו של שמש היה לתועלתו של משה כדי שיעלה רצונו בידו שאמר היום שוקע והגזרה בטלה וכיון דראה השמש דרמז לו הקב"ה שיעמוד אמר השמש סוף סוף שיפסיק משה מללמוד וימות לכן אמר איני שוקע ומשה קיים בניחותא כלומר וכיון שהוא קיים אף על פי שאיני שוקע א"כ איני מועיל כלום ואשקע עצמי וכונתו בזה כדי שיעבור היום ותתבטל הגזרה משום שיותר קרוב לבטלה בשיקוע

השמש יותר ממה שעושה משום שאי אפשר אם לא יפסיק בהיותו ב"ו ולכן היה עומד ומתקשה כנגדו כלומר כנגדו של הקב"ה:

עי"ל בהפך זה שכונתו של שמש הוא שימות משה ולא משום איבה ח"ו אלא שאמר מאחר שסוף סוף ימות משום שלעולם גזרתו של הקב"ה מתקיים ואני זכיתי שרמז לי לעמוד א"כ היה מתקשה כנגדו ואומר להקב"ה איני זז ומשה קיים כלומר מאחר שזכיתי שאיני זז למה משה קיים שאני רוצה לזכות שימות לפי שכל יום רוצה שימות בו הצדיק משום שמקבל שכר לפיכך איוב מפרשה שכונתו של שמש היה לטובה באומרו אם לא בכיתי לקשה יום כלומר אמר איוב לכל מי שהיה מת הייתי בוכה עליו כמעשה אותה אשה שהיתה בוכה כשהיה מת רשע אחד וכשהיה מת צדיק היתה משמחת ואמרו לה שהיה ראוי לעשות בהפך ואמרה שמצד מה שהיה נוגע לצדיק בעוה"ב אין ראוי לבכות עליו משא"כ גבי הרשע שהיתה בוכה מצד העונש המגיע לו וזהו מה שאומר איוב לפי שכל מי שהיה מת הייתי בוכה עליו ואם היה מציאות שלא בכיתי עליו היה לקשה יום כמרבע"ה דנתקשה היום כנגדו ולאיש אשר השמש היה מתאוה שימות בו אין ראוי לבכות עליו ואם נפשי עגמה היה למי שהוא אביון מן המצות באופן שאיוב אמר אם היה מציאות שלא בכיתי היה לאיש כמשה שנתקשה השמש כנגדו בהיות תאותו שימות בו מפורש שכונתו של שמש היה לשמים ולא לקטרג על מרע"ה משום איבה ח"ו:

ונחזור לענין ויקרבו ימי דוד למות גו' הכונה בהיות שכל יום ויום רוצה שימות בו הצדיק לכן ויקרבו ימי דוד למות ויקרבו מלשון וכלי הקרב שות שתו השערה כלו' היו נלחמים הימים זה אומר בי ימות וזה אומר בי ימות. עי"ל ויקרבו ימי דוד למות יובן בדחז"ל (יבמות פ"ו דס"ד ע"ב) בימי דוד המעיט שני כו' וזהו הרומז כאן שימי דוד קרבו למות מה שלא היה כן קודם ממנו שבשיעור שנים אלו לא היו מתקרבים למות וזהו מה שרומז לו באומרו אנכי הולך בדרך כל הארץ כלומר בשיעור שמקודם ממני היו מתחילין לחיות אנכי הולך משום שמכאן והלאה נתמעטו השנים וא"כ בשיעור שדרך כל הארץ שעדיין חיים ועומדים אני הילך מזה העולם ואמר לו כן כדי שלא יתרשל מלהכין צדה לדרכו מיד בימי בחרותו ודוק לכן ושמור עצמך מן החטא וחזקת והיית לאיש לחזור בבחרותך אם יש איזה עוץ בידך כדרך שדרשו רז"ל אשרי האיש אשרי מי שעושה תשובה בעודו איש וזהו וחזקת והיית לאיש:

עי"ל באומרו ויצו את שלמה בנו לאמר דמי לא ידע ששלמה היה בנו ועוד מאי לאמר לאחרים ועוד להבין אומרו אנכי הולך בדרך כל הארץ ועוד דלמה לא אמראני הולך ואמר אנכי אמנם נ"ל אמר את שלמה בנו לאמר כלומר צוהו בדרכי ה' באופן שיאמרו

העולם שלמה בן דוד בן יכבד אב שאחז מעשה אבותיו בידו וזהו לאמר שיאמרו אחרים ראוי הוא להיות שלמה בן דוד ואמר אנכי הולך כו' כבר פירשתי בפי' הפרשיות אשר לי גבי יעקב הנה אנכי מת שאמר אנכי ולא אני משום שההפרש שיש בין אני לאנכי שאנכי הוא החצוניות מה שנדמה לעין אמנם אני הוא הפנימיות ולכן אמר הקב"ה בסיני אנכי ה' אלהיך ולא אמר אני לפי שמי יכיר מהותו ית' ישתבח שמו ומה שראו בסיני היה בדמיון הנראה לעינים כש"צ כו'. ונחזור לעניין שבהיות שיעקב אע"ה נראה לעינים מת ולא הפנימיות לפי שהצדיקים אינם מתים. וזהו מה שרומז דוד הע"ה באומרו אנכי הולך כלו' החיצוניות ולא הפנימיות מת ולזה אמר אנכי ולא אני. ואמר אנכי הולך בדרך כל הארץ ניבא ולא ידע מה ניבא שלא היה עתיד למות על מטתו כדרך כל המלכים כאומרם ז"ל (בפ"ב דשבת ד"ל ע"ב) שאותו שבת לא פסיק גירסא מפומיה ובא השטן והרעיש באילנות ויצא דוד הע"ה לראות ונפל ומת כו' נמצא שכשהיה הולך על רגליו כדרך כל הארץ נפל ומת וזהו הרמז באומרו אנכי הולך בדרך כל הארץ ואמר עוד ושמרת את משמרת ה' אלהיך ללכת בדרכיו לשמור חקותיו ומשפטיו גו' נראה לפ' בדרז"ל (ביבמות דכ"א ע"א) רמז לשניות מנין שנאמר ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי כו' לזה אמר ושמרת את משמרת ה' כלומר צוהו לשמור הסייגים והגדרו' וזהו ושמרת את משמרת כמו ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי וכל זה כדי ללכת בדרכיו לשמור חקתיו ומשפטיו משום שאם אין גדרות עובר אדם על החקים והמשפטים:

וקרוב לזה באופן אחר שכונתו לומר ושמרת את משמרת כלומר כשתעשה משמרת למשמרתי שהם הגדרות אז יהיה ה' אלהיך לפי שהשניות גורמים שלא תטא לבעוט ולעבור על מה שכתוב בתורה שהוא לעזוב ה' אלהיך:

עי"ל ושמרת את משמרת ה' אלהיך ללכת בדרכיו לשמור חקתיו ומשפטיו כלומר כשתרגיל לשמור את משמרתו שהם השניות לעשות דברים לפנים מן השורה אז תדמה בעיניך מכח הרגילות שהרגלת עצמך בחסידות שזהו החיוב גמור ומוטל עליך שהוא ללכת בדרכיו לשמור חקתיו ומשפטיו שאין אתה עושה שום חסידות מסיבה שמעולם הרגלת בחסידות והיא כדרך שפי' הרב כמהר"ר ברוך אנג'יל ז"ל בדברי התנא במסכת אבות ומכשרתו להיות צדיק וחסיד וישר ונאמן כו' שהיה ראוי שיאמר ומכשרתו להיות צדיק ישר ונאמן וחסיד לפי שחסיד היא המדרגה העליונה אלא הוא אשר דברנו שהכונה כשתרגיל מיד בתחילה להיות חסיד גרמה לך אח"כ מכח הרגילות שזה שאתה עושה אינם דברים מיותרים אלא ישר ונאמן תדמה שזה שאתה עושה הוא הדרך הישר ומן הראוי לא תחזיק עצמך לחסיד כ"א לישר ונאמן:

ואמר עוד למען תשכיל את כל אשר תעשה ואת כל אשר תראה שם הכונה מה שאני מצוה אותך על השניות הוא למען תשכיל את כל אשר תעשה בתורה ואת כל אשר תפנה שם בתורה שאם לא תשמור השניות לא תבא להשכיל ולעשות מה שכתוב בתורה גם יש לדקדק אומרו ושמרת את משמרת ה' אלהיך משמע אלהיך ולא אלהי ח"ו אמנם יובן עם מה שפי' ר' בחיי ז"ל בפסוק הגדתי היום לה' אלהיך שהטעם שהיה אומר המביא לפני הכהן לה' אלהיך משום שהכהן היה בודאי שהיה מאמין בהקב"ה בכל לבבו ובכל נפשו שה' אלהיו משא"כ המביא הבכורים שאיני יודע מה בלבו לכן לא היה יכול לומר הגדתי לה' אלהי לפי שאיני יודע במי מאמין ומה פגם יש בלבבו לכן היה אומר לה' אלהיך אני מודה בה' שהוא אלהיך בודאי ודוק ולזהאמר דוד לשלמה בנו ושמרת את משמרת באופן שתתחזק האמונה בלבבך שתגיע למעלת הכהן שאומרים לפניו הגדתי היום לה' אלהיך בהיות ה אלהיו בודאי ואין בלבו שום פקפוק ולז"א לו ה' אלהיך ודוק ואמר עוד למען יקים ה' את דברו אשר דבר אלי אם ישמרו בניך את דרכם ללכת לפני באמת הכונה לומר כל זה שאני מצוה לך אל תהיה כונתך בשמירת החקים והמשפטים ע"מ לקבל פרס רק יהיה כונתך למען יקים ה' את דברו אשר דבר ושישמח הקב"ה לקיים את דברו ולא מצד הפינה הנוגע אליך רק שיקים ה' את דברו:

גם ראוי לשים לב בענין מה שצוה דוד הע"ה לשלמה על ענין יואב בן צרויה שלא ייטיב עמו ועם שמעי בן גרא ואמר לו ועשית כחכמתך ולא תורד את שיבתו בשלום שאולה דלא ימנע אם היה חייב מיתה שמעי על שקללו קללה נמרצת למה הוא לא הרגו כשחזר לממשלתו ואם כפי הדין לא היה חייב מיתה למה צוה לשלמה שיהרגהו ועוד מה חכמה שייך כאן כדי להורגו אם היה חייב ועוד שלא מצינו שעשה שלמה הע"ה שום חכמה להורגו אלא שצוה לו שלא יעבור לגשור ועבר והרגו. אמנם פירשתי ענין נכון ואח"כ מצאתיהו בס' קול יעקב ידוע מאמרם ז"ל (כתובות פי"ג דק"י ע"ב) כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה ולכן כיון שמה שקללו שמעי בן גרא לדוד היה כשיצא מא"י לחו"ל נסתפק דוד אם כונתו היה לשמים וקללו על שיצא מא"י לחו"ל שהוא כאלו עובד ע"ז או שקללו על גודל רשעתו ולכן לא יוכל דוד להורגו שלא היה יודע להבחין על איזה פינה קללו לכן צוה לשלמה בנו שידע בחכמתו הרמה על מה הצד קללו ועשה שלמה בחכמתו וצוה לו שלא יעבור לגשור שהוא חו"ל להבחין כונתו וכיון שעבר ידע נאמנה שמה שקלל לדוד לא היה בעבור שיצא לחו"ל שהוא כאינו עובד ע"ז שאם הוא סובר כן ורע בעיניו לצאת הוא למה יצא:

ונחזור להקדמה שהקדמתי שצריך האדם ללבן ולהזדקק עצמו ולכן כשהדור חייב לוקח הקב"ה צדיק מהדור כדי שירגישו ויחזרו בתשובה ויתלבנו דבזה נבין פסוק הושיעה ה' כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם והכונה הוא אשר דברנו כשהדור חייב ח"ו מקדים הקב"ה ולוקח צדיק מהדיר אולי יהיו מרגישים במיתתו ויחזרו ואם לאו לוקח החסיד דעם זה פירשו חז"ל פסוק הצדיק אבד כו' וזהו האמור כאן הושיעה ה' לישראל והושע להם מצרתם משום שגמר חסיד ואין מי שיגין עליהם ואם תאמר שהרי יש צדיקים ואנשי אמונים ביניהם והם יגינו עליהם ויהיו למחסה ולמסתור לזה אמר כי פסו אמונים כלומר אין הדבר כן משום שכבר פסו אמונים מבני אדם קודם מיתת החסיד לפי שאין הקב"ה לוקח הצדיק אלא בראשונה ולחסיד בסוף ונמצא שבמיתת החסיד לא נשאר עוד כלום:

ובזה נבין כונת דוד הע"ה באומרו שמרה נפשי כי חסיד אני כו' כלומר כשהדור חייב אל תקחני מיד לכפרת הדור כדי שיהיו מרגישים ויחזרו בתשובה אלא שמרה אותי לבסוף כי חסיד אני והחסיד נלקח אם אין חוזרים במיתת הצדיק:

ובזה יובן גם פסוק (מיכה סי' ז') אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין כלומר מה שבא הדור לגדר שאבד חסיד מן הארץ משום שישר באדם אין לפי שקודם מיתת החסיד כבר כלו הישרים והצדיקים לפי שהקב"ה לוקח הצדיק אולי יחזרו ואם לאו לוקח החסיד:

או יאמר שידוע שבעון שחטא אדם הראשון מתים חסידים וישרים אע"פ שהם לא טעמו טעם חטא ולכן אבדו חסידים וישרים מן הארץ אע"פ שלא חטאו ולזה אמר אבד שהוא כאבדה שנאבדת בלי רצון וטעם אבדת החסיד והצדיק בעבור שישר באדם אין שלא ה"ה ישר אדם הראשון בציווי יתברך ואכל מן העץ:

באופן שהצדיק הוא מגן וצנה על הדור והעולם עומד בעבורו כדכתיב וצדיק יסוד עולם אשר עם זה יובן פסוק(במשלי סי' ל') צדיק לעולם בל ימוט ורשעים לא ישכנו ארץ הכונה בעבור הצדיק העולם בל ימוט לפי שהצדיקים הם יסודי עולם כדכתיב וצדיק יסוד עולם אמנם הרשעים גורמים שלא יהיה ישוב ולא ישכנו הבריות בארץ לפי שגורמים השחתה לארץ שיחזור לטבעה למטה מהארץ כמו שהיה בדור המבול והנני משחיתם את הארץ כלומר עם הארץ שיחזור הארץ למטה כטבעה שהמים למעלה כדכתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים. עי"ל דשיעור הכתוב דרך תמיה שהרי הצדיק גורם לעולם שלא ימוט ואע"פ שהארץ שלהם עם כל זה משפילים עצמם ושוכנים בארץ סמוך לארץ ולא בעליות והרשעים שהם אדרבה מחריבים העולם למה לא ישכנו ארץ סמוך לארץ אלא שדירתם בעליות וחדרי משכיות. עי"ל בפסוק אבד חסיד מן הארץ כו' ידוע שמן

הראוי היה לו לומר נאבד חסיד אמנם אמר אבד לרמוז שאבד הצדיק להיות מן הארץ נוצר מחומר שמן הראוי היה שיהיה כמלאכי השרת בגדר הרוחניות ומי גרם לזה שישר באדם אין שהוא אדה"ר שאכל מן העץ וגרם לבישת החומר בעולם שהרי כתיב אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם אלא שחטאו גרם לו זה ולכל הנמשכים אחריו. והגם שהמיתה היתה מוכרחת לבא לעולם כמו שהארכתי בזה במדרש אליהו עם כל זה אם לא היתה באה ע"י חטא אדם היתה מיתה של נשיקה או בעליית השמים חיים כאליהו וחנוך וכשם שיהיה לעתיד לבא שעתיד הקב"ה לעשות כנפים לצדיקים ושטין ומעופפים על פני המים שהם מים העליונים כמו שפירשתי במדרש אליהו באורך:

ובזה נבא לבאר מאמר במדרש קהלת וז"ל ידעתי כי כל אשר עשה האלהים הוא יהיה לעולם אמר רבי יהודה בר ר' סימון ראו' היה אדה"ר שיהיה חי וקיים לעולם ומפני מה נקנסה עליו מיתה אלא והאלהים עשה שייראו מלפניו עכ"ל. וכבר פירשתי מאמר זה בחיבור הפרשיות אשר לי בפ' בראשית וגם במקומות אחרים אמנם נראה עתה לדקדק דמה שאל מפני מה נקנסה עליו מיתה דזיל קרי בי רב שעבר על ציווי יתברך ואכל מן העץ שאמר לו כי ביום אכלך ממנו מות תמות ואם תאמר שהכונה לומר מפני מה נקנסה עליו מיתה מעיקרא כלומר דלמה הכניסו בתגר זה לצוות לו על העץ ולקנוס עליו מיתה באומרו כי ביום אכלך ממנו מות תמות אין זו קושיא כלל שאדרבה הכניסו בתגר זה כדי שינצח יצרו ולהטיב עמו ולהרבות שכרו ביתר חיים נצחיים מהמלאכים וגם אין לומר דכונת הקושיא לומר מפני מה נקנסה עליו מיתה ולא יסורין משום דמה משיב כדי שייראו מלפניו שאדרבא עם היסורין היו יראים ממנו יותר ולמה לא הביאם:

אמנם לעד"נ שכונת השואל דמאחר שאמר שראוי היה אדה"ר להיות חי וקיים לעולם ושזה היתה רצונו יתברך אם כן מאחר שטבעו של הקב"ה למחול עד ג' עונות אם כן מפני מה נקנסה עליו מיתה מיד בעון ראשון שעשה שמאחר שרצונו היתה שיהיה חי וקיים לעולם היה לו למחול עונו בהיותו ראשון ותירץ והאלהים עשה שייראו מלפניו ומאחר שכונתו ית' היה להביא המיתה כדי שייראו מלפניו שעם המיתה מתייסר העולם זהו הסבה שלא מחל לו על עון א' אע"פ שהקב"ה מוחל עד ארבעה ואף שהיה ראוי שיהיה חי וקיים מסבת שעם המיתה מתייסר העולם הוכרח להביא כדי שלא יעשו עצמן אלהות כמו שהשיב רשב"ג לקיסר שאמר שהיה באדם ב' רשויות והשיב לו עם ענין המיתה ודוק:

ונחזור לענין שהצדיק נלקח בעון הדור לפי שהצדיק יסוד עולם שלא יאונה לצדיק כל רע ובזה הבא נבא לביאור מאמר המוצב פתח שער הדרוש אמר רבה ב"ב חנה אמר

לי ההוא טייעא תא ואחוי לך טורא דסיני כו' הכונה אמר לי אליהו תא ואחוי לך מי שהוא ת"ח מוחזק ותורתו בטהרה כמו שניתנה בסיני בקדושה וטהרה וזהו שאמר טורא דסיני אזלי וחזאי דהדרן ליה עקרבי כלומר שהיה לו יסורין וערין ורעים וזהו להרבות שכרן. עוד יש לומר שמה שאמר דהדרן ליה עקרבי שגם עמי הארצות שונאים אותו ורוצים לנשכו כחמור וז"א דקיימן כי חמרא חיוורתא. עי"ל דהדרן ליה עקרבי הם עצות מחשבות הוא) השטן הוא יצה"ר איך יכול לו להטותו מן הדרך שכל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו לפי שהשטן תקיף עמו ביותר ואומר דקיימן כי חמרא חיוורתא כלומר היו לפניו עצות היצר להורגו כמכת של סוס חיוורא שהוא רע מאד כמו שאמרו רז"ל (בפ"ק דחולין ד"ז ע"ב) אמר רבי חנינא מעולם לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחי וענין הב"ק רמז על ההכרזה שבעבורו העולם ניזון וגם רמז על מאמר חז"ל ג' הקב"ה מכריז עליהם בכל יום וא' מהם על מי שאין לו פת בסלו ועוסק בתורה וזה המדוכה ביסורין ובחוסר כל מכריז הקב"ה עליו וזהו ענין הב"ק. או רמז שכל העולם כולו קיים בשביל הבל פיו שלומד בתורה אשר היא סבה לקיום העולם כדכתיב אם לא בריתי כו' ובהיות זה בעולם ראוים היו ישראל מסבתו לגאולה אבל נשבע שלא לגאול כי אם בדור שכולו חייב או בדור שכולו זכאי וז"ש אוי לי שנשבעתי וז"ש חז"ל עתידין ישראל ליתן עליהם את הדין בשביל עיכוב התשובה וענין ההפרה ורוגז החכמים על רבה בב"ח רמז שהוא היה יכול להפר השבועה משום שבידו להזהיר לישראל להחזירם לתשובה ורבב"ח סבר שלא היו מקבלין ממנו פן יאמר לו הדור אין אנו משגיחים בך ויהיו מזידין כאנשי דור המבול שאמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו כמו שדרשו ז"ל פסוקים אלו על אנשי דור המבול ובהיותם מזידים אפשר שיביא מבול על רוב העולם או יביאם למבול ואמר אוי כביכול כאלו מיצר בצרתנו כדכתיב עמו אנכי בצרה וכתיב בכל צרתם לו צר ודברה תורה כלשון בני אדם או אפשר לרמוז דהרמז טורא דסיני דהדרן ליה עקרבי הוא הר סיני אשר יושבים שם היום עובדי פסל ויש שם ע"ז וקיימן כי חמרא חיוורתא רמז לכומרים שלהם אשר בשר חמורים בשרם וכדרך ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו והם אינם מכירים למי שבראם והולכים אחרי ההבל ותמיד בודים דברים מלבם ומטים אחריהם דדרכיהם המעוקלים ומורים שמלבנים עצמן בזה והם שקועים בטומאה וזהו כי חמרא חיוורתא ודוק. וענין הב"ק אוי לי שנשבעתי שמרוב הקנאה ממה שעושים החטאים האלה במקום אשר שכן שם שכינתו מתנחם כביכול על גלות עמו ישראל ואומר כמתנחם על הדבר אוי לי שנשבעתי כי מה עשיתי ועכשיו שנשבעתי מי מפר לי ורבה בב"ח סבר שהיה על שבועת המבול ולכך לא התיר לו ומלת אוי לא דייק:

(א"ה עיין לקמן דרוש ח"י מ"ש עוד במאמר זה). הצעיר אליהו בכמהר"ר שלמה אברהם הכהן האתמרי זלה"ה:

פרק יז

על הגאולה

ושם הדרוש הזה תקות ישראל ע"ש קויתי ה' קותה נפשי ולדברו הוחלתי. וסמכתיהו אצל דרוש ההספד דבלע המות לנצח:

בבא בתרא פ"ה (דע"ג ע"ב) אמר רבה בר בר חנא זימנא חדא הוה אזלינן במדברא וחזינן הנהו אווזי דשמיטן גדפייהו משמנייהו וקא נגדי נחלי משחא מתותייהו ואמינא להו אית לי מנייכו לעלמא דאתי חדא דליא לי אטמא וחדא דליא לי גדפא כי אתאי קמי דר"א אמר לי עתידין ישראל ליתן עליהן את הדין עכ"ל:

כבר קבלנו מרבותינו ז"ל (סוטה פ"ט דמ"ט ע"ב) שבעקבות משיחא חוצפא יסגא כו' והטעם בהיותם כל הנשמות תלויות באדם הראשון והנה הדורות האחרונים הם מאותם הבאות מלמטה שהם בעקבותיו של אדם הראשון תלויות ולכן הם עזי פנים ממקום שבאו וזהו בעקבות משיחא דאדם דוד משיח ובהיותם נשמות באים מעקבותיו של משיח שהוא אדם הראשון חוצפא יסגאוכדאז"ל שם פני הדור כפני הכלב אשר עם זה שמעתי כונה במאמרם ז"ל (חגיגה פ"ב די"ד) י"ח קללות קלל ישעיה לישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד כו' דקשה טובא שאדרבה הנביאים לעולם מוסרים נפשם על ישראל וכאן נראה שח"ו היה מתאוה בהשחתת ישראל חלילה אמנם הכונה יובן עם האמור שבעקבות משיחא חוצפא יסגא באופן שכיון שיתרבה החוצפא בדור הוא סימן טוב לישראל שנתקרב הגאולה ובהיות כן בשקללם הנביא כמה קללות על פי הדבור על מה שהיו חייבים היה מצטער עצמן בצרתן של ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר ירהבו הנער בזקן וכיון שכן שנתרבה החוצפא הם קרובים לגאולה:

אמנם יש לי לדקדק במאמר הנזכר תנא ר' נהוראי אומר דור שבן דוד בא נערים ילבינו פני זקנים בת קמה באמה כלה בחמותה כו' דקשה דבשלמא בת קמה באמה הוא חידוש אבל כלה בחמותה אינו חידוש דגם בזמן הזה מריבות זו בזו כאומרם ז"ל שכשם שאי אפשר לעורב שיתלבן כך אי אפשר שיהיה שלום בין כלה לחמותה ושמעתי אומרים שהחידוש שיהיה אז בעקבות משיחא כי הכלה אפי' בעודה בחופתה תהיה מריבה עם חמותה מה שאין כן עתה וזהו כלה בחמותה בעודה כלה ע"כ. ונראה לי זה דוחק גדול

משום דאין אנו יכולים לומר בכאן מדשני לומר כלה שבא לרמוז בעודה כלה בחופתה משום שלעולם כך שמה דבשלמא אם היתה לה שם אחרת ניחא לדרוש מדשני לומר כלה. אמנם נראה לי לפרש דבזמן הזה החמותה בהיותה גדולה ורוצה לייסרה היא המתחלת להריב ומתוך זה מתרבה המריבה בינה ובין כלתה וזה אינו כ"כ עזות בהיותה חמותה פוטרת מים תחלה אמנם לעתיד יתרבה החוצפה כ"כ שכלה בחמותה שהכלה שהיא קטנה תהיה מתחלת להריב עם חמותה אע"פ שחמותה לא דברה לה כלום וזהו עזות גדול ובזה נבין מאמר חז"ל (סנהדרין פ' חלק דף צ"ט ע"א) אין בן דוד בא אלא בדור שכולו חייב או בדור שכולו זכאי דקשה דבשלמא בדור שכולו זכאי ניחא אמנם בדור שכולו חייב למה יזכו לזה ובמקו' אחר פירשתי עם מאמר חז"ל סנהדרין שדנוה כולם לחובה זכאי. אמנם נראה לפרש עוד עם האמור שבעקבות משיחא חוצפא ישגא בהיותם הדורות האחרוני' נשמות הבאים מהעקב וזהו אוצר הנשמות שאמרו ז"ל אין בן דוד בא אלא עד שיכלו נשמות שבגוף שהם הנשמות התלוים בגופו של אדם הראשון וזהו האמור כאן אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי שהוא אחר שנשלמו כל נשמות שבגוף ובאו ועדיין רובם קטנים שאין העולם נידון אלא אחר הרוב ובהיות הרוב קטנים שהם זכאים יבא ואע"פ שבאו מבעקב מאחר שהם קטנים עדיין לא העיזו עצמם ואם יזכו ישראל יבא בהיות העולם רוב מקטנים שהם זכאים וזהו בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב שאם לא יזכו יתאחר ח"ו ויגדלו הקטנים ונמצאים הרוב מגדולים שהם עזי פנים בהיותם מבעקב ואז ח"ו מתרבים הצרות מה שאין כן בבואו בדור שכולו זכאי כדפרישית שהוא כשהרוב קטנים מהנשמות שנשלמו מהגוף ובאו ודוק והבן. ובזה נבין פסוק הושיעה ה' כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם כבר אמרנו שאין בן דוד בא אלא בדור שכולו חייב או זכאי לזה אמר דוד הושיעה ה' לישראל מהגלות בזמן שכולו חייב שלא יהיה בדור כי אם חסיד אחד בלבד ויתבקש ולא ימצא עוד כמותו ולאו דוקא חסיד אלא אפי' אנשי אמנה וזהו כי גמר חסיד כלומר בזמן שגמר החסיד בלבו כי פסו אמונים מבני אדם ובהיות כן הם דור שכולו חייב והושע להם ודוק:

עוד נוכל לומר כונה אחרת במאמר בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב שלעולם אינו בא כי אם בדור שכולו זכאי והכונה שבהיות הדור כולו חייב אז מתעצרי' הגשמים ורעב וחרב ומגפה וכל מיני פורעניות באים לעולם ואז הדור כשרואים הרעה הבאה עליהם חוזרים בתשובה בראותם אמת שבעבורם בא כל הרעה הזה אמנם בהיותם בינונים שאז אין הרעה בא בחוזק אינם באים לידי תשובה ובזה נמצאים בינונים לעולם ובן דוד אינו יכול לבא כי אם בהיותם כלם צדיקים לכן אינו בא כי אם בדור שכולו זכאי או בדור

שכולו חייב ובהיות הדור חייב כולו בהכרח גמור שבאים לידי תשובה גמורה מתוך הלחץ כדפרישית משא"כ בדור שכולם בינונים שאינן באים לידי תשובה אמנם בהיותם חייבים כולם מתוך היסורין הבאים עליהם זוכים למלוכה כשם שהיה מתפלל דוד הע"ה על שלמה בנו שימלוך תחתיו ושלא יגרום החטא להוציאו אחר שאינו מזרע המלוכה למלוך תחתיו כשם שעשה לשאול המלך ע"ה שבעבור שחטא המליך לדוד במקומו ולא ליהונתן כמו שפירשו המפרשים ז"ל בפסוק נחמתי כי המלכתי את שאול למלך על ישראל דקשה שהקב"ה אינו מתחרט על הטובה אלא נחמתי הוא לשון נחמה והכונה נחמה יש לי שלא המלכתי כי אם לשאול בלבד ולא לכל זרעו אחריו שעם זה עכשיו שחטא אני מולך אחר תחתיו מה שאין כן אם הייתי מולך גם לזרעו אחריו ומיראה זו אמר דהע"ה לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך לשלמ' כלו' היה מתפלל זה בעבור שלמה שימלוך תחתיו ואמר רבש"ע אם יש לי עון ואני חייב בדין הדין למלך תן כלומר תן בי יסורים למרק עוני וצדקתך יהיה לבן מלך שימלוך שלמה בני תחתי ואף ע"פ שהבטחתני גם על זרעי לעולם אמנם אני מתיירא שמא יגרום החטא לכן אני אומר לך שהמשפט והדין למלך תן כלומר תן לי שאני מלך וצדקתך שאתה עושה להמליך לאחר אחרי יהיה לבן מלך ולא כשם שעשית לשאול שהמלכת אחר תחתיו ולא לבנו:

עוד יש לפרש במאמר שהטעם שבא בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב משום שבדור שכולו זכאי בא בעבור היותם ראוים ובדור שכולו חייב בא משום שבאמת נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו שלא לעזוב את זרע אברהם אוהבו וכיון שבאים לגדר שכולם חייבים ראוים לכליה ח"ו ובהיותם כולה חייבים אין מי שיוכל להוכיחם מה עושה הקב"ה גואל אותם ומוסרם ביד רועה נאמן שהוא המלך המשיח כדי להחזירם לתורה ולהכיר לאלהי אביתם על ידי היותם בא"י שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה וכיון דאתא לידן מאמר זה (הובא בכתובות פ"ב דק"י ע"ב) ראוי להקשות בו שבאמת מדברי המאמר משמע שיותר מעלה יש לדרים בחו"ל מהדרים בא"י משום שבאומרו כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה באומרו דומה משמע דומה כמי שיש לו אמנם כפי האמת אין לו אלוה ובאומרו וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה משמע דומה כמי שאין לו אמנם כפי האמת יש לו נמצא שיותר מעלה יש לדרים בחו"ל:

ושמעתי על זה משם הרב כמהר"ר לוי כוזי זצ"ל דמלת כל שאמר כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה בא לרבות לאוה"ע כלומר אפי' עכו"ם הדרים בא"י דומה כמי שיש לו

אלוה אע"פ שכפי האמת אין לו אלוה וכל הדר בחו"ל לא מבעיא העכו"ם אלא כל לרבות לישראל הדרים שם שדומה כמי שאין לו אלוה אע"פ שכפי האמת יש להם אלוה:
ונחזור לענין שבדור שכולו חייב יבא הגואל כמו שאמרנו שבהיותם כולם חייבים הקב"ה מוסרן ביד הגואל כדי לייסרן ולהחזירן למוטב כדי שלא לכלותם וגם עושה אז בעבור כבוד שמו המחולל בגוים שבהיותם רעים מרעה אל רעה יוצאים ובאים ח"ו ואומרים אוה"ע וכי עם ה' אלה דעל זה אמר דהע"ה מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה ופירש אדוני אבי מורי ז"ל שהכונה לומר בהיותי במצר בעבור עונותי לא חסתי על כבודי אלא קראתי יה כלומר חסתי על שמו שהיה חסר כי יד על כס יה וענני במרחב מסבת יה מסבת כבוד שמו שהיה חסר:
ואני ברגלי אעבורה במאמרם ז"ל (ב"ק פ"ח דצ"ב ע"א) שכל המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענהתחלה לזה אמר מן המצר שהוא בגלות קראתי יה כלומר קראתי לו שיושיעני לא בשבילי אלא מסבת שמו שהיה חסר והוא ענני וגאלני מן הגלות מסבת יה מסבה שחסתי על שמו שכל המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה ואף ע"פ שאין כונתנו לזה אלא לכבוד שמו דוקא:
אשר עם זה שמעתי מהרב הגדול כמהר"ר יהודה שרבי ז"ל כונת הפסוק לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תן כבוד דענין הכפל לומר דאע"פ שכל המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה ואני אומר שתוציאני מהגלות לא לנו ה' לא בעבורנו ובאמת שלא לנו שמה שאנו אומרים שכונת גאולתנו הוא בעבורך באמת שלא לנו שאין אנו עושים המצאה להתפלל על כבוד שמך כדי שתוציא לנו לא לנו ה' ובאמת שלא לנו אלא אין כונתנו כי אם לשמך תן כבוד ולא בעבורנו:
ובזה נבין פסוק אם עונות תשמר יה אדני מי יעמוד ידוע שהשם חסר והכסא חסר עד שיעשה הקב"ה מלחמה בעמלק שנאמר כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק וביאת משיחנו תלוי בתשובת ישראל לזה אמר אם עונות שתשמור אתה ה' לישראל ואין אתה מוחלן להם לעולם יהיה שמך יה חסר ובהיות מה ששמך חסר הוא בעונותינו אדני מי יעמוד מי יוכל שאת שיהיה שמך חסר בעבורנו עשה בעבור כבוד שמך הגדול ומחול לנו והביא הגואל ועשה נקמה בעמלק והשלם שמך ואומרו ה' מי יעמוד הם דברי האומה ישראלית:
ובזה פירש החכם המרומם כמהר"ר אברהם אפומאדו נר"ו בדברי הפייטן באומרו אם עוני גדול מנשוא מה תעשה לשמך הגדול כלומר אם עוני גדול מנשוא שאתה מגדיל אותו ואין אתה מוחל אותו מה תעשה לשמך הגדול שהוא חסר בהיותך בגלות עמי

בעבור עונותי והעונות הם סבה זה בהיותם מעכבים הגאולה שאז הנקמה בעמלק ונשלם שמך. עוד יש לפרש בפסוק מן המצר קראתי יה עניני במרחב יה ונקדים לפרש קודם פסוק לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר אנכי ה' אלהיך המעלך מארץ מצרים הרחב פיך ואמלאהו יובן בשני פנים האופן הראשון בהיות שביציאת מצרים נתפרסם יכולתו יתברך לזה אמר לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר כי כבר ראית כי הבל המה שבכל אלהי מצרים עשה שפטים ואנכי ה' אלהיך המעלך מארץ מצרים ועשיתי שפטים בכל אלהיהם ובהיות שניכר יכולתי ביציאת מצרים הרחב פיך לשאול ממני כל צרכך ואמלאהו לכל אחד ואחד כפי שאלתו שהיכולת בידי לעשות כמו שידעת זה מיציאת מצרים לכן אל תבקש דבר מאל אחר ודוק:

עוד יש לפרש שבא לרמוז שכשסיפר בענין יציאת מצרים בלילות אע"פ שיודע הדבר צריך לדבר בו כמאמר המגיד אפי' כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וזהו אומרו אנכי ה' אלהיך המעלך מא ץ מצרים הרחב פיך לספר בענין היציאה כל הענין באורך וזהו אומרו הרחב פיך כלומר להגדיל הענין בכל מה שאתה יכול ובשכר זאת ואמלאהו מכל שבחים לפי שכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח וזהו הרמז כאן מן המצר קראתי יה עניני כלומר כשיעניני ויוציאני מהגלות המר הזה במרחב יה אני מספר הדבר ברוחב לפניו כענין יציאת מצרים כדפרישות:

עוד פי' אדוני אבי זצ"ל מן המצר קראתי יה שיושיעני עניני הוא בעצמו וכי במרחב יה וכשם שאני בגלות גם אתה שדיו לעבד להיות כרבו. עוד יש לי לפרש מן המצר קראתי יה כלומר בגלות הייתי קורא השם חסר עניני במרחב יה כלומר כשעניני והושיעני מן הגלות אז קראתי השם שלם ולא חסר כמו עתה שאני קורא יה:

עוד יש לפרש שבענין הגאולה העתידה עתה בע"ה לא יהיה גאולתנו מדרגה אחר מדרגה אלא מיד אנו עולים לתכלית המעלות וזהו אומרו מן המצר קראתי יהכשעניני היה במרחב מיד ולא מדרגה אחר מדרגה וזהו מסבת י"ה שהיה עמנו בגלות ואהבה בדומיה והוא בדרך שאמר גבי יוסף כי מבית האסורים יצא למלוך כלומר הוא תמיה גדולה שדרך העבד שעולה למדרגה גדולה צריך מעט מעט עד שיבא לתכלית מעלה גדולה וכ"ש למעלת מלך וזה מבית האסורים מיד יצא למלוך כן יהיה בענין גאולתנו בע"ה ובאומות העולם עושה להם הקב"ה בדרך זה כדי שירגישו הרע שמביא עליהם עד מאד שתחלה מגדיל להם עד תכלית ההצלחות כדי לאבדם דעם זה נבין פסוק בשופטים (סי' ה') בענין סיסרא כן יאבדו כל אויביך ה' ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. דיש לדקדק

מלת כן אמנם יובן עם האמור ונקדים קודם משל להבינו היטב שדרך משל אם אומרים לאחד שהלך בנו למדינת הים בנך העשיר עושר גדול ואח"כ אומרים לו מת מרגיש הצער כפלים יותר מאותו שאומרים בפתע פתאום מת בנך משום שלאותו שהגדילהו לו מקודם מרגיש הרבה מבמיתתו ג"כ בענין סיסרא היתה מיבבת אמו משום שראתה בככבים סי' דם וחכמות שרותיה תעננה שאדרבה הוא לטוב שהדם מורה שהלא ימצאו יחלקו שלל רחם רחמתים לראש גבר וזהו ענין הדם שראתה וכראותה כן נחה לבה אבל אח"כ כששמעה שמת הרגישה הצער כפלי כפלים וזהו שאמר כן יאבדו כל אויביך ה' כלומר בדרך זה יאבדו כל אויביך שתחלה יבטיחום על מעלתם כנדון זה ואח"כ תבא כל רעתם עליהם כדי שירגישו הצער מאד אבל בישראל אינו כן אלא ואוהביו שהם ישראל כצאת השמש בגבורתו שמיד יעלו למדרגה העליונה כמו שפירשתי ענני במרחב יה כלומר כשעניני היה מיד במרחב עד תכלית המרחב כשמש בצהרים שאז מאיר בתקפו וגבורתו ודוק:

ונחזור לענין שהגאולה העתידה יהיה המעלה עד תכלית ההצלחות עד שבראות דוגמת הצלחתו בימי חזקיה אמר ר' הלל (סנהדרין פ' חלק דצ"ט ע"א) אין משיח להם לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה והנה מן המאמר הזה רצה להוכיח הרב בעל העיקרים שהכופר בביאת המשיח אינו מכלל הכופרים בדת הפך סברת הרמב"ם ז"ל וז"ל בפ' ראשון כל מי שיכחיש נבואת משה ושליחותו הוא כופר בתורה בלי ספק אע"פ שאינו עיקר כולל בתורה וכן תחיית המתים וביאת המשיח לפי שהרמב"ם ז"ל מנאו אחד מן העיקרים שלפי דבריו שיהיה גם הכופר בו מכלל הכופרים בעיקר מעיקרי תורת משה היוצאים מכלל הדת שאין להם חלק לעולם הבא וכן מנה ז"ל בספר המדע פ"ג מהל' תשובה וזה תמיה מאד שהרי מצינו במס' סנהדרין פ' חלין שרבי הלל שהוא אחד מחכמי ישראל הנזכרים בתלמוד ואומר שאין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו אותו בימי חזקיה מלך יהודה ולפי דברי הרמב"ם ז"ל יהיה אותו חכם מכלל הכופרים וממי שאין להם חלק לעוה"ב ואין לומר שמה שהביא דבריו בתלמוד הוא כדי להשיב עליו דא"כ לא היה להזכירו בשם רבי ולומר שמועה מפיו בשום מקום ומכח זה אין האמת כדברי הרמב"ם וכל מי שיכחיש בביאת המשיח אינו בכלל הכופרים בעיקר מעיקר תורת משה:

ויש משיבים על זה ואומרים שרבי הלל לא היה כופר בביאת המשיח ח"ו חלילה אבל דעתו לומר שאין משיח לישראל מכח הפסוקים מנבואת ישעיה ע"ה שכל הפרשיות שנאמרו על משיח כגון ויצא חוטר מגזע ישי ודומיהם לא נאמרו אלא על חזקיהו מלך

יהודה ונתקיימו כל הנבואות בימיו ומה שאמר ויצא חוטר מגזע ישי וגם שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו נאמר על מרודך בלאדן בן בלאדן מלך בבל ששלח ספרים ומנחה אל חזקיהו ומה שאמר והיתה מנוחתו כבוד נאמר עליו שמן הראוי היה שבא סנחריב הרשע להלחם בו שהיה ראוי שיצא להלחם עמו על אויביו אע"פ שיודע שימות במלחמה כמו שמצינו בשאול הע"ה שאמר לו שמואל מחר אתה ובניך עמי ולא נמנע לצאת להלחם וכ"ש חזקיה שכל העולם היו בטוחים עליו לפישהיה בירושלים שהיה לו ראוי לצאת להלחם וגנאי היה לו מאד על שסגר ירושלים והיו מרננים אחריו אבל כשראו הנס הגדול שנעשה לו במיתת סנחריב וחייליו נתגלה שמה שלא היה יוצא למלחמה שהיה בטוח בשם יתברך שהוא יעשה מלחמותיו נמצא שאותה מנוחה שלא היה יוצא למלחמה היה כבוד לו שידעו כל העולם שהיה צדיק גמור ואהוב לפני השם ולפיכך נתן לו משאלות לבו להלחם בעדו מה שאינו כן בשאר המלכים ועל זה הדרך הוא המשך כל הפרשה:

והיה נראה לפ"ז לומר כי דעת רבי הלל הוא שאין מן הכתובים שבאו בישעי' ובנביאים הכרח על ביאת המשיח אלא שמצד הקבלה היה מאמין בביאת הגואל ולזה לא היה יוצא מכלל ישראל אבל אין זה במשמע כשהשיבו עליו בגמ' ימחול לו הקב"ה בר' הלל מכלל שהחזיקו בחוטא על סברתו עכ"ל:

ואני המחבר לעזרת ה' בגבורים בסיוע הרמב"ם ז"ל שהכופר בביאת הגואל יוצא מכלל הדת ומה שהביא הרב בעל העקרים ז"ל ראיה מהלל אינו כלום ומה שדחק פירוש המפרשים בעבור שאמר שרי ליה מאריה אותיותיו פורחות באויר. והנה קודם בואי לפרש לענ"ד נקדים דברי פי קדוש בעל קהלת יעקב בפי' מאמר זה שהוא סיוע להרמב"ם הק' הוא ז"ל למה אמר אין משיח לישראל והוציא עצמו מן הכלל דהיל"ל אין משיח סתם ספק שני למה לו לפרש שם ישראל דמשמע הא לאומות העולם יש משיח ג' למה אמר אכלוהו בימי חזקיה כי אין שייך לומר אכלוהו למשיח. עוד ק' לר' יוסי שהבין כפשוטו דבריו עד שאמר שרי ליה מאריה להלל אלא כונת המאמר שרבי הלל היתה כונתו לטובה כדי להוכיח לישראל באומרו אין להם משיח ירצה עתה בזמן הזה אין להם המשיח להיותם שטופים בתענוגים באכילה ושתיה והראיה שכבר אכלוהו בימי חזקיה ברוב תענוגים והלכו אחרי לבם ולולי שהיו חוטאים ברוב אכילה ושתיה ושלוה היה להם משיח בימיו שכבר היה ראוי להם לבא משיח בימיו אלא שהלכו אחרי שרירות לבם מחמת השקט ובטח שהיה להם על כן הוכיח אותם לומר אין לכם משיח מאחר שאתם יושבים בסיר הבשר ושותים במזרקי יין על כן אמר אין להם משיח. ומה שאמר

ר' יוסי שרי ליה מאריה לפי שהיה מוכיח בזה הלשון אין משיח שיכול לבא לידי מכשול אחד מן המסופקים במשיח ולחשוב מחשבה פסולה אמנם ר' הלל היתה כונתו לטובה להוכיח העם שימעטו מתענוגי העולם ויעשו תשובה כי עיקר הגאולה תלוי בתשובה. עוד פירשו שבהיות אמת שהמשיח יש לו שני זמנים האחד מחויב לבא בהכרח גמור והוא זמנו הקצוב בין שיהיו כולם חייבים בין שיהיו זכאים השני הוא זמן אפשרי ע"י תשובה אם יהיה הדור זכאי וזהו אני ה' בעתה אחישנה הכונה זכו אחישנה לא זכו בעתה ור' הלל סבר שלא יבא המשיח בלא זמן הקצוב לו מצד הזכיות שכבר אכלוהו בימי חזקיה מצד החסד שעשה עמהם שנאמר ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור ועוד שאמרו חז"ל בימי חזקיה כלו זכות אבות והכונה שאע"פ שעשו תשובה אין מועיל להם למהר הגאולה שלא בזמנה אבל הזמן הקצוב שיש למשיח לא הכחיש ר' הלל אמר רבי יוסי שרי ליה מאריה לרבי הלל לפי שסוגר התשובה וכפי דבריו מרפים יד בני אדם לעשות תשובה מאחר שאינה מועלת כלום לקרב הגאולה לכך אמר שרי ליה מאריה ואני המחבר לא אחשוך פי בעטי אשר אתי לכתוב בסיוע הרמב"ם ז"ל בכונת מאמר זה ונדקדק קודם למלה מיותרת במאמר זה אשר מורה לפי' שאפרש בס"ד דקשה באומרו אין משיח להם לישראל דמלת להם מיותרת. אמנם יובן בפי' המפרשים ז"ל דור המדבר אין להם חלק לעוה"ב דקשה שהרי היו דור דעה וקרובים למתן תורה והכירו אלהותו ית' וכולם צדיקים גמורים כמו שמוכיח ממאמר רבה בר בר חנה בבבא בתרא שראה למתי דור המדבר מלובשים בציציותיהם ופניהם אדומים כשתוייין שלא שלט בהם רמה. אמנם הכונה שבהיות שהיה להם רוב טובה ושלוה שהיו מאוכלי המן וכמה מהמעלות אשר רבו לספר לכן אמרו אין להם חלק לעוה"ב כלומר כבר אכלו עולמם בעוה"ז מסבת רוב תענוגיהם וזהו כונת ר' הלל בכאן באומרו אין משיח להם לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה שבהיות שבימי חזקיה אכלו ושתו בהשקט ושלוה לרוב לכן בבוא המשיח לישראל ויחזרו הנחלות לשבטים ומיני הדורונות והמתנות והמעלו' לא יהי' להם חלק כמונו שהיינו מדוכי' ושפלים תחת רגלי בהמתם של בהמות של אוה"ע וזהו אומרו אין משיח להם לישראל כלומר לאותם שהיו בימי חזקיה מהסבה האמורה וז"א להם כלומר להם דוקא לאותם שהיו בימי חזקיה ומלת להם מדוייקת ודוק. ורבי יוסי ראה דנפיק חורבה מדברי ר' הלל אמר שרי ליה מאריה משום שדבריו אלו סותרים תקנת דהע"ה שלמד מאע"ה כמו שפי' רש"י בפ' לך לך. והנה תקנת דהע"ה שאמר (שמואל א' סי' ל') כי כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו ואע"פ שלא הלכו למלחמה וישבו בשלוה בהשקט ובטח וביטל דברי המנגדים על זה שהיו אומרים יען

אשר לא הלכו עמנו לא ניתן להם מהשלל אשר הצלנו כי אם איש את אשתו ואת בניו ואז השיב דוד כי כחלק היושב על הכלים וכחלק היוצא למלחמה יחדיו יחלוקו ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחק ומשפט לישראל עד היום הזה אע"פ שאלו שהלכו למלחמה טרחו וסיכנו בנפשם ואלו ישבו לבטח ואכלו ושתו ולכן בהיות שהר' הלל אמר שלא יהיו ישראל שבימי חזקיה שוין לנו במעלת ביאת הגואל שאלו עברו צער שעבוד מלכיות ואלו לא לכך א"ל ר' יוסי שרי ליה מאריה משום שהוא נגד תקנת דהע"ה ונכון ודוק:

ועוד א"ל ר' יוסי שא"א זה, מנבואת זכריה כדמוכח התם תראהו משם ובזה לא נשאר שום תפיסה להרמב"ם ז"ל ממאמר זה על שמנה ביאת הגואל מעיקרי הדת והכופר בזה כופר בדת משה רבינו ע"ה משום שרבי הלל לא כפר בביאת הגואל ח"ו:

ונראה לומר רמז בזה בכמה מאמרים מהתלמוד שכשהיו מורים לצדיקים שכר פעולתם היו מורים להם י"ג נהרי אפרסמון כמו שמצינו ברבי אלעזר בן פדת וברבי אבהו (ירושלמי פ' כל הצלמים) שהרמז להראותם י"ג נהרות רמז החשבון הזה לרמוז על אמונת י"ג עיקרים כמו שמנאם הרמב"ם שמעולם לא נסתפקו באחד מהם ולא זזו מלבם לעולם ועל היותם מאפרסמון ולא ממין אחר כדבש וחלב וכיוצא על היות אפרסמון דבר רוחניי בהיות דבר שייך לרוח שאין בו דבר גשמיות כחלב ודבש שמורים על גשמיות בהיותם דברים של אכילה ולכן מורים להם אפרסמון דבר רוחניי כענין האמנה שהוא דבר שכליי ורוחניי וענין אומרו ר' אבהו אני אמרתי לריק יגעתי נוכל לומר שכונת ר' אבהו לומר הן אמת שמעולם לא זזתי מלבי אמונת י"ג עיקרים כדעת הרמב"ם ז"ל אמנם לא עלה בדעתי לקבל שכר כי אם על השלשה בלבד כמו שמנה הרב בעל העיקרים ונסתפקתי אם ההלכה היא על השלשה שהם עיקר ולריק יגעתי על השאר וכיון שאחזו ליה י"ג עיקרים שכולם שרשים מעיקרי הדת אמר אכן משפטי את ה' כו'. ומאמר זה פירשתי באורך במדרש אליהו יע"ש:

ונחזור לתחלת הענין שבימות הגאולה יתרבו ויעלו ישראל לתכלית ההצלחות ודוגמתו בהצלחת דהע"ה שאמרו רז"ל כשהיה יוצא למלחמה היה מעורר חרבו על תתקצ"ט והיה דואג על אחד הנשאר כו' הרי ראינו דוגמתו בעולם רבוי ההצלחה לשלוט ידו בכל ועל אויביו יתגבר וכמו שאמרו הנשים המצחקות הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו ויחר לשאול מאד וירע בעיניו הדבר הזה (שמואל סי' ח"י) ויאמר נתנו לדוד רבבות ולי נתנו האלפים ועוד לו אך המלוכה כו'. וראוי לדקדק דלמה קפיד שאול בדברי הנשים

שאדרבה יותר מעלה נתנו לו ממה שנתנו לדוד שכונתן לומר מהשמכה שאול באלפים צריך דוד רבבות ונמצא שיותר מעלה נתנו לשאול ולמה חרה אפו:
אמנם י"ל דמה שלא הבין שאול זה מדברי הנשים אלא שכונתן להגדיל לדוד בראות שלא אמרו הכה המלך שאול וכראותו שלא הזכירו בשם מלך בהכרח גמור שעוד לו אך המלוכה כי כונתן היתה לתת הרבוי לדוד בראות שמיעטו שם מלך ממנו וזהו ועוד לו אך המלוכה. עוד יש לפרש דאה"נ דמשמע מדברי הנשים שיותר מעלה יש לשאול באומרן הכה שאול באלפיו כלומר מה שמכה שאול באלף אנשים צריך דוד רבבות. אמנם מה שחרה אפו ואמר שא"א זה אלא הכונה אחרת משום שדקדק באומרן ודוד ברבבותיו וכנהו לו הרבבות שאם היתה כונתן להגדילו לו יותר מדוד היה להן לומר הכה שאול באלפיו ודוד ברבבות שבאומרן ברבבותיו משמע שהרבבות שלו והוא מלך שלהן לכן ויחר לשאול מאד וירע בעיניו הדבר ויאמר נתנו לדוד רבבות ולי נתנו אלפים ואין לומר שכונתן להגדיל אותי כדפרישית אלא שבהכרח שעוד מעלה נתנו לדוד וכונתן לומר ששאול מכה אלף ולא עוד ודוד מכה רבבות וטעם הדבר היות כן בראותו שאך המלוכה כלומר בראותו שמיעטו המלוכה ממנו ומיעטו מלכותו בראותו שאמרו הכה שאול באלפיו והשוו לדוד לו באומרן לו ודוד ברבבותיו ולא אמרו ברבבות שברבבותיו משמע שהרבבות שלו והוא האדון שלהם ונמצא שמיעטו מלכותו בהגדילן לדוד לפניו שאין דרך להגדיל לפני המלך לשום אדם דע"ז נענש אוריה שקרא ליואב לפני דוד אדוני:
עוד נוכל לומר שדקדק שאול על אומרן ודוד ברבבותיו ולא אמרו ברבבה והיתה מובנת כונתן שלהגדיל לשאול נתכוונו אמנם בראות שעוד לו כלומר בראות שהרבו עליו רבבות לא כוונו כי אם להגדיל לדוד ולמעט המלוכה וזהו אך המלוכה. באופן שאמרנו שבימות המשיח יצליחו ישראל עד תכלית ההצלחות:
ובזה הבא נבא לביאור מאמר שהתחלתי אמר רבה בר בר חנה זימנא חדא הוה אזלינן במדברא וחזינן הני אווזי כו' הכונה במאמר זה אמר הוה אזלינן במדברא רמז לעוה"ז מדבר שמם החרב כנגד העולם הבא וחזינן הני אווזי רמז לאדום וישמעאל שמנים כאווזים מתענוגי העולם ומרוב שלותם וטובתם ומרוב תענוגיהם הם מלאים מכל טוב ואחרים מושפעים מהם וזהו הרמז באומרו דקא נגדי נחלי משחא מתותייהו ואמינא אית מנייכו לעלמא דאתי כלומר שאלתי ממנו אם היו מודים שיש לישראל כשפע הזה שיש להם עתה לעלמא דאתי לראות אם היו מודים בשלותן של ישראל העתיד להיות או אם היו בסברת בר ששך שהיה סובר שאין לישראל כתענוגיהם שיש להם עתה כאומרם ז"ל במס' ע"ז (פ' הסוכר דס"ה ע"א) רבא אשכח לבר ששך דיתיב עד צואריה בוורדא וקיימן

זונות ערומות קמיה אמר להן אית לכו כה"ג לעלמא דאתי כו' באופן שהיה סובר שאין לישראל לעלמא דאתי כענין תענוגיהן כמו שמוכיח מדברי בר ששך ע"ש ולכן שאל כאן רבה בר בר חנה אית לכו מנייכו לעלמא דאתי לראות אם מודים שגם ישראל עתידים לזה חד הרים הכנף והוא ישמעאל לרמוז למעלה ממנו אתם פורחים ועולים לע"ל והודה בזה בהיות ישמעאל שחזר בתשובה כדחז"ל ולכן הודה במעלתם של ישראל העתידה ועל שכר ועונש שהקב"ה עושה עם כל אחד בהיותו משגיח על בריותיו. וחד דליא אטמא לרמוז על עשו שלא הודה על שכר ועונש ועל מעלתן של ישראל אלא שלעולם יהיו שפלים כאטמא ומדוכים בגלות במקום דריסת רגליהם וגם רמזו לו שהעולם השפל הוא עיקר וזהו הרמז באטמא שהוא אבר שפל א"ר אלעזר עתידין ישראל ליתן עליהם את הדין והטעם לפי שבחטאתם ועיכוב התשובה מעכבים הגאולה שאז יראה עשו הרשע איך האמת אתנו ושהקב"ה משגיח על בניו העושים רצונו היפך סברתו הפגומה ונמצא שבעיכוב המשיח שאנו גורמים יש חילול ה' בדבר בראותם בני עשו הרשעשמתאמת דבריהם בהיותם בשלוה כדחז"ל במס' ע"ז (בפ"ק די"א ע"א) שאומרין בני עשו סך קירי פלסתר אחוה דמרנא זייפנא כו':

עוד נראה לרמוז הוה אזלינן במדברא ירצה שהיה מתבודד בשכלו במעלת התורה שנמשלה למדבר כמו שדרשו ז"ל וממדבר מתנה וחזינן הני אווזי כלומר חזינן מלאכי השרת שהם בעלי כנפים כאווזים וחזינן להו דהוו משחקים מן לצדיקים לעלמא דאתי כאומרם ז"ל למה נקרא שמו שחקים ששוחקים מן לצדיקים לעלמא דאתי וזהו שאמר דקא נגדי נחלי משחא מתותייהו לפי שהמן נקרא שמן כדכתיב וטעמו כחטם לשד השמן ואמינא להו אית מנייכו לעלמא דאתי כלומר שאל ממנו אם יזכו לזה לעלמא דאתי לראות אם יהיו מבטיחים לו על אכילת המן הזה חד דליא לי אטמא כלומר אם עוסקים בתורה ובמצות שם במקום דריכת רגליהם שהוא בעולם השפל יזכו לאכול מהמן הזה שהמלאכים שוחקים לפי שכל מי שטרח בערב שבת שהוא בעוה"ז יאכל בשבת שהוא עוה"ב וחד דליא לי הכנף לרמוז שבקיום המצות לא די שיזכו לאכילת המן אלא שיתעלו יותר מבעלי כנפים שהם המלאכים או רמז להם שעתידין שיעשה להם הקב"ה כנפים כנשרים בהיותם צדיקים כדחז"ל בסנהדרין (דצ"ב ע"ב) כי אתא לקמיה דרבי אלעזר אמר עתידין ישראל ליתן את הדין בידעם במעלתם אם יזכו ואינם חוזרים בתשובה לקרב הגואל במהרה בימינו אמן:

סמוך לחתימה נראה לכתוב עוד בענין הגאולה בפסוק ישעיה (סי' כ"ז) הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל ומלאו פני תבל תנובה הכמכת מכהו הכהו אם כהרג הרוגיו

הורג בסאסאה בשלחה תריבנה הגה ברוחו הקשה הכונה שעכשיו אוה"ע אינם מחזיקים לנו שאנו בני יעקב אבל ע"י הבאים בהם השבטים אז על ידם ישרש יעקב ובראותם נפלאות השם יציץ ופרח לנו שם ישראל שהוא שם חשוב ואז ומלאו פני תבל תנובה מלשון ניב שפתים שידברו זה ע"ז ומה יאמרו הכמכת מכהו הכהו כלומר יאמרו האומות זה לזה עכשיו שיש ממשלה לישראל כמכת שהכה פ' הגוי לישראל הכהו עכשיו לינקם ממנו אם נהרג הרוגיו הורג זה הגוי מיד ישראל כשם שהוא עשה ואימתי זה בסאסאה בשלחה כשיתמלא סאתם תריבנה הגה ברוחו הקשה ביום קדים:

גרסינן במס' פסחים (פ"ד דס"ב ע"ב) ז' דברים מכוסים מבני אדם יום המיתה ויום הנחמה כו' ומלכות בית דוד מתי תחזור למקומה ומלכות חייבת מתי תכלה כו' ופירש רש"י ז"ל יום הנחמה שכל אדם יתנחם מדאגתו לשון אחר הנחמה יום הישועה שהוא קץ וגאולה ונחמה לעולם עכ"ל:

וקשה כפי לשון האחרון דהיינו מלכות בית דוד מתי תחזור וגם מלכות הרשעה מתי תכלה היינו יום הישועה ונמצא מונה ג' חלוקות ואינו אלא אחת משום שכשמלכות בית דוד תחזור אז הוא יום הישועה ואז מלכות חייבת תכלה אמנם יב היטב עם מה שקבלתי מרבי הקדוש בסדר ביאת הגאולה שתחלה יתגלה המשיח ויסתתר ואח"כ יבואו השבטים ואחר בואם יתגלה באיזה זמן שיהיה וילחם עם האומות ע"כ וכפ"ז יום הישועה שהוא יום הנחמה הוא כשיתגלה משיח בעולם היינו יום נחמה ואחר שיסתתר ויבא אחר בואם השבטים זה הזמן נעלם מבני אדם מתי יהיה וזהו ומלכות בית דוד מתי תחזור למקומה ואחר שיתגלה ויבא המשיח עדיין מכוסה מבני אדם עד איזה זמן יהיה תכלית מלכות חייבת כלומר נעלם מבני אדם שיעור המשך הזמן שצריך ער כלותם ויהיה במהרה בימינו אכי"ר. נאום הצעיר אליהו בכמהר"ר שלמה אברהם הכהן האתמרי ז"ל:

פרק יח

מעין החכמה.

הנה נתתי רמז על כמה מאמרים של רבה בר בר חנה והנם מפוזרים בתוך הדרוש והנה עתה ארמוז בכמה מאמרים שלא רמזתי בהם ובאמת שלא באתי לרמוז בהם בהיותם הדברים תמוהים בעיני בלתי אפשרים שכל המתמיה ע"ז לומר א"א מלעיג על דברי חכמים וכופר ביכולתו ית' ומקצר ידו ח"ו אלא שהדברים כפשוטן כמו שפי' רש"י ז"ל וז"ל כל הני עובדו דקא חשיב משום מה רבו מעשיך ה' ויש מהם להודיע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא או לפרש מקראות האמורים בס' איוב המדברים בעופות גדולים

ובהמות ודגים גדולים שכל שיחת ת"ח צריכה תלמוד עכ"ל. אמנם באתי לרמוז בהם בהיות היש בדברי חכמים ז"ל פרד"ס ואולי זהו הרמז אבל הדברים כפשוטן שהרי נברא גם בהמות בהררי אלף שאוכל בכל יום אלף הרים ובבקר חוזרים ומצימחים לפניו וכמה מן הכחות שברא בעולמו כמו שתמצא במדרש כונן יע"ש ונמצא שהאומר על דברים אלו שא"א להיות נקרא מלעיג על דברי חז"ל ונותן שיעור ביכולתו ית' ח"ו שהרי כמה מהדברים אחרים יש בעולמו יותר גדולים מאלו אשר עין לא ראתה ומיהו בהיות שדלת העם אינן יודעים בין טוב לרע וחושבים שאין שיעור לעולם כי אם העיר שיושבים בה ואין אומר ואין דברים כי אם מה שעיניהם רואות לכן אין ראוי לומר מאמרים אלו בפניהם לעשותם מזידים בהיות דעתן קלה עליהם:

דרוש על מלחמת יצה"ר ויצר הטוב. אמר רבה בר בר חנה (בתרא פ"ה דע"ג ע"ב) לדידי חזי לי ההוא אקרוקתא דהוה כי אקרא דהגרוניא ואקרא דהגרוניא כמה הוי שיתין בתי אתא תנינא בלעה אתא פושקנצא ובלעה לתנינא וסליק ויתיב באילנא ת"ח כמה נפיש חילא דאילנא אמר דב פפא בר שמואל אי לאו דהואי התם לא הימניה כו':

הכונה ההוא אקרוקתא מדבר על תלמיד חכם לפי שהצפרדע נקרא צפור דעה כאומרם ז"ל וכשם שהיא חיותה במים ומצפצפה שם כך ת"ח חיותם בתורה ומדברים בה תמיד אתא תנינא ובלעה ר"ל בא היצר הרע הנקרא תנין שהוא נחש להלחם עמו ולבלוע אותו לפי שכל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו ויצרו מבקש להרגו כדכתיב צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו וכמעט שהיה בלוע בפיו אתא פושקנצא שהוא העורב רמז ליצר הטוב הנקרא עורב כדכתיב שחורות כעורב ונקרא עורב על שם שמשחיר פני ישראל בכובד דקדוקי המצות בעוה"ז ובהסיר אותם מתענוגי לבם ובלעה לתנינא שהוא יצר הרע כלומר נלחם עמו ונצחו וכיצד נצחו שבא ויתיב באילנא דחיי שהיא התורה כדחז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש ועוד כאומרם ז"ל אמר הקב"ה לישראל בראתי יצר הרע בראתי עמו תבלין ומהו התורה. או אמר וסליק ויתיב באילנא דחיי כלומר כיון שנצח יצרו זכה לישב באילנא דחיי לעוה"ב אמר תא חזי כמה נפיש חילא דאילנא כלומר תא חזי כמה נפיש כח התורה לנצח לאבן הקשה הזאת שהוא היצר והאילן רמז לתורה כדכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה אמר רב פפא בר שמואל אי לאו דהואי התם לא הימניה כלומר אי לאו שהייתי ת"ח וראיתי כמה תוקף מלחמת יצה"ר עם הגדולים וחכמים לא הימניה:

רמז על משפט רשעים בגיהנם. ואמר רבה בר בר חנה זימנא חדא הוה אזלינן בספינתא וחזינא ההוא כוורא דיתבא ליה אגביה אכלא טינא באוסיה ואדחוהי מיא ושדיוה לגידא

וחרוב מיניה שיתין מחוזי ואכלו מיניה שיתין מחוזי ומלחו מיניה שיתין מחוזי ומלאו מחד גלגלא דעיניה תלת גרבי דמשחא וכי הדרן לבתר תריסר ירחי שתא חזינן דהוו קא מנסרי מגרמיה מטללתא ויתבי למבני הנך מחוזי כו'. הכונה בזה יובן בשנקדים קודם מאמר חז"ל במס' חגיגה (פ"ב די"ד ע"ב) תנו רבנן ד' נכנסו לפרדס אלו הן בן זומא בן עזאי ואחר ור"ע אמר להם ר"ע כשתכנסו אצל אבני שיש טהור תזהרו שלא תאמרו מים מים משום דכתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני בן עזאי הציץ ומת עליו הכתוב אומר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו בן זומא הציץ ונפגע עליו הכתוב אומר דבש מצאת אכול דייך אחר קצץ בנטיעות ר"ע יצא בשלום ע"כ:

והנה עם זה בא בעל המאמר להזהיר לאדם מאד מאד שישמור מליכנס בענינים אלו שלא כל הנכנס יוצא בשלום אם לא יהיה כר"ע ואחר יוכיח שהציץ וטעה ונפגע אמר הוה אזלינן בספינתא רמז לעולם הזה ה משל ל פינה וחזינן ההוא כוורא רמז לאדם הנמשל לדג כי מה הדג חיותו במים כך האדם אין חייתו כי אם בתורה שנמשלה למים ומה האדם עולה מתהומא דמיא עד רום מיא כן האדם עולה במחשבתו עד לרקיע כדרך ד שנכנסו לפרדס שמתוך ההתבודדות בדעתם נראה להם כאלו עלו למעלה כמו שפי' התוס' ז"ל ע"כ ויש סכנה שמא יטעו כאלישע שנכנס טינא בלבו וזהו מה שרומז באומרו ואכלה טינא באוהיה כלומר נכנס בו טינא ויצא למינות וכיון שיצא למינות אדחויי מיא נדח מהתורה הנמשלת למים שדחה אותו הקב"ה מתורתו כאומרם ז"ל שם יצאת ב"ק ואמר שובו בנים חוץ מאלישע וכיון שכן שדייא לגודא וגודא מלשון גודו אילנא כלומר עקרו הקב"ה לאלישע שלא יהיה לו חלק לעוה"ב. אמר וחרוב מיניה שיתין מחוזי מחוזי הם החכמים החוזים תמיד בתורה ומתוך זה חוזים בעתידות וחרוב מיניה שיתין מחווי כלומר נחרבו ונעקרו מן העולם כמה חכמים מסבת הריגת אותו תינוק שהרג על שאמר לו ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי והבין שאמר לו ולאלישע אמר אלהים (שם דט"ז ע"ב) והרגו וההורג נפש אחד מישראל כאלו חרב עולם מלא כאומרם ז"ל ונמצא שהרג כמה חכמים שהיו עתידין לצאת מעולם מלא. ואמר ואכלו מיניה שיתין מחוזי כלומר למדו חכמים שלא ליכנס בענינים אלו מיראתם ממה שראו שאירע לאלישע אחר ומלת אכלו מיניה ר"ל ראו ולמדו ממנו שאין ראוי לכל אדם ליכנס בזה ומלחו מיניה שיתין מחוזי במלח שממרק את הבשר גם הם פירשו ומרקו עצמן בראותם אותו שבעבור זה שנכנס לפרדס ולא הבין יצא למינות ולכן ברחו עצמן מליכנס בזה. ומלאו מחד גלגלא דעינא תלת מאה גרבי משחא אמר מחד גלגלא דעינא רמז לר"מ שלמד ממנו תורה שרימון מצא תוכו אכל והענין אומרו ג' מאה גרבי דמשחא שם רמז על רבוי ההלכות

הגדולות שלמד ממנו מעולות וברורות כשמן שעולה על כל המשקים. אמר וכי הדרן לבתר תליסר ירחי שתא חזינן דהוה קא מנסרי מגרמיה מטללתא ויתבי למבנינהו הנך מחוזי הרמז בזה שכשמת ר"מ תלמידי הכניסו בגיהנם ואחר י"ב חודש כמשפט רשעים בגיהנם שעבר עליו מירק ותיקן מה שעוה ונבנה מה שהרס ודוק:

דרוש על מעלת מי שאינו מתגאה בתורתו. ואמר רבה בב"ח זימנא חדא הוה אזלינן בספינתא חזאי ההיא צפרתא דהוה עד קרסוליה במיא ורישיה ברקיעא ואמרינן לית מיא ובעינן נחות לאוקורי נפשין נפק בת קלא ואמר לן לא תחותו להכא דנפלה ליה חציצא לבר נגרא הא שבע שנין ולא מטיא לארעא ולא משום דנפישי מיא אלא משום דרדיפי מיא אמר רב אשי ההוא זיז שדי הוא דכתיב וזיז שדי עמדי עכ"ל:

כונת המאמר אמר הוה אזלינן בספינתא כלומר הוה אזלינן בעולם הנמשל לספינה כאשר כתב בעל בחינת עולם שעולם הזה נמשל לים סוער וזועף כו' לכן אמר הוה אזלינן בספינתא היושבת בלב ימים שהיא העולם שנמשל לים אמר חזיא ההיא צפרתא רמז על ת"ח שנמשל לצפור שמצפצף תמיד בתורה והוה עד קרסוליה במיא כלומר שלא היה מתגאה בתורתו שאע"פ שהיה מלא בתורה וטבוע בים החכמות לא היה מונה תורתו מצד הענוה שבו כי אם מקצת חכמתו וזהו אומרו עד קרסוליה במיא ומתוך זה זכה שרשיה ברקיעא כלומר שהיו מביאים לו שלמא מרקיעא כדרך שהיו מביאים לאבא אומנא ובראותנו ענותנותו סברי' לית מיא הכא כלומר ענותנותו גרם שחשנבו דלאו מלא תורה הוא ובעינן לירדולפלפל עמו ולהורות לו חכמתנו וזהו אומרו ובעינן נחות לאוקורי נפשין נפק בת קלא ואמר לא תחותו להכא דנפלה ליה חצינא לבר נגרא שבע שנים ולא מטיא לארעא כלומר אל יעלה על דעתכם לירד להראות חכמתכם לו שמה שמורה שיושב עד קרסוליה במיא שאין בו תורה הרבה הוא מסבת ענותנותו וראיה לדבר דהא שבע שנים כלומר כמה שנים שירד כאן נגר ובר נגר ולא יכיל לנצחו ומה שלא נצחו לא משום דנפישי מיא שלעולם אותו שירד היה חכם ממנו ולא נצחו אלא משום דרדיפי מיא שתורתו של זה שירד היתה תורה עבודה לקנטר ולכן סייע הקב"ה לזה שתורתו לשמה ובהיות כן אל תחותו אתם להראות לו חכמתכם שזה נקרא שלא לשמה אמר רב אשי ההוא זיז שדי הוא כלומר זה ת"ח שירד לנצחו לקנטר אינו ת"ח אלא זיז שדי הוא דכתיב וזיז שדי עמדי אסור לקרותו בשם ת"ח מאחר שלמד לקנטר כו' אלא בשם זיז שדי כו':

או אפשר שאומרו ההוא זיז שדי חוזר לאותו שלומד לשמה וקראו זיז שדי אדרבה למעלה כדאיתא במדרש כונן וז"ל ביום חמישי נטל הקב"ה אור ומים וברא מהם לויתן

ואשתו וכל דגיהם ותלה כל העולם על סנפיריו של לויתן עירב רקק המים בהם וברא בהן זיז שדי וכל עוף השמים ותלה רגליו של זיז שדי על סנפיריו של לויתן וראשו כנגד כסא כבודו עכ"ל לענייננו ובהיות מעלתו של זיז שדי זה לכן בספרו זה הענין לפני רב אשי של זה הלומד לשמה אמר ההוא זיז שדי הוא שנאמר וזיז שדי עמדי ודוק:

או אפשר לרמוז הענין בהיפך ההוא צפרתא שהוא ת"ח דיתיב עד קרסוליה במיא שהיה עוסק בתורה שנמשלה למים ואמר עד קרסוליה שלא היה ת"ח מוחזק והיה מתגאה עד השמים וזהו וירישיה ברקיעא ובעינן נחות לאוקורי נפשין כלומר בעינן לירד שם להשפילו ולהחזירו למוטב ונפק ב"ק ואמר אל תחותו לפלפל עמו שלא תוכלו עמו שאינו מקבל מוסר דהא שבע שנים שירד שם ת"ח גדול נגר ובר נגר ולא יכול להשפילו ולהודיע לו שפלותו ומיעוט חכמתו ולא משום דנפישי מיא כלומר לא משום שהיה חכם גדול אלא משום דרדיפי מיא מרוב פלפולו אמר רב אשי ההוא אסור לקרותו תלמיד חכם אלא זיז שדי הוא נמשל לבהמות יער:

ויפיח לקץ ולא יכזב. הוה אזלינן במדברא (א"ה צל"ע דלשון הגמ' הוא אזלינן בספינתא וכמו שדרש לעיל) רמז שהיו מתבודדים בענין הגלות המר הזה כמה שנים רמז למדבר חרב ושמם לארכו ולרחבו וחזינן ההוא צפורתא שהוא המלך המשיח היושב בקן צפור שהיה עד קרסוליה במיא וירישיה ברקיעא:

ולהבין זה נקדים שידוע שיש מאמרים מחולקים זה עם זה עד אין קץ שיש שמהם נראה שמלך המשיח יושב בגן עדן כדאיתא במדרש איכה באותו תינוק שנולד ביום ט' באב ובמס' תענית וכמה מקומות ויש מאמרים אחרים שנר' שהוא בחיים אין מספר לאלו המאמרים וכדחז"ל במס' סנהדרין אם מן החיים כרבי ובניו ואם מן המתים כדניאל וחביריו וכמה מקומות מהזוהר הק' והפשרה בזה שכשהקב"ה ירצה לגאול לישראל יתלבש נשמתו של משיח שהיא צרורה בג"ע בקן צפור באיש הראוי לה ויגאל לישראל ע"י ונמצא בזה שיושב בזה העולם והוא הגוף ויושב בג"ע והיא הנשמה וזהו מה שרומז כאן שהצפור הזה הוא המלך המשיח יושב עד קרסוליה במיא לרמוז שגופו כאן בזה העולם בהזדקקות והתלבנות גדול במים וירישיה ברקיעא רמז לנשמתו שהיא צרורה ברקיעא ואמרינן לית מיא כלומר סברנו לומר לית תורה בישראל הנמשלת למים ומסבת זה אינו בא ובעינן נחות לאוקורי נפשין כלומר ורצינו להקריבו בתפלה ועל ידי ענויים של נפש וסגופים וזהו לאוקורי נפשין לשון קרירות לקרר דמנובחלישות חלבנו ודמנו ונפק בת קלא ואמר אל תחותו לכאן ר"ל אל תכניסו עצמכם בתגר זה לקרבו קודם זמנו אלא עד שתחפץ כמו שנשבע הקב"ה לישראל וראיה לדבר ראה שבע שנים כלומר הרבה

שנים שנפל חצינא לבר נגרא ולא מטיא לארעא חצינא לבר נגרא רמז לבן כוזיבא שהיה קשה כברזל גבור כארי ולוחם ומכלה הכל כחצינא הזאת ועם כל זה לא עלה בידו כלום ומה שלא עלה בידו כלום לא היה מסבה שלא היה בו כח להלחם נגד אויביהם שהרי היה קשה כברזל ולא משום חסרון שהיה צריך דנפישי מיא שהרי חכם גדול היה עד שרבי עקיבא היה נושא כליו אלא לא עלה בידו משום דרדיפי מיא כלומר שמסבה שעדיין לא היה עת רצון רדיפי מיא כלומר רדפו התורה שנמשלה למים שהוציא מפיו פסוק הלא אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו ואע"פ שדוד המלך ע"ה אמרו בתמיה גיטין:

הרי ברור שכיון שאינה עת רצון אע"פ שיעשו מה שיעשו אינם יכולים לעשות כלום ולכן אל תחותו אתם בענין זה לקרבו קודם זמנו. אמר רב אסי ההוא זיז שדי הוא שנאמר וזיז שדי עמדי כלומר מלך המשיח הוא כזיז שדי מה זיז שדי רגליו עומדים על לויתן וראשו תחת כסא הכבוד כדאיתא במדרש כונן כן מלך המשיח רגליו על לויתן שעתיד להאכילו לישראל וראשו תחת כסא הכבוד שאין מי שישלוט בו כי אם הקב"ה כביכול שבידו לשלחו בעת שירצה:

או הרמז שקראו זיז שדי לרמוז שעתיד להחזיקו כזיז שדי כבהמת השדה לחרפו ולגדפו מהדברים המכוערים ומעשים הנראים לחוש הראות ועם כל זה אומר הקב"ה שעמי הוא שנאמר וזיז שדי עמדי ורמז זיז שדי כלו' הודה והדרה וזיוה שדי עמו ודוק:

ומשפיל ומרים שם עד ע"א ואמר רבה בר בר חנה אמר לי ההוא טייעא תא ואחוי לך היכא דנשקא ארעא ורקיעא אהדדי אזלי וחזאי דעביד כוי כוי שקלתא לסלתאי ואנחתה בכוותא דרקיעא עד דמצלינא בעיתא ולא אשכחתיה אמרי ליה איכא גנבי הכא אמר לי גלגלא דרקיעא הוא דהדר נטר עד למחר כי השתא ומשכחת לה (עיין בתשובת הרי"ף סי' י"ד ותשובות הגאונים שבס' נהרות דמשק סי' קכ"ח):

הכונה בזה שההוא טייעא היה אליהו ז"ל ואמר ליה לרבב"ח תא ואחוי בחכמת המזלות והוא במקום דנשקא ארעא ורקיעא דארעא רמז למזל העניות ורקיעא רמז למזל המחייב עשירות אזלינא וחזינא דעביד כוי כוי כלומר הראני המזלות במקום קביעותם וסדר הליכותיהן וז"א כוי כוי שקלתיה לסלתאי ואנחתיה בכוותא דרקיעא עד דמצלינא בעיתא ולא אשכחתיה כלומר רציתי להתפלל על ענין מזונות שיהיו מזומנים לעת הצורך ולא אשכחתיה רמז שלא נעניתי על זה משום דמזוני לאו בזכותא תליא כי אם במזלא שהרי כמה חסידים הראוים לכל טוב הם בחוסר כל אמרי ליה איכא גנבי הכא כלומר איכא גנבי הכא שגונבים הממון ממי שראוי לה אמר לי גלגלא דרקיעא הוא דהדר כלומר אין

ענין המזונות תלוי בוכות כי אם בגלגלא דרקיעא שהוא במזל נטר עד למחר כי השתא ומשכחת לה ר"ל המתן עד שיחייב לו המזל מזונות ותשכח לזה העני שהעשיר:
ואפשר עוד לרמוז אמר לי ההוא טייעא שהוא אליהו ז"ל תא ואחוי במקום שהעני והעשיר שוין וזהו רמז באומרו ארעא ורקיעא מורה על עשיר שמתרומם לו עשרו עד רקיעא וחזאי כוי כוי הראני ארץ עשויה כוי כוי שהוא בית הקברות ששם קטן וגדול שם הם שוים ועוד רמז לו שאע"פ שכולם מונחים שם בשוה אמנם מי שהוא צדיק אשר הוליך עמו צדה לדרכו אע"פ שלחוש העין מונח שם בשוה אבל אינו כן כי הוא בג"ע וז"א שקלתיה לסלתאי ואנחתיה בכוותא דרקיעא עד דמצלינא חוזר לצדיק לרמוז על מעלתו שמועיל לחיים אף כי אחרי מותו להתפלל עליהם בכל צרתם לו צר כאומרם "ל גבי האבות וכאומרם עוד שאלולי התפלה שמתפללים המתים על החיים לא היה בהם קיום והעמדה בעולם אמרי ליה איכא גנבי הכא כלומר אחר שלא אשכחתיה לצדיק במקום שנקבר וכדאיתא בילקוט חדש שמרע"ה אע"פ שנקבר שם מול בית פעור אמנם מלאכי השרת הוליכוהו במערת המכפל' כו' וכן ג"כ בשאר הצדיקים וז"א איכא גנבי הכא בהיות שאינן מצויין במקום קבורתם כשאר מתים הנקברים במותם אמר לו גלגלא דרקיעא הוא שהעלו אותם לגן עדנן ולכן אינן מצויים כשאר מתים שנרקבים וכלים גופם מסבת שגלגל הרקיע העלה נשמתם למעלה הגופים קיימים והמשל בזה לשושנה המונחת במים כל זמן ששורשו במים העלים שלה אינן נכמשים ג"כ בהיות הנשמה שהיא שורש הגוף הטהור הזה ברקיע גופו אינו נכמש ואינו שולט עליו רמה ותולעה אמר נטר עד למחר כי השתא ומשכחת לה כלומר נטר עד תחיית המתים ומשכחת לה לנשמתא דא בגופא לפי שהצדיקים הם החיים:
ואפשר עוד לרמוז שכונת המאמר מדבר על אדה"ר ובא ההוא טייעא שהוא אליהו ז"ל לגלות לרבב"ח סוד הגלגול אמר תא ואחוי פי' תא ואספר לך בענין מעשה בראשית ממה שאירע בתחילת הבריאה היכא דנשקא ארעא ורקיעא לרמוז על תחילת בריאת שמים וארץ שכולם נבראו כאחד כאלפס בקדרה כדחז"ל:
וזהו רמז לו באומרו היכא דנשקא ארעא ורקיעא או רמז לו בזה קודם בריאת אדה"ר דאז נשקא ארעא ורקיעא בהיות אין דבר מפסיק ביניהם שעדיין אדם לא נברא וחזאי דעביד כוי כוי רמז לו בזה שאז העולם אחר בריאת שמים וארץ עדיין לא היה נתקן העולם ועשוי ככוי כוי משום שלא נתקן ונתכשר לפני הבורא יתברך שמו כי אם עד שברא לאדם דזהו תכלית כל מה שברא ואחר שבראו הניחו בג"ע לעבדה ולשמרה וכדחז"ל לשמור מ"ע ומצוח ל"ת וזהו הרמז במה שאמר שקלתי לסלתאי ואנחתי בכוותא דרקיעא

שהוא אדם הראשון שהניחו בג"ע שהוא כוותא דרקיעא עד דמצלינא בעינא כלומר כדי שיתפלל ויזמר וישבח שם לבוראו בכל עת. ולא אשכחתיה כלומר חטא ואכל מן העץ ופשע במאמרו יתברך מיד התחילו המלאכים לקטרג עליו כדחז"ל שכשחטא אדם הראשון אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע לא טוב אמרו הראשונים שלא יברא כו' ומה קטרגו עליו שכיון שאכל אמרו איכא גנבי אכל וגזל מן העץ אמר גלגלא דרקיעא אמר הקב"ה אע"פ שחטא איני טורדו מן העולם ואיני ניחם שבראתי אותו שהרי יכול להתתקן על ידי גלגול בדור אחר ובזה יתכפר עונו וז"ש נטר עד למחר רמז שיחזור לבא וכדחז"ל א'דם ד'וד מ'שיח הרי. נשמתו בא בדוד ובמשיח וזהו הטעם שלעולם דוד היה מן הנרדפים וחרפוהו וגדפוהו וכמו שמצינו בשמעי בן גרא וכן המלך המשיח עתידין לחרפו ולגדפו כדי לכפר עון הגנבה שגזל מן העץ ואכל שכן משפט הגונב דכתיב לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב ואם אינו למלא נפשו כי ירעב כן משפטו לבזותו ולכן עתיד מלך המשיח להיות בזוי ושסוי בפי כולם ולהחזיקו ככלב מוסרח כדאיתא בחז"ל ובזה"ק וזהו הטעם שלא יאמינו בו רוב מבני עמנו עד שעתיד הקב"ה להעמידו בגג המקדש ולהעיד עליו כדאיתא בילקוט ישעיה והטעם שכיון שחרפוהו וגדפוהו מהמעשים המכוערים שעשה בחוש הראות אומרים היאומן שזה ימלוך עד שיעיד הקב"ה עליו כו':

דרוש על רשב"י אמר רבה בר בר חנה זמנא חדא הוה אזלינן בספינתא וחזינן ההוא כוורא דיתבא ליה חלתא אגביה וקדח אגמא עילויה סברינן יבשתא וסלקינן ואפינן ובשלינן אגביה וכד חם גביה אתהפיך ואי לאו דהוה מקרבת ספינתא טבעינן כו'. הכונה בזה לרמוז על מעלת תהלת התורה בכח הצדיקים המשיגים סיבתה והביא ברמז כח רשב"י שבראיית עינו היה ממית והוא בכח תורתו ואמר הוה אזלינן בספינתא רמז לעולם וחזינן ההוא כוורא רמז על רשב"י דומה לדג שחיותו במים כן הוא בתורה דיתבא ליה חלתא אגביה לרמוז על התעסקותו בתורה בתוך המערה טמון בחול עד שעלה פילי בגופו וזהו שאמר וקדח אגמא עילויה אמר סברינן יבשתא וסלקינן ואפינן ובשלינן כלו' ירדנו להתעסק כל אחד ואחד בתאותו בענייני העולם וכד חם גביה אתהפיך כלו' כשיצא מן המערה וראה כל העולם מתעסקין בהבלי הזמן כעס עליהם להורגן כדאמרינן במסכת שבת (פ"ב דל"ג ע"ב כד נפקו מן המערה חזו אינשי דקא כרבי וזרעי אמר מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה בכל מקום שהיו נותנים עיניהם היה נשרף וז"א וכד חם רמז על הכעס שאין אדם כועס אא"כ מתחמם עצמו אמר ואי לאו דהוה מקרבת ספינתא טבעינן רמז ואם לאו שיצא בת קול ואמר להם שישובו למערה היו ממיתים העולם:

הפרת נדרים ואמר רבה בב"ח אמר לי ההוא טייעא תא ואחוי לך טורא דסיני אזלי וחזאי דהדרן ליה עקרבי כו' עיין בדרושי על זה (א"ה לעיל דרוש ט"ז ע"ש) אמנם עתה נראה לפרש עם מה שכתב בספר הפליאה שיש מלאך אחד שמתיר שבועותיו של הקב"ה ושם המלאך הזה מי וכן בס' מגלה עמוקות אופן ג' משם המדרש מלאך אחד יש בין שמים וארץ ושמו מי והוא מפר נדרו של הקב"ה עכ"ל לענייננו:

אמר רבב"ח אמר לי ההוא טייעא שהוא אליהו ז"ל תא ואחוי לך טורא דסיני רמז לו גלות ישראל שישראל הם טורא דסיני דהדרן ליה עקרבי שהם ע' אומות אמר שמעתי ב"ק שאמר אוי לי שנשבעתי שהקב"ה היה דואג בצערם של ישראל והיה אומר אוי לי שנשבעתי לגלותם ואם תאמרו שאבדה תקותם מאחר שיש שבועה ח"ו מי מפר לי כלומר המלאך ששמו מי מפר לי השבועה. ובזה לא נשארה קושית התוס' וז"ל מי מפר לי משמע מכאן דאין היתר לשבועה והא אמרינן ת"ח יכול להתיר נדרו והעמידו בדבריהם בתמיה אבל כפי מה שפירשנו שמי הוא המלאך המיפר שבועותיו של הקב"ה לא נשאר קושיא כלל ודו"ק:

וזהו כונת פסוק כי גדול כים שברך מי ירפא לך מלאך מי ירפא לך שיתיר להקב"ה מה שנשבע עליך לרעה. וכיון שבא רבב"ח וסיפר המעשה לחכמים אמרו לו שוטה שכיון ששמע מהקב"ה שיש התרה לשבועה על ידי מלאך מי היה לך לומר מופר לך מופר לך ורבב"ח סבר שהיו הדברים על שבועת המבול ובשבועת המבול אפילו למלאך מי אין לו רשות להתיר כי אם שבועה שהוא לטובתם של ישראל ורבנן קראו לו שוטה משום שאמר אוי ועל הרעה לא שייך אוי כו' כל העולם מקשין דלמה לא חזר תלמודא להקשות נגד רבב"ח שמאחר שאמר אוי איך סבר דמשבועת המבול אמר. ולעד"ן הקושיא אינה קושיא לפי שכיון שסיפר רבב"ח ששמע אוי לי שנשבעתי וסבר דאשבועתא דמבול אמר כמו שאמר אח"כ נמצא שמיד טעה טעות כזה שאעפ"י שאמר הקב"ה אוי אמר אשבועת המבול ואם כן מה יחזור להקשות נגדו שמאחר שאמר אוי דאשבועתיה דמבול אמר שהרי מתחלה נגלה שטעה שלא דק במלת אוי והבן:

אך יש להקשות דאיך שייך התרה בשבועתו של הקב"ה מאחר שאין פתח על שבועתו משום שהכל גלוי לפניו משום שענין הפתח הוא שנעלם מהנשבע איזה דבר בשעת שבועתו שאם היה יודע אותו דבר לא היה נשבע ובקב"ה לא שייך זה. אמנם נראה לתרץ עם מה שתי' בעלי התוספות במלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול והקשו שהרי הקב"ה שהוא מלך ומוחל וי"ל דשאני הקב"ה שהוא מלך על כל העולם ואם לא היה מוחל היה מחריב העולם והכונה לתרץ דזיל בתר טעמא תלמיד חכם שמחל כבודומחול

משום שהתורה והגדולה שיש לו הוא מעצמו אבל המלך אין לו רשות למחול שהמלוכה אינה שלו. נמצא שאם המלך היה המלוכה מעצמו היה לו רשות למחול וא"כ הקב"ה מוחל בהיות המלוכה מעצמו שלא קיבלה מאחר ח"ו כדכתיב כי לה' המלוכה באופן כפי תירוץ התוס' נוכל לתרץ מה שהקשינו דאיך שייך התרה בהקב"ה מאחר שאין פתח אלא דשאני הקב"ה יכול להתיר שבועתו אעפ"י שאין פתח לשבועתו משום שאם לא יתיר יחריב העולם וא"ת אעיקרא דדינא פירכא דמאחר שהכל גלוי לפניו ויודע שסוף סוף צריך לעשות התרה לזאת השבועה א"כ למה נשבע שאעפ"י שהאדם בעל בחירה ונשבע על הרעה בעבור עונותיו אבל סוף סוף יודע שעתידין לחזור ואין ידיעתו מכרעת כמו שכתב הרמב"ם ז"ל (בפ"ה מה' תשובה ובח' פרקים שלו פ"ח עי"ש) אלא י"ל שמה שנשבע הוא כדי להטיל הכעס עם השבועה כדרך שפירשו המפרשים ז"ל בפסוק וינחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות לעמו שהטעם שוינחם ה' על הרעה ולא עשה והתיר על שבועתו וכדחז"ל שנתעטף הקב"ה ומשה התיר לו מסבת שדבר לעשות לעמו ומסבה שנשבע לכלותם הטיל הכעס עם מה שנשבע עי"ל שנשבע כדי להפחיד העולם כדי שיחזרו בתשובה מיד מאימת השבועה. עי"ל כיון שהקב"ה יודע העתידות משעה שנשבע נשבע עד זמן פלוני ולא עוד שיודע שאז ישראל טובים וראוים לגאולה ובהיות כן אין צריך פתח לשבועתו ולסיים בכי טוב בענין נחמה וישועה אפרש פסוק רצית ה' ארצך שבת שבית יעקב מזקנים אתבונן שפירשו בפסוק ציון במשפט תפדה משום (שלא) שבשביל ישראל הטיל כעסו עליו ולכן בדין ובמשפט תפדה אבל ושביה שהם ישראל יהיה חזרתם לארצם בצדקה לזה אמר כאן לפי שרצית ה' ארצך בעבור שלא חטאה זהו יגרום ששבת שבית יעקב. עי"ל שדרך גבור אחד שמציל איש מיד מכהו לא בשביל אהבתו של זה מציל אותו כי אם להראות תוקפו וגבורתו אמנם הקב"ה אינו כן רצית ה' ארצך ושבת שבות בעבור אהבתך עם יעקב אהובך ודוק:

והנה אכתוב לך פה צורה מפוארה במאמר איתא במסכת בכורות ד"ח ע"ב ענין הויכוח שהיה לרבי יהושע עם חכמי אתונא ששאלו לו בעניינים נעלמים בדברים סתומים וחתומים:

י"ב שאלות שאלה א שאלו דבי חכמי אתונא לר' יהושע בן חנניא האי גברא דאזיל בעי איתתא ולא יהבו ליה מאי חזי דאזיל להיכא דמדלי מיניה שקל סכינתא דצה לתתאי לא על דלי דצה לעיל על אמר האי נמי מתרמי לי בת מזלי הכונה בזה שידוע שהתורה שיעורים שיעורי' ניתנה יש מי שזוכה למקר' ולא לתלמוד ולא למקרא כאומרם ז"ל במדרש והנה מאמר זה נעלם מחכמי אתונא ולכן שאלו שמה רואה האדם שאינו

לומד מקרא והולך ועוסק בתלמוד שהוא עמוק עמוק מי ימצאנו שזהו בודאי שטות גדול שאם הנקל לא למד איך ילמוד הקשה וזהו אומרם האי גברא דאזיל בעי אתתא שהאשה נמשלה לתורה כמו שדרשו ז"ל בפסוק מצא אשה כו' וראה דלא יהבו ליה כלומר ראה שלא למד ולא הבין מה רואה דאזיל לעסוק להיכא דמדלייה מיניה שהוא התלמוד יקר המציאות והביא לו משל הסכין שבמקום נמוך לא נכנס ובמקום גבוה נכנס וחילם ממאמר חז"ל יש מי שאינו זוכה למקרא וזוכה לתלמוד שאיתרמי ליה מזליה שהוא בר תלמוד וזכה בו וזה נודע שכל הזוכה לתלמוד ולא למקרא משום שכבר בגלגול אחר נשלם ממקרא והדבר בהפכו:

שאלה ב גברא דאוזיף וטריף מאי חזי דהדר אוזיף אמר להו אזיל גברא לאגמא קטיל קמא טונא ולא מצי ביה קטיל ומנח עליה עד דמתרמי ליה איניש דמלי ליה:

והנה בשאלה זאת רמזו ליה ענין הגיגולשמאחר ששולח האיש שהוא הקב"ה לנשמה פעם אחת בזה העולם ולא השלים עצמו כגון שחיסר אחת מכל מצותיו מה רואה לשולחה פעם שנית שאפשר יוסיף על חטאתו פשע ונמצא מאבד הון רב והביא להם משל הקנים שבפע' ראשונה שקצץ אינו יכול להגביהו ומוסיף לקצוץ עוד אולי יזמין לו איש שיעזרהו ג"כ הקב"ה חוזר ומוזיף לנשמה פעמים בזה העולם אולי יתרמי בפעם אחר שיעזרהו איש וילמדהו דרכי השם ויחזירהו למוטב. או אפשר יתרמי לו איש שהוא היצ"הט ויתרמי באחד מן הפעמים שינצח יצרו הרע וירבה שכרו בזה שמדת הטוב להטיב וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ולכן חוזר ומוזיף לו פעמים שלש עד שיתרמי פעם שיתקן הכל וירבה בטובו:

שאלה ג אימא לן מילי דכדיבי א"ל הוה לן כודנייתא וילידה והוה תלי ליה פיתקא וכתיב ביה דמסיק בבי אבא מאה אלפי זוזי אמרו ליה וכודנייתא מי ילדה אמר להו הי נינהו מילי דכדיבי ידוע שהרשעים ואומות העולם וכדומה חושבים שמה שהקב"ה משפיע להם בזה העולם הוא בעבור שחביבים לפניו ואינם יודעים שהוא כדי לשלם להם על איזה מצוה שעושין כדי לטורדם מן העה"ב ולכן כששאלו מר' יהושע מילי דכדיבי רצה לרמוז להם זה ולהודיעם שמה שזכו בזה העולם לא מפני שראוים הם לזה וסברתם שקר ודבר כזב אמר הוה לן פרדה רמז לרבקה אמנו שלא ילדה בנים לגיהנם כדרך שדרשו ז"ל רני עקרה לא ילדה משום דלא ילדה רני אלא רני שלא ילדה בנים לגהינם ג"כ ממשיל לרבקה אמנו שאף ע"פ שילדה לעשו מצד עצמותה היתה כפרדה עקרה ולא ילדה בנים לגהינם ועשו היה מצד לבן והוכרח לצאת לפי שיצחק אע"ה היה דין ופחד יצחק והדיין צריך שיהיה לו רצועה ללקות והוא עשו הרודה לישראל ונמצא שלא יצא עשו הרשע

בעבור איזה מעשים בלתי מהוגנים שהיתה ברבקה אמנו ח"ו ולזה ממשיל אותה לפרדה עקרה כדפרישית ואמר הוה לן פרדה וילדה והוה תלוי בצוארה שט"ח על בית אבא שהוא האומה ישראלית שהיו חייבים לו סך ממון כלומר שמצד מעשיהם חייבים ישראל לעובדם וראוים הם לכל המלכות הזה בסברתם וא"כ זהו הטעם שאנו משעבדים לכם בעבור צדקתכם אמרו ליה וכודניתא מי ילדה כלו' ורבקה מי ילדה לעשו מצד עצמותה אמר להם הי מינייהו מילי דכדיבי אתם שאלתם ממני דברים של כזב ואני אמרתי שאתם צדיקים ואנו מחוייבים לכם כאלו שט"ח בידכם כאלו הוציאו עשו מן הבטן לחייב לבית אבא שהם ישראל כשם שאתם סוברים ואין האמת כן אלא שעונותינו הטו אלה והטוב אשר הטיב ה' לכם לא בצדקתכם כי ברשענו עד ישוב חרון אף ה' מעל ישראל ומה שאמרתי ועלה בדעתכם שהסכמתי לסברתכם שבעבור שאתם ראויים זכיתם לכם הי נינהו מילי דכדיבי:

שאלה ד מילחא כי סריא במאי מלחי ליה אמר ליה בסליתא דכודניתא ומי איכא סוליתא לכודניתא א"ל ומלחא מי סריא שאלו לו על מי שהיה צדיק כל ימיו וידע כבודו יתברך וגדולתו ומעלתו וחזר באחרונה מה יהיה תיקונו אם יועיל לו תשובה מאחר שהכיר ומרד כענין אלישע שובו בנים חוץ מאלישע שהכיר ומרד וזהו אומר מילחא כי סריא רמז לצדיק המרחק עצמו מכל התאוות הגופניות וסריא כלומר ומרד במאי מלחי במה יתתקן אמר בסליתא דכודניתא אמרו לו ומי איכא סוליתא לפרדה אמר ומלחא מי סריא כלו' כשם שאי אפשר לפרדה שיוליד כך אי אפשר לצדיק מעיקרו שירשיע באחריתו דגמירי טוב לא הוי ביש ואלישע טינא היתה בלבו מעיקרא:

שאלה ה בני לן ביתא באוירא דעלמא אמר שם קם ותלא בין שמיא לארעא אמר להו אסיקו לי לבני וטינא מהתם אמרי ומי איכא דמצי לאסוקי התם אמר ומי איכא דמצי מבני בין שמיא לארעא כתבו הראשונים ז"ל שהנה כת המתפלסים סוברים ששכר העולם הבא הואגשמיי שיש אכילה ושתייה ממש אלא שאין מוציאין רעי כאוכלי המן ושיהנו מבניינים נאים מעשה שמים ונותנים גשמות לכל וכמו שסוברים על הקב"ה שסוברים הדברים כפשוטן ח"ו עיני ה' אזני ה' חס וחלילה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל והכת הזה הם מאומה אשר דעתם קשה עליהם כאבן והרשעים הללו מחכמי אתונא רצו להבחין מדברי ר' יהושע בן חנניא אם האמת אתם בסברא הרעועה הזאת או לא ולכן שאלו שיבנה להם בית באויר' ורמזו לו בזה אם בעולם האוירי שהוא עה"ב יש צד גשמות או לא ואמר שם ותלה עצמו בין שמיא לארעא ורמז להם שהאדם זוכה על ידי חכמתו ומעשיו הטובים להשיג לשכר שהוא רוחניי כאויר שאין בו ממש ואדם נהנה

ממנו ולעורר כדי שיבינו האויר בחוש השכל אמר שיתנו לו באויר אבנים וטינא לבנות וכשם דא"א ולא שייך באויר זה שיסבול דבר גשמי כן בעולם הרוחניות לא שייך שום גשמות כלל ועיקר מקל וחומר בן בנו של ק"ו ומה אויר זה שהוא גשמי בערך רוחניות העליון אינו סובל בו שום גשמות ק"ו לעה"ב וכל הדברים האמורים בתלמוד הם דרך משל וחידה שבעוה"ב לא יש לא אכילה ולא שתייה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשם והם עטרות של אור מדברים רוחניים ואין שייך שום גשמות חלילה וחכמי אתונא נסתפקו בזה בראותם סברות לכאן ולכאן ומה שהיה קשה להם היה סברתם של נותני גשמות ולכן בהסתפקותם אמרו בני לנו בית באויר כלומר שידמה להם ושיודיעם אם שייך בנין באויר כלומר אם שייך צד גשמות במקום רוחניות והורה להם דלא:

שאלה ו מציעתא דעלמא היכא זקפה לאצבעתיה אמר להו הכא אמרו ליה מי יימר אמר אייתו אשלי ומשחו ידוע שהאדם הוא עולם קטן ושאלו לו מציעתא דעלמא היכא כלומר היכן מושב הנשמה בגוף ואמר הכא במקום שנזדמן לרמוז שאין לה מקום קבוע שהרי ביללה הקב"ה בכל הגוף כאומרם ז"ל כדי שאם יהיה במקום אחד כשהיה מגיע צער לאדם היה חותך אותו אבר ונמצא שבכל מקום שבגוף היא עומדת ולכן אדם מרגיש צער בהגיע נזק באיזה אבר אמרו ליה מי יימר שהוא כן שבכל מקום היא יושבת ובכל מקום שאומר כאן היא יושבת הוא האמת אמר להם אייתו אשלי ומשחו כלו' הראיה והמופת בידכם שבכל אבר שבאברים שתקשור משיחה מהודקת בחזקה נרגש אותו אבר ואסלדה בחילה וזהו מורה שהנשמה היא בכל האיברים ואין לה מקום קבוע ובכל מקום שתרמוז שם היא:

שאלה ז אית לן בירא בדברא עייליה למתא אייתי פארי שדיא להו אמר להו אפשילו לי חבילי דפארי אמרו ליה ומי איכא דמיפשל חבלי מפארי אמר להו ומי איכא דמייתי בירא מדברא למתא ידוע מאמרם ז"ל דעל שלשה דברים אומות העולם מתאנחים בכל יום על התורה שלא קבלו ועל השבת ועל המילה גם נקדים מאמר המדרש וירא והנה באר בשדה זה סיני והנה שם שלשה עדרי צאן זה משה ואהרן. ובהיות שאומות העולם מתאנחים בכל יום על התורה שניתנה במדבר סיני לכן אמרו לו אית לן בירא במדבר רמז להר סיני הנמשל לבאר שהוא במדבר עייליה למתא כלומר אולי ימצא תיקון שיחזיר הקב"ה ליתנה להם שכבר נתחרטו על הראשונות על שלא קבלוה ועכשיו רוצים לקבלה אעפ"י שלא יהיה בכל כך מעלה כישראל שניתנה להם במדבר לרמוז שהיא מופקרת לכל כמדבר אלא שיהיה במתא ויזכה בה מי שיתרמי לו מזלו הביא סובין והשליך לפניהם ואמר שיעשו חבל של סובין להביאו כלומר שאלתם הם דברים קלים כסובין

קל מכל דבר ונבזה וכשם שא"א שיעשה חבל מסובין כך א"א זה שכבר הנחיל הקב"ה לישראל את התורה שהם מאסו בה כשהחזירה הקב"ה על כל אומות העולם ובידם להתגייר ומה צורך להבקיע השמים ולחזור וליתנה להם שנראה שיקחנה מישראל ח"ו: שאלה ח אית לן ריחיא דתבירא חייטיה שקל פיסקא מיניה שדא להו אמר להו כריכו לי מיניה גרדי ואחייטיה אמרי ומי איכא דיכיל למכרך גרדי מריחיא אמר להו ומי איכא דיכיל חיט ריחיא ידוע מאמרם ז"ל (בפ"ק דע"ז ד"ב ע"ב) בפ' ראה ויתר גוים מאי ראה ראה שבע מצות שקבלו עליהם בני נח ולא קיימו אותם עמד והתיר להם כו' עד שאם מקיימים אותם אין מקבלים עליהם שכר וע"ז מתחרטים בכל יום ולכן אמרו לו יש לנו ריחיא תבירא רמז למצות שנשתברו ונתבטלו ממנו חייטיה כלומר אולי תמצא ארוכה לנו באיזה אופן שתדע או לבקש עלינו רחמים שיהיה לנו שכר על עשיתם שקל פסקא מיניה ושדא להו אמר להו כריכו לי מיני' גרדי ואחייטה כלו' רמז להם שמאחר שאתם גרמתם לעצמכם מי יכול לתקן אתכם וכשם שא"א למכרך גרדי מריחיא כך א"א אני לבקש עבורכם תקון ע"ז כי אם כשאתם מתגיירים כי בהיותכם גוים אע"פ שקיימתם אותם אין אתם מקבלים שכר שכבר התיר לכם הקב"ה מסיבת מרדתכם:

שאלה ט מישרא דסכיני במאי קטליה ליה אמר להם בקרנא דחמרא ומי איכא קרנא לחמרא ומישרא דסכיני מי הויא נקדים כונת מאמר סנהד' (פ' חלק דצ"ח ע"א) אין בן דוד בא אלא בדור שכולו חייב או בדור שכולו זכאי דקשה דאיך אמרו בדור שכולו חייב שהרי דור של חייב א"א שהרי אמרו ז"ל א"א בכל דור אם לא יש ל"ו צדיקים כאברהם אבינו ע"ה והתשובה בזה שבהיות שאין העולם נידון כי אם אחר רובו ולכן אמרו דור שכולו חייב אינו כולו ממש כי הרוב נקרא כולו ולעולם שאין העולם חסר מל"ו צדיקים כאאע"ה בכל דור ודור. ובזה נבא לענין אמר מישרא דסכינא במאי קטיל כלומר דור שכולו חייב שהם רשעים גמורים ומזיקים כסכיני' ולשונ' חרב חד' וכענין ולסכיני' בצדיכ' שהרשעים נמשלו לסכינים וא"כ דור שכולם רשעים במאי קטיל כלומר במאי יתתקן אמר להם בקרנא דחמרא כלומר יתקן אז במלך המשיח עני ורוכב על חמור ומל' קרן מל' רמה קרני אמרו ומי איכא קרנא לחמרא כלו' יש הוד והדר וסיוע למלך המשיח שיכול לבא מאחר שכולם רשעים ושאלו כן משום שהם הבינו שכונת דור שכולו חייב שכולם רשעים מקטן ועד גדול ולכן אמרו ומי איכא קירון וסיוע למלך המשיח בהיותם כולם רשעים וחידש להם ר' יהושע שדור שכולו חייב אינו כולו ממש שאין העולם חסר מל"ו צדיקים ולכן כשאמרו ומי איכא קרן לחמור אמר ומישרא דסכינא מי איכא כלומר וכי דור שכולו חייב מגדול ועד קטן אפש' שהרי אין העולם חסר מל"ו צדיקים אלא

שבהיותם הרוב רשעים נקרא דור שכולו חייב ולעולם שיש צדיקים ובעזר אותם צדיקים בא משיח ועיין במאמר זה דור שכולו זכאי בדרוש הקוד':

שאלה י אמרו ליה ורציצא דמיית בביעתי' בהי נפקא רוחיה אמר להו בהיינו דעל ונקדים מה שכתב מהר"י אברבנאל ז"ל בחקירת הפלוסופים כשיחזיר הקב"ה העולם לתהו ובהו באיזה מקום יחזרו הנמצאים הרים וגבעות וכדומה והתשובה היא בנקל דיש לשאול ומעיקרא מהיכן נפקא אלא שהקב"ה החזיק מאין וברא יש מאין ונמצא דממקום שנפקו יחזור הרצון בזה שהקב"ה שברא הכל מאין יכול לעשות היש אין כמו שהיה ולכלות הכל באפס ואין ובזה נבא לענין שאלת חכמי אתונא רציצא דמיית בביעתא בהי נפקא רוחיה נכנסו בחקירת הפילוסופים שאמרנו כשיחזיר העולם לתהו בהיכן ימצא כל הנמצאים הללו והמשילו הענין לביצה משום שהעולם כדוריי כביצה זאת כמו שממשלים אותו הקדמונים והשיב להם ר' יהושע התשובה הפשוטה ואמר דהיינו דעייל כלומר כשם שבתחילה ברא הקב"ה יש מאין גם מהיש יעשה אין וכל הנמצאים יחזרו לתהו ובהו כבתחילה:

שאלה יא אייתו ליה תרי ביעי אמרו ליה הי זוגתא חוורתא והי זוגתא אוכמתא אייתי איהו תרי גביני א"ל הי דעיזא חוורתא והי דעיזא אוכמתי הרמזבזה שרצה לומר שאין הפרש בין צדיק לרשע בין ישראל לאומות העולם שכולם שוין ואין שכר לזה יותר מזה ולכן הביאו שתי ביצים ואמרו שיתן הפרש בין זה לזה מי מהתרנגולת השחורה ומי מהלבנה וכשם שכולם לבנים בגדר אחד אע"פ שזה משחורה וזה מלבנה כן בבני האדם ולהכחיש זה הביא שתי גבינות שאע"פ ששתיהם לבנים יש סגולה לזה יותר מזה כמו שכתבו חכמי הרופאים וכמו שכתב בעל שבילי אמונה שיש סגולה בחלב העזים הלבנים ללבן המרגליות והכונה שכשם שלכאורה לראות העין הכל אחד ויש סגולה לזה מזה ג"כ ההפרש בין צדיק לרשע אע"פ שלכאורה נראה שבגדר אחד צדיק כרשע יש הפרש בין אלו לאלו ואע"פ שגם בביצים יש הפרש באיזה סגולה תרנגולת לבן או שחור מיהו רצה להביא מדבר שלא הביאו הם ודוק:

שאלה יב אמרי ליה אחוי לן מנא דלא שוי לחבליה אייתי בודיא פשטוה ולא הוה עייל בתרעא אמר להו אייתו מרא סתרי היינו מנא דלא שוי לחבליה כונתם בזה לומר שהעולם קדמון ועולם כמנהגו הולך לפי שהיו סוברים סברת הפילוסופים הטפשים שמכריחים לומר כן באומרם דאיך אפשר שיטריח האדם ויוציא הוצאות רבות אלף אלפי דינרים כדי לעשות דפוס לעשות מחט שוה פרוטה ג"כ איך יתכן שהמציא הקב"ה כל הנמצאים וטרח כ"כ בעבור האדם שוה פרוטה והדחיה בזה חוץ ממה שכתבו הראשונים נראה

שהמוציא הוצאות כ"כ לעשות דפוס כדי להוציא מחט אחד אין תכלית ההוצאות בעבור המחט כי אם בעבור הריוח שמרויח עם המחט הזה עם הפעולה שפועל עמו ג"כ הקב"ה המציא כל הנמצאים וברא להאדם כדי שיקרא בורא ולא ח"ו שקודם הבריאה היה חסר מזה התואר אלא שהמשל בזה לרופא שאינו לקרא רופא כי אם אחר שעושה פעולת הרפואה ואעפ"י שקודם עשותה היה החכמה טמונה עמו ולא היה חסר ממנה אמנם ברא כדי שיקראו אותו בורא ובזה נבא אל הענין שרצו חכמי אתונא לומר סברת הפלוסופים כדפרישית וזהו אומרם אחוי לן מנא דלא שוי לחבליה כלומר ומאחר שהכלי אינו שוה לנזק שעושה אין ראוי לשים לב על הכלי ג"כ גבי האדם מאחר שאינו שוה כלום איך טרח הקב"ה בבריאת כל הנמצאים אלא ודאי שהעולם קדמון ח"ו והשיב לו רבי יהושע בענין המחצלת ופשטוה לרמוז שמתפשט האדם ומשבח להב"ה על בריאת הנמצאים וע"ז המציא הקב"ה הנמצאים בבריאת האדם כדי שיתפשט וישבח להקב"ה ויעשה דברו להטיב עמו שמדת הטוב להטיב ולכן ברא לאדם כדי להטיב עמו והיינו מנא דלא שוי לחבליה כלומר והיינו בריאת האדם דאע"פ שאינו שוה בערך טורח הנמצאים אמנם הוא גדול מכל מסבות הנמשך ממנו שעוסק בתורה ומטיב הקב"ה עמו:

פרק יט

דרוש להספד

ושם הדרוש הזה תהלת חסידים.

בירושלמי בפ"ק דברכות אמר ר' מונא בר אנדרייא בשם רבי שמואל בר סוטר המלאכים אין להם קפיצין ומה טעמא קרבת על חד מן קמייא קיימיא דבר ברור הוא שגדולת מעלת הצדיקים ממלאכי השרת בהיותם בעלי בחירה נוצחים את יצרם בעבור אהבתו ית' משא"כ מלאכי השרת שהם מוכרחים במעשיהם ובהיות כן גם הקב"ה אוהב להם לצדיקים ועושה עליהם מרכבה בהיותם דבוקים בו בו ונעשו החלק עם הכל אחד וזהו טעם שמיתת הצדיקים כולם בנשיקה כדאיתא בילקוט יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם אמ"ר תנחומא בכבוד שהקב"ה עושה לצדיקים בשעת פטירתם מן העולם בנוהג שבעולם אדם מת בניו מטפלים בו אבל לצדיקים הקב"ה מטפל בהם שנאמר והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך והלך לפניך צדקך זה צדיקו של עולם ע"כ:

יש לדקדק דלמה הוציאו חז"ל הפסוק מפשוטו שהוא שילך לפניו הצדקה כמו שאמר למעלה הלא פרוס לרעב לחמך אמנם נראה שדרשו כן שצדקך חוזר להקב"ה שהוא צדיקו של עולם משום דהול"ל והלך לפניך צדקתך מדשני לומר צדקך רמז לצדיקו של

עולם. עי"ל שהרגישו הם ז"ל דהול"ל והלך לפניך צדקך וכבודה יאספך בראות שאמר כבוד דסמוך לעיל והכל ענין אחד הוא כלומר והלך לפניך צדיקו של עולם ועכשיו פירש מי הוא זה כבוד ה' יאספך כבוד ה' שהיא השכינה יאספך. עוד יש להקשות דמאחר שהקב"ה מטפל במיתתן של צדיקים. מאי רבותיה של מרע"ה שאמר לו הקב"ה כל העולם בניו ובני ביתו מטפלים עליו אבל אתה אני מטפל עמך והלא גם לכל הצדיקים מטפל בהם. אמנם נראה לפרש דבשלמא שאר הצדיקים הן אמת שהקב"ה מטפל עמהן אמנם טפולו עמהם הוא בהסתר שהרי אנו רואים שבשר ודם מטפלין עמו כענין התכריכים וארון ושאר הדברים אמנם מרע"ה הכל היה בידי שמים ארון בידי שמים תכריכים בידי שמים וכל הדברים וכל העולם מודים שהקב"ה נטפל עמו בראותם שלא ידע איש את קבורתו משא"כ בשאר הצדיקים שמה שנראה בחוש הראות הוא שבשר ודם מטפלין עמהם:

ובזה יובן פסוק (משלי סי' י"א) פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם כלומר כשפרי הצדיק הוא עץ חיים שהיא התורה כדכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה אז ולוקח נפשות חכם שהוא הקב"ה כלו' מיתתן על ידו של הקב"ה שהקב"ה נטפל בהם כדפרישית. ובזה יובן משנה דאבות פ"ו כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן אם אתה עושה כן אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב. וכבר פירשתי באורך במקומות אחרים במשנה זאת אמנם הוספתי עכשיו נופך ויהלום כל העולם מקשים דבשלמא לעה"ב ניחא שאשרי לו אמנם בזה העולם מה חשיבות יש לו מאחר שאוכל פת במלח אמנם הכונה פת במלח תאכל כלומר שלא ילמוד התורה כמצות אנשים מלומדה אלא מילתא בטעמא וז"א כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל שהיא התורה שנקראת לחם עם מלח ותטעום אותה במלח שמטעים הדברים הטפלים כדרך היאכל תפל מבלי מלח גם ומים שהיא התורה שיקרא מים שנאמר הוי כל צמא לכו למים במשורה תשתה כלומר ילמוד במשורה מקום הראוי ללמוד ולחקור יחקור. אמנם לא יחשוב מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור וזהו במשורה תשתה. או יאמר מים במשורה תשתה עצה טובה קא משמע לן והוא מה שאמרו ז"ל שיעשה האדם שיעורים בלימודו ויתן סימנים כדי שלא ישכח וזהו במשורה ודוק ועל הארץ תישן שלא יתגאה כדי שיתקיים בו התורה ויהיה לעולם שפל כארץ כאומרם (עיין עירובין דף נ"ד ע"א) אין התורה מתקיימת כי אם על מי שמשפיל עצמו כארץ. או ועל הארץ תישן שלעולם הוא ישלוט ויגבור על החומר ואם אתה עושה כן אשריך בעה"ז שיהיה יציאת

נשמתך על ידו של הקב"ה שיטפל בך שהוא דבר שנוגע בעה"ז עד שילך לקבר ואשריך בעה"ב על השכר העתיד לבא:

ובזה נבין מאמר במדרש פ' אחרי מות אמר רבי אבא בר אבינא למה נסמכה פרשת מיתת מרים לאפר פרה אלא מלמד שכשם שאפר פרה מכפר כך מיתת הצדיקים מכפרת אמר ר' יודן מפני מה נסמכה מיתת אהרן לשבירת לוחות לומר שהיה קשה לפני הקב"ה מיתתו של אהרן כשבירת לוחות אר"ח בר אבא בא' בניסן מתו בניו של אהרן ולמה מזכירין מיתתן ביה"כ אלא מלמד שכשם שיה"כ מכפר כך מיתתם ש"צ מכפרת ומנין שיה"כ מכפר שנא' כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם ומנין שמיתתן ש"ל מכפרת דכתיב ויקברו את עצמות שאול וכתיב ויעתר אלהים לארץ אחרי כן עכל"ה:

ויש לדקדק דהול"ל כך מיתת נשים דקניות מכפרת ועוד ראוי להטעים הדברים באומר שכשם שאפר פרה מכפרת כך מיתת הצדיקים שהרי אפר פרה מטהרת ואינה מכפרת ועוד מהו אומרו שכשם ועוד בדברי ר' יודן שנראים דברים ללא צורך שאמר דסמך מיתת אהרן לשבירת לוחות לומר שהקב"ה דואג במיתתן ש"צ דפשיטא שדואג במיתתן דהלא באבוד רשעים רנה. ועוד להבין בדברי ר' חייא באומרו באחד בניסן מתו בניו של אהרן כו' כשם שיה"ך מכפר כך מיתת הצדיקים מכפרת שהרי כבר למד מסמיכות אפר פרה במיתת מרים שמיתת הצדיקים מכפרת ועוד מה שואל ומנין שיה"כ מכפר דזיל קרי בי רב כי ביום הזה יכפר עליכם ועוד מה חוזר לשאול ומנין שמיתת הצדיקים מכפר שהרי למדך זה מאפר פרה וממיתת בני אהרן:

אמנם נראה לפרש שבהיות שאין הפר' בין מעלת נשים צדקניות לצדיקים כלום שכולם במצב אחד בהיות שכל אחד קיימו מה שצוה להם הקב"ה לכן לרמוז לזה אמר כשם שאפר פרה מכפרת כך מיתת הצדיקים מכפר והוציאו בלשון צדיקים אע"פ שמדבר במיתת מרים ללמדך שאין הפר' בין הנשים לאנשים ואמר כשם שאפר פרה מכפרת כך מיתת הצדיק שידוע שהצדיק מכפר על הדור במותו והייתי סובר שמכפר אע"פ שלא ירגיש במיתתו ולא נשרף לבו בקרבו לזה סמך מיתתה לאפר פרה לומר שכשם שאפר פרה מכפרת כך מיתתן ש"צ מכפרת וידוע שהפרה ראשונה באה לכפר על עון העגל כאומרם ז"ל ויקנח מה שטינף הבן ומה הפרה אז לא כיפרה כי אם עד שנשרפה כך מיתת הצדיקים אינו מכפר אא"כ נשרפים במיתתם. ואפשר שיאמר האדם מאחר שמיתת הצדיק מכפר על הדור אין הקב"ה דואג עליו בהיות הוא סיבה שלא נאבד דור אחד והוא משל למי שנפל לו דבר אחד ומצא מאה שאין ראוי שידאג על הא' מאחר שהוא סיבה למציאת המאה ג"כ הקב"ה חסר צדיק חד מן העולם ומרויח דור אחד לזה

בא רבי יודן ללמדך שאינו כן אלא שעם כל זה הקב"ה דואג במיתתו אע"פ שמת לכפר על הדור וללמדך זה סמך מיתתו של אהרן לשבירת לוחות שקשה סילוקן אע"פ שמתים לכפר לדור כשבירת לוחות שהיה קשה לפני הקב"ה:

א וחוץ ממה שדרשו הראשונים בא לחדש ר' חייא ללמדך דלא מבעיא כשהצדיק מת לכפר לדורו שאז מיתתו אינו בעבור שום עון שבו שמכפר אלא אע"פ שימות בעונו כבני אהרן שמתו בעונם על שלא נשאו נשים עכ"ז מכפרים על הדור ולא אמרינן שיהיה מספיק מיתתו לכפר על עונו בלבד ולזה אמר בא' בניסן מתו בניו של אהרן ולמה מזכיר מיתתן ביה"כ ללמדך שכשם שיה"כ מכפר שעיצומו של יום מכפר אע"פ שיהיה בעונו כך מיתת הצדיקים מכפרת אע"פ שימותו בעונם כמיתת בני אהרן שמתו בעונם ועכשיו שואל ומנין שיה"כ מכפר כלומר ומנין שעצומו של יום מכפר ותי' בראות שאמר כי ביום הזה יכפר עליכם ואינו אומר יכפר אתכם או לכם שבאומרו עליכם משמע שיה"כ עולה על רצונכם כאומרם ז"ל האומר אין יה"כ מכפר יה"כ מכפר ונמצא שיה"כ עולה על רצונו של אדם שאע"פ שלא ירצה שיה"כ מכפר לו עצומו של יום מכפר ועכשיו שואל ומנין שמיתת הצדיקים מכפר שנאמר ויקברו כלומר למדנו שהצדיקים מכפרים בעת מיתתן ומנין שאף לאחר זמן כשמתעסקים עמהם על איזה ענין שצריך לתקן עצמן כגון לקבר עצמותיהן או לתקן קברם שנא' ויקברו את עצמות שאול ואע"פ שהיה אחר זמן מחל הקב"ה לדוד ופקד את הארץ דכתיב ויעתר אלהים לארץ אחרי כן. וחוץ ממה שדרשו ז"ל בסמיכות מיתת אהרן בשבירת לוחות יכולים לומר דסמך מיתתו לשבירת לוחות לומר שהקב"ה מטפל ומתעסק עצמו במיתת הצדיק כשם שנטפל בשבירת לוחות שאמר למשה יישר כחך ששברת כאומרם ז"ל (במסכת שבת דף פ"ז):

אך יש להקשות שכבר למד מסמיכות מיתת מרים לאפר פרה שמיתת הצדיקים כפר וא"כ למה הוצרך סמיכות אחר שדרשו ז"ל (מ"ק פ"ג דכ"ח ע"א) וז"ל למה נסמכה מיתת אהרן לבגדי כהונה ללמדך שכשם שבגדי כהונה מכפרים כך מיתת הצדיקים מכפר שהרי נלמד זה מסמיכות אפר פרה למיתת מרים ולהבין זה נקדים מאמר במס' ערכין (פ"ג דט"ז ע"א) אמר ר' עניי בר ששון למה נסמכה פרשת בגדי כהונה לפ' הקרבנות ללמדך שכשם שהקרבנות מכפרים כך בגדי כהונה מכפרים כו' שהרי חשן מכפר על הדין מעיל על לה"ר מצנפת על גסות הרוח כתונת על ש"ד כו' דק' וכי בעבור שאהרן היה מלובש באלו הבגדים היה מכפר על עושים אלו העבירות בלי תשובה:

אמנם הכונה שבראותם הבגדים היו זוכרים מעשה ונזכרים ההלכה והיו עושין תשובה כיצד הכתונת מכפר על שפיכות דמים שבראותם הכתונה היו זוכרים מה שאירע לאחי

יוסף על מה שעשו ויטבלו את הכתונת בדם שגרמו עם מעשה זה גלות מצרים ועשרה הרוגי מלכות בכל דור ודור ובזה מי שהיה בידו ש"ד היה שב אל ה' הציץ על עזי פנים שבראותם הציץ מוריק פניהם של עוברי עבירה היו לוקחים מוסר וכן בכל הבגדים כמו שפירשתי בפי' הפרשיות אשר לי יע"ש וזהו מה שרומז כאן סמך בגדי כהונה לקרבנות לומר שכשם שהקרבנות מכפרים כך בגדי כהונה מכפרים משום דהרגיש דאיך בגדי כהונה מכפרים על עוברי עבירה על היותם על אהרן ולכן בא להשכילך שהענין הוא מה הקרבן מכפר וידוע שכפרת הקרבן אינו מכפר הקרבת הקרבן עצמו אלא שבראות האדם הקרבן זוכר ומשים בדעתו שכך היה ראוי לעשות לו והקב"ה ריחם עליו כך בדרך זה בגדי כהונה מכפרים שבראותו זוכר אותם הדברים ולוקח מוסר. ובזה נבא אל ענין המאמר שלמדו שמיתת הצדיקים מכפר מסמיכות אפר הפרה למיתת מרים למה הוצרכו לדרוש סמיכות מיתת בני אהרן לבגדי כהונה לומר שמיתת הצדיקים מכפר שהרי למדו כן ממרים אמנם י"ל שסמיכות מרים לימד שמיתת הצדיקים מכפר אמנם בא ליתן טעם איך מיתת הצדיקים מכפר אמנם סמיכות מיתת בני אהרן לבגדי כהונה לא ללמדך כיצד מכפר והענין שכשם שבגדי כהונה מכפרים באופן שפירשנו שרואה הבגדים ולוקח מוסר כך מיתת הצדיקים מכפר שיראה במיתתן ויקח מוסר באומרו אם בארזים נפלה שלהבת ופגע בו מיתה ודין מה יעשו איזובי קיר ובאופן זה מכפר מיתת הצדיקים משום שגורם מיתתו שישובו העם בתשובה ואם תאמר ונלמוד מסמיכות מיתת ב"א לבגדי כהונה והייתי לומד שמיתת הצדיקים מכפר ולא הוצרך סמיכות מרים כלל ועיקר וי"ל שאם לא היה מביא ממרים הייתי אומר שאין כת במיתת הנשים צדקניות לכפר במיתתן לכן הוצרך להביא גם ממרים לומר ששניהם שוים עוד יש לדקדק בזה המאמר דלמה לא סמך מיתת אהרן עם אפר פרה ושיבור לוחות למיתת מרים וכבר פירשתי על זה בפי' הפרשיות בפ' אחרי מות יע"ש:

עוד נתעלו הצדיקים שמלבד שמיתתן מכפרת על הדור בחיים חייתם ג"כ מוספים ומשפיעים חיים לכל הרואים אותם כמו שדרשו ז"ל במסכת חגיגה (ד"ה ע"ב) כי יראה חכמים ימותו כו' וכבר פירשתי המאמר במקום אחר (לעיל בדרוש י"א) ע"ש ועכשיו הוספתי נופך ויהלום שהנה בראיית החכמים בחייהם יש תוספת חיים מהסבה הנמשכת מראייתם כאומרם ז"ל במסכת ברכות (ספ"ב ד"כ ע"א) רב גידל הוה רגיל דהוה אזיל ויתיב בשערי טבילה אמר להו הכי טבלי והכי טבלי אמרו ליה רבנן לא מסתפי מר מיצר הרע אמר להו דמיין באפי כי קאקי חוורי ר' יוחנן הוה רגיל דאזיל ויתיב בשערי טבילה אמר כי סלקן ואתיין בנות ישראל מן נהרא דיסתכלן בי דליהוון להו זרעא שפירי

כמותי אמרו ליה רבנן לא מסתפי מר מעינא בישא אמר להו אנא מזרעא דיוסף קא אתינא דלא שלטא ביה עינא בישא דכתיב בן פרת יוסף ואי בעית אימא עלי עין עין שלא רצה ליזון ממה שאינו שלו אין עין הרע שולט בו ע"כ הרי למדנו מכאן המשכת החיים מהצדיקים שר' יוחנן הוה יתיב בשערי טבילה כדי שיחשבו בו בנות ישראל ויהיו להן בנים צדיקים וחכמים ובהיות' צדיקים כפי המחשבה שחשבו בצדיק לפי שהולד נוצר כפי המחשבה שהקב"ה אינו נפרד מההשוואות שיש עמהם ובזה יש לו חיים ארוכים ודוק וכ"ש במיתתם שיש בהם כח לכפר משום שכבר השלימו עצמן. והנה במאמר זה מקשים כל העולם דלמה לא שאלו לר' יוחנן לא מסתפי מר מיצה"ר כשם ששאלו לרב גידל ופי' לפי שרב גידל היה רואה אותן ערומות שייך לשאול לא מסתפי מר מיצה"ר משא"כ ר' יוחנן שהיה רואה אותן מחופות והמה רואין אותו והוא אינו רואה אותן ולכן שאלו לא מסתפי מר מעין הרע עוד פירשו שר' יוחנן לא היה יכול להסתכל לפי שאריכות גבות עיניו היו מכסים הראיה ממנו כדאמרי' בב"ק ולכן לא שאלו כי אח על ענין עין הרע. אמנם לעד"ן לפרש שבהיות שקדם מעשה דרב גידל למעשה דר' יוחנן ונתפרש להם ממעשה דרב גידל שהיו דומים בעיניו כקאקי חווירי לכן לא שאלו לו כי אם על ענין עין הרע עוד י"ל שגבי ר"י יש דבר אחר ודאית והוא ענין העין הרע בהיותו יפה מאד כדאמרינן בב"מ (פ"ז דפ"ד ע"א) בודאי הגמור שהיה מסוכן מהרואים אותו ואם היה מתיירא מיצה"ר הוא ס' שאפשר שלבו חלל בקרבו כמו שנשתבח דהמע"ה ע"ז באומרו ולבי חלל בקרבי ולכן הניחו הספק שהוא ענין היצר ושאלו על הודאי שהוא ענין העין הרע והיה כונתם לשאול ממנו אח"כ לא מסתפי מר מיצה"ר אמנם בתשובה שהשיב על ענין העין הרע הותר להם גם על ענין היצה"ר והוא בראות שהשיב על ענין עין הרע בן פורת יוסף בן פורת עלי עין עין שלא רצתה ליזון ממה שאינו שלו אין העין הרע שולטת בו ונמצא בהיות משיב שלא שלט ביוסף עין הרע משום שלא רצה ליזון ממה שאינו שלו איך יתכן שהוא לא היה מתיירא מעין הרע דא"כ היה ניזון ממה שאינו שלו ח"ו ונמצא שבתשובת שאלה ראשונה נתפרש להם תשובת ענין שלא היה מתיירא מיצה"ר ולכן לא שאלו אח"כ ע"ז ודוק. ואפשר שדבר אחר הרגישו בזה דלמה לא שאלו לו על ענין היצה"ר כרב גידל ותי' שהשיב עין שלא רצתה ליזון ממה שאינו שלו אין העין שולטת בו ועם זה הותר להם גם תשובה על ענין היצה"ר ולכן לא שאלו:

והנה הבא נבא לביאור מאמר שהתחלתי שיובן עם מה שהקדים הרב בעל יד יוסף ז"ל בהקדמה ארוכה וזה כוללות הענין הצריך לענייננו שהטעם שנמשל האדם לעץ השדה שנאמר כי האדם עץ השדה לומר ששלמות האדם להיות כעץ שבכל שנה עולה ממדרגה

למדרגה תחילה בעלין ואחר כך בענפים ואח"כ בפירות וזהו שלמותו לפי שאם לעולם יעמוד במצב אחד קוצצים אותו מאחר שאינו נותן פירות כן צריך להיות האדם לעלות ממדרגה למדרגה כי עיר פרא אדם יולד ואם יעמוד כן לעולם במצב זה נוח לו שלא נברא והמלאכים נמשלו לאבן כדכתיב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר בהיות מעלתם היותם לעולם כאבן במצב אחד שלא ישנו את תפקידם ולעולם הם במדרגה אחת וזהו מעלתם ושלימותם הפך האדם עכ"ל (ועיין לה"ה מהר"י אזולאי בס' כסא דוד דרוש י"ב דנ"ב ע"א) ולזה כיוון ר' מונא במאמר שהתחלתי לומר שהמלאכים אין להם קפיצין הטעם בהיות שלמותם שלא ישנו. את תפקידם ולעולם יעמדו על משמרתם שנפקדו האדם אדרבה אם לעולם יעמוד במצב אחד יאבד ולכן יש להם קפיצין בהיותם בעלי שינוי כענין שינוי בין ישיבה לעמידה שמי שאין להם קפיצין שהם המלאכים לעולם עומדין והרמז בזה להראות על המוטל להם שיעמדו לעולם על מה שנפקדו ולא ישנו לעלות במדרגת אה"ע שהיא גדולה ממנה דאדרבה זהו אבודו ולכן אין להם קפיצין לרמוז ולהראות להם רמז עלענינים שיעמדו לעולם בגדר אחד ושלא ישנו ודוק:

ובילקוט זכריה סימן תקע"ג אמר ק מלאכי חבלה אין להם קפיצין שנאמר משוט בארץ ומהתהלך בה ע"כ והטעם יובן עם מה שפירשתי לפי שאין יכולים לשנות את תפקידם כו' בילא"ו:

פרק כ

מדבר בחולי הנפש ורפואתה ושם הדרוש הזה סור מרע

מסכת תענית פ"ק (ד"ז ע"א) אמר רב"ב חנה למה נמשלה ד"ת לאש שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' לומר לך מה אש אינו דולק יחידי אף ד"ת אין מתקיימים ביחידי והיינו דאמר ר' יוסי בר חנינא מאי דכתיב חרב אל הבדים ונואלו חרב על שונאיהם של ת"ח שעוסקים בד בבד ע"כ:

כתב הר' כמה"ר משה אלבלידה זצ"ל בספר ראשית דעת בכלל ה' פ"א משם הבן סירא וז"ל הקדחות בבחינת נושאיהם ג' מינים הא' הקדחת שיתהלכו בה הרוחות לבד. השני היא הקדחת שתתלהב גם בליחות הג' אשר תהיה גם באברים והמין הראשון תקרא קדחת יומית לפי שלא תתמיד רק יום א' שהוא כ"ד שעות וזה על הרוב ותתרפא במעט זמן אלא שמתייירא שלא יסתבך במין השני (ואני המחבר שמעתי מהרופאים שרפואות קדחת זה הוא שישתה מים קרים כל מה שיכול ויגרום הזיעה וזה רפואתו) והשנית נקרא קדחת עיפושית לפי שיתעפשו גם הלחות ולכן היא יותר קשה מהראשונה וצריכה

להקזות והרקות להריק הליחה המעופשת ובזה תתרפא על הרוב והמין הג' היא הדקה הנקרא' איטיקא לרוב הסתבכות בשרשי הגוף שהם הגוף עם האברים ובפרט המין הג' ממנה שהיא כאשר הסתבכה בליחות השרשי כי אז היא קשה או נמנעת הרפואה וכבר המשילו בציור זה ענין חמימות המרחץ כי לפעמים יהיה האויר שלו חם לבד ומצדו יתחממו מעיו וכתליו וזה דמיון קדחת הרוחות ואם שיהיה חם מצד שהמים חמים והוא דמיון קדחת הליחות ואם שיהיה חם מצד כותלי המרחץ שנסגר חום גדול בהם וזה חמימות גדול ומתמיד למקשיות הנושא וזה קדחת האברים והוא דמיון נכון ע"כ וכן נלמוד אנחנו כי למה שהיתה חיות הנפש כמו חיות הגוף כי כמו שחיי הגוף הוא ע"י החום הטבעי המסתבך בליחות השרשי אמנם בהיות בו חום נכרי עפושיי יחלה או ימות וכן היה החיות הנפשיי על ידי החום הנפשיי שיתחמם האדם בהתנועעו לחקור ולעיין ולקיים דעות התורה ומצותיה כי היא לחותיו השרשיים שבו ניזון הנפש וכמו שאמר כי לא על הלחם גו' כי על כל מוצא פי ה' יחיה ולכן נקראת התורה חיינו ואורך ימינו כי בה תלוי חיי רוחנו ונשמתנו כאמור כי התורה היא חיי הנפש אשר בה נחיה כשנתחמם לעסוק בה ויצדק בזה מאמר הרופאים שאומרים שעל ידי הליחות אנו נזונין ע"י החום אנו חיים והדמיון מבואר ונכון כי על ידי שנתחמם לעסוק בתורה נהיה חיים ובה אנו נזונים כאמור וכמו שיקרה בגוף פי בהסתבך חום נכרי בליחות השרשי יחנק האדם ויחלה אם מעט ואם הרבה כפי רוב החום הנכרי או מעוטו ככה יקרה ממש בענייני הנפש כי בהסתבך בה ובמקורה השלם שחוצבה תחת כסא הכבוד כענין התורה השלמה חום נכרי והוא כשיתחמם האדם בעשיית העבירה או בהשכיל ולחשוב מחשבות רעות אז תחלה הנפש ויחנק לחותה השלם להתגברות החום הנכרי מהעבירות על החום הטבעי מהמצות כאמור ע"כ. ונראה דזהו מדרגות החטא ועון והפשע וקלותם וחמורתם שהנה החטא שהוא שוגג תשובתו בנקל והוא כנגד קדחת היומית שרפואתה בנקל כמו שפירשנו. והעון הוא יותר חמור ותשובתו כבדה יותר מהחטאוסגופים רבים והוא כקדחם העפושים שצריך להרבות בהרקות והקזות קודם שיסתבך בכל הגוף. ופשע חמור ותשובתו קשה כי מזיד הוא וצריך מיתה למרקו כקדחת השלישית שאמרנו שעל הרוב הוא מת ממנה ג"כ ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי גם זה על הרוב נאבדים ואבריהם נפרדים ונופלים ולא נשאר בו חלק שלם הרי שבהיות חולאי הנפש כחולאי הגוף לכן יקרה לנפש החוטאת בהתערב עמה החום הנכרי כמו שיקרה לגוף בעשיית החטא שלא נתחמם החום הנכרי הרבה לכן תשובתו בנקל ובעון שנתחמם יותר בעשיית העבירה מתלהב הנפש יותר בחום נכרי חזק ולכן צריך סגופים כהרקות והקזות לקדחת

עפושים ובשפע שאז התרבה החום בנפש עד שחנקה אז תכבד עונה ומי יכול לרפאותה אם לא רופא בקי מאד והוא אם יחזור עד קצה האחרון וירחמהו עושהו כו':

ובזה נבין מאמר חז"ל (ר"ה די"ו ע"ב) שלשה ספרים נפתחים בר"ה א' של צדיקים גמורים נכתבים מיד לחיים בינונים תלוים ועומדים עד יום הכפורים כו' כדי שיחזרו בתשובה ע"כ קשה שמאחר כי לא יחפוץ במות המת למה לרשעים גמורים אינו ממתין להם עד יוה"כ שאולי יחזרו בחושבם מחשבות ויהיו צדיקים גמורים:

אמנם יובן עם מה שהקדמתי שהפושעים הם אותם שנתחממו מאד בחום הנכרי של עבירות ונתטנפו כל אבריו עד שנטמטם לבו מלהשכיל כאותו שיש לו קדחת האברים שאז הרופא מתייאש ממנו בהיות שרואה בו שחין עוד לו חלק בחיים כו' גם כן הרשעים הגמורים הנכתבים למיתה הם אותם שרואה בהם הרופא הגדול שהוא הקב"ה שכל כך נתגברו עליהם החום הנכרי של העבירות וטמאו לנפש השלמה באופן שנסתמו עיני שכלם מהשכיל וידוע בהם שהם אינן חוזרים לעולם ואז כותבם למיתה וכן תראה שלא גזר הקב"ה מיתה למנשה אף על פי שהיה רשע גמור כנודע ומאחר שרשעים גמורים נכתבים למיתה למה הוא לא נכתב אלא הוא אשר דברנו שאותם רשעים שרואה הקב"ה בהם שעתידין לחזור אע"פ שלכאורה הם רשעים גמורים אינן נכתבים למיתה ודוק ולכן חסידים הראשונים היו פורשים מדברי' של עולם הזה ומצערים עצמה במיני סגופים ומתחממים עצמן בחום המצות לגבור כח הנשמה אשר עם זה יובן מאמר חז"ל (בתענית פ"ג ד"כ ע"א) ת"ר לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז ומעשה שבא ר' אלעזר בר רבי ממגדל גדור מבית רבו והיה רוכב על החמור ומטייל על שפת הנהר ושמח שמחה גדולה והיה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר א"ל שלום עליך רבי ולא החזיר לו א"ל ריקה כמה מכוער אותו האיש שמא כל בני עירך מכוערים כמותך א"ל איני יודע אלא אמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית כיון שידע שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו א"ל נעניתי לך מחול לי א"ל איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו יצאו בני עירו לקראתו והיו אימרים לו שלום עליך רבי רבי מורי מורי א"ל למי אתם אומרים רבי רבי א"ל לזה שמטייל אחריך א"ל אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל א"ל מפני מה א"ל כך וכך עשה לי א"ל אע"פ כן מחול לו שאדם גדול הוא בתורה א"ל בשבילכם אני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל בו לעשות כן מיד נכנס ר"א לבית המדרש ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז עכל"ה:

והנה כונת מאמר זה להודיענו גודל השלמים המתחממים עצמם בחימום המצות שהיא חיות הנפש בחום הטבעי שהוא מזון לחיות הגוף ולכן היו מתפרשים עצמם מהדברים הגופניים וזהו הרמז בזה שר"א ב"ר היה בא מבית רבו כיון שלמד הרב' ונשלם נפרש ועשה מגדלים של גדרים עליו וזהואומרו היה בא ממגדל גדור וכיון שכן היה רוכב על החמור נתגבר על יצרו והשפילו תחתיו שחמור הוא היצה"ר כדאיתא בזוהר הקדוש פרשת שמות שנקרא היצר חמור נוער והיה מטייל על שפת הנהר רמז על דקדוקי המצות שהיה מדקדק לקיימם והיה דעתו גסה עליו על שלמד תורה הרבה וכיון שנתגאה מעט כי אין צדיק בארץ וגו' מיד מצא היצר פתח לשלוט בו לכן נזדמן לו אדם אחד מיוחד ורשום שהוא השטן הוא היצה"ר ונתן לו שלום שבא לפתותו שכל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו נכנס בו בדברי שלומים כדרכו שתחל' מתחיל בדברי שלום וחלקלקות לפתות לאדם והנה הוא מכוער ביותר לכן לא החזיר לו שלום יען אמר דמה מכוער אותו האיש וקללו בראותו שבא לפתותו שמא כל בני עירך מכוערים כמותך כלו' שמא כל בני חברותך רשעים כמותך א"ל איני יודע לך ואמור לאומן שעשני שהוא הקב"ה למה עשית כלי מכוער משום שר' אלעזר חטא בזה משום שדרשו ז"ל והנה טוב זה יצר הטוב מאד זו יצה"ר ויש לו שכר מהקב"ה כאומרם ז"ל משל לבן מלך עם הזונה שצוה המלך לזונה שתפתה לבנו וצוה לבנו שלא יתפתה ויש שכר לזונה שעששה מאמר המלך שפיתתה אותו ושכר לבן המלך שלא נתפתה כן היצר כו' באופן שטעה ר"א שאמר כמה מכוער כלי זה כיון שידע שטעה ירד מן החמור כלומר שלט החמור עליו מעט עם שטעה בזה וא"ל נענתי לך מחול לי והניחני ואל תתגרה בי והשיב לו השטן הוא יצה"ר איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשני ואמור לו למה בראת כלי מכוער כזה וכונת השטן להחזיקו כחוטא ח"ו והיה משתטח לפניו כלומר היה ממשיכו עד שהגיע לעירו יצאו בני עירו לקראתו בני עירו הם האברים שבגופו המתאוים התענוגים וכמו שדרשו ז"ל עיר קטנה זה הגוף ואנשים בה מעט אלו האברים כו' והנה האברים המתאוים השמחה והשחוק והתאות שמחו לקראתו על ששלט היצר עליו ובזה סברו מכאן ואילך יאכל וישתה ויתעדן וא"ל רבי רבי מורי מורי א"ל למי אתם קורים רבי אמרו לזה שנמשך אחריך אחר עצתך אנו משבחים א"ל אם זה רבי לא ירבו כמותו בישראל משום שהוא אדם קרוב לתשובה שכיון שטעה מעט ביקש מחילה ואמר נענתי לך ובהיות כן שהוא אדם שאין לכם הנאה ממנו מה אתם שמחים באומרכם אולי יעשה תאותכם שאינו אדם שאני יכול עמו ושאלו לו למה וסיפר להם הענין שבעבור מעט שטעה חזר מיד כיון שראו בני עירו שהם האברים שאין תקוה ממנו אמרו מחול לו שאדם גדול בתורה הוא וכיון שיש בידו

תורה שהיא רטיית היצר אין תועלת ממנו והנח לו משום שכל הגוף רוצה התאות כיון שהוא חומר כיון שמזדקק האדם מרגילים לזה ומתאוים הרוחניות לכן חזרו והודו עם ר"ש ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז שבהיות הוא קשה שדעתו גסה עליו שיגר לו אותו הדוב הוא היצר רע קרוב לתשובה שמיד חזר ואמר נענתי לך ניצול מידו ומלת אומרו לעולם ר"ל לעולם יהיה רך אפילו בזמן שיש צד להתגאות עכ"ז יהא רך ודוק:

(א"ה הש"ח ס"ט מעשה הנ"ל איתא במ' אבות דר"נ פ' ל"ט והגירסא שם הוא ר' שמעון ב"א וראיתי להדפיס כאן מ"ש עוד בזה מרן הק' המחבר זצ"ל בס' ולא עוד אלא כ"י בפי' אבות דר"ן) וז"ל אמנם נראה לומר שר' שמעון כיוון לטובה אך טעה בענין אחד כמו שאפרש בס"ד ויובן במ"ש רז"ל (בפ"ק דתענית דצ"ז ע"א) שאלה מטרונא לר' יהושע בן חנניא חכמה מפוארה בכלי מכוער כו' וקאמר שם באורך העולה ממנו שהמכוער מוכן לתורה יותר מהאיש היפה ולכן בראות ר' שמעון לאדם זה בשפת הנהר והכיר בו כדי מדותיו ומלבושיו שהיה בור רצה לייסרו אולי יחזור למוטב וא"ל ריקה כמה מכוער אתה כלומר וכיון שאתה מכוער היית מוכן לתורה ולמה לא עסקת בתורה שמא כל בני עירך מכוערים כמותך ואינן בני תורה ונמצא שכונתו של ר"ש היה לשמים ך טעה במה שייסרו בדרך בזיון באומרו ריקה ואין דרך המוסר כן פן ישנאך ולא יקבל מוסר אלא הוכח לחכם ויאהבך כלו' הוכח לו באומרך חכם ומבין כמוך אין ראוי שיעשה כו"כ ובראות זה שמכבדו מקבל מוסר ע"כ ובזה טעה ר"ש שרצה לייסרו לזה כמדובר וקראו ריקה ועוד טעה בדבר אחר שחשד גם לאנשי עירו באומרו שמא כל בני עירך מכוערים כמותך כלומר הם מכוערים ומוכנים ללמוד ואינן לומדים ובראות שטעה בזה מצא פתח האיש הזה לכעוס עליו ולתופסו במה שקראו מכוער וקיללו וביזה אותו במלת ריקה כיון שראה ר"ש שהקפיד זה על מה שקראו ריקה ידע שטעה וירד ונשתטח שימחול לו עד שבא לעירו ויצאו אנשי עירו וקבלוהו וקראו אותו רבי ואמר אם לזה אתם קוראים רבי לא ירבו כמותו בישראל שאם כלם יהיו כמוהו לא ימצא מי שיוכל לייסר שום אדם ואמרו לו למה וסיפר להם המאורע והנה בתוך המאורע בודאי שסיפר גם מה שחשד להם באומרו שמא כל בני עירך מכוערים כמותך אמרו לו אע"פ כן מחול לו הורו בזה שהם מחלו וכיון שהם הרבים מחלו גם הוא ראוי למחול באותו היום נכנס ר"ש בבית המדרש ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז כלומר יהא רך בהיותו מייסר לאדם ואל יכנס עמו בחזקה בחירוף:

עי"ל שקראו מכוער כלו' מכוער במעשיו על שלא הקדים לו שלום (ועיין להרב הגדול מהר"י אזולאי בס' כסא דוד דרוש י"ג) והאיש הזה הבין שקראו מכוער בצורתו ואמר איני מוחל לך כיון שידע שטעה על שנקט לשון המובן שהיה מבזהו בצורתו ולא דקדק לבחור לשון ערומים ירד מן החמור ונשתטח לפניו כו':

ובדרך אחר י"ל בדחז"ל במדרש שיר השירים שכל אדם אפילו חיגר או סומא אף שיהיה מכוער ביותר כיון שהוא בן תורה נחשב כיפה שביפים כו' ולכן בראות ר"ש לאדם זה מכופר ביותר נעצב עליו איך לא היה מכסה על עבירות שבו ולזה א"ל ריקה כמה מכוער אתה כלו' בעבור שאתה רק מן התורה זהו הטעם שמכוער אתה משא"כ אם היית בן תורה שאף שאתה מכוער לא היה נחשב לכלום ענין כעירותך שכולם היו מכבדים לך מצד תורתך וחוט של חסד מהתורה היה משוך עליך והנה טעה ר"ש בזה שאם כונתו לייסרו אולי יחזור לתורה הי"ל לסדר לפניו הדבר הטוב שנמשך מהתורה כדי שמתוך דבריו יבין שאע"פ שיהיה האדם מכוער ביותר התורה מושך עליו חוט של חסד לא כדרך שעשה לצדד לפניו הכיעור והדופי ולכן מסבת שנתבייש תפסו במלת ריקה ומכוער ואמר לך לאומן שעשני ור"ש הכיר שחטא בזה ולהראות שלא היה כונתו מתחילה לבזותו רק כונתו לשמים כדפרישית אלא שטעה שעשה שלא כשורה ירד מן החמור והיה משתטח לפניו עד ג' מילין ואם כונתו לבזותו מחמת גאוה לא היה עושה כן וכשבא לעירו ויצאו לקראתו וקראו אותו רבי ואמר להם אם לזה אתם קוראים רבי לא ירבו כמותו ונמצא שביזה אותו עם זה מצאו פתח אנשי העיר שימחול לו אע"פ שביזה לו לפי שגם הוא ביזהו בזה ויהיה זה תחת זה וז"א אע"פ כן מחול לו וק"ל ע"כ:

ובזה נבין טעם ענין אחד ונקדים לפרש קודם פ' טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון ידוע מאמר חז"ל כבד את ה' מהונך והנה אע"פ שצריך האדם להלל ולזמר ולומר הודאות להקב"ה אע"פ שלא יהיה באדם קול ערב אמנם יותר רוצה הקב"ה שיזמרו לפניו אותם שיש להם קול ערב שלא לחנם ברא בני אדם שיש בהם עריבות קול ולא לחנם היו משוררים ומזמרים הלוים לפניו בדוכן עד חמשים שנה ומחמשים ומעלה לא לפי שלא היה טעם בקול כדחז"ל לזה אמר טוב להודות לה' בכל מה שיכול בין שיש בו עריבות הקול בין שאין לו אבל ולזמר לשמך עליון ר"ל אבל אותו שיש בו קול זמר הוא עליון במעלה לזמר לפני הקב"ה מאותו שאין בו עריבות קול וטעם הענין שהמזמר בקול מכניס בתוכו חמימות מדברישירים ותשבחות להקב"ה ומתחמם הנשימה בחם הטבעי שהוא חיות הנפש כך חמימות הדברים האלו הם חמימו של מזון הנשמה כמו שהקדמתי שמסיבת העריבות מתחמם הוא והשומעי' ומתעוררי' לידבק נפשם בשכינ' ודוק ובזה

יובן מאמר לחז"ל (מס' ברכות פרק הרואה דס"ב ע"ב) ויקם דוד ויכרות את כנף המעיל אמר רבי יוסי בר חנינא כל המבזה את הבגדים לסוף אינו נהנה מהם שנאמר והמלך דוד זקן בא בימים ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו ע"כ יש להקשות דמה חטא יש על שכרת כנף מעילו עד שנענש בעונש גדול כזה שלא היו מחמים לו הבגדים. אמנם ידוע שמעיל בת שלש כנפים פעור מציצית ונמצא שבמה שכרת כנף מעילו של שאול פטרו מציצית ונמצא שאותו צדיק נמצא שעה אחת בלא ציצית ולכן מדה כנגד מדה מאחר שהוא עשה מעילו של שאול ככסות לילה שהוא פטור מציצית לכן לא היו מחמים לו הכסוים שהיו מטילים עליו וגם ידוע שחמימות עשיית המצות נותן כח לנפש בחום הטבעי שנותן כח לגוף והוא ביטל לשאול מחמימות מצות הציצית הנותן כח לנפשו גם מדה כנגד מדה לא היו מחממים לו בגדיו ליתן כח לגופו וזהו כונת אומרו ביזה את הבגדים עשהו ככסות לילה שהוא בזוי בבגד כסות היום וביטלו מציצית ונמצא שביזה אותם ודוק:

ובזה יובן מאמר במדרש רבה פ' וירא והוא יושב רבי ברכיה בשם ר' לוי אמר ישב כתיב א"ל הקב"ה שב ואתה סי' לבניך (רש"י ז"ל) שעתיד אני להתיצב בעדת הדיינים והם יושבים כו' יש לחקור למה הוציא הקב"ה חמה מנרתקה אם למנוע האורחים כדי שלא יטריח אברהם באורחים היה יכול להמטיר מטר הרבה וכיוצא אמנם יובן בהקדמתנו שהמתחמם במצוה מציל לנפש מחימום גהינם וחימום המצוה הוא מזון לנפש כחום הטבעי שהוא מזון לגוף וכן כיון שנתחמם אברהם בחימום המצוה הגדולה הזאת הוציא הקב"ה חמה מגיהנם רומז לה לח מחימום הזה. ועי"ל בדחז"ל שאברהם אבינו אינו מניח לאדם מהול ליכנס לגיהנם ולכן כיון שמל הוציא חמה מנרתקה לפניו לומר שבמצוה זאת שעשה שהיא המילה הוא יהיה אדון ופטרון על האש הזה להכניס למי שירצה או להוציא למי שירצה. עוד יש לדקדק דלמה רומז לו עכשיו הקב"ה ענין הדיינים אמנם יובן בדחז"ל שיראה הדיין כאלו גהינם פתוח תחתיו ולכן כיון שהוציא לו חמה מנרתקה רמז לו ענין הדיינים שצריך שידמה להם כאלו גהינם פתוח תחתיהם ובזה נבין פסוק ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו וכבר פירשתי פסוק זה בכמה מקומות ועתה הוספתי כפי דרכינו שידוע שמלת איש מורה על האדם בעומדו בתוקפו וגבורתו כדחז"ל אשרי האיש בעודו איש בתוקפו וגבורתו וידוע שאדם הוא צד אנוס מצד יצרו והקב"ה משלם לאדם לכל אחד כפי תוקף יצרו רצוני לומר שאם חטא אדם בעודו איש בתוקף יצרו ואחד חטא בעודו זקן שאין בו תוקף היצר בודאי שיש עונש לזה הזקן מזה הבחור שהבחור היה צד אנוס מצד תוקף יצרי ואינו כמלך בשר ודם שהורג לשניהם במיתה אחת אמנם לך ה' חסד שאתה תשלם למי שהוא איש בתוקף יצרו כמעשהו של

זקן כלומר לאיש שהוא תקיף ביצרו שהוא צד אנוס אתה משלם לזה כאלו לא נהנה מהעבירה כל כך כאותו זקן שאין לו כל כך תאוה מאחר שאינו תקיף ביצרו ודוק. עי"ל ידוע כשהקב"ה משלם מיד לאדם ומתכפר לו גורם בזה בקירוב הגאולה ואז כסאו ושמו שלם וזהו ולך ה' חסד כלומר ולך ממש מגיע החסד כשאתה תשלם לאיש כמעשהו שכיון שאתה משלם לו ראויים לגאולה ואז יוצא השכינה מהגלות:

והנה הבא נבא לביאור מאמר המוצב בפתיחת הדרוש למה נמשלו דברי תורה לאש מה אש אינו דולק יחידי אף דברי תורה אין מתקיימים ביחידי והיינו דאמר ר' יוסי בר חנינא חרב על הבדים ונואלו חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שעוסקים בד בבד בתורה יש לדקדק שבאומרוהיינו דאמר רבי יוסי כו' משמע שהיא הדרשה עצמה שדרש על שנמשל דברי תורה כאש ואם כן למה רמז הדרשה בשני מקומות ועוד יש לדקדק דאומרו והיינו משמע שלא היו מודים בדברי ר' יוסי כי אם אחר שנשמע דרשת שדברי תורה נמשל לאש וצריך לידע למה אמנם נראה שלא היו מודים בדברי רבי יוסי משום דכתיב והגית בו יומם ולילה שמשמע והגית אפילו יחיד אמנם כששמעו דרשת שנמשלו דברי תורה לאש שמה אש אינו דולק יחידי אף דברי תורה אינן מתקיימים ביחידי אז הבינו דברי רבי יוסי וז"א והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא כלו' כונתו של רבי יוסי בדרוש זה כדי שיתקיים בו דברי תורה ולעולם שמחוייב האדם ללמוד בין יחיד בין עם אחרים אמנם כדי שיתקיים בידו צריך שלא ללמוד בד בבד:

עי"ל שבד הוא לשון שקרים כמו בדאי אתה ורבי יוסי היה דורשו מלשון בד בבד יהיה ולא היו מוצאים הכרח להוציא הפסוק מפשוטו כיון שנדרש דרשת שדברי תורה נמשלו לאש ללמדך שלא ילמוד אד יחידי אז מצאו מקום להוציא הפסוק מפשוטו וזהו והיינו דאמר רבי יוסי. ובהתר ספק ראשון שהקשינו שדרשה זאת למה רמזה בשני מקומות י"ל שר' יוסי בא לחדש העונש של מי שלומד יחידי שבסוף יוצא מדעתו דכתיב ונואלו. ונראה לפרש טעם אחר חוץ מטעם הגמרא למה נמשלו דברי תורה לאש ויובן בהקדמתינו שחום הטבעי הוא חיות הגוף והתורה היא חום הנפש וכשם שהחום הטבעי חיות לגוף כן חום התורה היא מזון לנפש. ולכן נראה שנמשלה התורה לאש לפי שהיא לנפש כחום הטבעי לגוף:

פרק כא

על הכנת המצות ושם הדרוש הזה מגיד משרים

ירושלמי דברכות פ"א מאמר י' תני משם רבי מאיר וראית' אותם אין כתיב כאן אלא וראיתם אותו מגיד שכל המקיים מצות ציצית כאלו מקבל פני שכינה מגיד שהתכלת דומה לים וים דומה לעשבים ועשבים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד וכסא הכבוד דומה לספיר דכתיב וארא והנה על הרקיע אשר על ראש הכרוב כאבן ספיר כמראה דמות כסא כו':

הנה אמת נכון הדבר שהעולם הזה הוא הכנה כדי שיתקן האדם לעולם הבא כמאמר התנא העה"ז דומה לפרוזדור התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין והוא כענין העין שהוא הכנה לקבל האור ולהסתכל הדברים לפי שהעין עצמו אינו רואה והראיה שבהיות האדם במקום אפל אינו יכול לראות אע"פ שעיניו פתוחות באופן שהאור היא סיבת הראייה והעין אינו אלא כי אם הכנה לקבל האורה ותראה שאם יצמצם האדם האור לא יראה כי אם שיעור אור בכמות עינו כיצד אם ישים עינו בשפופרת קצר נגד האויר לא יראה מהאויר כי אם שיעור כמות עינו מהטעם שהעין אינו רואה כי אם הוא הכנה בלבד לקבל האור והתפשטות האור מתפשט העין לראו' משיעור כמותו וכיון שזה התצמצם והאפיל האור בתוך השפופרת אינו יכול לראות כי אם שיעור כמות עינו מהאויר כשיעור חור השפופרת לבד הקב"ה שהוא עצמו אור צח אור מצוחצח שאורה עמיה שריה ועיניו משוטטים ומביטים ורואים בכל מקום יודע מה בחשוכה לפי שהוא האור וזהו כונת התנא דע מה למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת כלומר הקב"ה אינו כבשר ודם שאין האורה תלויה בעין עצמו כי אם באמצעות האור ולכן אינו רואה במקום אפל ונסתר אלא הקב"ה עין רואה שבעינו תלויה האורה ורואה בנסתרות ובמקום אפלות ואם כן היכן תסתר עצמך לעבור רצונו שהוא כביכול רואה אותך בכל מקום שאתה מסתתר שם וגם ואזן שמעת שהוא הקב"ה שומע המחשבה ובהיות שלמעלה אינו כלמטה כל מעשיך בספר נכתבים מאליהם בלי יד וקולמוס. ובזה נבין פסוק הנה עין ה' אל יראיו למיחלים לחסדושהכונה שבהיות עין האדם רואה מכח התפשטות האור לכן רואה מה שאינו רוצה כיצד שאם יניח חמש אצבעות נגד העין אי אפשר אם אינו רואה כל החמשה אעפ"י שאינו ירצה לראות כי אם אחד או שנים משום שאין העין ברשותו והתפשטות האור' מתפשטת הראיה הנה והנה אמנם הקב"ה אינו כן אלא רואה למי שירצה אע"פ שכועס לפניו מסתיר ראייתו מהרשע ועיני ה' אל יראיו למיחלים לחסדו.

ובזה יובן פסוק (ישעיה סי' ל"ג) מלך ביפיו תחזינה עיניך תראה ארץ מרחקים וחוץ מן הכונה נוכל לומר כדחז"ל אור שברא הקב"ה ביום ראשון היה רואה האדם מעוף העולם ועד סופו וכיון שנסתכל ברשעים גנזה לצדיקים לע"ל לזה אמר כשמלך ביופיו תחזינה

עיניך שהוא המלך המשיח אז יוציא הקב"ה אותו אור ותראנה עיניך ארץ מרחקים מסוף העולם ועד סופו:

גם שמעתי משם הרב כמהר"ר אברהם היכיני נר"ו שהכונה לומר תזכה לעתיד לבא לראות למלך המשיח בקירון פנים מה שלא זכיתם לראות במרע"ה דכתיב וייראו מגשת אליו כי קרן אור פניו כו' אמנם כפי הקדמתינו בא לומר שאז בימות המשיח יזכו ישראל למעלת הרוחניות ובפרט אחר התחיה ואז יהיה הראיה התלויה בעין ממש ולא באמצעות דבר אחר כמו עתה שהעין אינו רואה כי אם מסבת האור אלא אז תזכה שמלך ביופיו שהוא המלך המשיח תחזינה עיניך דמלת עיניך אך למותר אלא הזכיר עיניך לומר שהראיה יהיה תלויה בעין ממש ודוק ותראנה עיניך ארץ מרחקים ומסתרים לפי שראיית הרוחניות רואה אפילו בחשך כמלאך הזה שבהיותו רוחני אין ראייתו תלויה באמצעות האור ובהיות ראות העין תלויה באור לכן צריך להמשיך ראיית עיניו בראיית התורה ולא בראיות בלתי הגונות ויזיק ראיית עיניו באמצעות אותו דבר וכדחז"ל מס' סנהדרין באותו שנכנס טינא בלבו בעבור אהבה שחשק באשה ושאלו לחכמים אם היה יכול לראות אותה שזה היה תרופתו ולא הניחוהו:

וקודם נבין עם זה ענין תמר עם אמנון בשמואל ב' סי' י"ג ויהי אחרי כן ולאבשלום בן דוד אחות יפה ושמה תמר ויאהבה אמנון בן דוד ויצר לאמנון להתחלות בעבור תמר אחותו כי בתולה היא ויפלא בעיני אמנון לעשות לה מאומה ולאמנון רע ושמו יונדב בן שמעה אחי דוד כו' ויאמר לו מדוע אתה ככה דל בן המלך בבקר כו' ויאמר לו אמנון את תמר אחות אבשלום אחי אני אוהב כו' עד סוף הסי' יש לדקדק אומרו ויהי אחרי כן ב' למה הזכירו לאבשלום כאן ג' מה איכפת לנו לידע שם דוד מי לא ידע שאמנון בן דוד הוא וא"כ למה אמר אמנון בן דוד ה' אומרו ולאמנון רע ושמו יונדב כפי חז"ל שיונדב היה איש חכם לרשעה א"כ למה אמר ושמו יונדב כמו שאמר גבי הצדיקים ו' למה הוצרך לומר אחי דוד מי לא ידע בזה ז' להבין כונת שאלתו מדוע אתה ככה דל בן המלך בבקר בבקר ח' אומרו ויצר לאמנון להתחלות בעבור תמר אחותו דהול"ל בעבור תמר למה אמר אחותו אומרו כי בתולה היא דמה שייכות יש ענין אהבתו עמה עם היותה בתולה או לא יו"ד אומרו ויפלא בעיני אמנון לעשות לה מאומה מאי לעשות לה מאומה:

ונתחיל להתיר אלו הספקות תחילה ואח"כ אפרש שאר הפסוקים בס"ד בהיות שלמעלה מזה הענין סיפר מענין בת שבע עם דוד שאכלה פגה לכן רצה הקב"ה לשלם לדוד מעין מה שעשה ולכן בא בנו לפגום באחותו אע"פ שהיתה ראויה לו אם ישאנה כמ"ש חז"ל שהיתה בת יפת תואר ולזה אמר ויהי אחרי כן מה שעשה דוד לבת שבע קרה ענין זה

שלאבשלום בן דוד אחות יפה ופגמה אמנון מדה כנגד מדה ממה שעשה דוד ולכן אמר ויאהבה אמנון בן דוד כלומר הטעם שהאהבה אותה ובא זה לידו בעבור היותו בן דוד:
עי"ל אמר אמנון פן דוד כלומר ויאהבה אמנון בטענה שיכול לשכב עמה כי הוא דוקא היה בן דוד ולא תמר כמ"ש התוספות ז"ל (סנהדרין דכ"א ד"ה דאי ס"ד) שתמר לא היתה בת דוד שאמה כבר היתה מעוברת כשבאתה מן המלחמה והא דכתיב כי כן תלבשנה בנות המלכים מתוך שנדלה בחיקו קרא לה בת מלך ודוק:
וגם מה שאמר ואבשלום בן דוד קראו בן דוד לרמוז שדוד גרם לאבשלום שלא היה בו עון על שלקח יפת תואר והזכיר לאבשלום כאן להגדיל מעלת יופי של תמר בהיות אבשלום אחר שכבר פירש לעיל ממעלת יופיו ואמר ושמה תמר ויאהבה אמנון בן דוד אפשר שרומז שתחלת אהבתה זה עמה לא היה לשם זנות רק אהבה אמיתית מסיבת חסידותה שהיתה צדקת כמו שמוכיח לקמן ולכן אמר ושמה תמר כדרך שאמר בצדיקים ושמה מוכיח ששמה תמר דצדיק כתמר והוה אמנון בדיק בשמה ולכן ויאהבה ואחר שאהב אותה התחיל היצר לפתותו ולהטותו מדרך טובה וזהו ויצר לאמנון מלשון יצר הרע כלומר התחיל יצרו לחלותו עם רוב אהבה עמה והתחיל להתחלות בהיותה תמר אחותו ונעלם ממנו שהיתה מותרת לו ובהיות כן התחיל להתחלות בראות שאין תקוה לקחתה בהיותה אחותו ועוד לא היה מוצא פתח לישכב עמה על היותה בתולה והיו מרגישים פגימתה שאם היתה אלמנה היה הענין קל לישכב עמה משום שלא היו מרגישים בפגימתה וז"א כי בתולה היא:
ויפלא בעיני אמנון לעשות לה מאומה יובן עם מ"ש הראב"ע זלה"ה גבי רבקה בתולה ואיש לא ידעה שיש מציאות לבעול בתולה באופן שלא יפגום אותה כדחז"ל שמואל היה בקי בהטיה ואמר שאין לגלות סוד זה והנה אמנון היה מבקש ענין זה לידע והיה נעלם ממנו וזהו אומרו ויפלא מעיני אמנון לעשות לה מאומה כלומר נעלם ענין זה ממנו לעשות עמה מעשה ושלא יהיה לה מאומה כלומר פגם מאומה שלא היה לו ידיעת ענין זה נעלם ממנו ולאמנון רע ושמו יונדב בן שמעה אחי דוד אפשר שקדם שמן כצדיקים בעבור היות בן שמעה אחי דוד ובכבוד דוד קדם שמו עי"ל שאעפ"י שהיה איש חכם לרעה כדחז"ל והוכיחו זה משום שהיה ראוי לומר חכם מאד איש למה הוצרך לומר אלא מכאן למדו ז"ל שאין חכם האמור כאן חכם לטובה משום שקדם לומר איש לרמוז איש כשאר כל איש הדיוט ונמצא שאומרו אח"כ חכם מאד הוא חכם להרע שאם חכמתו לטובה לא היה ראוי שיקדים לומר איש וחוץ מחז"ל נראה לפרש שקדם שמו כצדיקים ואמר ושמו יונדב משום שבענין זה כיוון יונדב לשם שמים ועשה המצאה אולי יהיה

יכול להעביר אהבתו ממנה כמו שאפרש בע"ה וזהו הטעם שלא נתן לו עצה שישאלנה מאביו משום שלא רצה שיהיה דבר שלא לשם שמים שהוא לשם נוי ולכן עשה ערמה כדי שישנאה ונתן לו עצה שיתחלה ותבא תמר ושתעשה הבריה לפניו וכונתו בחכמה זו אעפ"י שלכאורה לא יש שום חכם להרע. אמנם חכמתו בזה כדי שישנאה וחשב אולי בראותה יסיר אהבתו כענין שאמרו הרופאים באותו שנכנס טינא בלבו שאמרו הרופאים שיראה אותה נמצא שהראיה מעביר התאוה קצת ועוד יעץ לו שיעשה לפניו מאכל אולי תתמאס לפניו בראותה בידים מזוהמות. וכדי שיצא מחשבתו לפועל סידר לו דברים שיאמר לדוד כדי שלא יכול לחשוב רע ולא ימנענה ממנו ואמר שיאמר לו תבא נא תמר אחותי הזכיר אחותי להרחיק הענין מעיני אביו שח"ו חושב ברע שהרי אחותי היא ועוד נתן לו טעם היות זה על ידה בהיותה צדקת ושמה מוכיח תמר צדיק כתמר יפרח ובהיות המאכל על ידה היא סגולה לרפואתו ועוד שאינו מסתכן לאכול משום אדם אולי יש שנאה לאיזה מן המשרתים עמו ויתנו סם המות במאכלו ולכן אני רוצה שתעשה הבריה לפני למען אשר אראה ואכלתי מידה דוקא ודוק. ויונדב חקרבדבר בראותו בבקר דל וחולה הפך החולים שבבקר בבקר יקל החולי מעליו וכדאמרי' בנדרים פ"ד ד"מ ע"א אמר רב ששת בריה דרב אידי לא לסעוד איניש קצירא לא בתלת שעי קמייתא משום דבתלת שעי קמייתא רויחא דעתיה) ולכן אמר לו מדוע אתה ככה דל בן המלך מאחר שהוא בבקר בבקר תדיר שאינו מקרה הלא תגיד לי לי דייקא בהיותי רעיך ואיני חושש אעפ"י שיהיה זה ענין רע והשיב את תמר אחות אבשלום אחי אני אהב כלומר הדבר קשה בעיני בהיותה אחות אבשלום ואני מתיירא ליגע בה בהיותה אחות אבשלום איש קשה מאד ומזלייהו חזה מה שאירע לו על ידו שהרגו ולכן כשמוע כן יהונדב נתן לו עצה אולי ישנאה כדפרישית וישלח דוד אל תמר הביתה לאמר לכי נא בית אמנון אחיך אמר אחיך סיפר לה אהבת אמנון עמה אהבה חל אחוה ובטח בך על חסידותך ולכן ועשי לו הבריה כלומר עשי לו דוקא הבריה לו מאכל מיוחד לו אתה לבדך ולא עם איש זר אתך כי הוא בטח בך דוקא ותלך תמר בית אמנון אחיה הלכה בסוד דברי אביה שסיפר לה מענין האחוה ותלבב לעיניו כמו שסיפרה לה אביה הענין כדפרישית ותקח את המשרת ותצק לפניו וימאן לאכול ויאמר אמנון הוציאו כל איש מעלי אמר כן ולא חשש אולי יפול ברע שאמר יאמרו היושבים שם שבהיותי חולה לא רציתי לאכול בפני שום אדם שידוע שאין ראוי לחולה שיראו אותו בשעה שאוכל בעבור עין הרע ודוק. ותגש אליו לאכול ויחזק בה ויאמר בואי שכבי עמי אחותי כלומר אינה שכיבה לרעה ח"ו אלא שאתה אחותי ואין לחשוש על זה כדרך שמותר בנשיקה של קורבה דכתיב

וישק יעקב ברחל. עי"ל שכבה עמי אחותי כלומר ואיני פוגם לך בהיותך אחותי ואני חושש על כבודך והשיבה אמריה לו אל אחי כלו' איני מאמין לך בזה בהיות שאין את אחי ממש מאם אחת כדי שתחוס על כבודי ודוק:

ותאמר אל אחי כלומר לא אתה אחי בדבר זה כמו שדרשו ז"ל אל אדוני גבי חנה כו' אל תעניני שיודע אני שמה שאתה אומר לי שכבה עמי אחותי הוא ערמה לשכב עמי ואם נאמר שהוא כדבריך שאין כונתך לרעה בשכיבה זאת לא יעשה כן בישראל הוא נבלה לעשות כן וא"כ אל תעשה את הנבלה הזאת. ועוד ואני אנה אוליך את חרפתי ואתה תהיה כאחד הנבלים בישראל וחוץ מן הפשט אנה אוליך את חרפתי שיאמרו זרוק חוטרא לאוירה אעיקרא קאי ובהיותי בת יפת תואר יאמרו שנתרציתי לעשות כן ואתה ח"ו תהיה כשכם שתפס לדינה בעל כרחה ושכב עמה דכתיב ביה כי נבלה עשה בישראל ולא אבה לשמוע בקולה יש לדקדק שכאן אמר בקולה וכשרצה לשולחה והפצירה עמו אמר ולא לשמוע לה. ואולי רצה לרמוז שרצתה תמר למונעו מהענין על ידי קולה כמו שפירשו מפרשים ז"ל ועיין בס' דברי שלום בדחז"ל יעל בקולה שבנעימות קולה מנע אותו ואולי תמר רצתה לעשות כן ולכן כיון שידע אמנון כונתה לא אבה לשמוע בקולה דייקא ומיד ויחזק ממנה ויענה. עי"ל על ענין אומרו אל אחי הכונה בהיות שהוא אמר שכבי עמי אחותי כלו' אחותי את ואין יצר בקורבה שבהיותך אחותי אין יצרי תקיף בך והשיבה אמריה לו אל אחי כלו' אם אמרת בשלמא שהיית אחי מאב ואם ניחא שהאמת אתך אמנם אין אתה אחי באופן שאין בך יצר אלא שבהיותי בת יפת תאר אני מותרת לך ובהיותי מותרת לך יש יצר עמי אם כן אל אחי ודוק:

עוד יש לפרש במה שהקשתי לעיל באומרו הוציאו כל איש מעלי. י"ל עם מה שדרשו ז"ל גבי יוסף הביאו בילקוט בפסוק ויקרא הוציאו כל איש מעלי שאמר שיצאו גם המלאכים ואפשר שדרשו ז"ל ממלת מעלי רמז למלאכים לשון נקיה כלפי המלאכים כאמור גבי אברהם נצבים עליו ועיין על זה בפירוש על התורה אשר לי וכפי דרשת ז"ל גבי יוסף שקרא שיוציאו המלאכים אפשר לומר גם שאמנון עשה כן והענין בכאן שבהיות שגמר בלבו לעשות הרע הזה קרא הוציאו כל איש מעלי שהם המלאכים המלוין לאדם ודוק:

ונחזור לסדר הפסוקים אמר ועליה כתונת פסים כי כן תלבשנה בנות המלך בתולות מעילין קשה שנכנס בכתונת ויצא במעיל ועוד דמה שייכות וקשר יש סיפור המעשה שבא עליו לומר שעליה כתונת פסים ועוד בדברי אבשלום שאמר לה האמינון אחיך למה קרא אותו אמינון ועוד מאי אומרו ואתה אחותי החרישי אחיך הוא שאדרבה בהיותו אחיה ראוי לבכות איך בהיותו אח הרע עמה אמנם הכתובים באו להגיד לך איך בא

תקלה על ידה וידוע שכל המתגאה לסוף יכשל בעבירה ובודאי שג"כ באשה ובהיות שתמר היתה גאותנית וזהו אומרו ועליה כתונת פסים כלו' הטעם שבא זה המעשה על ידה בעבור הגאוה שהיתה מתגאה ואומרת שעליה כתונת הפסים ואעפ"י שכן תלבשנה בנות המלכים הבתולות מעילים והמעיל יותר חשוב כמו ומעיל קטן תעשה לו אמו גבי חנה ומרוב געגועין היתה עושה לו היותר חשוב שבמלבושים. וא"כ בהיות כולם לובשים מעילים למה היתה מתגאית שעליה כתונת פסים ובפירוש שיר השירים אשר לי בפסוק זאת קומתך דמתה לתמר הארכתי עוד בפסוק זה עיין שם כו' ובחיבור אחר פירשתי בעינן תמר ואמנון יותר באורך ויאמר לה אבשלום האמינון אחיך אמר אמינון בדרך בזיון הקטין שמו כדרך שקוראים לקטן בשם קטן או אמר אמינון כדרך היאומן כי יסופר שאחיך עשה ומצאתי כן בכלי יקר ואח"כ מצאתי לחז"ל מס' מועד קטן פ' אלו מגלחין ד' ט"ז ע"ב פעם אחד גזר ר' שלא ישנו התלמידים בחוץ יצא ר' חייא ושנה לשני בני אחיו בחוץ שמע ר' ואקפיד אתא ר' חייא לקמיה אמר ליה ר' עייא ראה פירוש קורא לך מבחוץ נהג נזיפותא בנפשיה תלתין יומין פירשו רש"י ז"ל עייא כך כינה שמו של ר' חייא לשון גנאי וכן במקרא האמינון אחיך עכ"ל קרוב למה שפירשתי ודוק:

ונחזור לענין שצריך שכל ראות האדם שיהיה בתורה ובדברים הראוים לראות וזהו כונת הפסוק בשמואל א' סי' רכ ג' ויהי ביום ההוא ועלי שכב במקומו ועיניו החלו כהות לא יוכל לראות דקשה דאומרו החלו לכהות משמע שמיהו רואה מעט ולכן לא אמר כהו עיניו דמשמע מכל וכל ואם כן איך אמר אח"כ לא יוכל לראות דמשמע שלא היה יכול לראות כלל ועיקר והוא הפך ממה שאמר החלו לכהות דמשמע דמיהו היה רואה מעט ואף על פי שלכאורה כפי הפשט נוכל לומר שבא לרמוז שמיד לא כהו עיניו באופן שלא היה רואה כלל אלא מעט מעט תחילה החלו לכהות עד שבא לגדר אחר כך שלא יוכל לראות כלל ועיקר:

אמנם כפי דרכנו יבא היטב שרומז שאמר החלו לכהות מהראיה העיונית מתוך צער שמועת בניו שסיפר לעיל ומעשה ידיו של בנים היוצאים מחלציו היה מסך מבדיל לראות עיונו בתורה בהיות מעשיהם בלתי הגונים ומיהו היה רואה בעיונו אמנם לא כמקודם זה שמתוך השמחה שבניו צדיקים היו עיני שכלו ברורים ולרמוז לזה אמר החלו לכהות וחוזר לעיני השכל שהחלו לכהות אבל לא כהו מכל וכל ולכן כתוב ועינו ביו"ד א' וקרינן ועיניו בב' יודי"ן רמז שמקצת עיונו נסתם ולא כולו לראות כלל. עוד יתכן לפרש חוץ מהכונה למה כתוב ועינו ביו"ד אחד ונקדים קודם לדקדק שאמר ויהי ביום ההוא ועלי שוכב במקומו מאי ההוא ועוד מלת מקומו מיותר שבודאי שבמקומו

היה שוכב ולא במקום שאינו שם היה שוכב כדרך שהקשו ז"ל בפ' ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם דפשיטא שלכהן שיהיה באותם הימים יבא ולא לכהן שיהיה בימים שעברו ואינו בעולם אמנם בהיות שלעיל אמר לו הקב"ה בעון בניו כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו הנה ימים באים וגדעתי את זרועך ואת זרוע בית אביך מהיות זקן בביתך ואיש לא הכרית לך מעם מזבחי לכלות את עיניך ולכן אמר ויהי ביום ההוא ועלי שוכב במקומו כלו' ביום אשר שמע את שמע בניו על מעשיהם בלתי הגונים ועלי שוכב במקומו כלומר קפץ וטמן עצמו במקום אחד מפני הבושה וזהואומרו שוכב במקומו ועיניו החלו כהות ואמר עיני ביו"ד א' לרמוז שכהו אשר לא כדת שמצד עצמו לא היה ראוי לכך כי אם מצד אחר שהוא מצד בניו:

עוד יש לפרש שבפ' המוקדם אמר והנער שמואל משרת את ה' כו' ויהי ביום ההוא ועלי שוכב במקומו ועיניו החלו לכהות ידוע שתלמידיו של אדם הם כבנים כדחז"ל ולכן אמר והנער שמואל שהוא תלמידו של עלי מחרת את ה' כראוי ולכן והיה ביום ההוא ששמע בשורה רעה מסבת בניו מאחר שתלמידו היה ראוי והגון זהו הטעם שעלי עדיין שוכב במקומו כלו' עדיין עומד במצבו כמקוד' במעלתו בתוקפו וגבורתו מסיב' שהעמי' תלמיד הגון ובזכות תלמידו עיניו החלו כהות ואמר עניו ביו"ד א' עניו ולא כל עיניו אע"פ שלא היה יכול לראות כלל מצד בניו אמנ' בזכות שהעמיד לשמואל אע"פ שהחלו עיניו כהות לא כהו מכל וכל ואמר עוד ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה' אשר שם ארון האלהים בא לספר התועלת שירשה שמואל לעלי בהיותו תלמיד הגון ואמר ונר אלהים שהוא עלי טרם יכבה כלומר בשביל בניו ראוי היה שטרם זמן יכבה נרו כדי שלא ישמע מה ששמע אלא ושמואל שהוא תלמיד הגון שוכב לעלי עדיין בעולם בהיכל ה' אשר שם ארון אלהים כלו' בזכות שמואל עדיין בעולם קיים ולא מת קודם זמן רב ודוק ולכן זכה למען תלמידו ולזה אמר מיד ויקרת ה' אל שמואל ויאמר הנני:

עוד יש לפ' באומרו ועלי שוכב במקומו ונקדים מה שפירשתי בפי' הפרשיות אשר לי גבי אברהם אאע"ה בפ' ויהי כאשר כלה לדבר את אברהם ואברהם שב למקומו דפשיטא שאחר שדבר עמו השם והשלים לדבר עמו שב למקומו אמנם בהיות הנביא בעת הנבואה במעלת המלאכים הנקראים אישים כמו שכתב הרמב"ם ז"ל ולכן אמר שאחר שדבר השם עם אברהם ואברהם שב למקומו כמו שהיה מקודם במצב שאר בני האדם וזהו הרומז פה ויהי ביום ההוא ועלי שוכב במקומו משום שבפ' המוקדם אמר ודבר ה' יקר בימים ההם לזה אמר ויהי ביום ההוא אשר הנבואה היה יקר ועלי שוכב במקומו כלומר מאחר שלא היה שורה עליו הנבואה היה שוכב במצב של כל אדם ולא

במדרגת המלאכים הנקראי' אישים ודוק. ובזה יובן פ' בשמואל ב' סי' י"ט בענין ברזלי הגלעדי שאמר ויעבור כל העם את הירדן והמלך עבר וישק המלך לברזילי ויברכהו וישב למקומו דמאי אומרו וישב למקומו אמנם בהיות שברזלי אמר לדוד כשרצה להוליכו עמו לירושלים שהיה זקן מאד דכתיב בן שמנים שנה אנכי היום האדע בין טוב לרע אם יטעם עבדך את אשר אוכל ואת אשר אשתה אם אשמע עוד בקול שרים ושרות כו' באופן שהיה בטל מכל תענוגים אשר כל איש טועם בו ואמרו ז"ל שמה שהזקין כ"כ ולא היה טועם בעבור ששטוף בזימה היה עם אשתו ולכן אמר וישק המלך לברזילי ויברכהו וישב למקומו אפשר שרומז שכיון שבירכו דוד שב למקומו כלומר למצב כל האדם שטועם בטעמים ובשרים וחזר לקדמותו ונכון וכיון דאתא לידן נתחיל לפ' מתחילת הענין כל המשך הפסוקים אמר וברזילי הגלעדי ירד מרגלים ויעבור את המלך הירדן וברזילי זקן מאד בן שמונים שנה והוא כלכל את המלך בשבתו במחנים כי איש גדול הוא מאד ויאמר המלך אל ברזילי אתה עבור אתי וכלכלתי אותך בירוש' כו' ויאמר ברזלי כו' בן שמונים שנה אנכי היום כמעט יעבור עבדך את הירדן את המלך ולמה יגמלני המלך הגמולה הזאת ישוב נא עבדך ואמות בעירי ויאמר המלך אתי יעבור כמהם ויעבור כל העם כו' יש לדקדק אומדו וברזילי זקן מאד בן שמונים שנה באומרו זקן מאד אך למותר דבאומרו בן שמונים שנה ממילא משמע שהיה זקן. ועוד שבן שמונים שנה לא נקרא זקן מאד. וכפי חז"ל משמע שאמר כן בעבור שהזקין יותר מהראוי בעבור שהיה שטוף בזימה אמנם נפרש באופן אחר בס"ד. ספק ב' אומרו כי איש גדול הוא מאד מאי גדולה זאת עוד לא ימנע אם אומרו גדול מאדחוזר לשנים כבר אמר שהיה בן שמונים שנה ואם הכונה שהיה עשיר מאחר שאמר אכלכל את המלך ממילא נפקא שהיה עשיר. ספק ג' מאמר דוד לברזילי בואי אתי ספק ד' מאי וכלכלתי אותך בירוש' למה הוצרך לפרש לו שם ומקום כלכול ובאהבת הקיצור איני מאריך בספקות הנופלות באלו הפסוקים ומתוך הענין יובנו:

בהיות אמת שכל איש שיש עליו איזה עול יזקין קודם זמנו וכלים ומכלים אבריו כמו שדרשו חז"ל בפ' אדוני משה כלאם הטל טורח צבור עליהם והם מכלים וכלים מאליהם ולזה אמר וברזילי זקן מאד ונותן טעם שמה שאני אומר זקן מאד אע"פ שהיה בן שמונים שנה קפצה עליו זקנה בעבור העול שהוא כלכל את המלך בשבתו במחנים ואע"פ שלא היה זמן רב מיהו בהיות הכלכול למלך הוא עול גדול ובימים מועטים שכלכלו תשש כחו ולכן אמר זקן מאד אע"פ שהיה בן שמונים מהטעם שהוא כלכל את המלך וא"ת שלא טרח עמו כל כך אינו כן שהרי ברזילי איש גדול הוא מאד וכיון שכן צריך לעשות כפי

כבודו ובפרט שהיה נותן לגדול כדוד המלך וידוע ומפורסם הוא כשהגדול נותן אפילו לקטן צריך לתת כפי מעלתו וכ"ש כשנותן לגדול ועיין בהקדמה זאת באורך בדרוש ספר חיים דרוש שביעי ולכן אמר שהיה זקן מאד משום הטורח אף על פי שטרח זמן מועט בעבור היות איש גדול הוא מאד והיה צריך לעשות כפי גדולתו וכפי המקבל:

והנה דוד בראות זה הטורח שטרח ברזילי עמו חשב מחשבות לשלם לו וראה שאם היה משלם לו שכר גופניי כבר הוא עשיר מאד ומה יחדש בתשלומו כפי מעלתו שהיה מלך שאע"פ שיתן לו כל הון אינו תשלום בערך מה שכלכל אותו בעת צערו ולכן חשב וגמר בדעתו התשלום הראוי. ואמר אתה עבור אתי כלו' אע"פ שאתה זקן עבור אתי מעט מעט בהיותי מלך ודרך המלך להלוך מעט מעט ואשלם עם מה שעשית עמדי ויותר מזה שכלכלתי אותך בירושלם ויובן במאמר חז"ל מדרש משלי טוב ארוחת ירק ושלוה בה כלו' טוב לאכול פת חרבה בירושלים הוא יותר טוב שנמחלין עונותיו מלאכול שור אבוס ושנאה בו שהוא בח"ל לכן אמר לו וכלכלתי אותך בירושלים ובהיות בירושלים שהוא המקום אשר הקב"ה שוכן שכינתו שם הוא תשלום יותר שלם ממה שעשית עמדי להאכילני חוץ לירושלים:

וזהו אומרו וכלכלתי אותך בירושלים דייקא עוד יש לפרש שדוד רצה להחזיק טובה לברזילי ואע"פ שביד דוד לעשות לו יותר עם ברזילי כיד המלך עם כל זה רצה דוד לרוממו ואמר אתה עבור אתי וכלכלתי אותך אתי תאכל בשלחני שוה לי עכ"ז אתה עבור אתי אתה מתגבר ועובר והולך ומתגדל החסד שעשית אתי לכלכלני בעת צרה ממה שאני רוצה לשלמך לכלכלך בירושלים והוא כדרך שפי' מ"ד החכם השלם החסיד כמהר"ר יצחק הכהן ז"ל בפ' גבי אלישע עם השונמית איש אלהים קדוש הוא עובר עלינו תמיד שהכונה אע"פ שאנו חסידים זה האיש הקדוש עובר עלינו תמיד על חסידותינו. שהולך ומתגבר על חסידותינו. עי"ל שבראות דוד המע"ה זכות ברזילי כי רב הוא אמר אתה עבור אתי כלומר עבור אתי מהצרה מכל וכל כשם שהתחלת ובשכר זה ואכלכל אותך בירושלם ונמצא אני משלם לך שכר נפשיי בהביאך בתוך ירושלם והשיב לו ברזילי מרוב ענותנותו ויאמר ברזילי אל המלך כמה חיי שני כי אעלה את המלך בירושלם כלו' מה כח יש לי שהעלה והתעלה והתרומם לאדוני המלך בירושלם דייקא כלומר בהיות שאתה זוכה לשוב לירושלים ודאי זכותך רב מאד כי כפר אדמתו עמו ובפרט בהיותך מלך ועבר עליך צרה וצרה העובר עליך נרגש ביותר כמו שדרשו ז"ל גבי אחאב ונתן טעם איך לא יכול להעלותו ולרוממו בירושלים שהרי בן שמונים שנה אנכי היום וכדי להעלות למלך נגד צורריו לאמר להם ראו שהקב"ה עוזר ליראיו צריך איש גבור חיל ואני

בן שמונים שנה האדע בין טובלרע כלומר האדע לאמר לצורריך ראו מה הפרש בין טוב לרע שהרי דוד אהובו של הקב"ה עוזרו וא"ת תאכל ותשתה ואין שמחה אלא בבשר ויין ומרוב השמחה תוכל להתגבר לדבר וגם משמחת קול שרים לזה אמר אם יטעם עבדך את אשר אוכל ואת אשר אשתה כדי שאם אוכל ואשתה אשמח זהו דוקא למי שטועם מזה וגם אם אשמע לקול שרים כדי שמתוך ערבות הקול יתעורר כחותי לדבר לפי שקול השיר מעורר הכחות שלכן שוררים בעת המלחמה כדי לעורר לב הלוחמים וא"כ ולמה יהיה עבדך עוד למשא אל אדוני המלך ואמר עוד למשא כלומר מלבד המשא שהייתי אליך בזמן שאני מכלכל אותך בראותך אותי ומאן דאכיל דלאו דיליה בה ל לאסתכולי באפיה לזה אהיה אני עוד למשא עליך להטריחך להלוך מעט מעט כפי כחי שאני זקן ומלת עוד נכון ודוק. עי"ל עוד למשא כלומר מלת עוד לומר עוד כבד ממשא אני עליך: וא"ת שאתה חייב לי בעבור מה שטרחתי א עמך זקן כמותי לעבור הירדן ללותך זה באמת לא נראה לי שום טורח שהרי כמעט יעבור עבדך את הירדן כלו' נראה לי מעט העברת הירדן ולא שום טורח ובהיות שלא טרחתי למה יגמלני המלך הגמול הגדול הזה. וא"כ ישב נא עבדך ואמות בעיני עם קבר אבי ואמי וזהו חסד גדול עמדי על עוזבני נגד קברי אבותי שבראות אני תמיד קברי אבותי אני זוכר המיתה ופורש עצמי מכל חטא לפי שהאבות סימן לבנים וכשם שהם מתו גם אני כמוהו:

וא"ת שאתה רוצה לשלם לי ממש כשם שעשיתי עמך עתה יעבור כמהם בני ועשה לו את אשר טוב בעיניך וברא כרעא דאבוה ונחשב כאלו החסד נעשה עמדי ממש ואמר המלך אתי יעבור כמהם ואני אעשה לו הטוב בעיניך וכל אשר תבחר עלי אעשה לך הכונה בזה שרמז להטיב עמו עד שאם ישאל ממנו המלוכה לתת לו וכל אשר תבחר עלי אעשה לך כלומר אשר תבחר עלי שאחזור למלכותי זהו אעשה לך ויעבור כל העם את הירדן והמלך עבר וישק המלך לברזילי ויברכהו וישב למקומו ענין הנשיקה היה כדי לקשר נפשו בנפשו ע"י הנישוק כדי שתחול עליו ברכתו כשם שעשה יצחק ליעקב וישק לו ויברכהו וטעם הנשיקה כדי שתחול עליו הברכה כמו שפירשו המפרשים ז"ל. ומה שבירך אותו נראה שרמוז בפסוק עצמו במה שאומר וישב למקומו שבהיות שברזילי הוציא הוצאות רבות עמו ועם אנשיו ולכן בירכו שהקב"ה ימלא חסרונו וזהו אומרו ויברכהו וישב במקומו כלו' למעלת מצבו ככתחילה ברבוי ממון וזהו שב למקומו ודוק. ואלך למאמר שהתחלתי תנא רבי מאיר אומר וראיתם אותם אין כתיב כאן אלא וראיתם אותו מגיד שכל המקיים מצות ציצית כאלו מקבל פני שכינה:

יובן עם הקדמתנו שהעין הוא הכנה ובהיות העין מוכן לקבלת האור באמצעות השחור שבו שהוא בבת עינו לכן זוכה האבר הזה לראות פני השכינה שכולו אור צח ומצוחצח בהיות דומה לקונו שיודע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא רצוני לומר שבבחינה אחת דומה לקונו בהיות הוא מבחין בין אור לחשך מה שא"כ שאר כל האיברים ובאמצעות העינים מתקדשים כל האברים שהעינים רואים ובסבת ראייה במצות זוכה פני השכינה ונמצא שמשבחים כולם בשביל העינים שהעינים רואים בתכלת שדומה לים והים לספיר עד שמזכיר כסא הכבוד ובזכור מכסא הכבוד נרתע וחוזר לאחוריו ואינו חוטא בשום אבר מאבריו הרי שמסבת העינים מתקדשים כל האברים וגם עם העינים משיג האדם דרכי התורה שאעפ"י שלכאורה מתנהג עם האדם בדין משום שיש לצדיקים לומדי התורה יסורים ומכאובים אדרבה לטוב לו למרק ממנו איזה עון שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ולהרבות שכרו לעולם הבא והענין שמה שאדם מסתכל באור הוא עם השחור שבעין הרי שמן השחור רואה אור גם העוסק בתורה אעפ"י שמשחיר פניו בלימודו אדרבה משם ימשך האור הצפון לן וזהו מה שרמז החכם שלמההמלך ע"ה באומרו שמור מצותי וחיה ותורתי כאישון עיניך הוא אשר דברנו אמר שמור מצותי וחיה וגם שמור תורתי ואל תתמה שאתה משחיר פניך עליהם ויסורים באים עליך שאדרבה מזה השחורה ימשוך האורה והדבר דומה בדומה באישון עיניך מה עיניך אינו מסתכל באור כי אם באישון שבו שהוא השחור ולא בלבן כן תורתך יתמשך ואדרבה מהשחרות והיסורים שאתה סובל בעסק התורה ולא עם מה שנראה לבן לכאורה שהם התענוגים כדרך העין שעם הלבן שבו אינו רואה שום אור והשם יזכנו לראות באורו אמן

פרק כב

דרוש על האותיות ושם הדרוש הזה מגיד מראשית

אלפא ביתא קדמאה מסכת שבת פרק הבונה (דק"ד ע"א) אמרי ליה רבנן לרבי יהושע בן לוי אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא ואמרו מילי דאפי' בימי יהושע בן נון לא אתמר כותייהו אל"ף בי"ת אל"ף בינה גימ"ל דל"ת גמול דלים כו' (עיין בסוף האלפא ביתות למה נקט בימות יהושע ולא בימות משה):

הגידו האותיות מראש מימי קדם קמו עמדו כגלים נצים להגיד לאדם דרך לעבור גאולים בעשות ק הדרך אשר בו ישכון אור לראות פני מלך חיים והוא בלימוד התורה והנה אלף בית רומז אל'ף בינה:

וראוי לדקדק במחמר זה כמה דברים תמוהים אמרו התינוקות הללו עד שאמרו עליהם רבנן שאמרו דברים שאפי' בימי יהושע בן נון לא נאמרו שהרי כל אדם יכול לומר כמה אופנים בר"ת של האותיות אמנם י"ל דלא שבחו רבנן להם כי אם על קשר כונתם שרצו לקשר והנה כונתם לרמוז ש תחילה שרמזו דברי התנא בהילוך האותיות שאמר ולא עם הארץ חסיד וכל מצותיו טעיות ושבושים בשוגג ומלבין לעניים שלא בכונה והצדקה שעושה עמו קללה תחשב לו ולכן רמזו התינוקות הללו לומר אל"ף בינה גמול דלים כלומר שתחילה ילמוד האדם בינה ע"י עסק התורה ואח"כ יגמול הדלים שבהיותו חכם יעשה המצוה כתקנה באופן שלא יתבייש העני:

עי"ל בדחז"ל (שבת דקי"ח ע"ב) אמר רבי יוסי יהא חלקי בנותני צדקה ולא עם מחלקיה משום שהמחלק אותה אפשר שפוחת מן הצריך אותה ומרבה למי שאינו צריך ונמצא שהורג את הנפש באופן שצריך התבוננות גדול בענין חלוק הצדקה וזהו מה שרמזו אלף בינה גמול דלים שתחילה ידע להבין היטב ולדרוש ולחקור הצריכים אותה זה יותר מזה ואח"כ יגמול דלים:. אמר עוד מ"ט פשוט כרעיה דגימ"ל לגבי דל"ת שכן דרכו של גומל חסדים לרוץ אחרי דלים הכונה לפרש דאיך יוכל האדם לידע בדקדוק נמרץ בענין חילוק הצדקה ומה זה צריך יותר מחבירו שתמיד ירוץ אחרי הדלים ויהיה עוסקו עמהם כדי להבין ולידע ערכם. והנה ענין פשוט כרעיה דגימ"ל לגבי דל"ת בא להורות דרך על מה שסיים לומר שילמוד בינה להבין מי צריך יותר מחבירו ואח"כ יגמול דלים ואל תתמה איך יכול לידע ערכם שהרי דרכו של גומל חסדים לרוץ אחרי העניים תמיד ובהיותו תמיד עמהם יודע מי צריך ומי אינו צריך כל כן בלי שישאל לו כדי שלא יתבייש ועכשיו מזהיר שזה הרץ אחר העניים לידע בעניני עניותם שיעשה באופן שלא יבינו הם שעל זה בא כדי שלא יתביישו כשיבא להם הצדקה ולזה אמרו ומ"ט פשוט כרעיה דדל"ת לגבי גימ"ל דלימצי ביה נפשיה ולא לצטערן כשיחלקו להם הצדקה. וא"ת שס"ס אי אפשר אם אינו מגיע איזה בושת לעני בשעה שמקבל הצדקה יהיה מיד מי שיהיה לזה אמר ומ"ט מהדר אפיה דדל"ת מגימ"ל ליתן ליה בצנעא רמזו ענין שיעשה כדי שלאיגיע לעני שום בושת וכיצד יעשה שיתן לו בצנעא כמעשה דמר עוקבא שהיה מטיל הפרוטות בפתח העני וזהו בצינעה כי היכי דלא לכסיף מיניה. אמר עוד ה"ו זה שמו של הקב"ה כלו' כשתעשו הצדקה באופן שרמזו האותיות האמורות או כולם יודו וישבחו לשמו של הקב"ה ויובן כדחז"ל אמר הקב"ה כל זמן שאתם נותנין לעניים אתם משימים שלום ביני ובין העניים משום שכשאין נותנין לעניים או שנותנין בחרפה ובוז אז צועקים ובועטים כאילו עול בחיקו ח"ו באופן שכשנותנין לעניים אז ה"ו זה שמו של הקב"ה כלומר

שאז כולם מכירים שמו ומשבחים לו העניים בעבור שיש להם מזון והעשירים בעבור שמתרבה עושרם מסיבת המצוה שעושים:

ז"ח ט"י כ"ל כלומר אם אתה עושה כל התנאים האמורים עם העניים מדה כנגד מדה הקב"ה זן אותך שלא תבא לידי מידת העניות וכמו שדרשו רז"ל (שבת דקי"ט ע"א) עשר בשביל שתתעשר ואחר שתתעשר חן אותך בעיני כל רואיך כדי שלא יהרגוך מסיבת הממון גם ומטיב לך ר"ל אע"פ שמסיבת הממון תרבה במאכלים וריבוי המאכלים גורמים החולאים כנודע עכ"ז מאחר שבא לך הממון הזה מסיבת מצות הצדקה שעשית לא ימשך ממנה שום נזק וזהו ומטיב לך שאע"פ שתאכל הרבה לא יזיק לך אלא מטיב לך לגופך והוא מדה כנגד מדה שידוע שכל ימי עני רעים אפי' שבתות וי"ט משום שינוי וסת כמ"ש רז"ל (כתובות דק"י ע"ב) וזה בהיות זן לעני גרם שלא יזיק לו המאכל בשבת וי"ט בהיות שהרגיל אותו במאכלים בשאר ימי השבוע כן לא יזיקנו רבוי המאכל אע"פ שטבע הרבוי להזיק. ונותן לך ירושה כלו' נותן לך ירושה לעה"ב שכל מי שזוכה יורש חלקו וחלק חבירו והכונה שאע"פ שהרבה להטיב עמך בעה"ז לא מפני זה יחסר לך לעה"ב אלא שנותן לך ירושה שלימה:. כ וקושר לך כתר טעם הכתר בהיות זה שותף להקב"ה על שזן ופירנס כמו שהוא עושה וגרם שלא יטיחו העניים דברים כלפי מעלה לכן קושר לו כתר כמוהו וענין הכתר הם י"ש עולמות שהוא חצי המספר ממה שעולה כת"ר בגימ' שהוא י"ש שבהיות הוא שותף להקב"ה נותן לו חצי הכתר שהוא י"ש ועיין באורך על זה בח"ב במדרש אליהו:

מ"ם פתוחה מ"ם סתומה מאמר פתוח מאמר סתום כלומר מלבד השכר שאמרתי לך שיש לעושים הצדקה כתקנה כאמור שיש לו שכר מי"ש עולמות דע שיש גם מאמר סתום שאין הפה יכולה לדבר והוא מאמר סתום שעין לא ראתה כדי לסופרו אלא אלהים זולתך יעשה למחכה לו:

נון כפופה נון פשוטה נאמן כפוף נאמן פשוט הכונה שכל העושה זה נעשה נאמן כפוף שעושה ע"מ שלא לקבל פרס לסוף נעשה נאמן פשוט שנותנין לו מה שלא חשב ולא עלה בדעתו שבהיות שעושה המצוה בנאמנות והיה כפוף נמי שמשועבד לרבו שמחויב לו לעשות עבודתו ע"מ שלא לקבל פרס לסוף לעתיד לבא נעשה נאמן פשוט מוכן לקבל שכרו:

צדי כפופה צדי פשוטה הכונה שאם זוכה לכל זה ובלבד שהצדקות הזה שעושה שלא יהיה בכונה שעושה ע"מ שלא לקבל פרס אבל בלבו יהיה חושב שיודע שעתיד לקבל

שכר ולפ"ז עושה המצות ח"ו להנאתו אלא שבאמת יהיה צדיק כפוף ובזה יהיה צדיק פשוט ואם לא לא:
ס"ע סימנים עשה בתורה וקנה אותה כלומר עשה סימנים ורמזים ומיני אופנים באופן שתודיע לבריות שאינך עושה אותם ע"מ לקבל פרס ובזה תקנה אותה:
פה כפופה פה פשוטה פי פתוח פי סתום כלו' שיהיה לו פה כפופה שלא יבעט ביסורין אם באים עליו כדרך שבאים לעושים רצונו יתברך כדי להרבות בשכרו ובזה יהיה לו פה פשוטה לדבר נגד המקטריגים עליו באופן שלא יוכלו עמו:
קוף קדוש ריש רשע הכונה ובענין התנאים הללו בזה יבחן מי שהואקדוש או רשע כי אין אדם יבחן בצדקות כי אם בענין ותרנות לעניים ושלא יתגאה לעשות המצות על מנת לקבל פרס שאין גאוה גדולה מזו:
מאי טעמא מהדר אפיה דק' מריש אמר הקב"ה אין אני יכול להסתכל ברשע הכונה כל מי שהוא מתגאה אומר הקב"ה אין אני והוא יכולים לדור במקום אחד ולכן אחר קוף רי"ש שרומז לצדיק ולרשע המתגאה כדפרישית רמז בענין שמהדר אפיה קוף מריש לרמוז שאומר הקב"ה על המתגאים אין אני והוא יכולים לדור במקום אחד כדי שלא להסתכל בו:
ומ"ט מהדר תגיה דק' לגבי ר' אמר הקב"ה אם חוזר בו אני קושר לו כתר כמותי כלומר כדי שלא יעלה בדעתו של בעל תשובה שיש מדרגה למעלה ממנו אני קושר לו כתר כמותי שאין גדולה יותר מזה ומדה כנגד מדה משום שתשובה תשוב ה' ומאחר שהוא מכתיר להקב"ה ע"י עם שכינתו מסיבת התשובה שעשה גם אני מכתיר לו כמותי ממש שכשם שבעבור מעשיו הטובים יש זיווג עם ה' גם אני מכתיר לו כתר שיזכה לנשמה ובחבור אבריו זה עם זה אשר נדדו זה מזה מסיבת העבירות ועיין כל זה בדרוש ט' ספר חיים בענין הלולב. וא"ת שאפשר שזה הרבה לפשוע ואין יכול לחזור מפני הקטרוגים להשיב על זה כרעיה דקוף תלויה דאי הדר ביה ליעול וליזיל בהך רמז שיש מקום מוצנע לקבלה מפני הקטרוגים להשיב על זה כרעיה דקוף תלויה דאי הדר ביה כאומרם ז"ל (סנהד' דק"ג ע"א) גבי מנשה שהיה לו קטרוגים הרבה מה עשה הקב"ה חתר חתירה תחת כסא הכבוד לקבלו משם ולכן כרעיה דקוף תלויה כדי שישאר פתח מוצנע מן הצד כדי לקבלם:
שין שקר תיו אמת השקר עם האמור שלא תתפתה מיצרך בדברי חלקלקות לומר כיון שיש תשובה בעולם עשה כרצונך ואע"פ שיהיה קטרוגים רבים כבר יש לך מקום לקבלך דזהו שקר וטענה כוזבת משום שהאומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה

והאמת הוא שכיון שחטא האדם מעצמו בלי שום ערמה אלא שחטה מסיבת יצרו אז תפילתו מקובלת וא"ת אם האמת כן למה יש יותר מרשעי' בעול' מצדיקי' ומשיב דאין זו ראיה לפי משקר מקרבה מיליה אמת לא מקרבה מיליה כלו' הבטחות היצה"ר הם לעינים ממה שיזדמן לו לפתותו לעשות ערמה שיעשה ע"י פיתויו והבטחותיו שמבטיח לו במה שרואה לעינים ונמצא שמקרבה מיליה אמנם אמת שהוא דברי יצה"ט מרחקה מיליה משום שכל מה שמבטיח לאדם הוא לעת"ל וא"ת ומאחר דשקר מקרבה מיליה יהיו דבריו אמתיים לזה אמר ומ"ט שיקרא אחדא כרעיה קאי ואמת מלבן לבוניה קושטא קאי שיקרא לא קאי כלומר אף על פי שדברי היצה"ר נראים אמתיים משום שהם מיד אמנם לכולם ישא רוח בעבור שאין באותו דבר קיום והעמדה ואותו דבר עוברת ומתבטלת משא"כ דברי היצה"ט שמבטיח על דבר שבבואו יהיה דבר קיים לעולם ולעולמי עולמים ולכן מלבן לבוניה רמז שכל מי ששמע דברי אמת שהוא יצה"ט אעפ"י שהשחיר פניו לעשות דבריו לעסוק בתורה ובמצות כמו שדרשו ז"ל (עירובין דכ"ב ע"א) בפסוק שחורות כעורב לסוף לעת"ל מלבן לבוניה בקבלת התענוגים שמקבל על שהשחיר פניו בזה העולם ושמעתי דכונת קושטא קאי שיקרא לא קאי הענין הוא זה דאמת במספר קטן עולה ט' ב' פעמים ט' עולה י"ח ופעם אחרת ט' על י"ח עולה כ"ז ועוד ח' על כ"ז עולה ל"ו ועוד ט' על ל"ו עולה מ"ה ועוד ט' על מ"ה עולה ד"ן ועוד ט' על ד"ן עולה ס"ג ועוד ט' על ס"ג עולה ע"ב ועוד ט' על ע"ב עולה פ"א ועוד ט' על פ"א עולה צ' באופן שתשעה על ט' יחסר אחד בכל מספר עד שעולה צ' שהוא שורש הט' שהוא מה שעולה אמת וכן חוזר חלילה עד אין קץ באופן שהאמת קאי משום שלעולם קאי במספר שהוא מספרהאמת אבל שיקרא לא קאי ששקר במספר קטן עולה ששה ואם מוסיף ששה על ששה כדרך תוספת שאמרת בענין האמת ומיד בכפל הב' פעמים נופל:

אלפא ביתא תניינא ובדרך אחר נראה לפרש דרך בפני עצמו בהילוך האותיות:

אלף בית הכונה למוד תורה בבית שהוא מקום מוצנע ואז התורה מתקיימ' בידך כדכתיב ואת צנועי' חכמה:

גימל דלת הכונה הגמילות חסדים שאתה עושה עם העניים יהיה אחר הדלת והמזוזה באופן שלא ידע העני ממי לוקחה כמעשה דמר עוקבא דהוה עניא בשבבותיה דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ד' זוזי בצנורא דדשא וכשאתה עושה כן ה"ו שהוא שמו של הקב"ה רמז שהעושה עם העני כאילו עושה עם הקב"ה כדחז"ל וכדכתיב עושק דל חרף עושהו ומכבדו להקב"ה מי שחונן אביון:

זין י ח' הכונה האדם צריך כלי זיין למלחמה כשיש חטא בידו לפי שבהיות האדם צדיק נוצח בלי חרב וחנית כדרך שפירשו מ' ז"ל בפסוק חגור חרבך על ירך גבור להוד והדר בלבד ולא להלחם שבהיות האדם צדיק הקב"ה לוחם מלחמתו כדכתיב ה' ילחם לכם ואתם תחרישון:

ט"י רמז כל המודה על עונותיו מכפרים לו כדכתיב ומודה ועוזב ירוחם וזהו ט"י ט' מלשון וטאטאתיה במאטאטי השמד ויו"ד רמז למי שיודה מטאטאים ומבערין לו כל עונותיו:

כ"ל למד עצמך לשם פרוטה בכף ידך ושהעני יקחנה משם כדי שיראה כאלו העני נותן כמעשה ר' שמעון במדרש רות כשלקח המלאך האבן שם ידו למטה כדי שלא יתבייש העני:

מ"נ כל צדיק שיש בו מום כלומר שיש בו איזה חטא תיקונו הוא בנוני ימא כמו שכתבו חכמי האמת דלכן מצוה לאכול דג בשבת ואות מ"ם רומז על הצדיק שהוא מלך מאן מלכי רבנן וכשיש בהם איזה חטא שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא מתגלגלים בדגים שבים:

ס"ע רמז שלא יעיד משמיעה אלא מראיה ויסמוך על הראיה ולא על השמיעה וזהו סמך עין סמוך על העין. עי"ל סמך עין שיסמיך עינו ללמוד מתוך הספר שאותיות מחכימות:

פ"צ הפה צד לאדם למיתה ולכן ירבה בשתיקה כמאמר התנא ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה משום שאדם שמרבה דברים מביא חטא וגוזרים עליו מיתה דאין מיתה בלא חטא ובדרך אחר פ"צ הפה צד לאדם למיתה כדחז"ל לא מתו האבות עד שהוציאו מיתה בפיהם:

קוף ריש קוף מלשון קופים ודובים וריש לשון רישון ר"ל חרב כלומר כל הפוצה פה לדבר נגד הקב"ה כדור הפלגה לסוף נעשה קופים ודובים כמו שנעשו דור הפלגה כדאיתא בפרקי ר' אליעזר ומתמעט עצמו כרשוין זה שבסוף מכיר דקותו ושפלותו:

ש"ת ר"ל השינים גורמים לאדם שיתוו תיו במצחו לבל יזיקוהו שום בריה משום שהשינים הם כחומה נשגבה להגין על הלשון כארז"ל שברא הקב"ה השינים והשפתים שיהיו מפסיקות ללשון שלא יתגבר לדבר גבהות שמות וחיים ביד לשון באופן שהשינים גורמין לכבות אש הלשון ושיהיה צדיק בדבורו ובזה זוכה לתיו שהוא לשון והתות תיו שעושים לו אות לטובה כ שלא ישלוט בו שום בריה בעולם וידוע שתיו תחיה תיו תמות והוא אשר דברנו שמות וחיים ביד לשון אם שומר פיו כותבים תיו במצחו של חיים ואם לאו כותבים תיו שהוא מיתה וזהו שין תיו ודוק:

אלפא ביתא תליתאה עוד נראה לומר א' צורתה יוד למעלה ויו"ד למטה וי"ו באמצע כזה א' רמז שאות הו"ו שהוא תפארת הוא ראשון והואאחרון כיו"ד זה שהיא נקודה קודמת לכל האותיות לפי שכל אות מתחיל ביו"ד והיא סוף וכל אות ואות שכל אות מסיים בנקודה כשמסיים האות. ועוד שיו"ד למעלה ולמטה רמז שכשם שיש עשר ספירות לקב"ה כן יש עשר ספירות לשכינה ועוד לרמוז שיש עשר ספירות בכל העולמות ועוד בנקודת היוד כלול עשר ספירות כמו שאפרש בע"ה לקמן:

ב' צורת בית וצד אחד פרוץ להודיע שהאחד שהוא קב"ה ברא העולם שהוא הבית והניח צד אחד פרוץ כדי להודיע אלהותו שכל מי שיאמר שהוא אלוה ילך וישלים צד צפון ב לרמוז שמה שברא עולמו אינו ע"צ ההכרח אלא לגמול חסד לבריות שמידת הטוב להטיב והגימל פניו הפוכות מהבי"ת לומר שכל מה שעושים לו הבריות בעבור החסד שעושה עמהם אינו מגיע לו כלום בין לטוב בין לרע כדרך אם צדקת מה תתן לו לפי שבשלשה הראשונות אינו מגיע שם כלום ד בא לרמוז שע"י הדלת שהיא השכינה שהיא דלה דלית לה מן גרמה כלום על ידה ברא העולם כאומרם ז"ל בה' בראם בה' אחרונה שבשם שהוא השכינה ה רמז לזיווג פנים בפנים לפי שה"ה צורתה כמין סוכה ולמטה ממנה פתוח שמשם יורד השפע למטה ע"י הזיווג הנעשה קב"ה ושכינתיה ולכן יש פתח בצדה שמשם נכנס השפע ועל היות הפתח בצד ולא בגג ה"י רמז לזיווג זה בצד זה שוין קב"ה ושכינתיה ולכן הפתח בצד שכדי להשפיע שם בשפע גדול צריך לייחד עצמו שוה בשוה זה בצד זה ועכשיו רומז מי הוא המייחד עמה ו שהוא קב"ה שהו"ו הוא ת"ת עץ החיים וע"י מי נגלה קב"ה ע"י הז' שהזי"ן צורתה היא יו"ד וכזה ז היא חכמה ו"ו ת"ת כלומר ע"י יו"ד שהיא חכמה נתגלה ו"ו שהיא ת"ת ולכן צורת זין יוד למעלה ו"ו למטה ח בא לפרש שהיו"ד שעל הזין היא חכמה כדפרישית ט צורתה פ"א וזי"ן כזה פו רמז שאם יש רשות לפתוח פה הוא בשבע מידות מחסד ואילך שהם השני פרצופים לפי שהשלשה פרצופים הם נעלמות ואין רשות לדבר בם ועליהם נאמר הנסתרות לה' אלהינו רמז שכולם בכללות הם עשר ספירות ביחוד גמור בלי פירוד וקיצוץ והמה רמוזות בנקודת היוד כזה שבנקודה זאת יש עשרה קצוות וכולם אחדות אחד כיצד ד' פינותיה בפנים ואחור הרי ח' ופניה ואחריה ב' הרי עשרה כ כצורת כף יד וכתיב הן על כפים חקותיך שישראל חקוקים בידו של הקב"ה לפי שישראל מעידין על אלהותו כארז"ל (ילקוט ישעיה בפסוק אתם עדי נאם ה' וגו') אמר הקב"ה בזמן שאתם מעידים עלי שאני אלוה אני אל כו' ל כצורת מגדל רמז שיש לקב"ה מגדל למעלה שהוא בית המקדש של מעלה וצוה שיעשו כן למטה להיות שרוי בתוך ישראל להיות עמהם קשר

אמיץ כדכתיב כי לי כל הארץ ודרשו רז"ל לי ואתם והארץ מ לרמוז על חיבתם עמהם שקראם ממלכת כהנים וגוי קדוש גם המ"ם מורה על תוקף מלכותו של הקב"ה שהוא לעולמי עולמים שכל מ"ם מוציא מ"ם רמז שהוא מלך ומלך וימלוך והוא מלך מלכים ובהיות מלכותו לעולמים לו נאה לבטוח כמו שדרשו רז"ל אמרות ה' אמרות טהורות לפי שמבטיח ועושה לפי שהוא אלהים חיים ומלך עולם נ רמז על לויתן שמצחק עמו ועתיד להאכילו לצדיקים לעת"ל כדחז"ל עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים מלויתן ס רומז על הסעודה שעתיד לעשות מהלויתן ע ענבים אשר יין שמור בתוכם יין המשומר בענביו אשר עין לא ראתה לעולם פ פותח אוצרותיו ליתן מהמתנות השמורות לצדיקים בצד צפון כמ"ש הרי"א ז"ל שבצד צפון יש שם אוצרות מהטוב המעכבים שם שעכבו מאותם ששאלו ולא היה ראוי ועכבו שם אותו טוב היורד מלמעלה כדי ליתן מתנות לצדיקים וזהו ע"צ ר"ל פתיחת אוצרות צפון ואז ניכר מעלת הצדיק ולכן צ' צורתה כמין פרח לרמוז שצדיק כתמר יפרח ק קאי על רגל אחת רמז שכל מי שהוא קדוש צריך שיהיה בעה"ז כאורח נוטה ללון עומד על רגל א' שלא יעשה עיקר מזה העולם ויקדש עצמו במותר לו ר רשעכלומר שהרשע בראותו למי שהוא קדוש שאין לו קיום בזה העולם לפי שיסורין באין עליהם מהפכים פניהם מהם ולכן הרי"ש מהדר אפילו מהקוף גם נוכל לומר ק' קדוש ומי שהוא קדוש סופו להיות רי"ש שהוא ראש ששון שהצדיקים עתידין להיותם ראש לעתיד לבא וישישו בשמחה וכל זה בשכר ת תורה שהם לא שמחו בעה"ז מסיבת עסק התורה והשחירו פניהם לכן עתיד הקב"ה לשמחם בתורה בהגלות להם סודותיה עי"ל שי"ן תי"ו שירה תמימה שעתידים הצדיקים לומר לפני השכינה כדחז"ל (בשלהי תענית) עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לעת"ל וכל אחד ואחד מורה באצבעו ואומר זה אלי כו':

אלפא ביתא ד אלף בית אלף אנכי ה' אלהיך בית בראשית רמז שלא נברא העולם כי אם בשביל התורה כאומרם ז"ל (שבת דפ"ח ע"א) תנאי עשה הקב"ה עם מעשה בראשית אם ישראל מקבלים את התורה מוטב ואם לאו חוזר אני את העולם לתהו ובהו ונמצא שבעבור אנכי היה מעשה בראשית והטעם משום שהקב"ה מקיים התורה ולכן אם התחתונים מקיימים אותה יש קיום והעמדה בעולם וכמו שדרש (שבת פי"ב דק"ה ע"א) ר' אמר אנכי נוטריקון א'נא נ'פשי כ'תבית י'הבית נר' שהכונה שאומר הקב"ה אני בעצמי כל מה שכתבתי בתורה אני מקיים אותם תחלה כדחז"ל (מ"ר פ' משפטים פ"ל ועיין פ' בחקתי) מלך ב"ו גוזר גזירה והוא אינו מקיים אותה אבל הקב"ה מקיים קודם כל מה שגוזר וכדחז"ל במקום אחר (מ"ר פ' בחקתי) אמר הקב"ה אני קיימתי מצות זקן

תחילה וזהו מה שרומז מיד בתחילת נתינת התורה באנכי שנוטריקון שלו אנא נפשי כתבית יהבית כלומר אני בעצמי מקיים הכתיבה שנתתי לכם ובהיות כן גם אתם מו אותה שאיני כב"ו שגוזר גזירה והוא אינו מקיים אותה אלא אני קודם לקיימה תחילה:
גם רומז בזה למאמרם ז"ל במדרש פ' תרומה בפ' כי לקח טוב נתתי לכם אמר הקב"ה לישראל מכרתי לכם תורתי כביכול נמכרתי עמה כו' לפיכך כל מקום שאתה הולך קיטון א' עשה לי שאדור אצלכם שאיני יכול להניח את בתי כו' וזהו מה שרומז כאן אמר הקב"ה אנא נפשי ר"ל אני בעצמי עם הכתיבה שנתתי בכם שהיא התורה יהבית עצמי לפי שאיני יכול לעזוב אותה:
רבנן אמרי א'מירה נ'עימה כ'תיבה י'היבה כו' רמזו בזה שמיד בתיבת אנכי רמז אלהי ישראל שהתורה שהיה נותן להם היא נעימה וכל דרכי' דרכי נועם וילמוד האדם ממנה דרכי חיים ולשון מרפא ואל יוציא דבר מגונה מפיו שהרי כתיב ומן הבהמה אשר איננה טהורה וזהו מה שרומז כאן שהתורה היא אמירה נעימה כתיבה יהיבה שהרי כל אמריה נעימים בתוך זאת שהיא התורה. איכא דאמרי אנכי למפרע י'היבה כ'תיבה נ'אמנין א'מריה רמז בזה על תורה שבע"פ שנאמנין אמריה וחביבים דברי סופרים כדברי תורה וזהו אומרו יה בה כתיבה תורה שבכתב וגם נאמנין אמריה שהיא תורה שבע"פ כל אמרותיו של חכמים באומרו אנכי רמז להם הקב"ה בעדות על תורה שבע"פ משום שהם לא היו רוצים לקבל תורה שבע"פ כמו שדרשו חכמי התוס' ז"ל שמה שכפה עליהם ההר כגיגית היה כדי שיקבלו תורה שבע"פ שעל תורה שבכתב כבר אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע ולז"א יהיבה כתיבה שהיא תורה שבכתב ודע שגם שנאמנים אמריה שהיא המאמרים הנאמרים עליה מפי חז"ל והח"ר יעקב פינטו נר"ו פי' שרמוז בזה על ס"ת שיהיה גנוז כדי שלא יוכל שום בריה להכחיש התורה כאומרם ז"ל (מ"ר דברים פ' ט') משה כתב י"ג ספרי תורות א' לכל שבט ושבט ואחד שיהיה גנוז בארון כדי שלא יכול שום אדם לכזב על התורה שהרי עדות יש מאותו שהוא גנוז וזהו מה שרומז כתיבהיהיבה כלומר כתיבה יהיבה בארון לעדות שנאמנין אמריה כו':
בית בראשית והבית רבתי רמז שנבנה העולם ב' פעמים בתחילת הבנין ואחר המבול ומצאתי בס' איומה כנדגלות משם מדרש ודורשם דרך מי השילוח וז"ל:
בראשית אמר ר' נחמיה בית רמז לישוב ובנין שני מימות נח ואילך מכאן שהתנה הקב"ה עם הטבע ורמז לשני קיומים קיום העוה"ז וקיום העולם הבא ושניהם במלת בראשית אם קיום העה"ז נקנה בשש דברים ב'יאה ר'חיצה א'כילה ש'תיה י'שיבה ת'רדמה הרי בראשית וקיום העה"ב נקנה בשש דברים ב'ינה ר'איה א'מירה ש'מיעה י'שוב ת'למוד

הרי בראשית ובלתי השש ושש אי אפשר לעולם הה"ד כי השתות יהרסון צדיק מה פעל עכ"ל הכונה בתחילת המאמר לרמוז על מה שאמרנו באומרו ובנין ב' מימות נח שנראים דברים סתומים אמנם רבי נחמיה הרגיש מהבית שהיא רבתי ופי' שבא לרמוז על ב' בניינים:

אך ראוי להשים לב להבין איך קיום העוה"ז תלוי בשש דברים אלו בביאה רחיצה אכילה שתיה ישיבה תרדמה:

אמנם בהיות שהקב"ה ברא העולם ולא תהו בראה כי אם לשבת יצרה ושיהיה קיום במין ולכן מזהיר במלת בראשית על אופן הנהגתם ושלא יכלה המין האנושי תחילה ב'יאה כדי להרבות הזרע שלא תהו בראה כי אם לשבת יצרה ואחר הביאה ר'חיצה ר"ל שירחוץ ידיו כדי שלא יבא עליו שום נזק כמו שכתבו ז"ל שצריך לרחוץ ידיו אחר המעשה וטוב לו ונמצא שהוא כדי שיהיה קיום במין האנושי א'כילה ש'תיה רמז בזה שלא יבעול רעב לפי שהוא סכנה ורע לו ועוד שאין לו קיום י'שיבה שלא יבעול מעומד משום שאין האשה מתעברת מעומד ונמצא ממעט המין תרדמה שלא יבעול מיד בתחילת הלילה אלא שישן תחילה כאמרם ז"ל הרי כל התנאים הללו הם סיבה לקיום העוה"ז בהיות מין האנושי קיים בעשות שש כל זה ונמצא שקיום העוה"ז נקנה בשש דברים הללו ובדור המבול על שלא היו זה כארז"ל שהיו משחיתים על הארץ והיו עושים אופנים כדי שלא להרבות המין לכן הביא עליהם את המבול:

גם קיום העוה"ב נקנית בשש דברים ב'ינה ר'איה א'מירה ש'מיעה י'שוב ת'למוד הכונה שיבין דבר מתוך דבר ויהיו דבריו מן הראיה מתוך הספר שהאותיות מחכימות ובראותם בספר לא ישכח לעולם אמירה שכל דבריו יוציאם מן הפה כארז"ל (עירובין דנ"ד) כי חיים הם למוצאיהם למוציאם בפה שמיעה שכל תלמודו יהיה משמיעה מפי רבו ולא מדעתו כמאמר התנא (אבות פ"א) עשה לך רב ואח"כ ישוב תלמוד יתיישב ללמוד מעצמו ובעשות כל זה יהיה התורה בידו ונמצא קונה עולמו בששה דברים הללו עוד שם במדרש מי השלוח ז"ל בראשית אמר רבי שלמיה אחוהי דרבי נחמיה בית רמז שכל מה שברא הקב"ה בעולמו תאומים נבראו התורה תורה שבכתב ותורה שבע"פ המצות מצות עשה ומצות לא תעשה האמצעיים משה ואהרן המשנה רבי ור' נתן הברייתא רבי חייא ורבי אושעיא התלמוד רבינא ורב אשי העולם שמים וארץ המאורות שמש וירח הגמול גן עדן וגהינם ע"כ. ונראה שהכונה במאמר זה שברא הקב"ה הכל תאומים כדי שיהיו מעידין על אלהותו קב"ה ושכינתיה והוא סוד עמוק. גם יש לפרש שקדם רבי שלמיה לומר בעלי המשנה רבי ורבי נתן הברייתא רבי חייא ורבי אושעיא התלמוד

רבינא ורב אשי ואח"כ הזכיר שמים וארץ והמאורות לרמוז ששמים וארץ וכל מה שיש בהם אינן קיימים כי אם בעבור התורה משנה ובריייתא כו' עוד שם בראשית אמר רבי ענקיה סבא שמעתי מאבא דאבא רב יהודא חסידא כונת רבי נחמיה בזה לומר שאל תעלה בדעתך שברא הקב"ה העולם בששה ימים בעבור שלא היה יכול לבראתו ברגע אחד אלא שכך גזרה חכמתו שיהיה כן ואדרבה זהו כחו הגדול שאעפ"י שהיה יכול לעשותו ברגע כמימרא עכ"ז בראו בששה ימים בעבור התועלת הנמשך לבריות ולמדם מוסר שיהיו מתונים במלאכתם כדי ליפותה אעפ"י שיש פתחון פה במה שבראו בששה ימים כדרך שאמרו ז"ל (יומא דס"ט ע"ב) שנקרא גבור וגבורתו הגדולה הוא שבאים גוים בהיכלו ושותק ואדרבה זהו גבורתו שיכול להחריב העולם ועכ"ז שותק אעפ"י שמדברים הגוים ואומרים מבלתי יכולת ה' גם בנדון זה כחו הגדול מורה בעשות העולם בששה ימים בעבור תיקון העולם אעפ"י שיודע שיש פתחון פה למינין שאומרים מבלתי יכולת ה' ח"ו ולכן רומז בפסוק בראשית ששה הימים ושבת ובאותיות כמנין כ"ח לומר שבמה שברא העולם בששה הימים ובשביעי שבת אדרבה בזה הורה כחו וגבורתו כדפרישית: בראשית אמר רבי טוביה בראשית בר"ת ר'אשונה ב'ראה א'להים ש'יקבלו י'שראל ת'ורה ע"כ הכונה במאמר זה לתשובת הרמב"ם ז"ל (בפ"ה מה' תשובה ובח' פרקים שלו פ"ח עי"ש) בענין הידיעה שההסכמה בזה שהקב"ה יודע ואין ידיעתו מכרעת ובזה רומז בבראשית שמתחילה ראה אלהים שישראל יקבלו תורה באופן שיודע ואעפ"י שהאדם בעל בחירה עכ"ז שידע שעתידים לקבל התורה אין ידיעתו הכרית להם כדפרישית שאין ידיעתו מכרעת:

בראשית אמר רבי חנינא בר ברתיה דר' נחוניא בראשית שיר תאב רמז שהקב"ה מתאוה לשירן ותושבחן של ישראל ע"כ הרמז בזה שחביבין ישראל יותר ממלאכי השרת שאעפ"י שמלאכי השרת משוררים תמיד לפניו כדחז"ל ובפרט שיש מלאך א' שיש בו אלף פיות ובכל פה אלף לשונות ובכל לשון ולשון אומר אלף שירות עכ"ז מתאוה לשירן ותושבחן של ישראל ורמז זה בענין הבריאה לומר שאעפ"י שבראתי מלאך זה עכ"ז אינו ערב עלי כערבות השיר שעתידין ישראל לשיר לפני:

בראשית אמר רבי ינאי כהנא בראשית בפ' כולו יש בו ששה אלפין רמז ששיתא אלפין הוי עלמא וחד חרוב והארץ היתה תהו ע"כ הרמז בזה שמיד בפסוק בראשית רמז גבול העולם לומר שבתחילת המחשבה היה סוף המעשה ולא שנתחדש לו אח"כ שום דבר הרי שמתחילה כשברא העולם גזר שיעורו שיהיה כן ולא יותר בעבור הדבר הידוע אצלו הרי שמיד בתחילה ידע סוף כל העניינים ולא נתחדש עי"ל רמז זה להכחיש סברת

המינין האומרים שאין סוף לעולם כשם שאין לו סוף או להכחיש סברת הפילוסופים שהעולם ל"ו אלף שנים:

בראשית אמר רב יהודה חסידא בראשית ששה אותיות ברא ג' אותיות הרי ט' אלהים עשרה רמז שאין מזכירים דבר שבקדושה אלא בעשרה כו' הדיוטות וחזן ביניהם ואילו היה יודע תלמי דבר זה לא היו משנין לו אלהים ברא בראשית ואחי יוסף ידעו בזה שקבלו מאביהם הזקן ובאותו מעשה היה ט' ושתף עמהם לאלהים ית"ש ע"כ נוכל לפרש שהטעם שאין מזכירים שמו אלא בעשר' וגם הטע' שאין השכינ' שרויה אלא בעשרה משום שהספירות הם עשרה ושם מתלבש עצמו ומהוה כל ההויות ולכן אין יכולים להזכירו כי אם בעשרה כי באמצעית העשרה שריא תמן ומשום ששורה ביניהם ונמצא שנעשים הם הפרצוף ולכן ברא העולם בעשרה מאמרות ובתורה עשרת הדברות ודוק:

בראשית אמר ר' שלמיה אחוהי דר' נחמיה כל הנקודות שבמקרא יש בפסוק בראשית חוץ משורק רמז שכל מה שנברא במעשה בראשית במידת אמת נברא ואין שקר עומד בפניו וזהו הצור תמים פעלו וכל הדן דין אמת לאמיתו נעשה, שותף להקב"ה במעשה בראשית וכל הדובר אמת אינו נכשל לעולם ע"כ ידוע מאמר חז"ל במקום אחר (ב"ר פ"ח) שכשרצה הקב"ה לברוא לאדם נתיעץ עם ד' כיתות עם צדקאמת ושלום חסד וחסד וצדקה אמרו יברא אמת ושלום אמרו אל יברא מה עשה הקב"ה ותשלך אמת ארצה מפני שקטרג על האדם ואמר כולו דובר שקרים ולכן בהיות שידע הקב"ה מה שהיה עתיד לומר אמת בבריאת האדם לכן מה עשה קדם וברא העולם במידת אמת שהכונה בזה שבהיות העולם מיוסד על האמת אין שקר עומד לפניו ולכן לרמוז זה לא יש נקודת שורק בפסוק הבריאה משום שתיבת שורק אותיות שקר ולכן כשראה שקטרג אמת באומרו שכולם דוברי שקרים הם מה עשה ותשלך אמת לארץ כדי שיראה שאין דבריו נכוחים שהרי הארץ מיוסדת על האמת וא"כ אין שקר עומד בפניו כו' בראשית אמר ר' יהודא חסידא בראשית ברא תי"ש רמז אילו של יצחק שנברא במעשה בראשית ואפרו הוא יסוד המזבח ובני מעיו יתרי כנור ונבל שהיה מנגן בו דוד ועורו אזור של אליהו התשבי וקרנו השמאלי שבו תקע הקב"ה בנתינת התורה ויהי קול השופר הולך וחזק הימני גדול מהשמאל ובו עתיד ליתקע בימות המשיח הה"ד והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ע"כ:

הנה כונת מאמר זה לומר שבתחילת בריאת העולם יסדו הקב"ה על התשובה כדי שלא יחזור העולם לתהו ובהו ומיד יצא הגזירה לפניו שיעשו ישראל את העגל כדי שילמדו התשובה כמו שפי' רש"י ז"ל במסכת ע"ז (ד"ד ע"ב) שענין עשיית העגל גזירת מלך היה

להחזיר בהם יצה"ר כו' ובזוהר אמרו כביכול סייע במעשה העגל ויעשהו עגל מסכה כביכול הוא עשהו עיין שם והטעם שנענשו עיין מה שפירשתי בחיבורי על התורה שיש לי (ועיין לעיל דרוש ה' עי"ש):

ונחזור לענין שקדם הקב"ה בבראשית הבריאה לגזור על העגל כדי שילמדו תשובה ולכן קדם וברא לאילו של יצחק כדי להצילם מכליית העגל כאומרם ז"ל שאלולי אילו של יצחק היו ישראל חייבים כליה ולכן קדם הקב"ה וברא אילו של יצחק ורמז זה בבראשית לרמוז שכיון שיסד העולם על התשובה היו מוכרחים לעשות העגל כדי שילמדו תשובה וכיון שהיו עתידין לעשות העגל ברא אילו של יצחק שהיא הרפואה ודוק וכיון שהאיל בא לכפר על עון העגל לכן כל אבריו באים על דבר כפרה אפרו יסוד המזבח שעל ידי המזבח מתכפרים ישראל בני מיעיו יתרי כנור של דוד שהיה מזמר להקב"ה כדי לכפר על ענין בת שבע והעור אזור של אליהו שבא לכפר על ישראל וקרנו השמאלי שבו תקע הקב"ה בנתינת התורה שאז נתכפרו בית במילואו בי"ת יו"ד תי"ו האותיות הראשונות בית שניות י' השלשיות ד' תו רמז שאין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה ובכל מקום שלומדים דתו שם ביתו ע"כ נראה שהרמז זה מיד במלת בראשית ענין הקשר האמיץ התירה עם הקב"ה והקב"ה עם התורה שבכל מקום שלומדים שם ביתו ומשכנו וכמ"ש למעלה משם חז"ל שאמר הקב"ה לישראל איני יכול להניח התורה שנתתי לכם עשו לי קיתון שכל מקום תלכו שאהיה עמכם. עוד שם:. בראשית אמר רבי עזריה בראשית ברא אלהיא סופי תיבות אמת וירא אלהים את כל אשר עשה סופי תיבות אמת בר"א אלהי"ם לעשו"ת סופי תיבות אמת וכלן במעשה בראשית הה"ד והחוט המשולש לא במהרה ינתק ע"כ קשה דמה איכפת לנו אם סופי תיבות של בראשית ברא אלהים הוא אמת דמאי נפקותא אמנם כיון שחותמו של הקב"ה הוא אמת כמו שאמרו רז"ל (בב"ר פ' דברים פ' א' ופ' וישלח פ' פ"א) לכן רמז אמת בכל מעשה בראשית לומר לך שהכל נעשה ונברא בחותמו ע"י שכינתו וזהו עדות על פי שנים עדים או ג' עדים שאין אלוה מבלעדו בהיות בידו כח בריאת שמים וארץ ולכן תמצא בכל התורה ונביאים וכתובים שמשבחים להקב"ה כענין בריאת שמים וארץ שבהיות כח הבריאה בידו הוא אלהי האלהים ואדוניהאדונים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד:

בראשית אמר רבי ברכיה בית רמז ע שכשם שאין לפני הבית אות כי אם האלף כך אין לפני העולם אלא יחידו של עולם הה"ד רוקע הארץ מאתי אל תקרי מאתי אלא מי אתי ע"כ נראה שרבי ברכיה בא לתקן בדרשה זאת דלמה התחילה התורה בבית ולא

באלף ותירץ שמוכרח להתחיל בבית לרמוז שאין לפני העולם אלא יחידו חל עולם כמו שפרישית מה שלא היה יכול לרמוז אם היה מתחיל באלף:

בראשית במלת בראשי' רמוז שם חדש שעתי' הקב"ה לקרא לישראל שנא' וקורא לך שם חדש אשר פי ה' יקבנו וכבר גילה אותו הקב"ה בהיות הזמן קרוב לגאולה ואם תזכה תבינהו וברמז אפרשהו בששה תסירהו:

בראשית אמר רבי שלמיה בפסוק בראשית יש ג' יודין ובפסוק וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר יש בו ג' יודין רמז שלא נבראו שמים וארץ אלא בשביל התורה ושלשה יודין הללו האחד רמז ליו"ד ראשונה שבשם הגדול ב' רמז ליוד ראשונה של ירושלים ג' רמז ליו"ד ראשונה של ישראל וחיבורן נעשה סגול הה"ד והייתם לי סגולה כו' כי לי כל הארץ אני ואתם והארץ ע"כ. כונת רבי שלמיה לומר שמתחילת בריאת העולם עשה הקב"ה קשר אמיץ עם ישראל וירושלים ויחד אות שמו עם של ישראל וירושלים ולכן הטיל הקב"ה הג' יודין בפ' בראשית בתחילת הבריאה לומר שאעפ"י שלא יהיו ראוים ח"ו אין יכול להעבירם באומה אחרת שהרי הוא מעורב עמנו:

וגם שנתיעץ בענין הבריאה עם נשמותם של ישראל כדחז"ל במדרש רות וידוע שירושלים נברא תחילה ולכן רמז בפסוק בראשית ג' יודין לרמוז לישראל וירושלים ודוק ועיין על זה באורך בספרי הדרוש בפרשיות בפ' בחקתי:

בראשית אמר רבי זכריה בי"ת ר'אשון אקי"ם ש'נים י"ת ע"כ נראה שגם מספר בית שני שהיה ת"ך שנים רמוז כאן באותיות י"ת משום שכל יוד מוציא יוד ונמצא כאילו כתוב כ"ת. כלו' ב'ית ר'אשון אקים שני כ"ת ר"ל בית המקדש שני יהיה כ"ת שנים והכ"ף היא במקום יו"ד שהיו"ד מוציא יו"ד והיא כף הרי רמוז כאן גם מספר בית שני וכונת הענין לרמוז שהכל היה גלוי וצפוי לפניו כדכתיב מגיד מראשית אחרית:

גם בפסוק ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם במלת ושכנתי רמוז מספר השנים של ב' בתי מקדשות ושכנתי נוטריקין ושכן ת"י הרי מספר בית המקדש ראשון גם ושכנתי נוטריקון ושני ת"כ כלומר מספר בית המקדש השני ת"כ שנים לרמוז שמיד כשצוה לבנותו היה גלוי לפניו כמה זמן יהיה בנוי כו':

בראשית אמר רבי פרחיה בית רבתי רמז שאין דורשים במעשה בראשית בשנים ע"כ וקשה במאמר זה דאימא איפכא שהבית רבתי לומר שיכולים לדרוש במעשה בראשית בשנים. וי"ל דכל רמז שבתורה אינו בא כי אם על אזהרה על איזה ענין ולכן לומר שבא לומר שיכולים לדרוש בשנים לזה אינו צריך רמז דממילא נפקא שהייתי יכול לדרוש

כשם שאני יכול לדרוש בכל ענין לכן בא הבית רבתי לומר שמעשה בראשית אין דורשים בשנים:

בראשית אמר רבי נחמיה אחוהי דרב שלמיה בראשית אותיות יר"א שב"ת רמז ששמירת שבת מורה על חידוש העולם והחידוש מורה על המחדש וכן כל העיקרים מסתעפים זה עם זה וכולם בשמירת שבת ע"כ:

והנה רבי נחמיה רמז ענין שמירת שבת במלת בראשית בעבור שכל המשמר את השבת נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית ולכן ענין יראת שבת רמוז בתחילת הבריאה כלומר כל הירא שבת שמשמרו כהלכתו גם הוא עשה בראשיתכלומר גם הוא היה שותף בענין הבריאה והענין הוא שכל העושה מלאכה בששת הימים וביום השביעי שובת ואינו חושב בשום ענין ומה שיש לו לעשות ביום הששי משתדל לגומרו כדי שלא לחשוב ביום השבת הרי נעשה שותף להקב"ה משום שכך עשה הקב"ה:

עי"ל שכל המשמר שבת נעשה שותף להקב"ה בהיות שכל מה שברא הקב"ה בששת הימים בראו מיד ביום ראשון אלא שבכל יום ויום היה מתקן כל דבר ודבר והקב"ה ברא כל הדברים שצריכים תיקון כגון החטה והצמר והתורמוסין והחרדל וכדומה וזה מתעסק כל ימי השבוע לתקן כל מה שברא הקב"ה וביום השביעי גומר תיקונו של אותו דבר שמתעסק בו נמצא בזה שנעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית שהקב"ה ברא הדברים וזה מתעסק לתקנם ולהשלימם כשני שותפים שזה עושה וזה עושה וכולם מכוונים להשלים הדבר וכשם שהקב"ה כולל ביום ראשון הכל ואח"כ בכל יום היה מתקנם וביום השביעי השלים ושבת כן זה כולל בדעתו המלאכות שרוצה לעשות ואח"כ מתקנם בפועל ומשלים ביום ששי ושובת בשביעי:

בראשית אמר רבי נחמיה בראשית יש בו ששה אותיות כמנין ימי המעשה ובפסוק כולו יש בו ז' תיבות כמנין ימי השבת ויש בו עשרים וח' אותיות וזהו כח מעשיו הגיד לעמו ע"כ שמאל ובהימין עתיד ליתקע בימות המשיח שאז כתיב והסירותי את לב האבן מבשרכם:

בראשית אמר רבי חלקיה כל אותיות אלפא ביתא נחלקות לחמשה חלקים כנגד חמשה חומשי תורה וכולם במלת בראשית בית אותיות בומף מהשפה רי"ש ושי"ן אותיות זשסר"ץ אלף אותיות אחה"ע יוד אותיות גיכ"ק תי"ו אותיות דטלנ"ת ע"כ נראה שרמוז זה בבראשית שהוא בענין בריאת העולם לרמוז שכל מה שיש באדם יש בעולם כדאיתא באבות דר' נתן יע"ש:

עי"ל בא לרמוז שלא נברא האדם אלא לעמלה של תורה כארז"ל על פ' כל עמל אדם לפיהו לעמלה של תורה ולכן רמז בתחילת הבריאה החמשה מוצאות התלויות בשפה ובשינים ובלשון ובחיך ובגרון:

בראשית אמר רבי לוי בראשית ברא אלהים התנה מידת הדין עם מעשה בראשית להשתעבד לה בשעת הצורך לשנות את טבעם ואת הפקידם עכ"ל:

הנה בתחילת הבריאה תלה הרצועה להרחיק לאדם מן החטא כי לא יחפוץ במות המת ולכן התנה מדת הדין במעשה בראשית להשתעבד לה בעת הצורך ובהיות התנאי הזה מתרחק האדם עצמו מלחטא:

גימל בא לרמוז שבריאת העולם תלוי על ג' אבות אברהם יצחק ויעקב ע"ה שהם רגלי המרכבה ובעבורם ברא הקב"ה את העולם כדחז"ל שהעולם נברא בשביל אברהם וכמו שאמר ליה הקב"ה דיו לעולמי אני ואתה ור"ת של גימל גדול ה' מהולל לנצח לרמוז שעל ידי שלשה האבות הכרנו אלהותו ית' והיה מהולל בפי כל הבריות שכל הרואים והשומעים הנסים שעשה הקב"ה עם האבות היו משבחים להקב"ה שהוא בעל הכחות כולם והורגל זה לדורות לנצח ולעולמי עד ונמצא שעל ידי שלשה אבות ה' מלך לעולם וזהו ר"ת של גימל הגימל רמז לג' אבות ושאר האותיות ה' מלך לעולם ומילוי אותיות גימל כזה גימ"ל יו"ד מ"ם למ"ד עולה שנים עשר אותיות רמז שמהג' אבות יצאו י"ב שבטים כנגד י"ב מזלות להעמיד העולם וכולם יונקים מהנ' י"ב שבטים מיעקב יעקב מיצחק יצחק מאברהם ונמצא שי"ב שבטים יונקים מיעקב ומיצחק ומאברהם וכולם קשר אמיץ:

גימל בר"ת ג'דולת י'צחק מ'עיד ל'אברהם כלומר גדולתו של יצחק שנעקד ע"ג המזבח זהו היה עדות לאברהם שהיה צדיק כמו שדרשו ז"ל (במ"ר בפ' זה) עתה ידעתי עתה הודעתי לבריות הרי שמאותו מעשה היו כולם מודים בצדקותו ודביקותו של אברהם עם הקב"ה:

גימל בא לרמוז על מתן תורה שקבלו ישראל בעבור השלשה אבות ורמוז כל הענין באותיות גימל ג' ימי פרישה י' רמז לעשרת הדברות מ' רמז לארבעים יום שישב משה בהר ל' רמז שבראש חדש באו למדבר סיני והלמד סוף החדש שמתחיל מיד תחילת החדש. גימל רמז דיהב לן אוריין תליתאי לעם תליתאי על יד תליתאי ביום תליתאי בירחא תליתאי. גימל בר"ת ג' ישרים מל"ו לישראל כאומרם ז"ל במדרש חזית בפ' עד שהמלך במסבו) משה היה מוהל ואהרן פורע ויהושע משקה. גימל בר"ת גאולת ישראל משלים לעולם שידוע שעל ידי מלך המשיח נשלם העולם שנתקלקל בעון אדם הראשון.

גימל גדולת ישראל למעלה ממלאכים. גימל גאל ישראל ממצרים למענו כלומר בעבור שמו הגדול המחולל בגוים וכן יעשה בגלות המר הזה ולכן גם גימל גואל ישראל מהגלות למענו. גימל גוים יגשו מקדשו לטובה לפי שזכר הקב"ה ברית שלשה אבות ולכן מסר מקדשנו ביד גוים והטיל כעסו על העצים ועל האבנים כדי להציל לישראל. גימל בר"ת גבור יבנה מקדש לישראל ר"ל שהוא הקב"ה יבנה מקדש לישראל בידו באופן שיהיה לעולם כאומרם ז"ל שעתיד בית המקדש לירד מלמעלה בנוי ומשוכלל גימל גדע ישראל ממלכו' לאומים שבזכות ג' אבות שלטו ישראל בכל האומות וגדעו להם בצאתם ממצרים כדכתיב שמעו עמים ירגזון ובימי דוד ושלמה:

גימל ג' שלשה יו"ד עשרה רמז שלש עשרה מידות לתורה לפי שהתורה נדרשת בשלש עשרה מידות כידוע. גימל גבורת יצחק משלם לרשעים רמז שיצחק הוא דין ופחד יצחק צלמות לעוברים רצונו ית' גימל ג' ימים ממתנת לצרה רמז שעד שלשה ימים ממתין הקב"ה לצדיקים בצרה ולא יותר כדכתיב יחיינו מיומים. ג יש בה עוקץ מאחריה רמז שכל מי שהוא גומל חסדים יש אחריו מרננים ומגדפים להם כעוקץ זה שמכאיב לאדם וכמאמר הנביא (ישעיה נט) וסר מרע משתולל. ג יש בה ג' פרקים רמז שמי שהוא גדול הדור צריך שיהיה בו ג' תנאים שיהיה גודל עצמו כדי שיהיה אימתו על הצבור ועל זה אמרו ז"ל (פ"ק דסוטה ד"ה ע"א) בשמתא מאן דלא אית ביה תנאי שני שיהיה גוזר בפה מה שיבין בדעתו ואל יחניף. תנאי ג' שיהיה גומר בדעתו תחילה הדין ואחר כך יאמרהו. ג במילוי ארבע אותיות לארבע אותיות שבשם רמז שכל הגומל חסדים משלים את השם ומחבר ד' אותיות שבשם י"ה עם ו"ה שע"י הצדקה מקרב הגאולה ונשלם השם כדכתיב שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא כו':

גימל גואל ישראל מחיה לנפלים כאומרם ז"ל שמלך המשיח עתיד להחיות אפילו לנפלים ולאותם שעלו במחשבה. גימל גלות ישראל מכפר להם רמז שהגלות מכפר עונותיהם של ישראל:

דלת רמז לארבע אמהות ובדלת יש שני פרקים רמז ששני אמהות היו עיקר שהם לאה ורחל. דל"ת ד' אמהות היו דלת פתוח לרבוי הזרע שמי"ב שבטים נתפשטו ישראל. מילוי הדלת עם התיבה עולה י"ב שמד' אמהות יצאו י"ב צדיקים גמורים מספרים תהלות ה'. דל"ת בראשי תיבות דור לדור תהלתך. דל"ת דוד לעולם תחיה שדוד מלך ישראל חי וקיים לעולם דלית דלות לישראל תכפר:

ה"ה רומז לחמשה חומשי תורה וה"ה מוציא ה' הרי עשרה רמז לעשרת הדברות שכלול בהם כל התורה ובה"ה אין הרגשה בהוצאה מן הפה רמז והחכמה מאין תמצא גם מה

שאין הרגשה בהוצאה לרמוז שילמוד בצינעא ולא יתגדל בלימודו. ה"ה מוציא ה' רמז יהיב חכמתא לחכימין לפי שה"ה רמז לחמשה חומשי תורה. ה' ג' פרקים יש בה לרמוז שכל הזוכה לתורה זוכה לג' כתרים לכתר כהונה כדכתיב ובני דוד כהנים היו קראם כהנים על שהיו בני תורה כתר מלכות דכתיב בי מלכים ימלוכו וזוכה לכתר שם טוב כנודע:

ו"ו היא עץ החיים ובה יש שני פרקים מז ליחוד קב"ה ושכינתיה דכולא חד:

ו"ו מוציא ו' רמז שהצדיקים יכולים לעשות פעולותיו של עץ החיים מה הקב"ה מחיה מתים אף הצדיקים מחיים מתים ו"ו כצורת עמוד ו' מוציא ו' רמז לשני עמודים יכין ובועז:

זי"ן רמז לשבעה כוכבי לכת וזי"ן יש בה שני פרקים לרמוז ששני כוכבים מנהיגים להם זי"ן בר"ת זוכרים ישראל נסים כלומר שישראל זוכרים תמיד הנסים שהקב"ה עושה עמהם זי"ן בר"ת זרע ישראל ניכרים נפרדים שישראל ניכרים בין האומות ונפרדים מהם מכל הדברים כדחז"ל גלתה יהודה מעוני ואה"ע אינן גולים אלא גלות של ישראל הוא גלות בעבור שאין מתערבין עמהם ואין אוכלים ממאכל ומשתה שלהם. זי"ן כנגד ז' רקיעים ז' ארצות ויש כמה דברים על שבעה כנודע ויום שבת בשביעי ולכן צורת הזי"ן כמין מטה שע"י ז' רקיעים שבעה ארצות כו' שברא ניכר עוזו ותפארתו ולרמוז לזה הזין כצורת מטה עוז תפארה:

חי"ת רמז לשמונה ימי המילה ובה יש שלשה אברים רמז לג' דברים שבמילה שהוא מילה פריעה מציצה. ח' שמונה רמז לשמונה נסיכי בני אדם שעתידין לבא עם המלך המשיח ולכן ח' כצורת סוכה שעל ידה יקים סוכת דוד הנופלת. ח' שמונה רמז לשמונה פרקים שבתפילין ארבע שבראש וארבע שביד. וחי"ת בר"ת חושן ישועות תפלין לפי שהתפלין הם חוסן ישועות לישראל כדכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. חי"ת בר"ת חיות ישראל תורה שהתורה נותן להם חיים גם בר"ת חכמת ישראל תורה כדכתיב כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני כל העמים חי"ת חונן ישרים תתברך:

טי"ת רמז לתשעה חדשים שהולד במעי אמו ולכן ר"ת של טי"ת טיבור יונק תינוק כאומרם ז"ל (נדה פ' המפלת) שהתינוק במעי אמו יונק ואוכל ממה שאמו אוכל' ומה שאוכל הוא מהטיבור וזה טיבור יונק תינוק כלומר מן הטיבור יונק התינוק ולכן צורת הטי"ת כצורת בטן המלאה. טי"ת בר"ת טוב יטיב תמיד שהקב"ה מטיב תמיד עם האדם בעודו בבטן אמו מזמין מזונותיו שם וכשיוצא לאויר העולם כבר נותן לו החלב טי"ת

בר"ת טוב ה' תמיד רמז שהקב"ה מטיב עם האדם תמיד אע"פ שהוא רשע ואפילו בשעה שאדם חוטא הוא עומד ונותן לו חיים ומזמין לו מזונות. טי"ת ט'הור י'שר ת"ם:

יו"ד עשרה רמז לעשרת הדברות ויו"ד צורת נקודה לומר שכל מי שעוסק בתורה אין מי שיכול לשלוט בו כנקודה זאת שאין בה תפיסה וידוע שהנקודה היא כצורת בבת העין לומר שכל הנוגע במי שעוסק בתרה כאילו נוגע בבבת עינו. יו"ד בר"ת יאכלו ויברך דוד רמז לאמרם ז"ל (פסחים דף קי"ט ע"ב) עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים בג"ע ולבסוף נותנין הכוס ביד דוד ואומר אני אברך ולי נאה לברך שנאמר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא ויו"ד כנגד עשרה דברים שצריך כוס של ברכה. יו"ד ישראל ויהודה דודיה של הקב"ה:

כ"ף עשרים רמז לעשרים גרה השקל שהיה בא לכפר על פשע ותיבת כ"ף בר"ת כפרת פשעים. כ"ף רמז לכ"ף אחת עשרה זהב מלאה קטורת. כ"ף ר"ת כהן פותח שהכהן פותח תחילה לכל דבר שבקדושה. כ"ף בר"ת כפיך פ'תוח לתת לעני. כ"ף כהן פודה כהן פורש כלומר שהכהן יפדה כל דבר שצריך פדיון וכהן פורש במלחמה כדכתיב מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו אותיות כ"ף כ' כפופה ופ' פשוטה לרמוז שיתן מלא כפו לעני בצינעא ויפייסהו בפה פשוטה:

למד הוא באמצע האותיות כמלך בגדוד ומרים ומורה כתרו שהוא המגדל הפורח באויר להיות צופה ומביט ולמד בר"ת בהיפוך דרך מלכים לחקור. למ"ד לשמור מזוזות דלתותי:

למ"ד במספר קטן עם המלה עולה י"ב ובג' אברים שיש באות למ"ד עצמהעולה י"ה רמז לשלשים יום של חדש שעד ט"ו ימים הלבנה מתחדש למ"ד בהיפוך דוד מחיה למתים שעתיד להחיותם ולחדשם כחידוש הלבנה ולכך אומרים בברכת הלבנה שהם עתידים להתחדש כמותה:

מ"ם ארבעים יום שניתנה התורה. מם בר"ת מחלוקת מלאכים משה מתיירא מלך מלכים מסדר מלמד מאמרים מצרים ירדתם משא מתן יש ביניכם. מ' יש בה ארבעה אברים רמז לד' אותיות שבשם שבאמצעות התירה שניתן לארבעים יום אדם מכיר לבוראו. מ"ש בר"ת ממית מחיה שע"י כח התורה שניתן לארבעים יום אדם יכול להמית ולהחיות כדחז"ל נתן עיניו בו ועשאו גל של עצמות וכאליהו שהחיה מתים. מ"ם מלך ממית מחיה מצמיח ממרומים מחיה לכל בשר. מ"ם מלך מולך ממליך שהקב"ה מולך תמיד וממליך לאחרים כדכתיב ומהקם מלכין:

נו"ן חמשים שערי בינה וכנגדם ן' שערי טומאה ולכן נו"ן נוטריקון חמשים וחמשים שהוא ן' ונ' לרמוז זה לעומת זה עשה אלהים. נון בר"ת נושא ונותן רמז שפעמים הקדושה

נוטל מה שבטומאה ופעמים בהיפך כשישראל אינן זכאים אז גורמים גלות השכינה ח"ו וכשישראל זכאים אז הקדושה גולה כל מה שבטומאה:

נו"ן נוקם ונוחם שפעם נוקם ופעם נחם. נון נזכיר נסים ונפלאות שאתה עושה שאע"פ שיש חמשים שערי טומאה עשה הקב"ה שלא יהיה כל כך כח בטומאה כמו בקדושה שאם ח"ו היה כח בטומאה כבקדושה לא היה תקומה ח"ו ולכך נו"ן כפופה נו"ן פשוטה רמז שצד הטומאה כפופה. נו"ן נעשה ונשמע רמז שחזר הקב"ה לכל האומות שהם מצד חמשים שערי טומאה ולא קבלו התורה עד שבא לישראל שהם מחמשים שערי בינה ואמרו נעשה ונשמע:

סמך ששים מסכתות סמך בר"ת ס' מסכתות כתורה רמז חביבים דברי סופרים כד"ת סמ"ך ר"ת בהיפוך כהן משיח סומך שהכהן המשיח סומך לישראל בדברים באמור אליו אל תיראו ואל תחפזו ורמוז זה בס' שרומז לששים מסכתות שבזכות התורה היו נוצחים במלחמה כאומרם ז"ל (סוטה דמ"ד ע"א) מי האיש הירא מהעבירות שבידו ילך וישוב לביתו וכל מי שיש בידו תורה אין בידו עון שמספיק לימוד התורה שעוסק ביום לכפר על עבירות שבלילה ועסק התורה שבלילה לכפר על עונות שביום וק"ו הוא ומה קרבן הבקר היה מכפר על עונות שבלילה וקרבן הערב על עונות שביום התורה שגדולה מן הקרבנות על אחת כמה וכמה לפי שהעוסק בתורה כאילו מקריב כל הקרבנות:

עין שבעים סנהדרין עי"ן ר"ת עדה ישרה נידונים ע"י נעימים שהם הסנהדרין עין ר"ת עי"ן הנוצרם לסנהדרין שאלהים נצב בעדת אל:

פא עולה במספר שמונים פלגשים כדכתיב ששים המה מלכות ושמונים פלגשים ועלמות אין מספר ובג' אותיות הסמוכות זו לזו סע"פ רמוז זה הפסוק ס' ששים מלכות פ' שמונים פלגשים ע' עולמות אין מספר. פ"א בר"ת פדה אלהים את ישראל מכל עונותיו. פ"א פנה אלי וחנני. פ"א פנה אל תפלת הערער:. צד"י בר"ת צדקת צדיק ישמור דרכו צד"י למפרע ישראל דוחים צרות לפי שישראל שהם צדיקים יכולים לדחות את הצרות צדי צדיק דובר ישרות כלומר לעולם אין הצדיק מוציא מפיו דבר לבטלה אלא לעולם דובר ישרות דברים נכוחים. צדי צדק דברי יושר. קוף מאה ברכות שחייב אדם בכל יום קו"ף בר"ת קונה ומחדש פודה. קוף למפרע פותח ומברך קדוש כלומר הקונה כלים חדשים והמחדש איזה דבר והפודה דבר שצריך פדיון ופותח פיו ומברך קדוש יתקרי. קוף פודה וגואל קהל קדושים קו"ף פונה ויודע קירות לבות בני אדם. בק' יש ארבע אברים שכל מי שהוא קדוש ראוי לדבר באבי"ע עולמות. ן' במילוי ג' אותיות רמזשבעולמות בי"ע יכול לדבר בפרהסיא ובעולם האצילות במחשבתו בלבד:

ריש מאתים לנוטרים את פריו ור"ת ריש למפרע שונאי ישראל רבים כלומר שבעבור שישראל משמרים שכר המצות יש להם שונאים הרבה ששבעים אומות שונאים לישראל. ריש בר"ת שירת ישראל רצויה שאע"פ שכולם שונאים לישראל הם חביבים לפני המקום ושירתם ותפילתם רצויה לפני המקום רי"ש בה ב' אברים רמז שישראל הם ראש למטה לכל האומות שישראל בלבד חביבים למקום וגם הם ראש למעלה שחביבין ישראל למקום יותר ממלאכי השרת. ריש בר"ת למפרע שרים יחד רדפוני שכל שרים של מעלה תמיד רודפים לישראל. ר' יש בה ג' אותיות לרמוז לג' אהובים הקב"ה וישראל וירושלים ושלשתן מתחילים ביו"ד ובחיבורם נעשו סגולתא. ריש ר"ת ה' שכל יראה:

שין שלש מאות כמו שעולה פנים של שם הויה באותיות א"ת ב"ש י"ם ה"ץ ו"ף ה"ץ שאותיות ס' ץ' ף' צ' עולה ש'. שי"ן בר"ת שם ה' יזכיר בכל צרה בש' יש בה שלש כתרים רמז לג' שמות הוי"ה אדנות אלהים והשי"ן בעצמה שם שדי:

תיו ארבע מאות איש עמו שהביא עשו להלחם ביעקב. תי"ו בר"ת ת"ם יחיה ויצליח תם שהוא יעקב שנאמר ויעקב איש תם יחיה ויצליח ולא יוכל עשו ועמו ליגע בו. תי"ו ר"ת תורת ה' תמימה וברה. תי"ו תראה ישועות ונחמות בזכות התורה ומי הם תמימים ישרים וצדיקים המה יראו וישמחו. תי"ו תכנו ייראו וישמחו רמז לכל דבר תורה צריך הכנה וראיה מתוך הספר ושמיעה מרבו:

אלפא ביתא ה אלף א"ל אלהים. ב' ברא בראשית. ג' גוזר גזירות ד' דובר דברים ה' הוא המנהיג. ו' ותרן ומזכה. ז' זוכה זכאים (פי' זוכה זכאים שכל מי שהוא זכאי ממציאין לו זכות) ח' חומל חטאים. ט' טובל טמאים. יוצר יצירות כ' כותר כתרים לבעלי תשובה שטבלו) ל' ללשון למודים. מ' מלין מסדר נ' נוחם נחמות ס' סודר סולמות ע' עליונים עולים (הם ישראל שהיו עליונים ופדויים דמעיקרא) פ' פדה פדויים צ' צדק צדיקים ק' קהת קדושים ר' רוצים רחמים ש' שוכני שפאים (הם אה"ע) תמיד תדיקם וסדר אלפא ביתא זאת כסדר הילוך אלף בינה גמול דלים לכן צריך כדי להבין קשר הדברים שיקרא הקורא אותה בהילוך אחד ולא יפסיק בין הדברים:

אלפא ביתא ו אלף בית אל ברוך גדול דעות הווה ויהיה הזוכר חכמים טוב ישר כתר לעמו משים נסים סמוכות עושה פודה צועק קול רננות ש"ס תהלתו:

פירוש הקב"ה נקרא אל ברוך וגדול בהיות שכל הדעות כלולים בו ויודע דעות כולם והוא הווה ויהיה שבהיות יודע כל הדעות מהווה להם כפי מחשבות שאלתם שיש בדעתם וזוכר את החכמים והצדיקים לתת טרף לנפשם אע"פ שהם אין שואלים כדי שלא להטריחו כרבי חנינא שדי לו בקב חרובין ולא היה דואג ואע"פ שהאדם מחסיד

ומצדיק עצמו עכ"ז אינו חייב לו הקב"ה כלום שאם צדקת מה תתן לו אלא שמצד חסדיו שהוא טוב וישר כתרה לעמו משים ונסים סמוכות עושה להם כלומר זה אחר זה ופודה לכל צועק אליו ומזכיר תהלותיו:

אלפא ביתא ז אלף אחד וקריאת אלף רמז שלאחד שהוא הקב"ה אלף אלפים ישמשוניה. אלף אמרתי לה' פדני שיבא ישועתי בידו דוקא ולא ע"י אמצעי. אלף למפרע פקודיך לעולם אשמור. אלף אשחר לבקר פניך פלאך לשוני אשיחה. אלף אתה לעולם פוקד אדם לרגעים פחדך הכונה אתה ה' לכל העולם פוקד תמיד ובזה האדם לרגעים יושבבפחדך לפי שהוא נפקד לרגעים. אלף אדני לישראל פודה שעתיד השכינה לפדות לישראל. ובאותיות דרבי עקיבא אלף מהו אלף מלמד שאמרה תורה אמת למד פיך כדי שתזכה לחיי עולם הבא פיך למד אמת כדי שתזכה לחיי עה"ב ונראה שכונת הכפל לומר כדרך שאמרו ז"ל (במ"ר פ' בחקתי) גבי דוד חשבתי דרכי שכל כך הרגיל דוד עצמו להלוך לבית המדרש עד שהרגלים היו מוליכות אותו מעצמן ולזה אמר כאן אמת למד פיך וכיון שהרגלת בזה אח"כ פ'יך למד אמת מעצמך פיך מדברת אמת. עוד שם אפתח לשון פה ופה לשון אפתח. עוד שם אמרתי לעמי פארתי. פארתי לעמי אמרתי:

בית באותיות דרע"ק אל תקרי בית ומהו בית אמר הקב"ה בניתי יצרתי תכנתי בניתי בפלטרין אחד למעלה ואחד למטה יצרתי כל סדרי בראשית תכנתי חיי עולם הבא שנאמר מי תכן את רוח ה' ע"כ ולע"ד נראה בית בית ישראל ברכו את ה' ובית בר"ת בית ישראל תהלתו ואות בית רומז לבנין ולכן ב'ית בית ה' תבנה שהוא בהמ"ק שעתיד הקב"ה לבנותו. בית במהרה ירושלים תבנה בית בינו ישראל תורתו. בית תהלות ה' בשרו:

גימל אותיות רבי עקיבא גמלתי יחד מחסדים לדלים לדלים מחסדים יחד גמלתי עכ"ל. ולענ"ד נראה גימל גומל נפשו איש חסד. גימל גומל לנפשו מברך ה' משום שע"י נפשו אדם מכיר לבוראו דלכן אמרו ז"ל (פ"ק דברכות ד"י ע"א) חמשה דברים נאמרו בנשמה מה הקב"ה רואה ואינו נראה כך הנשמה רואה ואינו נראה כו' והבין זה. גימל גואל ישראל מלך לעולם. גימל גילו ישרים ממוקש לצים שעתיד הקב"ה לעשות בהם כשימליך. גימל לעמו יהיה מנחם גואל שבעבור גימל שהוא הגמילות חסדים ישלח למשיח ששמו מנחם שיגמל לעמו:

דלת באותיות רבי עקיבא מפני מה דלת נותן פניו כלפי ה א שכל מי שהוא דל בעה"ז עשיר הוא לעה"ב ועש"ב. דל"ת ויגשו לשבור הדלת באנשי סדום לפי שהדלת עדות באחדותו ית' דלכן דלת של אחד רבתי וריש של לא תשתחוה לאל אחר רבתי כדי שלא תתחלף בין דלת לריש והרשעים הללו באו לשבור הדלת לעשותו ריש שכחשו באחדותו

יתברך. דלת דלתי לאורח אפתח ולכן דלת דלתיך לאורח תפתח שהדלת דולה ברכה לאדם שע"י שעושה עם העניים מתברך וכל המכניס אורחים כאלו מקבל פני שכינה והסכנה משפיע לזה:

ה' באותיות רבי עקיבא אין ה"א אלא שמו של הקב"ה שבו נברא העולם כלו שנא' אלה תולדות השמים והארץ בהבראם אל תקרי בהבראם אלא בה"א בראם ע"כ. ולעד"ן ה' הא לכם זרע על ידי הא שהוא שמו של הקב"ה והוא המהווה והמקיים כל זרע שבעולם:

ו"ו באותיות רבי עקיבא ו' ז' חותמות של הקב"ה שנחתמו כל שמות המפורשים שעל כסא הכבוד שנאמר זה שמי לעולם אלו שמות המפורשים וזה זכרי לדור ודור אלו חותמות השם שכל שם ושם שבמרכבה יש לו חותם ויש לו כינוי ע"כ ולע"ד נראה ו"ו ווי העמודים וקב"ה עמוד על כל העמודים ומלך כל המלכים והוא אלהי האלהים והכל תלוי בו וכולם לפניו כלא חשיבין ולכן ו'ו אות אשר הוא בשמו הגדול:

זין באותיות רבי עקיבא שמות של הקב"ה זין זן ומפרנס כל יצורי כפיו בכל יום ויום מקרני ראמים ועד ביצי כינים שנאמר מפרי מעשיך תשבע הארץ ע"כ. ולעד"ן זי"ן זדון לבך השיאך ש'זין מלשון זדון וכלי זין להלחם ו'הזין בא להזהיר על הזדון שמאחר ש'זין שמו של הקב"ה שזן אותך כמו שדרש ר' עקיבא א"כ איך יעלה זדון בלבבך ולכן אמרו ז"ל (ברכות פ"ד דכ"ט ע"ב) לא תרתח ולא תחטא:

חית באותיות רבי עקיבא אל תקרי חית אלא חטא מפני שחטא נחשב להם לרשעים ישרה כצדקה בשעה שהם רואים פני גהינם ומקבלים עליהם דינה של גהינם כיון שמעלין אותם וחוזרים בתשובה לפני הקב"ה מיד מתקבלים לפני שכינה כצדיקים וחסידים שלא חטאו מעולם ומקבלים שכר על חטא שהיה בידם כצדקה שנאמר ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליו חיו יחיה כו' בהם יחיה לא נאמר אלא עליהם מלמד שעליהם יהיה עם הצדיקים והחסידים לעה"ב ולא עוד אלא שמעלים אותם אצל השכינה מפני ששברו את לבם בתשובה לפני הקב"ה שנאמר קרוב ה' לנשברי לב עכ"ל:

פירוש המאמר בשעה שהם רואים פני גהינם הכונה כיון שבעוה"ז הרשעים רואים בעיני שכלם פני גהינם ומהפחד מקבלים עליהם בזה העולם דינא של גהינם כלומר שכל מה שהיה עתיד לעשות לו בגהינם מקבל מיסורין בעה"ז מתעניות וסגופים וכיון שמעלין אותם הדברים האמורים וחוזרין בתשובה לפני הקב"ה מיד מתקבלים לפני השכינה כצדיקים וחסידים שלא חטאו מעולם שמיד כשעלה בלבבם התשובה נחשב להם כמעשה שהמחשב' מצטרפת למעשה ומדוייק מהפסוק באומרו ובשוב רשע מרשעתו

כו' חיה יחיה שמיד בשובו אע"פ שעדין לא סייג עצמו גזרו עליו חיים בעוה"ז וחיים בעוה"ב וזהו כפל חיה יחיה:

חית ויקם אברהם מעל פני מתו וידבר אל בני חת לאמר רמז שאסור לצדיק לדבר עם הרשע כי אם לעת הצורך כדרך שאמרו ז"ל (עיין בפ"ז דסוטה דמ"א ע"ב) מחנפין את הרשעים מפני דרכי שלום ולכן אע"פ שבני חת היו חוטאים ושמו מעיד עליהם לעולם וכמו שדרש ר"ע אל תקרי תת אלא חטא עכ"ז וידבר עמהם אברהם לתועלתו ולכן חית בר"ת חטאים ישרים תרדפם אמנם בעת שצריכים מהם אז לעת הצורך חטאים ישרים תרוממים כלו' שבשעת שהצדיקים צריכים מהם אז הישרים תרוממים לחטאים ומחנפין אותם מפני דרכי שלום:

טית באותיות ר"ע אל תקרי ט' אלא טיט ומהו טיט זה טיט שבידו של הקב"ה שנאמר (ירמיה י"ח) הנה כחומר ביד היוצר שכל העולם כלו לא נברא אלא הימנו ולבסוף עתידין כולם שחוזרין לטיט שנאמר (קהלת ג) הכל הולך אל מקום א' הכל היה מן העפר ואין טיט אלא עפר שנברא ממנו אדם הראשון שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה עכ"ל (פי' טיט זה חומר היולי כמו שפי' הרמב"ם והרמב"ן ז"ל בפ' בראשית) ולעד"ן טית אל תקרי טית אלא טיט זהו חותמו של הקב"ה שחותם בטיט כשהגזרה אינה קשה כל כך כדחז"ל (במ"ר במגילת אסתר ע"פ אם על המלך טוב) שאמר מרע"ה לאליהו בימי אחשורוש ראה אם נחתם הגזרה בדם אם הוא בטיט יש תקומה כו' וטיט הוא טינא בר טינא שהלומד ושכח ורוצה לחזור הוא טינא בר טינא כדחז"ל (יומא פ"ג דכ"ט ע"א) ובהיות שעתיד לחזור לתלמודו לכן גזרתו התומה בטיט לפי שיש לו תקומה אם יחזור. ובאותיות ר"ע עיין באות טיט שמדבר שם בענין תחיית הצדיקים:

יוד באותיות ר"ע אל תקרי יו"ד אלא יד שהוא יד ושם טוב שעתיד הקב"ה ליתן להם לצדיקים לעה"ב בירושלים ובבית המקדש שנאמר ונתתי להם בביתי ובחומותי ע"כ ולעד"ן י אות היוד רומז על מעלתו וממשלתו של הקב"ה בעליונים ובתחתונים לפי שביוד יש תג למעלה ותג למטה ואם תמשך בתג נעשה ו"ו כזה ו' ונמצא ו"ו למעלה ו"ו למטה רמז למידת הת"ת שהוא הו"ו שהוא שליט בעליונים ובתחתונים יוד מלכי צבאות ידודון ידודון שמלאכי השרת מבקשים ומשתדלים תמיד להשגת קב"ה ומעלתו הרמוז באות היו"ד עד שבאים למקום בוכים ואין להם רשות ליכנס עוד ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו וזהו מלכי צבאות ידודון שמבקשים בסוד היודין יו"ד פותח את ידך שמיד נמשכים ומושפעים כל האוצרות ומשם יורד לכל העולמות שפע ברכה והצלחה:

כף באותיות ר"ע כף זה כף שכינה כף שהוא מכה זו על גבי זו בשמחהרבה בסעודתן של צדיקים לעה"ב ועומד ומרקד לפניהם בסעודה על אותה שעה אומר ישעיה ה' רמה ידך ע"כ. ולעד"ן כף פשוטה כף כפופה כשאדם פושט כפו מעט מלמטה פושטים הכף מלמעלה הרבה דהרי אדם נותן שיעור מלא כפו לצדקה ומקבל מלא כפו של הקב"ה מטוב כדחז"ל וזהו רומז כף כפופה כף פשוטה. ד"א כף כפופה כף פשוטה כשיש לאדם כף כפופה שמצמצם ידו מלתת לצדקה אז כף של הקב"ה פשוטה עליו ליסרו ביסורין. ד"א כף כפופה כף פשוטה רמז שתהא שמאל דוחה וימין פשוטה לקרב:

וכפי דרשת ר"ע כ"ף זה כף שכינה שהוא מכה זו על גבי זו בסעודת הצדיקים כו' נוכל לומר כף כפופה של שכינה עתה שהיא בגלות אמנם לעתיד כף פשוטה על כל שליטה. ד"א הנותן לצדקה מצוה יחשב לו לפני הקב"ה הממעיט כמרבה וזהו כף כפופה וכף פשוטה כלומר נקרא כף לרמוז שכולם שוין הנותן מעט כפי ערכו כהמרבה כפי ערכו. ד"א כף והכתי כפי אל כפי והניחותי חמתי. כף וכפי פרושות השמים דהמתפלל יפשוט כפיו:

למד באותיות ר"ע אל תקרי למד אלא לב מבין דעת ע"כ ולעד"ן למ"ד ולמדתם אותם את בניכם שהלמ"ד בא על הלמוד לרמוז שהמלמד לאחרים מרבה חכמתו כדחז"ל (אבות פ"ו) ומתלמידי יותר מכולם ולכן למ"ד בר"ת לב מבין דעת כמו שדרש ר"ע והטעם שבהיות מלמד לאחרים אז לבו מבין יותר דעת ובינה משום שמחכים עצמו בהיותו לומד לאחרים למ"ד בר"ת למד מתברך דעת:

מ"ם עזים מאתים ותישים עשרים רחלים מאתים ואלים עשרים כל הפסוק הזה מסיים במ"ם רמז ששלחם כולם בעלי מומין כדי שלא יקריבם לע"ז ובפ' וארא בפ' ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן קח מטך ונטה ידך על מימי מצרים על נהרותם על יאוריהם ועל אגמיהם ועל כל מקוה מימיהם ויהיו דם והיה דם בכל ארץ מצרים ובעצים ובאבנים יש כ"כ ממים כמספר אותיות התורה שפרעה שהיה רוצה לעכב לישראל במצרים כדי שלא יקבלו את התורה שניתנה למ' יום ילקה באות מ"ם ובמספר כ"ב ממים עד שהיה מעכבם לקבל דת מכ"ב אותיות ומספר כ"ב ממים עולה תת"ף שהוא פת"ת מלשון פיתוי שפיתה לו הקב"ה על שהקשה עורפו גם פתת מלשון פתות אותה פתים שחתך הקב"ה גדולתו על שהיה מחזיק עצמו לאלוה ומיעט אותו והקטין אותו ואת כל חילו כפתים:

מ"ם מוציא מ"ם רמז שב' פעמים מ' עמד משה בהר מ' יום ומ' לילה כו' מ סמוך לה נ שהוא מן שבזכות התורה שניתן למ' יום אכלו את המן מ' שנים ובחז"ל (שבת ק"ד) מ' פתוחה מ' סתומה מאמר פתוח מאמר סתום יש דברים שניתן רשות לדורשן ויש

שאתה מצווה לסותמן כגון מעשה מרכבה כו' ובזה נוכל לומר שמם ונון שסמוך לה נעשה מן שע"י המן היו משיגים לידע מאמר פתוח ומאמר סתים כדחז"ל (עיין ילקוט בשלח) שהמן היה מחכים להם וכדחז"ל (שם) לא נתן התורה אלא לאוכלי המן מנ"ס הם אותיות נמס רמז למן וחם השמש ונמס וכל מי שאינו עוסק בתורה שניתן למ' יום ימקו בעונם ונמסים מן החיים מם נן ר"ת מ'שה מ'לך נ'ביא נ'אמן שאע"פ שהיה מלך כדכתיב ויהי בישורון מלך היה נביא נאמן ופי' הר' יעקב ענייא נר"ו דזהו כונת הכתוב ולא קם נביא עוד בישראל כמשה שהיה מלך נביא ונבואה תדירית ששאול אע"פ שנתנבא היה דרך עראי וקודם שמלך כדאיתא בזוהר פרשה תרומה דקנ"ד ע"א על פ' ועשית שלחן עצי שטים:

ובזה יובן פ' (שמואל א' יו"ד) על כן היתה למשל הגם שאול בנביאים משום שא"א זה בהיותו מלך ואע"פ שעדיין לא נתפרסם להם שנמשח ניבאו ולא ידעו מה ניבאו:

נון ויהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל שהנון רמז לנשמה וכמו שדרש ר"ע נ'ון נון מפני מה א' רובץ וא' זקוף ועומד מפני שנבראת בו נשמה לבריות שכל נשמה ונשמה פעם שהיא רובצת פעם שהיא זקופה בזמן שאדם זוקף נפשו זוקפת שנא' (משלי ח) נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן עכ"ל. והנה יהושע בן נון ומרע"ה היו בבחינת ב' אורות כדחז"ל (בתרא דע"ה ע"א) פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה וזה צריך לזה וזה לזה וכולם קשורים זה בזה וכולא חד בלי קיצוץ ופירוד ת"ת ומלכות והבן זה ומשה ת"ת ויהושע יסוד וגוף וברית כחד חשבינן ליה ולכן סמך מ' נ' שהוא משה ויהושע בן נון אחז"ל מי ששמו כשם הדג מכניסם לישראל לארץ וקשה בהיות שמו נון כשם הדג משום זה הוא מכניסם אלא י"ל הכניסן ע"י כדי שלא ישלוט עין האומות עליהם כי יהושע היה מזרע יוסף שנמשלו לדגים שאין שולט עליהם עין הרע ולכן מי ששמו כשם הדג מכניסן וגם בזה יובן הטעם שלא נכנסו על יד משה רבי' עליו השלום וגם במעשיו של משה לא היה שולט עין הרע בהיות יהושע משרתו תמיד לא ימיש מתוך האהל וזהו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל דלמה הזכירו בשם בן נון לומר שבהיות בן נון כשם הדג זהו הטעם דלא ימיש כדי שלא ישלוט עין הרע במעשה ידיו:

נון סמך אותיות נס שכל הנסי' נעשים ע"י יסוד ע"י המלכות נס רמז ליהושע בן נון שנעשה לו נס ע"י שסמכו משה בתפילתו י"ה יושיעך מעצת מרגלים ונעשה לו נס גדול אחר שנכנס לארץ כששלח שובך לו ספרים להלחם עמו ואמו של שובך ע"י כישוף הקיף כל מחנה יהושע בחומות של ברזל זו לפנים מזו ונעשה לו נס ובא יונה אחת וכתב יהושע אגר' וקשרו בכנף היונה שלח לפנחס שיביא ארון הקדש וכיון שנקרב ארון הקדש

נשתברו החומו' ונפלו לארץ ועשה יהושע נקמה בכל אויבי השם מ"נ מ' רמז למשה שקראו הקב"ה משה משה נון נסים ונפלאות שע"י משה עשה הקב"ה נסים ונפלאות:
סמך סמך מלך בבל על ירושלים וסמך אותיות ס'ע'פ' והוא מלשון מסעף פורה שהקב"ה עתיד ליפרע מכל הרשעים ששלחו וד בירושלים כשיבא היום בוער כתנור כדכתיב (ישעיה יו"ד) עוד היום בנוב לעמוד כו' הנה האדון ה' צבאות מסעף פורה במערצה ורמי הקומה גדועי' והגבוהים ישפלו כו' וסמך הוא סומך כמו שדרש ר"ע ז"ל סמך אל תקרי סמך אלא סומך זה הקב"ה שהוא סומך לכל הנופלים שנאמר סומך ה' לכל הנופלים ע"כ וכפי זה יבא היטב מה שדרשתי שה' שהוא סומך לכל הנופלים ינקם מאותם שסמכו ידם על ירושלם כדכתיב (יחזקאל כ"ד) סמך מלך בבל אל ירושלים. נס'ע אותיות נסע רמז שנסע הקב"ה לישראל בין האומות כדי שיתקבצו עמהם גרים כדחז"ל (פסחים דפ"ז) ונסעם כדי שיתכפרו עונותיהם:
נסע ורוח נסע מאת ה' ויגז שלוים מן הים הכונה קדם קודם אות נון אות מ"ם לומר ממשה נסע הקב"ה מן הרוח ונתן לשבעים זקנים כדכתיב ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש כו' ועל ידם רוח נסע מאת ה' ויגז שלוים:
עי'ן באותיות ר"ע עין לא נאמר אלא על התורה שהיא עין לכל עין והיא אור לכל אור והיא חכמה לכל חכמה והיא בינה לכל נבונים והיא מדע לכל יודעים והיא חיים למחזיקים בה עכ"ל. ולעד"ן עי"ן כי עין בעין יראו בשוב ה' את ציון ועי"ן מלשון עינוי שמסיבת העינוי שעבדו בגלות יתלבנו וזכו לראות עין בעין בנחמת ציון בע"ה ואותיות עין הם אותיות יען כלומר יען וביען עסקו בתורה שנמשל' לעין שהיא עין לכל עין כמו שדרש ר"ע כו' לכן יען זה יראו עין בעין בנחמת ציון עין בגימ' ק"ל שבדבר קל שהיא ראיית העין מפתה היצר לאדם להאבידו לפי שראיית העין גורס העבירה כארז"ל (ירושלמי פ"ק דברכות) עינא וליבא תרי סרסורי דעבירה. פ"א באותיות ר"ע אל תקרי פא אלא פה ואין פה אלא משה שנאמר כי כבד פה וכבד לשון אנכי ע"כ ולע"ד נראה לפרש שאדרבה משה שלא היה לו פה נקרא פה לומר כי לא לקלים המרוץ שהרי משה שלא היה לו פה לדבר אדרבה היה לו פה לכל פה שדיבר לפני פרעה וכל הזקנים אשר הלכו עמו שהיו בעלי דברים כשהגיעו לפתח פלטרין של פרעה ברחו כארז"ל (מ"ר פ' שמות) גם דיבר עם השכינה שהיא פה לכל פה א"כ משה דוקא נקרא פה שמה הועילו האחרים שבדורו שהיה להם פה מאחר שלא הגיעו לזה באופן שמשה הוא הפה:
פ"א פ"א רמז פה אל פה אדבר בו פ'ף כי כל פה דובר נבלה ולכן פה כפופה פה פשוטה פה דובר נבלה יהיה כפופה לעת"ל וכל פה שיעסוק בתורה יהיה זקופה בעוה"ז ובעוה"ב

פה רמז שראוי היה שיהיה לאדם ב' פיות אחת לדבר דברי חול וא' לתלמוד תורה כדחז"ל (עיין בס' יוסף תהלות בפסוק מה יתן לך ומה יוסיף גו' עי"ש) אלא שברא הקב"ה פה א' שעמה עוסק בתורה כדי שיתקן מה שעיות שהפה שטמאה בדברי תפלו' יטהרנה בדברי תפילות ויטהרנה בדברי תורה ובזה יש תקומה לאדם. צדי באותיות ר"ע אל תקרי צדי אלא צדק זה צדקו של הקב"ה שהוא עושה עם בשר ודם ע"כ ולעד"ן אל תקרי צדי אלא צדיק וצד"י עולה במספר דק רמז שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים על דבר דק שעושה ומייסרו בעה"ז כדי שינחיל עוה"ב צדי בר"ת צור דרכך ישרים שאע"פ שפעמים נותן יסורין לצדיקים אע"פ שלא חטאו עכ"ז דרכיו ישרים לפי שעושה כן כדי להרבות שכרן לעת"ל:

צדי צוד צדוני כצפור אויבי חנם רמז באות צדי שעתידין האויבים לצוד להם על שלא היו צדיקים וקודם אות הצדי היא פ' שהוא צף מלשון צף הברזל רמז למה שהיו עתידין האויבים לעשות לישראל שנאמר (איכה ג') צפו מים על ראשי אמרתי נגזרתי:

קוף באותיות ר"ע קוף זה משה אבי החכמה אבי כל הנביאים אבי החכמה שהקיף לפני פרעה כל דברי חכמה וכל דברי בינה וכל דברי עצמה וכל דברי דעה וכל דברי השכל בע' לשון והיו ע' סופרים כותבים ע' לשון וכל כתב וכתב עומדין לפני פרעה הרשע כו' ולעד"ן קו"ף אותיות פק"ו מל' פקו פלילה שסמוך לקוף אות ריש ושי"ן לומר שהרשעות והשקר מכחישים פמליא של מעלה קו"ף קוה קויתי ה' קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' ומספר אותיו' קוף נקראת באותיו' שעולה קו"ף ואינו כמספר הריש שעולה תק"י ונמצא שקריאת המספר שלה אינו נקראת באותיות של האות עצמה כאות קו"ף שקריאת מספרה פשוט שהרי קו"ף עולה קו"ף לרמוז שכל מי שמקוה להקב"ה הטוב שבא אליו הוא מהקב"ה בעצמו והיא בלי שום צער ובלבולים ולכן מספר הקו"ף פשוט בלי שום עירוב מאותיות זרות ודוק וכן אותיות בית דלת חית טית פא קוף חיו אין נכנסות אותיות זרות במספרם וטעם היותם ז' אותיות פשוטות במספרם להורות על הז' שהוא קודש ועיין בפ' בחקתי בענין הז' שהוא קודש:

ריש באותיות ר"ע ריש זה הקב"ה ראש לכל העולם והוא קורא דורות ראשונים ודורות אחרונים שנאמר (ישעיה מ"א) מי פעל ועשה קורא הדורות מראש כו' רי"ש זה ראשו של הקב"ה שהוא דומה לכתם פז ע"כ. ולענית דעתי נראה ר' ש' ת' הוא רשת הכונה הקוף שהוא משה רבע"ה כמו שדרש ר"ע באות ק' פרש רשת לישראל והפרידם מע' אומות רי"ש ראשון לציון הנה הנם שרי"ש שהוא הקב"ה שהוא ראש לכל הוא יגאל לישראל ויביאם לירושלים ורי"ש אותיות שי"ר שאז ישוררו שירה חדשה. רי"ש יש"ר שהקב"ה

ישר בכל ענינו על שהוכיחם בגלות שנאמר טוב וישר ה' ורי"ש אותיות יר"ש שעל מה שקבל ישראל היסורין ירש את הארץ רי"ש עולה תק"י שרי"ש שרומז לרשע תקיא לו הארץ כמו שנא' ולא תקיא הארן אתכם לפי שבהיותם רשעים תקיא להם הארץ:

שין באותיות ר"ע שין זה שיניהם של רשעים שעתיד הקב"ה לשוברן ג' פעמים א' בעה"ז וא' לימות המשיח וא' לעה"ב כשם ששי"ן זה יש לו ג' ענפים כך משבר הקב"ה שיניהם של רשעים ג' פעמים שנאמר (תהלים ג') קומה ה' הושיעני אלהי כי הכית את כל אויבי לחי שיני רשעים שברת כו' ולעד"ן שי"ן הוא אות שבתפילין ויש בה ג' ראשים רמז לג' קדושות שיהיו התפילין עליו ויש שין של ד' ראשים רמז שלא יסיר התפילין מעליו עד שישמע ד' קדישין קדיש הודו קדיש ברכו קדיש תתקבל קדיש יתום כמ"ש הרא"ש זצ"ל.

שי"ן אותיות יש"ן נראה שבא לרמוז שהתפלין כיון שנעשו ישנים צריכים בדיקה:

ד"א שי"ן ש"י יובילו שי למורא ומי הוא זה נחמיה שמו וזהו מה שרומז ן'. שי"ן אותיות י"ש עולמות לצדיקים ומי ינחיל להם כל זה הנון שהוא הקב"ה נורא עלילות והוא משלים פעולתו של אדם. שי"ן צוארך כמגדל הש"ן והשן הוא לבן שהוא רחמים ואות שין רומז לשם שדי שמרחם ואומר לכל צרותינו די:

תיו באותיות ר"ע אל תקרי תיו אלא תאוה זה תאותו של בשר ודם שהוא מתאוה בעוה"ז בכל יום ויום. ולעד"ן תיו תאוה ותיו מלשון והתוית תיו רמז שכל ההולך אחר תאות גופניות הקב"ה עושה לו אות במצחו באות תיו שהוא תמות ואם חוזר בו תיו תחייה:

אלפא ביתא ח אלף ב"ג אלף בר"ת אמרתי לה' פדני בכבוד גדול לפי שהאלף רמז ליחודו של עולם ולו אנו מתפללים שירא הישועה מידו דוקא למען שמו אלף בית אב שאלף שהוא אחד א"ב הוא לאביונים וכיון שהישועה בידו ית' שאב הוא לכלם אז ב"א ג"ד וזהו א"ב ג"ד שמתחברים מאותיות אלו תיבות ב"א ג"ד שבהיות התשועה בידו באמת ב"א ג"ד א' ב' ג' רמז אלף שהוא אחד רמז שהקב"ה נותן בג לכל בריות ובג מלשון פתבג המלך שד' שעות עומד וזן מקרני ראמים ועד ביני כינים אלף ב"ג א' אחד ב' בת ג' גבר רמז שג' שותפים יש באדם הקב"ה שהוא אחד ובת שהיא האשה וגבר שהוא האיש ואות ב' וג' הופכין פניהם זה מזה כן האיש והאשה הופכין פניהם לאחר תשמיש והאחד שהוא הקב"ה מאסף הטיפה כדכתיב כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני והדל"ת רמז שהקב"ה אחר שמאסף הטיפה בינה אותה מד' יסודות:

בית יש בה ג' דפנות רמז לג' בתי מקדשות ודופן הרביעי פרוץ רמז שאחר מקדש הג' אין מי שיודע לדבר כדחז"ל עיין ברכות דל"ד ע"ב) כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעה"ב עין לא ראתה אלהים זולתך:

ה"ו זה שמו של הקב"ה רמז שהקב"ה דוקא יודע מה יהיה אחר כל זה. גם יש לפרש ה"ו נוטריקון וה לשון שמחה כלומר שמחה יש כשיש זיווג ו"ו עם ה"ה ת"ת ומלכות שאז אין הפסק בשפע היורד מלמעלה ברבוי עצום וזה יהיה בבנין מקדש ג' שיבנה במהרה בימינו אמן ז"ח ואז בבנין אריאל יהיה בנין המקדש כלי זין למחות החטא מן העולם שהוא ס"מ כדחז"ל (סוכה פ"ה דנ"ב ע"א) עתיד הקב"ה לשוחטו וכדאיתא באותיות רבי עקיבא אל תקרי חית אלא חטא כו' ט"י רמז שאז בבנין המקדש טמונה יתגלה שהיא היו"ד שאז שמו של הקב"ה יהיה כדחז"ל שנאמר יהיה ה' אחד כלומר של הויה יהיה שמו באופן שעכשיו שמו ביוד א' ואז יהיה בב' יודין יהיה שמו שעד עכשיו היוד האחד טמונה ואז יתגלה וזהו ע"י טית לשון טמון שעתה שמו הויה בב' ההין ויוד א' וב' ההין עולה יוד באופן שהיא טמונה ואז יתגלה ך' ל' מ' הנה אותיות אלו בהיפך הוא מלך ויש לחקור כי מלך מוכרח להתחיל באות מ' משום שהיא אות אמצעי שבאותיות ואמצעי שלם וראוי ששם מלך מתחיל באות מ':

אך צריך לידע למה המם תפס ב' אותיותשבאחוריו דהיינו ל"ך ובנה שם מלך ולא תפס ב' אותיות שלפניו דהיינו נ"ס ויקרא בשם מ' נ' ס' ולכאורה י"ל בדרז"ל (יומא פ"ב דכ"ב ע"ב) אין ממנין פרנס על הציבור אא"כ קופה של שרצים תלוי אחריו שאם תזוח דעתו אומרים לו חזור לאחוריך כו' ועל רמז זה תפס לבנות שם מלך ב' אותיות אחורניות רמז שממנין פרנס שיש לו מקום לומר חזור לאחוריך אמנם י"ל שכיון שהמלך מעלתו מכל העם עכ"ז לא נתעלה בידיעת העתידות להבטיחם לעם עליהם שהרי אמר להם למחר אני בונה לכם מרחצאות ישן ומת א"כ היכן אמרותיו כמו שדרשו חז"ל ענין זה בפ' אמרות ה' אמרות טהורות א"כ אין לטעות אחר המלך בעבור מעלתו כיון שאין יכולת בו על העתידות כי אם על מה שעבר שכבר נפעל ונתהוה וישנו בהווה ולא בעתידות ואותיות שמו מעיד על זה שהרי תפס המלך אותיות אחורניות ולא הבאות לפניו לרמוז שאין לו השגה במה שעתיד להיות לפניו א"כ טוב לחסות בה' מבטוח במלכים ולכן אנו קוראים להקב"ה מלך מלכי המלכים שמלך בשר ודם יש לו השנה בהוה ולא בעתיד אבל הקב"ה מלך מלכי המלכים שכל עתידות לפניו הווה:

ובאותיות מנצפך נראה לפרש כ"ך רומז על ב' כהנים גדולים גדול מחבירו כ"ג למעלה דהיינו מיכאל כ"ג וכנגדו למטה אהרן מ"ס ב' גואלים הצילו לישראל מכליה וחד גדול מחברו ולכך מם פתוחה מם סתומה שהם משה מרדכי משה גדול רבן של כל הנביאים משא"כ מרדכי נ"ן נון כפופה נון פשוט רומז על ב' נחמות כמו שדרשו חז"ל על פ' נחמו נחמו עמי נחמה קטנה וכפופה שבאים כל הנביאים לנחם את ישראל ואין מקבלין מהם

נחמה עד שיבא הקב"ה בעצמו ומנחם להם והיא נחמה פשוטה דהיינו נחמה גדולה פ"ף ב' פקדונות פקדון כפוף פקדון פשוט ר"ל פקדון קטן דהיינו מה שמפקיד האדם בכל לילה נשמתו להקב"ה ופקדון פשוט שעתיד להחזירה לו בת"ה צ"ץ ב' צדקות שהקב"ה עושה עם האדם וחד גדולה מחברתה צדקה א' שילוח הנשמה בתחילה כדי שיזכה ולהטיב עמה צדקה אחרת גדולה מזו שאעפ"י שלא זכתה והרבה לפשוע עכ"ז אינו מכלה אותה אך חוזרת לשולחה וכן כמה פעמים עד שיקיים כל המצות כדי להרבות בשכרו:

אך במאמר המוצב בפתח האותיות דקאמר אמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא נאמרו דלמה קאמר בימי יהושע ולא קאמר בימות משה והעולה במושכל ראשון דמשום כבוד אינו מזכיר למשה שהוא העדר כבוד לומר שבימיו לא נאמרו ולבא לענין נקדים מה שמבואר אצלי בחיבור אחר על משנה משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע דהול"ל ונתנ' מאי ומסר' אלא כיון שהי' הבדל גדול מיהושע למש' כהבדל הלבנ' מהחמ' כארז"ל פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה והוא רמז הבדל החכמה בזל"ז כמ"ש רז"ל הייתי אומר שהקב"ה מסר תורה למשה כשיעור רוחב דעתו ומשה נתן ליהושע כפי שיעור דעתו לז"א ומסרה דכל מה שקבל הכל מסר ליהושע יען מסרה בדברים דרך קצרה באופן שיוכל לסבול להבין כל מה שמסר לו הקב"ה ע"כ באופן שמשה ויהושע שוין במה שקבל משה מהתורה מפי הגבורה ולפיכך לרמוז על זה מזכיר בימות יהושע כאילו הוא עיקר כמרע"ה יען מה שלמד משה מהתורה מפי הקב"ה הכל מסר ליהושע בלי מגרעת תג אחד וא"כ משה ויהושע שוין בזה ובהזכיר ליהושע כאילו מזכיר למשה דמי:

והחכם השלם יעקב פאראגה נר"ו פירש עם מאמר רז"ל במס' תמור' (די"ו ע"א) אלף ות"ש ק"ו וג"ש נשתכחו בימי אבלו של משה רבינו ע"ה אמרו ליהושע שאל א"ל לא בשמים היא כו' עד שהחזירה עתניאל בן קנז בפלפולו ע"כ. זכינו לדין שרבה הפלפול בימות יהושע ולזה נקט בבמות יהושע שאפילו שנתרבה הפלפול שהיה בו עתניאל עכ"ז לא נאמר דברים אלו וק"ל:

שאלה באותיות מנצפך למה אין אנו קורין כ"כ שני פעמים וכן פ"פ כשם שאנו קורין מ"מ נ"נ צ"צ ובשנים אלו שהם כ"ך פ"ף הול"ל כ"ף כ"ף פ"ה פ"ה:

ילקוט (א"ה ש"ח עיין בי"ח בערך אבות סי' ג' ועיין במ"ר פ' קרח דרע"א) האותיות נכפלו כלם לשון גאולה כ"ך שנגאל אאע"ה מאור כשדים שנאמר לך לך מ"ם בו נגאל יצחק אע"ה שנאמר לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד נ"ן בו נגאל יעקב אע"ה מיד עשו שנאמר

הצילני נא מיד אחי מיד עשו פ"ף נגאלו ישראל ממצרים שנאמר פקד יפקד צ"ץ בו עתיד הקב"ה לגאול את ישראל שנאמר איש צמח שמו ותחתיו יצמח עכ"ל:

וקודם כ"ד בענין המאמר כיון דאתא לידן ענין אותיות הכפולות נראה לדבר במה ששאלו הפוסקים (ועיין במרן ב"י סי' ל"ו ובמג"א סי' ל"ב סקכ"ו ובס' אמת ליעקב בתמונת האותיות מה שאסף וקבץ שם) בצורת אות ך אם עושים אותה כצורת ד כזה ך או כצורת ריש כזה ר והנראה לע"ד שעושי' אותה כצורת ריש והטעם שאות ך היא כ"ף פשוטה והנה הכ"ף היא כצורת אות ריש כלומר והעיגול שלה היא צורת ריש כזה ר ולכן הך' שהיא פשוטה צריך לעשות עיגול שלה כצורת כ"צ שעיגולה כריש ולכן בהכרח גמור שאות ך' צורתה כזה ך ולא כצורת דל"ת כזה ך כיון שאות ך' היא כ"ף פשוטה ודוק וכיון שנכנסנו בענין צורת האותיות קל"ט למה עשה הקב"ה צורת המ"ם סתומה כזה ם שמן הראוי היה שתהיה בצורה כזה ף בהכרח גמור משום שכל האותיות הפשוטות שהם נצפ"ך הוא התפשטות הרגל הכפול כיצד צד"י כפופה צ מאריכין הרגל הכפול ונעשה כזה ץ וכן נ כפופה בהתפשטות הרגל הכפוף נעשה פשוטה ן וכן פ"ה ף ואם כן כפ"ז היה ראוי שהמ"ם פשוטה שיהא כצורה זה ך משום שבהתפשטות רגל הכפול מהמ"ם פתוחה משתנה בצורה זו וא"כ למה נשתנה אות מ"ם היותה כך ם ולא כשאר האותיות הפשוטות ונ"ל עם מה שכתבו חכמי האמת כי במ"ם סתומה רמוז שם דוד כיצד אם תחלקה לשנים ותשים תחתית שלה בין הדבקים נעשה דוד כזה דוד שאות הוי"ו שבאמצע היא תחתית המ"ם שהוא כצורת ו' והמ"ם הוא מלכות בית דוד ע"כ:

ובהיות שמלכות ב"ד מתי יתגלה הוא דבר סתום וחתום כדחז"ל שמלבא לפומא לא גלי לכן רמוז הוא באות מ"ם סתומה וזהו למרבה המשרה מ"ם של מרבה סתומה שהכתוב מדבר על המשיח כנודע ולכן היא סתומה באמצע תיבה לפי שמלכותו סתום וחתום כו' ולכן כיון שרצה הקב"ה לרמוז ענין זה עשה אות מ"ם סתומה לרמוז האמור כדפרישית והבן:

עוד בעומק כי נשתנה המ"ם מחברותיה לרמוז שישתנה צורתו ביסורין קשים יותר משאר צדיקים שבעולם כדכתיב אכן חליינו הוא נשא ומכאובנו סבלם כו' וגם עתיד להיות משונה בענין אחר שצריך ליכנס תוך הקליפות להוציא משם ניצוצי הקדושה שנפלו כדאיתא בזוהר המופלא הקדוש:

אך יש לדקדק בענין המאמר דלמה גאולת אברהם היה בכ"ף וגאולת יצחק במ"ם ויעקב בנ"ן ובפירוש הפרשיות כבר פירשתי שכיון שאברהם הכיר את בוראו בן מ' שנה כמ"ש הרב כסף משנה בן ג' שנים התחיל ובן מ' השלים כדי לתת שלום בין ב' מאמרים שהאחד

אומר בן ג' הכיר והאחד אומר בן מ' וכיון שבן מ' סיים להכירו לכן גאולתו בכ"ף כ"ף שמספרו מ' גאולת יצחק במ"ם שעולה פ' ומ"ם בעצמה במ"ק עולה ד' הרי פ"ד וכיון שיצא ממנו יעקב שלא ראה קרי בן פ"ד שנים היתה גאולתו במ"ם גאולת יעקב בנ"ן שהיו עתידים בניו לומר בסיני נעשה ונשמע בשני נוני"ן גאולת מצרים בפ"ה על שם שמשה נקרא פה כדאיתא באותיות רע"ק; עוד י"ל ע"ש ומשה בן פ' שנה בעמדו לפני פרעה וגאולה העתידה בצדי שצורתה כמין פרח ע"ש צדיק כתמר יפרח שאז יוכר מעלת הצדיקים וע"ש בפי' על התורה שלי:

אמנם נראה עוד לפרש שגאולת אברהם היה בכ"ף לפי שצורת העולם היא כצורת כ שבנוי מג' רוחותיו ומצד צפון פרוץ והעולם כדוריי ככ"ף וידוע שבעבור אברהם נברא העולם בהבראם באברהם ובעבורו העולם קיים שקיים מצות מילה ובניו אחריו וכתיב אם לא בריתי כו' וכיון שהוא גורם בקיום העולם שצורתו כאות כ ולכן תהיה גאולתו באות הכף גאולת יצחק במ"ם לפי שהמתין בן מ' שנה לקחת את רבקה שהיתה צדקת ונצח את יצרו ולא לקח מבנות כנען שכנען בידו מאזני מרמה לכן תהיה גאולתו במ"ם שעולה מ':

עי"ל ואל תעש לו מאומה אל תעש לו מום וכיון שהמ"ם רומז על מעלתו שהניח עצמו שיעשו מום בעבור אהבתו ית' עד שהוצרך הקב"ה לומר אל תעש לו מאומה שהוא מום ולכן תהיה גאולתו במ"ם שהוא מום לרמוז על מעלתו ואות מ פתחה מעט רמז שהתחיל לשחוט בו כדאיתא בפרקי ר"א. גאולת יעקב בנו"ן נו"ן תרגום של דג נון והיה גאולתו בנו"ן על שהוציא ליוסף שטנו של עשו בעולם כי לא יצא מבית לבן עד שנולד יוסף שהוא שטנו של עשו ובהיות כן הצילו שאר השבטים ובזכות זה היה גאולת יעקב בנו"ן שהוא דג לרמוז על יציאת יוסף שנתברך בנוני ימא שלא ישלוט בו עין הרע כדחז"ל (ברכות ד"כ ע"א) מה דגים שבים אין העין שולט בהם גם זרעו של יוסף אין העין הרע שולט בהם:

גאולת מצרים בפ"ה בזכות שמיד האמינו למשה שהיה גואל אע"פ שהיה כבד פה כדכתיב ויאמן העם ודרשו ז"ל בזכות האמנה נגאלו ישראל ממצרים ולא אמרו כלום לא מצא הקב"ה גואל כ"א לזה שהוא כבד פה כמ"ש בימי עמוס שהיה כבד פה שאמרו לא מצא הקב"ה שליח כ"א לזה שהוא עמוס בלשונו כו' לכן כיון שהאמינו אע"פ שהיה עמוס בלשונו לכן גאולתו בפה גאולה העתידה בצדי לרמוז שאין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי שיהיו צדיקים ואם הדור חייב הקב"ה מביא מלך כאחשורוש ומשנה כהמן ומחזירם למוטב ולזה גאולה באות צ לרמוז שמה שנגאלים הוא בעבור היותם צדיקים.

עי"ל שכיון שעל ידיו של משיח נצדק העולם כי הוא סובל עונותינו ומצדיק לנו לכן יהיה בצד"י שהוא אות צדיק עי"ל לפי שעתידים ליגאל בדרך צדקה כדכתיב ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה וכיון שנגאלים בדרך צדקה לכן הוא בצד"י:
עי"ל צד"י עולה תשעים ואחד עם האות בעצמה מה שעולה אמ"ן לרמוז שישראל נגאלים בזכות אמן שעונים כדחז"ל ולרמוז לזה גאולתו בצד"י שעולה אמן כדרך שפרשתי. עי"ל כדחז"ל שגאולה העתידה ע"י של הקב"ה והקב"ה נק' צדיק כדכתיב צדיק ונושע כ' צדיק ה' צדקות אהב הצעיר אליהו הכהן:

פרק כג

ושם הדרוש תהלות ה' מדבר במעלות החסד שעושה הקב"ה עם האדם לספר תהלות ה'.

בילקוט שמואל ב' סי' כ"ב דמ"ו ע"ב (ובמ"ר פ' תשא ופ' בראשית פ"ו אמר ר' יוחנן ג' דברים ניתנו במתנה לעולם התורה והמאורות והגשמים כו':
הנה אמת נכון הדבר נעשה העולם הזה על החסד והרחמים שמדת הטוב להטיב עם בריותיו וכל דרכיו נתונים צדק ומשפט ומשרים לומר שיש צדיק ורע לו רשע וטוב לו הכל נשקל בכף מאזנים וזה ראוי לזה וזה לזה ועיין במאמר זה במדרש אליהו ובשבט מוסר פ' נ"ב:
אמנם עתה חידשתי נופך ויהלום ונראה לפרש עם מ"ש הרמב"ם ז"ל שהמצות נחלקים לב' חלקים החלק הראשון במצות המיוחדות לאדם בנפשו במה שיש בינו ובין הקב"ה כגון ציצית תפלין ושבת וכדומהוהחלק השני במצות התלויות בתועלת בני אדם קצתם עם קצתם כגון אזהרה על הגניבה ואבידה וכבוד האבות וכשיעשה האדם המיוחדות לנפשו במה שיש בינו ובין בוראו תחשב לו לצדקה לעולם הבא אמנם כשיעשה האדם המצות התלויות בבני אדם זה עם זה כמו כן תחשב לו לצדקה לעולם הבא וימצא הטובה בעולם הזה בעבור שנהג מנהג הטוב עם בני אדם עכ"ל גם נקדים מאמר חז"ל (קידושין דל"ט ע"ב) שהקב"ה דן על רוב זכיות או עונות שאם יש לאדם מצוה אחת יותר על זכיותיו הר"ז צדיק גמור והדבר בהופכו כו':. ולכן צדיק וטוב לו הוא אותו צדיק שרוב זכיות הם מהמצות התלויות בתועלת בני אדם כגון צדקה וכדומה ולכן מלבד השכר הגנוז לו לעולם הבא שעשה מצות האדון ה' צבאות צריך להטיב עמו גם בעולם הזה על מה שהטיב עם חבירו שכיון שעשה צדקה הקב"ה מזמין לו מעות כדי שלא יבוא לידי חסרון מדה כנגד מדה כו':

צדיק ורע לו הוא אותו צדיק שרוב זכיותיו במצות המיוחדות לאדם בנפשו במה שיש בינו ובין המקום ולכן כל שכרו מוכן ומזומן לעתיד לבא ואין לו בעוה"ז כלום שהרי לא נמצא רוב זכיותיו בתועלת בני אדם זע"ז וכיון שהקב"ה דן על רוב הזכיות ולזה נמצאו רוב זכיותיו במה שנוגע בינו למקום לכן כל שכרו משלם לו לעוה"ב:

רשע וטוב לו שנמצא בו מהמצות שנוגע בין אדם לחבירו שא"א רשע שאין בו מצוה רשע ורע לו שאין בו מצוה וממיעוט המצות שעשה הם ממצות שנוגע במה שבין אדם למקום:

ובזה נבין נוסח ברכת ההודאה ברוך אתה ה' אמ"ה הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב והעונין אומרים האל אשר גמלך כל טוב וחן וחסד וחמלה יתברך ויתרומם על כל ברכה ותהלה הוא ברחמיו ישמרך ויגמלך לעד כל טוב סלה ע"כ דיש לדקדק אומרו הגומל לחייבים טובות דהול"ל הגומל לחייבים כל טוב כשם שמסיים שגמלני כל טוב ועוד מאחר שהעונים אומרים האל אשר גמלך כל טוב וחן וחסד וחמלה גם המברך הי"ל שגמלני כל טוב וחן וחסד וחמלה:

ועוד יש לדקדק דהול"ל הוא ברחמיו ישמרך ויגמלך כל טוב לעד סלה דלמה הפריד לומר ישמרך ויגמלך לעד ואחר אמר כל טוב סלה ליערבינהו ולתנינהו ישמרך ויגמלך כל טוב לעד סלה:

אמנם לבא לביאורו נקדים מאמר חז"ל (שבת פ"ב דל"ב ע"א) לעולם יתפלל אדם שלא יחלה שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והפטר עוד אמרו ז"ל (נדרים פ"ד דמ"א ע"א) אין החולה עומד מחוליו אלא א"כ נמחלין לו כל עונותיו:

וענין שני מאמרים אלו יובן עם מה שהקדמנו שהקב"ה דן את האדם על רוב זכיותיו כאומרם ז"ל מי שיש לו זכות אחד יותר על עונותיו הרי זה צדיק גמור כו'. וזהו כונת המאמר הביא זכות ויפטר כלומר זה עומד בשקל מחצה זכיות ומחצה עונות ואומרים לו הביא זכות להנצל כלומר זכות אחת על עונותיו נקרא צדיק גמור ואז מוחלים לו אותם העונות שהיו לו וכיון שאין לו עון עומד מחוליו נמצא שהקב"ה עושה עם האדם ב' טובות א' שמוחל לו עונותיו והאחר שמרפא אותו. ולזה אמר הגומל לחייבים טובות לחייבים שהם החולים שנפלו למטה בודאי שבעבור שהכבידו עונותיו עליו אתה גומל להם טובות שנים אחד לרפאות אותם וא' למחול להם העונות כיון שהביא זכות אחד יותר על עונותיו אומר שגמלני כל טוב שגם לי גמלני כל טוב לרמוז על שני הטובות הנזכרים והנה כפי האמת מה שמרפא הקב"ה לחולה הוא על צד החסד והרחמים שהן אמת שהביא זכות אחד יותר על עונותיו אבל כפי האמת היה חייב מיתה מיד בעשות אותן העבירות אלא שהקב"ה מטיב עמו למחול לו כי לא יחפוץ במות המת

ולכן העונים אומרים האל אשר גמלך כל טוב כמו שאמרת אל תעלה בדעתך שאין אתה חייב להקב"ה בעבור שלא הקימך ממטתך כי אם בעבור אותו זכות שנמצא בך והכריע השמקל דע שחן וחסד וחמלה עשה עמך למחול עונותיך בעבור אותו זכות משום שהרי על עבירות הנמצאו' בידך היית חייב מיתה אלא שעשה עמך חן וחסד וחמלה ולכן אנו מתפללין שיתברך ויתרומם על כל ברכה ותהלה וברחמיו יתברך ויגמלך כמו שעשה עכשיו שגמלך כל טוב ואם ח"ו נפלת פעם אחרת על ערש דוי כל טוב סלה יביאך ה' עד הלום לומר שגמלני כל טוב סלה בכל פעם שיהיה בך חולי יעשה הקב"ה חסד עמך שתהיה כמו עכשיו שקמת ואמרת בענינו שגמלני כל טוב זה יהיה סלה שבכל פעם שאתה חולה שתקום לומר שגמלני כל טוב:

ומשם פה קדוש מדבר כמהר"ר יוסף פראנסיס ז"ל שמעתי באומרים לי שהיה אומר מעשה באחד שהיה עושה כל הבא לידו מעבירות והיה ניצול מכל צרה והיה אומר שאם הקב"ה אינו חפץ במעשי למה מצליח בידי בכל אשר אני עושה ומציל אותי מכל צרה וצוקה אמרו לו שמה שהציל הקב"ה אותו היה כדי להזמינו ליותר רע קשה וכן היה שמת במיתה מנוולת כו':

לזה אמר הגומל לחייבים טובות שהקב"ה גומל לחייבים טובות ומרבה להטיב עמהם גם אני כמוהו ומצד חסדיו הצילני מחולי זה אמנם אני מתפלל ואומר שזה שהצילני הוא כל טוב שיהיה כל טוב לעולם ולא כמו אותו הרשע שעשה מה שעשה והיה מצליח ומצילו ואדרבה היה לרעתו מוכן למיתה מנוולת וגם העונים אומרים לו כל טוב סלה שיהיה כל טוב שגמל עמו עכשיו סלה לעולם ועד שלא יהיה כהצלת אותו רשע שאדרבה היה מצילו הקב"ה כדי לשומרו לרע יותר קשה:

עי"ל שבהיות שכונתו יתברך להטיב עם האדם ובראותו לאדם שכבר השלי' מצותיו ממיתו אפילו קודם זמנו כענין רבי בון כו' אך אינו מקום לחולה כי אם אותו שעדיין חייבים לעשות טובות בעולם וז"א הגומל לחייבים טובות ר"ל גומל להקימם מחולים לאותם שעדיין חייבים טובות לעשות כדי להשלים נפשם:

ונחזור להקדמתינו שדרכיו של הקב"ה צדק ומשפט ואע"פ שנראה לכאורה שמצער לצדיק הכל בצדק כי אל אמונה ואין עול. אשר עם זה נבין מאמר במ"ר פרשת מסעי זאת הארץ מלמד שהראה לו גהינם אמר מי נדונים בכאן אמר הרשעים והפושעים מיד נתיירא משה אמר לו הראיתיך בעיניך ושמה לא תעבור עכ"ל. קשה שמשה היה מתפלל ליכנס לארץ מה שייכות יש להראות לו גהינם ובפירוש הפרשיות בפרשת מסעי הארכתי במאמר זה עי"ש:

אמנם נראה לפרש על זה שהראה לו גיהנם שיובן במ"ש בס' עמודיה שבעה בעמוד רביעי תורת משה על מאמר רז"ל במדרש תנחומא ובילקוט פ' ואתחנן וז"ל כשהתפלל משה ליכנס לארץ וראה שאין משגיחין עליו הלך אצל שמים וארץ ואמר להם בקשו עלי רחמים אמרו ליה עד שנבקש רחמים עליך נבקש רחמים עלינו שנאמר שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה עכ"ל:

והקשה הוא ז"ל מה ראה משה לילך אצל שמים וארץ שיתפללו עליו ומה עלה על דעתו שאילו יתנו את לבם להתפלל עליו כי מה תועלת להם בבואו לארץ ישראל או לא ואם היה טעמו ונמוקו עמו שמן הראוי שיתפללו עליו א"כ למה דחו אותו בקנה הרצוץ עד שנבקש כו' וכי כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו להתפלל על עצמן והיה להם לבטל רגע אחת להתפלל גם בעדו ובפרט שהכתוב שהביאו כי שמים כעשן נמלחו מדבר על העתיד שיהיה כן באחרית הימים וא"כ ודאי יהיה להם עוד פנאי להתפלל על עצמן וביותר היה להם להתפלל מטעם שאמרו חז"ל על מתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה:

וגם אגב זה יבואר ג"כ מאמר נפלא בפ' וילך במ' וז"ל הן קרבו ימיך למות אמר משה רבונו של עולם בדבר שקלסתיך בתוך ששים ריבוא ואמרתי הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה אתה גוזר עלי מיתה אמר ליה שכן רע רואה את הנכנסות ואינו רואה היוצאות ע"כ:

אמנם ביאור הענין עפמ"ש האר"י ז"ל שהטעם שחיה משה ק"ך שנים לפי שמשה היה תרומתו של עולם והתרומה בינונית תרי ממאה לכל מאה תרי מגיע לששת אלפי שני דהוי עלמא ק"כ וכיון שמשה היה תרומתו של עולם לכן חי ק"כ שנים לא פחות ולא יותר ע"כ:

גם דע דאיתא בזהר גם הביאו הרקאנטי ז"ל פ' בהר סיני וז"ל שאל רבי שמעון התימני את רבי זירא שמעתי עליך שאתה בקי בחדרי תורה ושאלה אחת אני שואל ממך א"ל כמה שני חיי העולם א"ל שש אלפים אמר ליה מנין לך א"ל משמות ז' רקיעים וז' ארצות העולם כמנין זה שמי"ם רקי"ע שחקי"ם זבול מעון מכון ערבות וחשוב מספר אותיות ז' ארצות ארץ ארקא גיא יבשה חרבה תבל חלד וחשבון הכולל שבעה רקיעים ושבעה ארצות הוא ז' אלפים וע"ז (כחשבון אותיות גדולות של מנצפך) והוצא מהם ששה אלפים לעולם ואלף ליום הדין הגדול שהוא כנגד שבת נשתיירו ע"ז הוסף עליהם ה' משמו של הקב"ה הנשתתף עם עולמו שנאמר כי בי"ה ה' צור עולמים והעולם הזה נברא בה' הרי עולה פ"א ומה טיבן של אלו שאינם נכנסים לחשבון מלמד שנשתתף בכסא של

הקב"ה עמהם לקיים העולם שכן כסא עולה פ"א ואלמלא כך לא נתקיים העולם ע"כ לשון הריקנטי:

והנה זה היה ויכוח משה כי משה רצה לבא אל ארץ ישראל ואפילו רגע אחד ביאה בעלמא וכ"ש אם היה שנה ויותר היה מגיע לו הרבה תועלת וידע שהוא תרומתו של עולם אך חשב שיש ליתן לו תרומה מאלו פ"א היתרים על ששה אלפים ולפי חשבון היה מגיע להיות שנה וחצי ויותר אחרי שהשמות של שמים וארצות עולה לחשבון ששה אלפים ופ"א ולא ידע שפ"א אלא אינם באים בחשבון וצריך הקב"ה להוציאם לכסא כדי לקיים העולם ולכן אמר מרע"ה בדבר שקלסתיך הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים דייקא ר"ל השמות שיש לשמים שהם שמות ז' רקיעים וגם האדמה וכל אשר עליה שהם ז' ארצות וגם להם יש שמות ושמותם מורה על זמן קיומם ומנין שמותיהם יש להם לקיים ואם כן למה אתה גוזר עלי ואומר הן קרבו ימיך למות כי לפי החשבון יש לי לחיות עוד כפי ערך תרומה של פ"א והשיב לו הקב"ה שכן רע רואה את הנכנסות ואינו רואה היוצאות ר"ל אתה ממש דומה לשכך רע הרואה הנכנסות לבד ואינו רואה היוצאות כן אתה רואה כל מה שנכנס לחשבון קיום העולם ואין אתה רואה כל מה שיש להוציא מהם כי מנין פ"א יש להוציא לכסא שהוא עיקר קיום העולם וזולת זה אי אפ' להתקיים לעולם רגע ואין מגיע מזה כלום הפרשת תרומה:

וזה היה טעם משה שהלך אצל שמים וארץ שיבקשו עליו רחמים כי חשב שע"י שיחיה יגיע להם ע"י זה תועלת גדול כי אחרי שהוא תרומתו של עולם ואם יתנו לו עוד מאותם פ"א הנותרים ודאי גם העולם יעמוד עוד פ"א שנה יותר על ששה אלפים כי כפי שיעור התרומה הוא קיום ועמידת העולם ולכך ביקש מהם שיתפללו בעדו כי בשלומו גם יהיה שלום להם והשיבו שמים וארץ עד שנבקש רחמים עליך נבקש רחמים על עצמינו שנאמר כי שמים כו' ר"ל דבשלמא אם לא נבקש עליך אין אנו צריכים לבקש על עצמינו אע"ג שכתוב שמים נמלחו והארץ תבלה אכתי עדיין לא הגיע אותו העת ויתקיים באחרית הימים אבל אם נבקש רחמים עליך תכף ומיד יתקיים הכתוב הזה בנו מה שראוי להיות באחרית הימים כי אם יפריש קב"ה לך תרומה גם מפ"א שהוא הכסא הגורם קיום והעמדת העולם ודאי אותו רגע מיד יחרב העולם כי לאיהיה לו קיום והעמדה על כן לא נבקש רחמים עליך עכ"ל:

ועם זה יובן דלמה הראה הקב"ה למשה גהינם כשרצה ליכנס לארץ משום שכיון שחי משה ק"כ שנים שהוא שיעור תרומת ששת אלפים שנה תרי ממאה וביקש ליכנס לארץ היה מורה בזה שהיה רוצה תרומה מפ"א ומאותם פ"א אין תרומה לפי שהקב"ה הוציאם

לכסא לקיום העולם ולכן כשהפציר ליכנס לארץ אחר שחיה ק"כ שנים שהיה רוצה שיתן לו הקב"ה תרומה מפ"א הראה לו גהינם לרמוז לו שאם יסיר הפ"א מן הכסא צריך להחריב העולם מיד וקודם שיחריב אותו צריך ליפרע מן הרשעים והפושעים ולהביאם במשפט בגיהנם משום שצריך להחריב העולם משא"כ עד עתה שהקב"ה ממתין להם אולי ישובו בהיות שיש עדיין שיעור זמן בעולם אמנם עתה שאתה שואל מפ"א שבהסרת הפ"א מהכסא נחרב העולם צריך לדונם מיד בגהינם כדי שלא יהיה החוטא חוטא נשכר מיד נתייירא משה איך בעבורו אין הקב"ה ממתין לרשעים אם ישובו אלא שיהיה מוכרח לדונם ומה שהיה לעשות בסוף ששת האלפים ביום הדין הגדול והנורא לעשותו עכשיו לכן נתייירא א"ל הקב"ה הראתיך בעיניך ושמה לא תעבור כלומר הדבר מסור בידך כיון שאתה מתפייס במה שהראתיך בעיניך ואין אתה רוצה לעבור אין מגיע שום נזק לא לעולם ולא לבריות ודוק:

ואגב גררא נפרש פסוק כי באש ה' נשפט ובחרבו את כל בשר ורבו חללי ה' כו' יובן בדחז"ל (ע"א ד"ב ע"א) לעתיד לבא מניח הקב"ה ספר תורה בחיקו ואומר כל מי שעסק בתורה יבא ויטול שכרו:

עוד אמרו ז"ל (במדרש פ' בחקתי) הסייף והספר ירדו כרוכים מן השמים אמר הקב"ה אם אתם עוסקים בתורה אתם ניצולים מן הסייף והדבר בהופכו לזה אמר כי באש ה' נשפט שהיא התורה שנאמר אש דת למו יביא אותו בחיקו ובחרבו של תורה שהוא הסייף את כל בשר שלא עסק בה ואמר הנביא דע שרבו חללי ה' שיותר נמצאים אותם שלא עסקו בתורה ונהרגים בסייף מאותם שעסקו בתורה משום שרוב העולם מניחים חיי עולם הבא ומתעסקים בהבלי העולם הזה:

וכדי לזכות את הרבים אכתוב לך פה הנהגות רבינו אשר ז"ל שמצאתי בכתיבת יד וכל הנוהג בהם יזכה לחיי עולם הבא:

הנהגות רבינו אשר אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה. (א) שיפריש מעשר מכל ריוח שיביא הקב"ה בידו (ב) שיתן צדקה מיד אשר תשיג ידו ולבסוף כל חודש שני פשיטין ולסוף כל שנה זהוב וחצי (ג) שיתפלל ערב ובקר בכל יום עם האבות (ד) שיניח תפילין בכל יום (ה) שיקבע מזוזה בכל שערי ביתו החייבים במזוזה (ו) שיקבע עתים לתורה (ז) שיהיה נאמן במשאו ומתנו ובדבורו (ח) שיכבד לומדי התורה בכל יכולתו (ט) שיוכיח את עמיתו ולא ישא עליו חטא (י) שידין את חבירו לכף זכות (יא) שימחול בכל לילה קודם שישן למי שחטא לו בדברי' (יב) שישתדל להכניס שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו (יג) שיזהיר את בני ביתו על התפילה ועל ברכת

הנהנין (יד) שיפרע התמיד בכל יום הששי (טו) שילמוד הפ' בכל שבוע ב' מקרא ואחד תרגום ופרש"י זיל. (טז) שיקרא אגרת התשובה שחיבר רבינו יונה בשבוע שחל ר"ח להיות בתוכה (יז) שיכבד את השבת כברכת ה' אלהיו אשר נתן לו (יח) שיקבע סעודה ג' בכל שבת אחר המנחה (יט) שיערוך שלחן בכל מוצאי שבת ויאכל אפי' דבר מועט (כ) שיסייע לחבירו בכל מה שיצטרך בגופו בדבריו (כא) שיתודה בכל לילה קודם שישן מלבד הלילות שהן אסורות בהספד ובתענית ויתאבל על עונותינו על אורך גלותינו ועל חורבן בית מקדשנו ותפארתנו שיבנה במהרה בימינו אמן (כב) שיעשה יום א' תעניתבכל חדש ביום שקורין בתורה ואם לא יכול להתענות יתן ב' פשוטין לצדקה (כג) שיקיים בהצנע לכלכל מעשיו הטובים כי עבודת השם הנבחרת והרצויה לפניה ואלה הדברים שיזהר האדם בהם לסור ממוקשי מות לאור באור החיים. (א) להתרחק מן הגאוה בתכלית הריחוק (ב) וכן מן החניפות (ג) וכן מן השקר והכזב (ד) וכן מן הליצנות (ה) וכן מן הרכילות (ו) וכן מן הכעס (ז) שיזהר ממכשול הנדרים (ח) שיזהר מאונאת הבריות הן בממון הן בדברים ומקנאתם ומשנאתם (ט) שלא יכנה שם לחבירו ושלא יקראנו בכנוי שכנוהו אחרים אם לא יהיה נזכר ונכבד בשמו (י) שלא יספר לשון הרע ולא יקבלהו (יא) שלא ישב עם יושבי קרנות ולא בבתי כנסיות עם עמי הארץ (יב) שלא יסתכל באשה שאסורה היא לו (יג) שלא יסיח על כוס של ברכה (יד) שלא יספר משיתחיל ברוך שאמר עד שיסיים תפלת לחש ולא בעוד ששליח צבור חוזר ומתפלל התפלה אלא א"כ בדברי תורה או בדבר מצוה או לתת שלום או להחזיר שלום (טו) שלא ידבר בקריאת ההלל ולא בעוד ששליח צבור קורא בתורה (טז) שלא יאכל פת בעלי בתים של גוים ולא של פלטר אלא אם כן לא יזדמן לו של ישראל (יז) שלא יסעוד בסעודת הרשות (יח) לא ישיח שיחה בטלה ויזהר ללמוד מתוך ד"ת ולא מתוך שיחה בטלה (יט) שלא יכניס עצמו בספק חשכה ויזהיר לבני ביתו על שמירת השבת ויקדים ויתפלל ערב שבת תפלת מנחה כדי שיקבל עליו השבת מבעוד יום ולא יכניס עצמו בספק חשכה (כ) כשיגיע עת תפלה מג' תפלות שביום יניח כל עסקיו ויתפלל וראש כל הגדרים שישמור את עיניו מדבר שאינו שלו (כא) אל ידבר בין ברכת נטילה לברכת המוציא ויקדים שלום לכל אדם (כב) לברך את בוראו שהשביע נפש שוקקה ואם יקללוהו בני אדם או יחרפוהו אל ישיב להם דבר אלא יהא מן הנעלבים (כג) ואל יצא לריב מהר ויתרחק מן השבועות ומעון נדרים שבעון נדרים בנים מתים (כד) ויתרחק מן השחוק ומן הכעס כי מבלבל רוחו ודעתו של אדם ויעבוד תמיד את יוצרו באהבה ולא יניח דבר לעשות מענין זאת התקנה (כה) לאהוב את ה' בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך וגמור בדעתך באומרך ואהבת

את ה' אלהיך למסור גופך וממונך ובזה יתקיים עליך דברי המשורר כי עליך הורגנו כל היום (כו) לבטוח בה' בכל לבבך והאמן בהשגחתו פרטית ובזה יתקיים בלבבך הייחוד השלם בהאמן בו כי עיניו משוטטות בכל הארץ ועיניו על כל בני איש וחוקר לב ובוחן כליות כי מי שאינו מאמין באנכי ה' אלהיך אשר גם הוצאתיך מארץ מצרי' אינו מאמין ואין זה יחוד שלם כי זה סגולת ישראל מכל העמים וזהו יסוד על כל התורה כולה (כז) להרחיק גאוה וכעס וגעור ביצר המשיאך ללכת בדרכי לבך ואל ישט אל דרכיו ואל תתע מנתיבותיו אשר המה מצודים וחרמים להראותך כי דרכיך ישר וזך (כח) מדבר שקר תרחק ואל תוציא שם שמים לבטלה ולא במקום מטונף (כט) תסיר ממך משענת הקנה הרצוץ משענת בני אדם והצנע לכת עם אלהיך ואל תשים זהב כסליך כי זאת תחילת עבודת אלילים ופזר ממונך באשר הוא רצונו כי בידו למלאות חסרוניך ולתת טרף לביתך (ל) דע את אלהי אביך ודבריך במאזני צדק תשקול והין צדק יהי לך ותקל בעיניך הוצאת ממונך מהוצאת דבריך ופיך אל ימהר להוציא דבר רע עד אשר תשקלהו במאזני שכלך (לא) ודוי על עונותיך ערב ובוקר אל יחסר וזכרון ציון וירושלים בשברון לב ובדאגה ובאנחה (לב) זכור יום המות תמיד וצידה לדרך הכן ושים בין עיניך שני דרכים אלו תמיד ויהיו מזומנים לך ליום הפירוד ומטתך בדמעה תשחה ויבהלוך רעיונך מדי זוכרך חרדת רבי יוחנן בן זכאי (לג) חבר טוב תהיה ליראי ה' והתחבר בחברתם ומחברת פועלי און הרחק (לד) טוב וישרלך להמעיט בעיניך פעולותיך הטובות ולהרבו' בעיניך פשעיך להרבות חסדי בוראך יוצרך מבטן ונותן אוכלך ולא תהיה משמש ע"מ לקבל פרס בעשותך מצותיו (לה) יומם ולילה זכרו מפיך אל ימוש בשכבך תשגה באהבתו ובקומך ובהלוכך תמצאינה והקיצותה היא תשיחך ובו תשעשע והוא יישר אורחותיך (לו) תכוון בתפילותיך כי התפילה היא לעבודת הלב ואם בנך ידבר לך ולא מלבו הלא יחר לך ומה תעשה טיפה סרוחה לפני מלכו של עולם ולא תהיה כעבד שמסרו לו מלאכה נכבדת לטובתו ואיך יעמוד לפני המלך ומה טוב לבקש סליחה באומרך סלה לנו בלא כונה ואם א"א בכל התפילות ברכה ראשונה של ח"י ופסוק ראשון של קריאת שמע אל יחסר כי לא יצא ידי חובת התפלה מי שלא כיוון בה (לז) תלמוד פרשותיך עם הציבור שנים מקרא וא' תרגום ופרש"י זלה"ה ותדקדק בו כאשר תוכל וכן יהיה לך בגמרא כי העוסק בגמרא מידה טובה ונותנין עליה שכר ואין לך מדה טובה הימנה ותנן ותלמוד תורה כנגד כולם (לח) מכל מאכל אשר תאכל ומכל משקה אשר תשתה אל תהנה בלא ברכה תחילה וסוף ותכוון בה כאשר תוכל וכסה ראשך כשתזכור את ה' ויעצמו עיניך כי מדי דברך בו כאמור בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני (לט) נטול ידיך לתפלה ולאכילה

ובעת צאתך מצורכך ברך אשר יצר נטילת ידים אל תברך אם לא קנחת או שפשפת ותרצה להתפלל מיד אז תתפלל אשר יצר ועל נטילת ידים (מ) גדילים תעשה לך על ד' כנפות כסותך למען תזכור וקדש עצמך בכל דבריך והוי צנוע בבית הכסא ועם ביתך כי אפי' שיחה קלה שבין אדם לאשתו עתיד ליתן עליה את הדין ואל תתנהג את עצמך בקלות ראש ויהי מורא שמים עליך והשמר מהסתכל באשה ואפי' פנויה ומזוזות בפתחי פיך אל יחסרו (מא) סוד אל תגלה גם אל הדברים אשר ידברו לפניך שלא על דרך סוד טומנם בקירות לבך גם אם תשמענו מאחר אל תאמר כבר שמעתי זה ומשוכבת חקיך שמור פתחי פיך (מב) ערב ובקר וצהרים שמור העיתים הקבועים לתפלה ופתח לבך שעה אחת קודם תפלה והוי מי' ראשונים ואל תרבה שיחה בטלה בבית הכנסת ותפילין על ראשך ועל זרועך אל יחסרו (מג) פלס מעגל רגליך ליישר עצמך בדרך בינוני במאכל ובמשקה ובכל מדותיך ואל תט ימין ושמאל ובדבורך ובהסברת פנים ורדוף אחר השלום (מד) קבע עתים לתורה קודם אכילה ושכיבה ודברת בם על שלחנך והזהרת בם אנשי ביתך להדריכם עפ"י התורה בכל הדברים הצריכים אזהרה לשמור פיהם מלהתחלל כי תחילת דינו של אדם קבעת עתים לתורה (מה) שמח בשומעך תוכחות מוסר כמוצא שלל רב והוכח לחכם ויאהבך כי טובה תוכחה מאהבה מסותרת ולמוכיחי ינעם (מו) תחילת מעשיך הבט סופם והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה כי החכם עיניו בראשו (מז) הזהר שלא תסמוך בלבך ושמע עצה וקבל מוסר ותהיה זריז לעשות כל מה שמוטל עליך לעשות ומכל משמר נצור לבך (מח) אל תקום ממטתך כאיש עצל כי אם בזריזות כדי לעבוד יוצרך (מט) אל תאחר מלרוץ מהרה אל בית התפלה ושמור רגליך פן תהיינה מטונפות אל תשים לבך אחורנית בשעת התפלה והתכוין לברך את יוצרך (נ) אל תדבר בלעגי שפה ובלשון אחרת כל עת שהחזן מתפלל ותענה אמן (נא) אל תנשה פגיעת המות שתבא פתאום ותזכור מעמד הדין (נב) אל תתעסק במצוה כדי לקבל פרס ואל תתרחק מן העבירות מפני העונש (נג) אל תתרשל במצוה אם בא לידך ותעשינה לשם שמים בלא איחור (נד) אל תתרשל בברכת הלבנה שאם לא זכו ישראל אלא להקביל פני שכינה פעם אחת בכל חדש דים (נה) אל תעשה דבר שילעיגו הבריות שדרכם להעלים הטובות ולגלותה רעות (נו) אל תקלה אביך ואמך ואל תצער אותם וכבדם כפי יכולתך כל ימיהם (נז) אל יהיו פניך זעומות נגד עוברים ושבים וקבל אותם בפנים מאירות(נח) אל תשכח לענייך לתת צידה לדרך ולעשות לויה להם ונחמם בדברים (נט) אל תשים עינך למי שעלה יותר ממך אלא למי שהוא תחתיך (ס') אל תבהל לקצוף משום דבר והארך אפך פן תאבד את חכמתך (סא) אם לא תוציא ממך עקשות

פה ונבלות הפה דע כי על כל דבריך תבא במשפט (סב) אל תחזיק כעסך עם חברך יום אחד ותכניע לפניו קודם לבקש ממנו מחילה (סג) אל תדבר בצואר עתק ואל תרים מצח שלא לקבל עליך יראת שמים (סד) אל תשיב למחרפיך ולמבזיך ותשים יד לפה ושתוק פן יחם לבבך (סה) אל תתעבר על ריב לא לך כי לסוף הם ישלימו ביניהם ואתה תשאר בכעס (סו) אל תתגאה על הבריות ותהיה שפל רוח כארץ שהכל דשין בה (סז) אל תהי בז לכל אדם ולכל דבר שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום (סח) צדק צדק תרדוף כי רודף צדקה כו' ואל תחסר ממחצית השקל בכל שנה בפעם אחד ובכל חודש ובכל שבוע כפי מסת ידך ובכל יום לא תחסר מנתינה מועטת לכל הפחות קודם תפלה ואם הגיע למעשר טרף בביתך ככל אשר תמצא ידך לגמול הן לחיים הן למתים הן לעניים הן לעשירים (סט) רצה באשר ירצה יוצרך שמח בחלקך אם מעט ואם הרבה והתחנן לפניו תמיד להטות לבבך אל עדותיו וכל דרכיך השלך על ה' יהבך ואל יקשה בעינין מלהוציא לכבוד השבת ויום טוב בכל הצריך והשתדל לכבדם ולקבלם מבעוד יום ולהתעדן בהם באכילה ושתייה וחציו בבית המדרש וכבדהו בכניסתו וביציאתו לערוך שלחן במוצאי שבת (ע) אל תישן כעצל שינה רבה ותרגיל את עצמך להקיץ בהנץ החמה ולקול הציפור תקום ממטתך (עא) אל תתפלל בלא נקיות כפים ובלא טהרה כי תפלתך לא תהיה. נשמעת (עב) אל תתפלל כי אם בכונת הלב ובנחת כדי שישמע האוזן (עג) אל תשכח צור ילדך ומחוללך ובכל דרכיך דעהו ותביאהו לנגדך תמיד (עד) אל תרצה לשמוח וזכור כי רוח חייך ואתה נוצר מעפר ואחריתך רימה (עה) אל תאמר לשום מצוה אעשה אותה למחר שמא לא תפנה לעשות (עו) אל תפרד מהגות חכמה ומוסר ומהתאבק בעפר רגלי חכמים (עו) אל תניח דרך חסידות אעפ"י שמלעיגין עליך ואל תבוש לדבר מצוה (עח) אל תקפוץ ידך מליתן תמיד אל עניים ואביונים ומבשרך אל תתעלם (עט) אל תאחר מלרוץ ולמהר ולהכין לפניהם שלחן ולחם כי שמא הם רעבים (פ) אל תאחר מלהביא את המעשר אל בית האוצר כי מתן בסתר יכפה אף (פא) אל תרים ידך על חבירך ואף שהוא מקלל את אביך ואת אמך בפניך (פב) אל תביט למי שהוא קטון ממך בעבודה וביראת חטא כי אם לגדול ממך (פג) אל תוציא דיבה או לשון הרע על שום אדם ולא לזות שפתים ורכילות (פד) אל תהיה נבהל להשיב בעזות למי שאמר דברים אשר לא טובים (פה) אל תשמיע בחוץ קולך ואל תהי צוות כבהמה ודבריך יהיו בנחת (פו) אל תלבין פני חבירך ברבים כי העושה כן אין לו חלק לעולם הבא (פז) אל תראה יכולת נגד שום אדם אם ידך גברה כי לא תדע אם תחליש (פח) אל תרדוף אחר הכבוד ואל תעלה במעלה שאינה ראויה לך (פט) אל יכבדוך בני אדם פן תבער

וישפלוך (צ) לא תרף ידך מלבקש רעים ואהובים ואל ימעט לפניך שונא אחד (צא) אל תגנה מקח חבירך ואל תחליש דעתו כי זה מנהג לחסר דעת (צב) אל תאמר בצדקתי היתה זאת ותתיירא שלא לקבל שכרך בעוה"ז (צג) אל תטה את חבירך מדרך הטובה אל דרך הרעה כגון מסית ומדיח וכיוצא בהם (צד) אל תאכל אכילה גסה עד שתמלא כריסך כי הרבה חולאים באים על רוב אכילה (צה) אל תהי בסובאי יין ובזוללי בשר פן תשכח את בוראך (צו) אל תטיל אימה יתירה בתוך ביתך כי הרבה קלקולים באים על רוב מורא (צז) אל תתיחד עם שום אשה חוץ מאשתך ואמך ובתך ואפילו עם ב' נשים (צח) אל תחמוד אשה ביופיה כי ברוב טוב מעשיה יאשרוה השומעים (צט) אל תתן תפארת לעצמך ואלתיקר גופך בעיניך ותקטין את עצמך (ק) אל תרבה לדבר דברים המועילים ובלא נזק כי אם בקוצר לשון (קב) אל תרף ידך מלקנות לך חבר נאמן ושמור אותו ואל תאבדהו כי טוב (קג) אל תפתה את חברך בדברי חלקות ובחניפות ואל תדבר בלב ולב (קד) אל תכעיס לשום אדם כי אין אדם שאין לו שעה (קה) אל תתחבר לאדם רע חוטא וכעסן וכסיל פן יביא כלימות עליך (קו) אל תעלה בדעתך לנצח את החכם כי לא תרבה על חכמתך חכמה (קז) אל תהי קפדן לדבר מועט נגד שום אדם פן תלקט שונאים על חנם (קח) אל תעשה בסתר מה שתתבייש בגלוי ואל תאמר מי רואני (קט) אל תחשוב עון למי שבא להתנצל לפניך אם אמת ואם שקר (קי) אל תסמוך לידי מתנות בשר ודם ותעבוד לבקש מזונותיך (קיא) אל יהי ממון שלך חביב עליך יותר מגופך כדי לעבור על המכס וללכת יחידי (קיב) אל תתן בלבבך קנאה שזו היא רעה חולה שאין לה רפואה (קיג) אל תהי רגיל לא בשבועה ולא בנדרים כי בעון נדרים בנים מתים (קיד) אל תרגיל לישבע על גופך ועל נפשך ואפילו על דבר אמת (קטו) אל תאחר לעשות תשובה שלימה לבקש רפואה על נפשך (קטז) אל תעמול לרוח ואל תשמע דברים בטלים (קיז) אל תכנה שם רע לחברך כי המכנה שם רע לחבירו אין לו חלק לעוה"ב (קיח) אל תבטח בעושרך כי הבוטח בעושרו מלקט שונאים ויכשל תחת שונאיו (קיט) אל תהי סרבן לאנשי עירך ובטל רצונך מפני רצון אחרים (קכ) אל תרגיל לאכול חוץ מביתך עם קבוץ הרבה שלא לסעודת מצוה (קכא) אל תשבור גופך להשתכר מיין פן תהיה מגונה ותנבל את פיך ותתחרט (קכב) אל תכעוס באשתך ואם רחקת אותה בשמאל קרב בימין ובלא איחור (קכב) אל תבזה את אשתך וכבד אותה ותסירנה מן החטא (קכד) אל תהי רגיל לישב עם הלצים פחותי הנפש פן יחטיאוך (קכה) אל תתעצל לבקש חכמה וליסר את חברך בסתר ובדרך כבוד (קכו) אל תדבר בלא עתו ובדבר שאין בו תועלת ושמור פתחי פיך (קכז) אל תדבר עם סכל ומשוגע שלא יקבל דבריך ויבזה אותך (קכח) אל תהי כפוי

טובה ותכבד למי שפתח לך פתח לבקש די עסוקך (קכט) אל תוציא מפיך דבר שקר וכזב ותהי נאמן לכל אדם (קל) לא תתעצל להקדים שלום לכל אדם מפני דרכי שלום (לא) אל תרגיל עצמך לעמוד כי אם אצל חכם ושמע ואזן את דבריו:

ונחזור לענין ונפרש פי' אחר במאמר צדיק וטוב לו צדיק ורע לו ולהבינו היטב נקדים מ"ש בעל עמודיה ז' ביריעות שלמה שכשברא הקב"ה את עולמו היו כיתות לכאן ולכאן מהם אמרו יברא ומהם אמרו אל יברא אמת ושלום אמרו אל יברא שכלם מלאים שקרים וקטטות מה עשה הקב"ה ותשלך אמת ארצה וברא לאדם וזה האמת היה אליהו:

ובזה יובן מאמר בזוהר וז"ל אליהו לא היו לו בנים וזהו סוד ה' ע"כ הכונה שבהיות אליהו מכת האומרים אל יברא אין ראוי לבנים וזהו סוד ה' ממה שעבר בבריאת העולם בין הקב"ה והמלאכים להיות מתחילה מלאך וכיון שקטרג בבריאת העולם השליכו הקב"ה בעולם השפל ומזה הטעם נעשה לבסוף מלאך שחזר לקדמותו גם כתב המקובל האלהי כמוהר"ר משה גלאנטי זצ"ל שעז"א ועזא"ל היו מן הכת שאמרו אל יברא והשליכם הקב"ה לארץ והם נקראים מרגלי הארץ שמרגלים אחר בני אדם לראות במעשיהם הרעים לקטרג עליהם וכנגדם שמעון ולוי בני יעקב שהיו מצד הדין אמרו אל יברא ולכן הרגו לשכם ולכן אמר יעקב אע"ה בסודם אל תבא נפשי כלומר בסודם ובעצתם שאמרו אל יברא אל תבא נפשי שנשמתו של אדם ויעקב היה א' כדחז"ל שופרי דיעקב כשופרי דאדם הראשון ונמצא שהם לא היו מסכימים שיברא האדם גם מטטרו"ן היה המליץ הגדול שאמר יברא וכנגדו למטה יוסף שנקרא נער (ונראה דמזה הטעם יוסף היה זן טובים ורעים מאחר שהסכים בבריאה כי טוב הוא) ע"כ תוכן הדברים הנלקטים מדברי הרב בקיצור נמרץ השייכים לביאור המאמר הנזכר. והנה עם זה פשוט דצדיק וטוב לו הוא משורש אותם שהסכימו בענין הבריאה ואמרו יברא וכיון שהסכים בבריאת זה העולם כי טוב הוא מדה כנגד מדה יש לו טוב בזה העולם כי הוא גרם בבריאותו בהיותו בהסכמה אחת עם הקב"ה וצדיק ורע לו הוא משורש אותם שאמרו אל יברא וכיון שלא הסכים בענין הבריאה ונברא העולם בע"כ אין ראוי שיהיה לו בזה העולם כלום רשע וטוב לו הוא משורש אותם שאמרו יברא ורשע ורע לו הוא משורש אותם שאמרו אל יברא וק"ל ונכון מאד ודוק:

עי"ל בדחז"ל אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב כיבוד או"א כו' וידוע שהקב"ה דן את האדם על רוב זכיותיו כו' ובזה אפשר לומר דצדיק וטוב לו הוא אותו צדיק שיש לו עוד מאותם המצות שיש להם פירות וקרן קיימת וצדיק ורע לו שרוב זכיותיו ממצות שאין להם פירות בעוה"ז והקב"ה דן על הרוב רשע וטוב לו

שמעט מצות שבידו רובם מאותם שיש להם פירות וקרן כו' רשע ורע לו שאין בידו מאלו המצות כלל כו':

עוד נוכל לומר במה שפירשו חז"ל צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק שרצו לרמוז בזה הענין שצדיק וטוב לו הוא צדיק שרואה הקב"ה בו שעתידין לצאת ממנו בן צדיק מזרעו או יהיה בנו או בן בנו עד סוף כל הדורות ובהיות צדיקים גנוזים בחלציו לכן נותן לו טוב בהיות הוא צדיק וכמה צדיקים כלולים בו וזהו כונתם באומרם צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק כלומר הוא צדיק ובן צדיק עתיד לצאת ממנו צדיק ורע לו צדיק בן רשע הוא צדיק אבל בן רשע עתיד לצאת ממנו ובהיות רשע כלול בחלציו יש לו רע רשע וטוב לו רשע בן צדיק הוא רשע אבל בן צדיק בחלציו. רשע ורע לו רשע בן ק רשע הוא רשע ובן רשע כלול בחלציו ודוק:

ולמסיים בכי טוב בענין גאולה נפרש פסוק עורה למה תישן ה' גו' ואגב גררא נפרש מאמר ממסכת ברכות (די"ו ע"א) כנחלים נטיו מה ענין נחלים אצל בתי כנסיות ובתי מדרשות כו' ולהבין זה נקדים מה שכתב בעל עמודיה ז' בסוף ספרו משם ספר חסד לאברהם בענין עמידת העולם שהוא בסוד המקוה כן הוא שיעור העולם כי שיעור המקוה הוא מ' סאה וכל סאה הוא קמ"ד בצים ארבעים פעמים קמ"ד עולה חמשת אלפים ותש"ס כן הוא ממש עמידת העוה"ז שיעור הזה חמשת אלפים ותש"ס שנים ואז תתחדש העולם כי כמו המקוה היא מטהרת הטמאים כן בזמן הזה יעביר הקב"ה רוח הטומאה מן הארץ ולא ישאר לו שורש וענף ואתה אחי המעיין אל תטעה בדברינו אלא שזה מדבר בקץ הגאולה שיתמהמה ח"ו כל כך כי אין זה מדבר אלא אחר כל הסיבות ומאורעות שיהיו אחר ביאת משיח צדקנו כי יקיים הקב"ה בנו בימות משיח צדקנו שמחנו כימות עניתנו ולא יהיה השמחה כל כך ימים כמו שיהיה העינוי זה אי אפשר לכל החשבונות דאם כן ימשיך העמידת העולם יותר ויותר על ששת אלפים אלא שישפיע הקב"ה טובה לישראל ורוב טובה בימי משיח צדקנו בימים מועטים כמו העינוי שהיה להם בימים רבים של גלות ובזמן הזה עד תש"ס לאלף השישי יהיו ג"כ שלש תחיות תחיית המתים דא"י תהיה מ' שנה קודם תחיית מתי ח"ל ואח"כ תהיה התחייה לאנשי ח"ל ואח"כ לכל העולם להזמינם ליום הדין הגדול והנורא וכל זה יהיה במשך הזמן הזה ואחר כך יעביר הקב"ה רוח הטומאה מן הארץ ולא ישאר שורש וענף ויטהר העולם מטומאתו על ידי טבילתו במקוה ויהיה הכל קדש לה' קודש הילולים ונראה שזה משרז"ל אין הקב"ה נפרע מן אומות העולם עד שיתמלא סאתן דייקא כלומר עד שיתמלא חשבון המ' סאות אבל כל זמן שלא יתמלא חשבון זה אפילו שיבא משיח צדקנו ויעשה שפטים גדולים מ"מ כדבעי

למעבד לא יעביד עד זמן הנ"לולפי שהסאות האלה הם שיעור בצים ולפי המורגל בפי חכמים וחידותם בהרבה מקומות לומר עתיד הקב"ה לקעקע ביצתן ודי בזה לחכימיא:
וזהו שאמר ירמיה מקוה ישראל מושיעו בעת צרה ר"ל כמו שיעור מקוה הזה אשר צוה ה' לישראל כן יהיה מושיעם בעת צרה מכל הגלות והצרות כי הגאולה מכל צרותינו שיעביר כל רוח הטומאה מן הארץ הוא כשיעור המקוה שהוא בזמן אלף הששי תש"ס והוא מנין תיש"ן עכ"ל:
ובזה יובן פסוק עורה למה תישן ה' הקיצה אל תשכח לנצח הכונה שדהע"ה היה מתפלל שיתקן הקב"ה את עולמו ויטהר אותו מכל טינוף קודם זמן שזמנו מספר תיש"ן ולא ימתין עד הזמן הזה כי רב הוא וזהו אומרו עורה למה תישן ה' כלומר למה אתה ממתין עד מספר תישן כדי להעביר גלולים מן הארץ הקיצה קודם זמן זה אל תשכח לנצח שהוא עד מספר תישן כי זמן רב הוא:
ובזה יובן מאמר מה טובו אהליך יעקב כו' כנחלים נטיו מה ענין נחלים אצל בתי כנסיות וב"מ אלא לומר לך מה מקוה הזה מעלה את האדם מטומאה לטהרה אף בכ"נ וב"מ כן כו' יש לדקדק בדיוק אומרו מה המקוה הזה דמתחיל בנחל וסיים במקוה ואע"פ שהכל א' מ"מ יפול הספק בשנו את טעמו דהול"ל מה הנחל הזה מעלה לאדם מטומאה לטהרה ועוד אומרו מה המקוה הזה דהול"ל מה המקוה. אמנם יובן עם מה שפירשנו שעמידת העולם הוא בסוד המקוה שמספר המקוה באופן שכתבנו לעיל עולה חמשת אלפים ותש"ס ואז יעביר הקב"ה כל רוח הטומאה שבעולם וזהו מה שרומז כאן סמך בתי כנסיות ומדרשות לנחלים לרמוז שמה המקוה הזה שהוא מספר המקוה הידוע שאז מעלה לאדם מטומאה לטהרה מכל וכל אף ב"כ וב"מ כן שמה שעתיד הקב"ה לטהר לאדם אז במספר המקוה שהוא לזמן רב יכול עתה כל אחד לטהר ולהתלבן ולהזדקק עצמו באמצעות בתי כנסיות ומדרשות לעשות עצמו רוחניי על ידם ובפרט באומרם ז"ל שעתיד הקב"ה להביא כל ב"כ ומדרשות שבח"ל ולהביאם לא"י ע"כ שנמצא שהעומד בתוכם מתכפרים עונותיהם כא"י שנאמר העם היושב בה נשוא עון ולכן לרמוז ע"ז מתחיל בנחלים וסיים במקוה בדיוק באומרו מה המקוה הזה אין לומר המקוה הידוע הזה כמורה באצבע על סוד המקוה האמור כן בתי כנסיות ובתי מדרשות ודוק:
ואלך למאמר המוצב בתחילת הדרוש אמר ר' יוחנן ג' דברים נתנו במתנה לעולם ואלו הם התורה והמאורות והגשמים התורה מנין שנאמר ויתן אל משה ככלותו המאורות שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים הגשמים שנאמר ונתתי גשמיכם בעתם ר' עזריה בשם ר' יודן בר רבי סימון אומר אף השלום שנאמר ונתתי שלום בארץ ר' יהושע

ב"נ אומר אף הישועה שנאמר ותתן לי מגן ישעך ר' יהושע אומר אף א"י שנאמר ויתן להם ארצות גוים וי"א אף הנקמה שנאמר ונתתי נקמתי באדום רבנין אמרין אף הרחמים שנאמר ויתן אותם לרחמים רבי יצחק בר מריון אומר אף הפרשת הים הגדול שנאמר כה אמר ה' הנותן בים דרך:

וקשה טובא לר' יוחנן דלא מנה אלא ג' דברים בלבד שנתנו במתנה וכי נעלמה ממנו כמה פסוקים אלו המביאים השלמים הללו ועוד ק' לכל אחד וא' דאיך נעלם פסוק שמביא חברו:

אמנם נראה שר' יוחנן לא היה כונתו למנות כ"א ג' דברים שנתנו במתנה והם דברים הנוגעים לכל כוללות העולם בין לישראל בין לאוה"ע ואלו הם התורה שבעבורה שמים וארץ קיים ונמצא תועלת לכל כוללות המין שבעול' וכן המאורות והגשמים שנוגע לכל כוללות המין זהו כונתו של ר' יוחנן לעולם שראה כל אלו הפסוקים שהביאו השלמים הללו ומוזכר בהם מתנה ובהיות שאינם דברים שנוגעים לכל המין לא מנאם אבל ר' עזריה לא הבין שכונתר' יוחנן היתה זאת לדרוש דוקא דבר מתנה הנוגע לכוללות המין ולזה בא כמקשה ואומר אף השלום כלומר ולמה לא מנה ר' יוחנן כי אם ג' בלבד ולא ידע שלא נעלם מר' יוחנן זה אלא שכונתו לדרוש דבר הנוגע לכוללות המין והשלום הזה שנאמר בה מתנה אינו נוגע כ"א לישראל בהיותם טובים שנאמר ונתתי שלום בארץ ור' יהושע ושאר השלמים ידעו כונת דרשת ר' יוחנן והבינו שר' סימון לא הבין כונת ר' יוחנן מתוך מה שהקשה באומרו אף השלום ולכן באים כמקשים לרבי סימון ולגלות לו כונת ר' יוחנן והביאו כל א' פסוק המוזכר בו מתנה לומר הרי כמה פסוקים יש שמזכיר בהם מתנה ואיך יתכן שנעלמו כלם מר' יוחנן ולא הזכיר כ"א ג' אלא זה מורה שלא היה כונתו של ר' יוחנן לדרוש כ"א הפסוקים המוזכר בהם מתנה ונוגע לכל כוללות המין ישראל ואומות ובהמות שהיא התורה הגורמת בקיומם והמאורות המורה להם הדרך ילכו בה והגשמים שמצמיח חציר לבהמה ומחיה את כלם אמנם השלום מדבר בישראל בהיותם טובים ושינו דבר הנוגע לאדם ולבהמה ולמין הצומח וכן הישועה אינו נוגע לאומות וכן א"י והנקמה והפרשת ים הגדול ולכן לא מנה ר' יוחנן כ"א ג' דברים דוקא אף על פי שראה כל הפסוקים הללו. נאם הצעיר אליהו בכמהר"ר שלמה אברהם הכהן האתמרי ז"ל:

פרק כד

מנחת ערב ומדבר במעלת התפלות.

ילקוט תהלים סי' פ' דק"פ ע"ג ד' הופעות הן אחת במצרים ואחת בסיני ואחת במלחמת גוג ומגוג ואחת בימות המשיח:

הנה אמת נכון הדבר מעלת תהלת תפלת המנחה כאומרם ז"ל (ברכות ד"ו ע"ב) לעולם יזהר אדם בתפלת המנחה שהרי אליהו לא נענה כי אם בתפלת המנחה וטעם לדבר כתבו המפרשים ז"ל משום שבאמצע היום אדם טרוד בעסקיו ועכ"ז עוזב הכל ובא להתפלל לכן היא חביבה יותר ומקובלת לפני המקום משא"כ תפלת השחר שקם ממטתו ועדין לא התעסק בשום דבר כדי להפסיק וכן בתפלת ערבית כבר סיים כל מלאכתו:

ולעד"ן שהטעם שיש מעלה לתפלת המנחה משום שתפלת שחרית היא בבקר בבקר שאז הוא רחמים ואם נענה האדם הוא מצד החסד אע"פ שאינו ראוי וא"כ לא יבחן האדם בתפלת הבקר אם טוב ואם רע אבל בעת מנחת ערב שאז הוא דין ואין אדם נענה אלא א"כ ראוי והגון ואז יבחן האדם המתפלל במנחה אם הגון או אינו הגון בהיות תפלתו נשמעת אף בשעת ששולט הדין בעולם ותפלת ערבית גם היא בתחילת הלילה שהוא עת הדין אמנם כיון שהיא רשות וקבעוה חובה אם נענה באותה תפלה לא יבחן האדם לומר כי טוב הוא כיון שנענה שכיון שיש בו מצוה שקבלה לחובה בחיוב גמור זהו הטעם שנענה אע"פ שאינו ראוי:

ובמאמר עצמו נראה לדקדק וקודם בואי לפרשו אציג לפניך שיעור הלשון הביאו גם הילקוט במלכים א' ד"ס ע"א ויהי בעלות המנחה א"ר חלבו אמר רב הונא לעולם יזהר אדם בתפלת המנחה שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה שנאמר ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו רב נחמן בר יצחק אמר אף בתפלת השחר שנאמר ה' בקר תשמע קולי ר' יוחנן אמר אף בתפלת ערבית שנאמר תכון תפלתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב עכ"ל ראוי לדקדק דמה ראיה מביא שתפלת המנחה גדולה משום שאליהו נענה בה בעבור שהתפלל באותה שעה ואה"נ שאם היה מתפלל בתפלת השחר או הערב היה נענה אמנם התשובה לזה כי אליהו היה יכול לעשו' תחילה מיד בבקר ולמ' דחה עצמו בטענ' אתם עשו ראשונה כי אתם הרבים דמה איכפת לו אם היו רבים או לא מאחר שהם לא היו מוחין בדבר אם אליהו היה עושהבראשונה ואם היה הענין שרצה שיעשו תחילה כדי שיראו שלא היה ממש בע"ז שאם היה עושה אליהו תחלה יראו המראה הגדולה והיו מודים בדבר ולא ירצו הם לעשות והיה נפיק חורבה עם דלת העם בחושבם שגם אם הכומרים יהיו עושים היו עושים כמעשה אליהו זהו אי אפשר שהכל היה במאמר המלך אחאב לנסותם וא"כ אף אליהו אם היה עושה תחלה היה המלך מכריחם לעשות אח"כ לראות אם היה כת גם לע"ז לעשות שירד אש אלא ודאי שמה

שלא רצה אליהו לעשות תחילה בתפל' הבוקר והמתין עד תפלת מנח' משום שתפלת המנחה יותר גדולה וזהו ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו שגם היה יכול להמתין להם שיעשו עד הלילה אלא לא עשה כן שויהי בעלות המנחה בדיוק ויגש אליהו ויאמר ענני ה' ענני:

עוד נראה לפרש איתא בילקוט חדש בשער הכשוף משם הזוהר שמות (דף של"ד) וז"ל והמכשפים אלו מבוקר עד שעה שביעית שהיא זמן מנחה גדולה אין להם כח כלל ועיקר שליטתם משעה שביעית ואילך עד שעה תשיעית ע"כ. ובזה יבחן שתפלת מנחה גדולה שאע"פ שהוא זמן ששולטים המכשפים והיו יכולים לעכב על ידו מלירד האש מן השמים כי הכשוף מכחיש פמליא של מעלה ועכ"ז לא חש אליהו לזה אלא אמר אתם עשו ראשונה ונשאר הוא למנחה וידע שכח המנחה כל כך שבהיות זמנה הקב"ה יענהו משמי קדשו כי אין עוד מלבדו כתיב ובהיות העת שליטת המכשפים לכן התפלל וענני שלא יאמרו מעשה כשפים ואח"כ ראיתי בס' תאוה לעינים שדרך על במותי המאמר הזה בדרך זה באופן אחר יע"ש:

אך יש לידע אם פליג ר' יוחנן עם רב נחמן ועם ר' חלבו ואם פליגי במאי פליני. אמנם נראה לפרש ביאור המאמר עם הטעם שכתבתי בתחילת הדרוש משם המפרשים שגדולת מעלת תפלת המנחה הוא בעבור שאעפ"י שהאדם טרוד בעסקיו מניח הכל להתפלל ולעולם שכל התפלות שוות ובזה נראה דלא פליגי ור' חלבו אמר לעולם יזהר אדם בתפלת המנחה ונמוקו (עמו) של ר' חלבו מהטעם האמור בעבור שאדם עסוק ומניח הכל ובא להתפלל ומזה הטעם נענה גם אליהו ועכשיו ר"נ בר יצחק אמר אף תפלת שחרית כונתו של ר"נ בר יצחק לפרש כונת ר' חלבו שאין כונתו שתפלת המנחה דוקא חביבה מכל התפלות שהרי פסוק מלא הוא שגם תפלת שחרית חביבה שנאמר ה' בוקר תשמע קולי וכי נעלם מרבי חלבו פסוק זה אלא דע שרבי חלבו סובר שכל התפלות שוות רק מה שאמר לעולם יזהר אדם בתפלת המנחה לא משום שהיא חביבה מצד עצמה יותר מתפלת שחרית אלא שהיא רצויה יותר מהטעם האמור ור' יוחנן אומר אף בתפלת ערבית ר"י מסייע לענין שהאמת כן שכל התפלות שוות וכונת ר' חלבו לא היה כי אם משום הטעם שאדם עוזב עוסקו ובא להתפלל לכן תפלת מנחה יותר גדולה ולעולם שכולם שוות:

ובדרך אחר י"ל דלא פליגי והוא כדרך שפי' המפרשים ז"ל במאמר (פ"ק דבתרא ד"ט ע"ב) הנותן צדקה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו מתברך בי"א ברכות דקשה דאיך

יתכן דהנותן דברים גדול מהנותן ממונו שחביבה לו כנפשו אלא הכונה הנותן צדקה לעני ואינו מפייסו מתברך בשש והנותן והמפייסו מתברך בי"א ונכון ודוק:
ובדרך זה נוכל לומר כאן שרבי חלבו אמר יזהר אדם בתפלת המנחה שאדם נענה בה ואמר ר"נ אף בתפלת השחר כלומר אם נענה בתפלת המנחה בלבד שיקדים בתפלת השחר שאם לא הי"ל כונה בתפלת השחר ולא עשה ממנה עיקר אינו נענה בתפלת המנחה ור' יוחנן אמר גם בתפלת ערבית אעפ"י שהוא רשות אם הקדי' לכוון בתפלת הערבית והשחר אז אמר ר' חלבו שנענה אדם בתפלת המנחה כשהקדים בתפלת שחרית וערבית:
ובמאמר סמוך לזה הביאו הילקוט שם בזה הלשון ענני ה' ענניאמר ר' אסי אמר אליהו רבש"ע ענני שתרד אש מן השמים וענני שתסיח דעתם שלא יאמרו מעשה תהו הם מעשה כשפים הם ע"כ יש להבין כונת אומרו שלא יאמרו מעשה תהו הם דבשלמא אומרו מעשה כשפים הם ניחא:
אמנם יובן באמרם ז"ל (במ"ר פ"א סי' י"ב) שהמינין אומרים שהקב"ה מצא סמנים וברא את העולם ומה הם הסמנים תהו ובהו ע"כ לזה התפלל אליהו שתסיח דעתם משוה שבמעשיך הגדולים והנוראים במעשה שמים וארץ אמרו שעל ידי תהו ובהו בראת העולם ק"ו בן בנו של ק"ו במעשה זה שיאמרו מעשה כשפים הם ולזה הזכיר אליהו שתסיח דעתם שלא יאמרו מעשה תהו הם לרמוז על זה שיעשה נס זה שתסיר מדעתם שלא יאמרו גם בזה שמעשה תהו וכשופים הם כשם שאמרו בבריאת העולם שהיה על ידי תהו ובהו:
ונחזור בענין התפלה שיש בה מדרגות בימים ידועים כמו שדרשו ז"ל (בפ"ק דר"ה די"ח ע"א) דרשו ה' בהמצאו בין ר"ה ליוה"כ שאז התפלה רצויה יותר וממתינים לאדם אם יתפלל על עונותיו בימים הידועים הללו כאומרם ז"ל (שם די"ו ע"ב) ג' ספרים נפתחים בר"ה אחד של צדיקים גמורים ואחד של רשעים ואחד של בינונים צדיקים גמורים נכתבים לחיים רשעים למיתה בינונים תלוים ועומדים עד יוה"כ. כל העולם מקשים שהרי כמה צדיקים גמורים מתים מיד ורשעים מאריכים ימים:
ולעד"ן התשובה בזה שהעולם עומד בכף השקל והשקל שוה בכאן ובכאן וצריך אחד שיעשה מצוה אחת כדי שיכריע לו ולכל העולם לכף זכות ובא אחד ועשה באותה שעה מצוה אחת והכריע לכל העולם לכף זכות אעפ"י שיהיה זה רשע גמור נכתב לחיים בהיות הוא גורם לזכות כל העולם לכף זכות וזכות כל העולם תלוי בו והצדיק שנכתב למיתה מיד בעבור שעשה עבירה אחת באותה שעה והכריע לכל העולם לכף חובה

וחטא כל העולם תלוי בו והן אמת שהוא צדיק גמור אמנם חייב מיתה מיד על אותו עון כיון שגרם כליה לו ולכל העולם לפי שהעולם אחר הרוב כנודע מחז"ל ודמיון תשובה כזאת השיב מהר"ש יפה ז"ל על מאמר צדיק וטוב לו וצדיק ורע לו ועיין בספרי פי' על הפרשיות פ' וילך תשובה אחרת על מאמר זה צדיקים נכתבים לחיים כו':

ונחזור למעלת התפלה ויובן מאמר במס', ברכות פ"ט דס"ד אמר רבי לוי בר חייא היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש ומבית המדרש לבהכ"נ ועוסק בתורה זוכה להקביל פני השכינה שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון אמר רבי חייא בר אשי אמר רב ת"ח אין להם מנוחה לא בעוה"ז ולא בעוה"ב שנא' ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון א"ר אלעזר אמר ר"ח ת"ח מרבים שלום בעולם שנאמר וכל בניך למודי ה' ע"כ כונת מאמר זה מסכים לדברי רז"ל שיעשה תורתו קבע לז"א היוצא מבהכ"נ ונכנס לבית המדרש ומבית המדרש לבהכ"נ ועוסק בתורה בלי שום הפסק שום מלאכה אלא שאחר שיצא מבהכ"נ מלהתפלל מיד נכנס לבית המדרש ולא עשה מלאכתו עיקר אז זוכה להקביל פני שכינה מדה כנגד מדה מאחר שהוא לא נתעסק כי אם במקומות אשר שם כבוד ה' יראה בבהכ"נ ובבית המדרש אשר שכינתו מצויה שם תמיד:

ובענין אומרו ת"ח אין להם מנוחה לא בעוה"ז ולא בעוה"ב כתב בעל עין יעקב על זה וז"ל ת"ח אין להם מנוחה צריך להזכיר שמלת מנוחה במקום הזה ר"ל ביטול ממה שעוסקים בו תמיד אשר הוא אצל מנוחה ותענוג גדול והוא לחקור ולידע בסתרי תורה בעה"ז ובעה"ב ובסוף מ"ק נכתב מאמר זה ורש"י פי' שם וז"ל ת"ח אין להם מנוחה לשבח קאמר והולכין מג"ע לרקיע ומרקיע לג"ע לעייל ולשמוח ע"כ ושם במ"ק פי' הר"ן ז"ל וז"ל ת"ח אין להם מנוחה כלומר אפי' לאחר מיתה יעסקובתורה לפני השכינה כדאמרינן במעשה דיהודה דלא הוה ידע למשקל ולמטרי בהדי רבנן דכתיב ילכו מחיל אל חיל וזהו בשעת פטירתן שנהנין מזיו השכינה וזהו ציון של מעלה שהוא כנגד ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו ע"כ:

ולעד"ן שמדבר בעוה"ז ואומרו אין להם מנוחה לא בעוה"ז מדבר בגלות שאין להם מנוחה כדי להשיג יסודי התורה ואומרו בעוה"ב מדבר (לימות המשיח) דאומרו בעוה"ב הוא לימות המשיח) כמ"ש הרי"ק ע"ד הרמב"ם ז"ל במה שהשיג לו הראב"ד (בפ"ח מה' תשובה ה"ח) ע"ש והכונה כשם שלא היה להם מנוחה בגלות להשיג תכלית הדברים וכל היום והלילה יגעים על זה גם בעה"ב שאף ירבה אז הדעת כדכתיב ומלאה הארץ דעה את ה' מ"מ כפי דעתם יהיה גם אז צער להם להשיג כפי מדרגת חכמתם ויותר והא ראיה ברורה שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון ממש:

ואם נאמר שמדבר בעוה"ב כפי' רש"י והר"ן ז"ל יהיה פירושו אין להם מנוחה שאין להם מנוחה ממש ויובן עם מה ששמעתי משם יודעי חן שיש מקום ברקיע ששמו בוכים והמלאכים מעופפים לידע מקום כבודו יתברך ויגעים תמיד תדיר על זה ומעופפים מעלה מעלה וכיון שמגיעי' למקום ששמו בוכים אין להם רשות עוד לעלות ועומדים ובוכים שם ומצטערין עצמם על שלא יכולו לעלות ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו ע"כ וזהו כונת המאמר שכשם שלת"ח לא היה להם מנוחה בעה"ז שטרחו בהקב"ה גם לעה"ב שיעלו למדרגת מה"ש לא יהיה להם מנוחה בבקשם תמיד להקב"ה וכשעולים למקום בוכים אין להם רשות לעלות ומצטערין ובוכים על זה ונמצא שגם בעה"ב אין להם מנוחה ונכון ודוק:

ואלך למאמר שהתחלתי ארבעה הופעות הם ראשונה במצרים שנא' רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף יושב הכרובים הופיעה שניה במתן תורה שנאמר הופיע מהר פארן שלישית לימי גוג ומגוג שנאמר אל נקמות ה' אל נקמות הופיע רביעית לימות המשיח שנאמר מציון מכלל יופי אלהים הופיע ע"כ יש להבין דמאי נפקא מינה אם ארבעה הופעות הם או ג' דמה דין או מוסר יוצא מזה ולעד"ן שארבע הופעות הללו קשורים זה עם זה וזאת גרם לזאת וזאת לזאת ויובן בדחז"ל שהגלה הקב"ה לישראל במצרים בכור הברזל להכניעה שם כדי שיקבלו התורה דשלשה עזין הם ישראל באומות כו' ולז"א הופיעה ראשונה במצרים וכיון שהופיע להם במצרים זהו גרם שהופיע להם במתן תורה שבעבור שעבוד מצרים זכו לתורה ובכח התורה יש להם הופעה בימי גוג ומגוג שאז הקב"ה מצרף לישראל כצרוף את הכסף ויבחן אז מי שלבו דבוק בתורה בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו ואז הנשאר ממלחמת גוג ומגוג הופיע להם הקב"ה בימות המשיח שבב"א:

פרק כה

מדבר במעלת משה רבע"ה ושם הדרוש פטירת משה.

ילקוט פ' וילך אמר לפניו רבש"ע הנח עין אחת שלי תחת הדלת ויתנו עליה את הדלת שלש פעמים בשנה. במ"ר פ"ג ויהי ערב ויהי בקר יום אחד מלמד שנתן לו הקב"ה יום אחד ואיזה זה יוה"כ ע"כ. והנה בעל המאמר הרגיש דהול"ל יום ראשון באומרו יום אחד רומז על יום מיוחד בשנה שהוא יום הכפורים שהוא יום מיוחד בשנה שאין שליטה לשטן בו כדחז"ל ימי השנה שס"ה ושטן חסר אחד שהוא יוה"כ שאין בו שליטה ועוד שיוה"כ מיוחד הוא שאין לו זוג כדאיתא בזוהר הקדוש ועיין גם בגבעת שאול פ' אחרי

מות שיוה"כ אין לו זוג שהרי פסח יש לו זוג שהוא סוכות זה בט"ו ימים לחדש וסוכות בט"ו וגם זה בתחילת הקיץ וזה בסוף הקיץ שבועות יש לו זוג שמיני חג עצרת ראש השנה שהוא בתחילת החדש יש גם כמה חדשים בשנה שבת יש כמה שבתות ונמצא שלכל יש לוזוג לבד מיה"כ שהוא יום מיוחד מטעם שהם כפרו ביחידו של עולם בענין העגל ובא יום מיוחד לכפר עליהם ואע"פ שכונת המדרש שיום אחד שהוא יוה"כ ינתן לעשו כלומר יש חלק בו בענין השעיר של עזאזל מיהו הדרשא תדרש למה הוזכר יוה"כ בבריאת העולם והאדם. אך יש לדקדק בענין המאמר שאיך אמר יום א' זה יוה"כ שנתן לו הקב"ה לאדם הראשון שהרי יוה"כ לא הוקבע כי אם בעון העגל ומאן דכר שמיה יוה"כ לאדם הראשון:

אמנם יובן זה במאמר איתא במדרש מי השילוח וז"ל בראשית נוטריקון בר"א תי"ש אמר ר' יהודא חסידא רמז לאילו של יצחק שנברא במעשה בראשית ע"כ וק' דלמה נברא זה האיל במעשה בראשית אמנם יובן במאמר חז"ל איתא בילקוט וז"ל והנה איל אחר נאחז בסבך אלמלא לא היתה אילו של יצחק היו ישראל חייבים כליה בענין העגל וכתב הרי"א ז"ל שרמוז ענין העגל במלת בסבך שאחר סמך עין ואחר בית גימל ואחר כף למד הרי אותיות עגל ע"כ וידוע מאמר חז"ל שהעולם היה מתמוטט עד שברא הקב"ה התשובה גם ידוע מאחז"ל בע"ז ד"ד ע"ב לא דור המדבר ראויין לאותו מעשה אלא שאם חטא רבים אומרים לו כלך אצל רבים וכתב רש"י ז"ל שענין דור המדבר גזרת מלך היה כדי שילמדו תשובה לרבים ע"כ. ובזה מתיישבים כל המאמרים שבהיות שהעול' נתיישב על התשובה והתשוב' נלמד מענין העגל ובענין העגל לא נצולו ישראל כי אם בעבור אילו של יצחק לכן בששת ימי בראשית שנתיישבו על התשובה שנלמד מהעגל נברא אז אילו של יצחק שהיא הרפואה להצילם מהעגל ולכן נרמז במלת בראשית אילו של יצחק לפי שבבראשית נברא התשובה ובזה הותר מאמר יום אחד ואיזה זה יוה"כ שכיון שיוה"ך בא לכפר על עון העגל הוכרח להזכירו במ"ב כיון שמעשה בראשית נתיישב על התשובה והתשובה נלמד מהעגל וכפרת העגל היה יוה"כ בזכות אילו של יצחק ונראה שכיון שכל זה רמוז במ"ב ענין התשובה ואיל של יצחק שהוא כפרת העגל ויוה"כ הוזכר גם משה רבע"ה כאומרם ז"ל (במ"ר פ"א סי' ו') בעבור משה נברא העולם נאמר כאן וירא אלהים את האור כי טוב ונאמר להלן ותרא אותו כי טוב הוא עכ"ל שבהיות העולם מיוסד על התשובה שנלמדת מענין העגל הוזכר משה רבע"ה בעל הדבר שהתפלל שיתקבלו בתשובה:

ובזה יובן מאמר במדרש פרשת וזאת הברכה בשעה שהגיעו ימי משה ליפטר מן העולם כו' אמר לא אמות כי אחיה א"ל אי אתה יכול כי זה כל האדם ע"כ וקשה שהרי אליהו וחנוך שלא מתו וי"ג שנכנסו חיים לג"ע וא"כ איך השיב לו הקב"ה כי זה כל האדם אמנם נוכל לומר רמז אחד שמשה רצה לפטור מן המיתה מטעם שהוא גרם בחיי כל ישראל על שמסר נפשו עליהם בענין העגל ובעבורו ניתן להם יוה"כ. וזהו שאמר להקב"ה לא אמות כי אחיה מלת כי בהיפוך אותיות יו"כ כלומר בזכות יו"כ שניתן לישראל בעבורי לא אמות והקב"ה השיב לו תשובה נצחת במלת כי כשם שהוא בא לפניו במלת כי באומרו לא אמות כי אחיה ואמר לא כי זה כל האדם כלומר כי שהוא ר"ת יו"כ שרמזת לי זה היום כל האדם כלומר אע"פ שלא היית מתפלל עליהם הייתי עושה אופן אחר להצילם משום שבמ"ב בראתי אילו של יצחק משום שהיו עתידין לחטוא בעגל ובראתי האיל לכפרה ונמצא שכונתי להצילם ולכפרם ביו"כ אע"פ שלא היית מתפלל עליהם ונמצא כי זה כל האדם כשהוא בהיפוך יו"כ כל האדם מששת ימי בראשית בראתים ע"ז ודוק עי"ל בדחז"ל כי ביום אכלך ממנו מות תמות מאי מות תמות מיתה לך מיתה לכל הדורות והרי שאדה"ר גרם מיתה לכל הבריות וידוע מחז"ל שכל הנשמות תלויות בגופו של אדם גם ידוע שמשה הוא מניצוץ אדה"ר דאדם בר"ת אדם דוד משה דהיינו משיח ועוד שמשה שקול כנגד כל ישראל כאדה"ר שכל ישראל תלוים בו ולכן כששאל משה להיותחי א"ל הקב"ה א"א כן לך דייקא אל על פי שאליהו וחנוך חיים לעולם בעבור כי זה כל האדם כלומר זה הגוף שלך כל האדם תלוים בך לפי שאתה ממש אדה"ר והוא גרם מיתה לכל אדם ואינו מן הדין שמי שגרם מיתה לכל אדם שיחיה לעולם וז"א כי זה כל האדם ודוק ובזה יובן מאמר חז"ל מדרש תהלים אמרו למשה מי גרם לך שתמות אמר אני גרמתי לעצמי אמרו ליה ולא הקב"ה גרם לך כן אמר אפילו שאתם רואים שהקב"ה מרשיע את הצדיק ומצדיק את הרשע עכ"ז אל אמונה ואין עול ע"כ עיין במדרש אליהו מה שפי' שם אמנם כפי דרכינו עתה נראה שהכונה שבהיות שהעיקר מה שנגזר מיתה על משה ולא נשאר חי כחנוך ואליהו היה בעבור שהיה אדה"ר שהיו תלוים בו כל הנשמות והוא גרם מיתה לכל חי כמו שאמר לו הקב"ה כי ביום אכלך ממנו מות תמות וענין הכפל מיתה לך מיתה לדורות וא"כ אע"פ שמשה לא היה משנה בהכאת הסלע שע"ז נגזר עליו מיתה היה מסבב לו הב"ה אופן אחר להמיתו אלא שמצא בע"ח לגבות את חובו בזה ולכן העולם שלא היו יודעים זה הסוד שמשה הוא אדם שבדין הוא שימות בעבור שגרם מיתה לכל העולם שאלו לו מי גרם לך שתמות והשיב להם אני גרמתי לעצמי משום שאכלתי מן העץ והם בהיות שלא היו יודעים סוד הדבר אמרו ולא הקדוש ברוך הוא גרם

לך שבעבור ציווי הסלע גרם לך המיתה אמר אפילו שאתם רואים שהקדוש ברוך הוא מרשיע את הצדיק כמוני תדעו באמת שאל אמונה ואין עול משום שיש סוד בדבר ואעפ"י שלפנים בראה עול אמנם בדין ממית אותי מסבת שורשי שהוא אדה"ר וכיון שכשאתם רואים שמרשיע את הצדיק והוא בדין ממילא נפקא גם כשמצדיק את הרשע שהוא בדין ואין עול בדבר משום שהקב"ה יודע שורש של כל אחד ואע"פ שהוא רשע לפנים אמנם משורשו שבא ראוי להטיב עמו ונכון ודוק. ובזה נבין פסוקי פרשת ואתחנן באומרו ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר ה' אלהים אתה החלות כו' אעברה נא ואראה כו' ויתעבר ה' בי למענכם כו' עלה ראש הפסגה כו' הכונה בזה שבהיות משה רבע"ה הוא אדה"ר אדם דוד משיח דהיינו משה שגואל ראשון הוא גואל אחרון כדחז"ל ואדה"ר כשאמר לו הקב"ה כי ביום אכלך ממנו מות תמות אעפ"י שאכל מחל לו לשעה ולא המיתו דזהו גדלו וגבורתו של הקב"ה שיש יכולת לעשות ועכ"ז מוחל כמו שדרשו ז"ל (יומא דס"ט ע"ב) בהאל הגדול הגבור והנורא שגבורותיו הוא על שרואה גוים מרקדים בהיכלו ושותק. והנה עם זה רצה מרע"ה לפטור עצמו עכשיו מן המיתה לפי שעה עד שיכנס לארץ ושימחול לו הקב"ה לפי שעה בהיותו אדה"ר והתפלל ואמר בעת ההיא כלומר בעת ההיא דייקא עד שיכנס לארץ ואמר ה' אלהים לרמוז על הראשונות שכתוב ביצירת האדם וייצר ה' אלהים את האדם ולכן אמר שיגדיל חסדו עמו עכשיו כשם שהגדיל עמו אז ואמר ה' אלהים אתה החלות מתחילה בהיותי אדם להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה שאעפ"י שאמרת לי כי ביום אכלך ממנו מות תמות עכ"ז מחלת לי לשעה והארכת ימי אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך להעביר ולמחול על פשע אעפ"י שיש יכולת בידך לעשות ואין אתה עושה שאין גבורה כזאת גם עכשיו תעשה עמי אות לטובה ואעברה נא לפי שעה ואראה את הארץ הטובה ההר הטוב הזה והלבנון ואעפ"י שגזרת עלי שלא תעבור עכ"ז הניחני עכשיו דזהו גבורתך שאעפ"י שיש בידך לעשות אין אתה עושה ויתעבר ה' בי למענכם אמר משה לישראל זה היה טענה ניצחת שיניחני ה' ליכנס לארץ אעפ"י שגזר עלי אמנם למענכם ויתעבר בי ולא הנחני משום שטען לי הקב"ה טענה אחת שלא יכולתי לדבר עוד שאמר לי עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך כי לא תעבור את הירדן הזה הכונה הראני פזור הגליות במזרחובמערב צפון ותימן וזה הגלות היא סבת הצלת שארית ישראל שהשליך חמתו בעצים ובאבנים ולא כלה לעמו ישראל ואם אני הייתי נכנס לא היה מטיל כעסו במעשה ידיו וכיון שהראני שהכנסתי לארץ היה נזק לישראל החרשתי ונמצא שמה שנתעבר בי ולא הועיל הטענה שאמרתי לפניו היה למענכם ודוק.

ובפרט שבי לא נמצא עון אשר חטא ואע"פ שחז"ל מנו בפ' אם כמות כל האדם שמונה טעניות על משה ח"ו היה כונתו לשמים ועיין בפי' הפרשיות אשר לי במאמר זה נפלאות השם ומה גם שחז"ל דרשו פסוק ברוך אתה בבואך זה משה וברוך אתה בצאתך זה משה שהיה ברוך בבואו לעולם ובצאתו מן העולם ואם אמת שהיה בידו איזה טעות איך היה ברוך בצאתו אלא שהאמ' שהיה נקי בבואו לעול' ונקי בצאתו מן העולם וכמו שדרשו במדרש קהלת בפ' עת ללדת ועת למות א"ר ברכיה הרי כל חכמתו של שלמה שאמר עת ללדת ועת למות מה הוא אשריו לאדם ששעת מיתתו כשעת לידתו מה שעת לידתו נקי אף שעת מיתתו נקי וק"ט שדברי ר' ברכיה הם יותר פשוטים מדברי שלמה אשר הקשה עליו וכי כל חכמתו של ר' ברכיה שאשריו לאדם להיות נקי בצאתו מן העולם כשעת לידתו מי לא ידע כל זה אמנם יובן בדחז"ל שהתינוק אעפ"י שיוצא מבטן אמו מלא רירין וגם הוא מזוהם עכ"ז כולם מחבבין ומחבקים ומנשקים אותו וטעם החן הזה בעיני כולם בעבור שהוא גוף מנוקה מכל חטא. גם ראיתי במדרש מעשה באשה אחת שהיתה משמחת במיתת איזה צדיק שהיה מת שמחה גדולה ובמיתת הרשע היתה בוכה ושאלו לה שהיה ראוי שתעשה להפך שבאבוד רשעים רנה ואמרה שהיא היתה משמחת מצד בחינת הטוב המגיע לצדיק במיתתו בקבול שכר מצותיו לא כן הרשעים כי הם כמוץ לפני אש והיתה דואגת על צערן ואיך לא זכו לטוב הנצחיי. גם יודע כשהתינוק נולד הכל משמחים לז"א אשריו מי ששעת מיתתו כשעת לידתו כלומר מה שעת לידתו נקי מכל חטא וכיון שהוא נקי מכל חטא כולם משמחים עמו ומחבקים ומנשקים אותו אף על פי שהוא מלא רירין כך שעת מיתתו שיהיה נקי מכל חטא וסימן לדבר שאעפ"י שהיה בזוי בזה העולם מעוטף בבלואים ועכ"ז בשעת מיתתו כולם שמחים במיתתו מהבחינה הנוגע אליו שראוי הוא לילך מיד למנוחות שאננות וכולם משמחים במיתתו מצד בחינת קבול השכר המזומן לו כאותה שעה שהיתה משמחת במיתת הצדיק ונמצא שזה חכמה של שלמה שמסר בידך סימן לדבר להכיר מי הוא הנקי מכל חטא והוא אותו שהיה שעת מיתתו שכולם משמחים במיתתו מבחינת השכר המזומן לו כשעת לדתו שכולם משמחים עמו בהיותו נקי מכל חטא ג"כ אם שעת מיתתו נפל בפי הכל שמחה מבחינת עצמו שכולם אומרים בלי ספק אדם כשר הוא ומזומן לעה"ב דע באמת שהוא נקי מכל חטא:

ובזה נבין מה שהקשה בעל יד יוסף ז"ל בפ' ברכה דלמה אין עושים שמחת תורה בחג השבועות שהוא מתן תורה ועושים אותה בשמחת תורה ועם מה שפירשתי הוא פשוט שבש"ת שהוא סיום התורה ונזכר שם מיתתו של משה ואנו דורשים בהספדו לכן אחר

ההספד אנו עושים שמחה כלומר מצד הבחינה מהעדר הנוגע ממיתתו אנו סופדים ומצד בחינת הטוב שהגיע לו ולנשמתו מטוב עה"ב אנו משמחים מטובו שראוי לשמוח מהטוב שהגיע לצדיק:

עוד י"ל בדחז"ל (בחולין ד"ז ע"ב) גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם וטעם הדבר לפי שבמיתתן כבר יצאו מספק שבחייהם מי יודע אחריתם אם טוב ואם רע גם ידוע שבימי הקיץ הם ימי תענוגים גופניים והם רמז לזה העולם ההולכים אחרי פתוי יצרם וסוף הקיץ רמז לסוף חייו בהכניסם ימי החורף שהם ימי צער שמזה הטעם היה המלך בחג הסוכות עולה לבמה שהיו עושים לו במקדש והיה קורא והיה זה רמז למלכו של עולם שעתיד בסוף לדון לכל העולם ביום הדין הגדול והנורא ועיין בזהבפרשת וילך בפי' הפרשיות שלי הענין באורך באופן שסוף הקיץ רמז לסוף חייו של אדם ולכן בחג השבועות אין אנו עושים שמחת תורה אעפ"י שהוא מ"ת משום שחג השבועות הוא בראש הקיץ רמז לתחלת חייו של אדם ואינו יודע מה יהיה אחריתו ואיך הוא משמח אמנם בסוף הקיץ שהוא רמז לסוף ימיו של אדם אז סיים כל התורה ואני עושה שמחת תורה לפי שכבר ראינו מה היה אחריתו שגדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם מהטעם האמור והוא רמז נכון:

עי"ל לרמוז ששכר התורה אינה בעה"ז אלא בסוף ימיו יקבל שמחת התורה ולכן אין אנו עושים השמחה במתן תורה אלא לבסוף:

עי"ל שהסוכה רומז אל השכינה שהיא סוכת דוד הנופלת כנודע וידוע שהשכינה היא הפועלת הכל ממית ומחיה נותן שכר לזה ועונש לזה לכן בחג הסוכות שרומז לשכינה אנו עושים שמחת תורה להקימה מן הגלות וכיון דאתא לידן נאמר בה טעם בענין יונה דלמה נפרע הים מיונה ולא היבשה ובזוהר הקדוש הקשה זה ותירץ דים הוא במלכות והוא ברח מלפני ה' שהוא השכינה לכן יבא הים ויפרע ממנו:

ולעד"ן לפרש שמצינו בים שנס מלפני ה' דכתיב הים ראה וינס ולכן יונה שברה מן הארץ אל הים מלפני ה' יבא הים שברח מלפני ה' מפני פחדו ויפרע ממנו. ואגב גררא נחקור בענין יונה דלמה השתדלו כל כך אנשי הספינה להציל את יונה מאחר שהיה יהודי שאין שנאה כשנאת הדת וא"כ למה השתדלו כל כך שלא להמיתו כאומרם ז"ל שהיו מורידין אותו לים עד ברכיו אל הים והיו חוזרים אותו עד שהשליכוהו. ואחי נר"ו תירץ שכיון שנתן שכר כל הספינה כאומרם ז"ל לכן היו משתדלים להצילו כי ידעו כי רב הוא ומי שהוא וותרן כל כך ייטיב עמהם אח"כ:

ולע"ד נראה לפרש כדחז"ל שהיו שם בספינה משבעים אומות וכולם התפללו לאלהיו וראו שלא היה בהם ממש וכיון שבאו אצל יונה שיתפלל סיפר להם הענין שבעון שברח מלפני ה' אירע להם הרעה הגדולה הזאת רצו לנסות דבריו אם אמתיים הם שכח אלהיו גדול כל כך ושולט בכל הוא לכן וינסו אותו כמה פעמים כדחז"ל לפי שידעו נאמנה כי אלוה אמת ה' וממשלתו בכל משלה לכן לא רצו להמיתו מיד כי ידעו כי אלוה יונה אלוה אמת הוא וראיה לזאת שאחר שיצאו מהספינה נתגיירו כולם כאומרם ז"ל:

ונחזור לענין שדרשו ז"ל (בסנהדרין פ"ו דמ"ד ע"א) גבי משה תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות תחנונים ידבר רש זה משה ועשיר יענה עזות זה יהושע יש לחקור דלמה קראו למשה בשם רש ולא בשם אחר באחת מהשמות שנקרא העני כאומרם ז"ל דל דך מסכן עני רש אביון. וחוץ ממ"ש חז"ל בטעם השמות הללו נלע"ד עני נקרא מי שהוא חסר עינים והוא סומא וחשוב כמת ועני מלשון עינים ולכן למי שאין לו דעת קוראים לו עני הדעת כלו' שעיני שכלו סתומים. ובזה יובן פסוק כי אתה עם עני תושיע ועינים רמות תשפיל כלומר עם עני שהם סתומים מהעינים אתה תושיע להם אע"פ שנראה שאבדה תקותם ועינים רמות תשפיל ואותם הבוטחים בעיניהם תשפיל אביון נוטריקון אב עליון שאביון הוא מי שתאב לכל ואינו חוזר על הפתחים אלא מת ברעב בתוך ביתו וזהו כונת הפ' כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון כלומר לעני נותן בכף אחת אמנם לאביון שהוא צנוע ואינו שואל שולח לו בביתו בשתי ידיה ולכן נקרא אביון שתמיד שואל מאב עליון שהוא הקב"ה שתמיד שואל מאביו שבשמים דל שחוזר על הפתחים ודל מלשון דלת כלומר העיז פניו וחוזר על הדלתות מסכן שמסתכן בכל מעשה להתעסק מחמת דוחקו או מסכן מי שמתחיל לירד מנכסיו ומתחיל למשכן כלי ביתו וזהו נקרא מסכן דך שהוא מדוכה ביסורין שמלבד חסרונו יש לו יסורין ודך מלשון מירא דכיאווזה מדוכה ביסורין רש הוא מי שהוא עשיר וירד מנכסיו ואע"פ שירד מנכסיו ניכר במעשיו ובהנהגו' שכיון שהרגיל בכבוד ובדרך ארץ אע"פ שירד מנכסיו יש לו ד"א וניכר בדבורו שמדבר בעוז יותר משאר עניים ולכן משה רבע"ה נקרא רש שרש בהיפוך אותיות שר כלומר אע"פ שהוא עכשיו רש ניכר ממעשיו שהיה שר ולכן נקרא משה רש משום שהיה שר ואע"פ שהיה עכשיו רש ומדבר תחנונים עכ"ז היו דבריו בחזקה בערך שאר בני אדם:

ואפשר עוד שעני בר"ת על נטילת ידים ואמרו ז"ל (שבת פ"ה דס"ב ע"ב כל מי שאינו נזהר בנטילת ידים יורד מנכסיו והעני אפשר שהעני מסבת שלא נזהר בעל נטילת ידים ועשיר ר"ת עינים שינים ידים רגלים לפי שהעשיר יש לו עינים לראות ושינים לחרוק וידים ורגלים שמקים להם ורז"ל במדרש כבר נתנו טעם לשמות הללו בפ' בהר סיני:

ואלך למאמר שהתחלתי אמר לפניו רבש"ע הנח עין אחת שלי תחת הדלת ויתנו עליה את הדלת שלש פעמים בשנה ואחיה ולא אמות א"ל רב לך עכל"ה. והנה רבים נוקשו ונלכדו במאמר הקשה הזה להבין מאי כונתו של משה בזאת השאלה שיניחו עינו תחת הדלת באיזה דלת הוא ועוד איך אפשר זה ועוד למה ותנו עליה את הדלת ג' פעמים בשנה לא פחות ולא יותר ועוד מאחר ששימת הפתח חוזר על העין הול"ל ויתנו עליו את הדלת מאי עליה ושמעתי שיש גרסאות הנח אזן שלי תחת הדלת:

והנה בתחילת העיון פירשתי ענין א' ושמעתי שכבר קדמוני שרים והנה הוא זה שידוע מאמר חז"ל במסכת חגיגה הביאו גם הילקוט פרשת וילך סומא באחת מעיניו פטור מן הראיה שנאמר ג' פעמים בשנה יראה כל זכורך כשם שבא הקב"ה לראותך בשתי עיניו כך התראה לפניו בשתי עינים כו':

והנה יובן עם זה שאלת משה שרצה להיות סומא באחת מעיניו ולהיות חי בעולם וז"א הנח עין אחת שלי תחת הדלת כי דלתי העין הם העפעפים כלומר שיסתום עינו עם הדלת בשהם העפעפים ויתנו עליה את הדלת ג' פעמים בשנה להיות פטור מן הראיה בג' פעמים בשנה שהיו עולים ברגלים וא"ל הקב"ה רב לך דבר רב הוא לעשות לך כן אמנם אפרש דרך נכון מתיישב על הדעת באופן שיוותרו כל השאלות ויובן במעשה הביאו רש"י ז"ל במס' סנהדרין (בפ"ו דמ"ד ע"ב) ומביאו הירושלמי שם בהלכה ו' במעט שנות מעשה בחכם אחד ומוכס אחד שמתו ביום אחד ובשעה שהיו מוליכין אותם לקבור בא גדוד אחד והניחו הארונות וברחו ותלמידו של חכם לא ברח ושמר אותו כיון שעברו חלפו אנשי הגדוד חזרו העם אל הארונות ובמקום ארונו של חכם לקחו הארון של המוכס וקברוהו בכבוד גדול הכבוד הראוי לעשו' לחכ' עשו למוכס והתלמיד היה צועק מר לאמר זה ארונו של חכם ולא היו משגיחין בו ובלילה היה התלמיד משתומם לאמר מה זאת עשה אלהים עד שנראה רבו בחלום והראה לו מקומו בג"ע במקום תרשישים ומקום המוכס בגיהנם ואזנו היה נתונה תחת הציר אשר הדלת סובב עליו וטעם הכבוד שעשו לו במותו עשה אלהים כן כדי לשלם לו מצוה אחת שבידו שפעם אחד זימן סעודה למלך ולא בא וחלקם לעניים ולחכם שלם לו עונש עבירה אחת שבידו באותו בזיון כדי להשלימו לעוה"ב ושאל התלמיד לרבו עד כמה זמן יהיה נותן זה תחת הדלת ואמר עד שימו' שמעון בן שטח ויכנס במקומו בעבור שיש שמונים נשים מכשפות באשקלון ובידו למחות ואינו מוחה למחר סיפר התלמיד המעשה לפני ר' שמעון בן שטח והלך ותלה אותן:

עוד נקדים מאמר חז"ל (ב"ר פמ"ד) שאברהם בירר שעבוד מלכיו' לישראל ולא גהינם כו' עוד ידוע מאמר חז"ל הביאו הילקוט פ' מסעי זאת הארץ מלמד שהראה לו הקב"ה למשה גהינם ע"כ וקשה למה הראה לו גהינם כי הוא היה שואל ליכנס לארץ והראה לו גהינם אמנם הכונה שמשהאם היה נכנס לארץ ישראל לא היה שעבוד מלכיות כנודע וכיון שלא היה שעבוד מלכיות בהכרח שיש גהינם שלכן בירר אברהם שעבוד מלכיות כדי להציל ישראל מגהינם ולכן כיון שרצה משה ליכנס לא"י שאז לא היה שעבוד מלכיות לכך הראה לו גהינם לומר ביאתך לארץ גוררת גהינם לישראל ובדרושים הקודמים פי' בזה באורך יע"ש:

ובזה נבא לביאור המאמר הנח עין אחת שלי תחת הדלת הכונה משה היה מפציר להיות חי כדי ליכנס לארץ והוא ידע שביאתו לארץ יהיה גורם גהינם לישראל לכן בא בזה התנאי לפני המקום שלא יהיה שעבוד מלכיות ולא גהינם כיצד אחיה ולא אמות ואכנס לארץ וא"ת כיון שאכנס לארץ אין שעבוד מלכיות וכיון שאין ש"מ יש גהינם לזה אני שאני שקול ככלל ישראל מקבל אני עלי שבמותי אחר זמן הכנסתי לארץ שתניח עין אחת שלי תחת הדלת של גיהנם להיות כפרה על ישראל שלא ירשו גהינם אע"פ שלא יהיה ש"מ ויתנו על בבת עיני את הדלת שלש פעמים בשנה כלו' שלש פעמים בשנה שיהיו עולי רגלים באים אז יתנו על בבת עיני דלת גהינם משום שבכל פעם שעולים לרגל מורה שאין ש"מ שאם יש ש"מ אין עולה רגלים ונמצא ששלש פעמים בשנה שעולים מסבה שאין ש"מ מקבל אני זה העונש תחת דלת גהינם כדי לכפר עליהם ולהצילם מגהינם אע"פ שאין ש"מ והשם ברחמיו יצילנו מידם אמן כן יהי רצון אליהו הכהן:

פרק כו

להפיל סברות המינין ושם הדרוש הזה מטה עוז

ילקוט תהלים סי' כ"א למנצח מזמור לדוד ה' בעזך ישמח מלך זש"ה והיה ביום ההוא שורש ישי אמר ר' חנינא אין מלך המשיח בא אלא ליתן לא"ה ב' מצות כגון סוכה ולולב אבל ישראל כולם לומדים תורה מן הקב"ה שנאמר וכל בניך לימודי ה' ולמה בשביל אליו גוים ידרושו כו' בפרקי ר"א העולם נבנה בצורת בי"ת שיש בה ג' רוחות ורוח אחת פתוח כן העולם הוא בנוי מג' רוחות ורוח צפון פתוחה ועתיד הקב"ה להביא כל ע"ז שבעולם ויאמר להם שיגדרו הגדר הזה וידעו כולם שאין בהם ממש ע"כ. ובזה יובן פסוקי ישעיה בענין נבוכדנצר סי' י"ד ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה ממעל לכבבי אל ארים כסאי ואשב בהר מועד בירכתי צפון אעלה על במותי עב אדמה לעליון אך אל שאול תורד

אל ירכתי בור כו' הכונה ידוע שנבוכדנצר הרשע היה מחזיק עצמו לע"ז וידע שהקב"ה הניח צד צפון פרוץ כדי שכל מי שיאמר שהוא אלוה ילך ויבנה זה הצד ולכן הרשע הזה היה משבח עצמו שיכולת בידו לבנותו כדי להאמת שטותו ולכן אמר הנביא עליו ואתה אמרת השמים אעלה ממעל לככבי אל ארים כסאי ומה גרם לך לומר כן להחזיקך לאלוה משום שאמרת ואשב בהר מועד בירכתי צפון ובהיות שכח בידי לישב בירכתי צפון לבנות אותו ולעשותו מקום ישיבה ומושב זהו גרם שנתגאית לומר אעלה על במותי עב אדמה לעליון שכשם שהוא ברא יש מאין גם בידי יכולת לעשות שהרי אשב בירכתי צפון אמנם דע באמת שלא תוכל לבנות צד צפון אלא בשעה שתלך לבנותו כפי סברתך אך אל שאול תורד אל ירכתי בור משום ששם בצד צפון שאינו בנוי הוא מקום רוחות שדין ולילין והם יביאו לך בירכתי בור:

ובזה יובן בענין ע"ז של מצרים שהיו קוראים אותה בעל צפון וחז"ל פי' טעם לשם הזה שנקרא כן על ששם היו צפונים מטמוני כסף שטמן שם יוסף ובפ' וישלח בפי' הפרשיות אשר לי ע"פ טעמים רבים על השם הזה. אמנם כפי דרכינו עתה נוכל לומר שנקרא בעל צפון על שם שהיו המצרים סוברים שכל כך ע"ז גדולה היא שיש יכולת בידה לבנו' צד צפון כשיעמידוה שם לעתיד לבא ולכן היו קוראים אותה בעל צפון כלומר בעל ואדון של צד צפון ובפרט שהחזיקו בטענותם בראותם שלכל אלהי מצרים עשה אלהים שפטים ובבעל צפון לא והקב"ה הניח לבעל צפון כדי להטעותם להאבידם שבדרך שאדם רוצה להלוך מוליכים אותו לפי שהקב"ה עושה אופנים כדי שלא יבא האדם ליכשל ואם והוא רוצה ליכשל ומזיד עצמו מוליכין אותו באותו דרך וכן הצדיקים הנמשכים אחר מדותיו עושים אופנים כדי שלא יכשל האדם בשום צד ותראה שבכל דברי חז"ל מזכירים לאדם בשם ב"ו שמן הראוי הבהמה היה צריך לקרותה בשם ב"ו שהרי הכתוב מכנה אותה בשם ב"ו שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו הרי שקראה ב"ו וא"כ למה קוראים לאדם בשם ב"ו ולא לבהמה זאת הקושיא הקשה לי רבי ומורי והנה סוד הדבר לא נודע אצלי אמנם בדרך דרש י"ל שבהיות שכתיב ומבשרי אחזה אלוה שמגוף האדם ותכונתו ודרך תנועותיו אדם יבא להכיר לבוראו כנודע ליודעי חן ולכן כיון שהאדם מכיר לבוראו באמצעות גופו אפשר שיתגאה לומר ח"ו אל אני לכן קוראים אותו בשם בשר ודם שר"ת שלו בושה סרוחה רימה כאומרם ז"ל וכיון שזוכר משמו אינו מוצא מקום להתגאות לכן מכנים לאדם בשם ב"ו להזכיר תמיד שפלותו כדי שלא יתגאה ויאמר אל אני כיון שמבשרו חוזה אלוה מה שאין שייך כן בענין הבהמה והכתוב קראה לבהמה ב"ו שכפי האמת כן הוא:

ונחזור לענין שהקב"ה הניח צד צפון שידעו כי האלהים ברא שמים וארץ וק' למה עשה הקב"ה באמת כן וכי לא היה יכול להראות בדברים אחרים שאין ממש בע"ז:
והנה חפשתי באמתחות המפרשים ז"ל ומצאתי תשובה נכונה על זה בספר עמודיה שבעה בעמוד ז' יריעות שלמה וז"ל בהיות כי חכמי פלוסופיא תלמידי ארסטוטלי' יש"ו והנלוים אליו כולם כפרו במעשה ה' בבריאת שמים וארץ ואמרו שהעולם לא נברא אלא הוא צל של הקב"ה והוא נעשה מצד חיוב כמו שאם יעמוד האדם נגד החמה יתחייב שיהיה צל מעצמו כך מעת שנמצא אלהותו יתברך אשר אין עת אל מציאותו מאותה שעה נעשה צל זה שהם שמים והארצות וכמו שהקב"ה חי וקיים לעד כך יהיה העולם לעולמי עולמים כי כל מה שברא כמו האדם ושאר בעלי חיים הוא כלה בסופו אבל הארץ שלא נבראת לא יבלה לעולם ומטעם זה כופרים בכל התורה כולה ובשכר ועונש כי התורה אומרת בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ והם אומרים שלא נברא ומדהא ליתא כל התורה ליתא ח"ו וגם אומרים שאין שכר ועונש כי בשלמא המודה שהעולם נברא מרצון הטוב של הקב"ה שעשה כן לבריותיו להטיב להם שיעבדו נעבדים לרב ודאי מודה שהעובד את השם יש לו שכר ולהכחיש הסברא הרעועה הזאת העולם אינו בחיוב שהוא צלו של הקב"ה מה עשה הקב"ה הניח צד צפון פרוץ ואם אמת שהעולם צלו של הקב"ה למה לא עשה צל גם בצד צפון אלא ודאי זה מורה שבראו מרצונו ומקום שרצה לבראת ברא ומקום שלא רצה לא ברא ונכון:
ויש לי דחייה אחרת לבא לעזרת ה' בגבורים שאם אמת שהעולם צלו של הקב"ה והוא בחיוב היה ראוי שיהיה הכל שמים או הכל ארץ כטבע האדם שעומד לפני החמה ומוליד צל אחר מגוון אחד ממין א' ג"כ היה ראוי להיות הצל הזה כולה משמים או מארץ או ממים לכן בראות שיש שמים ממין אחד וארץ ממין אחר וים ממין אחר מורה שהיא בריאה בכונה מכוונת ומה גם שחלק הבריאה שליש ים שליש מדבר שליש ישוב כדחז"ל ונודע גם זה אצלם ועוד אם הוא צל למה יש כוכבים ומזלות חמה ולבנה כי הצל מחייב היות דבר אחד בלבד ועוד שהעולם מהלך ת"ק שנים כדחז"ל ונודע גם זה אצלם ואם אמת שהעולם צלו נמצא שנותנין בו שיעור חלילה והם מה שבאו לומר שהעולם זה הוא צל מכח שאומרים כי אחר שהקב"ה הוא בלי שום שינוי וחסרון מזה יצא להם לומר שהעולם לא נברא כי מצד הבריאה בהכרח הוא לתלות בו כביכול איזהחסרון וזה דרכם כסל למו וטענתם כי אחרי שבריאת העולם הוא יותר טוב מן העדרו והוא טובה לבריות למה לא בראו אלפי אלפים שנה קודם כי כמו שלו כביכול אין עת וזמן למציאותו כך היה ראוי שיהיה עת הבריאה כן וא"ת שלא רצה אז להטיב או לא היה

יכול או שמתחילה לא עלה במחשבה לפניו אם כן בהכרח הוא לתלות בו חסרון שלא רצה להטיב או לא היה בעל יכולת ח"ו או שינוי ברצונו ואין ראוי לתלות בו חסרון כי כתיב אני ה' לא שניתי אלא ודאי מוטב הוא לומר שלא נברא העולם מלתלות בו איזה חסרון כו' ונמצא שכונת של אלו הוא כדי שלא לתת שום חסרון בהקב"ה כדפירשתי ולכן אומרים שהעולם הוא צלו ואדרבה יותר נכשלים בזה משום שמאחר שבעולם יש שיעור ואורו צלו נראה שנותנין בו שיעור ח"ו:

ועוד שאם הוא צל כסברתם נמצא שהעולם הוא בחיוב ואדרבה זהו חסרון אצלו היות העולם בחיוב והוא תחת החיוב ח"ו שבהיות שיצא העולם בחיוב ולא ברצונו ברא אח"כ בהיות האדם והבהמה ונמצא שהוא תחת החיוב חלילה ולכן לא בראו כי אם עכשיו מקרוב כשעלה ברצונו הפשוט לומר שהוא אדון הכל ומה שרוצה לעשות עושה ומה שאומרים הם יש"ו שבראות שבראו עכשיו נראה שיש שינוי ברצונו שבתחילה לא רצה להטיב ועכשיו רצה זה הטעות בא להם בעבור שרוצים להשוות דעתם לדעת הבורא שאם האדם יודע כל מה שיודע הקב"ה מה הפרש יש דעל זה אמר הקב"ה לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי בא ע"ז לומר שאם ישאלו האדם על דרכי שנראים קשים כמו בריאת העולם למה עכשיו ולא מקודם שנראה שינוי בי ח"ו על זה לא מחשבותי מחשבותיכם כדי שתדעו כונתי:

ונחזור לענין שהניח צד צפון ולא בנאו להכחיש סברות המינין שהעולם צלו של הקב"ה שאם העולם צלו למה לא ההציל גם בצד צפון כמו שפי' לעיל משם בעל עמודיה שבעה: אמנם לעד"ן לומר שהטעם שהניח צד צפון כדי שידעו שהוא ברא את העולם ולא עשה ענין אחר נראה שעשה ענין אחד שאגב חדא תרתי ללמוד שהוא אלוה וגם מאחר שהקב"ה עתיד לעתיד לבא לעשות שמים חדשים וארץ חדשה כדכתיב כי הנני בורא השמים חדשים והארץ החדשה ואפשר שיאמרו שהם שתי רשויות שניהם שוין בכח הבריאה וזה ברא העולם עד זמן קצוב כזה ועכשיו זה בורא עכשיו לכן מה עשה הקב"ה הניח מהבריאה האחד מקום א' בלי שום בריאה כדי לבנותו עכשיו כשבורא שמים חדשים וארץ חדשה להראות איך הוא שולט במה שהיה מקודם ונמצא שאדון אחד הוא ואם אמת שיש ב' רשויות ח"ו למה הניח הראשון מקום זה בלא בריאה כדי שיבא השני ויחזור לברוא העולם וגם אותו מקום שבצד צפון שנראה שיש לשני כח עוד לברוא אלא ודאי שהוא רשות אחד בלי שום שיתוף חי יחיד ומיוחד על כל המיוחדים באופן שצד צפון הוכחה וראיה גדולה שהעה"ז נברא ואינו כצל כמו שחשבו הכופרים ולכן בעלי הפלוסופיא האלהית קראו לרוח צפון רוח אלהים לפי שמצפון תפתח הרעה וכל הדינים

משם באים ומידת הדין נקרא אלהים וזהו רוח אלהים. ובעל עמודיה שבעה פי' שנקרא רוח אלהים לפי שהרוח הזה מורה על הקב"ה שהוא אלהים שהוא יגדור זה הרוח מה שאין יכולים לעשות שום אלוה ולפי דרכי נקרא רוח אלהים כי לעתיד כשיבנה שמים חדשים יתפרסם אז שהוא אלהים יחיד ומיוחד בלי שום שיתוף בהיות בונה צד צפון שהיא מהבריאה שמקודם ולכן נקרא רוח אלהים שעי"ז הרוח יתפרסם איך הוא אלהים חד יחיד ומיוחד לפי שאינו שווה באמיתות שם אלהים תקיף כי אם למי שהוא אחד באמת וא"ת מהיכן ידעו האומות בראיה ברורה שבצד צפון אינו יש בנין שלנו עדת ישראל דברי חכמינו נאמנים עלינו:

והנה הראי"י הביא מופת גדול על דברי חז"ל שמוכרח הוא שרוח צפון פתוחה והמופת ע"ז יורדי הים שהם עוברים אורחות ימים לכל צד שרוצה למזרח למערב לדרום אבל אם רוצה לעבור קו המישור מרוח מזרחית צפונית אל רוח מערבית צפונית אי אפשר לעבור להם דרך שם וכל זה יורה שהרוח הזה הוא פתוח ועיר פרוצה ואין חומה והרוחות רעות מתגברות והאניה תשבר ולפיכך מי שרוצה לעבור מרוח מזרחית צפונית אל רוח מערבית צפונית בהכרח הוא לו לסבב ג' רוחות כל קו המישור של מזרח וכל קו המישור של דרום וכל קו המישור של מערב ואם לא היה רוח צפונית פתוחה לא היו צריכים לסבב ג' רוחות אלא היה עובר ברוח אחד קו המישור של רוח צפונית לבד ע"כ. ובזה פי' בעל עמודיה שבעה פסוק יורדי היה באניות כו' המה ראו מעשה ה' יע"ש וגם מה שכתב בס' תורת העולה להרב הגדול בדורו ומופלג כמהר"ר משה איסרלש והוא ז"ל הביאו על ענין אחר אמנם הוא מופת על רוח צפון שהוא פתוח וז"ל השמש הולכת ומסבבת ג' רוחות לבד מזרח דרום מערב ובכל יום ויום חוזרת וסובבת כבתחילה זה יורה שאין לעולם אלא ג' רוחות האלה ורוח צפונית אין לה והוא פתוח ע"כ וזהו הטעם שמצד צפון הוא ב"ד של מעלה כנודע והטעם שב"ד של מעלה מצד צפון ולא מצד אחר מרוחות העולם משום שע"י צפון ניכר יכולתו ית' כי הוא הבורא ולכן כשיורד טוב מלמעלה לכל שואל דנין אותו שם אם הוא רשע מעכבים שם אותו הטוב כי למה הרשיע מאחר שהכיר גדולת האדון על ידי צד צפון כי הוא פתוח ומרד:

והנני מפרש מאמר שהבאתי לעיל משם פר"א הביאו הילקוט ירמיה בפ' מצפון תפתח הרעה וז"ל ד' רוחות נבראו בעולם פנת המזרח משם יוצא אור לעולם רוח פנת הדרום משם טללי ברכה יורדים לעולם רוח פנת המערב משם אוצרות שלג ואוצרות ברד וקור וחום ונשמים יוצאים לעולם רוח פנת הצפון בראו ולא גמרו שאמר כל מי שיאמר אני אלוה יבא ויגמור הפינה הזאת שהנחתי הה"ד נוטה צפון על תהו ושם הוא מדורן

של מזיקין ורוחות ושדין ומשם יורדין לעולם שנאמר מצפון תפתח הרעה עכ"ל נראה שאומרו רוח צפון בראו ולא גמרו כלו' גם זה הצד בראו שיהיה שם עליו רוח צפון שאם היה לא תהו ולא בהו איך שייך בו שם לומר רוח צפון ואיך שם מדור רוחין ושדין ולילין אחר שאין בו בריאה כלל:

אמנם הכונה שלעולם בראו ואינו בריאה בבריאת העולם שאנו רואים והניחו כמו שהוא לומר שכל מי שיאמר שהוא אלוה ילך ויגמור אותו כמו שאר רוחות העולם שיעשה צד צפון וטעם שעשאו מושב רוחין ושדין משום שהשדין והרוחין אינם שולטים כי אם במי שעובר רצון בורא שמים וארץ ואינו רוצה להכיר גדולתו ויכולתו שאם הוא היה מכיר לא היה מורד וע"י רוח צפון ניכר שהוא בעל היכולת אלוה על כל אלהים לכן יצאו משם רוחין ושדין להזיקו במקום שמרד ודוק:

ובזה יובן מאמר בילקוט וז"ל הרוחות עתידין להתווכח צפון אומר אני מביא את הגליות ורוח דרומית אומר אני מביא והקב"ה נותן שלום ביניהם ונושבות כאחד ע"כ. י"ל למה מתווכחים רוח דרום וצפון להביא לישראל יותר משאר רוחות אמנם בהיות שמרוח דרום טללי ברכה יורדים לעולם וטללים אינן נפסקין אע"פ שישראל אינם הגונים ח"ו ונמצא שהם גרמו חיותם של ישראל בגלות אפי בעת שחוטאים משום שהטל אינו נפסק ואע"פ שלא יהיה טל של ברכה מיהו מפסק לא פסיק והצלה פורתא איכא וכיון שהוא גרם בקיום ישראל בגלות שלא כלו לכן מעציר עכשיו להביאם ורוח צפון מתווכח עמו שהוא גרם שהכירו לבוראם ע"י שרוח צפון פתוח וידעו כי ה' בורא שמים וארץ ובהיות שהכירו על ידי שהוא בעל היכולת היו מקוים בגלותם לו שיושיעם ולא בעטו ולכן לי נאה להביאם והקב"ה משים שלום ביניהם ונושבות כאחד להביאם:

ויובן בזה מאמר שם בילקוט וז"ל עורי צפון עורי הגליות שהם נתונים בצפון ובואי תימן בארץ ישראל שהוא בדרום ד"א גוג יבא מן הצפין ויפול בדרום ד"א מלך המשיח יתעורר מן הצפון ויבנה בהמ"ק בדרום ע"כ הכונה עם מה שפי' יובן ואמר עורי צפון הגליות שהם נתונים בצפון דקשה הגליות בארבע פנות העולם הם ואיך אמר אלו הגליות הנתונים בצפון. אמנם הכונה שמצד צפון פתוח ומשם תפתח הרעה ושם מושב רוחין שידין לילית וישראל בגלות עברו על ראשם מים הזדונים וכולם נתעוררו מצד צפון שמשם הרעה לז"א עורי צפון אלו הגליות הנתונים בצפון כלומר שהיו נתונים בגלותם לקבל כל רעות הגלות שנתעוררו מצפון ואחר השלמת הגלות שמחייב צד צפון ובואי תימן בא"י כבתחילה. ד"א גוג יבא מן הצפון ויפול בדרום הכונה ידוע שגוג בא להלחם נגד ה' ונגד משיחו כדכתיב במזמור למה רגשו גוים כו' ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו

ובהיות שבא להלחם נגד השם כ"י הוא שמכחיש ביכולתו ויכחיש ענין צד צפון שלא השלימו כדי שידעו גדולתו וז"א עורי צפון זה גוג הבא מן הצפון כלו' בא בהכחשת ענין צפון או בסברא לומר שאלהיהם יכולים להשלימו ולכן באים להלחם עמו ונופל בדרום שיושב בשמים ישחק שיראה להם כי הבל המה מעשה תעתועים כמוהם יהיו עושיהם.
ד"א מלך המשיח יתעורר מן הצפון שידוע המלך המשיח בא להכיר לכל העולם כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד וה' ימלוך לעולם ועד וזהו ע"י ראיה שיראו בעיניהם איך שום בריה וע"ז של גוים יכלו לברוא צד צפון כי אם ה' אלהי השמים וז"א מלך המשיח יתעורר מן הצפון שבטענת צפון שהוא פתוח יתעורר להכיר הבריות להקב"ה:. ויובן גם בזה מאמר הובא שם בילקוט עורי צפון זה העולה שהיתה נשחטת בצפון ע"כ יש להבין למה העולה נשחטת בצפון אמנם בהיות שהעולה היה בא על הרהור הלב וכיון שצד צפון פתוח כדי שיכירו להקב"ה אולי חשב האדם מחשבות ע"ז לומר מי ראה זה והם דברים שחושב בלבו ואינו בפרסום כי אין לו מופת חותך לומר שא נו כן לכן העולה בצפון לכפר על המחשבה עוד יובן בזה מאמר בפסיקתא רבתי וז"ל עורי צפון ובואי תימן מכאן אתה אומר שהצדיקים אינן צריכים לא אפרסמון ולא כל מיני בשמים אלא רוח צפונית מרצפת וזולחת לפניהם כל מיני סמני ג"ע ע"כ בהיות שהצדיקים ידעו נאמנה שה' בורא שמים וארץ ורוח צפון יוכיח והמינין מכחישים זה והצדיקים נלאו בזה העולם להביא ראיות מופתיות וברורות כמ"ש לעיל משם הרי"א ז"ל לכן מדה כנגד מדה יבא טובתם ותענוגות' מצפון ממקום שלרשעים יוצא רע שמצפון תפתח הרעה כדרך השמש שעתיד הקב"ה להוציא לעת"ל שהצדיקים מתרפאים בו ורשעים בו נידונים כן בנדון זה ממקום שיוצא רע לרשעים שהוא מצד צפון משם יצמיח ישועה לצדיקים לעתיד שרוח צפונית זולחת לפניהם כל מיני סמני ג"ע:
ואלך למאמר המוצב בפתיחת הדרוש לדקדק למה מלך המשיח עתיד ליתן לאוה"ע מצות סוכה ולולב יותר משאר מצות ואי משום שהם מצות קלות שאין בהם חסרון כיס והלא יש כמה מצות אחרות שאין בהם חסרון כיס כשלוח הקן וכדומה אמנם יובן עם מ"ש שמלך המשיח בא לפרסם ולהודיע אלהותו ית' לכל העולם וזהו הכונה הנרמזת כאן בענין לולב וסוכה כי לולב רומז להקב"ה כדחז"ל במדרש חזית ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר דא קב"ה כפות תמרים דא הקב"ה שהלולב רמז לעץ החיים עמודא דאמצעיתא והסוכה רומז לשכינה שהיא סוכת דוד הנופלת וז"א עתיד מלך המשיח לתת לאוה"ע שני מצות לולב וסוכה כלומר להודיע להם ענין האלהות קב"ה ושכינתיה שהם רמוזים ללולב וסוכה כי אז ידעו כולם לקרוא בשם ה':

אמנם ישראל כולם למדים תורה מהקב"ה שנאמר וכל בניך למודי ה' הכונה בזה כי לא"ה צריך מלך המשית לפרסם האלהות כאברהם אע"ה אמנם ישראל כבר הם למודים מה' ובאמצעות התור' הם מכירים להקב"ה קרוב לזמן הגאולה כאומר בזוה"ק שבדרא דמשיחא יתפרסם האלהות וידעו בראיות כל התורה ודברי חז"ל וזהו להם לאות ולמופת אבל לא"ה צריך מלך המשיח לעשות אותות ומופתים בקבלת האלהות כדרך שעשה משה לישראל בצאתם ממצרים שאז לא היה תורה כי עתה שיש תורה ראיות התורה הם אותיות ומופתים לישראל אכי"ר. אליהו הכהן:

פרק כז

סור מרע

שישתדל האדם לסור מדבר שנמשך ממנה איסור או דבר רע או נזק וכדומה.

בפ' חלק דק"ה ע"ב אמר ר"ש בר נחמני מ"ד נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא טובה קללה שקילל אחיה השילוני כו' אבל בלעם הרשע ברכם כארז אינו עומד במקום מים ושרשיו מועטים ואין גזעו מחליף כו':

כתיב בתורה לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו וטעם הדבר ע"ד הפשט כתבו המפ' משום צער ב"ח לפי שהשור מעלה גרה ודומה לחמור שאוכל השור בראות תנועת פיו ומצטער. טעם ב' שאין כח שניהם שוין ונמצא שמצטער אחד מהם טעם ג' הוא מה שפי' בפירוש על התורה משום שכל היוצא מן הטמא טמא וכיון שמרגילין שור בחמור יבואו זה על זה ותלד החמורתא שם בשדה בלי ידיעת הבעלים ובראותם דמות שור יבואו לאוכלו. טעם ד' כתיב הא לכם זרע ורוב תבואות בכח שור ואין ראוי שהזרע הבא מן ה"א שהיא אות משמו של הקב"ה שיבא מכח החמור שהוא טמא. טעם ה' כתבו הקדמונים ז"ל לפי ששור הוא בכסא ואין ראוי לייחד עמו חמור כדי שלא לערב טומאה בטהרה כדי שלא יהיה כח בטומאה ממה שיונק מן הקדושה:

ובזה הבוא נבוא לביאור מאמר בתנחומא פרשת וישלח וז"ל הלך שכם אצל יעקב א"ל הרבו עלי מאד מהר ומתן אני יודע שאברהם זקנך היה נשיא ואני נשיא הארץ א"ל לא נשיא נקרא כי אם שור שנא' ואל הבקר רץ אברהם ורב תבואות בכח שור ואתה חמור ואי אפשר לחמור לחרוש בשור עכ"ל:

והנה מאמר זה לכאורה הוא מכחיש הידוע באומרו לא נשיא נקרא שהרי כתיב נשיא אלהים אתה בתוכנו ועוד על הראיה שמביא שנקרא שור בעבור שאמר ואל הבקר רץ

אברהם שהוא דבר רחוק מן השכל ועוד אילו יצוייר שנקרא שור לא מפני זה לא נקרא נשיא:

ובעל עמודיה שבעה בעמוד ברית אברה' פי' מאמר זה וזהו כללות דבריו בקיצור נמרץ כתב בעל ברית אברהם ז"ל כשרץ אברהם אחר הבקר נדמה רפאל כדמות שור עד שהוליכו עד מערת המכפלה שהית' סתומה מעיני בני אדם מאדה"ר ועד עכשיו וכיון שראה אותה אברהם מאז נתעורר עליה באופן שבעבור רפאל שנדמה לו כשור וגילה אותה לו בא לקנותה וקראו לו בני חת נשיא וזהו כונת המאמר לא נשיא נקרא כי אם שור כלומר לא נקרא אברהם נשיא שקראו אותו בני חת נשיא אלהים אתה בתוכנו כי אם בעבור השור שהוא רפאל שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ואז היה המעשה הזה של רפאל כו':

אמנם לע"ד נראה לפרש כונת המאמר על פשוטו והכונה ששכם אמר אברהם זקנך נקרא נשיא וענה יעקב ואמר לא נשיא נקרא כי אם שור כלומר לא נשיא בלבד נקרא כי אם שור כי גם שור נקרא שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ומי הוא שרץ אחר הבקרים כי אם אברהם וכיון שרץ אחר הבקר נקרא שור וכיון שהוא שור מצד הקדושה ואתה חמור מצד הטומאה אי אפשר לחרוש בשור ובחמור יחדיו דזיל בתר טעמאשצוה הקב"ה כן כדי שלא לערבב קדושה בטומאה וא"כ אין ראוי להתחתן בך:

עוד יש לפרש בדרך דרש ששכם נקרא חוי והוא מלשון חויא שהוא הנחש והוא נשיא הארץ שהנחש עפר לחמו וידוע מאמר חז"ל בב"ק דכל מי שאינו כורע במודים אחר שבע שנים נעשה שדרו נחש וידוע שכל שאינו כורע במודים הוא מסבת גאוה שיש בו. ולכן שכם בן חמור החוי היה גאה ומתגאה בנשיאותו ואמר ליעקב אני נשיא והוא דרך גאות וזקנך נשיא וכונתו להביאם אל הטומאה ואמר ובהיות שאני נשיא והוא נשיא נאה לנשיא להתחבר עם הנשיא ואמר לו יעקב לא נשיא נקרא להתגאות בנשיאותו כדי שאתה יכול לשלוט בו לעשות שדרו נחש שכיון שנשיאותו לא היה מצד גאוה היה כורע במודים כדין וכהלכה לפי שלא נשיא נקרא להתגאות כי אם שור שפל מוכן לעבודתו דכתיב ורב תבואות בכח שור ולא חמור גאה כמוך שהחמור באיזה ממשלה מועטת שנותנין לו מיד מתנאה כמשל שהביאו חז"ל שהניחו לחמור למוכס ונתגאה כל כך עד שנתגאה ליקח מכס מן האריה שהוא מלך והרגו כו' ומאחר שהוא שור מוכן לעבודת בעליו כן הוא לעבודת קונו וכורע במודים ומשתחוה לפניו ואתה חמור גאה חויא של ארץ אין אתה יכול לשלוט בו דכתיב לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו:

ואפשר שיהיה טעם המצוה הזאת לעשות גדר הרחקת הגאוה בכל מה שאפשר שלא יתחברו שור בחמור בהיות השור שפל מוכן לעבודה בכל כחו ורצונו שנאמר ורב תבואות בכח שור בכחו דייקא בכחו וברצונו משא"כ החמור גאה כדפירשתי:

וכיון דאתא לידן אפרש טעם נכון דלמה מסר הקב"ה מערת המכפלה ביד עפרון החתי איש רע ובליעל נבהל להון רע עין עד שחיסר לו הקב"ה וי"ו משמו עפרן כתיב ושיבא אברהם לקנות מיד האיש הרע הזה ועוד להבין למה חיסר הקב"ה וי"ו משמו ולא אות אחר. ועוד מאחר שחיסר הוי"ו משמו וקראו עפרן למה חוזר וקורא לו עפרון בוי"ו אמנם יובן עפמ"ש חכמי האמת שעפרן הוא שר העפר שכשם שיש שר למעלה כנגדו יש למטה אם מצד הקדושה אם מצד הטומאה וכנגד שר העפר שהוא על הקברות שיש מלאך למעלה היה עפרון למטה ולכן בהיות שהסית הנחש לחוה וחוה לאדם נתקלל אדם כי עפר אתה ואל עפר תשוב ונמסר ביד הנחש כי עפר לחמו שהוא נחש הקדמוני הוא שטן הוא יצה"ר ובהיות ששמע לקולו נמסר בידו ולכן כנגדו ג"כ למטה נמסר בידו אחרי מותו ולכן היה מערת המכפלה ששם אדם קבור ששב לעפר ביד עפרון שר העפר לפי שכיון שנמסר ביד הקליפה של מעלה נמסר ג"כ למטה ובא אברהם לקנות המערה מידו כדי לפדות לאדם ולחוה מיד הקליפה שר העפר לפי שאברהם בא לתקן נפשו של אדה"ר ויצחק הרוח ויעקב הנשמה כדאיתא בזה"ק ובהיות שבא אברהם והתחיל בתיקונו מיד פדאו מיד צר וכיון שלקח אברהם המערה חיסר הקב"ה וי"ו משמו של עפרון שהוי"ו הוא עץ החיים והיה גולה וסורה תחת ממשלתו שמיד כשחטא אדם התחיל הסתלקות השכינה מן התחחונים כאומרם ז"ל עד שבאו שבעה דורות של רשעים וסילקה על שבעה רקיעים וכנגדם באו שבעה צדיקים אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה ובנה בית לשמו והחזירה למטה ולכן בהיות אברהם מתחיל בתיקונו נלקח הוי"ו מעפרן שר העפר והטעם שחזר וקראו עפרון משום שתיקונו של אברהם לא עלה בידו משום שהיה לו ישמעאל וכן יצחק בעשו ויעקב שנשא שתי אחיות ואין תשלום תיקונו עד מלך המשיח שאז בלע המות לנצח ויהיו כמו שחשב הקב"ה בראשונה אני אמרתי אלהים אתם ועיין במדרש אליהו בדרוש תיקון העולם ויראו עיניך נפלאות ה' בדרוש שחיברתי בענין ראשי הדורות שהשתדלו לתקן עון אדה"ר:

ובזה יובן כונת פסוק ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה על פני ממרא היא חברון בארץ כנען. ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם לאחוזת קבר מאת בני חת דיש לדקדק מאי ואחרי כן ובזוה"ק הרגיש בזה. ועוד יש לדקדק אומרו ויקם השדה כו' ועוד אומרו בני חת אך למותר דהא ידעינן דמאת בני חת קנאה. אמנם

הכונה יובן עם מה שפירשנו שאברהם התחול בתיקון אדה"ר ופדאו מיד צר מיד עפרון ולכן אמר ואחרי כן כלומר אחר שהשלים התיקון מה שהיה נוגע לו לעשות אחרי כן קבר לשרה ואז שהתחיל בתיקון אז ויקם השדה והמערה כלומר היה קימה לשדה ולמערה אשר בו לאברהם כלומר בעבור אברהם שעשה תיקון ונתנה לאחוזת קבר לקדושים ופדאה מאת הטומאה מאת בני חת:

ובאופן אחר יש לפרש אומרו ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו מצאתי בקול יהודה משם מדרש שביום שמתה שרה מתה בכל בתה כדחז"ל בת היתה לאברהם ובכל שמה ועיין בפירוש הפרשיות שחברתי שפירשתי בזה הפסוק ויבא אברהם לספוד לשרה גם ידוע שקניית המערה היה לקבור לשרה דוקא ואחר לא היה יכול להיות קבור שם כי אם ד' זוגות כנודע באופן שבכל בת אברהם נקברה בחוץ לז"א ואחרי כן אשר השלים אברהם לקבור לבכל בחוץ קבר לשרה אל מערת המכפלה:

ובזה מתיישב מ"ש בני חת לאברהם במבחר קברינו קבור את מתיך ופירש"י ז"ל מתים הרבה וק"ט דרך ארץ לומר לאדם שמת לו מת קנה מקום למתי אחרים או אנו נותנים לך מקום גם למתים אחרים אמנם יובן עם האמור שבהיות שביום שמתה שרה מתה בכל בתה ונמצא שהיו לאברהם ב' מתים לפניו לזה אמרו במבחר קברינו קבור את מתיך מתים הרבה מיעוט רבים שנים שהן שרה ובכל:

ונחזור לענין הרחקת הנזק שכן תמצא בתורה שמזכיר ענייינים רבים מאברהם ומיעקב משא"כ ענייני יצחק שהם מועטים בשנים ובג' מקומות וצריך להבין למה. אמנם הרמז בזה משום הרחקת הנזק לפי שהעולם מתנהג במדת החסד ובמדת הרחמים ולכן אברהם ויעקב שהם רחמים וחסד מוזכרים ומפורסמים בכל מקום משא"כ יצחק שהוא דין דכתיב ופחד יצחק ולכן הוא נעלם:

ובזה יובן בעצם למה יצחק היה בסופו עני עד דכדוכה של עניות כמ"ש הראב"ע בפרשת תולדות וז"ל ואין לחפש למה חיסר הקב"ה מיצחק ממון כי עמקו מחשבות ה' ואין כח באדם להבינם וע"ש באורך:

אבל לעד"ן שבהיות שמדה"ד בעוה"ז מתגרה בישראל והם דחופים ומטורפים אמנם בביאת הגואל יעלו מעלה מעלה ויתגברו על הדין ולכן לרמוז לזה העני הקב"ה ליצחק שהוא דין בסוף ימיו לרמוז שבסוף הדין לא ישלוט בישראל ויתגברו ויהיו מתנהגים בחסד וברחמים בלבד ולא ישלוט עליהם דין כלל וכל לשון תקום עמהם למשפט תרשיעי ויהיה עונה אמן בע"כ והדין יתהפך עליהם לרחמים שכן בסופו נהנה יצחק מיעקב והאכילו וברכו יצחק ויצא עשו בפחי נפש. ובזה יובן פסוק ברצות ה' דרכי איש

גם אויביו ישלים אתו הכונה שמדה"ד עכשיו ידו על העליונה אמנם ברצות ה' דרכי איש שהם ישראל גם אויביו ישלים אתו שאפילו המקטריגים נעשים אוהבים וכדרך אומרם ז"ל גבי מרע"ה כשעלה למרום רצו מה"ש לפגוע בו וכשעזרו הקב"ה ונצח להם נעשו כולם אוהבים שלו ונתנו לו מתנות ואף מלאך המות נתן לו הקטורת וזהו ברצות ה' דרכי איש ואין איש אלא משה שנאמר והאיש משה עניו מאד גם אויביו שהיו המלאכים וכ"ש מה"ש השלימו עמו:

עי"ל ידוע שמדת הצדיק להטיב עם טובים ורעים וברצות ה' דרכי איש שהוא הצדיק שמטיב לו הקב"ה גם אויבויישלים אתו וזן אותם ומפרנס ואינו נוקם ונוטר על מה שהרשיעו עמו:

עי"ל שמלת אויביו חוזר לאויבי השם וידוע כשיש צדיק אחד בדור בעבורו משפיע הקב"ה לכולם וכולם נזונים בזכותו לז"א ברצות ה' דרכי איש שהוא הצדיק שיש בדור שרצה הקב"ה במעשיו גם אויביו של הקב"ה ישלים אתו שבעבורו ובזכותו משפיע מטובו ומטיב עם כולם כדרך כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין:

עי"ל כשעושה הקב"ה שדרכיו של צדיק יהיו רצויות לבריות שמטיל מוראו עליהם מה עושה אז הצדיק שגם אויביו של הקב"ה שהם הרשעים ישלים אתו כלומר משתדל להחזירם למוטב ועושה שלום בינם ובין המקום. עי"ל שחז"ל דרשו פסוק זה על דוד עם אבנר כשראה אבנר שהקב"ה היה עם דוד אעפ"י שבתחילה היה אויב שלו השלים עמו. אבל נוכל לפרשו על ריב"ל שא"ל הקב"ה למה"מ לך ועשה רצונו כו' ונמצא שברצות ה' דרכי איש גם איויביו שהוא השטן וסייעתו השלים עמו:

ואגב גררא אדרוש כל גמים שבספר משלי. ונתחיל מזה כיון שאנו עסוקים בו. שער גם זו לטוב. א ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו ידוע שההפרש שיש בין שונא לאויב שאויב הוא בחנם בלי שום סיבה כדכתיב צוד צדוני כציפור אויבי חנם ושונא הוא בעבור איזה סיבה וכדחז"ל שונא ישראל ולא שונא גוי כו' וכגון שראה בו דבר עבירה לזה אמר ברצות ה' דרכי איש לא מבעיא השונאים שמשלימים אתו שבראותם שהקב"ה עמו ודרכיו רצוים לפניו משלימים אתו משום שהם שנאו אותו משום איזה סיבה וכיון שנתבטל הסיבה בראותם שה' עמו נתבטל המסובב והשלימו עמו אלא שגם האויביו שהיו אויבים חנם שלא היה הדבר תלוי בשום דבר ובהיות כן ראוי שיהיו אויבים לעולם מאחר שאין הדבר תלוי בסיבה כדי לומר כיון שנתבטל הדבר יתבטל האיבה גם אלו ישלימו אתו בהיות דרכי האיש הזה רצוים למקום:

עי"ל שדרך המוסר שאדם ששונא לאחד כל אוהביו של זה האיש אין מדברים עם זה ששנאו משום שאם ידברו עמו נראה שאין להם חיבה גמורה עמו בהיות שאין מקפידים על כבודו בראות שמדברים עם זה שקללו. וכדרך שפירשו המפרשים ז"ל בפסוק שאמר דוד על אויבי השם תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי שמאחר שהיו אויביך שנאתי אותם בעבור כבודך כאילו היו אויבים שלי ממש ולזה אמר כאן ברצות ה' דרכי איש לא מבעיא שאותם שלא שנאו אותו אלא מסבה שנגע בכבוד חברו שמשלימים אתו משום שכפי האמת לא היה להם עמו כלום אלא אפילו האויבים ממש שהיו אותם שעשו עמו המחלוקת שמשלימים עמו ודוק:

ב גם אני באידכם אשחק אלעג בבא פחדכה הכונה הקב"ה לא יחפוץ במות המת ולא חדי קב"ה במפלתם של רשעים אמנם אם לרשעים אמר אלהים תשובו לתוכחתי הנה אביעה לכם רוחי אודיעה דברי אתכם ומזהיר להם מאד מאד והם מקשים את ערפם כפרעה וכדומה אז יושב בשמים ישחק וז"א גם אני באידכם אשחק כלומר לרשעים הללו אשר הזהרתי להם כמה וכמה והם לא אבו לעצתי אז גם אני לא מבעיא שישמחו המקטריגים אלא שגם אני באידכם אלעג לפי שהרשעים מהפכים מה"ר למה"ד:

ג גם בשחוק יכאב לב ואחריתה שמחה תוגה. יובן בדחז"ל (ברכות פ"ה דל"א ע"א) אסור לאדם שימלא שחוק פיהו בעוה"ז וכל מי שאינו דואג על חרבן הבית אינו רואה בשמחתה לז"א גם בשחוקלא מבעיא כשאדם דואג שיכאב הלב אלא שגם בשחוק יכאב הלב לפי שהלב יודע עתידות וכיון שזה שוחק יודע הלב שאחרית זה השחוק שמחה תוגה לפי שבסוף אינו רואה בשמחת. הבנים ונמצא שגם בשחוק עצמו יכאב לב או כשאדם עושה עבירה ומשמח הלב יכאב שיודע שאחריתו שמחה תוגה לפי שאחריתו מרה כלענה. או אפשר שידוע שפעמים שאדם שוחק בפני האויב מסבת יראה כדי להראות לו פנים ולזה אמר שגם בשחוק יכאב לב דלא מבעיא מדאגה שיכאב אלא שגם בשחוק לפי שאחריתו שמחה תוגה שאלולי שלא יפגע בו כדי לשחוק להציל:

ד גם לרעהו ישנא רש ואוהבי עשיר רבים הכונה לא מבעיא שכל מי שהוא עשיר שונא לרש אלא גם לרעהו ישנא רש שהרש שונא לרש כמותו כדרך שדרשו ז"ל למה תכה רעך רשע כמותך:

עי"ל לא מבעיא שהקרובים שונאים אותו מסבת ששואל מהם תמיד ומטריחם אלא שהעשיר שונא לרעהו אע"פ שאינו עני בהיותו אהוב של עני. עי"ל דלא מבעיא ששונא לעני אלא אפילו לקרובו של עני אע"פ שהוא עשיר שונאים אותו כדי שלא יהיה מרדף אמרים זה העשיר קרובו של עני לאחרים שיתנו לו:

ה כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה הכונה לא מבעיא הצדיק שהוא מוכן ליום רעה כדי שילך כפרה על הדור אלא שגם הרשע מוכן לרעה שאם אין חוזרים במיתת הצדיק גם הם הולכים וכדחז"ל (ב"ק ד"ם ע"א) כי תצא אש כו' כשבא רעה לעולם מתחיל מן הצדיקים והטעם כדי שלא יראה ברעה כו' ועיין בדרושים של מעלה שפירשתי בפסוק זה:

ו מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ה' גם שניהם לא מבעיא שתועבת ה' להצדיק רשע ולהרשיע צדיק אלא גם מרשיע רשע ומרשיע צדיק שעושה חצי רע או מצדיק רשע ומצדיק צדיק גם זה תועבת ה' אע"פ שמצדיק הצדיק כיון שעושה רע בהצדיק הרשע ועיין לעיל בדרושים דלעיל שהארכתי בזה:

ז גם ענוש לצדיק לא טוב להכות נדיבים עלי יושר פסוק זה משמע לתרין אנפין שאחרים שמענישים לצדיק לא טוב שאין ראוי לצדיק שיענישו לשום אדם ולזה הטיל מלת גם לומר לא מבעיא שענוש אחרים לצדיק ולהכות נדיבים אפילו עלי יושר לא טוב כלומר אפילו שהם ראוים לעונש בעבור איזה סיבה מ"מ אין ראוי להענישם שדין ת"ח לחוד כדרך מאמרם ז"ל אם ראית ת"ח שעשה עבירה בלילה אל תהרהר אחריו כו' אלא שגם הצדיק ענוש לאחרים לא טוב כאומרם ז"ל (ברכות ד"ז ע"א) גבי ריב"ל שנטל תרנגול לכוון השעה כדי לקלל ולא הניחו לו מן השמים עי"ל לא מבעיא שאין ראוי לשום אדם שיענישו לחברו ושיהיה מוחל ועובר על פשע אלא אפילו הצדיק שראוי שיהיה נוקם ונוטר כאומרם ז"ל (יומא פ"ב דכ"ג ע"א) כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח עכ"ז לא טוב שיענישו. עי"ל לא מבעיא שאינו טוב שיעשה דבר גדול אלא אפילו עונש קל לא טוב:

ח גם אלה לחכמים הכר פנים במשפט בל טוב קשה דבל טוב משמע לא טוב ולא רע והכרת פנים במשפט עובר בלאו דלא תכירו פנים במשפט ואפ"ל דהכר פנים במשפט שאמר כאן ר"ל שאין רשאי לדיין לדון בחכמת הפרצוף בלא עדים ולזה אמר בל טוב שאם עשה כן לא טוב עשה אמנם לא עבר בלאו א עי"ל שאם בא אחד לפני הדיין והוא מארץ רחוקה שזמן מה שלא ראה אותו ועכשיו בראות אותו בפעם ראשונה בבואו לפניו לדין אל יכירהו שאפשר שיסתם טענות של חבירו ולזה אמר לא מבעיא שהכרת לחבירו שבא מעיר אחר שאין טוב לדיין שיעשה כן שמא יסתם טענת בעל דין חבירו של זה אלא אפילו הכר פנים שהיא החלוקה ראשונה לדון בחכמת הפרצוף אע"פ דלא שייך שם סתום שום טענה לאלזה ולא לזה שאינו טוב ועיין בפסוק זה כמה פנים שפירשתי בפירוש הפרשיות בפ' דברים:

ט אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה הכונה לא מבעיא שהעולם יחזיקו לך כשוטה כראותם לך מדבר עמו אלא שגם את בעצמך כיון שאתה מרגיל עמו להשיב על דבריו תדמה בעצמך שאתה שוה לו והוא כמותך וזהו תשוה לו גם אתה ודוק:

י גם אויל מחריש חכם יחשב אטם שפתיו נבון פשט הענין לא מבעיא כל אדם יחריש חכם יחשב אלא אפילו אויל אמנם י"ל לא מבעיא אויל שנתיישב דעתו שחכם יחשב אע"פ שאינו חכם עם כל זה יחשב לחכם בערך ממה שהיה מקודם אלא שאפי' בעת אולתו אם יחריש חכם יחשב:

יא מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה הכונה מי שמסיר אזנו משמוע תורה לא מבעיא ששאר מצות שעושה הם תועבה משום שהתלמוד מביא לידי מעשה וכיון שהוא הסיר עצמו מן התלמוד כל מה שהוא עושה ממצות הוא טעיות דלא ע"ה חסיד ונמצא שכל מה שעושה ממצות הם תועבה שאינו עושה אותן כי אם להחגאות והראיה לזה שתמיד מסיר אזנו משמוע תורה אלא שגם תפלתו תועבה שאף על פי שבתפלתו אומר סלח לנו אבינו כי חטאנו כו' השיבנו אבינו לתורתך שנראה שחוזר בתשובה אינו אלא כי אם הרגל דברים שהם שגורות בפיו וכי יחנן קולו אין להאמין בו שהרי תמיד חוזר ומסיר אנו משמוע תורה:

עי"ל מסיר אזנו משמוע תורה לא מבעיא שהוא בעצמו הוא תועבה אלא גם תפלת השבח לשבח להקב"ה עכ"ז תועבה לפי שאין לבו ומעשיו שוין שהרי הוא מסיר אזנו משמוע תורה שהוא עיקר הכל ובאמצעות התורה אדם מכיר להקב"ה ואיך הוא בא עכשיו להתפלל לפניו:

יב בבוא רשע בא גם בוז ועם קלון חרפה ידוע מאמרם ז"ל בפסוק את אביה היא מחללת כו' שאומרים ארור מי שזו ילד ארור מי שזו גדל לזה אמר בבוא רשע בא גם בוז הכונה בבוא הרשע לעולם לא מבעיא שנמשך רע מביאתו לפי שהעולם נידון אחר הרוב ואפשר שיהיה זה מכריע לכף חובה הנמצא מביאתו נמשכת רע לעולם אלא שבא גם בוז לאביו ולאמו שאומרי' כולם פה אחד ארור שזה ילד ארור שזה גדל כו' ונמצא שעם קלון חרפה שמלבד הקלון שיש לאביו ולאמו בהיות הבן רשע גם יש חרפה שמחרפים ואומרים ארור מי שזה ילד כו':

יג גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית לא מבעיא המתרפה במלאכת שמים אלא גם המתרפה במלאכתו שהוא עצל חבר הוא לבעל משחית שמאחר שמתרפה במלאכה סופו שמתחבר עם הרשע ללסטם את הבריות לפי שהעצלות מביא אותו לעניות והעניות מביא לעמוד בפרשת דרכים:

עי"ל לא מבעיא המתרפה במלאכת שמים שהוא חבר לבעל משחית שהוא השטן כדרך ואנכי בראתי משחית לחבל ובהיות זה רפוי ממלאכת שמים נמשך רע לעולם בעבורו ונמצא שגם הוא משחית לעולם כשטן אלא אפילו המתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית שהוא השטן לפי שכיון שהוא בטל ממלאכה בא לידי שעמוס והרהורים רעים וגורם נזק לעולם כו':

יד גם בלא דעת נפש לא טוב ואץ ברגלים חוטא הכונה לא מבעיא החוטא בדעתו במזיד שאותו נפש לא טוב אלא אפילו שחטא בלא דעת בשוגג גם אותו הנפש לא טוב מאחר שבא תקלה על ידו:

עי"ל לא מבעיא נפש החוטאת שאינה טובה אלא גם נפש בלא דעת שהוא אדם שאינו מיושב גם זה נפש לא טוב שחבלת נפשו מביא אותו לזה וסימנא מילתא שבהיות בלא דעת דע שהנפש לא טוב:

טו טמן עצל ידו בצלחת גם אל פיהו לא ישיבנה לא מבעיא שאינומוציא ידו מהצלחת לעשות שום מלאכה אלא גם אל פיהו כדי לאכול שאם אינו אוכל מת עכ"ז לא ישיבנה זהו נראה הפשט:

עי"ל ונקדים לדקדק שבאומרו גם אל פיהו לא ישיבנה משמע שתחלה היה ידו בפיהו וצריך להבין למה צורך היה ידו בפיהו אמנם נוכל לומר שהטעם שהעצל טומן ידו בצלחת הוא מפני הקור והצינה וקודם שטמן ידו בצלחת כבר קדם מקודם לחמם ידו בהבל פיו ולזה אמר גם אל פיהו לא ישיבנה שעכשיו יבא היטב מלת ישיבנה משום שמקודם כבר היה ידו בפיהו לז"א לא מבעיא שכשהעצל טומן ידו בצלחת שאינו מסירה משם לעשות שום דבר עמה אלא שגם אל פיהו שיכול לחממה בהבל פיו עכ"ז לא ישיבנה מסבת העצלות אע"פ שיודע שגם בפיו יכול לחממה:

טז אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם יובן (בדחז"ל בתרא פ"ה דפ"ט ע"ב) שאסור לאדם שיניח אבן ואיפה חסרה בחנותו ואע"פ שאינו שוקל ומודד עמהם ופירשו חז"ל שלא יאמר האדם הניח אבן חסרה בחנותי כדי שאם יפציר אחד ליקח פחות מן השער הקצוב אני שוקל עמה כדי שיבא החשבון כפי שער הקצוב גם זה אסור לפי שגונב דעת חבירו ומרגיל עצמו לגנוב כו' ע"כ. ועם זה יובן מ"ש אבן ואבן איפה ואיפה טעם הכפל לרמוז על אבן והאיפה השלמה והחסרה אמר תועבת ה' גם שניהם לא מבעיא החסרה אלא גם השלמה תועבת מאחר שמודד ושוקל לפעמים בחסרה אע"פ שהוא כדרך שפירשתי שאינו גונב אף על פי ששוקל בחסרה:

יז אטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה הכונה אע"פ דכתיב פוקד עון אבות על בנים שהבנים סובלים עון אביהם כדכתיב אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו עכ"ז בענין הצדקה מי שאטם אזנו מזעקת דל לא מבעיא שבניו יבואו למדה זאת של עניות בעון אביהם כדרך פוקד עון אבות על בנים אלא שגם הוא יקרא ולא יענה שגם הוא יבא לזאת המדה שאינה כשאר עבירות שכיון שנפקדים הבנים הם נצולים אלא בענין הצדקה הוא ובניו יבאו לזאת המדה אם הטו אזנם לצעקת דל כו':

יח גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו הכונה לא מבעיא אם הנער עושה דברים רעים שניכר מה שיהיה בסופו כדברי חז"ל בוצין בוצין דמקטפי ידוע ואין לומר עדיין הוא נער ולא איכפת אם עושה דברים רעים דע כיון שמתחיל ברע תחילתו מוכיח על סופו אלא במעלליו הטובים שעושה גם בזה יתנכר מה יהיה בסופו אם זך ואם ישר פעלו שאם אותם המעשים שעושה אעפ"י שהם טובים אם הם דרך קנטור מרה היא באחריתו אזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם פרשתיהו במקום אחר. יט חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה יש לפרש חנוך הוא נער מטרו"ן שר הפנים והכונה חנוך הנער על פי דרכו של הקב"ה נוהג גם כי יזקין לא יסור ממנה זו המעלה ואמר יזקין משום שבו שייך זקנה כדחז"ל (פ"ק דיבמות די"ו ע"ב ועיין בתוס' שם) נער הייתי גם זקנתי שר העולם אמרו:

אמנם כפי פשט הפסוק חנוך לנער על פי דרכו של הקב"ה ואל תאמר עדיין הוא נער ולא אכפת כלום עושה רע לפי שההרגל נעשה לו טבע שני לכן חנוך אותו מקטנותו על פי דרכו של הקב"ה גם כי יזקין לא יסור ממנו:

אמנם כפי פשוטו כי על פי דרכו חוזר לנער יש לפרשו על דרך שאמרו ז"ל דבבא מציעא פ' אלו מציאות דכ"ט ע"ב אמר רבי יוחנן מי שהניח לו אביו ממון הרוצה לאבדן ילבש בכלי פשתן וישתמש בכלי זכוכית שהכונה בזה כמו שפירש רש"י ז"ל שלא ירגיל אדם בכך שהעושה אלו מאבד מהר הון רב ע"כ ובדרך הזה אמר שלמה הע"ה חנוך לנער על פי דרכו ודעכי גם שיזקין לא יסור ממנו והכונה שלא ירגילהו עפ"י דרכו בעודו נער. ועכשיו א"ש לא מבעיא כלומר אם חנכת לנער בעודו נער עפ"י דרכו לא מבעיא שבעודו איש בתוקפו וגבורתו שלא ישוב למוטב כיון שהרגיל מקטנותו אלא גם כי יזקין אעפ"י שאין בו שום כח לעשות רע עכ"ז לא יסור ממנו שכיון שהרגיל כ"כ ברע נעשה לו טבע ונראה לו כהיתר:

כ בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני הכונה פעמים שיש שמחה בלבו של אדם ואינו מורה השמחה שבלבו לאחרים בהיות שאינו ברור אצלו שאם אותה שמחה אמתית

וראוי לשמוח עליה ולכן השמחה טמונה בלבו ואינו מורה פנים צוחקות אמנם אם זאת השמחה היא על דבר תורה או מצוה שאז ברור לו שהכל מודים שראוי לשמחה אז מורה השמחת לבו לפנים באופן שיכירו בו שהוא שמח:

לזה אמר בני אם חכם לבך ישמח לבי כלומר לא מבעיא שישמח לבי כדרך הלב שמשמח על איזה דבר קל של שמחה וכ"ש בשמחה כזאת אלא גם אני כשאתה חכם כי השמחה אני מורה אותה לפנים שמתנועת גופי יכירו שאני שמח וזהו גם אני ונכון ודוק. כא עין רואה ואוזן שומעת ה' עשה גם שניהם כפי הפשט נראה לפרש שאמר ה' עשה גם שניהם כדי שלא יאמרו שיש שני רשויות וכל אחד ברא עין אחד לפי שהיה מספיק בעין אחד לזה אמר ה' עשה גם שניהם והטעם שברא הקב"ה שני עינים באדם מצד החסד והרחמים ועכשיו א"ש מלת גם לא מבעיא שאפי' עין אחת אם היה בורא לאדם היה חסד וכ"ש שברא בו שני עינים:

עי"ל גם מרבה לשתי אזנים ולא מבעיא שעשה חסד עמו במה שברא בו שתי עינים שצריכות הרבה לאדם אלא שברא בו גם שתי אזנים:

כב גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה פשט הדבר שמלבד המשלים האמורים לעיל שהם של שלמה גם אלה וקשה דהיל"ל ואלה משלי שלמה כו' דמוסיף על הראשונים:

אמנם לעד"ן הטיל מלת גם לרמוז לנו חידוש גדול שידוע שקודם שבא שלמה היתה התורה כקופה בלי אזנים עד שבא שלמה ועשה אזנים לתורה שהם המשלים כדחז"ל (עירובין פ"ב דנ"א ע"ב) נמצא שאחר שבא שלמה הע"ה נתחכמו כולם לעשות משלים כל אחד כפי כחו כדי להבין הדבר ולזה אמר כאן גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה כלומר לא מבעיא המשלים שטרח בהם שלמה שנקראים על שמו אלא גם כל המשלים אשר חידשו אנשי חזקיה בהעתקה זאת נקראים גם על שמו לפי שהוא גרם להם:

ואלך למאמר שהתחלתי טובה קללה שקלל אחיה השלוני כאשר ינוד הקנה מברכתו של בלעם שברכם כארז מה ארז אינו עומד במקום מים ושרשיו מועטים ואין גזעו מחליף: וקשה שהרי דרשו ז"ל (תענית פ"ג דכ"ה ע"א) אם נאמר ארז למה נאמר תמר אלא אם נאמר תמר ולא נאמר ארז תמר אין גזעו מחליף נאמר ארז שגזעו מחליף ואם נאמר ארז ולא נאמר תמר ארז אינו עושה פירות לכן נאמר תמר לכך אמר צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגא הרי משמע מכאן שארז גזעו מחליף ואיך אמר שברכם בלעם כארז שאין גזעו מחליף:

א (א"ה הש"ח ס"ט עיין בס' תאוה לעינים ובס' ישרש יעקב שהקשו כן וראיתי להרב שארית יעקב בסוף ס' טהרה דתמה על ב' המאורות הנ"ל דבבתרא ד"פ עלה דאמרינן בדקלים ובארזים חופר ומשרש לפי שאין גזעם מחליף הקשה והא דריש ר"ת ב"ל מ"ד צדיק כתמר יפרח כארז כו' אם נאמר תמר כו' אף צדיק אין גזעו מחליף כו' ומשני הב"ע בשאר מיני ארזים דאמרי בי רב יו"ד מיני ארזים הם כו' יע"שוכשאני לעצמי אנכי הרואה להרב תאוה לעינים שכבר נזכר מהסוגיא הנ"ל שם בסוף לשונו וכתב וז"ל ומצאתי בפ"ה דבתרא דפריך וארז אין גזעו מחליף ומשני התם בשאר מיני ארזים ע"כ. הרי להדיא שהרב בעצמו ראה סוגיא הנ"ל אלא דהא קל"ט להרב תאוה לעינים דמה לו להרחיק עד בבא בתרא דהרי שם בתענית בסוגיא עצמה פריך הגמרא וארז גזעו מחליף והתניא הלוקח אילן מחבירו לקוץ כו' ומשני הב"ע בשאר מיני ארזים כו' יע"ש. הרי בסוגיא עצמה ג"כ משני שיש מיני ארזים שגזעם מחליף ויש שאין גזעם מחליף וא"כ לא הו"ל להרחיק עד בבא בתרא וכ"כ יש לתמוה על הרב החסיד הרב שארית יעקב ז"ל דהו"ל להקשות מהסוגיא עצמה ועיין להרב עין יעקב שם בתענית ועיין להרב הגדול בפתח עינים שם ויש לעמוד בדבריו ואני אמרתי בחפזי ודוק) ואם נאמר שיש ארז ויש ארז יש ארז שאין גזעו מחליף ויש ארז שגזעו מחליף כמו שאמרו ז"ל במסכת תענית שם עדיין הקושיא במקומה עומדת שכיון שיש ארז שגזעו מחליף מי יאמר שכונתו של בלעם באומרו כארזים שעל ארז שאין גזעו מחליף קאמר אימא שהמשילם לארז שגזעו מחליף: אמנם י"ל שכיון שישראל נמשלו לכמה אילנות טובות עץ פרי עושה פרי וגזעם מחליף כרמון ותפוח וכדומה מי הכריחו לומר כארזים מאחר שיש ארזים גזעם מחליף ויש שאין גזעם מחליף שאפשר שיחשדוהו שעל ארז שאין גזעו מחליף קאמר אלא ודאי בהיות יכול להמשילם לאילן אחר עושה פרי וגזעו מחליף ולא המשילם כי אם לארז ודאי שכונתו היה על אותו מין ארז שאין גזעו מחליף קאמר וא"ת ובדרשת תמר וארז מי הכריח לדוד הע"ה לומר צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון מאחר שהיה יכול להמשיל הצדיק לאילן אחר עושה פרי וגזעו מחליף ולא לתמר שאין גזעו מחליף וי"ל שהוכרח להמשילו לתמר אעפ"י שאין גזעו מחליף דלכן חברו עם ארז שגזעו מחליף משום שבתמר יש ענייניים אחרים משא"כ בשאר האילנות שהתמר גבוה במינו כאומרם ז"ל ולבו מכוון לשמים וכל מה שיוצא ממנו אינו דבר לבטלה כן הצדיק ונמצא שיש בתמר מה שלא יש בכל אילנות שבעולם ואינו חסר ממנו כי אם שאין גזעו מחליף ולהשלימו קשרו בארז שגזעו מחליף:

אמנם בלעם נקט ארז שיש מין ארז שאין גזעו מחליף וע"ז אמר כמו שפירשתי ועוד שאין בארז פרי ולא ענין אחר כתמר ודוק ובתחלת מאמר זה שקללם אחיה השלוני כקנה כו' מה קנה שפלה בשעה שהרוח מנשב בה כו' וחוזרת לקדמותה ולקומתה כן ישראל כו' יובן מאמר במדרש פ' תולדות יצחק ואחרי כן יצא אחיו אגמון אחד שאל לאחד מן אילין דבית סילוני מי תופס המלכות אחרינו הביא נייר חלק ונטל קולמוס וכתב עליו ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו ע"ש פירוש נאה ומקובל למה אמר שנטל קולמוס דמה איכפת לנו אם כתב בקולמוס או לא ועוד דהול"ל כתב ובודאי שהכתיבה היא בקולמוס ועתה חלותי היא שיקיים בנו הדרשה וידו אוחזת שימהר הקב"ה לכלותם מעל פני האדמה ויתפוס ישראל המלכות במהרה בימינו או"א:

בענין סור מרע כתיב אל תט ימין ושמאל הסר רגליך מרע יובן בחז"ל ג' דברים תהא ימין דוחה ושמאל מקרבת יצר תינוק ואשה כו' נמצא דצריך האדם שלא לדחוק היצר מכל וכל לז"א אל תט ימין ושמאל כלו' לא תהיה הטיתך כולו לימין או כולו לשמאל אלא ממוצע צד מימין שהוא יצר הטוב וצד משמאל שהוא יצר הרע בעת הצורך להוליד בנים באופן שהסר רגליך מרע צד מזה וצד מזה ולא כולו מצד אחד:

פרק כח

ישרים דרכי ה' וכל מעשהו באמונה ומדבר בענין יסורי הצדיקים כגון הרוגי מלכות שנהרגו בדין עון השבטים שנתגלגלו בהם כי ישרים דרכי ה'.

הנה אמת נכון הדבר שכל דרכיו יתברך צדק ומשפט ומשרים אין בהן נפתל ועיקש ואע"פ שלכאורה נראים הדברים זרים באמת שהם זרים בשכל האדם השפל והאפל בהיות שאינו יודע הנסתרות כגון ענין עשרה הרוגי מלכות בעון מכירת יוסף שנראה דבר זה דטוביה חטא ויוחני משתלם אמנם הכל ביושר כמו שאפרש בס"ד:

איתא במדרש רות הנעלם הביאו הרקאנטי בפ' וישב וז"ל רבי יודאי הוה קאים קמי דר' עזריה כו' אמר ליה עשרה סבי קטיל מלכות על מכירת יוסף אמר ליה פנחס זה אליהו אמר ליה ר"ע לית לי' זכות אבות אמר ליה ובני ישששכר יודעי בינה לעתים עכ"ל:

והנה כל הרואה מאמר זה ישתומם על המראה הזאת דמה שואל ומה השיב דמה ענין זה לזה דהמקשה הקשה על עשרה הרוגי מלכות שנהרגו ובא על זה התשובה פנחס זה אליהו והדר מקשה ר"ע לית ליה זכות אבות והטעם כי ר"ע הוה בן גרים ומשיב ומבני יששכר דאין קשר לכאורה התשובה עם השאלה ובעל עמודיה שבעה בע"ד תורת משה סימן כ"ו פירש ע"ז המאמר וז"ל ונראה לי שזהו ביאורו כי מביא הרקאנטי בטעמי המצות

אשר לו בהאריכות דברי הזוהר שכתב שעשרה הרוני מלכות נהרגו בשביל מכירת יוסף ואיך יסבול השכל דבר כזה שעשרה שבטים חטאו ועשרה צדיקים חסידי עליון הללו יסבלו עונם והכתוב אומר הנפש החוטאת היא חמות. ותירץ שם ומדברי הזוהר שאלו עשרה הרוגי מלכות היו העשרה שבטים כי לקח הקדוש ב"ה נשמות העשרה שבטים ונטע אותם בתוך גופי הרוני מלוכה בסוד הגלגול וכל מה שנעשה בהרוגי מלוכה נעשה בשבטים עצמם ואין הקב"ה משלם רעה ח"ו למי שהוא צדיק במעשיו. ודע כי בדבר הגלגול כפרו כל חכמי פלוסופיא זולת חכם אפיקורוס הודה בו והטעם זכר מהר"י אברבנאל ז"ל בפרשת כי תצא וגם הרבה מישראל טעו בו הטעם כי ענין הגלגול אינו נזכר בתלמוד ונעלם מהם כי זה רמוז בחז"ל במה שאמרו פנחס זה אליהו וזהו מדבר בסוד הגלגול כנודע וכמו שאמר המגיד של הרב ב"י ז"ל והיא ראיה ברורה וגילו לנו הדבר שאין לפקפק בו כי כל דבריהם נאמרים באמת:

והנה אחר שנודע לנו מדברי חכמי האמת הקדמונים ואחרונים שאין הגלגול נוהג דוקא בתוך משפחתו ובתוך אחיו וא"כ יגדל התמיה על ר"ע שנהרג בתוך עשרה הרוגי מלוכה שבתשעה אחרים די לנו בתשובה שזכרנו שהיו מגולגלים בהם נשמות הצדיקים השבטים אבל ר"ע שהיה מבני גרים כמו שאמר האר"י ז"ל שהיה שכם בן חמור שלכך אמר מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור א"כ איך יתכן שהיה מגולגל בו נשמת איזה שבט דהא אי אפשר להתגלגל אלא דוקא בתוך משפחתו הקרובים אליו קרוב קרוב קודם ומשפחת גרים לא איקרי משפחה וצריכים אנו לומר כדעת האר"י ז"ל שאמר שר"ע היה ג"כ ניצוץ נשמתו מישששכר דכתיב ביה יששכר חמור גרם ולכך אמר ג"כ על כונה זאת ואנשכנו כחמור ובזה אבא אל ביאור המאמר כי ר' יודאי המקשה הקשה לר' עזריה ואמר עשרה סבי קטילי מלכות על מכירת יוסף ר"ל איך עשה הקב"ה בזה להרוג צדיקים האלה בשביל מכירת יוסף כי אם השבטים חטאו למה סבלו הצדיקים האלה יסורין קשים כאלה ור' עזריה היה יודע שזה היה בסוד הגלגול והשבטים עצמם הם סבלו חטאם ולא רצה להגיד לו בפשוטו אולי לא יודה גם הוא על הגלגול ויאמר מנין הוא לך זה ולכך בא בדרך רמז והקשה תירוץ קודם הקושיא ואמר לו פנחס הוא אליהו. ר"ל אם תדע הענין איך הוא אליהו פינחסואם הוא אליהו אינו פינחס ואם הוא פינחס אינו אליהו ובודאי תבין ענין הזה כי כמו פינחס הוא אליהו בסוג הגלגול כן היה ג"כ אצל השבטים והרוגי מלכות שעשרה השבטים נתגלגלו בהרוגי מלכות ונידונין כפי מעשה והקב"ה לא דן אחרים בשביל השבטים אלא שהם עצמן סבלו חטאתם וכיון ששמע זאת הקשה ואמר ר"ע לית ליה זכות אבות ר"ל דבר זה בודאי תשובה נצחת היא אבל איך יוצדק

תשובה זאת גבי ר"ע דלית ליה זכות אבות שהוא בן גרים משכם בן חמור ואי אפשר שיתגלגלו בו איזה שבט כי לא יכרת שם המת מעם אחיו כתיב ומדהא ליתא הא נמי ליתא והדרא קושיא לדוכתא למה נידונו אלו הצדיקים בשביל מכירת יוסף והשיב לו מבני יששכר יודעי בינה כו' ר"ל שהאמת הוא שהוא משכם בן חמור אבל היה ג"כ מבני יששכר הנקרא חמור גרם ומטעם זה נתגלגל בו ג"כ איזה שבט ולכן נידון גם הוא כפי חטאו כשאר הרוגי מלוכה צדיקים האלה וזה מדוייק מלשון הכתוב ומבני יששכר ר"ל גם הוא מבני יששכר כמו שהוא מניצוץ שכם בן חמור עכ"ל:

אמנם לעד"ן לפרש שיובן מאמר זה עם מה שכתב בעמק המלך שעשרה הרוגי מלכות נדמה להם שהרגו אותם אמנם הם כפי האמת עלו בתוך החיים והרגו אחרים תחתיהם וחשבו האויבים שהרגו אותם ועתה אפרש בס"ד דאינו סותר זה מאמרי התלמוד שנראה שהרגו אותם ממש שלא הרגו מהם כי אם החלק רע כמו שאפרש משם האר"י זצ"ל:

באופן שעשרה הרוגי מלכות לא נהרגו כמו שנראה לעינים ובזה הבא נבא לביאור המאמר שהקשה לרבי יודאי דאיך יתכן זה שיהרגו עשרה שבטים בעון מכירת יוסף שנראה ח"ו דטוביא חטא וזיגוד מינגד והשיב לו ר' עזריה פינחס הוא אליהו ר"ל גילה לו ענין סוד של עמק המלך שנראו שהרגו אותם אמנם כפי האמת הם נעלמו והרגו אחרים תחתיהם וזהו רמוז בתשובת פנחס זה אליהו ר"ל שכמו שפנחס זה אליהו ואף על פי שהיה איש נעשה מלאך ופעמים נראה ופעמים נעלם גם השלמים האלו עשו כן ואם כן אל יקשה לך איך סבלו צער גדול בהריגתם שדע באמת שלא נהרגו וחזר רבי יודאי והקשה דבשלמא כולם ניחא שיכלו לעשות כן שזכות אבותם מסייעתם והתורה שהיה בידם וטובים השנים מן הא' תורה וזכות אבו' אמנם ר"ע שהיה בן גרים ולא היה בידו זכות אבות איך יכול לעשות כן ותירץ ומבני יששכר יודעי בינה ר"ל שהן אמת שלא היה בידו זכות אבות אמנם מאחר שהיה חכם יותר מכולם שהיה דורש על כל קוץ וקוץ תילי תילים מה שלא היו השאר מספיק זה להצילו כאותם שהיה להם זכות אבו' ותורה כי תורתו גדלה מהם והיה זה תחת זה כי ריבוי התורה שבו מספיק גם כאלו היה בידו זכות אבות ולרמוז לזה אמר ומבני יששכר יודעי בינה כי כמו בני יששכר הם בקיאים בחכמה משאר שבטים ג"כ ר"ע יודע יותר משאר חבריו:

או אפשר שאמר ומבני יששכר ר"ל שהן אמת שמצד אביו היה בן גרים אמנם מצד אמו היה מיששכר וזכות אבות לו מצד אמו וזהו סיימו וברוך היודע. דרך שני שהקשה לרבי יודאי שעשרה הרוגי מלכות מצד חסידותם היה ראוי שיכנסו חיים בג"ע ולא די שלא נכנסו חיים בג"ע אלא שלא מתו במיתתם וקטלו אותם המלכות והנה ר' עזריה השיב לו

בעצם ואמר פנחס זה אליהו הכונה ידוע שהטעם שפנחס הוא אליהו ונשאר חי לעולם משום מדה כנגד מדה הוא שם שלום בין ישראל לאביהם שבשמים בהריגת זמרי וגם שלא יסתלק השכינה מישראל גם הקב"ה נתן שלום בין נפשו לגופו וזהו את בריתי שלום הוא"ו קטיעא כלומר שלם בארבע יסודותיו שנשאר חי גם מדה כנגד מדה הוא גרם בחיות ישראל שלא מתו עוד מהמגפה כשהרג לזמרי לכן בדין הוא שיטול שכרו של כל אחדואחד ממקצת חייו וישאר חי. והנה השבטים עשו בהפך זה גרמו סילוק השכינה מיעקב במכירת יוסף ונסתמה נבואתו כדחז"ל ועוד גרמו ליעקב שלא הוליד עוד בנים ובנות כדחז"ל שממכירת יוסף ואילך לא קרב ישראל לאשה ונמצא שגרמו בקיצור שנים ושלא נולדו עוד בנים ולזה אמר רבי עזריה פנחס זה אליהו כלומר אל תקשה בעיניך איך מתו ביד המלכות שמן הדין היה שיהיו נכנסים חיים בג"ע ולא די זה שלא היה אלא שמתו קודם זמנם ותירץ פנחס זה אליהו שהטעם שפנחס שהוא אליהו נשאר חי משום שגרם שהשכינה יהיה על ישראל כדפרישית וגם גרם בחיות כל ישראל שלא מתו במגפה בקנאתו אמנם עשרה הרוגי מלכות שהם השבטים שנתגלגלו בהם עשו בהפך ביעקב שגרמו שנסתלק ממנו השכינה כלו' נסתלק נבואתו וגם גרמו שלא הוליד עוד יעקב וגרמו שקצרו חייו ולכן לא די שאינו ראוי שיכנסו חיים בג"ע אלא שראוים לעונש בעבור שחטאו באחיהם ועוכר שארו אכזרי וחטאו באביו שציערו אותו והקשה לו רבי יודאי ר"ע לית ליה זכות אבות נקדים קודם ענין נכון כדי לבא לתכלית הכונה שהשבטים כשמכרו ליוסף החרימו וכל חרם צריך עשרה והיו תעשה ולהשלים לעשרה הכניסו לשכינה בתוכם והחרימו ובעון זה היו עשרה הרוגי מלכות ור"ע נכנס במקום השכינה. והטעם שנכנס ר"ע במקום השכינה משום שהם גרמו גלות בשכינה ח"ו בהכניס' אותו, בענין אשר לא כדת למכור לאחיהם ולהחרים לכן נכנס ר"ע שהיה בן גרים דלית ליה זכות אבות גם השכינה בגלות היא דלה דלית לה מן גרמה כלום ובמכירת יוסף גרמו גלות מצרים ונכנסה השכינה בגלות כנודע איש וביתו באו שנכנסה השכינה בגלות:

ובזה נבא לכונת קושית רבי יודאי ר"ע לית ליה זכות אבות כלומר כפי מה שאמרת שהשבטים שהם עשרה הרוגי מלכות לא נכנסו חיים בג"ע בעבור מה שעשו עם אביהם כדפרישית והלא ר"ע שנכנס במקום השכינה אינו במקום שום שבט ונמצא שהוא לא נכנס בכל צער אביו לפי שנכנס במקו' השכינה מהטע' שאין בו זכות אבו' כשם שגרמו זכות לאלו כך גרמו גלות לשכינה שאז אין לה מגרמה כלום א"כ למה מת ר"ע באותה מיתה משונה שראוי שיכנס חי בג"ע שהוא לא ציער לאביו שהוא לא נכנס במקום שום

שבט כי אם במקום השכינה. והשיב לו ומבני יששכר יודעי בינה לעתים והוא בדרך צחוק כדרך כך עלה במחשבה כדחז"ל שראה משה לר"ע שהיו סורקים בשרו ואמר זו תורה וזו שכרה והשיב לו הקב"ה כך עלה במחשבה ג"כ בדרך זה השיב רבי עזריה לר' יודאי בדרך צחוק ומבני יששכר יודעי בינה כלומר דבר זה צריך התבוננות גדול ומי יבא בסוד ה'. או רמז לו ומבני יששכר כלומר בעולם הגשמות תדע ותבין קושיא זאת כשתעמוד עם בני עולם הנשמות שיש להם יש שכר כדכתיב להנחיל אהבי יש וזהו יששכר יש שכר אז תדע זאת:

ובזה שאמרנו שר"ע נכנס במקום שכינה יובן מאמר בברכות פרק הרואה דס"א ע"ב בענין ר"ע בשעת מיתתו יצאת בת קול ואמרה אשריך ר"ע שאתה מזומן לחיי. העה"ב דקשה דבלאו הכי היה מזומן לעה"ב בלי שום עונש כלל. אמנם יובן עם קו' אחרת שיש בענין דאיך אמר ר"ע לתלמידיו בשעת מיתתו כל ימי הייתי מצטער כו' בכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו דקשה שאין אדם יכול להתפלל שהקב"ה יביאהו לידי נסיון כמו שתקנו אנשי כנסת הגדולה לומר בכל בוקר ונראה ר"ע טועה בזה ח"ו. אמנם י"ל דזהו אסור לכל אדם להתפלל שהקב"ה יביאהו לידי נסיון אבל שאני ר"ע שנכנס במקום השכינה והיה מוכרח למות במיתה זאת כנודע שהיה מותר הוא לומר מתי יבא לידי. ולכן בהיות הדבר זר בעיני העולם שכל ימיו היה אומר מתי יבא לידי הוכרח לצאת בת קול לומר אשריך ר"ע ר"ע דייקא שאתה דוקא מזומן לחיי העה"ב אע"פ שהיית אומר מתי יבא לידי ולא לאחר שאם הוא מתפלל על זה ויבא לידו הן אמת שקנה עולמו אמנם יהיה לו יסורים מעט ודוק. והנה מאמר זה נראה לכאורה שהוא מחולק עם מאמר התנחומא בכאן נראה שמתו עשרה הרוגי מלכות בעון מכירת יוסף ונמצא שנתכפר עון השבטים במיתתם ועשרה הרוגי מלכות סבלו חטאתם ובתנחומא פ' וישב ז"ל רבי מנא אומר במכירת יוסף לקו השבטים ולא נתכפר להם עונם עד שמתו ועליהם אמר הכתוב אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון עכ"ל הרי משמע מכאן שבמיתתם נתכפר להם וא"כ איך מתו עשרה הרוגי מלכות בעון השבטים שהרי במיתתן נתכפר עונם:

ונראה שיובן זה במאמר חז"ל (יבמות פ"ד דמ"ט ע"ב) מנשה הרג לישעיה ונסרו בפיו בעבור שאמר בתוך עם טמא שפתים אנכי יושב וקשה שהרי כבר נתכפר לו על ידי המלאך שנגע על פיו ואמר וסר עונך וחטאתך תכופר ובמקום אחר הארכתי בתירוצים אמנם כדי לבא לתכלית כונתינו נראה לפרש שמה שנתכפר על ידי מלאך היה שנתכפר קצת ומעון נשאר חטא וזהו וסר עונך עכשיו אבל וחטאתך תכופר לעתיד על ידי מנשה.

וכענין זה נראה לפ' כאן שבמכירת יוסף היה עון ופשע ובמיתתם נתכפר מכלל עון אמנם נשאר במדרגת חטא ונתכפר ע"י שנתגלגלו בעשרה הרוגי מלכות וסבלו אותה המיתה. וכדי לשים שלום בין מאמר זה שהרוגי מלכות היו בעון מכירת יוסף שמשמע שהרגו להם ובין מאמר עמק המלך שלא הרגו להם:

נקדים מאמר ההרי"א זלה"א הביאו בעל עמודיה שבעה שער ברית אברהם עמוד שלישי כמו שכתבתי בהקדמה באורך בדרוש על התורה חמדת אריאל דרוש י"ג עיין שם וזהו קיצור הדברים שהאדם מורכב מצד טוב ורע ושניהם מתלבשים זה בזה ודומין זה לזה ונכללים כאחד אלא שחלק הטוב נקרא לבוש וחלק הרע נקרא בגד מלשון בוגדים בגדו ואותו הרע נקרא ג"כ שד המחטיא לאדם והוא היצר הרע שבקרבו וחלק הטוב נקרא יצר הטוב וזהו מאמר חז"ל דריוש כשר מאמו ובמקום אחר משמע שלא נגע בה אחשורוש אלא שמרדכי היה יודע להשתמש בשם המפורש וחלק בין צורת הטוב והרע שהם שתי צורות דומות זו לזו וחילקם מרדכי ואחשורוש היה משתמש עם הרע ומרדכי עם הטוב וכן עשה יוסף עם אשת אדוניו:

ובזה יובן ב' המאמרים שמדברי חז"ל משמע שהרגו לעשרה הרוגי מלכות ואמת צדקו דבריהם שהשלמים הללו חלקו הצורות ומה שהרגו היה החלק הרע והחלק הטוב נשאר חי ומתו במיתתן כמו שכתב בעל עמק המלך ודוק. ועיין במדרש אליהו אשר לי בדרוש יסורי רבי עקיבא וגם שם עיניך תחזו נפלאות השם. והטעם שעשו כן שנראו שנהרגו ולא נהרגו משום שעשרה הרוגי מלכות היה גם מטעם עשר טיפות שיצאו ליוסף מעשר אצבעותיו דכתיב ויפוזו זרועי ידיו וכיון שיוסף עשה זה שלא כרצונו גם העשרה חסידים הללו עברו עליהם אותו צער שנמסרו למלכות אמנם לא נעשו בהם פעולה לרעה כמו שיוסף לא עשה אותה פעולה לרעה בכונה מכוונת וכיון דאתא לידן נבין לשון רש"י ז"ל במסכת סנהדרין פ"ב די"ט ע"ב גמרא אמר ר' יוחנן תוקפו של יוסף ענותנותו של בועז תוקפו של בועז ענותנותו של פלטי בן ליש תוקפו של יוסף ענותנותו של בועז דכתיב ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת מאי וילפת אמר רב שנעשה בשרו כראשי לפתות ע"כ פי' רש"י ז"ל תוקפו של יוסף ענותנותו של בועז דבר גדול של יוסף כדבר קל וקטן של בועז תוקף דבר גדול וחמור ויש לו שם ענוה דבר שאין לו שם כאדם שעושה לפי תומו ונעשה בשרו כראשי לפתות ואע"פ כן כבש יצרו ואע"פ שפנויה היתה ועמו במטה אבל יוסף אשת איש היתה ואין עמו במטה עכ"ל:

וקשה טובא שהרי כתבו התופ' (פ"ק דקידושין דל"א) בענין גדול המצוו' ועושה שהטעם הוא משום שהמצווה תקיף יצרו יותר מאותו שאינו מצווה משום שאין היצר תקיף

כי אם בדבר שעובר האדם צונו יתברך וא"כ כפ"ז אדרבה יותר גדול היה יוסף באשת פוטיפרע בהיות שאשת איש היתה ותקיף יצרו יותר מגבי בועז שהיתה פנויה ואינה חמורה כ"כ ועוד שגבי יוסף היה יותר איסור חמור בהיותה גויה זונה נדה וכיון שכן אדרבה יצרו תקיף עוד מה שא"כ גבי בועז שידע שהיא פנויה וטהורה כדחז"ל ששאל ממנה וא"ת שבועז גדול בהיות אחר מתן תורה והיה מצווה ותקיף יצרו יותר מיוסף שהיה קודם מ"ת שלא היה מצווה ואע"פ שיש כמה חומרות גבי יוסף אשת איש ונדה וגויה עם כל זה אינו כל כך תוקף היצר בהיות שאיני מצווה כבועז שהיה מצווה ואע"פ שהיה ענין קל שהיתה פנויה וטהורה אמנם בהיות מצווה יצרו היה תקיף יותר זה אי אפשר משום שמאברהם ואילך קבלו ישראל התורה והיו נזהרים בה ונעשה להם חובה כמצווים ועושים וא"כ הדרא קושי' לדוכתיה שאדרבה גבי יוסף שהיו האיסורים יותר חמורים היה יצרו תקיף ביותר ודבר גדול הוא שנצחו משא"כ גבי בועז שאין כ"כ תוקף היצר בהיות האיסור קל:

אמנם התשובה בזה שבועז כשנצח יצרו היה בעוד שהיה סובר שרות היא אשת איש ונדה או זונה משום דכתיב ויחרד האיש וילפת שנתקשה אברו כמו שפי' רש"י ז"ל כו' ועדיין לא ידע מי היא והיה ראוי שמיד ישכב עמה ועם כל זה לא עשה אלא שנצח יצרו ושאל ממנה מי את פנויה או אשת איש נדה או טמאה ונמצא שאלו השאלות היו אחר שידע שהיא פנויה ועמו במטה לא נגעה נמצא שגם גבי בועז היו האיסורים חמורים בדעתו בשנצח יצרו בהיות שבעת קשויו היה סובר שהיא אשת איש ויצרו הוה תקיף אז ביותר וזהו מדוייק בלשון רש"י שפירש תחלה כראשי לפתות נתקשה ואעפ"כ כבש יצרו ואע"פ שפנויה היתה ועמו במטה כלומר מיד תחלה כבש יצרו בעת קשויו קודם שידע שהיא נערה ואע"פ שאז יצרו תקיף ביותר בהיות יותר איסור חמור כפי דעתו שהיה סובר שאפשר שהיא אשת איש ועוד לו שמאחר שנתקשה בתוקף יצרו על איסור חמור ואח"כ ידע שהיא נערה ועמו במטה עם כל זה לא נגעה אבל גבי יוסף א"א היתה ואינה עמו במטה ולא נתקשה כבועז שנתקשה שהוא קשה לחזור ועמ"ש רש"י ז"ל אבל גבי יוסף אשת איש היתה קשה שאין אישות לגוי כדחז"ל וא"כ מה לי פנויה מה לי אשת איש ונראה לפרש עם מה שפירשתי בפי' הפרשיות שלי בפ' וראית בשביה אשת יפת תואר פרש"י ואפילו א"א וגם כאן היתה הקו' עצמה שאין אישות לגוי אמנם כונת רש"י ז"ל לומר אשת יפת תואר ואפילו אשת איש דנפיש זוהמא והייתי סובר דלא התיר רחמנא ביפת תואר כי אם בפנויה שלא נבעלה ולא הטילו בה זוהמא באופן דלא נחית רש"י ז"ל אפילו אשת איש משום חומרא דאשת איש אלא משום טומאה יותר שבה בהיותה

נשואה גם בנדון זה אמר אבל יוסף אשת איש היתה ועמו במטה כלומר אשת איש היתה ונפיש זוהמא וראוי היה לו ליזהר לפרוש ממנה יותר מבועז. עוד י"ל שאמר כאן גבי יוסף אשת איש היתה כלומר אינו מן התימה שלא עשה העבירה שהרי אשת איש היתה והיה מתייירא מבעלה שהיה סכנה בדבר ומשו"ה אינו כ"כ גדול כבועז שנערה היתה שאין ממי שיפחד שמי יאמר לו מה תעשה ודוק:

פרק כט

הצלת הצדיקים

מדבר בענין הצלת בני קרח מגהינם. ברכות פ"א ד"ה ע"ב ר' יוחנן חלש על לגביה ר' חנינא אמר ליה חביבין עליך יסורין אמר ליה לא הם ולא שכרם כו' ע"כ:

שמעו זאת כל העמים האזינו כל יושבי חלד ביאור המזמור הזה שאמר דוד המלך ע"ה שמעו זאת התוכחה כל העמים שהם ישראל החשובים כמו עמים הר יקראו גם האזינו כל יושבי חלד שהם הפחותים שבישראל הדבוקים בחלודה שלזה העולם ההולכים אחר תאוות גופניות ומה הוא התוכחה גם בני אדם גם בני איש יחד עשיר ואביון הכונה תלת גם רבוי יש רבוי ומעלה לבני אדם שהם הפחותים המכוני' בשם אדם גם בני איש שהם החשובים יש מעלה לכל אחד כפי מדרגתו כשיחד עשיר ואביון שאין נותנים הפרש בין עשיר לאביון אלא כולם חשובים יחד בעיניהם והולכין אחר החכמה ואע"פ שהוא אביון מכבדים אותו כעשיר לשמוע תורה מפיו כל א' כפי השגתו בני איש שהם החכמים מחשבים ומכבדים לאביון באומרם זה האביון ראוי לכל כבוד משום שהוא פי מדבר חכמות ומתוך מה שאני שומע ממנו ולבי הגות תבונות בדרך ישמע חכם ויוסף לקח ובני אדם אומרים שהם המדרגה שאינן מבינים כל כך ראוי לכבד לאביון זה אע"פ שהוא אביון מאחר שהוא חכם משום שהטה למשל אזנו שהוא ידבר גם לפי דעתי משלים וחידות של מוסר ובזה אפתח בכינור חידתי שמהמשלי' שאני שומע ממנו אני מבין משלים וחידות ובעשותכם כן כל א' יכול להחזיק טיבותא לנפשו לפני הקב"ה ולומר מאחר שאני עוש' כן למה אירא מימי רע שהוא גיהנם או מימי רע שהם ימי יסורין מאח' שאני עוש' כן לכבד לאביון אע"פ שהוא אביון מאחר שהוא חכם ולא יהיה לי אז אלא שעון עקבי יסובני אם לא אלך לשמוע תורתו ומאחר שאני מרגיל להלוך לשמוע תורתו עון עקבי יסובני אם איני הולך ואני מזהיר את עצמי אמנם אם הדבר בהפכו הבוטחים על חילם וברוב עשרם יתהללו ואינם חושבים לחכם ללמוד ממנו תורה כדי לפדות עצמם מגהינם וחושבים שעושרם יפדה להם אמור לטפשים הללו אח לא פדה יפדה איש

כלומר אין דבוק לאדם כי אם אחיו ומה אח לא יפדה האח שהוא חביבו של אדם אינו יכול לפדותו ממות או מגהינם אמנם ויקר פדיון נפשם וחדל לעולם כלומר יקרה פדיון של כל אחד לפני הקב"ה כשחדל לעולם מהמעשה הרע שעשה וחזר בתשובה ומלת ויקר מלשון יקר בעיני ה' המותה לחסידיו שדרשו לשון יוקר דקשה לפני הקב"ה מיתתן גם בנדון זה יקר פדיון נפשם כשחדל לעולם מהמעשי' הרעים ובעשו' תשובה גמורה ויחי עוד לנצח לא יראה השחת דמאחר שהיא תשובה מלב ומנפש אע"פ שיחיה לנצח שוב אין חטא בא ע"י כדי שיראה השחת אלא דלעולם שוב אין חטא בא על ידם ואין יורשים גהינם דבא לטהר מסייעין אותו וא"ת שהרי גם החכמים הצדיקים מתים כרשעים לזה אמר כי יראה זה ידע ההפרש שחכמים ימותו וכל מיתה יש תחיה אמנם הרשעים אינם כן אלא יחד כסיל ובער יאבדו במותם ועזבו לאחרים חילם אפילו הממון שמניח ם אינן זוכים בה בניהם אחריהם אלא שעזבו לאחרים שאינן בניהם חילם שהקב"ה ממיתם בלי זרע ועוקר שורשם מלמטה ושרשיו וענפיו מלמעלה קרבם בתימו לעולם משכנותם לדור ודור כלו בשמותם עלי אדמות הכונה לומר שאינן חיים בתחית המתים אלא קרבם אל תקרי קרבם אלא קברם כמו שדרשו ז"ל (מ"ק ד"ט ע"ב) כלומר קבריהם בתימו לעולה משכנותם שהם הקבר נעשה משכן להם לדור ודור עד עולם ומה טעם כלו בשמותם עלי אדמות יובן בדחז"ל דשואלים לאדם בקבר מה שמו ואם אינו יודע מכין אותו עד כלה וז"א כלו בשמותם מכלים להם עד האדמה בעבור שמותם או יאמר רומז לגלגול שכלים פעמים הרבה על זה האדמה בהיות שחוזרים פעם אחר בזה העולם חוזר למות וחוזר גופו לכלה ונמצא שיש לו אדמות הרבה שפעמים הרבה קוברים אותו:

עי"ל כלו בשמותם שאינם זוכים לציון על קבריהם ובהיות שהם ציון כמו עלי אדמות לפי שבהיות שמו חקוק בקברו מזכירים אותו תמיד אמנם אלו כלו בשמותם עלי אדמות שיכלו שמותם על האדמות בהיות שאין שמותם על קבריהם ודוק אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו אמרו ז"ל כל מעשיו של אדם נחשבים בסוף אם היה כל ימיו רשע והיה צדיק באחרונה הרי זה צדיק גמור והדבר בהפכולזה אמר כשאדם ביקר שלו בל ילין כלומר שאינו מת ביקרו ממעשיו הטובים שעשה אלא שהרשיע בסופו אז נמשל כבהמות נדמו ונכרתים בגהינם לפי שכל מעשיו של אדם נחשבים בסופו:

ובזה יובן פסוק הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו שהקב"ה טוב ומדת הטוב להטיב עם הכל ולכן חושב מעשיו של אדם בסוף ואע"פ שהרשיע בתחילה וזהו הודו ל' כי טוב ובהיות טוב כי לעולם כלו חסדו לעשות חסד עמו לחשוב מעשיו בסופו. עי"ל שידוע שהקב"ה לא ברא העולם על צד ההכרח אלא להטיב עם הבריות שמדת הטוב להטיב

לזה אמר הודו לה' על ענין כי טוב האמור במעשה בראשית וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד שלא בעבורו ברא כל זה אלא כי לעולם חסדו לעולם חסד עם עולמו: עי"ל הודו לה' כי טוב כי לעולם כלו חסדו לטובים ולרעים וזהו המנהיג עולמו בחסד כנגד כל יושבי תבל ובריותיו שהם עיקר בריותיו ברחמים ר"ל תוספת טובה להם שמתנהג עמהם בחסד וגם ברחמי' עי"ל עם מה שפירשתי בביאור הפרשיות בפ' לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידיך שהכונה יבא המטר בהיותם טובים באופן שלא יזיק שום מלאכה מחום שהמטר טוב לגינה ונזק לקדר אמנם בבואם בעתו שהוא בלילה בלילי רביעית ובלילי שבת כדי לברך כל מעשה ידיך שבבואם בלילה מועיל לגינה ואינו מזיק לקדרים שבלילה אין מוציאים אותם כי אם ביום בעת השמש וזהו אמרו כאן הודו לה' כי טוב וטובתו שלם כי לעולם חסדו לעולם מועיל טובו בין לגינה בין לקדר ודוק:

ונחזור לביאור המזמור אמר זה דרכם כסל למו ואחריהם בפיהם ירצו סלה והכונה הרשע אע"פ שעושה רק רע כל היום מסבת יצרו אבל מודה בלבו בענין הטוב שהוא טוב לזה אמר זה דרכם של בעלי תשובה ועושה המצות כמו שאמרנו דמעשיו של אדם הטובים מועיל לאדם בסופו כסל למו הוא כסילות להם לרשעים ואומרי' שהוא כסילות ושטות וכל זה כדי לעשו' רצון יוצרם אמנם ואחריהם בפיהם ירצו סלה כלו ואחריהם של עושי' התשוב' אומרי' בפיהם ומודים שהענין הטוב וירצו הם סלה ענין המצות אלא שלפנים אינם מודים בדבר כדי לעשות תאוות יצרם ודוק. עי"ל בענין קרח שהוא בגהינם ואומרים בפיהם הוא ועדתו משה אמת ותורתו אמת ואנו בדאים לזה אמר זה דרכם של רשעים שחוטאים כסל למו משום שאחריהם שהוא אחר מיתתם מודים בפיהם בעל כרחם וזהו בפיהם ירצו סלה:

עי"ל זה דרכם כסל למו דרכם של רשעים כסילות ואף בזמן שאינם יכולים לעשות כסילותם כגון שמזקינים וכדומה לזה בפיהם ירצו סלה אומרים מי יתננו באותם הימים כשהיינו יכולים לחטוא וזהו ואחריהם בפיהם ירצו ודוק. כצאן לשאול שתו מות ירעם וירדו בם ישרים לבקר וצורם לבלות שאול מזבול לו הכונה כצאן שהרועה מוליכם מהר להר כך הרשעים שתו בגהינם וז"א כצאן לשאול שתו ושתו מלשון הפרשי' שות שתו שיש צער הרבה להם בשאול כצאן הזה שמוליכים אותם מהר לגבעה ומגבעה להר וא"ת אחר שנשלם עונשו יש לו מנוחה לז"א מות ירעם שלעולם המות רועה אותם לפי שתמיד הם מתים משום שמתגלים בזה העולם כמה פעמים עד שישלמו המצות ונמצא שתמיד מות ירעם ועוד יש לרשעים שירדו בם ישרים לבקר שהישרים שהם הצדיקים

ירדו ומושלים בם לבוקר שהוא לעולם הבא הנמשל לבוקר וכיצד מושלים בהם וצורם לבלות שאול מזבול לו כדחז"ל שהצדיקים עוברים קרוב לפתח גהינם והרשעים רואים אותם בכבוד והמה באותו בזיון ומתכלמים ומבזים פניהם ממה שרואים הצדיקים זבולם בגהינם וז"א וצורם של לבלות וצורם של רשעים לבלות מזבול לו מהזבול הרע שיש לו בגיהנם והצדיק רואה אותו באותו בזיון ודוק:

אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחנישלה יובן בדחז"ל ושוב יום אחד לפני מיתתך שכשאדם חושב תמיד שמחר ימות שהיום כאן ומחר בקבר לעולם אינו חוטא ובזה אינו רואה גהינם כמו שפירשתי במקום אחר משום רבי ומורי בפ' ואתם הדבקים שאמר משה רע"ה לישראל אם תרצו להיות דבוקים בה' אלהיכם דעו כי חיים כולכם היום ומחר בקבר וז"א כאן אך אלהים בודאי שיפדה נפשי מיד שאול כשאני חושב תמיד כי יקחני סלה שסלה בכל רגע אני חושב שהיום אני כאן ומחר יקחני ובזה אלהים יפדה נפשי מיד שאול עי"ל אך אלהים יפדה נפשי משאול הוא גהינם כשיקחנה ועוזרני סלה כדרך אלמלא הקב"ה עוזרו לא היה יכול לו וכונת דוד לתלות כל הגדולה בהקב"ה שבעבור שיקחני סלה עמו ולא עזבני זהו הטעם שלא חטאתי וא"כ טובתי על הקב"ה:

עי"ל יפדה נפשי מיד שאול כשיקחני עמו סלה ולא יחזרני בגלגול בזה העולם וכן פי' שארי כמה"ר אברהם אפומאדו נר"ו עוד פירשתי בדחז"ל מס' ע"ז (פ"ק ד"ד) משל למלך כו' לאוהבו גובה מעט מעט וזהו אך אלהים יפדה נפשי מגהינם כי יקחני סלה שגובה ממני מיד בזה העולם. עוד יש לפרש אומרו מיד שאול שהעבירה נעשה שטן ובמות האדם נמסר ביד השטן וזהו השאול שלו וזהו אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול מיד דייקא מיד העבירה שהיא שאול שלו ובמקום אחר פירשתי דזהו ואין אתה בא לידי עבירה לידיו של עבירה ממש שהעבירה נעשה שטן כמדובר. אל תירא כי יעשיר איש כי ירבה כבוד ביתו יובן בדחז"ל (ערובין פ"ח דפ"ו ע"א) רבי היה מכבד עשירים כו' תנו כבוד לבר מנה כו' ופירוש הכותב בעין יעקב זהו תכלית כונתו שהיה מכבד לאותה עשירים שהיו צדיקים והיה תועלת מהם כו'. באופן שהעשיר שאין ממנו שום תועלת אין ראוי לכבדו משום עשרו שאם הוא עשיר מה הנאה יש לזולת מאנשי ביתו שנהנים ממנו שיכבדו לו לזה אמר אל תירא ואל תחת כי ש ש יעשיר איש מאותו איש שיעשיר לעצמו שאין תועלת לזולת ממנו משום כי ירבה הוא כבוד ביתו ואנשי ביתו שיכבדוהו ולא אתה וראה דעת הכסיל הזה שאע"פ שיודע כי לא במותו יקח הכל לא יורד אחריו כבודו טח כל זה אינו מועיל לאחרים אמנם כי נפשו בחייו יברך ויודוך כי תטיב לך כלומר אימתי נפשו של העשיר הזה בחייו יברך שכולם מברכים אותו בחייו ויודוך גם

אחר מיתה כי תטיב לך וכיון שהטיב עמך או ראוי לכבדו ולשבחו שכופר נפש איש עשרו לפדות נפשו מיד שאול סלה ע"י הצדקה שעושה בממונו. ועוד לו בזכות הצדקה שיאריך ימיו ותבא עד דור אבותיו אמנם אם מתגאה ואומר שרוצה להיות חי לנצח כחירם וכדומה אז לא יראה אור אדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו כלומר כל אדם שביקר שנשתנה מזלו לטוב או לרע מסיבת שביקרו בפנקסו והוא לא יבין לומר זה הטוב שבא לי הוא בשביל מצוה או זה הרע שבא עלי הוא בשביל עבירה אלא שנופל הדבר על מקרה אז נמשל כבהמות שאינן מבינים ונדמו כבהמות והדבר בהפכו. ועיין בפי' התהלים אשר לי ושם הארכתי בפי' מזמור זה:

ואכתוב פה מאמר שדרשתי מתוק מאד ביום שדרשתי המזמור הזה. לחז"ל כשעלה משה למרום ראה לר' עקיבא ולתורתו אמר לפני הקב"ה רבש"ע יש אדם כזה ואין אתה נותן התורה על ידו ואמר לו כך עלה במחשבה לפני ע"כ. י"ל שאם בדברי משה היה טעם בשאלתו למה דחה אותו הקב"ה בתשובה בעלמת כך עלה במחשבה דבר בלי שום טעם ואם שאלתו אינה שאלה למה לא אמר לו אין אתה שואל כלום כי זה הוא הטעם: אמנם יובן מאמר זה עם ביאור מאמר אחר הביאו בעל עמודיה שבעה ז"ל בתורת משה עמוד ד' שער כ"ז במ"רפרשת ויחי בענין ראובן שאמר לו יעקב אז חללת יצועי עלה רבנן אמרין כך אמר יעקב אני לא מרחקך ולא מקרבך אלא אני תולה אותך ברפיון עד שיבא משה שכתוב ביה ומשה עלה אל האלהים ע"כ. וקשה למה לא קרבו ולמה לא רחקו וגם שהיה מסופק בדינו אם לרחק או לקרב אחר שהיה הדין נוטה לכאן ולכאן וא"כ למה יבא משה ויקרבו ועוד למה בא לרמוז את משה בענין עלה אל האלהים ולא ברמז אחר אבל ביאור הענין הוא כי איתא בספר כונת האר"י ז"ל הנדפסים והם מדברי הזוהר שראובן היה קין ולכך נאמר בכורי אתה בכור המיוחד בכורו של אדם הראשון ומזה הטעם היה מסופק יעקב אם לרחקו או לקרבו כי קין איהו הרג את הבל ויש סברא לכאן ולכאן אם בדין הרגו וראוי לקרבו או שלא כדין וראוי לרחקו כי קין והבל אמרו ז"ל שהיו מחלקים את העולם ביניהם והבל לקח מטלטלין וקין קרקעות ואח"כ באו למחלוקת הבל אמר שלוף הבגדים מעליך שהם חלקי חלק מטלטלין וקין אמר פרח באוירא שאין לך חלק בארץ כלל ומתוך כך ויקם קין והרג את הבל. ויש לידע במה היו מחולקים ומה ענין פרח באוירא שאמר קין ונ"ל שהיו מחולקים בפלוגתא דאדמון וחכמים בכתובות פרק ב' דייני גזירות וכן הביא ג"כ בעל עשרה מאמרות אלא שהסיעו לדבר אחר היפוך דברינו אלא כי בא לפרש בדרך סוד אבל לדרכנו יבא בדרך נגלה וז"ל המשנה מי שהלך

למדינת הים ואבדה דרך שדהו אדמון אומר ילך בקצרה וחכ"א יקנה לו דרך במאה מנה או יפרח באויר ע"כ:

והנה הבל שלקח מטלטלין ולא התנה שיהיה לו ג"כ חלק בקרקע ודאי אבדה לו דרך שדהו והיה מחולק עם קין שלא רצה לקנות ממנו דרך כי היה סובר כאדמון שפסק ילך בקצרה וקין היה סובר כחכמים שהדין הוא לקנות דרך או יפרח באויר וכאשר ראה שלא רצה לקנות ממנו דרך אמר לו פרח באוירא ובשביל חלק אדמה זו נהרג הבל. ונראה לי שזה שאמר קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה וקשה מה צריך הכתוב להגיד מהיכן הם צועקים ולדרכנו ניחא והכי קאמר קול דמי אחיך הצועקים אלי אינו אלא מן האדמה ר"ל דבשביל מעט אדמה שלא רצית לוותר לו מחלקך ואע"ג שגם הבל היה טוען בדין במ"ש שלוף בגדיך שעליך י"ל שאין זה טענה כי אמרו ז"ל האחים שחלקו אין שמים מה שעליהם ובפרט בגדול אחי דלשתמעון מילי' והנה עדיין אין כאן הוכחה אפילו לדברי קין אם הדין עמו ואם לאו ואם כדבריו כן הוא ההלכה ודאי לא היה ראוי ראובן שהוא קין שיהיה נדחה בשביל זה אחר שהדין היה עמו והבל לא שמע אליו ואל מי מקדושים היה לקין לפנות להוציא הדין לאמיתו כי לא היו שופטים בארץ ובפרט בדבר כזה גברא אלמא כהבל שלא השגיח לדבריו היה יכול להציל את שלו בכל מה שהי' ייכול אבל אם ההלכ' כאדמון לילך בקצרה ודאי היה ראוי שיהא נדחה והנה מסיק שם בעשרה מאמרות בפי' הנ"ל שהוא הטעם שעלה משה אל האלהים כי משה הוא הבל שאבדה לו דרך שדהו ואתמר לגביה פרח באוירא ונתקיים זה במשה שעלה אל האלהים שהוא מענין פרח באוירא כי לא היה לו חלק בישוב הארץ ומה שהיה במדבר זה אינו ענין מן הישוב וכאשר הגיע אח"כ לישוב הארץ אז הוצרך להסתלק עש"ב ואחר שחזינן שהקב"ה אמר אל משה עלה אל ה' ודאי שהקב"ה סבר כמ"ד פרח באוירא:

ועם זה נבא לכונת יעקב שאמר לראובן בני אני לא מרחקך אע"פ שהרגת את הבל מ"מ אפשר שהדין עמך שפסקת כמ"ד יקח לו דרך או יפרח באויר וגם אני לא מקרבך כי אפשר שהדין הוא כמאן דאמר ילך בקצרה ואני מסופק בדינך ואין אני יודע כדת מה לעשות בדינך ולכן אני תולה אותך ברפיון ר"ל בספק שהוא מלשון רפיא כי אין ולאו ורפיא בידי אבל אם יבא משה שהוא הבל שכתוב ביה ומשה עלה אל האלהים אז ודאי אין להסתפקבזה כי אם איתא שהוא כמ"ד דילך בקצרה למה יעלה הקב"ה את משה למעלה שהוא מענין פרח באוירא אלא ודאי שהדין הוא כך ואם כן כדין הרגת אותו ובודאי יבא ויקרבך אבל כל זמן שאין ראיה והוכחה לדבר אין לקרבך כי אע"פ שאני יודע

האמת שמשה יעלה אע"פ כן אין לי לקרבך כי כן מי שאין יודע דבר זה הוא יאמר שאני נושא לך פנים ולכך משה דהוא קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא ויקרבך עכ"ל:
ובכל זה האמור יובן כונת המאמר כך עלה במחשבה לפני שהקשה למשה שבהיות ר"ע כ"כ גדול בתורה ראוי שיתן התורה על ידו והשיב לו הקב"ה כך עלה במחשבה לפני כלומר גם לי כך עלה במחשבה שראוי שיתן התורה על ידו כמו שעלה במחשבתך. אמנם מסבת מה שאירע לפני דוקא שהוא מחלוקת קין והבל שלא ולי אז שופטים בארץ לדונם מוכרח אני לתן התורה על ידך שאתה הבל כדי להכריח ההלכה כחכמים יקנה דרך במאה מנה או יפרח באויר ושהדין עם קין וא"כ אתה הבל ראוי שתפרח באויר לעליית השמים וידעו כולם שאין עוד עון אשר חטא בקין שהרגך משום שלא רצית לקנות מעט קרקע ובזה יתקרב ראובן שהוא קין בעלות אתה השמימה ידעו כולם שהלכה כחכמים יפרח באויר ומשום זה אני נותן התורה על ידך ולא ע"י ר"ע אע"פ שגם לי כך עלה במחשבה כמוך שראוי שתנתן התורה על ידו אלא בעבור הדין שעבר לפני בדין מחלוקת קין והבל אני נותנה על ידך ודוק:
א"ה הש"ח בהורמנותיה דמרן הקדוש א הרב המחבר ז"ל נלע"ד ובזה יובן מארז"ל וז"ל כשאמר ליה הקב"ה משה כי לא תעבור את הירדן הזה מיד אמר יאי ראובן ואל ימות ע"כ:
והמאמר הזה תמוה דמה שייכות יש כניסת משה רבינו ע"ה לארץ ראובן אמנם ע"פ האמור הנה נכון ה כבר נתבאר לעיל משם הרב עשרה מאמרות כי ענין פרח באוירא נתקיים במשה כי לא היה לו חלק בישוב ומה שהיה במדבר אינו מן הישוב וכאשר הגיע אח"כ לישוב הארץ אז הוצרך להסתלק וז"א כשא"ל הקב"ה למשה כי לא תעבור את הירדן הזה דק ואשכח שאין זה אלא משום שהוא הבל ולא יש לו שייכות בקרקע והלכה כחכמים ומעתה נמצא דאין עון אשר חטא לקין כדבר האמור ולפיכך אמר יחי ראובן):
ובענין המשנה מי שהלך למדינת הים ואבד לו דרך שדהו נראה לפרש דרך נכון מיוסד על ענין התשובה שנחלקו אדמון וחכמים במחלוקת אם צדיק גמור גדול מבעל תשובה או בעל תשובה גדול מצדיק גמור ואציג לפניך לשון המשנה וזה תוארה מי שהלך למדינת הים ואבד דרך שדהו אדמון אומר ילך בקצרה וחכמים אומרים יקנה במאה מנה או יפרח באויר ע"כ. הכונה ידוע מה שדרשו ז"ל בענין התורה לא בשמים היא ולא מעבר לים היא שאין התורה מצויה במי ששם לדרך ים פעמיו להלוך בסחורות בים הגדול ולזה חלקו אדמון וחכמים על מי שהיה צדיק בתחילה ועוסק בתורה ועזב כל טוב והלך לעבר הים לעסוק בסחורה והוציא בהבל ימיו ושנותיו בבהלה אדמון אומר ילך בקצרה אדמון שהוא דין ששמו מורה עליו שכל אדום הוא דין אומר לעולם מי שחטא אינו יכול לחזור

למצבו הראשון אע"פ שיחזור בתשובה ולכן אמר ילך בקצרה כלומר מעולם אינו יכול עוד לחזור למדרגתו הראשונה אלא ילך בקצרה והמשל בזה לכתם שנפל בבגד אע"פ שיסירו אותו אי אפשר לחזור הבגד לקדמותו ולכן אמר אדמון שהוא דין ילך בקצרה וחכמים סוברים שהבעל תשובה מאחר שחוזר חוזר למדרגתו הראשונה ולזה אמרו חכמים יקנה בק' מנה כלומר אע"פ שאבדה דרך שדהו יקנה אותו כשחוזר ובמה יקנה פירש במאה כדרך מאמר התנא בן ק' כאלו עבר ובטל מן העולם כלו' מסבת התשובה מארכת ימיו של אדם כדחז"ל גדולהתשובה שמארכת ימיו ושנותיו שנאמר חיו יחיה. ובאריכות ימיו יש לו פנאי לקנות מה שאבד בימי רשעותו או יפרח באויר כלומר ואע"פ שישאר לו איזה עון ומת קודם תקונו באיזה סבה בעון הדור וכדומה יתתקן זה בשלימות על ידי גלגול וזהו אומרם או יפרח באויר רמז לגלגול שחוזרת הנשמה לפרוח באויר לבא לזה העולם ובזה משלים נפשו וחוזר לצרור החיים:

והח"ר יהודה הכהן נר"ו פי' בדרך הקבלה מי שהלך בעבר הים שנכנס בעמוקות בדרך ורחבה מני ים ואבד דרך שדהו שהוא מלכות שאבד האמונה ולא ידעה באמיתותה אדמון אומר ילך בקצר' מעט מעט בדרך חקירה ואם אין דעתו משיג יחזור לעיקר שבידו בדרך קבלה ה' אחד ושמו אחד וחכ"א יקנה הדרך שאבד במאה מנה שהוא ק' ברכות שהם בבינה רמז שיעלה עד הבינה או יפרח באויר עד אוירא דכיא אמנם אל יעלה עוד למעלה עד אין סוף כי אין דעתו יכול לסבול כל כך ודו"ק:

ואלך למאמר המוצב בפתח הדרוש ר' יוחנן על לגביה רבי חנינא אמר ליה חביבין עליך יסורין א"ל לא הם ולא שכרם אמר ליה הב לי ידך יהב ליה ידיה ואוקמיה ואמאי לוקי רבי יוחנן אנפשיה דהא רבי חייא כו' ר' אלעזר חלש עאל לגביה רבי יוחנן חזא דהוה קא גני בבית אפל גלייה לדרעיה ונפל נהורא חזייה דהוה קא בכי רבי אלעזר אמר ליה אמאי קא בכית אי משום תורה דלא אפשת שנינו א' המרבה וא' הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים ואי משום מזוני לא כל אדם זוכה לב' שולחנות א"ל להאי שופרא דבלי בארעא קא בכינא אמר ליה על דא ודאי קא בכית ובכו תרוייהו ע"כ כונת אומרם ז"ל בכל מקום חביבים עליך יסורים נראה שבהיות שיש צדיקים רוצים לסבול עונות הדור למען לא יקרב נגע באהלם ולכן שואלים אלו לאלו הצדיקים והשלמים חביבים עליך יסורים שבנגיעת יד ליד היה כדרך יחוד וחיבור כלומר חביבים שיהיה עליך דייקא יסורים הראוים לבא על הדור בעבור חטאתם שיהיו עליך כדי למחול להם ובהיות אתה מסובלי עונות הדור שכר כל הדור עליך והשיב לא הם ולא שכרם הכונה בתשובה הזאת שהלואי לא יהיו הדור הזה בעולם כלומר שהן אמת שרוצים לסבול יסורים קשים כמות

כדי למחול על הדור אמנם אל יחשוב האדם שרוצים השלמים שיהיה הדור חייב כדי לסבול יסורים בעבורם ולקבל שכר כולם ח"ו שהלואי לא היה הדור הזה בעולם ואינם רוצים בשכר:

עי"ל במאמרם ז"ל גבי איוב על פסוק כי על זה בחרת מעוני ששאל הקב"ה לאיוב על עוני או יסורין וקבל עליו יסורין ולא עניות. וידוע שאחר שקבל עליו איוב היסורים בבואם אליו התחיל לצעוק זעקה גדולה ומרה וניחם על מה שבחר ביסורין שאסלדה בחילה ולכן השלמים שואלים זה לזה חביבים עליך יסורים כלומר חביבים עליך יסורים ולא עניות או עניות ולא יסורים והשיב לא הם ולא שכרם שהוא העושר שיותר טוב רוצים בעניות ולא ביסורים אף על פי שבהיות להם יסורים יש להם שכר שהוא העושר עם כל זה אין בוחרים ביסורין והטעם שהיסורים מבטלים לאדם מת"ת מה שאין כן העניות שכיון שמוצא האדם פת ומלח ומים במשורה יש קיום בנפשו לעסוק בתורה והרגל טבע שני כמאמר התנא פת במלח תאכל וכו' ואם אתה עושה כן אשריך בעולם הזה שהרגלת במיעוט ובהיות כן אין יחסר לעולם ממך פת לחם כי לא דבר יקר הערך הוא וענין הב לי ידך משוה וכאלו שניהם כאחד וכל זכיות שיש בזה כאלו הם של זה בהיותם שניהם אחד ובהיותם בו זכיות הרבה היה מתרפא. עי"ל קרוב לזה שבנגיעת היד היה שואף זה שפע מזה ושפע החיות וגדר הבריאות של זה היה יורד גם לזה והיה מתרפא והוא נמשל הזכוכית שנותנים לעין השמש ומוריד אש מלמעלה למטה ונמצא שזכות הזכוכית גורם לחברזה לזה ולשאוף ממה שלמעלה ודוק. אמר ליה מפני מה אתה בוכה אי משום מזוני לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות קשה טובא דאיך עלה בדעתו שהיה בוכה בעת מיתתו על העניות שעבר אדרבה מה שעבר עבר ויש לו שכר הרבה עליו ואיך יתכן שהיה בוכה רבי אלעזר על מה שלא אכל ושתה בעולמו ברבוי מזונות ולא אסף כסף וכמו שפירש רש"י ז"ל משום מזוני שאינך עשיר ועוד להבין אומרו להאי שופרא דבלי בארעא והשיב לו רבי יוחנן על דא ודאי קא בכית וכי לא מתו בעולם יפים יותר ממנו כיעקב ורב כהנא: אמנם נראה לפרש שרבי יוחנן סבר אולי יחשוב רבי אלעזר שענין המזונות תלוים בזכות ובהיות הוא חסר מזונות יחשוב שלא היו לו זכיות הרבה ולכן נחמו ואמר לו לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות וזהו הטעם שלא היה לך עושר ומזוני דלאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא ולעולם שאתה מלא מצות כרמון ואל תצטער שלא היו לך מזונות לומר שמיעוט הזכיות גרמו זה ח"ו דע שאינו כן ואומרו על האי שופרא דבלי בארעא יובן שהענין שבכה על יופי ר' יוחנן משום שר' יוחנן היה יושב בפתח הטבילה והיה גורם שיצאו בני ישראל יפים וחכמים ולזה בכה על יופיו:

עי"ל שידוע שר' יוחנן לא השלים שנותיו שבקשו עליו חכמים ומת אחר שענש לריש לקיש כדאמרינן בבבא מציעא (דף פ"ד ע"א) ונמצא שיופי של ר' יוחנן לא נתבלה בעולם הזה עד סופו משום שמת קודם זמנו וזהו מה שרמז לו ר' אלעזר ברוח הקודש וגם נפל האמת בפי ר' יוחנן והשיב ודאי על זה קא בכינא וזהו אומרו על האי שופרא דבלי בארעא דוקא ולא בעולם ודוק. עי"ל שר' יוחנן לא נמצא בכלל היפים משים דהדרת פנים לא הוה ליה ונמצא שאבד יופיו בעבור עיכוב זה ולא נמנה בתוך היפים וי"א על האי שופרא דבלי בארעא שאיני נזכר עוד ששאר היפים אע"פ שמתו עדיין מזכירים אותם כיעקב וכדומה ונמצא דעדיין לא נתבלה יופיין נאם הצעיר העומד לשרת ולכהן אליהו הכהן ס"מ:

פרק ל

על ההבטחה

ושם הדרוש הזה בטח בה'.

מדרש משלי למה תשגה בני בזרה מוטב לך לחבוק דדיה של תורה שמביא אותך לידי זכות מלחבוק חק נכריה שמביא אותך לידי חובה עכ"ל:

בהיות שקדמוננו וזקננו הרבו בכת מעלת ההבטחה ובפרט הקדושים החסידים בעל מנורת המאור ובעל ראשית חכמה זצ"ל אשר יופי אמריו נרשמות בלב כל אדם והנני באתי לרמוז במעלת ההבטחה בדרך דרוש רמוזה בפסוקים ומאמרים והנה נתחיל מדברי החסיד נעים זמירות ישראל דוד הע"ה במזמור קכ"א באומרו שיר למעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי עזרי מעם ה' עושה שמי' וארץ בא לרמוז על הבוטח בבשר ודם הוא אפס ואין ואמר אשא עיני אל ההרים שהם העשירים התקיפים והחזקים כההרים לבטוח בהם וראיתי שאין ראוי לבטוח בהם שאדם להבל דמה ואמרתי וכי מאין ומהבל יבא עזרי ואע"פ שבא מידם איזה עזר לא כח ידם עשתה זאת אלא עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ ומאחר שסוף סוף שהעזר בא אלי מהקב"ה שנתן כח לזה לתת את שאלתי א"כ למה לי לבטוח בו אלך אל האדון ה' צבאות ובו אבטח ולא אפחד. ובזה יובן פסוק טוב לחסות בה' מבטוח באדם טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים דקשה דמה חידוש זה שטוב לחסות בה' מבטוח באדם שנראה שטוב לחסות באדם אלא שהיותר טוב הוא לבטוח בה' וזהו שקר שאין ראוי לבטוח באדם כלל ועיקר אמנם הכונה ידוע שאין האור ניכר אלא מתוך החושך ואדם שבוטח בה' מתחילה ועד סוף ולא ניסה לבטוח באדם וראהבני אדם שהם בוטחים לב באדם לבו נוקפו עליו אולי יש ממשות בהבטחת

ב"ו ונמצא שהבטחתו בהקב"ה רפויה בידו והוא כדרך אומרם ז"ל עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים שאם אחר היה אומר כן לא היה נאמן כי אם יתרו שלא הניח ע"ז שלא עבד וראה שלא היה ממשות בשום ע"ז באופן שהמכיר ברע תחלה וראה שאין בו ממש כשדובק בטוב הוא בכל לבו ובכל נפשו לז"א טוב לחסות בה' מבטוח באדם ומלת מבטוח הוא כמו שפירשו המפרשים בפסוק טוב ללכת את בית אבל מלכת אל בית המשתה שהכונה מבחוץ הוא שיקדים לבית אבל להכריע ולהכניע לבו אמנם הוא לכת אל בית אבל כשקדם לבית משתה וזהו מלכת כלומר שכבר הלך תחילה לבית משתה ואח"כ הולך לבית אבל כדי שישאר בלבו רושם הפחד ויפחד תמיד ליראה ה' כל היום לפי שאם יקדים להלוך לבית אבל כשהולך אח"כ לבית משתה מסיבת השמחה שוכח הפחד וההכנעה שנכנס בלבו מבית האבל לפי שאין קיום הגט אלא בחותמיו כו' וזהו הרומז דוד המלך ע"ה טוב לחסות בה' מבטוח באדם כלומר מן הראוי הוא שלעולם יבטח האדם בה' מתחילתו ועד סופו אמנם טוב יהיה שיהיה לו הבטחתו בה' כשקדם קודם ונבטח באדם שבראותו בעיניו שאין ממשות באדם כשחוזר לשום הבטחתו בהקב"ה הוא בכל לבו ודוק:

ונחזור לביאור המזמור יש לומר עוד אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי יובן עם מה שפירשו חז"ל בפ' והחכמה מאין תמצא מאין שהוא המשל שמביא להבין הענין שהמשל הוא הבל ואין יבא עזרי וחכמתי וזהו הרמז כאן אשא עיני אל ההרים שהם מורי ורבותי כמו שדרשו רז"ל במדרש בפרשת ויצא אשא עיני אל ההרים למלפני ולמעבדני כו' ומאין שהוא המשל יבא עזרי להבין דברי רבותי וזה שמצאתי עזרי שהוא התורה מסיבת האין שהוא המשל גם זה היה עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ שנתן בי חכמה להמשיל משל משום שחכם נגזר מן השמים:

עי"ל בדחז"ל (ילקוט בפ' זה) מי הקדימני ואשלם מי שעשה ציצית לפי שנתתי בו בגד מזוזה שנתתי לו בית ונמצא שאע"פ שאין האדם עושה כלום עכ"ז יש לו שכר ונמצא שמקבל שכר על אין שעושה לז"א מאין שהיא עשיית ציצית ומזוזה וכדומה שהם אין אצלי משום שאני לא עשיתי כלום עכ"ז מזה יבא עזרי ושכרי אע"פ שעזרי מעם ה' שהוא גרם הכל שנתן לי הבגד והבית עכ"ז יש לי לעה"ב בעשית המצות שכר ועזר טוב:

עי"ל בדחז"ל מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה ונמצא שמאין שהיא המחשבה שאין בה תפיסה ממנה יבא עזרי להכריע המשקל כמעשה ממש וזה העזר בא לי מעם ה' שהוא רחמים שעשה עמי חסד לצרף מחשבה וז"א עזרי מעם ה'. עי"ל שידוע שהעיקר הגדול הוא שיעשה אדם מצות ואל יבטח לאכול בזכות אבותיו כדרך אומרם ז"ל אם

בר אוריין הוא יבא ואם בר אבהן ולא בר אוריין אש אוכלתו לז"א כשאשא עיני לבטוח בהרים שהם האבות שבזכותם ירחם הקב"ה עלי נמצא שמאין והבל יבא עזרי לפי שאין לי מעשים אלא עזרי מעם ה' בכח מעשים שיש בי זהו הראוי באדם כו'. עי"ל כדחז"ל (יומא דפ"ו ע"ב) הבעל תשובה הזדונות נעשים לו כזכיות וז"א אשא עיני אל ההרים שהם השתי הרים התשובה ות"ת ורואה אני שמקבל ואין שהיו הזדונות יבא עזרי בשובי אל ה' משום שנעשו זכיות וזה העזר והחסד היה לי מעם ה' שברא העולם על החסד וברא התשובה כדי שיתקיימו שמים וארץ. אל יתן למוט רגליך אל ינום שומרך יובן בדחז"ל ע"פ חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך שרגילות הרגלים שלמדם להוליכם שם עד שהיו הולכים מעצמם לז"א אל יתן למוט רגליך כלו' מי שלא יניח למוט אותך להלוך בבית המדרש וכיון שהרגלת אותם להלוך בדבר מצוה הם מעצמם יוליכו לך למצוה אע"פשכונתך להלוך בדבר הרשות וכיון שהרגלת כן אז אל ינום שומרך שהוא הקב"ה לשמורך מכל רע ומכל נזק לבל יקרב באהליך:

הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל כו' כו' וסמיך ה' שומרך יובן בדחז"ל גבי אונקלוס הגר ששלח הקיסר אחריו אנשים לתופסו והמשיכם בדברים וגיירם עד שצוה להם תפסוהו ואל יטו אזנכם לאמרי פיו וכן עשו וכשהיו מביאים אותו מצא מזוזה והניח ידו עליה ונשקה ושאלו לו על הדבר ואמר להם מלך ב"ו ישן מבפנים ועבדיו משמרים אותו מבחוץ אבל הקב"ה אינו כן אלא ישראל מבפנים והקב"ה משמר להם מבחוץ וגיירם כו' לז"א הנה הקב"ה לא ינום ולא יישן ובהיות כן שומר ישראל אינו כשומר שאר האומות שהמלך מבפנים והשומר מבחוץ אלא ה' שומרך המלך שומר בחוץ והעבד נשמר. ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך הכונה יובן בדחז"ל בא לטהר מסייעין אותו מן השמים באופן שצריך שיתחיל האדם תחילה כדי שיעזרהו לז"א ה' שומרך מכל רע ה' צלך מכל יצה"ר בלבל שיהיה על יד ימינך שהוא היצה"ט הנקרא ימין שנאמר ולב חכם לימינו שתתחיל אתה תחילה לעשות עצת ימינך שהוא היצה"ט ואז ה' שומרך ויצילך:

עי"ל שומר ישראל כו' שומר מל' ואביו שמר את הדבר הכונה כששומר וממתין ישראל את ה' כדרך קוה וחזור וקוה ואתה ממתין לו ואע"פ שלא ענה תפילתך כפעם בפעם עכ"ז כל הבטחתך בו ואתה ממתין לו גם מדה כנגד מדה ה' שומר לך שאע"פ שחטאת לפניו הוא ממתין לך כדי שתשוב בתשובה:

יומם השמש לא יככה וירח בלילה אמר יומם ולא אמר ביום השמש לא יככה לרמוז שאע"פ שיהיה בצהרים עם כל זה לא יככה וזהו מלת יומם שהוא בעצמות היום. אמנם באופן אחר נראה לפרש עמ"ש הר"ב עמודיה שבעה משם המפרשים על מאמר חז"ל

(ע"ז סו' ד"ג) עתיד הקב"ה להוציא חמה מנרתקה צדיקים מתרפאים בו ורשעים נידונים בו דאיך אפשר דבשמש עצמו שטבעו לרפאות שאותו השמש עצמו יזיק אמנם יובן בדחז"ל שזה השמש שעתיד להוציא הוא שמש אור הגנוז שהגניז בעבור הרשעים כו' וכיון שהרשעים היו מלומדים בזה האור בראותם אז אותו אור הגדול והעצום נדונים בו משום שמזיק להם מאחר שלא הורגלו כדרך המביט בעין השמש שכהים עיניו אמנם הצדיקים מתרפאים בעבור שאותו שמש התקיף אינו מזיק להם בעבור שהב"ה הרגיל להם בזה העולם באותו אור משום שעוסקים בתורה שנאמר ותורה אור מבהיק בעיניהם מאותו אור הגנוז וכיון שהורגלו כשרואים אותו אור מתעדנים בו לז"א יומם השמש לא יככה אמר יומם לרמוז על אותו אור הגדול אז השמש התקיף שעתיד הקב"ה להוציא לא יככה כיון שעסקת במצות כאמור לעיל וגם ולא ירח יככה בלילה משום שאז בלילה יהיה כאור של עתה של שמש כיום שנא' והיה אור הלבנה כאור החמה והרשעים כיון שהורגלו בזה העולם בחושך הלילה הזה כשיראו אז אור בלילה יזיק להם אמנם לצדיקים שאינו מזיק אור העצום מטעם האמור כ"ש שלא יככה גם ירח בלילה אע"פ שהוא כאור השמש ואתה הרגלת בלילה לישב בחושך והרגילו עיניך לזה עכ"ז לא יככה כדפרישית.
ה' ישמרך מכל רע ישמור את נפשך הכונה ה' ישמרך מכל רע שהוא היצה"ר שלא יבא בידך לעמוד בנסיון שאז קשה לפרוש ממנו וא"ת מאחר שאני צדיק ישרה השכינה עלי ויהיה רע לי שילך החלק שהיא הנשמה אחר הכל לז"א ישמור את נפשך כדרך שפירש הר"ש מלמד ז"ל בפסוק ואתם הדבקים בה' אלהיכם ועכ"ז חיים כולכם היום שלא ילך החלק אחר הכל:
עי"ל ה' ישמרך מכל רע שהוא יצה"ר ובהיותך מנוקה מכל חטא ישמור הוא בעצמו כביכול את נפשך שלא תהיה מיתתך ע"י מלאך המות אלא בנשיקה:
עי"ל ישמור את נפשך אחר מותך תחת כסא כבודו בצרור החיים. עי"ל ה' ישמרך מכל רע שמיד הרע יבא לך השמירה כדרך שפירשתי והקב"ה מצילהו מידם וכדרך הבה לנו עזרת מצר שמיד הצר תבא הישועה:
ה' ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם יובן בדחז"ל (מציעא דק"ז ע"א) ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך שתהיה יציאתך מן העולם כביאתך מה ביאתך בלא חטא אף יציאתך בלא חטא כו' לז"א ה' ישמור צאתך מן העולם כבואך מה ביאתך בעולם בלא חטא אף יציאתך כן ואומרו ובואך כאילו אמר כבואך וכדרך שפירש הרש"א נר"ו דגנך ותירושך ויצהרך כלומר דגנך יהיה גזעו מחליף משנה לשנה כתירושך ויצהרך כו' גם כן

בנדון זה ישמור צאתך כביאתך מעתה ועד עולם שתהיה יציאתך מן העולם בלא חטא כביאתך ודוק:

ונחזור לענין גודל ההבטחה שרמז דוד המלך ע"ה בפ' בטח בה' ועשה טוב שכון ארץ ורעה אמונה שהכונה שבהיות ששכר מצות בהאי עלמא ליכא משא"כ בעושי רע שהם דשנים ורעננים כמ"ש בזה"ק פרשת שלח לך עיין שם באופן שקבול שכר הצדיק תלוי באמונה שיאמין שעתיד לקבל שכר לז"א בטח בה' על כל מה שהבטיח ליתן לך ועשה טוב ומצות ככל יכולתך וכשתשכון בארץ שהוא אחר מותך אז ורעה אמונה שהאמנת בהקב"ה על כל מה שהבטיחך לתת שכר בעשיית המצות:

עי"ל במחלוקת שיש בין הרמב"ם והר"י אברבאנל במשנה אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל פרס כו' כו' שפסק מהר"י אברבאנל שלעולם יכול אדם לעשות המצות על מנת שהקב"ה ישלם לו וכונת התנא אל תהיו כעבדים כו' ר"ל שלא יעשה המצות ע"מ לקבל פרס שהוא שכר עה"ז דלעולם ע"מ לקבל שכר לעה"ב יכול דלזה לא אמר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל שכר דשכ' משמע שכר עה"ב והרמב"ם ז"ל חלק עמו בזה ונראה שדהע"ה סובר כמהר"י אברבאנל ואמר בטח בה' ועשה טוב בטח בה' שישלם לך ועשה טוב ע"מ לקבל שכר עה"ב וא"ת מי יאמר הלכה כדברי מי לז"א שכון ארץ שהוא אחר מיתה ואז ורעה אמונה באמיתות הלכה כדברי מי אמנם דע שהסברא נוטה כמהר"י אברבאנל:

עי"ל בטח בה' ועשה טוב שאע"פ שתראה צד סכנה בעשיית הטוב אמר בטח בה' שיצילך ועשה טוב ואל תתגאה בעשיית הטוב שעשית שמא בעון הגאוה יגיע לך שום נזק ח"ו אלא שכון ארץ לעולם היה שפל כארץ ורעה אמונה באמת שכל העושה טוב אינו מגיע לו שום נזק משום שהחסד שעשית הוא סובב לשמרך מכל רע:

וזהו כונת פסוק רבים מכאובים לרשע והבוטח בה' חסד יסובבנהו הכונה הרשע כשרוצה לעשות טוב מדמה בדעתו כמה מכאובים שיבא עליו בעבור אותו חסד כיצד שאם רוצה לתת לצדקה חושב שיחסר ממונו וזהו יגרום שבניו מוטלים ברעב והוא יחזור על הפתחים ובזה מונע עצמו אמנם והבוטח בה' שעושה המצוה ואינו חושב כל זה נגד המצוה שעושה חסד יסובבנהו אותו חסד שעושה החסד עצמו יסובבנהו לשומרו מכל רע:

עי"ל ידוע שבעבור הצדיק יש חיות לרשע משום שזכות הצדיק מגן וצנה לדור כדרך כל העולם ניזון בשביל חנינא בני כו' לז"א רבים מכאובים לרשע מהעבירות שעשה וא"ת ולמה לא נעקר מן העולם תשובה והבוטח בה' חסד יסובבנהו בעבור הבוטח בה' שהוא

הצדיק חסד יסובב לרשע להחיותו אולי יחזור ובמעלת גודל ההבטחה שהה לדוד המלך בהקב"ה סיפר כל הנסים שהיה עושה לו הקב"ה באומרו:

כי שמעתי דבת רבים מגור מסביב בהוסדם יחד עלי לקחת נפשי זממו הכונה יש לפעמים שיוצא קול אחד על פ' שעשה כך וכך וכשהולכים אחר החקירה זה אומר שמעתי מזה וזה אומר שמעתי מזה באופן שנמצא הדבר שקר ודבר כזבולפעמים יודעים אמיתות הדבר אמנם כשבאים ב' יחדיו על פי ב' עדים הורגים אותו לז"א דהע"ה כי שמעתי דבת רבים אומר דוד עשה כך וכך היה לי מגור מסביב כלומר מעט יראה בלבד באומרי לא יש ממשות בדבריהם ולא יצא לפועל אמנם בהוסדם יחד עלי שהיו יועצים עלי ב' עדים כדרך אם ילכו ב' יחדיו בלתי אם נועדו ג"כ אני ברואי ב' יחד באים להעיד עלי היה לי פחד גדול ואז הנס שהקב"ה היה עושה עמי כשבאים יחד עלי אז בודאי לקחת נפשי ומה היה עושה הקב"ה שהיה מסבב הדבר ומוציאן זוממין והיו הורגים אותם וז"א בהוסדם יחד עלי לקחת נפשי זממו מלשון זוממין ודוק:

ולהורות נתן שלמה המלך ע"ה ללמד לאדם על ההבטחה באומרו (משלי סי' ו') לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם דקשה דהול"ל ראה דרכיה ולמוד מאי וחכם. אמנם הנמלה אין להן עצלות כלל כמו שפירש תכין בקיץ לחמה כו' אמנם אין לה הבטחה בהקב"ה משום שכל חיות שלה ששה חדשים ומזמנת מזון על ששה שנים או יותר באומרה שאם יגזור לה הקב"ה חיים שיהיה לה מזונות ונמצא שאין בה הבטחה משום שהנותן לה חיים יתן לה מזונות לז"א לך אל נמלה עצל ולמוד מדרכי נועם שלה שאין בה עצלות וראה דרכיה הטובים אמנם וחכם אתה יותר ממנה בענין ההבטחה שלא תהיה כמותה בכל הדברים כי אם בדרכיה הטובים בלבד:

ובזה נבין פסוק (ישעיה סי' כ"ו) בטחו בה' עד כי ביה ה' ציר עולמים יובן בדחז"ל (במ"ר במגילת אסתר ע"פ) שהמן אמר לאחשורוש שאלהי ישראל כבר הזקין והראיה שבא נבוכדנצר חרב את ביתו כו' לזה להפיל סברא זאת ארצה אמר בטחו בה' עדי עד כי מעולם ועד עולם הוא וככחו אז כחו עתה והטעם שהניח לנבוכדנצר לחרב ביתו כדי להטיל כעסו שם ולהציל לישראל לז"א בטחו בה' עדי עד וראיה לדבר שהוא בעל היכולת כלם מעולם ועד עולם שהרי ביה שהוא שם חסר כדכתיב כי יד על כס יה היה צור עולמים וברא העולם וא"כ גם עתה שנקרא יה בעבור שחרב ביתו וגלה עמו ונקרא יה לא מפני זה הזקין ח"ו אלא שהרי בשם יה ברא העולמות ודוק:

ובזה יובן משנה ר"ח סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו יובן עפמ"ש משחרב נבוכדנצר את המקדש השם

חסר כי יד על כס יה ואו"ה אומרים הקב"ה הזקין והרשעים עושים מה שלבם חפץ לז"א הוי מתפלל בשלומה של מלכות של הקב"ה שימלוך מהרה בב"א ויהי שמו וכסאו שלם שאלמלא מורא שהיא המיתה כמו שדרשו ז"ל שנקנסה מיתה על אדה"ר משום שהאלהים עשה שייראו מלפניו ואלמלא מורא שהיא המיתה שמביא מורך בלבבם איש את רעהו חיים בלעו ח"ו באומרם הקב"ה הזקין ח"ו אמנם בראותם שהקב"ה ממית למי שירצה ומחיה למי שירצה ובפרט בענין המגפה אז מודים שהכח והגבורה ביד הקב"ה ואין שינוי בו והטעם שהניח לנבוכדנצר להחריב את ביתו היה לטובתם של ישראל להטיל כעסו בעצים ובאבנים באופן שבענין המיתה אדם יבא להכיר להקב"ה שבאומרם לחוטא ראה זה שמת חוזר ממעשיו:

אשר עם זה יובן מאמר לחז"ל מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים טעם הפשוט משום ששלשה דברים עשה הקב"ה ואחד מהם שישכח המת מן הלב ולכן מתנחמים על המתים משום שהזמן גרם לנחמה משום שנשכח מן הלב משא"כ על החיים:

וחוץ מן הכונה נראה שיובן במשנה הילודים למות והמתים להחיות שפי' המפרשים ז"ל כיון שאדם נולד מונין אותו למיתה מת מונין אותו לחיים וזהו הנרמז כאן מתנחמים על המתים משום שמעותדים להחיות ואין מתנחמים על החיים משום שמעותדים למיתה שכל רגע שעובר עליהם תקרבים בים למיתה ומה נחמה יש על חיותם:

עי"ל בדחז"ל גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם והטעם שבעודם בחיים אפשר שיחמיץ לז"א מתנחמים על המתים שאין סכנה בהם שיחמיצו ואין מתנחמים על החיים לפי שבעודם חיים אפשר שיחמיצו ומה נחמה יכול האדם לומר להחזיקם צדיקים לעולם מאחר שהם בחיריים:

עי"ל במה שפי' המפרשים ז"ל שהטעם שלא הכניס הקב"ה למשה רבע"ה חי בג"ע כריב"ל וחביריו משום שיותר מעלה משיג מי שמת שנפשט מהחומר ומהטעמים הידועים שעל כן מתו האבות לז"א מתנחמים על המתים כלומר מתנחמים למי שמתפלל שלא למות מתנחמים להם שיותר טוב למות ומביאים לו ראיה על המתים שמתו כאבות העולם ומרע"ה שמתו אדרבא ליותר מעלה ואין מתנחמים על החיים אשר הם חיים עדנה שהם אותם שנכנסו חיים בג"ע לומר שטוב לצדיק ליכנס חי מלמות:

ונחזור להקדמה שהקדמתי בפתח הדרוש שיבטח בהקב"ה שכל הבוטח בהקב"ה ובתורתו שהיא מקור החיים אין שום בריה יכול להזיקו משא"כ הבוטח ביצרו. אשר

עם זה אבא נבא לביאור מאמר שהתחלתי למה תשגה בני בזרה מוטב לחבוק דדיה של תורה שמביא אותך לידי זכות מלחבוק חק נכריה שמביא אותך לידי חובה ע"כ:
וק"ט דמה חידש בעל המאמר בזה מאחר שהדברים פשוטים מאליהם. אמנם יובן בפ' בחרתי הסתופף בבית ה' מדור באהלי רשע אשר כאן הקושיא עצומה דפשיטא שטוב להסתופף בבית ה' מדור באהלי רשע. אמנם הכונה בחרתי בבית ה' בשב ואל תעשה מדור באהלי רשע כדי לעמוד בנסיון ולקבל שכר וזהו עצמו כונת המאמר מוטב לך לחבוק דדיה של תורה אע"פ שלא תלמוד משום שזה יביא לך למעשה כדרך מתוך שלא לשמה בא לשמה גם בהיותך בתוך דדיה של תורה התורה עצמה תביא אותך לידי זכות מלחבק חק נכריה כדי לעמוד בנסיון ולקבל שכר משום שזה אדרבה יביא אותך לידי חובה שאפשר שלא תעמוד ביצרך דלכן אמרו ז"ל לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון והן אמת שאם הביא עצמו ועמד בנסיון לא הפסיד אמנם לא כל אדם יכול לעמוד.
אשר עם זה יובן כונת המשנה בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה ובורח מן העבירה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה דקשה דכשם שאמר הוי רץ למצוה קלה לרבותא למה לא אמר ובורח מן עבירה קלה אמנם הוא אשר דברנו שבענין המצוה אמר הוי רץ לומר שיזדרז עצמו אפילו במצות קלות שאדם דש בעקביו אמנם בענין העבירה לא יכול לצוות דרך ציווי וגזירה ובורח מן העבירה שאפשר שיש אדם מכיר בעצמו שיעמוד בנסיון ולא ירצה לברוח מן העבירה אלא אדרבה יבקשנה ככסף כדי לעמוד בנסיון ולכן אמר סתם ובורח מן העבירה להזהיר בצווי קל שלא יביא עצמו לידי נסיון אמנם אם היא עבירה קלה שיכול לעמוד בה לא נפל הצווי על זה על שיודע בעצמו שיעמוד בנסיון ולזה לא פירש ובורח מן עבירה קלה ועכשיו מפרש ואזיל מה שאמרתי ובורח מן העבירה לרמוז שלא יעמוד בנסיון משום שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה ולא די שלא עמד בנסיון יש נזק עתיד שהוא עבירה אחרת ולכן אמרתי לך ובורח מן העבירה ומה שלא אמרתי ובורח אפילו מעבירה קלה לרמוז שאם יכיר בעצמו לעמוד בה בהיותה קלה יעמוד ויקבל שכר משום ששכר מצוה מצוה כלומר כשם ששכר מצוה בא לו מהמצוה עצמה שעשה שבסיבתה מקבל שכר מהקב"ה כך שכר העבירה בא לו מהעבירה עצמה שבסיבתה קבל שכר בעבור שבא לידו ולא עשה אותה. ועם זה מתיישב קו' כל המפרשים דלמה גבי העבירה אמר שכרשאינו נופל הלשון הזה כי אם על קבלת הטוב אמנם כפי דרכינו יובן שהוא שכר טוב שמקבל בעבור העבירה שעמד בה בנסיון. עי"ל כדחז"ל (מס' ע"ז ד"ג ע"א) שכל מצוה שאין בה חסרון כיס נקרא מצוה קלה דלכן נותן הקב"ה לאה"ע מצות סוכה כו':

עי"ל בדחז"ל פ"ג סוטה (דכ"א ע"ב) איזהו חסיד שוטה שרואה אשה טובעת בנהר ואינו מציל אותה כדי שלא ליגע בה לז"א הוי רץ למצוה קלה שהיא מצוה שאין בה חסרון כיס כיצד שראית אשה שטובעת בנהר רץ להציל אותה ואל תהיה חסיד שוטה לומר איני רוצה כדי שלא יגע בה משום שבידך הבחירה שלא תהיה נגיעתך בה דרך זנות או מחשבה רעה וז"א ובורח מן העבירה שיש בתוך המצוה הזאת ואם אמר יאמר האדם לא יחשב לי עון אשר חטא אע"פ שיהיה כונתי לרעה בנגיעת האשה הזאת משום שיעביר הקב"ה שכר המצוה בעבור הרע שעשיתי ונמצא שלא יהיה בו לא שכר ולא עונש לז"א שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה כלומר דע שאינו כן אלא הקב"ה אינו לוקח שוחד להעביר זה בזה אלא המצוה שעשית להצילה מן הנהר יגרום לך מצוה אחרת והעבירה שעשית בנגיעתך בה בכונה רעה גוררת לך עבירה אחרת משום ששכר מצוה מצוה הקב"ה משלם שכר המצוה בפ"ע ושכר העבירה בעבור העבירה ואינו מעביר זה בזה:

עי"ל ששכר מצוה מצוה כלו' שכר המצוה היא המצוה עצמה כיצד אדם שמכתיר עצמו במצות תפלין מכתירין לו כתר לעה"ב קיים מצות סוכה עושין לו צל וחופה וכן שכר עבירה עבירה שאם גזל מאכילין לו חול דק כדחז"ל ונמצא ששכר המצוה היא המצוה עצמה וכן בעבירה:

עי"ל שכר מצוה מצוה שבעוד שהוא מוכתר בתפלין יראים ממנו שנאמר ויראו ממך וכן בסגולת כל מצוה ונמצא ששכר המצוה עצמה נותנים לו:

עי"ל שידוע שמהמצוה נברא מלאך להליץ בעדו וזהו שכר מצוה המצוה עצמה ומן העבירה נברא שטן וזהו ושכר עבירה עבירה שהשטן עצמו שעשה עומד לנגדו ומה שנקט שכר בעבירה לרמוז שאם עשה תשובה מקבל שכר על אותה עבירה משום שהעבירות נעשים לו כזכיות ואדרבא בעבור אותה עבירה הוא גדול מצדיק גמור בהיות שטעם טעם העבירה ופרוש ממנה ונמצא שמקבל שכר על העבירה ולרמוז לזה הטיל לשון שכר ולא עונש ודוק. עוד יש לדקדק דלמה לא אמר ל' ריצה בעבירה כשם שאמר גבי מצוה הוי רץ למצוה קלה דהול"ל ורץ מן העבירה אמנם י"ל דבשלמא היצר שהולך אחר האדם תמיד ללוכדו אמר ובורח משום שהוא מבקש לך ובא אחריך לכן אמר ובורח כדי שלא ישיג אותך והצל עצמך בבית המדרש אבל המצות והתורה אינן חוזרים אחר האדם אלא האדם צריך לחפש ולהלוך אחריהם להשיגם כדכתיב אם תבקשנה ככסף כו' אז תבין יראת ה' וכדרך אם יום יעזבני יומים אעזבך באופן שצריך האדם לחפש אחריו ולכן נקט במצוה הוי רץ שהוא לשון שצריך לרוץ אחר דבר מה להשיג אותו:

עי"ל דלא אמר בקש מצוה ואל תבקש עבירה ואמר הוי רץ ללמדך חידוש שאע"פ שפסיעה גסה נוטל מאור עיניו של אדם אמנם בענין המצוה לבקשה ובענין הצלת העבירה אף על פי שיהיה במרוצה לא יגיע לך שום נזק:

ובזה יובן פסוק דרך מצותיך ארון כי תרחיב לבי במ"ש חז"ל (פ"ב דע"ז דכ"ח ע"ב) שורייני דעינא בליבא תליא שעם זה פי' מז"ל פ' על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו שהכונה כיון דשורייני דעינא תלוים בלב כיון שהיה דוה לבנו זהו גרם שחשכו עינינו. וזהו לכונת פ' במזמור ל"ח לבי סחרחר עזבני כחי ואור עיני גם הם אין אתי כלומר כיון שלבי סחרחר זהו גרם שאור עיני גם הם אין אתי לפי שכיון דשורייני דעינא בלבא תליא כשנלקה לבי זהו גרם שניטל אור עיני כו' כבר אמרנו שריצה בענין מצוה אינו נוטל מאור העינים לזה אמר דרך מצותיך ארוץ בלי שום פחד שאפחד ממאור עיני משום כי תרחיב לבי וכיון שלבי תרחיב משמחת המצוה אינו מגיע שום נזק לעינים לפי שעורקי העינים תלוים בלב והלב כיון שהוא שמח ברוחב גם העינים טובים ונכון:

עי"ל בדחז"ל וישא יעקב רגליו כיון שנתבשר בשורה טובה הרגלים טעין לכרסי' כו'. באופן שהשמחה גורם קלות המרוצה לז"א דרך מצותיך ארוץ משום שהמצוה תרחיב לבי וכיון שסגולת המצוה לשמח לאדם זהו הסיבה שאני רץ בעשייתה:

עי"ל ידוע שאם יבא מצוה ביד האדם אם יושב לחשוב בה מאד אפשר שיפתהו יצרו ולא יעשנה לכן הטוב והישר שמיד בשמוע אותה לעשותה ובזה לעולם יצה"ט גובר לז"א דהע"ה דרך מצותיך ארוץ מיד לעשותם בלי שום עיכוב כדי שהרחיב ותרויח לבי הטוב ויהיה ידי על העליונה:

עי"ל דרך מצותיך ארוץ לבקשם אע"פ א שעדיין אינם בידי עכ"ז ענין בקשתם יהיה במרוצה כדרך שעושים הרשעים בבקשת העבירות שנאמר כי רגליהם לרע ירוצו כלו' כשיוצאים לבקש הרע היה במרוצה אע"פ שאין שייך ריצה כי אם בדבר מה שהולך להשיגה ולרמוז לזה לא אמר ברע ירוצו שמשמע ברע ידוע להם כו' גם אני בענין המצוה ארוץ כדי שתרחיב וישמח לבי הטוב שכשם שעושים הרשעים בעצת יצר הרע גם הצדיקים שומעים לו לעשות כן בענין המצות:

עי"ל דרך מצותיך ארוץ משום שאין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה שנאמר פוטר מים ראשית מדון ובזה כי תרחיב לבי שכיון שבתחילת דיני יצאתי זכאי ב הוא סיוע גדול ליום הדין:

וכיון דאתא לידן המאמר הזה נאמר בו תירוץ נכון על מה שמקשים בעני התוספות ז"ל (בסנהדרין ד"ז ע"א ד"ה אלא על ד"ת ובקידושין ד"מ ע"ב ד"ה אין תחילת) שבכאן

משמע שאין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה ובמקום אחר אמר שתחילת דינו הוא נשאת ונתת באמונה ע"כ ובמדרש אליהו פירשתי תירוץ נכון יע"ש. אמנם עכשיו הוספתי נופך ויהלום ונקדים מה שהביא המהר"ש אוזידא במשנת עקביא בן מהללאל כו' ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון אמר משם המפרשים בדחז"ל שתחילה מלמדים לאדם לעולם כל התורה כולה ואח"כ שעושים לו חכם שואלים ממנו מי שעבר זאת העבירה מה עונשו ועונשים אותו על פי הדין שגזר עליו וזהו ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון שאדם עצמו נותן הדין והחשבון ע"כ:

ובזה נבא לתי' הקושיא לעולם שתחילת דינו של אדם הוא אם נשא ונתן באמונה אמנם באמת שקודם מלמדים אותו כל התורה ואח"כ פוסק הוא בעצמו עונש מי שלא נשא ונתן באמונה וז"א כאן אין תחילת דינו של אדם אלא על ד"ת כלו' אין תחילת דינו של אדם שמתחילים לדונו בעונשו על שלא נשא ונתן באמונה אלא על ד"ת שקדמו ללמד לו תורה כדי שהוא בעצמו יגזור הדין ולעולם שתחילת הדין הוא אם נשא ונתן באמונה ונכון ודוק:

עי"ל דלעולם תחילת דינו של אדם על ד"ת למי שיודע תורה שואלים ממנו אם למד לשמה או שלא לשמה לקנטר ולמי שמעולם לא למד שואלים ממנו אם נשא ונתן באמונה וזהו כדי לתופשו על ד"ת שידוע שכל מי שהוא עם הארץ א"י לשאת ולתת באמונה משום שכל הרוצה להתחכם יעסוק בדיני ממונות וזה אינו יודע ללמוד נמצא שאפי' שטבעו לשאת ולתת באמונה אי אפשר אם אינו יכשל כדרך ולא עם הארץ חסיד וכשתופשים אותו על שלא נשא ונתן באמונה אומרים לו זהו גרם לך על שלא עסקת בתורה לעסוק בדיני ממונות להתחכם ולידע ולהבחין בין האמת והשקר ונמצא שאין תחילת דינו של כל אדם בין תלמידי חכמים בין עמי הארצות אלא על דברי תורה עוד נוכל לתרץ שמה שאמר נשאת ונתת באמונה ר"ל באמונת התורה אם למד לשמה והיינו על ד"ת אלא שבמקום אחד אמר סתם אין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה ובמקום אחר פירש שתחילת שאלתו על ד"ת היינו אם נשא ונתן באמונה במלחמתה של תורה. עי"ל כמאמר הזה"ק והנורא שבכה רשב"י ע"ה על זמן הגאולה מי יעמוד מפני סכנת האמונה ע"כ. ועכשיו יובן כונת חז"ל ששואלים לאדם נשאת ונתת באמונה כלומר בעודך בחיים שצפית לישועה אם נשאת ונתת לעמוד באמונת האלהות אשר עתיד מלך המשיח לפרסמו שעתה בעונותינו נסתר ממנו כדכתי' ואנכי הסתר אסתיר פני כו' וכתיב ימים רבי' לישראל ללא אלהי אמת כו' מפני שאין אנו מכירי' אלהותו ומלך המשיח יפרסמו שהוא עתיד להכירו כדחז"ל במדרש פרשת נשא ארבעה הכירו

את הקב"ה מעצמן אברהם ואיוב וחזקיה ומלך המשיח ואז כשיפרסמו המלך המשיח רבים יחלקו עמו כמו שחלקו עם מרע"ה במדבר ועל זה ירבה אותותיו ומופתיו ורבים מבני עמנו ילכו ויתחברו עם אה"ע וזהו סיבת אבודם כשם שנאבדו כמה מישראל בימי מרע"ה על שמרדו בו והכל היה על קבלת האלהות שגילה להם ולא היו רוצים לקבל אע"פ שהרבה על אותות ומופתי' כי לא שוטים היו למרוד על משה אחר מה שראו אלא שבהיות שהיה מזכיר להם דבר שלא ידעו שנשתכחו מהם אלהי אברהם ועכשיו היה מודיע להם אלהי אברהם היה קשה להם לקבלו כי לא היו מאמינים אותו כי זה שמודיע להם היה אלהי אברהם והיו מורדים בו והיה סיבת אבודם מן העה"ז ומן העה"ב כמו שדרשו ז"ל במוציאי דבת הארץ וימותו מוציאי דבת הארץ וימותו בעולם הזה במגפה לפני ה' לעולם הבא כן יהיה בימות המשיח:

ונחזור לענין נשאת ונתת באמונה הוא אמונה האלהות שמעכשיו ר"ל שבעוד האדם בחיים חיותו צריך לשאת ולתת ולומר אם יבא משיח בימי השם יחזקני באמונה וכל זה החוזק בא לאדם מסיבת עסק התורה שמסיבת התורה ישיג הצרות שיהיה בפרסום האלהות ובזה יחזיק לבו באמונה האלהות ונמצא בזה שכששואלים עסקת בתורה או נשאת ונתת הכל עולה לסגנון אחד ודוק:

והענין עצמו יש לפרשו באופן אחר שלכל מי שהוא ת"ח שואלים לו תחילה נשאת ונתת באמונה של האלהות מאחר שכבר ידעת מן התורה שיש סכנה בימות המשיח כדפרישית ולמי שלא למד כלל שואלים לו תחילה עסקת בתורה ונכון והשם יחזקנו באמונתו ויראנו בבנין המקדש ותבניתו ע"י משיח צדקנו ותפארתנו המפרסם אלהותו ומדת תפארתו בב"א נאם הצעיר אליהו בכמהר"ר שלמה אברהם הכהן

פרק לא

במעלת הדרוש הזה ניכר מעלת הסניגוריא ושם הדרוש הזה מליץ טוב.

במדרש רבה פ' י"ט הביאו ילקוט איוב ד' רכ"ט סי' ט' אדברה ולא אירא אנו אמר איוב איני כמו אדם הראשון שאמר האשה אשר נתתה עמדי הוא שמע לדברי אשתו אבל אני לא שמעתי לדברי אשתי אמר ר' אבא בר כהנא דינה אשתו של איוב היתה:

ידוע ומפורסם שהאדם מורכב מארבע יסודות עפר אש מים רוח. שעל זה גזר הקב"ה ארבע מיתות בית דין דקשה למה ארבע ולא פחות ולא יותר אמנם בהיות האדם מארבע יסודות גזר ארבע מיתות כל מיתה נוגע ליסודו ואמר לעבירה פ' מיתה פלונית שהיא עבירה שאותו יסוד גרם יותר סיוע לאותה עבירה כגון יסוד האש לחמימות עבירת

המשגל ובהיות שבעבירות הנוגעות בתאות המשגל הם נפרדי' בתאותם גם כן מיתתם נפרדות והנה הנם ' המיתות כל אחת ואחת נגד יסודו:

סקילה נגד יסוד העפר שהיו משליכים אותו לארץ מקומת ארבע אמות והעדים משליכים על גביו אבן ואם לא היה מת כל העומדים שם סוקלים אותו עד שעושים עליו גל אבנים וטומנים בארץ שורשו ובעפר גזעו שרפה כנגד יסוד האש ועל זה לא היו שורפים אותו בחבילי זמורות כי אם בעופרת שהיו משליכים בתוך פיו פתילה של אבר ויורד בתוך מעיו והוא כנגד יסוד האש המובלע ומעורה בתוך נופו של אדם. הרג כנגד יסוד המים שהיו מתיזים ראשו בחרב ונשפך דמו לארץ כמים כדרך על הארץ תשפכנו כמים:

חנק כנגד יסוד הרוח שהיו כורכים חבל בתוך סודר בצוארו ואוחזים זה בצד זה וזה בצד זה והיו חונקין אותו הרי שהיה מת מסבת סתום גרונו מהכנסת הרוח וארבע מיתות אלו כנגד ארבע אותיות שבשם י' ה' ו' ה' יו"ד כנגד חכמה שהיא מים ה"ה שהיא בינה שהיא אש ו"ו שהיא תפארת שהוא רוח הה כנגד מלכות שהוא ארץ:

וע"ז באו להעיד על ישראל כשחרב המקדש ארבע עדים שהיא התורה ואלף ובית גימל כאומרם ז"ל במדרש איכה וז"ל בשעה שחרב בית המקדש בא אברהם לפני הקב"ה בוכה וממרט זקנו כו' אמר לפני הקדוש ברוך הוא מפני מה נשתניתי מכל אומה ולשון שבאתי לידי בושה וכלימה אמר ליה הקב"ה בניך חטאו ועברו על כל התורה אמר אברהם לפני הקב"ה מי מעיד בהם בישראל שעברו את תורתך אמר ליה תבא תורה ותעיד בהם בישראל מיד באה התורה להעיד בהם בישראל אמר לה בתי אתה באת להעיד בהם בישראל שעברו מצותיך ואין לך בושת פנים מפני וזכרי יום שהחזירך הקב"ה על כל אומה ולשון ולא רצו לקבלך עד שבאו לסיני וקבלוך וכבדוך ועכשיו אתה בא להעיד בעת צרתם כיון ששמעה התורה כן עמדה תורה לצד אחד אמר הקב"ה לאברהם יבואו כ"ב אותיות ויעידו בישראל בא אלף להעיד על ישראל א"ל אברהם אלף את ראש כל האותיות ובאתה להעיד על ישראל בעת צרתם זכרי יום שעלה הקב"ה על הר סיני ופתח בך אנכי ה' אלהיך כו' עמד האלף לצד אחד באה הבית להעיד בהם בישראל א"ל בית את באתה להעיד על בני שהם זריזין על חמשה חומשי תורה ואת נתונה בראש התורה שנאמר בראשית ברא אלהים עמד הבית לצד אחד באת גימל להעיד בישראל א"ל אברהם את באה להעיד על בני וכי יש אומה שמקיימים מצות ציצית אלא בני ואת נתונה בראש המצות שנאמר גדילים תעשה לך מיד עמדה הגימל לצד אחד עכ"ל כיון שראו שאר אותיות כן עמדו ולא העידו כו'. ראוי להקשות מאחר דחזו בית וגימל שהאלף והתורה

לא הועילו כלום בעדותם מה סברו אינהו דעיילו שהרי מטעם זה שאר האותיות לא רצו ליכנס:

ועוד וכי משוא פנים יש בדבר ח"ו שבודאי אם באו להעיד ודאי ידעו בעצמן שעברו ישראל על התורה ואם כן למה עמדו לצד אחד וכבשו עדותן בשביל שקבלו טובה ע"י ישראל והנה בעל עמודיה שבעה בעמוד ראשון ברית אברהם סי' ח' הרגיש בזה ובע"ה אביא על כל חלוקה וחלוקה מה שפי' הוא ז"ל ואחוה דעתי גם אני ונקדים לשון הרב ז"ל וז"ל אבל יבואר הכל בגזרת האל וזה הדרך אשר נלך במאמר הזה כי יש ארבעה טעמים שמצדם היה ראוי שיחרב בית המקדש ולכן באו אלו ארבעה להעיד על ארבע עבירות כל אחד על עבירה אחת שכל אחד תפס דעת אחד ואברהם נצחם בתשובה נוצחת שאין להם עדות וראיה והוכיחם מינם ובם:

טעם ראשון בשביל חטא מרגלים שבכו בכיה של חנם וקבע הקדוש ברוך הוא בכיה לדורות כנודע כו' והטעם הזה תפסה התורה:

טעם שני בשביל שעברו ישראל על מהשכתוב בתורה וגונב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת והם גנבו את יוסף כמו שאמר בזוהר אכה ובזוהר חדש פ' וישב שעברו ושנאו אותו שנאת חנם:

טעם שלישי שעברו על אנכי ולא יהיה לך והמירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב ובשביל זה חרב המקדש כמו שפירש בזוהר חדש בפ' על אלה אני בוכיה. טעם רביעי בשביל שהזהירם הקדוש ברוך הוא ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו דרמיז להו דלא יקבלון ערב רב והם קבלו ערב רב בצאתם ממצרים כדאי' בזוהר בראשית. והנה התורה תפס טעם המרגלים והאלף תפס טעם וגונב איש ומכרו והבית תפס טעם שעבדו ע"ז. והגימל תפס טעם הערב רב:

ונתחיל תחילה מהתורה שהיא הראשונה ממגידי העדות איתא בילקוט ויתורו את ארץ כנען ראה הקדוש ברוך הוא שלא נשלמו ארבע מאות שנה במצרים כמו שאמר לאברהם ועבדום ת' שנה והכנענים יושבי הארץ מה עשה הקדוש ברוך הוא זכר יצחק שהיה אברהם בן מאה שנה כשנולד ושרה בת תשעים ונשלמו ארבע מאות שנה במספר כנען ועל ידי זה ויבא לא לגרשם מהארץ כי האויבים לא יהיו יכולים לדחותם שלא הגיע הקץ ובזה יש ללמוד זכות על המרגלים שכשאמר הקדוש ברוך הוא למשה ויתורו את ארץ כנען דייקא שעולה קץ תשלום ת' שנה ומאחר שהיה בכבר ברמז טעו כי טח עיניהם מראו' ולבותם מהשכיל לבד כלב כי רוח אחרת בו והבין הרמז דע"ז הלך על קברי האבות לרמוז שעמהם נשלם הקץ כו':

אמנם יש עוד טענה אחרת לבטל עצת המרגלים כי איתא בציוני פרשת בא כי הקדוש ברוך הוא ומלאכים ירדו למצרים מיד בברית בין הבתרים והשלימו הקץ ובמסכת שבת פ"ט דפ"ח ע"ב בויכוח המלאכים עם משה כשעלה לקבל התורה נצחם משה באומרו וכי למצרים ירדתם וקשה דלמה שתקו המלאכים שהרי הם ש אדרבה קדמו למצרים אלא מוכח שההלכה כמאמר האחד שלא נשלמו ד' מאות שנה כי אם באברהם ושרה שנולד להם יצחק לקץ שנה כדפרישית ובהיות ההלכה כמאמר זה לא חטאו כל כך המרגלים עד שיגרום חטאם ליחרב המקדש בשבילם כי הקב"ה הטיל הדבר ברמז במלת כנען:

והנה זה היה הויכוח בין אברהם והתורה שבאה להעיד על ישראל שעברו פי ה' אשר צוה אותם שילכו לארץ ישראל והם מרו את דבר קדשו ואמרו לא נעלה ובכו בכיה של חנם אמר אברהם לתורה בתי אתה באת להעיד על בני ותיפוק שבדין דברו שהרי זמן כניסה לארץ ישראל היה אחר ת' שנה ושעבוד מצרים לא היה אלא רד"ו אלא ודאי דסבור אתה כמאמר הציוני שהקב"ה והמלאכים ירדו למצרים מבין הבתרים ונשלם ת' שנה והנה תדע לך שטועה אתה ועדותך הוכחש מינך ובך כי זכרי יום שהחזירך הקב"ה על כל אומה ולשון ולא קבלוך אלא בני ולא המלאכים שרצו בך והטעם בעבור שנצחם משה למצרים ירדתם וזה מורה שלא היו המלאכים בשעבוד מצרים כלל להשלים ת' שנה וא"כ מרגלים שאמרו לא נעלה בדין דברו ולא חטאו כלום שבשבילם יחרב המקדש ואיך אתה בא להעיד לבני ואין לך בושת פנים להעיד עדות כזה מיד עמדה תורה לצד אחד כי ראה והכירה שעדותה אינו מכוון אל האמת כו':

ולעד"ן לפרש שהתורה תפס שחרב בית המקדש בעון מרגלים כדפרישית וידוע שכל פעולה שסופה היא טובה אע"פ שבתחילה היא רעה הולכים אחר סופה והנה לשון הרע שדברו המרגלים על הארץ גרמו טוב לישראל שנשתרשו בתורה ובמצות ולמדו כל התורה בכלליה ופרטיה בהיותם במדבר אוכלי המן כדחז"ל לח ניתנה התורה אלא לאוכלי המן משא"כ אם היו נכנסים מיד לארץ שאז היה להם טורח מזונות זריעהוקצירה כו' באופן שעיכוב ארבעים שנה במדבר גרם ללמוד התורה באופן שיכולים לקיומה בהבנה ובשורש העניינים וכמאמר המתרגם בשיר השירים שכששמעו ז' עממים שבני ישראל חפרו הארץ קמו וקצצו כל האילנות וסתמו כל מעיני המים אז אמר הקב"ה למשה אמור לבני ישראל שלא יזידו לעלות בארץ כנען עד שיעלה ברצוני לעלותם ובין כך ובין כך העמים יבנו מה שנהרסו ובארבעים שנה שהיו במדבר יהיה תורתי משתרשת בגופם כו' נמצא שענין המרגלים אע"פ שהיה רע אמנם היא פעולה שטובה בסופה וא"כ אין ראוי להענישם בעונש כזה שיחרב המקדש על ידם וזה הויכוח שהיה בין אברהם

והתורה אמר אברהם לתורה אתה באת להעיד על בני מטעם לשון הרע של מרגלים זכור ענין נתינת התורה שלא קבלוך שום אומה ולשון אלא בני ולא הספיק הדבר בקבלה לקיימך כי אם בארבעים שנה שישבו במדבר ואז נשתרשה התורה בגופם וזהו גרמו המרגלים שבעבורם נתעכבו במדבר ארבעים שנה ונמצא שתכלי' דיבורם היה לטובתך וא"כ אין בושת פנים להעיד עליהם ונמצאת את כפויה טובה בהיותך מעיד עליהם על עון מרגלים שעל ידם הגיע לך תועלת כיון שראתה כן עמדה לצד אחד כי נצחה אברהם בדין:

מיד באה האלף שעברו על התורה בגניבת יוסף כו' פירש הרב ז"ל וז"ל דע הקדמה נפלאה כי בבריאת העולם נתיעץ הקב"ה בפמליא שלו לברוא האדם ומלאך מט"ט שהוא מצד החסד והרחמים הסכים לברוא אותו ועז'א ועז'אל עם כת שלהם נשתתפו עמהם שהם כולם מצד הדין לא הסכימו בבריאתו ודע שיוסף למטה הוא כנגד מט"ט ברקיע וכתיב ביוסף והוא נער כו' והאחים של יוסף היו למטה כנגד כת המלאכים שנשתתפו עם עז'א ועזא'ל לומר אל יברא וזהו ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם שלא הסכימו בבריאה וזה המחלוקת שנכנס ביניהם בשורש נשמתם כמו שחלקו בתחילה בבריאת העולם:

והנה הויכוח שהיה בין יוסף ואחיו הוא מחלוקת הלל ושמאי בעירובין פ"ק די"ג ע"ב שרבו שתי שנים ומחצה אם נח לאדם שנברא או לא ותסתיים שהלל אמר נח לאדם שנברא כי איתא בזוהר חדש שמיכאל וגבריאל הם תרי מלאכים דפליגי ברקיעא והם כנגד שמאי והלל והמכריע ביניהם אוריאל ומיכאל הוא רחמים ובהיות רחמים אמר יברא תסתיים דהלל אמר יברא שהלל בעל חסד ושמאי קפדן:

והנה אם ההלכה כהלל שאמר יברא כמו שאמר יוסף יש עון לשבטים ששנאו ליוסף ואם כשמאי שאמר אל יברא אין להם עון ששנאו אותו כי ההלכה כמותם:

דע מהפלוסופים האלהים והזכיר הענין בעל כלי יקר דלמה אמר הקדוש ברוך הוא בסיני אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך ולא אמר אשר בראתיך ותירצו דלא הוה ניחא להו לישראל כי נח לאדם שלא נברא:

והנה עתה תבין הויכוח שהיה בין אברהם ואות אלף כי סברה שבדין החריב הקדוש ברוך הוא המקדש מפני שהשבטים עברו על התורה ושנאו את יוסף בחנם אמר אברהם בתי את באתה להעיד ותיפוק ליה שבדין עשו שנח לאדם שלא נברא אלא ודאי סבורה את כמאן דאמר נח לאדם שנברא והנה תדע לך שעדותיך שקר וטועה אתה בדבר כי זכרי יום שפתח הקדוש ברוך הוא ואמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך כו' ואם איתא שנח לאדם שנברא הי"ל אשר בראתיך אלא ודאי מינך ובך מוכח כמ"ד נח לאדם שלא

נברא ושנאת השבטים ליוסף בדין היה ואין ראוי שיחרב בית המקדש ואין לך בושת פנים להעיד בבני עמדה לצד אחד ולא העידה כי אברהם הכחיש עדותה:

ולענ"ד יובן בחז"ל שלשה עזין הם ישראל באומות כו' וזהו הטעם שהורידם הקדוש ברוך הוא למצרים כדי שישתעבדושם ובזה יקבלו התורה שנקראת תושיה על שמתשת כחו של אדם ולכן כדי להרגילם כדי שיקבלו עול תורה הביאם למצרים וידוע עוד שבעבור השבטים ירד יוסף למצרים וגרמו לירידתם שם שהיא סיבה לקבלת התור' ויוסף ירד מצרים ויקנהו פוטיפר ותבעו אשתו ולא שמע אליה להיות עמה וינס החוצה ובזכותו הים ראה וינס ונקרע הים ועברו וקבלו התורה ברצון ובראותם נס הים נשקע בלבם יראת ה' כדכתיב בצאתם מן הים ויאמינו בה' ובמשה עבדו הרי ששנאת השבטים ביוסף גרם שנקרב זמן קבלת התורה על שהורידוהו למצרים וגם גרמו בענין שאירע לו פוטיפר שבזכותו נקרע הים כדחז"ל ובראות הנס הגדול קבלוהו ברצון טוב יותר ויותר ונמצאת ענין שנאת השבטים עם יוסף היא פעולה שתחילתה רעה וסופה טובה שהכל טוב דבתר סופא אזלינן:

וזהו הויכוח שהיה לאברהם עם האלף בתי אין לך בושת פנים להעיד בבני על ענין שנאת חנם אחיו ביוסף שראוי שיחרב המקדש זכור יום שנגלה הקב"ה בסיני ופתחה בך אנכי ה' אלהיך וקירוב היום הזה לא גרם כי אם שנאת חנם שהיה ביוסף שמכרו אותו וגרמו לקרב יום מתן תורה ושבשבילו שנקרע הים בזכות שנצח יצרו וינס החוצה וזהו גרמו השבטים ראו כל ישראל הפלא הגדול הזה שנקרע הים ויאמינו בה' ולזה אמר הקב"ה בסיני ופתח בך אנכי ה' אלהיך וכיון ששנאת אחיו ליוסף גרם כל זה אין לך בושת פנים להעיד בבני בעת צרתם מיד עמדה האלף לצד אחד:

מיד באה הבית להעיד שעברו על התורה שעע"ז שעשו העגל ודחה אברהם טענתה מינה ובה מפני שהתורה מתחלת בבראשית ידוע שישראל היה להם טענה על חטאם בע"ז שלא היו מצווין בסיני שלמשה דוקא אמר אנכי ה' אלהיך לא יהיה לך אלהים אחרים אלא שעיקר חטאם היה שבני נח היו מצווין בע"ז וליכא מידי דלישראל שרי ולגוי אסור ובמדרש פ' שמיני פליגי בה תנאי עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים חד אמר ממונם התיר וחד אמר מצות שלהם התיר:

והנה למ"ד מצותיו התיר הנה תשובת ישראל שלא היו מצווין בע"ז במקומה עומדת דמה איכא למימר ליכא מידי כו' שהרי באותו זמן גם לבני נח מותר אבל למ"ד ממונם התיר ודאי חטאם חטא ואיתא במדרש ופרש"י ז"ל תחילת התורה למה פתח מבראשית ולא מהחדש הזה כו' אלא מפני אומות העולם שלא יאמרו ליסטים אתם שלקחתם ארץ

ז' עממים לפיכך פתח בבראשית לומר שהעולם ומלואו של הקדוש ברוך הוא וברצונו נתן וברצונו נטל וזה ליכא לאוקמי אלא למ"ד מצות התיר דלמ"ד ממונם התיר ודאי דלא יאמרו ליסטים אתם שגזלתם שהרי ממונם הפקר והנה כאשר באה הבי"ת להעיד בישראל שעע"ז בא אברהם לדחות' שהיא טועה בדבר ואמר לה בי"ת אתה באת להעיד בבני שעברו על התורה ותיפוק שיש להם תשובה נצחת שלא היו מצווין ואי משום דליכא מידי הא ראה ויתר כמ"ד ז"מ התיר אלא ודאי סבורה אתה כמ"ד ממונם התיר ותדע לך שטועה אתה כי הרי בני מוזהרים בחמשה חומשי תורה ואתה נתונה בראש בראשית ברא אלהים וקשה למה אתה נתונה בראש היה לו להקב"ה לפתוח מהחדש הזה לכם אלא ודאי שהטעם הוא שלא יאמרו ליסטים אתם ואם איתא כמאן דאמר ממונם התיר מאי לסטים שייך גבייהו אלא ודאי ראה ויתר גוים כמ"ד ז' מצות התיר וא"כ תשובת ישראל שלא היו מצווין בסיני תשובה נצחת היא ואיך אתה באת להעיד בבני מיד עמדה הבית לצד אחד שראתה שעדותה מוכחשת והדין עם אברהם:

ולעד"נ יובן בדחז"ל שהעולם בענין הבריאה היא מתמוטטת והולך עד שברא הקב"ה את התשובה נמצא שמעשה בראשית נתייסד על התשובה ובאות אלף בית רמוז ענין קבלת התשובה כי אות האלף רמז לאחדותו יתברך ועי' בדרוש האותיותדלעיל והבית שהיא בי"ת בפתח פתוחה תמיד בלי דלתים ובריח רמז שאפילו מי שכפר באלף שהוא בהקדוש ב"ה הרי הבית פתוחה שיכנסו שם כל השבים שאין דבר שיעמוד בפני התשובה ולכן התורה התחילה בבית שהיא הפתח המוכנת לקבל השבים ועומדת בראש אות הבית בענין הבריאה בהיות שעיקר יסוד הבריאה הוא בעבור התשובה ונמצא שאף על פי שישראל יעשו תשות כח ויעבדו ע"ז שכפרו באחדותו ית' מאחר שעושים תשובה אין להעניש ולכן כשבאה הבית להעיד על ישראל בעת צרתם על שעבדו ע"ז והמירו את כבודו בתבנית שור אוכל עשב אמר לה אברהם בתי את מוכחשת מינך ובך שבהיות שבאתה להעיד על ישראל על שעשו העגל אף על פי שעשו תשובה מיד ביום הכפורים שנצטוו נראה שהתשובה אינה מועלת כלום ואינו כן שהרי את נתונה בראש התורה והטעם הוא להראות פתח הבית לאסוף בתוכה כל השבים בהיות שבריאת העולם נתייסד על התשובה וא"כ אם אתה מעיד שעשו העגל אף על פי שעשו תשובה את מכחשת עצמך כששמעה כן עמדה לצד אחד כי ראתה כי עדותה מוכחשת. עוד יש לפרש בהקדמה שהקדמתי בדרושים הקודמים שהעגל שעשו ישראל גרם שמשה קבל התורה שנצח למלאכים וכי ע"ז יש ביניהם שהרי היו יכולים המלאכים לומר גם אין ביניים ע"ז כי כשעמדו בסיני פסקה הזוהמא אלא כיון שלמטה עשו ישראל העגל לא

יכלו לענות כן ועשיית העגל גזרת מלך היה כדחז"ל מס' ע"ז כדי שילמדו תשובה ואפשר ג"כ שבעבור שיקבלו התורה היה גזרת מלך העולם:

העולה לנו מן המחובר שאם לא היה העגל לא היה התורה שבעבור עשיית העגל נצח משה למלאכים וקבל התורה גם ידוע שאם לא היה התורה לא היה עולם כדחז"ל בראשית בשביל התורה שנקראת ראשית לכן כשבאה הבית להעיד בהם בישראל שעשו העגל אמר אברהם בני מוזהרים בחמשה חומשי תורה וחמשה חומשי תורה לא היה כי אם בעבור העגל כדפרישית ונמצא שהעגל גרם בקבלת התורה ובעבור התורה יש בריאת העולם ואתה עומד בראש הבריאה בעבור התורה וקבלת התורה גרם העגל ואם כן איך את באה להעיד בבני שעשו העגל ואין לך בושת פנים מיד עמדה לצד אחד כי ראתה שעדותה מוכחשת על קבלת התורה שהיא סבה לבריאה:

עוד יש לומר כדחז"ל איתא בילקוט ישעיה דפ"ו ע"ג סימן מ"ג כה אמר ה' בוראך יעקב רבי פנחס בשם רבי ראובן אמר אמר הקב"ה לעולמו עולמי מי בראך מי יצרך אומר לך מי בראך אומר לך מי יצרך יעקב בראך ישראל יצרך דכתיב בוראך יעקב ויוצרך ישראל ע"כ:

עוד אמרו ז"ל העולם עומד על י"ב עמודים כמספר בני ישראל שנאמר יצב גבולות עמים למספר בני ישראל עוד אחז"ל העולם נברא בעבור ישראל שנאמר בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית נמצא שישראל יסוד הבריאה ובעובר ישראל הבית עומדת בראש בראשית והיא בעצמה מעידה שבעבור ישראל נברא העולם שנאמר בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית וא"כ למה אתה באתה להעיד על בני אע"פ שעבדו ע"ז ואת כפויה טובה שהם גרמו במעלתך על היותך ראש לאותיות חמשה חומשי תורה ואע"פ שאינן הגונין שתוק שהרי הקדוש ב"ה אמר לעולמו יעקב בראך ישראל יצרך קראם בשם יעקב וישראל לרמוז שאע"פ כשאין הגונים הנקראים אז בשם יעקב כנודע עם כל זה הם קיום העולם ואם כן למה אתה באתה להעיד עליהם בעת צרתם מיד עמדה לצד אחד:

מיד באה הגימל להעיד שעברו על התורה מטעם שקבלו ערב רב ודחה אותם אברהם במצות גדילים תעשה לך דע מ"ש האר"י ז"ל פרשת בראשית עמו' קס"ט שכל הערב רב שהיה במצרים הם מסטרא דקין ורז"ל אמרו גדילים תעשה לך סמכו ללא תלבש שעטנז לומר לך שכלאים בציצית מותר ע"כ וע"י התכלת נתקדשו העבדים והערב רב כו':

והנה זה היה הויכוח בין אברהם ואות גימל שבאה להעיד על ישראל שקבלו ערב רב ואמר אברהם גימל אתה באתה להעיד על בני שקבלו ערב רב ותיפוק ליה שיש לקרב

הערב רב כדי לחברם אל הקדושה לקדשם ולטהרם אלא ודאי דסבורה אתה שאין להם טהרה כלל והנה תדע לך שאין הדבר כן כי כלום יש אומה שמקיימת מצות ציצית כישראל ואתה נתונה בראש גדילים תעשה לך ואם איתא שאין לקין והבאים ממנו ולערב רב טהרה למה נתונה בראש ללמד כלאים בציצית מותר דהא זה יורה שבני קין וערב רב יטוהרו ויתקדשו ואתה סבורה שאין להם חיבור אל הקדושה אלא ודאי מינך ובך מוכח שע"י מצוה זו יש לחברם ולקשרם אל הקדושה א"כ יפה עשו ישראל שקבלו הערב רב וצווי העץ הדעת הטוב ורע לא תאכלו הוא כפשוטו שהיה הצווי על אדם הראשון וא"כ איך אתה באתה להעיד בבני ביום צרתם מיד עמדה גם הגימ"ל לצד אחד כי הוכחשה בעדותם וטענתם בטלה ע"כ:

ולעד"נ ידוע שישראל מצווים על יחוד ה' קב"ה ושכינתיה וצריך ליחד אותיות הויה באדנות כזה יאהדונהי שהם ארבע אותיות של שם הוי"ה משולבות בארבע אותיות של אדני וזהו יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה:

וזה הכונה שקבלתי משם כמהר"ר דוד חבילייו ז"ל ביחוד שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד צריך ליחד מלמטה למעלה דלת של אחד רמז לארבע אותיות של הויה וארבע של אדנות שעולים חי"ת שהיא שמונה והשמונה אותיות עולים ומתיחדים לאלף שעולה אחד עכ"ל:

ודע שבציצית רמוז נם כן היחוד הזה שחוטי הציצית הם ארבעה וכופלים אותה ונעשים שמונה שהם ארבע אותיות הוי"ה וארבע של אדנות שהם שמונה וכולם מתחברים ומתקצרים ונעשים יחוד אחד כנגד אלף של א' כו' וזה היה הויכוח שהיה לאברהם עם הגימל שבאה להעיד שקבלו ערב רב אמר לה בתי בני מקיימים מצות ציצית ושם מורים תמיד שמיחדים תמיד שמו של הקב"ה וא"כ אע"פ שקבלו ערב רב ונתעסקו לעוקרם מליחד שמו יתברך עכ"ז לא יכלו להם שהרי אתה בעצמך מעיד עליהם על היחוד וא"כ אין להענישם אע"פ שקבלו ערב רב מאחר דלא נפיק חורבא מינייהו לישראל וא"כ אם את מעיד עליה את מוכחשת מינך ובך שבהיותך בישראל שמקיימים מצות ציצית מורים יחודו יתברך ואיך אתה מעיד בהם על ערב רב שגרם ע"ז כששמעה כן וראתה כי הוכחשה בעדותה עמדה לצד אחד וכל האותיות שאחר זה לא היה מענה בפיהם ולא העידו כלום:

ונחזור לענין שהתורה ושלשה אותיות באו להעיד על חרבן המקדש כנגד ארבע עבירות שהם עון המרגלים עון שנאת חנם אחיו ביוסף עון העגל עון ערב רב שקבלו והם כנגד ארבע יסודות שבאדם עון המרגלים נענשו בתולעים יוצאים מלשונם אל טיבורם

ומטיבורם חוזרים אל לשונם תוך פיהם תוך גרונם וזהו חנק בעון שנאת חנם אחיו ביוסף נגזר על עשרה הרוגי מלכות בכל דור הרי הרג בעון העגל השקה להם משה רבע"ה מים ומתו הרי שרפה שהשקה מים ועפר מהעגל אשר שרף חנק בעון ערב רב:

והנה תראה שאדם הראשון שחטא באכיל' העץ גרם לו מיתה ולבאי' אחריהם ועם המיתה אדם נידון בארבע מיתות בית דין סקילה עם מה שמשליכים אותו על גבי קרקע שרפה שאין אדם מת בעולם באיזה חולי או מיתה שיהיה אם לא יקדים לו קדחת ואפילו למי שהורגים אותו מיד באותו רגע עולה לו קדחת הרג שנהרג בחרבו של מלאך המות חנק בשחיטת הסימנים ובאיוב שהיה שורש אדם הראשון נתקיימוארבעה אלו סקילה ויקח לו חרש להתגרד בו שרפה שלהבת השחין הרג אם כח אבנים כחי אם בשרי נחוש שנעשה בשרו כאדם ההרוג שנבאש על פני השדה לעיני השמש בפני עובר ושב וזהו אומרו לבש בשרי רימה וגוש עפר כו' חנק ותבחר מחנק נפשי:

ובזה נבא לביאור המאמר שהתחלתי וז"ל אדברה ולא איראנו אמר איוב איני כמו אדם הראשון שאמר האשה אשר נתת עמדי הוא שמע לקול אשתו אבל אני לא שמעתי לקול אשתי אמר רבי אבא בר כהנא דינה אשתו של איוב היתה ע"כ:

וקשה טובא שאין דרך השלם להציל עצמו מכל עון ואשמה ודבר מה של דופי הנמצא בהם ע"י הזכרת דופי של חבירו ואם כן איך רצה איוב להציל עצמו להיות צדיק בריבו בהזכרת דופי של אדם הראשון ששמע לאשתו:

ועוד איכא למידק דמה קשר או סמך יש עם האמור דברי ר' אבא באומרו שדינה אשתו של איוב היתה. אמנם התשובה לזה שאיוב היה גלגול יעקב כמ"ש בעל עמודיה שבעה עמוד השני פחד יצחק סימן י"א משם ספר שערי אורה שאיוב היה גלגול יעקב שחטא בשתי אחיות ולכך באו עליו יסורין ע"כ וחוזר השורש אל אדם הראשון כדחז"ל שופרי דיעקב כשופרי דאדם הראשון גם דע שדינה היא חוה שהביאה דין בעולם והטיל הנחש בה זוהמא ואותיות דינה כאותיות נידה ונתקנה על ידי אותו מעשה של שכם בן חמור החוי שהיה הנחש חויא של ארץ ששכב עמה ושאב ממנה הזוהמא כו' ועיין באורך ענין דינה בספר הנז' בע"ג עפר יעקב באופן שאיוב היה אדם ודינה חוה ולכן רצתה לחזור לשורשה ואמרה לאיוב שהוא אדם הראשון שהיה בתיקון עם היסורים ברך אלהים ומת לחזור לעון ראשון שגרמה מיתה ואיוב שהוא אדם לא שמע אליה וע"י זה נתקן שהתיקון הוא לתקן מה שעוותו:

וזהו מה שאמר איוב להקב"ה בראות שתיקן עונו רבש"ע איני כמו אדם הראשון כלומר איני עכשיו בגלגול זה כמו שהייתי בהיותי אדם ששמע לקול אשתו והביא מיתה לעולם

עכשיו כבר נתקנתי שלא שמעתי לקול אשתי שהיא חוה ומאחר שתקנתי מה שעויתי הסר מעלי רק את המות הזה של יסורין:
ולגלות הענין שאיוב אדם ודינה חוה אמר ר' אבא בר כהנא דינה אשתו של איוב היתה וכשתבין ותדקדק בשמה תשמע שהיא חוה שדינה הוא נידה שהטיל הנחש בה ובהיותה אשתו של איוב תבין שאיוב הוא אדם ועל זה אמר כן איני כמו אדם ולא ח"ו שרצה להציל עצמו בהזכרת עון אחרים שהרי על עצמו היה מדבר שלא היה במצב כקדם ומאז ששמע לקול אשתו אלא עכשיו תיקן מה שעוות במה שלא שמע אליה ודינה שהיא בת יעקב עשתה כן לאמר ברך אלהים כדי שלא ישמע לה ויתקן מה שעשתה ולשם שמים נתכונה והשם ברחמיו יזכנו לראות פני משיחנו אשר על ידו מתתקנין כל העולמות ויעשה הקדוש ברוך הוא לכבוד שכינתו אשר היא בתוך הגולה עם בני אברהם יצחק ויעקב הנעימים והידידים. ויקרב עת דודים. אמן נאם מ"י העומד לשרת ולכהן. אליהו בכמוהר"ר שלמה אברהם הכהן ז"ל:
תושלב"ע